בית יהודה

יסודתו בהררי קדש הדת וקורות האומה הישראלית, ספריה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה הן בתורה והן בחכמה, וראשי התקנות שנתיסדו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה

מו"ה **יצחק בער לעווינזאהן** ז"ל מקרעמניץ.

בשני חלקים

חלק ראשון

ע"י המו"ל כל ספרי ריב"ל

דוב בער נאטאנזאהן ויעקב ישראל לעווינזאהן

וואַרשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, זיעלנא שטראססע D. 1064 №

שנת תרל"ח לפ"ק

БЕТЪ ІУДА

РАСПРОСТРАНЕНІЕ ВѢРВІ И ИСТОРІИ ЕВРЕЕВЪ.

соч.

И. Б. Левинзона

ВАРШАВА

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 Д).

1878.

Дозволено Цензурою.
Варшава 22 Марта 1878 г.

אל הקורא!

ראה אנכי נותן לפניך היום קורא משכיל ספרי זה בית יהודה הכולל קורות הדת וכו׳, ופן יהיה עם לבבך לאמר: קטן הוא לכלכל כל הענינים הרבים והרחבים האלה, יען תשפוט למראה עיניך בראשית השקפתך על כמותו, אנא! אל תבהל ברוחך לגזור אומר מהר, טרם תראה פנימו, תאיו, אלמיו, חדריו ולשכותיו; יש ארמון בנוי לתלפיות על אדמת רחבת ידים וקטן מהכיל, ויש בית קטן כאהל רועי במקום צר, ומרבה להכיל.

ידעתי גם אני ידעתי, כי יש ויש להרחיב הדברים הרבה מאד בענינים הרבים האל אשר לפניך פה וכמעט מכל ענין וענין שנגעתי פה בקצה עטי יוכל להולד חבור גדול ועצום, אך אז היתה פעולתי נגד הכוונה שכוונתי בספרי זה; כי כל מגמתי היתה לתת ראשית דעת מכל אלה בקוצר רב, ובכל זאת יהיה מרב האיכות והכל די באר, כאשר באמת תודה לה׳ עלה בידי, ומספיק ביתר שאת לכל אדם מישראל מבין דבר, וגם הנכרי אשר לא מעם ישראל הוא אשר יבוא אל הבית הזה ימצא בו כל חפצו ומאויו מענינים האלה, בו תודע לו אומה הישראלית מה היא, ומה דתה, ספריה, כתותיה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה, וחכמת התלמוד מה היא, השמנה היא אם רזה. ואיכה יעבדו העברים את אלהיהם, ובמה יתרצו אלה אל אדוני הארץ אשר תחת צל כנפיו יחסיון, ואיכה עם גויי הארץ יתהלכון, וכהנה רבות, כאשר יראה הקורא ברשימה מהשאלות שנשאלתי מאת השר הגדול הרוזן החכם המפורסם המלומד הנפלא הנוצרי אמנויל ליפן*) ואשר השיבותי עליהן בר״ח אייר תקפ״ז, על קצת שאלותיו רמזתי לו לעיין בספרי תעודה בישראל,

*) השאלות האלה הלא הנה כתובות בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב״ל (המו״ל).

בשם ימלא מבוקשו, ועל קלתן רמזתי לו לעיין בספרים אחרים שכבר דברו בזה חכמים וטובים ממני, הן ממחברי ישראל והן ממחברי נוצרים, ועל יתר השאלות השיבותי לו תשובות בודדות כפי קט שכלי, והכל בקצור נמרץ, והבטחתי לו לחבר מתשובותי אלה ספר שלם, יהיה כולל תשובות על ראשי שאלותיו, וכן עשיתי, והתאמצתי לתת קשור בענין וסדר ישר, אם בפנים הספר או בהיזו הערה, והכל בהרחבת דברים כראוי לחבור, והנה יצא בעזר החונן לאדם דעת הספר הזה, ובשם בית יהודה אכנהו, זה שמו לעולם, וזה זכרו לדור דור.

ותדע קורא נבון! שאם תמצא במחברת זו קצת ענינים שלא נזכרו שאלותיהם ברשימה זו, כבר היו הדברים האלה בין יתר השאלות הבלתי נזכרות פה, ולפעמים עשיתי להבנת הענין והרחבת הדברים, ואגב אורחא פרשתי איזה מלות זרות או ענינים קשים והערות על איזה מאמרים בדרז"ל וזולתן, כי לא יכולתי להשמיט א"ע מלהגיד איזה חדוש שחנני ה', כי תודה לאל יש במחברת זו הרבה חדשות, וענינים טובים ומועילים חדשים ונצורים, ובפרט בבנין הדת והמצות בכלל, הכינותי בעזר השם — על פי יסודי התלמוד — שיטה חדשה, לא אדע אם קדמני בזה עוד אחד מהמון המחברים אשר דברו בענין הזה, ועכ"פ אין די באר למו, ולא הוציאו מכח אל הפועל, כאשר יעיד על זה כל חכם ומלומד, ואם יזכני ה' ואחיה לפניו, הנני לחבר עוד חלק אחד להשלים הענין הזה גם על כל השאלות הרבות שנשאלתי.

עתה הנני להעיר את הקורא על שני דברים הנצרכים לו לדעת, והוא: מה שהזכרתי בספרי זה פעמים רבות „קונטרס אחרון" שהבטחתי להוסיף על חבורי זה, כבר כללתיו בספרי „זרבבל", הוא החלק השלישי מספרי זה בית יהודה, ובכלל אומר, שספרי זה הנוכחי הוא בכמה ענינים רק הצעה לספרי זרבבל, הגדול בכמותו כפלי כפלים מספרי זה, וגם ידע הקורא שבכל מקום שציינתי בספרי זה הנוכחי לעיין בספרי תעודה בישראל, צריך הקורא לעיין דוקא בזה שנדפס ראשונה בשנת תקפ"ח.

ועתה לפני הדום כסאך אלהי ישראל אפיל תרנה אשתחוה, אודך בקהל רב, ואתחנן לפניך בתפלת המשורר הקדוש: אלהים למדתני מנעורי ועד הנה

אגיד נפלאותיך, וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני עד אגיד זרועך לדור, לכל יבוא גבורתך.

דברי הכותב וחותם פה עמק קרעמניץ, בראשית שנת השבעים לימי חיי, בשלישי לירח האיתנים הוא החדש השביעי, תר׳ חי לפ״ק.

יצחק בער לעווינזאהן

הערת המו״ל ספרי ריב״ל: הספר היקר הזה היה מוקדש מאת המחבר על שם אביו התורני המופלג במדות, החכם הסופר, הירא ושלם, הנכבד והנעלה, השב והישיש מגזע ישרים, זקן עדתו, כבוד קדושת שמו מוהר״ר יהודה לעווין ז״ל בן מוהר״ר יצחק רודקער ז״ל בן הגביר מוהר״ר יקותיאל זלמן ז״ל מאוסטרהא — עוד בשנת תקפ״ח. ובשנת תרי״ח עלה הספר הזה בפעם השנית על מכבש הדפוס, ברשיון הצענזוריא במלכות רוסיא, אשר הואילה הממשלה יר״ה לנהל את נערי עמנו על מרעית התורה והדת, ועל מבועי מי החכמה והתבונה.

„ואני תפלה — יאמר ריב״ל במהדורא תנינא לספר הזה — יואל ה׳ ויעטוף רוח מלפניו לעורר גם לבות הרועים הנכבדים מורי בתי הספר מאחינו, לנהות בתבונת כפים ותום לבב, צאן אדם אלה, אשר תחת שבטם, גם בשדי המוסר, ושדמת המדות הטובות והמשובחות, מוסף על למוד התורה והמדע, כחפץ ה׳ וכרצון הממשלה. וכן לא נעלם מהמורים חכמי לב אלה, ומכ״ש מהשלמים והגדולים שבהם, כי יראת ה׳ ראשית כל מדע היא גם אחריתו! היא לבדה תתן על ראש המשכילים את העדות ואת הנזר, ובלעדיה יכזרו לבשת!״

ויואל ה׳ ויקוים בנו דבר ה׳ על ידי חוזיו בן חלקיהו ובן אמוץ: „ונתתי לכם רועים כלבבי, ורעו אתכם דעה והשכל, ונודע בגוים זרעם, וצאצאיהם בתוך העמים, כל ראיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳״!

פתחי שערים

מחולקים כפי התמורות והשנויים של עשרת הזמנים (עפאכען) שחלפו על הדת והנלוים לה מהתורה והחכמה :

שער א וזמן א דת טבעית או פילוסופית אצל קצת יחידי סגולה מהדורות של אדם ונח עד זמן אברהם אבינו שנולד אחר יצירת העולם אלף תתקמ"ח 1948 .

שער ב וזמן ב הערות אלהיות והכנות אל הדת הנגלית , והוא מזמן אברהם עד זמן קבלת התורה ע"י משה רבינו ע"ה ב' אלפים תמ"ח 2448 .

שער ג וזמן ג התמדת הנבואה והסופרים האלהיים (ר"ל מחברי התנ"ך מחזקי דת משה) , והוא מזמן קבלת התורה ע"י משה עד שמעון הצדיק ראש התנאים (ר"ל ראש לחכמי המשנה) ג' אלפים תמ"ח 3448 .

שער ד וזמן ד עסק המשנה ע"י התנאים (בעל פה) , והוא מזמן שמעון הצדיק עד זמן ר' יהודה הנשיא (סוף חכמי המשנה) כותב המשנה על הספר בסדרים ג' אלפים תתקמ"ט 3949 .

שער ה וזמן ה כתיבת המשנה והספרים הנלוים אל המשנה והדומים לה , והוא מזמן ר' יהודה הנשיא עד זמן חבור התלמוד (ירושלמי) על ידי ר' יוחנן בערך ד' אלפים למ"ד 4030 .

שער ו וזמן ו חבור התלמוד, והוא מזמן ר׳ יוחנן עד זמן התפשטות למוד התלמוד ולמוד החכמות ע״י הגאונים ותלמידיהם, והתחילו הגאונים ד׳ אלפים שמ״ט 4349.

שער ז וזמן ז התפשטות התלמוד והחכמות עד זמן התגלות הקבלה ע״י ר׳ משה ב״ר נחמן גירונדי מספרד הנודע בשם הרמב״ן וע״י תלמידיו ד׳ אלפים תתק״ע 4970.

שער ח וזמן ח התגלות הקבלה עד זמן המצאת החלוקים והתפשטות הקבלה, הראשונה ע״י ר׳ יעקב פאלק, והשנית ע״י ר׳ משה קורדואירו ור׳ יצחק לוריא ותלמידיו ה׳ אלפים ש״ן 5300.

שער ט וזמן ט המצאת החלוקים והתפשטות הקבלה עד זמן התחלת הכתות (החדשות), והוא זמן הגאון ר׳ אליהו מווילנא והחוקר האלהי ר׳ משה דעסויא ה׳ אלפים תק״ל 5530.

שער י וזמן י התחלת הכתות החדשות עד זמן התפשטות הכתות האלה והתמורות בדעות ולמודים, והוא זמן הנוכחי ה׳ אלפים תקפ״ז 5587.

ספרי ! כי יפגשך איש בליעל רחב לבב , אשר יעבור עליו רוח קנאה ויתן בך מגרעת ודופי , אל נא תשית לבך לדבריו , דע כי רגע ירגז ויתלונן , ואחר יקפץ פיהו , והיה בהניחו מעצבו ומרגזו , ונשאת עליו המשל הזה , ואמרת :

הֶעָנָן בְּקִנְאָתוֹ
לַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ
דִּבֶּר בְּגָאוֹן
בְּרַעַשׁ וְשָׁאוֹן :
„אֶפְרשׂ כְּנָפַיִם
„בְּמֶרְחֲבֵי שָׁמַיִם
„הַפַּעַם אֲנַסֶּה
„אוֹתְךָ אֲכַסֶּה
„אֲצַוֶּה אֲפֵלָה
„וִיהִי לַיְלָה
„וְאַתָּה הֵילֵל
„הַעוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל ?"
בִּלְשׁוֹנוֹ מִלָּה
טֶרֶם כִּלָּה
רוּחַ עָבַר
הָלַךְ וְגָבַר
בַּשָּׂדֶה וָיַעַר
וַיְהִי לְסַעַר
חָשַׂף יְעָרוֹת
הֶעֱכִיר נְהָרוֹת
הָרוּחַ בַּעְיָם
יִגְרוֹשׁ יָם
כֵּפִים יְרוֹצֵץ
הָרִים יְפוֹצֵץ .

אַחֲרֵי הַזַּעַם
חָלַף הָרַעַם
וַתָּקָם מְהֵרָה
לִדְמָמָה סְעָרָה
הָרוּחַ שָׁכָכָה
וְהָיְתָה הָרְוָחָה
וְהֶעָנָן אַיֵּהוּ ?
הָרוּחַ גֵּרְשָׁהוּ !

מליצה

כְּסִיל וָבַעַר
יִתְהַלֵּל בְּשַׁעַר
בְּרוּם לִבּוֹ
וְגֹדֶל רָהְבּוֹ
יִתֵּן מִגְרַעַת
לְשֵׂכֶל וָדַעַת
יָשִׂים תָּהֳלָה
בְּנָאוָה תְּהִלָּה .
הֲלָנֶצַח יָרוּם
שִׂיאוֹ לַמָּרוֹם ?
רֶגַע וּשְׁתַּיִם
כְּקֶצֶף הַמַּיִם .
וּכְהֶרֶף עַיִן*)
מְקוֹמוֹ אָיִן .

*) הֶרֶף הוא משרש רפה או רוף, ולא נמצא בתנ"ך אבל בדרז"ל: בין השמשות כהרף עין.

פתיחה

אַל־תָּבוּז כִּי־זָקְנָה אִמֶּךָ׃
(משלי כ"ג, ע"פ באור
התלמוד דבבלי ברכות)

מהמעלות הסגוליות והנכבדות, ומהשלמות הטבעיות והנקניות, אשר תחשבנה לשלמות אומה כבודה ומאושרת, הוא: א) בהיותה מופלגת בקדמותה כמה אלפים שנים והיותה יודעת בברור גמור יחוסה הקדמוני עד צור מנו נחצבה. — ב) בהיות לה מאז היתה לגוי הנהגות נימוסיות טובות וישרות, ודת מחוכמת שלמה וטובה, עד שגם אומות גדולות זולתה המפורסמות במדע וחכמה והמכובדות בעולם ישאבו ממקור הדת הזאת. — ג) להיות סופרי קורותיה מוחזקים מרוב העולם לאנשי אמת, וספורי דתה מוחזקים לדבר אלהים; בעדות קיום היעודים והנבואות אשר חזו נביאיה לעתים רחוקות ולא נפל דבר ארצה. — ד) בהיות לה לשון יפה ושלמה וצחה מאד, ומאושרת בכתב. — ה) בהיות לה מקרב עמה חכמים וסופרים מופלגים ומליצים ומשוררים נפלאים, נביאי אמת ומחוקקי צדק, וחבורים הרבה — בכל זמן וזמן מעודה עד היום — יפים ונעימים, ומהם אשר מועתקים לרב טובם ויפים ללשונות זולתן. — ו) בהיותה נותנת מקרב עמה מחוקקי דת לאומות זולתה הנודעות בעולם לאומות מחוכמות מגדולי חקרי לב וסופרים מופלגים, אומות הנותנות חתיתן על כל יושבי תבל. — ז) בהיות לה בתי מדרש לחכמיה ובתי ספר לכל הנערים ורובם קטנים עם גדולים כזכר כנקבה יודעים לקרות בספר וכתב לשון ארצם, עד שנמצאות לפעמים ביניהם גם איזו נשים בעלות חכמה ובעלות מליצה ושיר כאחד הגדולים. — ח) בהיות לה עבודת ה' (קולטוס) יפה ונעימה, ותפלות יפות ונהדרות בהדרי קדש והשופכות ענג אל כליות נפש העצובה העומדת לבקש על נפשה. — ט) בהיות אנשיה בטבעם רובם בעלי דעה והשכל, ומכשרים לכל חכמה ומלאכה ולמסחר וקנין, ולא תעצלנה ידיהם לעבוד בחריצות אדמתם וכדומה מעבודות ההכרחיות למחית האדם. — י) בהיות ארץ מכורתה ארץ טובה ורחבת ידים לא תחסר כל בה כעדן גן אלהים, ועל מבואות ים מגבלת, ומכשרת לכל מסחר וקנין עם כל הארצות הקרובות והרחוקות. — יא) בהיות

אנשיה בעלי זרוע וכח, גבורי חיל אנשי קרב ומלומדי מלחמה. — יב) היותה בשבתה על אדמתה מאושרת ומוצלחת ימים רבים כן בימי השקט ושלום וכן בשדה קרב בהצותה את אויביה. — יג) בהיות רוב אנשיה טובי לבב אנשי אמונה ובדרכי מוסר יתהלכו למו, ומתנהגים כפי האפשר בצדק עם אחיהם בני בריתם, ואינם בני ברית, ועם הגר הגר בתוכם. — יד) בהיות אנשיה רובם יפי תאר ויפי מראה [1]) וממזג בלתי גס ומגושם, ומהם רכים וענוגים כאחד מבני חופש. — טו) גם בהיותה בארץ לא לה, מפוזרת ומפורדת בארצות שונות ואומות משונות ומשועבדת תחת ממשלתן, ולפעמים מנוגעת ימים רבים בשבט עברה וזעם ממושל אכזרי ומנוגשי בליעל; ובכל ימי עניה ומרודיה לא תאבד מכל וכל את דתה, חכמיה וסופריה, ולפעמים תוציא מחלציה גם אנשי שם, ומחזקת בכל עוז כפי אפשרותה את בדקה, ומתנהגת גם אז במדות ובמוסר עם שאין לה קצין ושוטר ומושל מקרבה, ולא תסוג אחור ימינה מכל חכמה ומלאכה, וכדומה, אם יש לה מקום ויד ללמדה, ולפעמים תשליך מנגד את נפשה נגד כל אסון ופגע העומד לשטנה מבלי תת לה דרך אל מבוא גן החכמה, לאמר לא תאכלו מפריו ולא תגעו בו פן תמותון כספינה המטורפת במים אדירים מסועה וסער, והיא מתאמצת בכל כחה לחתור אל מחוז חפצה, ותעפיל נגד שאון גליהם והמית משבריהם, אשר יפתחו לועם לבלעה או להתעותה בתהו לא דרך. — טז) כל הימים אשר תשב בגרותה בצל מלכים אחרים נושאת בלי תלונה עול המדינה לכל דבר כאזרחי הארץ, אם שאין לה פעמים כל הזכות של האזרחים, ומקיימת את שבועתה ביתר שאת ועוז, לבלי היות נמנה בקושרים הקמים לפעמים, אבל רוחה נאמנת למלכה ולמדינתו, ומרחקת כל פעולה טבעית (למען לא תחלל את שבועתה) לשוב על ידה אל קדמותה לא תשועת חרב ולא תשועת פשע ומרד, אך תשב דומם ומיחלת עזר אלהי ממעון קדשו להשיבה על כנה כבראשונה.

מעתה נתורה נא ונראה אם תוכל האומה הישראלית להתפאר במעלות ובשלמיות הללו בכולן רובן או מקצתן, על קצת מהם דברנו בספרנו תעודה בישראל, ועל קצתן התחלנו לדבר בספרנו אפס דמים [2]) ועל השאר נדבר

---

[1]) אמר המחבר: דבר ידוע וברור כשמש הוא, שהדת המתוקנת במדות ומוסר פועלת רבה מאד על יופי הגוף, וכמו שכתב חכם נוצרי מפורסם אשכנזי על אנשי סיציליא לאמר: רעגירונג אונד רעליגיאן האבען זא גאר דיא קערפערליכע שענהייט דער סיצילער ענטשטעללט עכ"ל, וכבר אמרו קצת חכמי הטבע הקדמונים שיופי הגוף יעיד עפ"י רוב על יופי הנפש, וכן בהפך, וכן מספרת התורה על אמהות שלנו וזולתן וגם התלמוד מפליג ביפין מאד, וכן מספר התלמוד מאנשי ירושלים מענין הזה, וירמיה הנביא במגלת איכה (פרשה ד') באיכה יועם זהב — ועיין בספרנו אפס דמים (הנזכר לקמן) מה שכתב חכם אחד נוצרי על היהודים אשר בגאליציע אשר ת"י הקיסר מעסטרייך, מענין הזה.

[2]) הוא חבור כולל אגרת התנצלות (דעפענזיאן) נגד אשמת הדם. היא בתבנית

פה, כפי אשר יובילני הענין הנוכחי אשר שמנו עליו מגמתנו בהתרת השאלות הנשאלות מאתנו — ושמנו את הדת (דיא רעליגיאָן) לאבן פנה; כי לה ראשית הבכורה בכל אומה ולשון, וביחוד אצל אומתנו הקדושה ידוע שהדת היא אבן הראשה לכל דבר, וגם כל למוד וכל חכמה אף כל הנהגה ונימוס וכל עניני דרך ארץ כלם בנוים אצלנו על הדת [1] ע"כ ממנה נתחיל ועליה נבנה כל הבית

שיחה (איין געשפרעך) בין חכם עברי ובין כהן הראש (פאטריארך) מהנוצרים היונים המתוכחים יחד על אשמה זו שמאשימים בה את היהודים, ויבוא בספר זה אגב אורחא הרבה וכוחים נדדיים מעניני היהודים, הקולעים אל ראש מטרת החבור הזה (והוא התנצלות נגד אשמת הדם) ויש בו כמה דאקומענטין, אקטען ודעקרעטין מפעבסטע ומלכים ושרים, העומדים לנו לעזר בבטול אשמה זו. וזולת התנצלות של אשמת הדם, נמצאו בו עוד הרבה מאמרים התנצלויים בעד היהודים בכלל, והחזקתי דברי מסופרים נוצרים מפורסמים ומחכמיהם הגדולים ישנים וחדשים היקרים מאד בכל העולם — הספר הזה חברתי לבקשת אחינו בני ישראל וראשיהם הרבנים הגאונים והגבירים שבמדינה זו, כי נלכדו ברשת זו בכמה מקומות כמה נפשות מישראל מחדש בימים ההם כמפורסם (ועיין להלן פרק ס"ה), ומלכנו הוא הקיסר האדיר יר"ה מלך חפץ חסד הוא, והוא עם יועציו החכמים והתמימים יראו וישמחו אם נצטדק לפניהם בראיות מבריחות ונודקות.

[1]) למה שהיתה הנהגת האומה הישראלית בראשית ממשלתה ע"י הקב"ה בעצמו, והוא בכבודו היה כמלך במדינה אשר בידו כל דת הנימוסית שבמדינה; בגלל זה דת הנימוסית והוא כל מה שנקרא בשם דרך ארץ וכל פרטותיה המפורשים להלן (בפרק י"ה) והבלתי מפורשים שם הנופלים תחת דת הנימוסית והנכללים אצלנו בארבעה עמודים (עיין שם בפרק הזה) הכל כאשר לכל המה אצלנו ממצות תורת משה, ככל מצות עשה ולא תעשה שבתורת משה, אין הפרש ביניהן למצות מדת אלהית (הטבעית והנגלית), עיין להלן (בפרקים הראשונים של שער הראשון). גם אין חלוק אצלנו כלל בין גופי תורה ר"ל גופי המצות המפורשות בתורת משה (עיין היטב בספרנו ח"ב צד 121 בהערה שניה) ובין ההכנות והאמצעים הנצרכים לאיזו מצוה מגופי תורה, ד"מ: התורה צותה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים וגו' (עיין להלן פרק כ"ז), והכוונה במצוה זו לחקור בחכמת מה שאחר הטבע והיא חכמת אלהות איש איש כפי הכרתו ויכלתו, אך יען שצריך לחכמה זו הקדמות רבות מחכמת הטבע והדומה לה (עיין ספרנו ח"ב צד 76 וביתר מקומות); א"כ כל פרטי האמצעים האלה כולם ג"כ מצות (וכמו שבארנו באריכות בספרנו ח"ב), וכן למוד חכמת התכונה ומה שצריך לה מן הנדסה (כמבואר באריכות שם). וכן ד"מ, מצות עשה מן התורה ללחום מלחמת מצוה עם שבעה עממין ובכל אויבי ה' (ויש למצוה זו עוד הרבה מצות פרטיות בתורה וכלן מפורשות), ויען שאי אפשר לאדם להלחם אם לא ידע מתחלה תכסיסי מלחמה ומה שצריך לה מהחכמות וידיעות הנימוסיות, א"כ לעת הצורך כל פרטי האמצעים הללו כלם מצות, ואמר המשורר האלהי: ללמד את בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (שמואל ב' א') (עיין להלן באולם הבית). וכבר בררנו להלן שכל המצות הנימוסיות נתנו בפרטות לעם ישראל מפי הגבורה ונכתבו בספרים אח"ז מן הכהנים וראשי האומה —

הזה לכל דבריו ולכל משפטיו. — ובכל זאת טרם נציג פעמי רגלינו בבית הזה פנימה ראיתי להובילך, קורא משכיל! ראשונה דרך אולם הבית, ואפס קצהו תראה, והוא לספר לך ראשונה מתולדות האומה הישראלית בענינה המדיני (דאס פאליטישען שטאאט) על אופן קצר מאד, למען תלך לבטח דרכך.

ועל זה האופן שכתבנו עד פה תמצא הרבה בתלמוד ובדברי רבותינו האחרונים שמחשבים מדת הנימוסית כל מה שכללנו בעמוד א' ובעמוד ב' (להלן פרק י"ח) למצות שבתורה, ד"מ: עבודת האדמה ולמוד אומנות לפרנס א"ע (כמבואר באריכות בספרנו ח"ב שער השלישי פרק כ"ג) וכן חכמת הרפואה וחשוב תקופות ומזלות (עיי"ש בספרנו זה בכמה מקומות) וכדומה, ועד"ז מחשב הרמב"ם (בפירושו לאבות פרק ב' משנה א') למוד לשה"ק למצוה ככל המצות החמורות שבתורה (כי אין הפרש אצלנו בין מצוה קלה לחמורה כמבואר שם במשנה) ובאמת מצות למוד לשה"ק היא לתכליתה רק מצוה אמצעית, היינו להשיג על ידה את למודי התורה (שהיא מצוה מפורשת וגופית) הנכתבים בלשון זו, וממילא יובן שהלמודים הנצרכים לידיעת לשה"ק היא ג"כ מצוה, כגון למוד חכמת הדקדוק והגיון, וה"ה בכל האמצעים הנצרכים להשיג על ידם ידיעת לשה"ק על בוריה. — מכל אלה שהזכרנו תוכל להקיש, קורא נעים! על השאר. — והנני מבקש מאת הקורא לעיין היטב בספרי ח"ב ובכל המקומות שציינתי פה ואז ידע ויבין כי כנים דברי אלה.

ואחר שהקדמתי לך כל הדברים האלה, קשרם על לבך, אל ילוזו מרעיונך! כי על יסודות האלה בנה בניתי כל הבית הזה בספרי בית יהודה אשר לפניך — ואמנם ידעתי כי רבים ירחיקו בהשקפה ראשונה הדברים האלה; אבל מי שיעיין היטב בדברי חכמי התלמוד יודה לדברי, וכל שאלותיו אשר יש להקורא לשאול בזה יתבררו לו אי"ה בפנים הספר.

אולם הבית

הוא

קורות בית־יהודה

בבחינת מעמדו המדיני מראשית הויתו עד היום הזה בקצור נמרץ מאד, כי להכרח גדול מצאתי להקדימו פה טרם אבוא לדבר מגוף הענין אשר אליו שמתי המטרה בחבור הספר הזה, כי כבר אמרתי שלא כאומות זולתן היום, אומה הישראלית מאז, כי אצלה הדת התורתית והמדינית וכל הלמודים והמדעים וכל דרכי הנימוס ודרך ארץ הכל כאשר לכל משולבים קשורים ומשותפים יחד אין הבדל ביניהם, והכל נופל תחת דת התורתית (רעליגיאָן) כאשר יראה הקורא בפנים הספר הזה, ולידיעת קורות בית יהודה בבחינת מעמדו המדיני בפרט מפשט מענין מעמדו התורתי, יצטרך הקורא מדי קראו הספר הזה פעם בפעם; ע״כ נתתי לה בזה יד בפני עצמה, ואומר:

פרק א

אומתנו הקדושה היתה ראשונה: א) יושבי אהלים (אייגע נאָמאַדען האָרדע), כמו שנמצא ביעקב שהיה יושב אהל ומקנה וכמוהו היו כל האבות ובניהם ובני בניהם כעדות התורה, ויסעו הלוך ונסוע כל ימיהם עם ביתם ומקניהם מחנות מחנות ממקום למקום וילכו באשר הלכו באשר מצאו מרעה שמן וטוב ומים טובים ומתוקים, שמה נטעו אהליהם ויחנו במחנה, ושם ביתם וארץ אחזתם. ויתנהגו כממלכה ביניהם, וכן היו בעיני שכניהם יושבי אהלים ויושבי הערים, גם היו למו עבדים מזוינים ולפעמים עשו מלחמה עם שכניהם אלה לעת הצורך. — כל אב היה שורר בביתו ומשפחתו כמלך בעירו במדינתו ועל פיו יתנהג כל הבית כמו שהרחבנו מעט לדבר מזה להלן שער ב׳. — על המעמד הזה היו בני ישראל יושבי אהל ומקנה בארץ כנען במצרים[1] וערב. —

---

[1] וגם בזמן השעבוד במצרים היו רועי מקנה, כמו שנראה מהכתובים שבתורה

והוא מזמן אברהם אבינו נולד [אלף תתקמ״ח (1948)] עד משה רבינו ע״ה. — [משה רבינו מת ב׳א תפ״ה (2485)].

פרק ב

ואז הדלה אומתנו להיות יושבי אהל ומקנה, והיתה: ב) ממלכת זקנים (דעמאקראטיע), ר״ל ממלכה המתנהגת עפ״י ראשים נבחרים מהתושבים ולא ע״י מלך, ומשה רבינו לא היה מלך כ״א ה׳ לבדו בכבודו ובעצמו היה המלך, ומשה רבינו להיותו איש הבינים בין ה׳ ובין בני ישראל בנתינת המצות התורתיות להיותו חכם מופלג וצדיק בכל דרכיו, ע״כ בחר בו ה׳ גם למשרה הזאת להיות מושיע של ישראל ומנהלם לעמוד בראש העם גם במעמדם המדיני (כי משה היה ג״כ מדיני גדול), והודיעם פעם בפעם פקודותיו הנימוסיות והמדיניות, על פי ה׳ חנו ועל פי ה׳ נסעו, על פיו לחמו ביום קרב עם אויביהם, ועל פיו השלימו עמהם, וכן כל כיוצא בזה בהנהגת המדינה היה הכל על פי ה׳ כמו הנהגת הדת התורתית, ונתן להם ה׳ בהיותם במרה חקים משפטים פרטיים בהנהגת המדינה ובדרך ארץ הנימוסי [1]), ויצו להם שיבחרו מקרבם ראשים להחזיק את העם בסדר ישר כראוי לממלכה מתוקנת ומסודרת, ולפקוד אותם (עקסערצירען), גם סדרם במחלקות כל שבט ושבט בסדר נאה (ושנים עשר שבט היו), וכל משפחה

שהיה ליהודים מקנה רב בעת השעבוד ובעת יציאתם לחירות, וכן נראה מספר (דה״א ז׳ כ׳) שבני אפרים נהרגו אז בימים ההם מאנשי גת כי ירדו לקחת את מקניהם, ולפי דעת חז״ל היה כל שבט לוי חפשי מעבודת מצרים בזמן השעבוד ומחיתם היתה רעות מקנה, ולהלן בשער השני הוכחתי בראיה ג״כ שהיה שבט לוי חפשי מעבודה.

[1]) וזה היה טרם קבלו את התורה בהר סיני, עיין פי׳ הרמב״ן ז״ל בפסוק שם שם לו חק ומשפט (שמות ט״ו כ״ו), וכן ניתן למו את״ז ע״י יהושע לפני מותו, כמו שנאמר (יהושע כ״ד כ״ה) וישם לו חק ומשפט בשכם (עיין רמב״ן שם), ונכללה בתוכם הנהגת המדינה והאומה (שטאאטס קונדע, פאליטיק). וספרים כיוצא בם נתחברו בלתי ספק בכל זמן וזמן כפי הצורך, ומזה המין אולי היה כתוב ג״כ בספר תורת אלהים דיהושע (שם), וספר שכתב שמואל הנביא את משפט המלוכה (שמואל א׳ י׳ כ״ה) וכן ספר הישר ללמד את בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (שם ב׳ א׳ י״ח), וכיוצא בזה, וכן נראה לפרש ושם נסהו (שמות שם) ר״ל בחקים והרגילם, כמו לא נסיתי (ש״א י״ז), ויהיה שם שם לו חק ומשפט על הלמוד העיוני, ושם נסהו על הלמוד המעשי, ואולם בתכסיסי מלחמה, כי עם בני ישראל לא ידעו מקדם מזה מאומה, כמו שכתב פילון היהודי (בחיי משה חלק א׳) שטענו היהודים למשה בעמדם על שפת הים לאמר: הן ידעת שאנחנו בלתי מנוסים בתכסיסי מלחמה וכו׳, ואף שלא היו צריכין עדיין לתכסיסי מלחמה כי ה׳ נלחם להם (עיין שופטים ג׳ ב׳), מ״מ היו צריכין להרגיל בזה, כמבואר אחר זה.

ומשפחה בסדר נאה (מספר המשפחות היה לפי הוכחתנו מהכתובים שבעים כמבואר להלן), על כל משפחה היה מופקד ראש בית אב (איין פאמיליען פירסט), ועל כל שבט נשיא, ונקרא לפעמים ראש, אלוף, או נשיא המטה, או ראש אב המטה, או נשיא האב (פילארך, שטאממפירסט), ובכלל היו נקראים ראשי השבטים וראשי המשפחה בשם נשיאים, או נשיאי העדה, או קרואי העדה (ר״ל אסופי העדה), כל אלה הראשים היו בענין המדיני והחילי, ובעת מלחמה בחרו לשעתם מהבחורים והגבורים לפקודי החיל, שרי אלפים ושרי מאות וראשי הצבא, [ואין לחשוב הנה שרי אלפים ומאות וחמשים ועשרה שבחר משה עפ״י עצת חותנו יתרו, כי אלה היו שופטים (ר״ל דיינים), ומשה על גביהן שופט הכוללי[1]) בכל דבר הקשה, ובדבר היותר קשה שהיה נעלם גם ממשה הגישו לפני ה׳, והדיינים האלה שהיו בעצת יתרו היו לשעתם, וכאלה הדיינים צוה ה׳ להושיב בכל עיר ועיר בתמידות בבואם אל ארץ נושבת, וענינם היה לשפוט בין איש לרעהו בכל דבר ריב ומצה ובשלי ושלך].

פרק ג

כל השנים עשר שבט היו נחלקים לארבע מחנות, היינו כל שלשה שבטים היו למחנה אחת, ונסעו אלה המחנות בסדר, לכל מחנה היה דגל, ס״ה ארבעה דגלים, כל דגל היה ניכר בצבע שלו, גם היו מחולקים למערכות וקבוצים קטנים (ראטעס), כמו שנאמר וחמשים עלו בני ישראל (שמות י״ג), אשר לפי הוכחתנו (בספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך חמש) היו קבוצים או מערכות קטנות מחמשים איש במערכה כמו שבארנו שם באריכות בעדות הרבה מקראות בתנ״ך וכדומה, ואונקלוס תרגם ,וחמשים׳ ,ומזרזין׳ ר״ל מזוינים, ר״ל מקושטים בכלי נשק (גערישטעט, בעוואפפנעט), גם צוה ה׳ שיעשו למו חצוצרות ושיתקעו בהם גם למקרא העדה ולמסע את המחנות, עפ״י תקיעת החצוצרות האלה היו נהוגים אנשי החיל בביתם ובשדה קרב, כפי הסמנים ההסכמיים שהונחו להם כמבואר בתורה, ובימים האחרונים כגון בזמן דוד ואחריו היו להם כלי זמר הרבה ומנגנים ומנצחים בבלי שיר[2]) אף שהיו לעבודת השם

---

[1]) הנקרא בלשון המשנה אב בית דין, וכמו שהיה אח״כ בסנהדרין (עיין להלן פרק נ״ג) וכן נוכל לכנות את משה רבינו גם בשם נשיא, במה שנוגע להנהגת המדינה, ור״ל נשיא הכולל, ואב בית דין הכולל, כי שתי המשרות האלה נתנו על שכמו (ולא נזכיר הנה יתר תאריו נביא ומחוקק) ובהסנהדרין היו אח״כ שני אנשים על שתי המשרות האלה, היינו נשיא לבד ואב בית דין לבד (עיין להלן שם).

[2]) וסדר המשוררים הרבים האלה יסד דוד ושמואל הנביא (עיין ד״ה א׳ פ׳), ודוד חלק את הלוים על כ״ד משמרות, ועיין הרמב״ם (הלכות כלי המקדש פ״ג), ואל תתמה איך הוסיפו על

מ"מ היו משתמשים גם להדר בעת קרב, כמו שנראה מהיוסיפון לרומיים (ועיין ילקוט תורה סימן תשכ"ד ותשכ"ה).

פרק ד

אמר המחבר: כמו שהאדם הפרטי אף שכל מה שיקרה לו הוא בהשגחת ה' ובלעדיה לא יפעל מאומה; בכל זאת ראוי לאדם להשתדל בכל דבר בסבות טבעיות, וכל עניניו יהיו בנוים על אדני השכל, לבקש המועיל, ולהסיר הנזק, בהתפעלות דרכי הטבע, כי עולם כמנהגו נוהג עפ"י חקי הטבע אשר הטביע יוצר כל, ואין סומכין על הנס אמרו חז"ל [1] כמו שהארכנו לבאר כל זה בספרנו תעודה בישראל, וכן דברנו מזה בספרנו הנוכחי, ובארנו שהש"י מקמץ מאד בנסים ונפלאות ובסבות זרות ורחוקות מסדרי הטבע, אם לא באופן שיחייבהו שכלו הבלתי מגבל לשנות הטבע, אבל יעשה רוב נפלאותיו על פי הזדמנות קרובות המסכימות עם סדרי הטבע, וכן צוה ה' לנח לבנות תבה מפני מי המבול, והרבה כזה תמצא בתנ"ך, וכאדם הפרטי כן האומה בכללה, אף שה' היה מנהיגן של ישראל ומלכם, ועיניו באומה זו בכל תהלוכותיה, בכל זאת היתה צריכה האומה הישראלית לכלי נשק כאחת הממלכות זולתה ולסדר והנהגה בכל דבר מדיני על אופן טבעי, וכן מצינו אצל יהושע בלחמו עם מלכי כנען שצוהו ה' לעשות אורבים לעיר, והכל בהמצאות אנושיות עפ"י דרכי תכסיסי מלחמה, והרבה כיוצא בו.

פרק ה

לבד מאלה הראשים שהזכרנו שהיתה פקודתם בדבר המדיני ועל הצבא בחר משה בפקודת ה' עוד יועצים משיבי טעם כתבנית סענאטוס או פארלאמענט מחכמי ישראל שבעים זקנים. לפי דעתי היה נבחר זקן אחד מכל משפחה ומשפחה שהיו לדעתי שבעים במספר [2]) ותכלית הזקנים היתה

מצות התורה? כבר באר הענין הזה הכוזרי (מאמר שלישי סוף סימן ל"ט), ולפי הנחתנו ביסוד ספרנו זה מותר להוסיף בחלק המצות הנימוסיות כמבואר בהרחבה בספרנו זה להלן.

[1]) וכמו שאמר יעקב קטנתי מכל החסדים וכו', והשתדל בסבות טבעיות להצלתו, כמ"ש שם ויירא יעקב מאד ויצר לו ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות ויאמר אם יבא וגו' והיה המחנה הנשאר לפליטה. ואחר שעשה בהתפעלות הטבע כפי כח האדם, פנה אל ה' ויתפלל: אלהי אבי אברהם וגו' הצילני נא וגו'. וכן צריך כל אדם לבקש סבות קרובות בכל עניניו ולהתפלל לה' שהיכולת בידו לעמוד בעזרו.

[2]) אל יהי נא לפלא בעיניך קורא נעים! באמרי שסכום המשפחות היו שבעים, כפי אשר תמנה אחת לאחת בפרשת פנחס ויעלו בידך רק ששים וחמש, וכמבואר ברש"י שם מה שמביא בשם הירושלמי ובשם ר' משה הדרשן? אבל באמת כל חכם לבב האוהב הפשט הפשוט יודה לדברי אלה שהם שבעים לא פחות, כי בהכרח צריך להוסיף עליהן

להמתיק סוד לעת הצורך, ולהקל הטורח והמשא מעל שכמו של משה, כמו שנאמר: ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך (במדבר י״א), המה היו היועצים והוא על גביהן. מקום ישיבתם לעצה היה באהל מועד (ר״ל אהל אספה או המזומן) במשכן, גם היו זמנים ידועים מגבלים (לאנד טאגע) שהיו נועדים שמה לאהל מועד, ולפעמים הצטרפו גם יתר הראשים וכדומה הנזכרים לעיל, לפקח על עסק כללי לכלל האומה, ולפעמים היו מצטרפים ג״כ זקנים ר״ל אנשים שבאו בימים.

אך שבט לוי והכהנים שבהם היו חפשים מצבא החיל, ולא היו שייכים אל הנהגת המדינה כלל וכלל (רק בעת קרב היה יוצא עמהם הכהן אך לא ללחום בעצמו), אבל היו משתדלים בעניני הדת התורתית, והיו מלמדי האומה בדבר ה׳ ומצותיו התורתיות, גם המה היו הדיינים בדברים שבין אדם למקום, בידם היה המשכן (ואח״ז בית המקדש), ואורים ותומים, וכלי הקדש, וכל עבודת ה׳ בקרבנות והדומה להם, ומלבד התורה (ר״ל דיני המצות) גם החכמות והסודות וכל הלמודים היו בידם, גם המה היו הרופאים (ארצטע) באומה. כלל דבר כל דבר חכמה היה רק בידם, והמה לא מסרום לשום אדם מיתר השבטים, והזר הקרב ללמוד אלו החכמות לא הניחוהו, אבל נתקלקל הדבר אח״כ בימי שמואל הנביא, ואז התירו למסור החכמות האלה גם לאנשים חכמים מיתר השבטים כמבואר להלן בפנים הספר.

ממשפחות הלוים עוד ארבע משפחות הנמנאות בסדר במדבר, שמעי, עמרם, יצהר, ועוזיאל, החסרות בפרשת פנחס, הוסף עליהם עוד את שרח בת אשר הנזכרת גם בפרשת פנחס, שלא חשב ר״מ הדרשן ואחריו רש״י ז״ל, אבל הרמב״ן ז״ל מברר ע״ד הפשט שגם היא היתה משפחה בפני עצמה, ועל שמה היתה נקראת סרחי, אבל הכתוב לא רצה ליחסה אל אשה וקצר הענין, עיי״ש ברמב״ן על התורה, ועל דרך זה יעלו בידך שבעים משפחות. ומזה נבין מדוע צוה ה׳ למשה לבחור דוקא שבעים זקנים, לא פחות ולא יותר, ובודאי היה הצווי לבחור מכל משפחה ומשפחה זקן אחד, וסך הכל היו שבעים. והילקוט כתב וז״ל: שבעים זקנים כנגד שבעים ימים טובים (ר״ל השבתות והחגים שבשנה), דבר אחר כנגד שבעים נפש שירדו למצרים, עיי״ש באריכות, אבל הכל דרשות רחוקות שאינן מתקבלות על הלב, וכן מה שאמרו (סנהדרין דף י״ז ע״א) שברר ששה מכל שבט וכו׳, דברי אגדה הם, ואפילו אם נאמר שקבלה היתה בידם, אין זה סותר למה שהוכחנו שהיו המשפחות שבעים, רק שהיה מוכרחים לומר שלא בחרו מכל משפחה זקן אחד, אבל השכל הישר יותר נוטה להנחתנו שבחרו מכל משפחה זקן אחד, — והיו הי״ב מעינות מים באלים כנגד הי״ב שבטים והע׳ התמרים נגד הע׳ המשפחות, כדי שיגיע מעין אחד לכל שבט לשתות מים, ותומר אחד למשפחה אחת לאכול פירותיו. וכעת הגיע לידי ספר חיי משה לפילון היהודי ונראה גם ממנו שהמשפחות היו שבעים, ומזכיר זאת כלאחר יד כדבר ידוע, וכמו שרמזנו על התמרים.

פרק ו

השופטים ר"ל הדיינים שהזכרנו לעיל שבחר משה ע"פ עצת חותנו וכן השופטים שצוה ה' להעמיד בכל עיר בבואם לארץ נושבת, היו מביאים כל דבר הקשה כמו שאמרנו למשה, ואחר מיתת משה לכהנים, כמבואר בתורה וביתר ספרי התנ"ך, ובפרט להכהן הגדול, ולפעמים גם למלכי ישראל החכמים שבהם, כמו שמצינו בדוד ושלמה שהגישו לפניהם דברים הקשים במשפטים ודנו, וזה מבואר בתורה (דברים י"ז) כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט (הוא ראש המדינה ומנהיגה הכללי אשר ישב על כסא משה רבינו), [ובמסכת סנהדרין (דף י"ט) מחלק בין מלכי בית דוד למלכי ישראל עיי"ש], העמדת שופטים אלו ר"ל הדיינים שהזכרנו שצוה ה' לתת בכל עיר ועיר נתקלקלה, כפי הנראה מהתנ"ך פעם בפעם בימי שפוט השופטים (סופפעטען) שהיו אחר יהושע (עיין להלן), וכן בזמן קצת המלכים הרעים שמלכו על ישראל אח"כ, עד שהיתה צריכה פעם בפעם לתקון, כמו שמצינו שהעמיד דוד המלך מחדש לפני מותו מן הלוים ששת אלפים שוטרים ושופטים, וכן יהושפט מלך יהודה העמיד מחדש שופטים בכל המדינה כמ"ש ויעמד (יהושפט) שופטים בארץ בכל ערי יהודה הבצורות לעיר ועיר, וגם בירושלים העמיד יהושפט מן הלוים והכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' (ר"ל בין אדם למקום) ולריב (ר"ל בין אדם לחברו) (ד"ה ב יט). — וראוי שתדע קורא נעים שלא היה הדבר בענין הקמת בתי משפט מימות משה ולהלן על סדר ותבנית אחת, וכמו שנשתנה הסדר הישר והטוב שיסד ה' ע"י משה עבדו בכל דבר פעם בפעם, כן היה עם הקמת בתי משפט ודייניהם שנתקלקלה גם היא פעם בפעם ונשתנה סדרה, כי לא עמדה האומה במעמד ומצב אחד לא בענין הדתי ולא בענין המדיני כל ימי משך קיום ממלכת האומה ועד היום, הן מצד שעבודם לפעמים לממלכות אחרות, והן מצד רוב טובם והצלחתם הפרו לפעמים ברית ועזבו חק, והן מצד מנהיגים רעים, והרבה שנויים נעשו ג"כ ממנהיגים חכמים וישרים ע"ד התקון כפי הזמן והמקום. — ואלמלי לא חטאו ישראל פעם בפעם ולא היו מתקנאים בשכניהם האומות לנהוג מנהגיהם והיו נשארים על הסדר והתבנית אשר יסד ה' על ידי משה בהנהגת האומה, היתה קיימת ומאושרת בתכלית ההצלחה; ואמת אמר אחד מגדולי סופרי הנוצרים: יסוד הנהגת האומה הישראלית בכלל כפי אשר יסדה מרע"ה (בפקודת ה') הוא המעמד אשר יתאוו אליו כל חכמי לב השלמים והישרים והגדולים שבפילוסופים שבכל אומה ולשון! וז"ל הרמבמ"ן ז"ל בספרו ירושלים: לא היה כמעמד הנפלא הזה בעולם רק פעם אחת ומי יודע אם יהיה כמותו.

פרק ז

ועתה אחרי אשר נטיתי אל השביל הצדדי ודברתי קצת מענין הכהנים והשופטים ר"ל הדיינים, אשובה נא אל המסלה הראשית אל הענין המדיני שהייתי בו בתחלה.

משה רבינו ע"ה טרם מותו הקים תחתיו אחד מבחוריו, משרתו (זיין מיניסטער) יהושע בן נון הממלא מקומו של משה ממש בהנהגת האומה בענין המדיני לבד (נור איין פאליטישען פאך); כי יהושע לא היה מחוקק ולא נביא, אולם גם הוא קבל כמשה כל פקודותיו להנהגת האומה מה' יתברך מלך העולם בכלל ומלך ישראל בפרט, הוא נלחם עם מלכי כנען וכבש את ארצם, וחלק את הארץ לשבטי ישראל בעזר ראשי המטות וכהן הגדול, ולפני מותו נתן גם הוא בעיר שכם הנהגות מדיניות להעם כמשה רבינו, עיין לעיל [יהושע מת ב"א תקי"ו (2516)]

פרק ח

ואחרי מות יהושע לא נשאר מנהל אחריו במקומו, רק הזקנים של משה שהאריכו ימים אחר יהושע הנהיגו את העם, ויהי אחרי מות הזקנים האלה למדו בני ישראל תכסיסי מלחמה ביתר שאת, כעדות הכתוב (שופטים ג' ב') כי קמו עליהם פעם בפעם אויבים מסביב ויצרו למו מאד, ויהיו למס עובד (כי בחרו אלהים חדשים ויעבדו למו). בימי הרעה האלה התחיל זמן שפוט השופטים ר"ל הנהגת השופטים, ושופטים אין הכוונה פה דיינים אבל גבורים או נגידים, ר"ל מנצחים (זיעגער) (עיין בספרנו ת"ב צד 131), והכתוב בספר שופטים קוראם ג"כ מושיעים, ובכל פעם שנמכרו ביד אויביהם מסביב וישוסו אותם ויעבדו בם, אז הקים ה' מביניהם איש אחד מושיע כנ"ל, ויתנוסס בו רוח גבורה[1]) אז לבש קנאה ויאזור חיל ויעמוד בראש העם ויושיעם מיד לוחציהם. המושיע הזה היה אח"ז לפעמים השופט ר"ל המנהיג באומה כל ימי חייו. ע"פ השופטים האלה היתה נהוגה האומה הזאת זמן רב. (השופטים האלה היו כתבנית הדיקטאטארען שהיו ברומא אח"ז, עיין בספרנו ת"ב צד 173). מספר השופטים האלה היו שלשה עשר בזה אחר זה והוא מן עתניאל בן קנז השופט הראשון [היה בערך ב"א תק"ל 2530] עד שמשון הגבור השופט האחרון, (את דבורה הנביאה לא הבאתי פה במנין רק ברק בן אבינעם[2]).— רוב ימי השופטים האלה היתה הריסת הסדר באומה, ויעבדו רוב ימיהם את אלילי הגוים, והיו פעם בפעם למס עובד לשכניהם — [שפוט השופטים נמשך ערך ש' שנים (300)].

---

[1]) הוא שפע אלהי ומדרגת רוח הקדש, כמו שנאמר ותהי על יפתח רוח ה' וכן בשמשון, עיין מ"נ ח"ב פרק מ"ה.

[2]) לדעת חז"ל היתה דבורה דיינית (ריכטערין), וכן מעיד הכתוב (שופטים ד' ה') לדעתם. (ועיין להלן בפרק מ"ו בסוף הערה), ובאמת ראש המדינה היה גם הדין לפעמים בין אדם לחברו בשלי ושלך (עיין שם היטב ודוק בדברי), ובספרנו בית האוצר מחברת ג' דברנו מענין הזה הרבה בשרש שפט.

פרק ט

ואחרי מות השופטים האלה קמו עוד שני שופטים באומה זה אחר זה, אבל היו מובדלים בכל ענינם מהשופטים שלפניהם, השופטים הראשונים היו רק לפי שעה לפעמים, ואלה בתמידות, הראשונים היו אנשי לחם בשדה קרב והלכו בראש העם למלחמה, ואלה לא היו בעצמם אנשי לחם ולא הלכו לקרב, והיו רק מנהיגי המדינה בעצה ובפקודה לכל דבר, כן בענין המדיני וכן בענין התורתי, והמה: עלי הכהן, ושמואל הנביא משבט לוי [1], [עלי הכהן מת ב״א תת״ע (2870) שמואל מת ב״א תתפ״ד (2884)], עד אשר בקשו ישראל לתת להם מלך לשפטם (שמואל א׳ ח׳ ה׳ ו׳) ר״ל מלך מקרב העם להיות הוא במקום השופט (ר״ל המנהיג) לצאת לפניהם, וללחום מלחמותיהם (שם ח׳ כ״א), וישמע ה׳ בקולם וימלך עליהם את שאול המלך משבט בנימין, אז נתן שמואל הנביא לעם חקים מהנהגת המלוכה (עיין לעיל). — בכל העת שהיתה האומה ממלכת זקנים (דעמאקראטיע) היו כלם עובדי אדמה ובעלי מלחמה, מן הפחות שבאנשיה עד הנשיא השופט והמלך, והוא מזמן משה עד שאול המלך [מלך ב״א תתפ״ב (2882)].

פרק י

ואז חדלה אומתנו להיות ממלכת זקנים ונעשה ג) ממשלת מלכים (מאנארכיע), ר״ל שהיתה נהוגה עפ״י מלכים, והוא מזמן שאול המלך הראשון עד צדקיהו, או עד חורבן בית ראשון.

אחר מלכות שאול, מלך דוד משבט יהודה, [נמשח למלך ב״א תתצ״ב (2892)], הוא השבט אשר בו בחר ה׳, ועליו נאמר בברכת יעקב אבי האומה: לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, ואחר דוד מלך בנו שלמה, [שלמה מת ב״א תתקס״ד (2964)], הוא בנה את בית המקדש הראשון בשנת ת״פ ליציאת מצרים, [הוא ב״א תתקכ״ח (2928)]. תחת שבט מלכותו באה האומה אל תכלית המנוחה ואל תכלית הסדר הנאה בענין המדיני, עד שהיתה ממלכה גדולה ומפורסמת בכל העולם, ונתנה את חתיתה על כל ממלכות הארץ. — בזמן המלך החכם הזה קמו באומה גם בעלי מסחר, וזאת למדו משכניהם הכנענים (עיין בספרנו ת״ב הרבה מזה).

---

[1] אמר המחבר: לא ידעתי מה החלום אשר חלם לגעזעניוס, ואת שברו, שכתב בספרים שלו ערך שמואל ז״ל: שמואל שם עצם פרטי, שמואל בן אלקנה, שופט בישראל וכהן גדול!! עיי״ש, ואם בעבור שנאמר ויעלהו עולה (שמואל א׳ ז׳) וכדומה? אם כן לפי זה היה גדעון ואליהו גם כן כהנים? אבל באמת מה שהקריבו קרבנות היה רק הוראת שעה.

פרק יא

ויהי אחרי מות שלמה המלך נתחלקה ממלכה זו לשתי ממלכות היינו יהודה וישראל, או ירושלים ושומרון — [התחלקות זו היתה ב׳א תתקס׳ד (2964)].

א) ישראל (או עשרת השבטים [1]). ועיר המלוכה שלה היתה (אחר זמן) שומרון, ועליהם משלו בזה אחר זה י׳ט מלכים, היינו מן ירבעם בן נבט עד הושע בן אלה, בממלכה זו היתה פעם בפעם הריסת הסדר בכל דבר, ומרידות, והרגו לפעמים את מלכיהם, והיו עובדי אלילים, ברוב זמן מציאותה עפ״י רוב לא היתה המלוכה בירושה מאבות לבנים, וכמעט כל מלכיה היו אנשי רשע, ולבסוף בא עליהם שלמנאסר מלך אשור ויגל את ישראל אל ארץ מדי עד היום הזה, הן המה עשרת השבטים הבלתי נודעים לנו איפה הם עד היום הזה (ורבו כמו רבו הדעות על מקום מציאותם ובכלן אין הוכחה ברורה). — אז הביא מלך אשור זה מבבל וכותה ומיתר גויי הארצות ויושב אותם בערי שומרון, ואחר זמן נספחו עליהם מבני ישראל ויתערבו באלה הגוים ונעשה משניהם אומה חדשה ועל ידה כתב חדש, גם לשון חדשה, ודת חדשה, הן המה הכותים או השמרונים (עיין להלן פרק תשעים). — [גלות עשרת השבטים היה ערך ג׳א ר׳ [3200]].

ב) יהודה (הוא שבט יהודה ונלוה עליהם משבט בנימין), ועיר המלוכה שלה היתה ירושלים, ומשלו בה בזה אחר זה בירושה מאבות לבנים, מגזע דוד המלך (מלבד עתליה המלכה) י׳ט מלכים (ועתליה מן המנין), היינו מן רחבעם בן שלמה עד צדקיהו. — בממלכה זו לא היתה כ״כ הריסת הסדר ומרידות וכדומה כמו שהיה אצל מלכי ישראל, גם לא היו בהם כ״כ עובדי עבודת אלילים, והיו ממלכי יהודה אלה כמה מלכים צדיקים וטובים, — ולבסוף עלה עליהם נבוכדנאצר מלך בבל היא ארץ כשדים [2]) להחריב את ירושלים,

---

[1]) והמה בכלל נקראו לפעמים בתנ״ך בשם יוסף, ועפ״י רוב אפרים החביב ליעקב, ואשר נתן לו יתר שאת בברכתו לפני מותו, ומה שנקראו השבטים ע״ש יוסף ואפרים? כי יוסף היה נזיר אחיו, התאר הזה נתן לו אביו בברכתו, ובזה טעו אח״ז עשרת השבטים כפי הנראה שדמו שלאפרים שייכה המלוכה (ובפרט שהיה יהושע בן נון מאפרים), והמליכו את ירבעם שהיה מאפרים, והוא היה ראשונה אצל שלמה לראש לכל סבל בית יוסף (מלכים א׳ י״א כ״ח), ובאמת היתה המלוכה שייכה רק לשבט יהודה שנאמר לא יסור שבט מיהודה (היא המלכות) ומחוקק מבין רגליו (פי׳ הרד״ק סופרים ישבו אצלו לרגליו כדרך המלכים). והחלוקה של עשרת השבטים ולבחור להם מלך בפני עצמם היתה בהסכמת הש״ת כעדות הכתובים, וכן היו מלכי ישראל נמשחים למלוכה ע״י נביאי ה׳.

[2]) אמר המחבר כלל זה נקוט בידך וצריך שתדעהו, שהבבליים עם היותם מבני חם, והכשדיים ר״ל הארמיים, מבני שם; בכל זאת היו הבבליים בכלל הכשדים ר״ל הארמיים.

גם בית המקדש החריב, הוא חורבן בית ראשון [היה ג״א של״ח (3338)], ואת ההמון הגלה נבוזראדן רב טבחים של נבוכדנאצר בבלה ארץ כשדים, ויהיו שמה בגלות שבעים שנה — שמה קבלו היהודים הרבה למודים מהכשדים והרבה הנהגות בד״א, ושכחו את לשונם הוא לשון יהודית, ולמדו תמורתה את לשון כשדים הנקראת ארמית, ולהיותה קרובה אל לשון יהודית ע״כ בנקל היו שוכחים יהודית והורגלו בארמית, — ויהי ככלות שבעים שנה, [הוא שנת ג״א ת״ח 3408)] פקד ה׳ את עמו, כי הפרסיים נצחו את הכשדים תחת יד מלכם כורש, וישלח כורש את היהודים הגולים חפשי לנפשם, ושבו לארצם, ויבנו מחדש את ירושלים, והמלך הזה בנה להם בית המקדש מחדש, הוא בית שני, אך לא כל היהודים חזרו מבבל לארץ ישראל כי הרבה נשארו שמה, והרבה הלכו לארצות אחרות בארצות המזרח, וגם לאייראפא באו אז מהם היינו למדינת ספרד היא שפניא וישבו שמה, וגם כנענים הרבה מזמן יהושע בן נון אשר גרשם מארצם גרו שמה בספרד. היהודים והכנענים בנו שמה הרבה עירות כמבואר להלן (פ׳ קכ״ג), וישבו היהודים בספרד עד זמן הגרוש, הנודע בשם גרוש שפניא, [היה ה״א רנ״ב (5252)].

פרק יב

היהודים ששבו מהגלות לארץ ישראל יסדו למו מחדש ממלכה כמקדם, אך היו משעבדים לפעמים תחת ממלכות אחרות, היינו:

א) משעבדים תחת מלכי פרס, מזמן גלות בבל, וקבלו מהפרסיים הרבה למודים (עיין להלן פרק צ׳).

ב) משעבדים תחת אלכסנדר המוקדוני מלך ארץ יון היא (גריכען לאנד) שנצח את הפרסיים, ותחת מלכים אחרים ממלכי יון שמלכו אחריו בארץ מצרים וסוריא, גם עבדו היהודים בחיל היונים אז מרצונם הטוב, גם קבלו אז היהודים מהיונים הרבה למודים והרבה הנהגות בד״א וגם למדו לדבר בלשון יונית, עד שבכמה מחוזות היתה שפת יונית שפת היהודים וחברו בה חבורים, וגם ספרי תורות כתבו בלשון הזאת (עיין בספרנו תעודה בישראל), וגם מחכמות מצרים ולמודיהם קבלו אז היהודים אשר ישבו במצרים ובסביבותיה.

ג) חפשים מכל שעבוד ממלכה אחרת, בזמן מלכי ישראל שעמדו מבני הכהנים מבני חשמונאים הנקראים ג״כ מכביים ואז עשו היהודים מלחמות נוראות וגדולות ועשו נצחונות עד להפליא נגד היונים, [מלכות החשמונאים התחילה בערך ג״א ת״ר ליצירה (3600)].

ד) משעבדים תחת הרומיים (שנצחו את היונים והרבה אומות זולתן) בזמן מלכי הורדוס, [התחלת ממשלת הרומיים על ישראל היתה ג״א תרמ״ח ליצירה (3648)]. בימים ההם קבלו בני ישראל מהרומיים הרבה למודים והנהגות

בד״א, — [אז היו בני ישראל עם רב ועצום ערך (6,094000) במספר [1]).

אמר המחבר: לפי פרטי החשבון של השנים שכתבנו עד הנה, יעלה בידך סך הכולל מהשנים שעמד בית שני, ארבע מאות ועשרים שנה (420), וצריך שתדע שכל זה הוא לפי דעת חז״ל, ואולם לפי חשבון סופרי האומות, עמד בית שני שנים רבות יותר, וא״כ לפי חשבונם יש גם בפרטי חשבון השנים הנ״ל הפרש רב, ואנחנו אמנם הלכנו בחשבון חז״ל בכל הספר הזה.

פרק יג

ויהי בימי אספסיאנוס הוא (וועספאזיאנוס) וטיטוס בנו, קיסרי רומא, עלו הרומיים על ארץ ישראל עם רב, ואחרי מלחמות גדולות נפלה ארץ ישראל ביד טיטוס, והחריבה, גם ירושלים עיר הקדש ובית המקדש החריב [2]), הוא חורבן בית שני. [היה ג״א תתכ״ח (3828), ואז חדלה ממלכת היהודים ונתפזרו בכל קצוי תבל עד היום הזה, זה יותר מן אלף ת״ש שנה, פעמים רבות אז אחר החורבן השתדלו היהודים למרוד ברומיים אך לא עלתה בידם, — בארץ ערב היתה ליהודים אחר החורבן הזה ממלכה זמן רב, ועוד היום יש להם ממלכה בכייבר [אומרים שהוא חבור (מלכים ב׳ י״ז, ו׳) שגלו שמה עשרת השבטים], וכן במקומות אחרים (עיין בספרנו תעודה בישראל צד 46 וצד 47).

פרק יד

הרבה מאד מהיהודים הגולים נתפזרו אז בכל ארצות המזרח וביחוד באזיא

---

1) עיין Abulfarad. Hist. Orient p. 115 כמובא ממנו בספר ד״ה הכללי להחכם שלעצער (Schlözer).

2) ואמרו חז״ל בתלמוד גיטין (בפרק הנזקין) שטיטוס נטל הפרוכת ועשאו כמין גרגותני והביא כל הכלים שבמקדש והניחן בו והושיבן בספינה לילך ולהשתבח בעירו וכו׳ עמד עליו נחשול שבים לטבעו וכו׳ עיי״ש.

אמר המחבר: דבר אלהינו יקום לעולם, בלע ה׳ את מעשהו אשר חשב אז להטביע את כלי בית המקדש בים למען לא ישתמשו בהם זרים, ויהי בשנת ארבע מאות וחמשים וחמש שנה למנין הנוצרים, בערך שלש מאות וחמשים שנה אחר חורבן בית שני עלה עם באנדאלען (Bandalen) מארץ אפריקא עם מלכם, ושמו גענסעריך (Genserich) בראשם, על ארץ איטאליא התחתונה, ויבוזו את העיר רומא י״ד יום וי״ד לילה, וכאשר שבו אל אפריקא עם כל ההון והרכוש שללו נטבעה הספינה אשר היו שמה כל הכלים היקרים מרומא, והמה כלי בית ה׳ אשר הביא טיטוס אז מירושלים בלכדה, כן כתבו כל סופרי הזכרונות ועיין (וועלט געשיכטע פאן פעליטץ פיערטע פעריאדע) סימן 46 הנדפסת בלייפציג 1818). הוא גענסעריך אשר כבש עיר קארטהאגא (Karthago) המפורסמת ויעשה לעיר מלכותו.

הדרומית עד ארץ סינים הוא כינא, וגם בכינא יש הרבה יהודים, והרבה מהגולים באו אז לארצות אפריקא, ואח״ז הרבה מאד לאייראפא, ומשנת (1680) למנין הנוצרים נמצאו מהם גם בעולם החדש הוא אמעריקא, הרבה יהודים עבדו בחיל מלכי האומות שגרו תחתיהם והרבה היו שרי צבאות אצלם כמבואר בספרנו ת״ב באריכות, הרבה צרות ורעות סבלו היהודים מכמה האומות שגרו תחתם, ומעת שהתחילו יושבי אייראפא לעזוב את משובתם, ויבואו ימי ההשכלה (אויפקלערונג) אז גם ליהודים התחילו להיטיב, ויתנו למו בכמה מדינות חרות וזכות אזרח (בירגער רעכט), וזה כחמשים שנה החלו היהודים לעבוד בחיל מלכי אייראפא. — הרבה למודים טובים ורעים קבלו היהודים בכל המדינות שגרו בם, והרבה הנהגות רעות וטובות.

ועתה אחרי אשר הראיתיך מעט את האולם החיצוני אשר לפני הבית הזה, אנהגך אביאך דרך שערים אל הבית פנימה, כי אליו שמנו מגמת פנינו.

וזה החלי בשם ה׳ צבאות

שער הראשון

פרק טו

אמרו החכמים „האדם הוא מדיני בטבעו״, כוונתם: שמזג האדם וכחותיו הרבים אשר חננו הבורא יתעלה, גם צרכיו הרבים, לא ישלמו בו אם יחיה חיי התבודדות; אבל במדינה תוך קבוץ אנשים, למען יהיה כל אחד עזר לזולתו, ואיש את חסרון עמיתו ישלים בעודפו. — הקבוץ לא יתקיים כי אם בהסכמת כל אנשי החברה יחד כאיש אחד בנימוס כללי. הנימוס הכללי וההסכמי הזה בכל חקותיו ומשפטיו נקרא דת (סטאאטס געזעטץ) בלשון עברית. ע״י הדת הנימוסית יקנה האדם הפרטי את שלמותו הגופני להשיג אשרו הזמני, וממנו הושאל אח״ז שם דת לכל פקודה וגזרה פרטית היוצאת מראשי המדינה או המלך (עדיקט) אל העם העומד בברית וחברה אחת לקיים כל דבר לטובת הקבוץ. — ולהיות נפש האדם אמנם עצם רוחני, ובגלל זה נצחי; מההכרח לו ג״כ לקנות לו שלמות רוחני לאשרו הנצחי ע״י קיום מצות רוחניות מושכליות, ומשפטים בלתי מעשיים. השלמות הזה הוא יעוד האדם ותכליתו האמתי, אשר למענו נברא. המשפטים המושכלים האלה נקראו ג״כ בשם דת, ולהבדילה מזולתה נקראת דת אלהית (רעליגיאן), והדת של הנימוס הכללי וההסכמי במדינה נקראת בשם דת הנימוסית, ויש מקדמונינו שקוראים אותה בשם תורה המנהגית.

פרק טז

הדת האלהית להיותה נקנית אל נפש האדם רק בהיותה בגוף, והוא ע״י שלמותו, והוא לא יושלם כ״א בקבוץ, והקבוץ לא יושלם כ״א בקיום

חקי ומשפטי הדת הנימוסית; א״כ הדת הנימוסית אם שאין לה קדימה מעלית על דת אלהית מ״מ יש לה קדימה זמנית עליהי). — הדת הנימוסית לא תוכל ג״כ להשיג בשלמות תכליתה ואשרה הזמני כ״א בעזר הדת האלהית, כי בכל מקום אשר קצרה יד הדת הנימוסית לפעול איזו פעולה בשלמות, ישלימוה הנימוסיים ע״י הדת האלהית, כשבועה והדומה לה.

פרק יז

הדת האלהית היא ג״כ משני מינים: א) דת טבעית, ב) דת נגלית. דת טבעית, היא דת כל חוקר ופילוסוף מה שהגיע אליה ע״י חקירות בחכמת היצירה והפילוסופיא [ונקראת הדת הזאת בפי קדמונינו בשם דת ההיקשית (ר״ל דת המוכחת עפ״י היקשים הגיונים), או תורה הנפשית (ר״ל שהשכל מחייב אותה), או תורה הפילוסופית]. ומזה המין היתה דת של חנוך מתושלח נח שם ואברהם אע״ה, [ועיין עקדת יצחק שער ששה עשר, וביוסיפון לרומיים ספר ראשון פרק ט[2])] וזולתן מהשלמים,

---

[1]) וכן מצינו שדרך ארץ קדמה לתורה אלפים שנה, ועיין בספרנו ח״ב (צד 159), ועיין להלן (פרק מ״ה בהערה).

[2]) יש מדברי רבותינו באגדות שקיים א״א אפי׳ ערובי תחומין (היא הגירסא הנכונה), ושאכל מצות בפסח, וכדומה, כולם דברי אגדה הם. ויש כנגדן מאמרים שנראה ההפוך מזה, כמו שאמרו על ויקח חמאה וחלב שהאכילם בשר בחלב (ויעקב הלא נשא שתי אחיות), וכדומה, ואגדות חלוקות הן, ואין מקשין באגדות, ולא בכל דבר סומכין על דבר אגדה, כמו שכתבו הגאונים ז״ל וכן אמרו בפירוש חז״ל וכי הדרשה אמנה היא (ועיין מאור עינים ח״א ב׳ פרק ט״ו), ובפרט שברוב האגדות והמדרשים יש סוד ורמז, כמו שדברנו מזה באריכות להלן בספרנו זה, והגאון מהר״א זכות ז״ל מפרש אגדה זו שקיים א״א אפילו מצות עירוב ע״ד הרמז, שהוא ע״ה הודיע את חדוש העולם אחר שנשתכח מלב העולם בזמנו, וכדומה לזה מצאתי בספר הנפלא מגן אבות לרבינו שמעון הגדול, — ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר נתיבות השלום להרמבמ״ן ז״ל ומצאתי בו (בראשית כ״ו ה׳) דברים נכבדים בענין הזה, יעיין שם הקורא — והגאון בעל תרומת הדשן (בבאורו על רש״י) כתב (בראשית שם) וז״ל: מפני שהאבות היו יודעים כל טעמי המצות על כן היו מתירין לעצמן לפעמים כמה דברים (במקום שידעו שבטל הטעם) עיי״ש ודוק בדבריו — והראב״ע (בבאורו על התורה שמות כ׳ פסוק א׳) כתב, וז״ל: (יש) מצות שהם נטועות מהשם בלב כל אנשי דעת והם רבים, ואין בעשרת הדברים רק השבת לבד שאינה בכלל שקול הדעת, ע״כ כל משכיל בכל עם ולשון מודים בהם, כי הם נטועים בשקול הדעת ועליהם אין להוסיף ולא לגרוע, והם ששמר אברהם אבינו עם מצות האחרות הנוספות וכו׳ עיי״ש כל הענין מרישא עד סיפא, כי גם בו מצאתי (אחר שהשלמתי את ספרי) סעד גדול וחזוק ליסוד ספרי זה בענין המצות, וברוך ה׳ שהנחני בדרך אמת.

וכן דת סוקראט ואפלטון וכדומה. והדת הנגלית, היא שהגיעו אליה לא ע״י חקירות אנשים אבל ע״י התגלות ה׳ לבני אדם צדיקים וחכמים הטובים בעיניו, ויורם חקים ומשפטים צדיקים וטובים, יותר מאשר יוכל החכם שבחכמים מהאנשים להשיגם מעצמו. [לדעת קצת אין בכלל דת נגלית המצות שנתנו לנח ובניו ואברהם ובניו, כי המה היו רק הערה אלהית, והוא דעת הפילוסופים האלהיים מחכמי ישראל, ואולם התלמודיים האלהיים והרמב״ם כללו המצות האלה בכלל הדת הנגלית, כמו שאמרו (בפ׳ ד׳ מיתות) שבע מצות נצטוו בני נח, וכן מעידים הכתובים על מצות מילה וכדומה שנצטוו מפי הגבורה. וז״ל הרמב״ם (הלכות מלכים פ׳ ט׳) אדם נצטוה שש מצות, הוסיף לנח (מצוה אחת) — בא אברהם נצטוה יתר על אלו — ויצחק (יתר על אלו) — ויעקב (יתר על אלו) ובמצרים נצטוה עמרם (אביו של משה רבינו) במצות יתרות (על אלו), עד שבא מרע״ה ונשלמה התורה על ידו עכ״ל [ועיין בכסף משנה שם] [1].

וכגבוה שמים מהארץ כן גבהה דת הנגלית ושגבה בחכמה וכשרון דעת מדת הטבעית, וכמו חכמת אנוש ותחבולותיו נגד חכמת אלהים, כן דת הטבעית נגד דת הנגלית, כי היא (ר״ל דת הנגלית) שלמה בתכלית השלמות, ככל מפעל ה׳ אשר ברא בתבל ארצו, ומביא את האדם כחכם כבלתי חכם, כזקן כנער, כגבר כאשה, אל התכלית הנרצה.

ההתגלות הזה אין בכח האדם אפילו החכם שבחכמים (אם שתצויר לו מציאותה) לצייר איכותה, כל זמן שלא הגיע למדרגת הנבואה, ע״ד שנאמר על אחד החכמים כשנשאל על הבורא מה הוא? והיתה תשובתו: אלו ידעתיו הייתיו.

פרק יח

הדת הנימוסית מיוסדת על תקון המעשה, והוא על ד׳ עמודים:

א) משלח יד (געווערב), כמו: עבודת האדמה וגדול המקנה, וכל עבודה אשר בשדה, וכל מלאכות שונות ההכרחיות לחיי האדם למחיתו, והמקח וממכר ההכרחי, וכדומה.

---

[1]) ועיין להלן פרק כ״ד, ועיין בח״ה שער הפרישות פרק ז׳, ולהלן בספרנו פרק מ״ט בהערה שניה.

אמר המחבר: גם כמה מצות מאלה שנפלו אצלנו תחת מצות הגדר (עיין להלן פרק מ״ט) הנמצאות בתורת משה כבר היו נהוגות ג״כ קודם אצל האבות קודם משה וכגון מצות יבום וגטין, וכיוצא בם, וכן אחז״ל (סוטה פרק א׳) על עמרם והרבה כיוצא בו שגרשו את נשותיהם כאשר גזר פרעה להשליך את הבנים ליאור.

מצות גירושין (דברים כ״ד) וכתב לה ספר כריתות, לא באה פה כמצוה חדשה, ולא כמצוה בפני עצמה (כמו שחושבים מחברי ספרי המצות); מפני שהיתה נהוגה כבר קודם מתן

ב) הרחקת העול, כמו: גנבה, גזלה, רציחה, אונאה, וכדומה.
ג) עשית הצדק, כמו: צדקה לעניים, הלואה, גמילות חסדים, וכדומה:
ד) חכמה, כמו: לשון עם ועם, המספר, המדידה, טבע דצח"ם, וכו', הרפואה, המלחות, חקות הכוכבים[1]) המוסר, גדול

תורה, אבל נזכרת אגב אזהרה החדשה לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וגו'. ואם היתה כוונת כותב התורה לצוות על מצוה חדשה וכמצוה בפני עצמה, היה אומר: ויכתוב לה ספר כריתות ויתן בידה וגו' והיה כי יצאה מביתו וגו'; וא"כ אין בפסוקים הללו מן פסוק א' עד פסוק ה' מצות עשה ולא תעשה, אך כל הפסוקים הללו תכליתן לא תעשה אחת, היינו: לא יוכל וגו', ומפסוק א' עד פסוק ד' הוא נושא המשפט, וכל הווי"ן הבאים שמה בראש המשפטים הקטנים, מהם מורות החבור, ומהם התנאי, והבן. — וכן טומאת נדה היתה נהוגה קודם מתן תורה, ע"כ מזכירה משה רבינו בפרשת תזריע כדבר הידוע, באמרו אשה כי תזריע וגו' כימי נדת דותה תטמא, ועדיין לא נזכרת טומאת נדה כלל? אבל מדבר ממנה כמדבר הידוע, ומזכירה כלאחר יד, רק בעבור דין חדש לענין היולדת, והודיע סכום ימי טומאתה, וכן בפרשת (מצורע ט"ו) ואשה כי תהיה זבה, בא להודיע רק לענין דין חדש שהנוגע בה צריך טבילה, ובאמת לא נזכרת כלל טבילה לנדה עצמה; מפני שהיתה הטבילה לנדה דבר הנהוג באומה עוד מקודם מתן תורה (והיא ג"כ מדת הנימוסית לפי שטתנו). והתוספות במסכת יומא (ע"ה ע"א) כתבו ששאלו לרב יהודאי גאון טבילת נדה מדאורייתא מנא לן? והשיב קל והומר ממגע, עיי"ש בתוספות, ועיין שם עוד התשובות על זה מר"ת ור"י. ואם שדבריהם נכונים מאד, מ"מ יש לשואל לשאול: מדוע ענין גדול כזה לא מבואר באר היטב בתורה? והר גדול כזה יתלה בשערה דקה שמביא ר"ת שם ור"י? אבל כמו שכתבנו הוא על נכון, ונכללו בדברי אולי גם דברי רב יהודאי גאון, והבן.

ולהיות ספר התורה הזאת ספר כולל כל המצות, בין המצות שנצטוו עליהן בני ישראל קודם מתן תורה, ובין המצות שנצטוו אח"כ, היה מהכרח כותב התורה לקבצם יחד (ואפילו מצות שהשכל מחייבם, כמו שבררנו כבר בספרנו זה לענין מצות הנימוסיות, ודת אלהית הטבעית), ולמען הקצור בא במצות הללו הנודעות דרך אגב במקום שמצא יד לזכרם, והבן כמו שנרחיב בזה אי"ה בקונטרס האחרון הוא החלק השלישי לספרנו בית יהודה זה.

[1]) חכמי המעתיקים ספרי הערביים והיונים ללה"ק העתיקו את שם אסטראנאמיע „חכמת הכוכבים", אבל יותר נראה לי להעתיק „חקות הכוכבים", כי היא העתקה אמתית מן אסטראנאמיע (עיין להלן), וכן נמצא בלשון המקרא ג"כ בשם חק „חקות שמים" „חקות ירח וכוכבים". הראב"ע כפי הנראה ממנו בפרשת בראשית (א' ט"ז) מכנה החכמים בחכמת הכוכבים בשם חכמי הספירות, נראה לי הטעם מפני שבלשון רומית נקרא „כוכב" בשם ספערע, ר"ל כדור, או גלגל, או פירושו מלשון מספר, כמו שנקראת חכמה זו בשם תבונה, בעבור מספר הגלגלים ר"ל סך ידוע מגלגלים (לפי השיטה הקדמונים), מה שאי אפשר שיהיו פחות.

ונראה לי שבלשון עברית נוכל לכנות קבוץ איזו ידיעה ע"פ כללותיה וכל חכמה שלמה בתאר הליכה, ובלשון משנה הלכה, וכמו שיאמר הלכות פסח, הלכות שבת, הלכות

בנים, דרכי הלמוד, חקי משפט בין איש לרעהו. למוד תכסיסי מלחמה, וכדומה, ובכללה גם החכמות הנצרכות למלאכת ההדר והיופי, — והעמוד הרביעי הזה בכלל נקרא בפי קדמונינו בשם חכמת היצירות[1]) והשמוש (נאטור לעהרע אונד הילפסוויססענשאפטען), ואלו ד' עמודים בכלל נקראו לפעמים ג"כ בשם דרך ארץ.

פרק יט

הדת האלהית מיוסדת על תקון מחשבת הלב וזכוך הנפש, והוא על שני עמודים:

דרך ארץ, כן נוכל לומר הלכות הטבע, הלכות רפואה, הלכות כוכבים, וכן מצינו בתלמוד באמת (סנהדרין דף ס"ז ע"ב) שמכנה את הספר הכולל מחכמת הטבע בשם הלכות יצירה (והוא המכונה שם בתלמוד (דף ס"ה) כמו שמכונה אצלנו עד היום בשם ספר יצירה, ובפי' רש"י ז"ל בשם ברייתא בפ"ב דחגיגה עיין להלן פרק קט"ו), וכן מצאתי להחכם קנדיאה (בהקדמתו לחלק שני מספר מעין גנים) שמשתמש ג"כ במליצה זו „ואם חכמת המדות כהלכות הנהגת עצמו וכו'" עיי"ש. ודע קורא נעים שמעתיק התרגום „כמשפט" כהלכתא (עיין להלן פרק ק"ג) ומשפט (געזעטץ) בלשון יוני נומוס (Nomos), ומזה אסטראנאמיע, ר"ל משפט או חק הכוכבים, — עקאנאמיע ר"ל משפט הבית, וכן לפי דעתי נוכל לפרש (משלי ל"א) צופיה הליכות ביתה, משפט הבית (עקאנאמיע) עיין להלן (שם).

[1]) חכמת היצירות נקראת ג"כ בפי קדמונינו בשם מעשה בראשית (עיין ברכות נ"ט ע"א בד"ה אטו כל הני), או חכמת התולדות, (ומזה בנשמת, אדון כל תולדות), ואצל אחרונים בשם „חכמת הטבע". ונשאלתי מחכם אחד איך נקרא „טבע" בלשון הכתוב? אמרתי לו „תולדה" (עד"ה אלה תולדות השמים והארץ בהבראם), אמר לי שהמקובלים אמרו (בראשית ברא) אלהים בגימטריא הטבע, (עיין שו"ת חכם צבי מה שהשיב על דרשות הגאון ר' דוד נעיי), אמרתי לו הנח לבעלי הגימטריאות, כי מדוע לא נאמר בפשטות שאלהים הוא בלשון עברי טבע, כמו שאמר הש"ע א"ח „אלהים תקיף ובעל הכחות כלם" (בעבור זה נמצא שם אלהים בפרשת בראשית), ר"ל שה' יתברך ברא את העולם ע"י כחות רבים שחלק לכל דבר ודבר כח מיוחד שלא ישתנה והבן, ובשם תולדה במקום טבע משתמש גם כן הבן עזרא בכל ספריו [והשם תולדה הוא העתקה ממש מהשם נאטורא (Natura) בלשון רומי הנגזר מן נאטוס (Natus) שפירושו לידה, וכן בלשון פולניא (Przyrodzenie) ובלשון רוסיא (Природа) שמות המורים הטבע, והנגזרים משרשים שהוראתם לידה], ועוד בתנ"ך שמות הרבה המורים על הטבע, חק, ברית עולם (ישעיה כ"ד ה') עיין אבן עזרא שם, ואולם שם טבע בספרי בעלי אסופות הוא לקוח מלשון הערבים שקוראים לחכמה זו בשם אלעלם אלטבעי (ר"ל חכמת הטבע), ונמצא שרשו בלה"ק ג"כ (עיין בספרנו ת"ב שער ב' פרק וא"ו), ובלשון התלמוד והמדרשות נקראת הטבע (דיא נאטור) בשם סדרי בראשית ע"ש הסדר הנתן בבראשית היצירה לכל יצור, (וכן חכמת הטבע בשם מעשה בראשית כדלעיל

א) דעות, כמו: לדעת שיש בורא, מנהיג, יחיד, חכם, כל יכול, בלי ראשית ותכלה, השגחה, השארת הנפש, גמול ועונש, וכדומה. ראשי הידיעות האלה נקראו עקרי הדת ויש להם סעיפים הרבה.

הדעות האלה מחויב כל בן אדם להאמין, ויש עליהן ג"כ מופתים שכליים; מהן מושכלות ראשונות, יבינום כל אדם, ואין צריך להיות לזה פילוסוף או חוקר, כמו שאמר דוד (תהלים ח') מפי עוללים ויונקים יסדת עז וגו' להשבית אויב ומתנקם כי אראה שמיך וגו', ועיין תרגום הרמבמ"ן, ועיין ספרו ירושלים פרק שני [1]) ונאמר (שם קי"א) גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם, ר"ל אף שגדולים מעשיו מאד, בכל זאת דרושים לכל החפץ לדעת אותם; ומהן לא יתבארו אלא אחר הקדמות רבות הלקוחות מהרבה חכמות, והן גלויות ונודעות לחכמים המשכילים זכי העיון.

הידיעות האלה והדומה להן כשיתבררו עפ"י מופתי השכל הלקוחים מהחכמות נקראו בשם:

ב) חכמת אלהות, והוא מה שאחר הטבע, והיא הנקראת (מעטהאפיזיק), ונקראת מה שאחר הטבע, לא בעבור שהחקירה בזה הוא למעלה מהטבע, אבל נקראת לעומת אלה החכמות שהזכרנו לעיל הנחקרות בטבע החומרים הנמצאים למשיגיהם, וזו החכמה ר"ל אלהות חוקרת בדברים שהם יותר נשגבים מאלה החכמות הטבעיות, ועיין הרמבמ"ן בבאור מלות ההגיון שער י"ד.

פרק כ

הדת האלהית אם שהיא מיוסדת רק על תקון מחשבת הלב וזכוך הנפש ועבודה שבלב, מ"מ מצד מקבליה מחייבת שיהיה אצלה גם איזה מעשה חיצוני וגופני והוא הנקרא עבודת ה' המעשית[2]),

---

ג"כ בעבור זה), כמו שאמרו נשתנו עליו סדרי בראשית, ר"ל נשתנה מעליו הטבע והבריאה שנבראו בששת ימי המעשה המוזכרים בפרשת בראשית.

[1]) תמה אני על המבאר לספר תהלים החכם ר' יואל בריל ז"ל שלא ירד לסוף דעת של המתרגם הרמבמ"ן ז"ל בתרגומו שם בתהלים, ובאר מה שבאר, ע"ש, כי באמת כוונת המתרגם הזה הוא: שאפילו באין חקירה רבה יכול האדם לבא אל הכרת מציאות ה', ואפילו הילדים צעירי ימים שאין שכלם שלם עודנו יוכלו להשיגו ע"י המופת הגלוי לעינים והוא השמים וכל צבאם, ובזה המופת גם הילד הקטן יוכל להקהות את שני המכחישים המה האויבים הצוררים.

[2]) ולפי שפתנו בחבורנו זה יכונו אצלנו המצות האלה בכלל בשם מצות החוקיות, הכוללות מצות הזכרון ומצות הגדר (עיין להלן פרק מ"ח ופרק מ"ט). ועיין הראב"ע

המעוררת את לבבנו והמזכרת אותנו פעם בפעם אל עבודה הרוחנית שהיא לב העבודה כמו שנאמר פעמים רבות בתורה: והיה לך לאות וגו' ולזכרון, והיה כי ישאלך בנך וגו' מה זאת?, למען תזכור, וכדומה, ומזה המין כל מצות הזכרון (עיין לעיל פרק מ"ח), ויפה אמר המהרש"א ז"ל בחדושי אגדות (בשם בעל העקרים) שהאדם מתפעל יותר מהמורגש בחוש ממה שיתפעל מידיעת הלב עכ"ד, ומזה נהגו כל בעלי הדתות לבנות בנינים רחבים ויקרים לעבודת ה', להתפלל בהמון רב בסדר נאה, ובכלי שיר וזמר, ובמעשים מיוחדים, להלביש מלבושים מיוחדים את הכהנים ומשרתי המקדש, ולפעול פעולות חיצוניות, ומזה המין היו אצלנו שירת הלוים וזמרם ושמחת הבאת הבכורים [1], ושמחת בית השואבה, והקפות בהמון חוגג את מזבח ה' וסבוב והלוך בשוקים וברחובות ביום הכפורים אל הלשכה ומשם לבית הכה"ג [2], וכל הנהגות המעשיות הנעשות בפרסום.

פרק כא

הדת האלהית עם כל פרטיה נקראת ג"כ בשם „אמונה" בדברי האחרונים (כי בלה"ק שבתנ"ך אין הוראת שם אמונה כ"א בטחון), ונקראת כן בערך נושאיה המחזיקים בה, אשר לא היו עדנה בזמן התגלות ה' עם דתו, ולא ראו בעצמם את המראה הגדול והנורא הזה, אבל מאמינים בה ע"צ הקבלה לבד, גם מטעם שאין ביכלתם לפעמים להשיג איזה דעות מהנזכרות בעצמן מצד המופת, מקוצר שכלם, אולם מאמינים בדעות האלה מצד הסמיכה על חכמים שמשיגים במופת [3]. [בעלי אסופות שהיו אחרי התלמוד שתארו את הדת האלהית

(שמות י"ח כ'), וגם בדבריו שם מצאתי סעד רב ליסוד ספרנו זה בענין המצות, וברוך אלהי אמת, שהנחני בדרך האמת, להביט נפלאות מתורתו.

[1]) ההלוך בסדר (פראצעססיאן) הנעשה בהבאת הבכורים היה ביקר והדר רב כגון השור הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרת של זית בראשו וכו' כמפורש במסכת בכורים (פ"ג).

[2]) היקר וההדר הזה תמצא כתוב קורא נעים בספר שבט יהודה מה שכתב הקונסול מרומא מארקוס שהיה שופט ליהודים בירושלים עיי"ש, ובאמת נפלא ונורא היה היקר הזה, ועל שמחת בית השואבה אמרו חז"ל: מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו.

[3]) והוא הנקרא בדברי חכמי המשנה בשם אמונת חכמים, ולא בענין הדת לבד צריכים לאמונת חכמים; אבל גם בכל החכמות והמדעים, ד"מ: בחכמת הטבע והרפואה אין בכח כל חכם טבעי ורופא לנסות כל עשב ושם לדעת פעולתם, כי חיי מתושלח לא יספיקו לו ע"ז, אולם יש לו אמונת חכמים, סומך על חכמי הרופאים והטבעים שהיו בדורות שלפניו בהסכימו ע"ז אחר החקירה והנסיון דור אחר דור זעיר שם וזעיר שם, והוא הדין בכל החכמות זולתן, ואמנם החכם המבין יוכל לנסות, אם ירצה לעמוד על אמתת קבלתם, ואז

(דיא רעליגיאָן) בתאר א מ ו נ ה (גלויבען) שאלו זה מהנוצרים, והתאר ר ע ל י ג י א הוא לשון רומית].

פרק כב

א מ ו נ ה הוא שם עצם מפשט נגזר מן א מ ן או אמת, הונח על ה ס כ מ ת ה ל ב על עצם ידוע שהוא כן לא זולת, אם לחיוב ואם לשלילה, אך פעם י ס כ י ם ה ל ב על דבר א מ ת ופעם על דבר ב ל ת י א מ ת, ידמה לו שהוא א מ ת ואיננו כן, והוא כ ז ב או ש ק ר, וזה נמשך אמנם מצד ה ד ע ה ה ש ל מ ה, והוא באחד משלשה פנים:

א) י ד י ע ה הבאה לאדם מהשגת שכלו (שאינה מתנגדת אל הלמודים ההגיונים).

ב) י ד י ע ה מצד הנסיון, אף שאין מחייב אותה השכל, ואין בכחו למצוא לה עלה.

ג) י ד י ע ה הבאה לאדם מפי ה ש מ ו ע ה מאנשי א מ ת ומשכילים שהשיגו בחושיהם ה ב ר י א י ם ו ה ש ל מ י ם, או ב ש כ ל ם ה ז ך, והיא הנקראת י ד י ע ה מ ק ו ב ל ת, [אף שהיא נראית לפעמים למעלה משכלנו, כי מי מאתנו בא בסוד ה׳ לדעת כל סתום, וע"ז אחז"ל על מקרא (דברים ל"ב)

יצא מגדר האמת המקובלת ובא אל האמת הנסיונית עפ"י החוש והשכל (ועיין להלן בפרק קכ"ח ודוק בדברי שם). — ומאמונת חכמים בדת שהזכרנו נדבר בפרק הבא באופן השלישי. ודע שבכלל כל מה שהגיענו בקבלה גם בפירושי התורה והמצות הלכה למשה מסיני, שמעתיקי הדת קבלו מהנביאים ע"ה דור מדור עד מרע"ה, ובכלל המסופר לנו בתלמוד ומדרשים מגודל צדקת רבותינו ע"ה ומחסידותם ופרישותם עד שהגיעו מהם למדרגת רוה"ק, ונתקיים בהם מה שמובטח על צדיקים וחסידים ותגזר אמר ויקם לך. וכמו שהחכם המבין הבקי ד"מ בחכמת הרפואה וכדומה מהחכמות, יש בכחו לנסות אם ירצה לעמוד על אמתת הקבלה בחכמות, כמו שאמרנו, כן בכח כל אדם אם גם הוא ירצה להלוך בדרך צדקה ויראת אלהים בכל לבבו, להתנהג בקדושה וטהרה ובפרישות, לבא ג"כ אל מדרגת הצדיקים האלה, ואז ידעהו גם הוא עפ"י נסיון חושי ושכל מה שהאמין עד הנה עפ"י אמונה מקובלת לבד, ממש כמו החכמים הטבעים בענין חכמתם שהזכרנו. וכמו שהאיש הבלתי מלומד באלה החכמות הטבעיות צריך שישים יד לפה ואל יעיז פניו לחוות דעתו בעניני החכמות האלה או להכחיש מה, כי נאמר לו זיל גמור, כן האיש הבלתי שם נפשו לעבודת ה׳ ורחוק מכל אלה המעלות של הצדיקים שהזכרנו צריך שיבלום שפתיו מלשאול שאלות בענינים כאלה, אך דרך אמונה יבחר, ואם חכם גדול הוא בתורה ובחכמה רשות לו לחקור בענינים האלה, אם שלא ישיג אמתתם ישיג עכ"פ מציאותם, כמו שהזכרנו לעיל (בפרק י"ז) מהנבואה ועיין להלן בפרק הבא, אבל המתחכם בלי תורה וחכמה מופלגת ומקשה ערפו נגד הקבלה האמתית, הוא מלעיג ע"ד חכמים וענשו ידוע בדברי חז"ל והוא מדה כנגד מדה (עיין בהקדמת הספר הזה מה שכתבנו על המבקרים הרעים).

כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק הוא, מכם הוא רק (ירושלמי דסוכה פ"ד), ובלבד שלא תהיינה מן הנמנעות, כי כבר מוסכם אצל החכמים שלנמנע טבע קיים, כהתקבץ שני הפכים בנושא אחד וברגע אחד, וכדומה מהנמנעות אף בחק השם יתעלה]: ובכלל הידיעה המקובלת ג"כ כל הנסים והאותות[1]) שקבלנו שעשה לאבותינו בימי קדם בפרהסיא לפני כל העם הרב בעלי שכל ואנשי אמת[2]). — מכל זה יוצא לנו שהאמונה המסכמת מכל צדדיה עם האמת היא אמונה זכה, ואין אמת כ"א בהסכימה עם הדעת, ושאינה מסכמת עם הדעת לא יפול עליה שם אמת[3]), ושמע נא קורא נעים! דברי רבינו הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ב פ' מ"ז) (ופרוש על מאמרו מהמפרש הרש"ט) אחר שבאר שיש בדברי הנביאים ע"ה מהשאלות הפלגות וגוזמות (כמו שאחז"ל דברי תורה בלשון הבאי, ר"ל גוזמא), סיים בזה"ל: ויתבאר לך אז הנבואות כלם ויתגלו וישארו עמך אמונות מושכלות הולכות על סדר נרצות אצל השם, כי לא ירצה לו יתברך כ"א האמת, ולא ישנא כ"א השקר, ולא יתבלבלו דעותיך ומחשבותיך ותאמין דעות בלתי אמתיות רחוקות מאד מן האמת ותחשבם תורה [כמו שחשבו רבים מסכלי הרבנים

---

[1]) מענין הנסים ושנוי הטבע הנזכרים בתנ"ך ובדברי חז"ל הנעשים לכלל או ליחיד, לא יסתפק שום בעל דת על מציאותם ועל אפשרותם, כי בורא הטבע בידו לשנותה כרצונו, וכבר דברו הרמב"ם והדומה לו הרבה מענין הזה, ועיין דברי הבדרשי בתשובות הרשב"א דברים נפלאים בענין הזה. וצריך שתדע אמנם דרך כלל שהשם יתעלה מקמץ מאד בנסים ע"ד שנוי הטבע, ועפ"י רוב הולכים ע"ד הטבע עיין לקמן (בהערה ד' לפרק קל"ו), הכל כפי רצונו וחפץ הבורא יתעלה. ולפי דעת חכמי התלמוד גם השנוים והמופתים הנעשים ע"י נביא וחסיד הנזכרים בתנ"ך וכדומה, התנה הקב"ה עם הטבע טרם בראה שתשתנה במקום ובזמן הזה, א"כ המה עפ"י הטבע ממש, וכמו שאמרו במדרש, תנאי התנה הקב"ה עם הים שיקרע, וכדומה, ומבואר יותר דבריהם בתלמוד בבלי בכמה מקומות, ולדוגמא עיין בפרק חלק ובפרק אין בין המודר על פסוק ואם בריאה יברא, אין חדש תחת השמש. גם צריך לדעת שהאותות והמופתים שעשה משה רבינו בשליחות ה' יתברך לא היו לחזוק תורת משה עיקר ויסוד (כמו שמבאר הרמב"ם ביד החזקה, ועיין האמונות והדעות לרס"ג מאמר ג' פרק ח' דבר נפלא בענין הזה), וע"כ תמצא בתורה שמי שלא ישמע לנביא האמת לא יוסר בב"ד ולא בשום עונש ב"א, אבל נמסר לשמים דינו (דברים י"ח), ולא כן מי שלא ישמע לקול השופט והדיין המלומד בדת שנמסר דינו לב"ד וחייב מיתה בזה"ב (דברים שם) עיין לקמן פרק ס"ח, ועיין היטב בפירוש הרמב"ם למשנת זקן ממרא בסנהדרין.

[2]) ועיין בספר האמונות והדעות לרס"ג ז"ל (מאמר ג' פרק שני) בד"ה ואני רואה לזכור חלקים מאמתת ההגדה.

[3]) ועיין בעץ חיים להקדוש האר"י ז"ל (שער קליפת נוגה פרק יו"ד) חקירה רחבה בענין הזה הבנויה על אדני הפילוסופיא.

הנמצאים בזמן הזה, כי יחשבו שיתקרבו לשם בהאמין כל נמנע ושקר, ועליהם נאמר פתי יאמין לכל דבר, והם רחוקים מהתורה, כמו שאמר החכם: כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, לא לפתאים; כי מה שהוא מבין אינו האמת אבל רחוק מן האמת שאינו לבד כזב אבל הוא שקר ונמנע], והתורות כלם אמנם הם אמת גמור כשיתבוננו כראוי וכן הוא אומר (תהלים קי״ט) צדק עדותיך לעולם, ואומר (ישעיה מה) אני ה׳ דובר צדק, ובזאת הבחינה ג״כ תנצל מדמיון מציאות לא המציאו השם, ומדעות מגונות אפשר שיביאו קצת לכפירה וכו׳ עיי״ש. ועיין בסוף ספרנו תב״י שאמרנו שהפתי והכופר שניהם משותפים; כי התוספת באמונה הוא חסרון באמונה, וכמו שיש כופר שיכחיש לא לבד כל דברי קבלה מאנשי אמת, ולא לבד כל דבר בלתי מוחש לו באחד החושים, אף כל דבר מוחשי, בגון כת הסקעפטיקר שמכחישים אפילו מציאות עולם העשיה המוחש [1]), ואף מסופקים במציאות עצמם, כמו כן יש פתאים (ורבים הם מההמון בזמן הזה) המאמינים לכל דברי קבלה מפי כל צבוע וכוזב, ומפי כל אשה זקנה, ולא לבד בדבר שאפשר להיות ואינו, אבל בכל דבר נמנע אפילו בחק השם יתעלה, ולא על השם לבד יאמינו הנמנעות אבל על כל איש ואשה הקדושים בעיניהם, ולא זו אלא שמאמינים נגד חושיהם, ואינו מהצורך להביא דוגמאות על זה לגודל פרסומו בימינו מן רוב ההמון היום במדינתנו פה.

---

[1]) ועיין בספר האמונות והדעות (לרבינו סעדיה גאון ז״ל דפוס ברלין מאמר א׳ פרק ד׳ דעה י״ב ודעה י״ג) ותראה נפלאות בתשובתו נגד הכת הזאת.

שער השני

פרק כג

ד ת א ב ר ה ם אע"ה, אף שהיתה ג"כ דת ט ב ע י ת בראשונה, מ"מ היתה השגתו יותר שלמה מכל אלה הנזכרים לעיל כפי יתר שלמות שכלו וטהרת הלב וקדושת הנפש, כי הכיר את העצם הנכבד והנורא בבחינה יותר צרופה, וחקירה יותר שלמה; ע"י מופתים שכליים והגיוניים, ובזכוך הנפש וטהרה מופלגת עד אשר זכה שנגלה אליו ה' יתעלה במחזה וקראו אוהבו וכרת לו ברית עולם לו ולזרעו אחריו (כמו שכתוב בסוף ספר יצירה), והבטיחו לתת להם תורה ומצות לחיותם כיום הזה; כי אברהם אבינו ע"ה היה מפורסם בדורו בכל העולם יותר מכל חכמי מצרים וחכמי כשדים, לא לבד לרוב צדקתו אף לרוב חכמתו, והיה בעבור זה ראש ושליט בעולם, ובודאי היה גדול שמו גם אח"כ אצל היונים, ומי יודע באיזה שם אלהות כנוהו, ואיזה מעשים נפלאים יספרו ממנו, כדרכם לספר ע"ד רמזים ודמיונות, ולכנות כל חכם כללי או גבור נפלא בשם אלהות, וכן היו מחליפים השמות עד שאין להכיר מי ומי הם, מפני שלא היו יכולים לבטא מלות לועזיות כראוי, גם לא היו מספיקות האותיות של כתב היונים להסמין כל מלה לועזית כראוי, ובפרט באריכות הזמן נשתנה מפה לפה ומהעתקה להעתקה עד שבלתי אפשר להעמיד על שמותם. ובודאי מזכירים גם אדם ונח וכל הדורות הנזכרים בתורת משה וגם ספוריה (עיין לקמן סוף שער השלישי) אבל נשתקעה האמת בם כמו שבארנו בספרנו תעודה בישראל צד 110 בהערה — וזה אברהם אע"ה היה הראשון לכל המדעים לגודל שכלו ולגודל דבקותו בה', עד שהיה אב המון גוים, ר"ל רב ומלמד לכל חכמי העולם, וגם המצרים המפורסמים לחכמים הראשונים שבכל העולם למדו מאברהם אבינו, כמבואר ביוסיפון לרומיים ספר א' פרק ח' מקדמוניות, ולא לבד שלמד אותם הרבה מהחכמות אף מסר להגדולים והצנועים שבהם הרבה למודים ביחוד ה' יתברך וכדומה, (ובעבור זה היו מסכימים דברי המסתירין[1]) שלהם עם ראשי חכמי הקבלה של

[1]) במדרשי רבותינו ובתלמוד ירושלמי נמצא לרוב המאמר הזה מסטירין ונכתב בט', אבל יותר נכון לכתוב אותו בת', כי כפי הנראה לקחו היונים האלכסנדרונים (דיא העללעניסטען)

הקדמונים), וזה למד אברהם משם שקבל מנח ומתושלח וחנוך אלה יחידי הסגולה. — ואל תשמע לדברי חלומות של הפילוסוף (Baily) הצרפתי (אף שמסכימים לדבריו החכם (Voltaire) והחוקר (Bufofu) הצרפתים) שאמר שלפני המבול היתה אומה אחת בנגב מרינת סיביריען (Sibirien) שהיתה אומה חכמה מאד ומלומדת שממנה למדו כל האומות האחרות החכמות וכו׳. כל זה דברי הבל המה — א ב ר ה ם אבינו נולד א ל ף ת ת מ״ח ליצירה.

ה ל מ ו ד י ם הישרים והצרופים מידיעת ה׳ של ד ת א ב ר ה ם שתולים היו מפה לפה דור אחר דור עד יצחק ויעקב לוי קהת עמרם עד מ ש ה ר ב י נ ו ע״ה, שהיה אב לחכמים ואב לנביאים, וכן נאמר: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה׳ על אברהם את אשר דבר עליו (בראשית י״ח י״ח).

פרק כד

אמר המחבר: נכון הוא מפאת הענין לספר הנה ראשונה תולדות אומתנו הקדושה, מאברהם עד משה, ומעמד האבות עד היותם לאומה שלמה וכבודה, צדקתם, ישרם, לשונם, הנהגתם, מחיתם, השתעבדותם ויציאתם לחרות ע״י מרע״ה, ונאמר:

ה א ו מ ה הכבודה הזאת הנקראת י ש ר א ל ו י ש ר ו ן טרם היתה לגוי בראשית צמיחתה היתה משפחה קטנה מ ב ת י א ב ו ת (פאמיליען) אחדים, כל א ב ב ב י ת ו היה ה מ ל ך על ב י ת א ב שלו, גם היה ה כ ה ן בעבודת ה׳, נ ח, א ב ר ה ם ו י ע ק ב, הקריבו קרבנות לה׳ (ולדעת חז״ל הקריב גם א ד ם ה ר א ש ו ן קרבן לה׳, וכן מצינו ב א י ו ב שהעלה עולות בעצמו לכפר על בני ביתו). גם שפך ה׳ את רוחו על האבות האלה ודבר עמהם במחזה פעם בפעם, כי התהלכו לפניו והיו תמימים במעשיהם וצדיקים בכל תהלוכותיהם, לכן כל אב מאלה השלמים היה ג״כ נ ב י א ו ח ו ז ה, ויגזר אמר ויקם לו, את אשר ברך היה מבורך ואת אשר קלל יואר, כמו שמצינו בנח, מלכי צדק, אברהם, יצחק ויעקב, וכדומה. ונתקיימו נבואתם, ברכתם וקללתם לאחר זמן, וכן קורא הכתוב את אברהם בפרוש בתאר נ ב י א: כי נ ב י א הוא ו י ת פ ל ל בעדך וחיה (בראשית כ׳). — כל אב בביתו היה ג״כ ה ש ו פ ט, ושפט בין איש ואחיו בבני ביתו, גם ענשם במיתה לפעמים, כמו שמצינו ביהודה שפסק מיתה לתמר כלתו. — אבותינו אלה הקדושים

השם הזה מלשון הקודש מסתר, כמו שקוראים היום הסודות אצל המקובלים בשם נסתר, ומצינו כן בלשון המקרא: מסתור, במסתרים, מסותרת, והרבה כיוצא בם, והיהודים האלכסנדרונים הוסיפו וחדשו כנודע בשפה היונית הרבה מלות ועשו מן מסתרים (ר״ל סודות) (Mysterium) (איין געהיימניס, דאס דיא פערנונפט ניכט בעגרייפען קאן).

היו מ ל כ י ם בגבולם, והיו למו עבדים מזויינים בנשק וכלי קרב, ערכו מלחמה נגד אויביהם, השלימו וכרתו ברית עמהם ככל מלכי הארץ. — ב ת י ה א ב ו ת המאושרים האלה חיו חיי אשר והצלחה חיי דרור וחפשית, לא היו משועבדים לשום אדם, ממסים וארנוניות לא ידעו, ומחיתם היתה רעות מקנה, [ולפעמים גם עבודת אדמה] מחיה ישרה ונעימה, יפה וטובה נקיה וקלה, היו אהובים לה׳ ורצויים לבני אדם, וכל עתותם הקדישו לה׳ להשכיל באמתו, ויעבדוהו בלב תמים וחרדו לקיים פקודותיו ומצותיו אשר חייבם השכל הישר, כפי הדת הטבעית וכפי ההערות האלהיות, כי רוח אלהים דבר בם, ויגל אזנם לקיים מצותיו, מצות מעט; כי המון המצות ואזהרות הרבות אשר קדשנו במו ה׳, המה מטובת אלהים עלינו, כי חפץ בנו ל ט ה ר נ ו מכל זהם וחלאה, ו ל ז כ ך אותנו מהתאות הרעות הנולדות בקרבנו, ואשר הרגלנו בם מנוער, המעבירות את נפשנו, כמו שאמר התנא האלהי: רצה הקב״ה ל ז כ ו ת את ישראל לפיכך ה ר ב ה להם ת ו ר ה ו מ צ ו ת. וכמו הגוף הבריא והשלם בבנינו ובאבריו בתכלית השלמות והבריאות, ולא ידע מעודו כל חלי וכל מחלה, כי לא השחית את דרכו, ולא חטא נגד חוקי הטבע מבלי שנות תפקידה אם להימין או להשמאיל מגבולה, הגוף הזה לא יצטרך לסמי רפואה, כל צרי גלעד וכל בתי מרקחת לא למענו נבראו; כן הנפש הזכה אשר לא נטמאה ונגאלה מטומאת היצר ועמדה בטהרתה כמו שהיתה בנעוריה בית אביה טרם בשפל ירדה, הנפש הזכה הזאת איננה צריכה להמון מצות המזככות, ולא לאזהרות רבות למנעה מכל רע ולמען הרגילה לכל טוב; יען כי טובה היא. — נפשות זכות כאלה היו אבותינו הקדושים והתמימים בחירי יה, לא היו צריכים לרפואת הנפש ע״י המון מצות ואזהרות [1], כי נפשותיהן בריאות וטובות היו. — אבותינו אלה היו עדי התבל וחלי כתם זמנם. איך לא ירהב איש ישראל היום, ואיך לא ירחב לבבו (עת כי יהיה לחרפות וגדופה בין צורריו כי נחרו בו להונו ויכנוהו בוז משפחות) כי יביט לאחור אל הצורים האלה אשר מהם חצב, ואל היסודות החזקים אשר ירו לפנה לו, אבני קדש כאלה מוצקים כהררי אל, נצח לא ימוט ב י ת י ה ו ד ה הבנוי על היסודות האלה, וכן יעד ה׳ ע״י חוזו: כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה׳ כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס״ו כ״ב), וכדמפרש הרמב״ם ז״ל (במורה ח״ג), שיש מהאומות הקדמוניות שנשאר שמם ולא נשאר זרעם, ויש מהם שנשאר זרעם ולא נשאר שמם, ולא כן ב י ת י ה ו ד ה שגם זרעם גם שמם נשארו לעד, ונכון הוא להעתיק פה דברי הכומר החכם (abt Nonnotte) מה שכתב בספרו (חלק שני פרק י״ז) בהסכמת הפאבסט דרומא קלעמענס הי״ג (Clemenz XIII,), וז״ל: על מעמד האומה הישראלית היום תחת הנוצרים

---

[1] ועיין בח״ה שער הפרישות פרק ז׳, ולהלן פרק מ״ע בהערה שניה בספרנו הנוכחי.

והישמעאלים והגוים (היידען) יתמהו כל חכמי לב מאד ונפלאת היא בעיניהם, שמכל האומות הגדולות שהיו בימי קדם אשור מצרים פרס ומדי ורומה וכדומה אין זכר למו היום, כי כבר אבדו מהעולם, וישראל עם קטן ודל עודנו קיים בעולם, זה כאלף ושבע מאות שנה, אף שהוא מפוזר ומפורד בכל קצוי תבל ואיים רחוקים, ויחיו בעבדות, בצרה ובמצוקה; אין זאת כ"א יד אלהים עשתה זאת לקיים את האומה הזאת בעולם כמו שהבטיחה ה' ככתוב על ספרי הנביאים עכ"ל.

פרק כה

כבר הרחבנו לדבר בספרנו תעודה בישראל מגודל חכמת האבות בכל מדע, כפי זמנם, וכמו שבארנו שם בשם סופרים נאמנים מחכמי ישראל וחכמי האומות שאברהם אבינו היה מלמד בראש הקתדרא במצרים ולמד את חרטומיה חכמת המספר והתכונה (עיין שם בספרנו הנ"ל צד 80), ובלתי ספק מסר את חכמותיו וידיעותיו הרבות לבנו יצחק, ויצחק ליעקב, והוא לבניו, וכמו שנראה מיוסף בידיעת פתרון החלומות שהיה נעלה בה על כל גדולי חכמי מצרים והרטומיה המפורסמים בעולם לגדולי חקרי לב ומביני מדע עד שאמר לו פרעה נגד זקני עמו וכל חכמיו וחרטומיו, לאמר: אין נבון וחכם כמוך, גם נתן לו שם צפנת פענח[1]), גם נראה ממנו גודל תבונתו בהנהגת המדינה עד שנעשה משנה למלך מצרים וראש המדינה[2]), ובלתי ספק

---

[1]) בספרנו בית האוצר (מחברת ב' ענין ה' קורות ע"א) הרחבנו לדבר בבאור שאר צפנת פענח.

[2]) כמו שנאמר: אתה תהיה על ביתי, רק הכסא אגדל ממך, ר"ל אתה תהיה המשנה היושב לימיני, וכסאך מעל כסאות כל השרים שבמדינה. ההתמנות הזאת נקראת בלשון הקודש אב, או אבי־הבית, או על הבית כמו שאמר יוסף: וישימני לאב לפרעה, וכן תרגם אונקלוס אברך „דין אבא למלכא" ונאמר אתה תהיה על ביתי, וכן שבנא על הבית, ואליקים הממלא מקומו נאמר עליו: והיה לאב ליושב ירושלים ולבית יהודה, וכן נקראת התמנות זו בן משק הבית (ומזה ועל פיך ישק כל עמי), ובלשון ארמית והתלמוד בשם פרנס (עיין תרגום אונקלוס בראשית ט"ו ב', מ"א מ' ורש"י שם), וגם בשם אפוטרופוס, תרגום ירושלמי בפסוק זה וישימני לאב לפרעה, וכן הוא בלשון התלמוד, והוא מלשון יונית "Epitropos„ ר"ל אב לילדים, ועיין בספרי בית האוצר (מחברת ראשונה בערך אברך ובערך בר), גם נקראת התמנות זו לפעמים בשם נאמן הבית (במדבר י"ב ז'), וכן נגיד הבית (ד"ה ב' י"ט). הממונה או השר הזה היה לובש לבוש יקר, ומפתח על שכמו, והגור אבנט מוזהב ויקר (עיין ישעיה כ"ב כ"א), [וזה הוא לדעתי הקומרא שהיה חוגר האב בית דין או הנשיא בימי חכמי המשנה, (עיין הוריות דף י"ג ע"ב ורש"י שם), כי האב"ד היה כמו המשנה להנשיא, והנשיא כמלך (כמבואר להלן באריכות),

למד יוסף גם מהמצרים איזו חכמות הנודעות למו ואשר היו מיוחדים בהם, כי חכמות רבות וסודות הרבה מהטבע היו מסורות ביד כהני מִצרים.

פרק כו

ויהי בשנת ב׳ אלפים רל״ח ליצירה ירד יעקב ובניו מצרימה וישבו בארץ גשן, מקום מרעה ודשן, בני יעקב אלה גם בני בניהם היו כאבותם, יושבי אהלים ומקנה, ויחיו חיי מנוחה ושאנן לא שמעו קול נוגש, כל זה היה נמשך כל ימי חיי יוסף ואחיו, כי מסתמא היו לבני ישראל רשיונות (פריפילעגיען) מהממשלה באחוזת הארץ השמנה והטובה הזאת בארץ גשן לשבת שמה בטח ושאנן באין משבית, כי יוסף אחיהם היה משנה המלך ומושל המדינה ימים רבים, והיה קדוש למצרים, כי הצילם בימי הרעב וכלכלם בלחם ומזון, וגם העשיר את אוצר המדינה בהון רב, כי לקט את כל הכסף מכל הארץ בשבר אשר הם שוברים — ועוד בימינו היום יש במצרים תעלה (איין קאנאל) שעשה יוסף, ועד היום נקרא על שמו תעלת יוסף (יאזעפס קאנאל), וי״א שנעשה אחר כך לזכרון שמו.

בהמשך הזמן אשר ישבו אבותינו בארץ גשן פרו ורבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם, עד שהיו לאומה שלמה גדולה ורבת עם מכמה רבבות נפשות — האומה הישראלית הזאת היתה נקראת מהמצרים ושכניהם בשם עברים (עיין להלן בהערה), ובינם היו מכנים א״ע בתאר בני ישראל, ע״ש יעקב אביהם שקראו השם ישראל, וזה שמה לעולם בכל התנ״ך עד זמן גלות בבל, ומן אז היו נקראים בשם יהודים.

ואחר החורבן היה הנשיא כמלך ממש על הגולה, וכן היו הכהנים החשמונאים כהנים גדולים וגם מלכים והיו נקראים בשם נשיאים, ולבשו לאות נשיאותם אבנטי זהב (עיין בספרי חשמונאים חלק א׳)]. ומה שהיה יוסף אצל פרעה היה חלקיה אצל אחז מלך יהודה, ומרדכי אצל אחשורוש, וכן בקש יונתן מדוד להיות אצלו משנה כשימלוך, המשנה למלך היה כסאו ראשונה אחר המלך, ואחר כסא המשנה היו כסאות השרים איש איש לפי מדרגתו (עיין יוסיפון לרומיים קדמוניות ספר כ׳ פרק ד׳), ויען שמלכי המזרח היו עפ״י רוב סגורים בבית כידוע, היה אצלם המשנה למלך ממלא את מקומם לכל דבר, וחשיבות המשנה בכל ארצות המזרח כמלך ממש לכל דבר, ובמלכות אייראפא היום יהיה המשנה המיניסטר הראשון (דער ערשטע שטאאטסדיענער) — ובבאור לתרגום אשכנזי (בראשית מ״ב מ״ג) וירכב אותו במרכבת המשנה הביא בשם הראב״ע והרד״ק והרמב״ן שמשנה הוא תאר ליוסף שהיה משנה למלך, והאריך שם הרמב״ן בראיות עיי״ש, ואני תמה האם שכחו מקרא מלא אצל יאשיהו (ד״ה ב׳ ל״ה כ״ד) וירכיבוהו על רכב המשנה אשר לו, לכן יותר נראה דעת תרגום אונקלוס, וכן העתיק המתרגם האשכנזי עיי״ש.

פרק כז

שפת בני ישראל היתה מאז לשון י ה ו ד י ת , כן נקראת בכל התנ"ך , ובפי חכמי המשנה וסופרי האומות הנוצריות תכונה בשם ל ש ו ן ה ק ד ש , או ל ש ו ן ע ב ר י ת[1]) , ובשני התארים האלה תכונה בפי כל עד היום

---

[1]) ונקראת עברית ע"ש היהודים הנקראים עברים מזרע אברהם העברי שהיה מעבר הנהר (ר"ל מארץ כשדים), עיין בספרנו ח"ב (צד 81), וכ"ל שהיונים קראו את היהודים לפעמים בשם כשדים בעבור זה, ובפרט לשון העברית בשם לשון כשדים (דיא כאלדעאישע שפראכע) עיין בספרנו ח"ב (צד 37) שכן מצינו שפילון היהודי בספרו חיי משה (שכתב בלשון יונית) אמר שהתורה נתנה בלשון כשדית (וצריך עיון במאור עינים שמדבר מזה הרבה), וכן מצינו (בראשית מ"ג למ"ד) שהיו הכשדים והנלוים אליהם כל יוצאי חלציו של שם בן נח [כמו שנאמר: ולשם יולד גם הוא אבי כל בני עבר (בראשית יו"ד), שגרו בעבר הנהר] נקראים אצל המצרים בשם עברים, כמו שנאמר שם: כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים, שאי אפשר לומר שהכוונה פה על בני אברהם כי משפחה קטנה היתה עודנה ולא אומה שלמה ומפורסמת, וכן: מארץ העברים (שם מ'), נער עברי (שם מ"א). — ואין לדמותו אל מה שכתוב כי נבלה עשה בישראל (בראשית ל"ד וא"ו) ועדיין משפחה קטנה היתה? (מעשה דינה היה עוד טרם הסכים ה' על שם ישראל), כי המלות האלה המה נוספות מנותן התורה ע"י משה רבינו כותב התורה, והוא כדמות באור ופרוש למה שנאמר למעלה בפסוק זה: ובני יעקב באו מן השדה כשמעם ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד, והולך ומפרש: כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה, [ומליצה זו שגורה בתורה על ענין כזה, כמו שאמר: והוציאו את הנערה — ומתה כי עשתה נבלה בישראל (דברים כ"ב כ"א)], והרבה פסוקים נמצאו בתנ"ך שהמה פרושים על הפסוקים הקודמים להם, וכתבו אם ממחבריהם בעצמם בזמן כתיבתם, או הוסיפו בעצמם אחר כמה שנים או הוסיפו עליהם סופרים שאחריהם ממחברי התנ"ך, ומזה: והעומר עשירית האיפה הוא (שמות י"ו ל"ו), וכן: כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה (שמואל א' ט' ט'), ופרוש לפנים קודם הזמן הזה ולא מאז ומקדם, והבן. — וכפי הנראה היה העומר מדה מצריית, וכאשר תם במדבר הדור הזה שיצא ממצרים לא היתה אחר זה כלל מדה זו נהוגה ביניהם, כי לא נזכרת יותר, ע"כ פקד ה' למשה רבינו להוסיף לפני מותו בכתבו את התורה הפסוק הזה לבאור ופרוש, והעד שזה נכתב לפני מותו זמן קט, שנאמר שם לפני זה בפסוק הזה: ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען. [ובדרך הזה שצעד נותן התורה לפרש מדת העומר במדה הנודעת והיא האיפה; צעד ג"כ המעתיק השלם אונקלוס (שבזמנו גם מדת האיפה כבר לא היתה נהוגה) ותרגם: ועומרא חד מן עסרא בתלת סאין עכ"ל; כי מדת הסאה הנמצאת בתנ"ך היתה נהוגה עוד בימי אונקלוס ואחריו, כנראה בתלמוד). — ומה שאמר הרד"ק בשרשים שרש יכח על פסוק ואת כל ונכחת (בראשית כ') שהם דברי משה רבינו, עיי"ש, הכוונה בלתי ספק ע"ד שאמרנו שהיתה הוספה זו על פי פקודת ה'.

הזה — השפה המאושרת הזאת נקראת בתנ"ך ג"כ שפת כנען (ישעיה י"ט י"ח), כי שתי השפות האלו (ר"ל עברית וכנענית) היו שפה אחת ודברים אחדים ראשונה בזמן אשר עזב אברהם אבינו את ארץ כשדים או ארם אשר בעבר הנהר ויבוא לגור בארץ כנען, ועל המעמד הזה היו כפי הנראה ערך מאתים שנה, היינו כל ימי מגורת אברהם ובניו בארץ כנען עד רדת יעקב ובניו מצרימה, ועד היום נמצאו מטבעות צוריות (פעניציעע) והמכתב אשר עליהם הוא בלשון עברית ממש, (צור וצידון בכנען היו, כנודע בתנ"ך, ונודעים בעולם הצוריים והצידונים לגודל מסחרם), וכן מעידים כל שמות עירות שבכנען הנזכרות ביהושע שכלם שמות עבריים ממש, ובדברי הכותב ד"ה המפורסם לכנענים סאנכאניאטאן (Sanchoniaton [1]) נמצאו הרבה מלות עבריות ממש.

בימים ההם כשבת בני ישראל בארץ גשן הרחיבו את לשונם עד שנעשתה לשון רחבה וצחה מאד כנראה ממנה, ואולי מעט מעט הלכה ונתרחקה משפת כנען אח"ז עד שנעשתה ללשון מובדלת ממנה כרחוק לשון ארמית וערבית מלשון העברית.

פרק כח

מעמד בני ישראל אז בימים ההם, היינו מרדת יעקב ובניו מצרימה עד מיתת יוסף וכל אחיו, לא נודע לנו בברור, וגם משה רבינו ע"ה אינו מזכיר כלל מזה, אבל בלתי ספק היו כלם רועי מקנה, כמו שכתבנו, ויעבדו את ה' בתומת לב כפי הדת הטבעית, וקצת המצות שהיו מסורות בידיהם מאבותיהם, והיו יודעים מאחדות ה' האמתי, ידיעה אמתית וזכה מכל סיג בכל סעיפיה, יחידים היו בידיעה הזכה הזאת בכל העולם; כי כל האומות היותר מתוקנות והמחוכמות אז היו עובדי אלילים ועשו כל התועבות הגדולות והרעות, והרבה מהאומות זולתן ומהם אשר יתנו היום את חתיתן על פני

---

[1]) עיין בספר Euseb, praeperat, lib I, lib, X, שמביא בשם porpbyrius הרבה מדברי הימים הזה. סאנכאניאטאן זה כתב ספר דברי הימים לכנענים מראשית היצירה עד זמנו והיה בזמן סעמיראמיס (Semiramis) מלכת נינוה (בערך זמן שפוט השופטים אחר יהושע), ולקח את ספרו ד"ה מכתבי יחס ישנים, ומן (הירוגליפין) ישנים (הוא ציורי החרטומים), שמצא חקוקים בבתי האלילים להכנענים והמצרים, וגם נתיעץ עם ירובעל (שופט היהודים הוא גדעון עיין לקמן פרק קי"ז) מדי חברו ספר ד"ה זה. — הספר ד"ה הזה כתב הוא בלשון כנענית (פעניציש), והקדישו למלך של בריטוס (Berytus) אבי־בעל שמו, ואחר זה נעתק ספרו זה ללשון יונית ע"י פילא ביבליאוס (Philo Biblius) שחי בזמן אדריאנוס קיסר רומי, וכבר נאבד הספר הזה ואין לנו ממנו כ"א מאמרים מפוזרים בספרי מחברים קדמונים.

תבל, היו הוזות שוכבות עודנה בימים ההם בתרדמת הבערות, כזיז שדי שכנו ביערים, משחרי לטרף כזאבי ערב, ובבקר אכלו את עשב הארץ, יחף וערום בלי לבוש הלכו ולא יתבוששו, ובתהלוכתם כבהמות נדמו, רק משפחת יעקב לבדה היתה על דרך האומות היותר מתוקנות שבעולם אז בדרך ארץ, אבל נעלה מהם באמונה זכה [1]), ונקיים מכל התועבות ואמונת הבל, ובלתי ספק היו בבני ישראל אז יחידי סגולה המקושטים בכמה ידיעות מועילות וטובות משכילים בלמודים, מהם אשר למדו מהמצריים, כי גרו עמהם, ומהם אשר קבלו מאבותיהם אברהם יצחק ויעקב ובניו שהיו גדולי חקרי לב מוסף על צדקתם, ומפורסמים גדולים בזמניהם לפילוסופים, והיו מהם מלמדי החכמה ברבים לאומות העולם היותר מזוככות ונצרפות במדעים בעולם אז, כי המצריים נודעים אז בעולם בחכמתם הרבה, כי אצלם היתה אז קן החכמה וסודות הטבע כמפורסם.

והנה כל שבט לוי היה כפי המקובל באומה, וכמבואר בתלמוד, וכפי משמעות הכתובים, חפשי גם בזמן השעבוד, ועינינו רואות שבחר מהם ה׳ אח״כ למלמדי האומה כמו שנאמר: יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (דברים ל״ג), ואיך אפשר שיבחרו למורים תיכף אחר יציאת מצרים והמה היו עבדים משועבדים וריקים מכל חכמה?, אם לא שנאמר שהיו חפשים ושוקדים על התורה והחכמה.

פרק כט

אחרי הימים השאננים והטובים האלה, והוא אחרי מות יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, התחילו המצרים לענותם בסבלותם ולשעבדם לכל עבודה קשה, ויעבידו בהם בפרך; כי יראו המצרים פן ירבה העם ויוסיף על שונאיו, ולסוף יגרשו את המצריים מארץ מכורתם, מוסף לזה היו המצריים כפי דתם ואמונתם שונאים מאד את כל אנשי מקנה שבעולם יהיו מי שיהיו [2]), וביחוד את רועי

---

[1]) אל יקשה בעיני הקורא אם ימצא בקצת הגדות כסתירה למה שאמרנו פה שהיו בני ישראל באמונה זכה אז: כי אגדות חלוקות הנה, ורבים אשר אתנו מחכמי התלמוד והמדרשות מאשר עמהם. ובאמת כוונת האומרים שלא היו בני ישראל אז באמונה זכה, הוא רק אח״כ, בהיותם כבר נתונים במצרים תחת עול השעבוד, וכן מעידים הפסוקים ביהושע ויחזקאל, ובכל זאת לא כלם נתקלקלו, וכתבואר אח״כ.

[2]) אמר המחבר יוכל להיות שהמצרים יען שהיו כולם עובדי אדמה ע״כ שנאו מאד את רועי מקנה, מפני שרועי מקנה הפסידו את השדות הנזרעות במקניהם, ולמען תת חזוק לאיבה זו נתנו לזה הכהנים חזוק דתיי, ואולי מה שהרגו אנשי גת את בני אפרים בימים ההם, היה בעבור שרעו בשדותיהם, וכפי משמעות הכתובים שם בד״ה גרו אנשי גת אלה בארץ מצרים, ולא בארץ פלשתים, נגד דעת רש״י והרד״ק. ומצאתי אחר כתבי זאת בילקוט ד״ה (סמן

צאן, כמו שנאמר כי תועבת מצרים כל רועי צאן, ומכ"ש את עם בני ישראל להיותם יוצאי ירך בני עבר הנהר, ויעויין (Herodot lib. 11. Cap. 9. 36.85.) [התחלת השעבוד היה ב׳ אלפים של״ב ליצירה].

ויהי בשנת ב׳ אלפים שס״ה [2365] ליצירה, הוא שנת ל״ו לשעבודם, נולד מושיען של ישראל, הוא אדונינו רוח אפינו מובחר ממין האנושי משה איש האלהים, בן עמרם בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל (הוא יעקב אבינו ע״ה), המושיע הזה הוציא את עם בני ישראל ממצרים לחרות עולם באותות ובמופתים וביד חזקה, שמונים שנה לימי חייו, הוא ב׳ אלפים תמ״ח ליצירה, בחדש הראשון הוא חדש ניסן בליל ט״ו בו, ת״ר אלף גברים לבד מנשים וטף [1]) ויוליכם את הים בחרבה ואויביהם כסה הים, ובחדש השלישי לצאתם מארץ מצרים, באו מדבר סיני, ויחן ישראל נגד ההר הוא הר סיני.

פרק ל׳

אך טרם נבוא לדבר מהדת הנגלית ולהרחיב בה הדבור, ראוי שנדבר ראשונה מן האיש אשר בחר בו ה׳ מכל האדם אשר על פני האדמה, להיות לאיש הבינים בין ה׳ ובין בני ישראל, ואיך ובמה זכה אל מעלה עצומה ונכבדה כזו אשר לא זכו אליה כל אנשי קדש לא לפניו ולא לאחריו, הוא משה אדונינו

אלף ע"ז) שמביא בשם ר' אליעזר (מפרקי דר"א) שהמצרים הרגו את בני אפרים (והוא לשיטתו אזל עיי"ש, אבל עכ"פ נראה ממנו שבני גת אלו נכללו במצרים, וגרו במצרים.

[1]) רבים ממתנגדי התורה ישאלו: איך אפשר שבזמן קצר מן מאתים ועשר שנים, יתהוה משבעים נפש, גוי עצום ורב ששים רבוא גברים לבד מנשים וטף העולה ביחד לסך עצום מכמה מיליאן אנשים? אבל האמת שארץ מצרים הוא מקום שמפרה ומרבה מאד את בני האדם גם הבהמות, וחכמי הנוצרים כלם פה אחד מביאים בשם אריסטוטלוס שהנשים במצרים היו מולידות כמה ילדים בפעם אחת ולפעמים חמשה ילדים בפעם אחת, וגם היו מולידות בנקל מאד (וכן אמרו חז"ל שהיו מולידות בנות ישראל בזמן השעבוד במצרים ששה בכרס אחד), וזו בודאי היתה כוונת השי"ת שהוריד את יעקב ובניו מצרימה דייקא, למען הפרות זרעם כעפרות תבל, כמו שהבטיח, כי המקום גורם להפרות ולהרבות בני אדם ובהמה וכל תבואה, וכל זה בא מכח הנילוס, וכבר כתבו חכמי התולדה שהכח הזה הולך וחסר משנה לשנה וטעמם ונמוקם עמם. — ועוד מעלה אחרת טובה ויקרה היתה לארץ הזאת, שהיתה ארץ חכמה וכל המדעים מצאו קן למו בין הכמיה בימים ההם, והם היו מלמדי חכמה לכל העולם, וזאת היתה מחמלת ה' על צאצאי יעקב להתגדל תוך עם הכם.

ומזה תהיה ג"כ תשובה נצחת לאלה המתנגדים שהזכרנו ששואלים ולא בדעת, איך היתה יכולה ארץ קטנה כארץ גושן להספיק מזון ומחיה להמון הרב הזה? ולא ידעו אלה תועי רוח את הארץ הזאת מה היא ומכ"ש מה היתה אז, כי שמנה היא מאד וארץ פוריה גם היום שאין דוגמתה בכל העולם.

שהיה אב לחכמים ולנביאים ואבי המחוקקים, לא לבד לבני ישראל אבל לכל העולם, כי מתורתו נשתלו גם הדתות האחרות הקדמוניות, גם דת הנצרית ודת מחמד, וכמו שכבר העיר ע״ז חכם נוצרי אשכנזי מגדולי המשוררים בספרו שליחות משה ואמר: שלא לבד ביסודי הדת מחויבים הנוצרים לתת למשה תודה ויקר, אף גם מה שנוגע בתקון דרך ארץ והשכלה (ציוויליזאציאן) עכ״ל; לזאת נדבה רוחי לספר הנה בקצרה תולדות זה האיש הנורא והקדוש ע״ה, מה שהעתקתי מסופר עברי קדמון מפורסם בכל העולם החכם הגדול ידידיה אלכסנדרוני הנודע בשם פילון היהודי (שהיה קודם חורבן בית שני בזמן הלל ושמאי), מספרו מחיי משה שחבר בלשון יונית:

משה הובא לבת פרעה ויהי כבן שנתים ימים, ויהי לה לבן, כי עקרה היתה אין לה ולד, גם אח גם אחות לא היו לה, כי בת יחידה היתה להוריה, ויהי כי יראה בת פרעה פן תוסב המלוכה לזרים, ואחרים ינחלוה אחרי מות פרעה אביה, ותערים לומר כי הילד הזה פרי בטנה הוא, ויאמינו כל העם וגם כל בית פרעה כי זה הילד משה הוא יורש עצר המיועד לשבת על כסא פרעה, ויגדלוהו כבן מלך — האומנים אשר גדלוהו, כתרוהו בכל שעשועי הבל, והכינו לו כל עדן ותענוגות בני אדם, אולם בעיני משה היו לזרא, אף כי נער וקטן עודנו, כל מעשיו ותהלוכותיו היו בלב תמים ובדעה מיושבת כאחד השלמים, כל מאויו היו לראות ולשמוע דברים המעדנים את נפשו המשכלת והמשביעים את רוח תבונתו — אז שלחו והביאו לו מכל עבר חכמים ומשכילים להיות לו למורים, אלה ממחוזות הקרובים לארץ מצרים, ואלה מארץ מצרים, וגם חכמים מארץ יון, ואחר חלוף זמן קט גברה חכמתו על חכמת מוריו אשר קבל לקח מפיהם, ובכל פעם אשר למדוהו בעוד מלתם בלשונם ומשה הן כבר ידע כלה, עד שהיה נראה שאינו לומד חדשות, אך מעלה על זכרונו הנשכחות ממנו [1], ומאליו עמד על כל דבר הקשה שבמדעים בכל חכמה ומדע, אחרי שקבל ממוריו רק ראשי היסודות אז הגיע מאליו אל תכלית שלמותה. — חכמי מצרים למדוהו את חכמת החשבון, וחכמת המדידה, ומלאכת השיר, וידיעת הסכמת הערכים ומשקלי המדות (מעטריפע קוואנטיטעטען), וחכמת המוזיקא, לכל גבוליה וגדריה, בעיון ובפועל, מוסף על אלו למדוהו את חכמת הרמזים (סימבאָלישע וועלטווייזהייט) הנמצאת אז בספרי המצרים (המכונים למו בשם ספרים קדושים) והכתובים במכתב החרטומים (והמה ציורים ותבניות מכל חיות עופות ובהמות היותר יקרים בתבל, ואשר קדושים היו בעיניהם ויבחרום לאלילים), ויתר המדעים ומלאכות החפשיות (פרייע קינסטע) למד מהיונים, ואולם מהחכמים שהיו מהמחוזות הקרובים לארץ מצרים, למד את חכמות בני אשור (אססירישע

---

[1]) המחבר פילון הזה להיותו פלאטוני בכל למודיו (עיין ספרנו ת״ב צד 43 בהערה) ע״כ רחפו על לשונו דברי אפלטון מנשמת האדם טרם בואה אל העולם השפל, וכן הוא בתלמוד (עיין ספרנו תעודה בישראל הנ״ל צד 57 שדברנו מזה הרבה).

וויססענשאפטען) ואת חכמת הכוכבים של הבבלים, אף שלמד המדעים האלה ג"כ מאת חכמי מצרים; [כי ביותר שמו חכמי מצרים כל מגמתם לחכמות הלמודיות (מאטהעמאטישע וויססענשאפטען)]. ואחר שהגיע אל תכלית ידיעת שתי השטות האלה, והבין במה יסכימו שתיהן יחד, ובמה יתנגדו, אז שקל בפלס שכלו הנפלא זו מול זו, ויוציא משתיהן האמת הזכה. מעודו לא קבל דבר טרם העלהו במאזני שכלו, אם ישר הוא אם אין, ואם יסכים להאמת אם לא.

ויהי כי גדל הנער, לא חדל מלהרחיב יותר ויותר את גבול ידיעותיו הרבות, ולא שת לבו כנערים אשר כגילו ובני הנסיכים לחיי עדן וענג המצויים בבית המלכות, געלה נפשו בכל אלה התענוגים וחיי עדנים, אך הרגיל את נפשו על ידי הסתפקות לחיות חיי פרך וקשים, ובמתג ורסן היה בולם כל התאות הפראות, ובכל פעם אשר אחת התאות נסתה כף רגלה הצג מעל גבולה וחוצה, לא אחר לנטותה אל מקום זה אשר יסד לה בתחלה.

כל יודעיו ורעיו וכל אדם התפלאו עליו ועל תהלוכותיו, עד שהיו מסופקים אם נשמתו אשר בקרבו היא נשמת אלוה, או נשמת אנוש, או מרכבת משתיהן; יען היה מובדל וקדוש בכל מעשיו מכל האדם אשר על פני האדמה, יקר בהוד והדר מכל, נעלה ומרומם מכל הנברא בצלם אלהים, לא נתן לגויתו את מסת חקה יותר מאשר יעדה לה יד הטבע, וחמדת הנשים כלה גרש גרש מלבו ולא זכר בה כ"א להקים זרע, לקיום המין, וכחכמתו כן היתה צדקתו, ולכן נקרא משה איש אלהים, וה' קראהו נאמן ביתו והאציל עליו מרוחו עד שהיה אדון הנביאים, עכ"ל החכם ידידיה הנ"ל, שהעתקתי בקצרה, והרוצה לדעת יותר מזה יקרא בספר הנ"ל, ובשני התלמודים ומדרשים, וביוסיפון לרומים, ובספרנו תעודה בישראל צד 32 וצד 70 וביחוד צד 106 וצד 107.

מעתה נלכה נא בשם אל עולם לרגל מלאכתנו לדבר מה ד ת ה נ ג ל י ת.

שער השלישי

פרק לא

מהדרת הלזו של אברהם אע"ה הונחה פנה הראשה לדת הנגלית [1] אשר זכו אליה בניו בצדקת אביהם הזקן, במעמד הנבחר, בהגלות על הר סיני לעיניהם אדון כל הארץ, והשמיע את קולו מדבר מתוך האש [2], המראה הגדולה

---

[1]) רבים מחוקרי הדתות בררו בראיות אמתיות שדת מרע"ה הנכללת בתורתו היא קרובה לדת הפילוסופים (איינע פילאזאפישע רעליגיאן); כי מסכמת מכל צד עם הדעת השלמה והפילוסופיא הטהורה, וכן כתב היוסיפון לרומיים בדברו מן כת הנזירים האסיים (עיין יוחסין), וז"ל: חזרתי למנהג הפרושים (ר"ל חכמי המשנה) אשר דתם ומנהגם הוא היותר טובה שבמנהגים וקרובה אל סברת הפילוסופים וכו' עיי"ש, ובאמת כל מי שיעיין היטב גם בתלמוד בדברי מוסר ומדות ודרך ארץ הנמצאים בו, ואם יסתכל בעין פקוחה בדברי אגדות, יראה כי כנים מאד דברי היוסיפון.

[2]) ונקראת בעבור זה התורה אש דת (דברים ל"ג), וכמו שמתרגם אונקלוס מגו אשתא אורייתא יהב לנא. וחוקרי לשונות המזרחיות אומרים שדת איננה לשון עברית ויסודה מלשון פרסית, ובעבור זה לא נמצאת מלה זו כ"א בדניאל עזרא ואסתר, ומה שנמצא את דת בתורה (כנ"ל)? אומרים אלה החוקרים ואחריהם החכם געזעניוס בשרשים שלו שלפי הכתיב היא מלה אחת אשדת, והראוי אשדות, והוראתה פה אריות (לעווען), והיא מלשון ערבית אשד (איין לעווע), והכוונה פה בפסוק על המלאכים (ענגעלען), כי המלאך נקרא לפעמים בתנ"ך אריאל, ובא ממינו אש דת משולב בפסוק הזה עם מה שלפניו ואתה מרבבות קדש שהכוונה בו ג"כ על המלאכים, עכ"ל געזעניוס. אך מי לא יראה כמה דחוקים, פליאות וספקות יש בגוף הענין הזה, היינו: האם כבר מוסכם אצלם שאש דת היא מלה אחת? והשנית שבמלת אש דת חסרה מלת אל? המורה על הגבורה הנפלאה, כמו אריאל (העלד), מי הגיד להם שרבבות קדש פה הכוונה דוקא מלאבי אל? (ענגעלען) אם לא שסומכים על קבלת חכמינו ז"ל בעלי התלמוד שהוכיחו כן מתהלים ס"ח. — אך מה לנו לבקש חדשות בבאור הפסוק הזה שהוא מבאר היטב הכוונה, שכוונתו על התורה הנתנה

הזאת היתה בשנת ב׳ אלפים ד׳ מאות מ״ח שנה לבריאת עולם, בשנה ראשונה ליציאת מצרים, בששה לחדש השלישי הוא חדש סיון, ונקרא הזמן הזה בשם זמן נתינת התורה או קבלת התורה.

תורת הדת הזאת שקבל משה על הר סיני מפי הגבורה נקראת תורת ה׳ ע״ש נותנה, או תורת משה ע״ש מקבלה. התורה הזאת היא תורה אחת שהיא שתים. א) תורה שבכתב, ב) תורה שבעל פה.

פרק לב

תורה שבכתב: כוללת חמשה ספרים, או חלקים, ונקראים בכלל בשם ספר התורה. רוב הדברים הפרטיים הנכללים בספר הזה מבוארים אחד אחד להלן איש איש על מקומו הראוי לו כפי הצורך לחבורנו זה.

הספר האלהי הזה לא לבד שהוא קודם במעלה לכל הספרים שבעולם וכמבואר בראיות נצחיות [ועיין להלן פרק פ״ג], עוד הוא קודם בזמן, ר״ל הוא הספר הראשון לכל הספרים שבעולם.

והנה באמת יש ספרים (מהם הנמצאים אתנו היום, ומהם שנזכרים בתלמוד ומדרשים וזוהר) שכפי האמור נתחברו לפני תורת משה; אבל אין ממש בכל אלה.

א) ספר רזיאל שמסר המלאך רזיאל לאדם הראשון המובא בזוהר, אך המעיין בו יראה שהוא מזויף; כי מביא בו שמות התנועות עם הסמן פתוחי חותם, והמה מאוחרים, עיין ספרנו תעודה בישראל (צד 11 בהערה). גם מביא בו בזה״ל: כמו שראיתי בספרי חכמי הגוים!!. גם יש בו בתפלת אדם הראשון הרבה פסוקים וקאפיטלין שלמים מתנ״ך, ובהקדמתו אמר שם שהספר בכלל היא העתקה מלשון צרפת, עיי״ש, ועוד לי חבילות ראיות העומדות לשטנו, וכן מכחיש קדמותו הגאון מהר״י קנדיאה והגאון ר׳ יעקב עמדין המכונה יעב״ץ בספרו תורת הקנאות.

ומה שהביא להאמין על מציאת ספר רזיאל בעולם הוא מאמר הגדיי לרבותינו האמוראים ז״ל בתלמוד: מספר לאדם קדמאה שראהו שמואל ירחינאה (עיין בבא מציעא דף פ״ה ע״ב), וכבר בארו רבותינו האחרונים שהוא נאמר ע״ד מליצה,

---

באש ומורה על דת קדושה ומצוחצחה, המאירה למקיימיה ויוקדת את בוגדיה. — ולדעת הספרי רבבות קדש הוא שם מקום כמו פארן ושעיר, ואולי גם „אשדת" שם מקום, כמו שדברנו מזה במקום אחר (באריכות). ועוד צריך שתדע, קורא משכיל! שהרבוי מן אשד בלשון ערבית אינו אשדות בתי״ו, אבל הרבוי הוא אשוד, ובמשקל יתר חבריו ההולכים במשקל הזה, והמה בזר (זרע), גנד (צבא חיל), צרש (שן), כבד (לעבער), שאהד (עד), שהרבוי מהם בזור, גנוד, צרוש, כבוד, שהוד, כנודע בדקדוק לשון הערבית, ודברנו מזה הרבה בספרנו בית האוצר מחברת שלישית כי שם ביתו, ודברנו שם שדברי אונקלוס נכונים שתרגם הפסוק הזה אש דת כדת אין אונס, ודברי געזעניוס המה שלא כדת ודין.

ויען שחשבוהו לסודות כ נ ו ה ו ע״ש המלאך רזיאל, ר״ל מלאך הסוד, והבן, וכן אמרו בתלמוד בפרוש: אמר ריש לקיש זה ספר תולדות אדם וכי ספר היה לו לאדם הראשון![1])

ב) ספרא דחנוך (המובא בזוהר), וכבר בררנו בספרנו תב״י (צד 122) בשם האברבנאל שחנוך שמביא הזוהר הוא טריסמעגיסטוס הפילוסוף המצרי עיי״ש, ומפורסם עד היום ספר אחד בשם נ ב ו א ת ח נ ו ך אצל היונים והכושיים, ונכתב בלשונותיהם ביונית ובלשון כושית, ומשונים בענינם, גם בלשון ערבי נמצא ספר ח נ ו ך, ונקרא ג״כ א י ד ר י ס אצלם, עיין ש״י באות ח׳, [ואמרו שמזה לקח מחבר הזוהר הדרוש שנקרא א י ד ר א רבא וזוטא, (ואינו א״כ פירושו גורן כמובן אצלנו[2])].

(ג ספרא ד צ נ י ע ו ת א (דיעקב), (הובא בזוהר), לא ראינו ולא שמענו, (עיין להלן פרק קט״ו).

ד) ספר י צ י ר ה מיוחס לאברהם ג״כ, כבר כתבנו בזה בספרנו תב״י (צד 119 בהערה) עיי״ש.

ה) ט׳ מאות ס ד ר י מ ש נ ה של מתושלח (הובא בילקוט תורה רמז מ״ב), וכן:

ו) ארבע מאות פרקים ע ב ו ד ה ז ר ה לאברהם אבינו, כל זה דברי אגדה ומליצה הם.

וכן הספר הנודע אצל היונים בשם Bios Adam (ר״ל ח י י א ד ם הראשון), או Lepte genesis (ר״ל ל י ד ה ה ח ל ו ש ה), אין בו ממש. — וספרי ד ב ר י ה י מ י ם להסינים (חינעזער) המה מאוחרים בזמן מאד, והראשון מספרי ד״ה שלהם נכתב ע״י הסופר הסיני ושמו (Sematsjen) וזה היה 97 שנים לפני חשבון הנוצרים. — גם ס פ ר ה ד ת הראשון שלהם הנקרא (Schuking) נכתב על ספר בזמן 484 שנים לפני חשבון הנוצרים על ידי מחוקקם (Konfucius) ועד

---

[1]) החסידים שבמדינה זו מלאו בספר רזיאל הזה שמות של שני חסידים מפורסמים שמתו זה ערך ארבעים שנה, האחד ר׳ דוד בן זלאטא, והשני ר׳ ליב בן שרה (עיין בספר זה בנוסחה הקמיעות), ואלה האנשים לא יבינו שהמדפיס או המחבר בעצמו שהיה אחרון בזמן אחד העמיד בהקמיעות שם לדוגמא במקום פלוני בן פלונית כמו שנוהגים הסופרים בנוסחאות של הגיטין והשטרות להעמיד במקום פלוני בן פלוני יוסף בן שמעון, או במקום פלוני ופלוני ראובן ושמעון, וכנודע בתלמוד מאלה וכיוצא בם.

[2]) אבל כל זה הוא שבוש, ורק גורן כוונת הזוהר בשם אדרא, (כי כן הוראת שם גורן בארמית), והטעם, יען שנתאספו שם הרבה חכמים לשמוע הדרוש הגדול, וכן מצינו בתלמוד שהיו הסנהדרין והישיבות יושבים כחצי גורן עגולה, כדי שיראו זא״ז, וכן מצינו במקרא שישבו בגרן גדולי העם, כמו שנאמר (מלכים א׳ כ״ב): ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה וגו׳ יושבים וגו׳ בגרן פתח שער שמרון. וכן הוא כרם דיבנה הנזכר בתלמוד, כמ״ש שם: וכי כרם היה להם וכו׳.

ימיו היה בע״פ, וכל מה שמגזמים הסינים בקדמותו, כבר מבורר ע״י חכמים וחוקרים גדולים שהכל שקר וכזב, כמו שנתבררו שקריהם וגוזמיהם מאלפי אלפים שנה שחושבים לבריאת עולם. ועוד בזמן מלחמת טרויא (Troja) היו הסינים ערנה אנשים פראים והיו כזיז שדי. — וכן ספר השיחה של ההודים (דאס אסטאינדישע געשפרעך). היא השיחה שהיתה בין קריאינא האליל שנעשה אח״כ אדם ובין ידידו ותלמידו אריאאן; כ״ז המצאה מאוחרת אחר משה ולא קודם, ושקר יספרו ההודים. — וכן ספר תורת ההודים (הבאניאניים) הנקראת (Schaster) וספר תורת הפרסיים הנקראת (Zend-Avesta) ג״כ מאוחרים מאד, עיין ספרנו בית האוצר בהערותינו להעתקות שהעתקנו מהספרים האלה הנזכרים, ועיין שם ג״כ בקורות עבודת אלילים שכתבנו שם מהזמן של המחוקק (שעמד בארץ פרס) הנקרא (Zoroaster) שגם הוא לא היה קדמון ממשה, אבל אחריו בזמן הרבה מאד, וכן יתר ספרי הדתות או ספרי ד״ה וספרי החכמות להכשדיים, המצרים, והכנענים (ומכ״ש להיונים) כלם מאוחרים בזמן אחר משה, וכמו שמבורר בספר המכונה נגד אפיאן להכהן המשיח הקדמון יוסף הנקרא יוסיפון (עיין העתקתנו לעברי בספרנו בית האוצר והערותינו לספר הזה), וביחוד יודפס אי״ה באחת המחברות מספרנו בית האוצר קונטרס מיוחד (דברנו ג״כ מעט מזה להלן בספרנו פה) על קדימת התורה במעלה ובזמן לכל הספרים שלכל אומה ולשון הנודעים לנו מהקדמונים, הכל בראיות ברורות ואמתיות, למען יהיה לאות לבני מרי שכתבו שטנה נגד תורת משה, והמתאמצים לשלול ממנה קדושתה, אלהותה, וקדמותה. — ובספר נגד אפיאן ליוסיפון הנ״ל מבורר שהרבה פילוסופים ומיסדי דתות לגוים הקדמונים לקחו לדתם מתורת משה עיי״ש, ואצ״ל דת הנוצרית שבנויה על תורת משה בכל יסודותיה, ובעבור זה אמר הרמב״ם ז״ל על המחוקק הנוצרי שבא לישר דרך אל מלך המשיח אשר נקוה, עיין יד החזקה להרמב״ם (דפוס וויניציאה, ודפוס אמשטרדם עטיאש) הלכות מלכים בסופו.

פרק לג

מספר המצות הנמצאות בספר התורה כפי המקובל באומה מזמן חכמי האמוראים (עיין להלן פרק ק״ט) הוא תרי״ג, ר״ל שש מאות ושלש עשרה. — המספר הזה הוא דעת ר׳ שמלאי האמורא, המתבודד במאמרו זה, וזולתו לא מצינו לאיזה אמורא שלפניו ומכ״ש לאיזה תנא בשני התלמודים שיתן מספר להמצות שבתורה, ועיין השגות הרמב״ן על ספר המצות להרמב״ם בתחלתו מה שטוען על זה, (ומזה ראיה נצחת שלא ראה הרמב״ן ספרי הזוהר והתקונים המזכירים פעם בפעם שהמצות שבתורה המה תרי״ג במספר כדעת ר׳ שמלאי האמורא).

ובענין התרי״ג מצות איזו ואיזו הנה, יש בקצתם הרבה חלוקי דעות בין רבותינו האחרונים, כגון: לנכרי תשיך, אם הוא מצוה או רשות, וכיוצא בה, ואמרו בתלמוד: הקורא לאברהם אברם, עובר בעשה, ויש שמוסיפין שעובר

בעשה ולא תעשה וכדומה, ובפרט בתלמוד בין חכמי המשנה יש הרבה חלוקי דעות בקצת מצות אם הנה חובה או רשות, כדאמר בסוטה (דף ג׳): וקנא את אשתו רשות דברי ר׳ ישמעאל, ר׳ עקיבא אומר חובה, לה יטמא רשות דברי רבי ישמעאל, ר׳ עקיבא אומר חובה, לעולם בהם תעבודו רשות דברי ר׳ ישמעאל, רבי עקיבא אומר חובה, עיי״ש. — ומכאן הוכחה נצחת שלא היה מספר המצות שבתורה מוסכם מחכמי התנאים כלל ולא בקבלה אצלם, אולם יחיד הוא ר׳ שמלאי האמורא במאמרו זה, (ור׳ שמלאי היה בערך מאה שנים אחר רבינו הקדוש שהיה סוף התנאים וראש האמוראים). — ומהזוהר והתקונים (המיוחסים להתנא ר׳ שמעון בן יוחאי) שמזכירים מספר תרי״ג למצות? אין ראיה כלל, כמו שתראה קורא משכיל! במאמר על דבר ספר הזוהר בספרנו בית האוצר [שהשמטנו מספרנו זה בית יהודה], וכמו שתראה להלן בספרנו זה (פרק קט״ו ופרק קל״ד), וכן אין ראיה מהמדרשים [1].

פרק לד

המצות שבתורה, כוללות עשה ולא תעשה [2], ונכללו המצות בכלל (לפי שטת הרמב״ם) בארבעה עשר כללים, כמו שכללם במורה (ח״ג פרק ל״ה), אשר לכל כלל מהמצות יבאר סבות ותועליות מיוחדות, (ובעבור זה מחלק את ספרו משנה תורה הכולל כל הדינים של המצות ג״כ בי״ד ספרים, וקרא בעבור זה את ספרו משנה תורה בשם יד החזקה כנודע), ואנחנו אמנם בספרנו זה (עיין להלן מפרק מ״ד עד פרק נ״ד) סלונו לנו דרך חדשה בהתחלקות

[1]) וז״ל המדרש (במדבר רבה פ׳ י״ג): תרי״ג אותיות יש מן אנכי (הפרשה הראשונה של עשרת הדברות) עד אשר לרעך (סוף עשרת הדברות, ושתי תבות אלו אינן בכלל), כנגד תרי״ג מצות, ושבע אותיות יתרות (היינו אשר לרעך) כנגד שבעה ימי בראשית עכ״ל, ובודאי נאמרו הדברים האלה אחר ר׳ שמלאי או בזמנו, ודוק.

[2]) עיין מכות (דף כ״ג) דרש ר׳ שמלאי תרי״ג מצות נאמרו למשה וכו׳, בא דוד והעמידן על י״א דכתיב מי יגור באהלך וגו׳ עושה אלה לא ימוט (אפילו אחת מאלה), בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר הולך צדקות ודובר מישרים וגו׳, בא מיכה והעמידן על ג׳ שנאמר הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך, חזר ישעיה והעמידן על ב׳ שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה וגו׳, בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה עכ״ל, עיין רש״י שם בתלמוד, ועיין בספרנו תעודה בישראל (שער ב׳ פרק ה׳ הערה ז׳) בשם הרמב״ם סוף מכות ותבין היטב כוונת התלמוד פה.

ולפי שטתנו בחבורנו זה כל מה שנמצא בתורה ומה שנכלל בה אף מדת הנימוסים הכל כאשר לכל הוא בכלל מצות, אבל צריך להבדילן מאלה שנאמרו רק ע״ד רשות ולא ע״ד חיוב (עיין להלן פרק ע״ב).

המצות, — ובכללן תתחלקנה המצות למצות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו [1]), — הרבה מצות נוהגות רק בפני הבית, והרבה בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ, כגון: מעבודת המקדש, הקרבנות, וטומאה וטהרה, פאה, תרומות ומעשרות, ודיני נפשות. ועוד ארבעים שנה קודם חורבן בית שני בטלו דיני נפשות מישראל מפני שגלו סנהדרין ממקום המקדש — והרבה מצות היו רק לשעתן ר״ל על פעם אחת ולא לדורות, והרבה מצות נוהגות רק בזמנים ידועים, כגון: שבתות ומועדים, והרבה רק באנשים ידועים כגון: כהנים, לוים, מלכים, והרבה בקנינים ידועים כגון: מזוזה, מעקה, כי אם אין לו בית פטור מהם, והרבה נוהגות רק באנשים ולא בנשים, ובהפך, ומהן הנוהגות בצבור ולא ביחיד, ומהן שמחויבים בהן כל אדם ובכל מקום וזמן.

פרק לה

תורה שבע״פ: הוא פרושי התורה שבכתב, ר״ל באורים על כל מצוה ומצוה אופניה וגדריה, ומלבד הקבלה שיש לנו על התורה שבע״פ בכלל שבודאי נמסרה למשה רבינו מפי הגבורה ביחד עם תורה שבכתב; גם השכל יחייב זאת, כי בתורה נכתבו כל המצות רק בקצרה, ולפעמים רק בארבע ותמש מלות, ויש הרבה סתירות מאד בהרבה פסוקים שבתורה וגם בספוריה חשבונותיה ומצותיה וצריכים באור [ואם שלא באר ה׳ למשה במצותיה כל הספקות כמו שכתב הרמב״ן ז״ל שהוא דבר בלתי אפשר, עכ״פ הספקות הראשיות באר לו, (ועיין הקדמת תוי״ט לזרעים בד״ה אעפ״י שהיתה באור התורה וכו׳), והניח יתר השאלות והספקות אשר יזדמנו לבית דין וחכמי הדור שיפסקו על פי כללי החכמה שמסר ה׳ למשה רבינו (כמבואר להלן), או ע״פ שקול הדעת]. וכן הרבה מיסדי הדתות הנימוסיות לאומות כמו הפילוסוף היוני סאלאן (Solon) ליקורג (Lykurg) וכיוצא בם, כתבו מצותיהם על הספר בלי פרושים וטעמים, ואולם פרושי המצות וטעמיהם לא נתנו לכתוב, אבל מסרו בע״פ לזקניהם וחכמיהם, ואמת אמר החכם ישׁ״ר ז״ל מקנדריאה (אלים צד נ״ז) שלהרבה אומות היו שתי תורות (ר״ל בכתב ובע״פ), ונשארו הפרושים והטעמים בע״פ מסורים ליחידי סגולה זקני העם שהגיעו לשלמות השררה וההנהגה והראוים להיות מנהיגי הדור עיי״ש. — (ובלתי ספק למדו זאת מחוקקי העמים האלה ממחוקק ישראל שהיה ראש המחוקקים כעדות כל חכמי האומות).

---

[1]) עברות שבין אדם לחברו קשה ענשן מעברות שבין אדם למקום (ב״ב דף פ״ח, רמב״ם הלכות גנבה פרק ז׳), וכיוצא בו אחז״ל (ברכות דף ח׳): גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, ואמרו: פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא (פסחים קי״ג), ואמרו: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (עיין להלן פרק ס״ה), וכבר בררנו כמה פעמים שהעברות והמצות שבין אדם נגד עצמו נכללו בעשה ולא תעשה שבין אדם לחברו, והבן.

והאמת שכל דבר שיש לו באור רחב ושקלא וטריא עפ״י שכל, לא ימלט לפעמים גם מאיזה ספק לקלי הדעת בגוף הדבר, גם יבוררו ע״י שקול הדעת בתורה טעמי המצות וזה יזיק להמון מאד, ע״כ אסרה החכמה העליונה הלמודים האלה, לא לבד להמון, אבל גם לכל חכם בטבעו מיתר השבטים שאינו משבט לוי (שהיתה תורתם אומנותם) עד שבדקו אחריו בבדיקות וחקירות הרבה אם ראוי למסור לו מאלה הלמודים, ומכ״ש מהסודות והחכמות כמבואר הרבה פעמים ברחבה להלן מספרנו זה.

והפירושים שלמדו המון בני ישראל אז בקבלת התורה ממשה, לא היו רחבים, והבדל גדול מאד היה בכמותם ואיכותם בין הפירושים שלמדו הם, להפירושים שלמדו הכהנים בני לוי כמבואר, ובפרט שהיתה האומה בכלל מעותדת רק לעבודת האדמה, ולא היו מוכשרים רבים מהם לקבל ענינים ולמודים בשקלא וטריא, כי היו כלם מגודלים על עבודה קשה, לכן לא ניתנו למו רק המצות עפ״י דרך החוק לבד בלי טעמים ופירושים רחבים (כמבואר להלן), אבל באורים קצרים לכמה מצות שידעו איך להתנהג, כגון מכמה דינים של שבת וי״ט, וכן דיני פאה ומעשרות וכיוצא בם, בקצת יתר באור ממה שמבוארות בתורה, כי התורה אחזה דרך קצרה מאד, גם מטעם שלא היה חפץ השם יתעלה שיהיה כל העם מקטן ועד גדול כלם עוסקים בתורה (ואם יסופקו באיזה דבר תורה ישאלו לכהן), כי מלאכתן אימת נעשית? די להמון שלא יהיו בורים בתכלית הגסות וידעו הקריאה קצת בתורה וידעו כמה מצות ראשיות ההכרחיות עם קצת באורים, אבל בחר בשבט אחד כלו מיוחד לעבודת ה׳ ולידיעת התורה, והוא היה חפשי מכל מלאכה רק לה׳ לבד כמ״ש: יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (עיין מורה ח״ג פרק ל״ט), וגדולים מהם היו הכהנים בכל למודי התורה והחכמה ובכל סעיפיהם, להם מסר משה רבינו כל הפירושים וכל השקלא וטריא בתורה והחכמה, וסודות, וכן בלתי ספק היו נמצאים גם מיתר השבטים אנשים פרטים ידועים ומפורסמים לזכי הלב וזכי הרעיון אנשי סגולה חכמים בטבעם, אנשי אמת, שבחרו מהם לזקנים ושופטים ר״ל דיינים לעת הצורך, גם לאלה היו מלמדים התורה ביתר באור והרחבת הענינים, ולפי דרכנו שכתבנו להלן היא המשנה שצוה ה׳ למלך ישראל שיכתוב לו על ספר מלפני הכהנים הלוים (דברים י׳ ז׳) ר״ל באורי התורה, שהיו כתובים על ספר אצל הכהנים; כי להם לבד היתה מותרת הכתיבה מתורה שבע״פ הנקראת לפי דרכנו בשם משנה תורה, כי בכלל השופט שאמרה התורה אל הכהנים וגו׳ ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, גם המלך בכלל, והבן, וכן אחז״ל (סוטה פרק עגלה ערופה) שופטיך זה מלך עכ״ל. ואולם סודות התורה והחכמות הרבות היו רק ביד הכהנים. ואף לבני לוי ומכ״ש אל השופט ואל המלך לא מסרו.

וכל זה היה נוהג עד זמן שמואל הנביא, אבל מן אז והלאה לא היתה התורה והחכמה דוקא ביד הכהנים בני לוי, ככוונת החכמה העליונה בנתינת התורה (כמו שנתקלקל כל הענין והסדר אז בהנהגת האומה כעדות הכתובים), אבל הגיעו ג״כ לכמה אנשי הסגולה מיתר השבטים, וקמו גם ביניהם תורנים

וסופרים חכמים פילוסופים טבעים ורופאים, כמו שמצינו בשבט יששכר אח״כ, שנאמר: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו׳ ואמר ר׳ תנחום רובי חכמות היה יודע, עיין בספרנו (ת״ב צד 88), ועיין להלן (פרק ע״ז), תחת אשר לפנים לא היו רק בידי הכהנים בני לוי לבד, ובפרט אחר שנתפזרו בין האומות מחורבן בית ראשון והלאה עד היום הזה, — ונוהגים היום לתת כבוד כמאז לכהן אף שהוא ע״ה, בעבור יחוסו. ואולם עפ״י הדין כפי המוסכם מכל חכמי התלמוד, התלמיד חכם גדול מכהן עם הארץ אף אם לא יהיה הת״ח מיוחס, כמו שאמרו: ממזר ת״ח קודם לכה״ג ע״ה (ר״ל לכל דבר שבקדושה, היינו לקרוא ראשונה לתורה וכדומה, עיין רש״י בפרושו למאמר הזה), ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככה״ג המשמש לפני ולפנים, וכמבואר להלן באריכות בכמה מקומות.

והטעם שהתירו אח״ז ללמוד החכמות וכדומה גם לבלתי כהן, נגד כוונת התורה; נראה שראה שמואל הנביא שהכהנים בימיו כחפני ופנחס בני עלי הכהן לא נהגו כשורה, ע״כ יסד להקת נביאים ר״ל חברת סופרים או מלומדים (עיין להלן באור תאר סופרים) מתלמידים הגונים בעלי מדות טובות וזכי השכל ונבוני דעת שבחר מכל שבט ושבט שמצא אנשים צעירים מוכשרים לחכמה, והקים למענם בית אולפנא ר״ל בית המדרש, ללמדם שמה, למען ישארו הלמודים והחכמות עם התורה והמצות קיימות באומה. — מבית המדרש הזה יצאו נביאים ומשוררים חכמים וסופרים ומדיניים, וכדומה, וכפי הנראה לי בחרו אחר כך מהם ומתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם גם לשופטים וראשי המדינה.

התורה והמצות האלה כפי שקבלם משה אחת אחת מפי הגבורה, כן מסרם ליד הכהנים בני לוי, והמה למדום לכל ישראל עפ״י הסדר הנזכר בערובין (דף נ״ד), כי לא לבד קיום המצות ועשיתן הוא מצוה אבל גם ידיעת משפטי המצות ולמוד התורה איש איש כפי הכרתו הוא מצוה, ולזה באה מצות עשה מפורשת בתורה: ולמדתם את בניכם, ושננתם לבניך ודברת בם, למען ילמדון, וכבר בררנו בספרנו ת״ב שער א׳, שכוונת „ולמדתם״ על למוד המקרא עפ״י פשט דוקא, ובלעדיו לא יצא ידי מצות עשה של ולמדתם את בניכם עיי״ש באריכות, והיוסיפון לרומיים (קדמוניות ספר כ׳ פרק ד׳) כתב שכל איש בישראל היה לו בביתו המקרא ר״ל התנ״ך עכ״ל והוא מצות עשה מן התורה (עיין להלן פרק פ״ח), ובכלל נאמר בתורה: ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם היום ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (דברים ה׳ א׳).

פרק לו

ואולם החקירה בתורה בשקלא וטריא, ולמוד הבאורים הרחבים בטעמי המצות ומכ״ש עניני החכמה הנצרכים לתורה לא מסרו אז לאיש

המוני, ר״ל שאינו מבני לוי, או מי שאינו ראוי במעשיו להיות שופט או מלך, אבל בימינו היום מצוה ועומד כל איש חכם לבב מישראל אשר נתן אלהים בלבו את הדעת ואת התבונה לחקור בכל מצות שבתורה בכל סעיפיה וסעיפי סעיפיה, והוא חביב ואהוב לפני המקום מכל אדם זולתו, והוא האדם השלם, ולא יקרא האדם שלם עד שיהיה כולל הדעת והמעשה, כי שניהם כאחד טובים, וז״ל הרמב״ם (בהקדמתו לסדר זרעים), די לך בדברי החכם המפורסם בפילוסופיא שאמר: חפץ האל ממנו להיות נבונים־חסידים (פראממע אויפגעקלערטע), וע״כ אמרו חכמים: ולא ע״ה חסיד [1]), וכל מי שיאמר בעם הארץ שהוא חסיד, הוא מכזיב את החכמים, ומכזיב השכל, והצווי בכל התורה: ולמדתם ועשיתם, החכמה קודם המעשה, (וכן הוא מוסכם בתלמוד שהתלמוד קודם למעשה כמבואר להלן) וכו׳ עיי״ש יותר בההקדמה הנפלאה הזאת ותמצא דברים יקרים — והלכה למעשה מצינו בירושלמי (פסחים פ׳ ג׳): ר״א שלח לר״ח בריה יִזְכּוֹ (ר״ל ללמוד) בטבריא, אתון ואמרין ליה גמל הוא חסד (ר״ל עסקן במצות וקבורת מתים), שלח ומר ליה המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריה (מפני שהתלמוד קודם למעשה) עיין יפה מראה שם, ועיין ספרנו תעודה בישראל (צד 2) ואמרו בספרי (עקב פ׳ מ״א) ובקדושין (דף מ׳) (בשנוי לשון קצת): וכבר היה ר׳ טרפון והרבה זקנים מסובין בעלית בית נתזה ונשאלה שאלה זו לפניהם תלמוד

---

[1]) ובתוספתא דברכות (פרק ז׳) מביא משל נפלא על מאמר התנא אין בור ירא חטא ולא ע״ה חסיד, וכן מגנה התלמוד אף את החסיד האמתי אם יוצא מגדר השווי, וכן אמר הכתוב: אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר וגו׳ אל תרשע הרבה ואל תהי סכל וגו׳, ר״ל אם לא תצדק הרבה לא תרשע הרבה, ומכלל לאו אתה שומע הן, אם תצדק הרבה סופך שתרשע הרבה, וכן אם תתחכם הרבה תהי סכל הרבה, וכן אמרו בפרק היה נוטל (סוטה דף כ״א): היכי דמי חסיד שוטה, כגון דטבעה אתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצולה, ובירושלמי שם אמרו: ראה תינוק שטבע בנהר אמר אחלוץ תפילי ואצילנו עד שחלץ תפיליו מת התינוק עכ״ל. ועינינו רואות היום שהמתנהגים מן ההמון בחסידות עוברים על עברות חמורות שבתורה, ולא נאוה החסידות כ״א לתלמידי חכמים הגדולים ויחידי הסגולה אשר פרקו מעל צואריהם עול התאות והמותרות אשר רודפים אחריהם בני אדם, והקדישו את נפשם כולה קדש לה׳, ורק ה׳ חלקם ונחלתם, ותורתו היא מנחם יומם ולילה, והמה בני העליה המעטים שבדור עמודי העולם.

אמר המחבר: עפ״י דברי הפילוסוף שמביא פה הרמב״ם שחפץ ה׳ מאתנו להיות נבונים־חסידים, יבוארו היטב דברי המשורר אלהי שאמר: אלהים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים, כלו סג יחדו נאלחו אין עושה טוב אין גם אחד (תהלים נ״ג); כי בלתי ספק היו בזמן דוד הרבה משכילים ר״ל נבונים ומלומדים, וגם היו הרבה דורשי אלהים ר״ל חסידים ויראים, אבל החסידים לא היו מלומדים והמלומדים לא היו חסידים, לכן אמר היש משכיל דורש את אלהים, כי רק אלה יקרים בעיני ה׳, והבן.

גדול או מעשה גדול ? נענה ר׳ טרפון וכו׳ נענה ר׳ עקיבא ואמר תלמוד גדול, נענו כלם ואמרו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה¹) רבי יוסי אומר גדול תלמוד שקדם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות נ״ד, ולשמיטין ס״א, וליובלות ק״ג, וכשם שעונש על התלמוד יותר מן המעשה כך נותן שכר על התלמוד יותר מן המעשה, שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם עכ״ל. — ובפרק ראשון למסכת אבות (משנה ב׳) שנינו: שמעון הצדיק היה אומר על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל ג״ח עכ״ל, הנך רואה, קורא נעים! שנותן קדימה בזמן ובמעלה אל התורה מעבודת ה׳ ומגמילות חסדים, וכן אנו מתפללים ערב ובוקר וצהרים, השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך׳ התורה קודם לעבודה, ואמרו בפרק ששי דאבות (משנה ו׳): גדולה תורה יותר מן הכהונה, ועיין שם כל הפרק הזה המדבר במעלת התורה, וכן אמרו: ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ — ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול (עיין לקמן פרק ס׳ בהערה ופרק ק׳), והמהרש״א ז״ל בהדושי אגדות (סוטה פרק משוח מלחמה) על המימרא אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, מוכיח, שתלמוד ודאי קודם ליראת חטא, שהתלמוד קודם למעשה ולא עם הארץ חסיד, אך מה שאמרו אחר (מעשים טובים) ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, הכוונה על למוד הכמות העיוניות, ועל זה אחז״ל: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, ר״ל חכמות העיוניות, עיי״ש. ועיין מכות (פרק ב׳): טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה להקריב, ושם נראה בעליל שהלמוד יותר חשוב לא לבד מן עבודת הקרבנות (ומכ״ש מתפלה שהיא תמורת הקרבנות) אלא אפילו מבנין בית המקדש, עיין היטב בדברי התלמוד שם, ובפירוש אחז״ל: גדול ת״ת יותר מבנין בית המקדש (מגלה ט״ז ע״ב), ואמרו שם: גדול ת״ת יותר מהצלת נפשות, ומה ששואלים העקשים ממה שאחז״ל: הלואי שיתפלל אדם כל היום? היא שאלת הבל ואינו לענין זה עיי״ש בתלמוד, ואפילו אם נסכים לדברי העקשים, נאמר להם שהוא במקום שאין בו בטול תורה ואין בו בטול פרנסה הכרחית, כגון עמי הארץ שאינם יודעים ספר הבטלים ממלאכה, בודאי אין להם מצוה גדולה מזו שיתפללו ויאמרו תהלים כל היום מלעסוק בדברים בטלים, כי ישיבת בתי כנסיות של ע״ה מוציאים את האדם מן העולם, אבל לתלמידי החכמים

¹) ועיין בש״ג הלכות ברכות פרק מי שמתו.

אמר המחבר: רבים מתקשים בהבנת המאמר דקדושין שהזכרנו כנודע מהם, ובאמת הכוונה מבוררת מאד: שהתלמוד לבדו יש בכחו שתי מעלות, מעלה אחת ידיעת התורה שהיא המצוה הגדולה שבמצות כנ״ל, ומעלה שניה שמביאה למעשה, אולם המעשה לבד לא די שאינו מביא לידיעת התורה אולם גם לידיעת מעשה שלם אינו מביא, כמו שאמרו: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד.

המקצרים בלמוד תורתם בעבור שמאריכים בתפלתם אמרו עליהם חז״ל (שבת פרק קמא): מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ואמרו במדרש רבה (ריש איכה): מצינו שויתר הקב״ה על עבודת גלולים ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר על מה אבדה הארץ, על עבודת גלולים ועל ג״ע ועל ש״ד אין כתיב כאן, אלא על עזבם את תורתי. עוד שם ובירושלמי דחגיגה (פרק א׳): כתיב (ירמיה טז) ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו, הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו (ר״ל עסקו בה); מתוך שהיו מתעסקין בה השאור שבה [ר״ל השקלא וטריא והחקירה שבה] היה מחזירן למוטב ע״כ. ויש גורסין „המאור שבה״ (דיא אויפקלערונג), כי יסוד הדת הנגלית בנוי על פנות הדת הטבעית הפילוסופית, וכל החכמות כלולות בתורה, ונצרכות לידיעתה ולכמה מצות, וכמבואר בזה הספר כמה פעמים וברורנו ג״כ שבשם „ת ו ר ה״ יובנו כל הלמודים והמדעים ההכרחים לשלמות הנפש ולהשגת ה׳, וזה שאמר „המאור שבה מחזירן למוטב״, וכן נראה מדברי הגאון הגדול ר׳ שמואל יפה ביפה ענף (הוא פרושו על מדרש חמש מגלות), עיין שם, אעפ״י שהוא מקיים הגרסא „השאור שבה״.

פרק לז

ואמרו בתנחומא (הובא בילקוט ראשונים סימן ס״ז), וז״ל: פרי צדיק עץ חיים אע״פ שהאדם צ ד י ק אם אינו ע ו ס ק ב ת ו ר ה אין בידו כלום, שמתוך התורה הוא לומד היאך הוא לוקח נפשות עכ״ל, וראיתי בשם הגאון מווילנא שמצא במדרש שהיצר הרע מסית לאדם לכל החסידות והפרישות רק למען יוכל להטרידו מלמוד התורה, ע״כ תוכן דבריו, ובתקוני זוהר מוכיח ג״כ בראיות הרבה שלמוד התורה קודם בזמן ליראה, עיין בהקדמתו בדרגא שביעאה ובדרגא עשיראה, וכ״כ היה בעיני חז״ל מעלת הלמוד יקרה עד שהיו מבטלין מהמצות ובפרט התפלה, בעבור הלמוד, כמו שאמרנו לעיל, ור״ש בן יוחאי לא היה מתפלל אלא משנה לשנה, ורבינו הקדוש מחדש לחדש, ועיין מזה באלפס ברכות פ״א (דף ו׳ ע״א) בד״ה ביני עמודי, וברבינו יונה שם, ומכ״ש הליכה לבהכ״נ להתפלל או לקבץ עשרה אנשים לתפלה אם טריחא ליה מלתא, עיי״ש ברבינו יונה. — ובפאה (פ״א משנה א׳) אמרו בהדיא: ותלמוד תורה כנגד כלם, וז״ל הרמב״ם שם: כי בת״ת יזכה האדם לכל זה, כמו שבארנו בתחלת דברינו שהתלמוד מביא לידי מעשה עכ״ל, רומז אל מה שהעתקתי פה מהקדמתו הנ״ל לסדר זרעים, ועיין בספר המצות להרמב״ם עשה י״א, ועיין היטב בספרנו ת״ב (צד 159) בהערה שלישית מה שכתבנו בשם היפה מראה ותראה דברים נפלאים, הפוך בהם ותקור בהם. ובירושלמי פאה על מאמר ותלמוד תורה כנגד כלם: רבי ברכיה ורבי חייא וכו׳ אפילו כ ל מ צ ו ת י ה ש ל ת ו ר ה אינן שוות (ר״ל אינן כדאי) ל ד ב ר א ח ד מ ן ה ת ו ר ה (ר״ל אפילו אל למוד מאמר אחד בתורה

עיין הכותב בעין יעקב שם) , ואפילו תורה שלא לשמה היא יקרה מאד כמבואר בתלמוד ובזוהר וישב , ועיין תוספות ישנים יומא (דף ע״ב ע״ב) .

וכל כך היה הלמוד יקר אצלם עד שלמדו לפעמים אפילו מאפיקורסים גמורים כנודע מר׳ מאיר שלמד מאחר ומצאו חז״ל סמך מהכתוב (משלי כ״ב) הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (פרק שני דחגיגה דף ט״ו ע״ב) , ועיין רש״י שם . ועיין שם בתלמוד עוד הרבה דברים כיוצא בהם , (ועיין לקמן פרק ק׳) וכתבנית דברים הללו שכתבנו פה מדברי התלמוד דחגיגה האריך בדרושו הרב בעל מנורת המאור (נר ד׳ פרק ב׳ סי׳ רע״ד) , ולולא היה מאריך שם בדבריו ראוים היו להעתיקם גם פה [1] .

---

[1]) ולא מחכמה ודעת הוסכם היום במדינה זו שלמוד שלא לשמה הוא עון פלילי , וכמו שאומרים „שבוראים קליפות בלמוד הזה ונותנים כח לסטרא אחרא" דברי הבל המה , ועצת היצה״ר היא הרוצה להעבירם מלמוד התורה והחכמה , כאשר בעוננו כבר בצע את מעשהו וכמעט נשתכחה התורה והחכמה במדינה זו בעבור הדעה הנפסדת הזאת , אשר נשרשה גם אצל ההמון והאומרים שמוטב לישב בטל מללמוד תורה שלא לשמה או להראות איזה חדוד , ואיך לא ידעו תועי בינה אלה שהתלמוד והזוהר (וביחוד יעוין זוהר וישב שהזכרנו) מתירים ללמוד ע״ז האופן , ואמרו בתלמוד (סנהדרין כ״ה ע״ב) : לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה כו׳ , וכמה פעמים מצינו בתלמוד שאמר תלמודי אחד איזה מאמר לחדודא , ואמרו בפירוש : „קנאת סופרים תרבה חכמה" והקנאה היא אחת ממדות המגונות , ומעשה דר״ש בן לקיש בתלמוד (בבא מציעא פ״ד ע״א) ידוע , שאמר ליה ר׳ יוחנן אי הדרת בך (ללמוד תורה) יהיבנא לך אחתאי דשפירא מינאי , קבל עליה , וכן הוה דנסבה , עיין תוספות שם . וכן הביא השה״ק בשם צרור המור פרשת ויקרא שר׳ יוסי בן פזי שקבל עליו ללמוד תורה אצל ר׳ יוחנן על מנת להיות עשיר וקבלו ר׳ יוחנן עיי״ש בערך רבינו הקדוש , ואני מצאתי זאת בזוהר ויקרא . — ומה שנמצא לפעמים בתלמוד נגד מה שכתבנו פה ; כוונתם על מדת חסידות , כהרבה מאמרים זולתם בתלמוד שלא נאמרו נגד כל אדם רק נגד בני עליה המעטים , ומדוע יהיה אסור לנו ליהנות ולהתענג גם תענוג גשמי מלמוד התורה והחכמה ? והנה עינינו רואות שקשרה יד ה׳ בכל מצוה ומצוה גם תענוג גשמי למען יעשה אותה האדם בחשק וישתדל אחריה , מה יתענג האדם וירחב לבבו אשר חננו ה׳ לתת צדקה ולעשות גמילות חסד עם זולתו , ומצות מנוחת ועונג שבת , וימים טובים , ומצות קיום המין , מיוסדת על רוב עונג , וכבר אחז״ל שיסוד התורה כולה היא אהבת רעים ואהבת כל מין האדם (עיין לקמן) , ואפילו המצות שבין אדם למקום המה מיוסדות לדעת הרמב״ם (מורה ח״ג פרק ל״ה) על מצות שבין אדם לחברו , הנכללת במצות ואהבת לרעך , ויסוד האהבה ושרשה היא באהבת עצמו , מה דעלך סני ; א״כ כל התורה מיוסדת בעונג האדם וטובת עצמו בפרטות , ובפרט למוד התורה היא בודאי עונג ושמחה לאדם מכל המצות שבתורה , מדאמרו חז״ל (פרק ואלו מגלחין) שאבל חייב בכל המצות ואסור בלמוד התורה מפני שהיא שמחה לו , עיין רש״י שם דף כ״א , ועיין בספרנו ח״ב (צד 192) מה שהעתקנו מהרמב״ם הלכות רוצח :

וכן מצינו כמה פעמים בתלמוד שהיו חכמי התלמוד מפארים ומהללים את עצמם

פרק לח

ואולם אחר שימלא האדם כל משכיותיו בתורה ע"ד הסדר הישר, אז יבקע כשחר אורו ביראה ואהבה לה' יתברך, ויהיה חרד למצותיו, כמו

בחכמתם ובידיעתם עד שהיו אפילו מקפידים על הזכרת שמותם, כדתניא (בפרק האשה רבה דיבמות ובירושלמי דשקלים): אזל ר"א אמר לשמעתא בי מדרשא ולא אמר משמיה דרבי יוחנן, שמע ר' יוחנן איקפד, עול לגביה ר' אמי ור' אסי, א"ל לא כך היה המעשה בבהכ"נ של טבריא בנגר שיש בראשו גלוסטרא, שנחלקו בו ר' אליעזר ור' יוסי עד שנקרע ס"ת בחמתן כו', הדר איקפד טפי, אמר חברותא נמי וכו'. עיי"ש בתלמוד, עד שבא ר' יעקב בר אידי ופייסו, והביא לו ראיה מיהושע שלא הזכיר בכל דבר שאמר כך אמר לי משה, מפני שהכל ידעו שתורתו של משה היא, אף כאן הכל יודעין שהתורה שדורש ר' אליעזר היא תורה שלך, עיי"ש להלן, שנתקררה דעתו מפיוס הזה, ואמר מפני מה אין אנו יודעים לפייס כבן אידי חברנו, ואם כבר התאמצו האמוראים שם בתלמוד ליישב ההקפדה הזו הגדולה בדברי אגדה ואסמכתות מהכתובים, סוף סוף איקפד!, וכן רב ששת היה מקלל בקללה נמרצת את רב בר אידי סרסיה שאמר בבית המדרש דבר ולא הזכיר את שם רב ששת עליו, ואמר ישכנו עקרב! (בכורות פרק ה'), ויש מפרשים שכוונתו שמתא, וכן מצינו מההוא שאמר לר' הושעיא אין אמרית לך הדא מלתא טבא את אמרת בגבורא מן שמי? א"ל מה הוא, א"ל כל אותן הדורונות שנתן אבינו יעקב לעשו וכו' — א"ל (ר' הושעיא) חייך מלה טבא אמרת ומן שמך אנא אומר לה עכ"ל (בראשית רבה פרשה ע"ח).

ומכאן תוכחה רבה אל קצת מחברי זמנינו, אשר חשתי לנקבם בשם, או קצת אנשים יודעי ספר, הנוסעים בעולם ומדלגים מעיר לעיר ומקבלים על יד מפי השמועה מחכמי הדור זעיר שם וזעיר שם, כל נתח טוב, וישימו בכליהם, וממהרים להדפיסם משם עצמם, וימלאו טרפה חוריהם, או להגיד בעל פה בחברת אנשים כאלו מבטנם יצאו הדברים האלה, והאיש אשר עמל בו לא יזכר ולא יפקד, ובאמת הוא חטא ואשמה רבה וכלל בלאו דלא תגזול, כמו שבארו הז"ל, ובהפך אמרו: כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ואפילו דבר הלכה או מלה טבה (באן מאט) וכדומה, הכל כאשר לכל מחויב האומר להזכיר עליו שם בעליו, מאשר חננו החונן לאדם דעת והיא מתת אלהים (איין טאלענט), ולאו כל אדם מוכשר להמציא דבר ולחדש איזה חדוש, ולפעמים אפילו מלומד גדול וחכם מצינו שאין בכחו להוליד מדעתו דבר חדוש בלמודו, אבל צריך לזה הכנה טבעית, מוסף על שקידת הלמוד ועיון בחכמה בהשכל ודעת, והאלהים יזכה בזה את הטוב בעיניו, אחד בעיר או במדינה, והרמב"ם ז"ל (במורה ח"ג פ' מ"ה) מבאר שהוא רוח הקודש ממש עיי"ש. [ודברי הרמב"ם אלה נראה לי שנובעים מדברי המדרש תנחומא וז"ל: לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט (איוב ל"ב ט') לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם אלא אכן רוח היא באנוש (שם, שם ח') אלא א"כ נתן בו הקב"ה רוח וכו', ועיי"ש להלן במדרש: שאלה מטרונה אחת את ר' יוסי וכו' יהיב חכמתא לחכימין, אלא יהיב הכמתא לטפשין וכו']. ומעתה היש גזל ועול כזה? להתקשט בנוצות זרות ובאמרי דעת של זולתו, יהי מה, הן בתורה, הן בחכמה, הן במשל או מליצה, ואף שיחת חולין, ואמרו חז"ל:

שהולך ומבאר התקוני זוהר שם, ואין להאריך בזה כי שם מבואר ברחבה כל הענין הזה, ולמעיין שם יותרו כל הספקות שיש להקשות מקצת אגדות בתלמוד, אשר כפי ההשכלה הראשונה יתדמו שהנה מתנגדות לדברינו אלה, — ומעת שהפכו במדינתנו הסדר הזה גרמו שנתבטלו מכל וכל התורה והלמוד, אחזו בקצת מצות החיצוניות והמעשיות [1], וזה וזה לא נשאר בידם,

---

שיחת חולין של ת"ח צריכה תלמוד, ועפ"י רוב החכמים האמתיים השוקדים יום ולילה בלמוד התורה והחכמה לא יצעדו מגבול עירם וחוצה, ולעומתן אלה בני רשף יעופו במרחבי ארץ, וכבהמות בהררי אלף אחר כל ירק יתורו. וכמה פעמים יזדמן שיתפרסמו בעולם על זמן מה כמה אנשים הגרים בעיר אחת לחכמים או דורשים או בעלי משל וכדומה, כאלו נחה עליהם רוח חדש ומתנבאים, וכאלו שפך ה' את רוחו על יושבי העיר הזאת, ואחר עבור כמה שנים ישובו לאיתנם הראשון, חדל להיות להם אורח ויעמדו מלדת, וסבת דבר זה היתה באמת שהיה ביניהם אחד או שנים חכמים, ומהם שמעו כל דבר טוב ויספרו במקהלות אשר נסעו לשם משם עצמם, ויצא עליהם שם חדש לאמר יושבי העיר הזאת כלם חכמים ויודעי תבונה, או מושלי משל וכדומה, וכאשר ימות החכם הזה עמו תמות חכמת העיר הזאת, וע"ז נמליץ מאמר חז"ל (סוטה מ"ט ע"א): משמת ר' מאיר בטלו מושלי משלים עכ"ד, ולא אמר משמת ר' מאיר בטל ממשל משלים בלשון יחיד אבל בלשון רבים מושלי משלים; כי בזמן שהיה ר' מאיר חי היו כל אנשי מקומו ומכיריו ויודעיו מפורסמים כולם בעולם לבעלי משל, מאשר שמעו פעם בפעם ממנו, ובכל מקום בואם היו דבריהם במשלים נעימים, וחשבו אותם לחכמים מושלי משל מדעתם, אך כאשר מת ר' מאיר בטלו מושלי משלים אלה, והיו כבראשונה.

אמר המחבר: זה כמה פעמים קבלתי על עצמי דבר אחד ולא אוכל לקיים את נדרי, והוא: לבלתי הציע איזה חדושים שזכני ה', הן בתורה והן בחכמה (הן בע"פ והן בכתב), לפני אורחים הבאים לבקרני, טרם אדע מהות מזגם, אף כי כל אורח בראשית בואו כמה ימים הוא מראה א"ע לאיש ישר וצדיק, ובפרט אלה השטים כל ימיהם בתבל ארצה כצפרים עפות, והמה המומחים הבקיאים להלוך נגד כל רוח בני אדם, וללכדם אח"כ במוקשם, נכל זה יבוא ומתרפס ומלחך עפר רגלי, ישב בכובד ראש, מעוטף כאבל אם, ושומע בצמא את דברי (הן בע"פ והן בכתב), ותרמילו מתחת למדיו, וימלאהו כל נתח טוב, וכן יעשה בכל מקום בואו לאיש דורש תושיה, ויהי לתקופת הימים והנה הצבוע הזה (הנודע בביתו לאיש משחית, רע מעללים ובער וריק מכל תורה וחכמה) השליך מעליו נולתו ומתקשט בגזלות זרות בכל מקום בואו, ומראה ברבים מגלת ספרו כתוב מזה ומזה (וכמו שאמרו ממהדורי מילי), וזה עמל לא הרה, ולא חלה, וילד שבעה! — ראיתי מעשה זה ונזכרתי בדברי החכם יש"ר מקנדיאה ז"ל שאמר שאין להראות הספרים בכתיבת יד לשום אדם, כי המראה אותם הרי הוא כמו שמראה המאכלים בבית המבשלים, עיין להלן (פרק קמ"ו תקון ג'), והחכם הזה אמר טעמא במילתא, למען לא יהיו אח"כ המאכלים האלה בבואם על השלחן לזרא בעיני אוכלם, ע"כ דבריו, ולו היה החכם הזה חי אתנו פה היום, היה אומר טעם אחר: פן לא ישאר מהם לתת על השלחן כי זרים יאכלום, ע"כ צריך לנעול הדלת בבית המבשלים בעדם.

[1]) וכבר אחד קדוש מדבר, הוא בעל ספר הישר, המכונה לרבינו תם, בשער

אין תורה ואין חכמה ואין יראת ה׳ , ומכ״ש שאין מוסר ומדות וד״א כלל וכלל כ״א אצל מעט מהאנשים השרידים העוסקים מנעוריהם בתורה ובעבודה , ואשר המה בטבעם ישרים , או שהיו להם הורים ומורים חכמים וישרים וינהלום ברעה והשכל .

וכל חכם מבין מדעתו שכל מה שכתבנו עד הנה הוא רק נגד החסידות ומ״ט , אבל מוסר השכל ויראת שמים הוא הכרח גדול להרגיל בם את הילדים מקטנותם ולהזכירם בכל שעל ושעל , כפי השגת שכל הילדים , כמו שנאמר : חנוך לנער על פי ד ר כ ו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ״ב) , והחיוב הזה חל על האב והאם .

ונלוה אל היראה והמוסר הנכללים בפסוק הזה , גם ת ר ב ו ת ב ד ר ך ארץ ויושר המדות , והדברים האלה המה פנה גדולה והנחה חזקה אף להדת ויראת שמים , וההורים המתרשלים בפנה הגדולה הזאת , המה סבות לכל הרעות הגדולות והעצומות אשר תקרינה אח״ז לבניהם , ואפילו כמה מחכמי לב יחיו חיי צער כל ימיהם , ויעשו עול וכסלות נגד יושר לבביהם ונגד שכלם הישר , כי ההרגל בנעוריהם שלל מהם כל מדה טובה , ומכ״ש מי שהוא ממזג רע בטבעו , ולא אזכיר פה המורך והפנוק , עד שלא יצליחו לשום דבר בעולם , וזה יביאם לפרנס א״ע על אופן מגונה מאד , רק למען החיות את נפשם ונפש עולליהם . ואמרו במדרש (הובא בילקוט משלי) : חושך שבטו שונא בנו , וכי יש אדם ששונא בנו ? אלא מתוך שאין מוכיחו על התורה והחכמה ודרך ארץ עתיד לשנאותו וכו׳. — וראוי היה לדבר פה הרבה מזה , יען שההתרשלות הזה בעונינו לא נמצא בשום אומה ולשון הנודעת לי כמו שנמצא אצל אחינו בני ישראל בימים ההם ובמדינה זו ; ולא ראיתי לאחד מהרבנים העומדים בראש העם , שיעלה מעולם על לבו לדבר מזה , ובכל ההכרח הזה ראיתי להשמיט ידי ממנו פה , למען לא אצא מהגבול אשר אני עומד בו בכוונת הספר הזה .

פרק לט

וכמו שמצוה ללמוד התורה והמצות (איש איש כפי שכלו וכשרונו) ;

הפליטי , אחר שמספר מעלות ומדות של החסידים האמתיים עבדי ה׳ , הולך ומתאר לנו את החסידים המזוייפים , וז״ל : „כל אנשיה מתרפים , ובעבודת ה׳ נרפים , פוסחים על שתי הסעפים , החזיקו בתשובה , ולא עזבו המשובה , וכו׳ , לבם בהבלי עולם הזה וכו׳ , גבר עליהם היצר וכו׳ , ירצו לעלות למעלות גבוהים ולא יוכלו , וכו׳ , הפליאו בעבודתם , להראות לבני אדם צדקתם , וכו׳ , השתדלו בגלויות ונתרשלו בנסתרות , ברחו מן העבודה הקלה , ונלאו לסבול הכבדה , התגאו בצדקתם על זולתם , ותמעט בעיניהם צדקת בלתם , נזהרו בכל מצוה אשר אין בה יגיעת נפש , או אבדת הון , והעלימו עיניהם מן החמורות אשר בהם יגיעה והיזק ממון וכו׳ וכו׳ ״, עכ״ל הזהב .

כן מצוה ועומד כל אדם מישראל היום שאין לנו כהנים ולא לוים ולא סנהדרין (אם חננו ה׳ בשכל זך וישר ובלב שנון, ואם יתננו העת) ללמוד כל החכמות והמדעים, ובספרי כל אומה ולשון, אחר שמלא כרסו ממעדני התורה והרד למצותיה, כמו שהוכחנו בספרנו תב״י באריכות, ואמרנו שם שמה שאמרו קדמונינו שכל ימיו יפנה לתלמוד (הרמב״ם בהלכות ת״ת) כוונתם בשם „תלמוד״ על כל החכמות והלמודים ג״כ, כמו שאמר שם הרמב״ם „שהפרדס בכלל הש״ס הוא״ עיי״ש. — ורוב החכמות והמדעים נצרכות לפעמים ג״כ להבנת התורה ועבודת ה׳, ושם „תלמוד״ אינו כולל דוקא המשנה והגמרא לבד, אבל בכללו כל החכמות והמדעים. ומה נעמו דברי התיקונים (תקונא שבעים) וז״ל: הכא רזא עילאה דלזמנין שושנה אשתכחת בין קוצים וכו׳, בר נש צריך למנדע כלא (ר״ל כל החכמות והמדעים שבעולם) ואפי׳ חרשין (ר״ל כשוף) כמה דאוקמוהו מארי מתניתין: לא תלמד לעשות (דברים י״ח) אבל אתה למד להבין ולהורות, עכ״ל — ומי, שהוא חכם כללי בכל החכמות והמדעים מוסף על התורה, הוא האדם השלם, כמו שמבואר מדברי הרמב״ן ז״ל בספרו מלחמת ה׳ (על האלפס) פרק הרואה, על רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, שהוסיף עליהם ר׳ חנינא בריה דרב איקא ברכת חכם הרזים עיי״ש. — והרוצה לעמוד על דברינו שכתבנו פה שתלמוד בלשון הש״ס הוא שם הכולל לכל דבר למוד, יעיין בש״ס בכמה מקומות, וביחוד במסכת הוריות (פרק ג׳) בד״ה שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בר׳ צדוק.

וכלל גדול הוא, שישים האדם תמיד לנגד עיניו בכל למוד של איזו חכמה, תכלית מה, אם להשיג ממנה תועלת חיצוני, לפרנסתו ולבריאת גופו ולהנהגתו עם בני אדם, וכדומה, או תועלת הנפש, היינו תועלת לידיעת התורה ולעבודת ה׳, ליראתו ואהבתו, ולהכיר את מי שאמר והיה העולם, ואם ככה יעשה האדם בודאי ילך בטח ושאנן, והיה ה׳ בכסלו ויעזור לו להשיג מאויו, ולא יכשל נצח בדעה נפסדה בלמודיו, ויהיה לו סם חיים, ומכלל הן אתה שומע לאו.

פרק מ

ספר התורה הזה אשר שם משה לפני בני ישראל בחמשה חלקיו, מלבד המצות הנכללות בו, יכלול עוד הרבה ענינים, כגון: מעשה בראשית, קורות ימי קדם, קורות העמים בכלל, ואבותינו בפרט, שעבודם במצרים, אותות ומופתים אשר נעשו להם, ושפטים שנעשו לצריהם, אופן נתינת התורה, בנין המשכן, והמסעות במדבר, וכל הקורות אותם שמה. והרבה יעודים, התראות ואזהרות, ברכות וקללות, ונבואות לעתיד, ושירים נשגבים במליצה נפלאה, וכדומה ענינים רבים זולת המצות והפקודים, אבל נחדל לדבר הנה מכל אלה, כי אין זאת מגמתנו בספרנו הנוכחי, לכן השארנו הדבר כמו שהוא. אך טרם שנשתעה פה מענינו הנוכחי, ראוי לברר ראשונה

שמות התארים שמתוארות בם התורה והמצות, ולהבדיל בין הוראות השמות הנראים כנרדפים להוראה אחת, אשר אם נעיין בם נמצא הבדל רב ביניהם, ומההבדלות הפרטיות האלה, אולי יולד לנו איזה למוד והוראה לתכלית חבורנו זה, ונאמר:

התארים שמתוארות בם התורה והמצות בספר האלהי הזה, שבעה המה למיניהם: תורה, ברית, משמרת, עדות, מצות, משפטים, חקים, (ולא נזכיר פה מהתארים הנמצאים בנביאים וכתובים כגון: פקודים, וכדומה, גם מאלה אשר נדבר הנה, לא נרחיב לברר כל ענפי השרשים האלה לכל הוראתם, כי אין פה מקומם, ויבואו אי״ה בספרנו בית האוצר, אך נברר פה מה שנוגע אל ענינגו):

פרק מא

תורה: הוא שם, וכוונתו: תלמוד (בעלעהרונג) והוראה (אונטערריכט) כמו: קח נא מפיו תורה (איוב כ״ב), תורת חכם (משלי י״ג), מצותי חקותי ותורתי (בראשית כ״ו), זאת התורה לעולה (ויקרא ו׳), ומזה כלל ספר הזה ר״ל חמשה חומשי תורה, לקוח את ספר התורה הזה (דברים ל״א) (געזעץ בוך), ונקרא הספר הזה בכלל בשם תורה, אף שנמצאו בו הרבה ענינים שונים, כאלה אשר זכרנו לעיל מקורות הזמן וכדומה; כי כלם יורונו איזה למודים, אם לא דוקא למוד תורתי, עכ״פ למוד מדעי, מוסרי, מדותי, ספורי, וכדומה. — המלמד לאחרים כפי התורה ממש (נאך פארשריפט לויט געזעטצע), לא יטה ממנה ימין ושמאל, נקרא בתנ״ך בשם מורה (אונטער ווייזער) והוא כמורה הדרך הנכונה לזולתו בלי נטות ימין ושמאל אל מחוז החפץ אשר שם הנבוך הלז מגמת פניו לבוא שמה, או כמורה בקשת אשר יורה חציו, ולא יחטא מנטות ימין ושמאל מהמטרה, והבדל גדול יש בין שרש ירה ושרש למד (כי למד פרושו הרגל וחנוך). ובעבור זה הבדל גדול בין תאר מלמד ותאר מורה, מלמד יאמר גם למלמד את עצמו, ולא יאמר יורה לעצמו, כאשר יתבאר אי״ה באריכות בספרנו בית האוצר, כי שם מקומו, ובעבור זה לא תמצא בכל התנ״ך אצל הכהנים ובני לוי שלמדו את העם הפעל למד, אבל תמיד הפעל ירה, כי המצות שהיו מסורות ביד הכהנים בני לוי היו רק מצות התקיות (ועיין להלן בבאור תאר חקים [1]), והוא בין

---

[1]) כבר בררנו בספרנו בית האוצר, שהשם למוד הונח על כל דבר חכמה ומלאכה שיוכל החכם להמציא בשכלו ויש על הלמודים של החכמות מופת שכלי, אך לא כן הוראת איסור והיתר שהוא רק קבלה, ואין לה חלק במופתי השכל, ובעבור זה נקראו כל חכמת המאטהעמאטיק אצל המחברים האחרונים בשם למודיות, ונראה לי שלקחוהו מהמקרא: לשמוע כלמודים (ישעיה נ״ן ד׳), וז״ל רש״י שם: לשמוע כלמודים, כמשפט הלמדים האמת

חול לקדש, ובין טמא לטהור (ונכללו בו איסור והיתר) כמו שנאמר: וידבר ה׳ אל אהרן לאמר — — ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור ולהורות את בני ישראל את כל החקים אשר דבר ה׳ אליהם ביד משה (ויקרא י׳), [וכן יכונה באומה גם היום הרב שעומד בעיר לפסוק רק דיני איסור והיתר או טמא וטהור בתאר מורה הוראה, ולא דיין; כי זה הוא העומד במה שבין אדם לחברו ושלי ושלך] כי באלה המצות של החקים האלה לא היה רשאי הכהן לפסוק איזה דבר עפ״י שקול הדעת, או לנטות ימין ושמאל כחוט השערה מהתורה, אבל ממש כפי התורה (בוכסטאבליך, נאך פארשריפט) כי בדבר החוק אין להוסיף ואין לגרוע בחלקיו, או לתת איזה באור עפ״י שקול הדעת, לצאת מגדר הכוונה הראשונה אף פסיעה קטנה, וכמבואר להלן בבאור תאר חקים. ודבר נפלא תמצא אם תדקדק שמשה רבינו במשנה תורה שיש בה איזה באורים על מצות התורה לא תמצא כלל שיוסיף איזה באור על תורת כהנים, ר״ל במצות כהנים, וכן מזכיר זה הרמב״ם, אבל לא מטעמיה (המובא בספר החנוך בהקדמתו לספר דברים) שאמר „שהכהנים זריזים הם״ אבל מפני שאסור להוסיף במצות האלה כלל לפי דרכנו. — וכבר הוכחנו בעזרת ה׳ (להלן פרק ס״ד) מהפסוק על פי התורה אשר יורוך (שנמשך על הכהנים בני לוי הנזכרים בפרשה זו לעיל) שהם בעלי הוראה, לא כן אצל השופט שהוא הדיין, שנאמר בו אשר יאמרו לך (כי זה נמשך אל השופט הנזכר בפרשה זו לעיל); כי להשופט בדיני משפטים (ר״ל מה שבין אדם לחברו ובשלי ושלך) היה לו רשות לפסוק לפעמים עפ״י שקול הדעת, ולמצוא תחבולה לצאת קצת מגדר הכוונה הראשונה כפי ראות עיני הדיין, וכמבואר להלן בבאור תאר משפטים. — ונקרא ספר ויקרא המדבר רק בחקים, מעניני הקרבנות וקדושת הכהנים, טומאה וטהרה ויתר קרושות העם, שמיטה ויובל והמועדים, מאכלות ובעילות האסורות והמותרות, וכדומה מהחקים, בשם תורת כהנים, ר״ל הוראת הכהנים, וכן מפורש עפ״י רוב באלה החקים בפרטיהם התואר תורה, וזאת לעדה אל מה שהוכחנו בעז״ה, ולא תמצא בכל התורה במשפטים שיאמר: זאת תורת הגנב, או: זאת חקת הגנב, וכדומה, כמו שנאמר באלה: זאת תורת המצורע, זאת חקת הפרה וכדומה). וכן נאמר (חגי ב׳): שאל נא את הכהנים תורה לאמר הן ישא איש בשר קדש וגו׳, ולא אמר שאל נא את הכהנים דין או משפט. — וכן קרא רבינו יעקב

והנכונה עכ״ל, ר״ל כמשפט (חכמת) הלמודים (מאטהעמאטיק), (שהמה מיוסדים על) האמת והנכונה (וואהרהייט אונד בעוויזע), כן נראה לי כוונת רש״י; כי הלמודים האלה מתאמתים במופת, וכבר שערתי ג״כ שהשם מאטהעמאטיק היא מלה עברית וערבית מתאמת והברת י״ק הנוספת היא מתמונת לשון יונית ורומית, כידוע, עיין בספרנו בית האוצר מחברת שלישית שהרחבנו לדבר מזה.

בעל הטורים את החלק המדבר באיסור והיתר בשם טור יורה דעה, ואת החלק המדבר בין אדם לחברו ובשלי ושלך בשם טור חשן המשפט (עיין להלן פרק קל״ט).

פרק מב

ברית: שרשו ברה, או ברת, לדעת בעלי השרשים, וענינו כריתה (גֿערשניידען), מן וברא אותהן (יחזקאל כ״ג), [ולדעתי הוא מן השרשים המתהפכים, ויהיה ברת כמו בתר, שפרושו ג״כ כריתה, ונקראת התקשרות האהבה בין שני אוהבים „כריתת ברית״ מפני שהיו מבתרים בעלי חיים לשנים ועברו בין הבתרים (עיין בראשית ט״ו [1]), ומזה נקראו עשרת הדברות שהם ברית בין ה׳ וישראל בתאר ברית, כמו שנאמר: כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, ויכתוב על הלוחות את דברי הברית — ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה (שמות ל״ד). — נתן ה׳ אלי את שני לוחות האבנים, לוחות הברית (דברים ט׳), ארון הברית (יהושע ג׳), כי הלוחות מונחים שמה — וכן נקרא ספר התורה בכללו בשם ספר הברית: ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם (שמות כ״ד), ויקרא באזניהם את כל דברי ספר הברית (מלכים ב׳ כ״ג). — וזה התאר בכלל נמצא על המעט.

פרק מג

משמרת: תאר לכל פקודה או מצוה, ועפ״י רוב לאזהרת לא תעשה, וישמור את משמרתי (בראשית כ״ו), ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות (ויקרא י״ח ל׳), ושמרו את משמרתי ולא ישאו עליו חטא (שם כ״ב), ונמשך על הפרשה שלפניו המדברת באזהרת הטומאות במקדש. — ובכלל הוראות שרש שמר, השגחה ונטירה מכל דבר רע והפסד, ע״כ נופל משמרת על אזהרת לא תעשה עפ״י רוב, כמו שאמרנו, וכן אמרו חז״ל: השמר הוא לא תעשה (ועיין תוספות מנחות ל״ו, עירובין צ״ו, ועיין ספרי פרשת ראה). וגם התאר הזה נמצא על המעט.

---

[1]) הכריתה הזאת היא רמז אל האהבה וההתקשרות בין שני אנשים בעלי ברית, להיות מהיום והלאה שניהם כגוף אחד בהיותם בחיים, ולא יפריד ביניהם כי אם המות, ומזה יתחייב, שכאשר ירגיש האחד איזה נזק או צער שהגיע לחברו בעל בריתו, יכנס עצמו בסכנה עבורו, ממש כמו לעצמו, כלל דבר, יהיו שניהם כשני חלקי הגוף בהיותם בחיים לגוף אחד, שכל חלק מרגיש הטוב והנזק של החלק השני (עיין עקרים מאמר ד׳ פרק מ״ה).

פרק מד

עדות: הוא תאר להתראה, כי המתרה את חברו הוא מיעד[1] ומזהיר אותו, או בעדים או יקח את הנזהר בעצמו לעד לאמר לו: הזהר מעשות כך וכך והשתדל לעשות כך וכך וטוב לך, ואם לא תטה אזן לדברי, אתה תהיה לעד בנפשך כי רעה תפגשך באחריתך, כמו: העד העיד בנו האיש (בראשית מ״ג), העידותי בכם היום את השמים (דברים ד׳), העידותי בכם היום (לא מפורש מי יהיה העד, אבל אתם בעצמכם תהיו לעדה) כי אבד תאבדון (שם ח׳), רד העד בעם (שמות י״ט), כי העד תעיד בהם (שמואל א׳ ח׳), ולעדותיך אשר העידות בהם (נחמיה ט׳). ונקראת התורה בכלל בתאר עדות, כי בה נכתבו התראות ואזהרות לאיש הישראלי איך יתנהג נגד ה׳ ואדם כל ימי חייו, והיא גם היא עדות ברורה על ישראל, כי אם ילכו בדרכי ה׳ אז תתקיימנה הברכות והיעודים הטובים שבתורה, ואם יסורו מהדרך הטובה, רעה תגמולם, כעדות היעודים שבתורה שהתרה מקודם איך יפול דבר באחרית המעשה, וע״ז אמר המשורר אלהי: עדות ה׳ נאמנה (תהלים י״ט), עדותיך נאמנו מאד (שם צ״ג), ר״ל התראתם נתאמתה ונתקימה, לא נפל דבר ארצה בדבר היעודים הכתובים בתורה. ונקראו הלוחות לוחות העדות, וכן ארון הברית, כי שם מונחת העדות, והם הלוחות הכתובים באצבע אלהים, שהמה יסוד התורה, וכל המצות כלולות בם, כמ״ש חז״ל. ואחר אשר השלים משה את התורה ויכתוב אותה על הספר נאמר: לקוח את ספר התורה הזה וגו׳, והיה שם בך לעד, כי אנכי ידעתי וגו׳ (דברים לא).

פרק מה

מצוה: והרבוי מצות, שם התאר לכל פקודה שמצוה הגדול לקטן (בעפעהל) בין עשה או לא תעשה (וההבדל ביניהם, ר״ל בין עשה ול״ת, הוא בהבדל מלות הקשור אל הפעל צוה כנודע) טובה או רעה תמידית או זמנית בין סבתה נודעת להמצווה או בלתי נודעת לו; ומזה כל הפקודות אשר צוה ה׳ בתורתו כגדולה כקטנה כלן נופלות תחת שם התאר מצוה או מצות.

כל המצות שבתורה בכללן נחלקות לשני מינים:

א) מצות שבין אדם למקום, והנה נחלקות גם כן לשני מינים.

א) מצות הדעות, [והנה הנופלות אצלנו בתבורנו זה בגדר דת האלהית הטבעית, כמו שכתבנו לעיל (פרק י״ט)], והנה מצות שאינן נופלות תחת

---

[1]) שורש יעד ושרש עוד נרדפים המה בהרבה ענינים.

הזמן והמקום, ולא תחת שום שנוי בעולם, ומשותפת בהן כל אומה חכמה ומתוקנת שבעולם האוהבת לחקור אחרי האמת והדעת הישרה, ב) מצות חקיות, או הנתלות במעשה, והנה תלויות בזמן ובמקום, ואין משותפת בהם שום אומה עם בני ישראל.

ב) ומצות שבין אדם לחברו[1]) וכלן נופלות אצלנו בחבורנו זה בגדר דת הנימוסית[2]), והמצות האלה נקראו בתורה בשם משפטים, ולא נדבר פה ממצות הדעות אבל נדבר רק בהבדל מצות המשפטים לבין מצות החקיות, ונאמר:

---

[1]) אמר המחבר: לפי דעת הרמב"ם אף המצות שבין אדם למקום הנה לתכליתן מצות שבין אדם לחברו, ולפי מה שכתבנו להלן (פ' ס"ו) בסוף הערה תבין היטב דברי הרמב"ם אלה אם תדקדק היטב בדברי שם.

[2]) ופן יהיה עם לבבך, קורא נעים! לשאול: אם קצת ממצות שבתורה נופלות תחת דת אלהית הטבעית וקצת נופלות תחת דת הנימוסית; א"כ מה היה צריך נותן התורה לתת אותם בקולי קולות בהר סיני אם יכולין בני אדם החכמים לעמוד עליהם בשכלם, וכן עמדו עליהם באמת כל האומות, עד שאמרת שמשותפות הנה באלה המצות? לכן אחוך ותדע, דע שאלה תשובות בדבר: א) לפי שהתורה היא ספר הכולל לכל הדת (איין אללגעמיינעס געזעטץ בוך) היה מהכרח נותן התורה להזכיר גם אלה שהשכל מלמדם, לבל יחסר מאומה בו, הראית מימיך ספר דתי מאיזו אומה ולשון בעולם הכולל כל עניני החקים והמשפטים שלא יהיו נזכרות בו כל המצות המפורסמות והנודעות אף לתינוקות, ד"מ: לאו דלא תרצח וכיוצא בו, שאפילו תינוקות יעמדו על הכרח הלאו הזה, ובכל זאת לא חדל שום מחוקק איזו דת שלא יזכירו, ואמר רבינו סעדיה גאון ז"ל בספר האמונות והדעות (מאמר ג' פרק א') כל דבר שהשכל מורה עליו דברה התורה בקצרה מאד (ולא באה כ"א להזכיר) כמו לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, וכן בקצרה מהדעות ד"מ: אנכי ה' אלהיך הכל בקצרה, מפני שהשכל מעיד ע"ז. ב) כבר אמרנו לעיל (פרק י"ז) בזה הלשון: וכגבוה שמים מארץ כן גבהה דת הנגלית ונשגבה בחכמה ובכשרון דעת מדת הטבעית, וכמו חכמת אנוש ותחבולותיו נגד חכמה אלהית וכו' עיי"ש. ג) ושיסודי דת אלהית הטבעית ודת הנימוסית שאצל כל אומה ולשון המתוקנת שבעולם, באו להם ג"כ מפי הגבורה לדעת חז"ל, כפי המקובל להם, שנתנו לבני נח (ר"ל לכל העולם) שבע מצות, צא ובדוק להלן בספרנו זה (פרק ע"ג) ויתגלה לך בברור גמור שכל המצות שבתורה מדת אלהית הטבעית ויסודי דת הנימוסית כלן כלולות באלה השבע מצות, ועיין להלן (פרק ס"ב) דברי חז"ל אלמלא נתנה תורה לישראל למדנו גזל מנמלה וכו' עיי"ש, והנך רואה שגם חז"ל חשבו מצות האלה והדומות להן מסוג הזה, לדת הנימוסים (עיין לעיל פרק י"ח), ואמרו חז"ל שדרך ארץ (ר"ל דת הנימוסית בכלל, עיין לעיל פרק הנ"ל) קדמה לתורה, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו ת"ב (שער השלישי פרק כ"ג), וכוונו חז"ל פה בשם תורה אל דת אלהית.

פרק מו

משפטים: כולל המצות שבין אדם לחברו (ובכללם מה שנגד עצמו) וכלם מה שהשכל מסכים עליהם, אם מצד שמחויב להיות כן עפ"י היושר והצדק, או מצד המנהג, כמו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כ"א) הוא מצד היושר והצדק, כמשפט הבנות יעשה לה (שם) ר"ל כמנהג המדינה, ותרגומו כהלכתא, (ובלשון התלמוד עשו מן הלכתא תמונה עברית הלכה), ובתלמוד נקראו המשפטים ר"ל המצות שבין אדם לחברו ובשלי ושלך, בשם דינים, והיחיד במקרא דין[1], (וכשאומר התלמוד פלוני בקי בדינים או הלכה כפלוני בדינים, סתם, הכוונה רק על הנ"ל, כמו הלכה כרב באיסורי (ר"ל באיסור והיתר) והלכה כשמואל בדיני (ר"ל בשלי ושלך), וכן דינא דמלכותא דינא, הכוונה גם כן על חוקי המשפטים שבין אדם לחברו ובשלי ושלך כנ"ל, ועיין להלן בפרק זה.

מצות הנופלות תחת שם משפטים הנה נהוגות בכל אומה ולשון, לבד איזה שנויים קטנים, ד"מ; לפי משפט התורה הגנב חייב להשיב הקרן ויתן קנס תשלומי כפל (ר"ל קרן כפול). הדין הזה שהגנב מחויב להשיב את הקרן, הוא דבר שאי אפשר להיות בשום אומה שבעולם באופן אחר, אך מלבד הקרן תפסוק כל אומה ולשון הכמה ומתוקנת שיענשו אותו באיזה עונש,

---

[1]) שורש דין ושורש שפט בלשון הקדש נרדפים המה בהרבה סעיפיהם להוראה אחת כידוע, וכמו שהרחבנו לבאר בפרטות בספרנו בית האוצר. ושם התאר דיין נגזר מן מדינה, ר"ל יודע ובקי בחקי המדינה, (שטאאטס געזעטן, פאליטיק), וכן השם דין (חוק המדינה), ומדינה הוראתו ידוע, ונקראת גם כן בלה"ק עיר (איינע שטאדט) בשם מדינה, (עיין שרשים לרד"ק שורש מדן, ועיין אבן עזרא בפירושו לדניאל (ב' מ"ח), והוראתו עיר מלוכה, או עיר גדולה וכן הוא בלשון ערבית. — והשם פאליטיק וממנו פאליצייא (הנשאלים מלשון יונית אל לשון רומית ויתר לשונות המערביות), נגזרו ג"כ מן פאלים (איינע שטאדט) בלשון יונית, והוא המסכים לכל שטתנו בספר הזה. וכן לדעתי המושל בעיר או בממלכה נקרא בשם אדון נגזר מן דין ומדינה, והושאל אחר זה אל כל גדול ושר, — ויען שרש דון נרדף עם שרש שפט, לקחוהו העברים ג"כ למושל המדינה, וכן נקראו המושלים שהיו אחר יהושע שופטים, עיין לעיל באולם הבית.

וכן נראה לי שהשם Государство (דאס רייך) בלשון רוסיא, נגזר מן Судъ (דאס געריכט), ומזה Государъ גם Сударъ (ר"ל הערר), כמו שהרחבנו לברר באריכות במחברת השלישית מבית האוצר בדברנו על לשון רוסיא, והוכחנו שהלשון הזאת בנויה על יסודות לשונות המזרחיות, וגם השרשים שבה יש למו שלש אותיות השרש, והראיתי בענין הזה דברים חדשים ונפלאים, וכבר ראו חכמים גדולים נוצרים המפורסמים בלשון הזאת את הענין הזה בכתיבת יד אצלי, וגם הגעתי לפניהם כלל הגיוני בדבר הזה פעמים רבות, ויודו לדברי.

או ג"כ איזה קנס, אם לא דוקא כפל, והוא הדין בכל דבר שבין אדם לחברו [1]) נשתוו כל אומה ולשון ביסודות המשפטים, אם לא בפרטי פרטיהם, א"כ בטוב טעם החלטנו שהמצות האלה שנופלות תחת משפטים שייכות לגדר מצות הנימוסיות שהזכרנו (לעיל פ' יח). באלה המצות המשפטיות רשות לדיין לשפוט לפעמים כפי שקול הדעת ג"כ, ובלבד שלא יהיה מתנגד נגד יסודי התורה מן הקצה אל הקצה, או אם נרצה נוכל לכלכל דברינו פה במלות אחרות, ,נגד השכל הישר' ורשות להדיין לעשות פשרה לפנים משורת הדין (ועיין רש"י דברים ו' י"ח), וכדומה, כחוות דעתו הישרה, ואמרו: הפקר ב"ד הפקר, והרבה כיוצא בו. — ורשות לו לפי יושר לבו לגרוע או להוסיף על מה שכתוב בתורה, כי על המצות האלה לא באה הפקודה בתורה לא תוסיפו ולא תגרעו, כמו שבארנו כמה פעמים, וכן מצינו אצל דוד המלך שפסק לפני נתן הנביא כאשר ספר לו המעשה של כבשת העני שגזל ממנו העשיר ואמרו חי ה' כי בן מות האיש העושה זאת ואת הכבשה ישלם ארבעתים, עקב אשר עשה את הדבר הזה ולא חמל (שמואל ב' י"ב). והנה בכל התורה לא מצינו שיהא הגנב חייב מיתה אף אם היה הגנב ד"מ עשיר גדול וגנב מעני אחד פת לחם שלא היה לו יותר מפת לחם חרבה זו, ואפי' מת העני הנגזל ההוא ברעב מחמת זה; כי התורה דברה בדבר ההוה, ועל הדיין לפסוק כחוות דעתו כפי הענין והמקום והזמן [2]) בדבר

---

[1]) אמר המחבר כמות ואיכות הקנסות והדומה להם מפרטי המשפטים שמתבודדים בהם כל אומה ולשון נקראו בשם מנהגי המדינה, וזה שאמרנו שתאר משפטים נופל בין על דבר שמחייב השכל כגון יסודי המשפטים, ובין על דבר שהוא מנהג, ובמנהגים אין לבקש טעם, אף שאל המחוקק הראשון היה טעם וסבה, וכן נקראים אלה מנהגי המדינה שהזכרנו בתאר חקי המשפט בתורה, כמו שנאמר במצות ערי מקלט: למכה נפש בשגגה (במדבר ל"ה), והיו אלה לכם לחקת משפט וגו', והבן. וכן שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ז), וישם לו חק ומשפט (יהושע כ"ד כ"ה), ר"ל הנהגת המדינה, עיין לעיל (פרק ב') מה שכתבנו בשם הרמב"ן. — ונראה לי שהוא"ו של ומשפט היא וא"ו הבאה במקום מקף (עיין להלן פרק ק"ה), וכאלו נכתב חק־משפט, ר"ל חקת משפט, וכן נאמר בעזרא (עזרא ז') כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות, וללמד בישראל חק ומשפט, ור"ל לדרוש את תורת ה' (היינו הדת התורתית העיונית), ולעשות (הם מצות המעשיות), [עיין לעיל (פרק כ"ב), וללמד (ר"ל להרגילם) עיין לעיל (פרק ב' ופרק מ"א)] בישראל חק ומשפט (ר"ל חקת המשפט, היינו הנהגת המדינה). — ובזה נראה בעליל שהיה עזרא לישראל ממש מה שהיה משה רבינו, וכמ"ש חז"ל, שראויה היתה התורה להנתן על ידו.

[2]) ומצינו שהשתדלו תמיד הסנהדרין להציל חייבי מיתות, אולי ימצאו למו איזה זכות, והשתדלו תמיד להקל, ור' טרפון ור' עקיבא אומרים אלו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם, ואמרו: סנהדרין ההורגת אחת בשבוע (ר"ל בשמטה) נקראת חבלנית, ור"א בן עזריה אומר אחת לשבעים שנה, [ופירש רש"י חבלנית: לפי שהיה להם לבקש לו זכות כדי לפוטרו, שאין

הזה לא יכלה התורה לעשות גדרים עד פה תבוא, אבל הניחה יסודות מחוכמים בנוים על אדני הצדק והיושר מהם יראו וכן יעשו, ובעבור זה אמרו: דינא דמלכותא דינא, וכן מצינו בתלמוד (ב״מ דף צ״ג ע״א) שומרי פירות

אחת מוציא מי שנתחייב מיתה אחד לשבעים שנה ויתקיימו בו כל תכסיסי חייבי מיתות, וסנהדרין שהרגה אחת בשבוע בידוע שאינם בקיאים בדיני נפשות, עכ״ל רש״י]. והנה רבים מתמיהים על זה, וכן תמה ע״ז רבן שמעון בן גמליאל (מכות דף ג׳), אולם כפי ההנחות שהנחנו בספרנו זה בית יהודה לא יקשה כלל; כי היה מחכמת נותן התורה לתת רשות לחכמי הדור לעשות בענין המשפטים כחוות דעתם, ומהקולות הללו יהיה לפעמים חזוק גדול לקיום התורה בכלל, ועינינו רואות בחכמת המדינה (פאליטיק) שמוסרים הפקודות הללו מהמשפטים ביד גדולי השופטים (כמו הסענאטום והגובערניום) לעשות כחוות דעתם בעת הצורך ולהקל ויפשרו עם כל זה בתחבולות שיסכים הפסק (דעקרעט) עם ספרי המשפטים (קאדיקס) אשר לפניהם, ולא יחללו בזה את ספר המשפטים הראוי להיות קודש ויקר כדבר אלהים (ועיין ריש פרק ס״ה ודוק בדבריו). ולפעמים נוהגים המתוקנים שבשופטים עם איש שעבר על איזו פקודה, להמציא לו תחבולה להנצל; והטעם למען לא יהיו בני אדם כמתיאשים, בראותם כי עול ברזל תלוי בצואריהם, אם לא בדבר עבירה שיוכל להגיע לכלל המדינה הפסד גדול ורעה עצומה וכדומה שאז נוהגין להחמיר ולא להקל, אף בעבירה קלה, ולפעמים גם בספק, ואפילו בספק ספיקא, ויש שנדונים על שם סופן, כמו שאמרו על בן סורר ומורה. ולפעמים תהיה מחכמת השופט בסבות ידועות לעשות עצמו כאינו יודע וכאינו רואה, [כמליצה השגורה בפי בעלי חכמת המדינה (פאליטיקער) על ענינים כאלה: דורך דיא פינגער שויען], וכאלו השופט אינו מבין השקרים של החוטא בהתגלגלותו. והרבה פעמים מזדמן שמוכרח הדיין אף נגד רצונו לעשות עצמו כאלו אינו מבין השקרים והערמות והתחבולות של החוטא ושל העומדים לעזרתו מעדיו, וכדומה, והוא רואה ומבין תהלוכות כל הענין ואין בכחו להכחישם, ומוטל עליו לפסוק כפי הנראה לו לעינים, ולא כפי ידיעתו, (אם לא בדבר הנוגע לכלל המדינה, וכדומה מהפסדים ונזקים כוללים), ועל זה מונח הכלל מחז״ל: אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, — וכמה פעמים מצינו אצל שופטי ישראל הגדולים וגם אצל מלכים ושופטים הגדולים מהאומות זולתנו, כשהיה החוטא אחד מגדולי החכמים, וכאשר השיב לפעמים תשובה או טענה מחוכמת מאד, למען הפטר מעונש הדין, ואף שהיה חטאו גדול מאד, אך לא היה נוגע לזולתו מבני אדם, ורק חטא נגד עצמו, או נגד מצות שבין אדם למקום, פטרוהו וילא חפשי, כי אין לדקדק עם החכמים הגדולים כמו עם ההמון בחטאים כאלה שהזכרנו, וראוים לחמלה, וחז״ל אמרו: אם ראית ת״ח שעבר עברה וכו׳.

ומכל אלה שהזכרנו עד הנה נראה בעליל, שהשופט החכם המקל עם החוטאים לפעמים, אינגו בכלל מהרסי הקבוץ הנימוסי והדתי, אולם בכלל מחזקי הקבוץ הנימוסי והדתי, וזהו שאמרו חז״ל: לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה, (ומזה יתבאר לך, קורא נעים! כל הפרק ס״ה, הפך בו והפך בו). — ומה נעמו דברי חז״ל (בבראשית רבה, והובא גם בויקרא רבה פרשת נו) בענין תפלת אברהם אבינו לה׳ על אנשי סדום, ואמר: את תפים חבילא בתרין ראשין, בעית דינא ובעית עלמא, אי את מתיר צבחר (ר״ל מעט) לית עלמא יכיל קאים עכ״ל. וזהו ג״כ המליצה לחז״ל

אוכלין מהלכות מדינה (עיין להלן פרק ק״ג), אע״פ שמן התורה אינן אוכלין, וא״כ הוא גזל? אבל מפני מנהג המדינה אין זה גזל, ובודאי הסכימו הבעלים ע״ז[1]) וכן: דבר תורה מעות קונות, וחכמי התלמוד עקרו אותו, ואמרו: משיכה קונה, וכן פסקינן האידנא בכל עיר ועיר כפי מנהג המדינה לענין הקנין, ונוהגים הב״ד בענינים כאלה לשאול את פי הסוחרים להודיע למו מנהג המדינה והמקום בזה, וכן בזמן התחלת שפוט השופטים היה המנהג בשליפת נעל גם אצל מקח וממכר, כמו שנאמר: וזאת לפנים וגו׳ שלף איש נעלו (רות ד׳), ואח״כ בזמן הכותב מגלת רות (בזמן שמואל הנביא) נתבטל מנהג זה,

---

שמתחלה עלה במחשבתו של הקדוש ברוך הוא לברוא את העולם במדת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, ושתף מדת הרחמים.

ואף שאמרו אבות העולם: אל תעש עצמך כעורכי הדיינין; מ״מ מצינו לחכמי האמוראים לפעמים שישבו לדין שהיו נותנים בפי הבעל דין איזו טענה למען יזכה במשפטו, וסמכו על הפסוק פתח פיך לאלם. — וכן בכל אומה מתוקנת שלמה וחכמה בערכותיהם כאשר יעמדו בפני המשפט בעלי הדינין שאינם בקיאים בחכמת המשפט, ובפרט בעלי דינין שאינם יודעים להמתיק טענותיהם, ולהמליץ בעד נפשם כראוי! ניתן למו רשות להעמיד תחתם עורכי הדיינין, ר״ל טוענים (אדוואקאטען), חכמים ומופלגים בחכמת המשפטים, ואשר בכחם למצוא זכיות לזכות את הבעל דין בתחבולות מחוכמות, ורשות למו להראות זכיותיהם בפני השופטים על איזה אופן שיוכלו להראות חזוק לדבריהם, עפ״י יסודי ספרי המשפטים אשר לפניהם, ואף אם יעלה בידי עורכי הדיינין להטעות את השופטים בשיקשים השטיים ובפלפולים מחודדים בדיני ספרי המשפטים.

ובפירוש מצינו לרבותינו ז״ל שהקילו לפעמים עם החוטאים מפני תקנת השבים, וכמו שאמרנו לעיל שהקולות המה תקון וחזוק לדת, וכמו שמצינו (גיטין נ״ה) שמי שגזל מריש (ר״ל קורה) אף שמן הדין היה צריך לקעקע כל הבירה (אם הכניסו לבנינו) אך מפני תקנת השבים הקילו לשלם רק דמי המריש, ועיין שם הרבה תקנות כאלה, ועיין שם כל פרק השולח, וכל פרק הניזקין, המדברים בדינים שיסדו חכמי המשנה מפני תקון העולם, ותקנת השבים, ודרכי שלום, וזולתן במקומות רבים מהתלמוד. — וכן שנינו (בב״ק דף פ׳) רועה שעשה תשובה אין מחייבים אותו למכור מיד (הבהמה דקה בא״י), אלא מוכר על יד על יד, וכן גר שנפלו לו כלבים וחזירים בירושתו וכו׳. וכן עשו תקנה בימי רבינו הקדוש שהגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו שאין מקבלים מהם, עיין שם (דף צ׳ ע״ב) ובתוספות שם בד״ה בימי רבי.

[1]) ומזה הענין היו העשר תקנות שהתנה יהושע (ב״ק ע״ט ע״ב), ומזה הענין ג״כ מה שאמרו שם (דף קי״ד ע״ב) תנאי ב״ד הוא שיהיה יורד לתוך שדה של חברו וקוצץ סוכו של חברו להציל את נחילו, ונוטל דמי סוכו מתוך נחילו של חברו, ותנאי ב״ד הוא שיהיה שופך יינו ומציל את דובשנו של חברו ונוטל דמי יינו מתוך דובשנו של חברו, ותנאי ב״ד הוא שיהיה מפרק את עציו וטוען פשתנו של חברו ונוטל דמי עציו מתוך פשתנו של חברו וכו׳, והרבה תנאים מחוכמים כיוצא בם.

כי כן כתיב וזאת לפנים (המורה אז ולא עתה), ולא נאמר מלפנים (המורה מאז וגם עתה). וכן מה שנאמר בתורה עין תחת עין וגו׳ (לפי הרמב״ם במורה עיין להלן פרק נ״ה משמעות הפסוק כפשוטו [1]) אבל פסקינן ממון (סנהדרין ע״ט), דילפינן נתינה נתינה דכאן מנתינה דדמי ולדות דלעיל מינה, וכן פסק הרמב״ם להלכה (כדברי התלמוד הנ״ל) ביד החזקה שלו. — [אמר המחבר: אם יהיה להשואל בזה שאלות, ילך אצל הרמב״ם והראב״ד ורבינו חננאל (עיין להלן פרק נ״ח), ואני מה! וביחוד יעמוד לי בזה לעזרה הגאון המקובל האלהי בעל עשרה מאמרות (עיין להלן שם), ועיין במכילתא בפ׳ משפטים בד״ה ר׳ אליעזר אומר עין תחת עין וכו׳], וז״ל הראב״ע ז״ל בפסוק הזה: והכלל לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם אם לא נסמוך על דברי חז״ל כי כאשר קבלנו התורה מן האבות כן קבלנו תורה שבע״פ אין הפרש ביניהם, ועיין שם הויכוח בפסוק הזה עין תחת עין, שהיה בין רבינו סעדיה גאון ז״ל ובין המין (הנודע בזמנו ומחבר חבורים) בן זוטא.

יסודי המשפטים האלה המה קיימים לעד כימי השמים על הארץ, ואף אצל אומות שפלות וסכלות לא יבוטלו מכל וכל, מפני שהשכל מעיד עליהם, ודבר התלוי בשכל האדם לא יבוטל לעולם.

מצות הנופלות תחת משפטים, והוא הנקרא שבין אדם לחברו נכלל בו כמו שאמרנו גם מה שנוגע לאדם הפרטי בינו לבינו, ר״ל נגד עצמו, היינו למנוע מנפשו כל היזק ורעה ולהשתדל בקיומו ובכללו ללמוד אומנות להתפרנס וכל משלח יד (עיין לעיל פרק י״ח).

במצות הנופלות תחת משפטים אינם מפורשים בהן בתורה טעמיהן; כי אלה שהם יסודות, גלוי טעמיהם הלא למותר יהיה, כי המה מסכימים עם היושר והצדק, וההכרח גלוי בהם לכל בר דעת, (ואם יש מההמון שלא יבינום במושכל ראשון די להם שיקיימו אלה בלי ידיעת סבתם כמבואר להלן); ואם הם מהמנהגים, אין לבקש בהם טעם, ד״מ: מדוע קנס כפל דוקא? או ארבעה לצאן וחמשה לבקר?, או מדוע דוקא מספר זה?, כי אם היה שלשה וארבעה, אז ישאל השואל ג״כ, מדוע מספר זה?, ובודאי להמחוקק הראשון בתורה היה לו טעם על כל הדברים האלה, וכמו שמבארים לפעמים

---

[1]) אמר המחבר: האזרחים אשר באיי קאנאריא (Kanaria) היו נוהגים במשפטם עין תחת עין שן תחת שן ממש, וכדומה, ולא בקנס ממון או עונש אחר, עיין (Bibliot. der Gesich. der Menschheit B. 1. S. 301) גם הרומיים נהגו לפעמים כן, ונקרא אצלם (Talio) וכן היו נוהגים הרבה אומות קדמוניות, ועיין (Aristot, Ethica B. V. Cap. 8. אולם כעת נוהגים האומות בכל בתי המשפט לפסוק קנס ממון או עונש ידוע, ולא גמול ממש, וכן נטה בזה מלא גם מחוקק הישמעאלים, עיין ספרו הקאראן סורה חמישית, ומוסכם היום אצל רוב חכמי הנוצרים שהפירוש בתורה עין תחת עין איננו גמול ממש אבל ממון, כדעת חז״ל בפירוש הפסוק הזה, עיין לקמן.

חכמי התלמוד את אלה , ד"מ : שור שבטלו ממלאכתו חמשה , אבל על סכום המספר אין לשאול .

כל המצות שבאות בתורה מחלק המשפטים , להיות המצות הללו נודעות בשכל האדם , לא הרחיבה בהן התורה , אך אמרה בשתים ושלש תבות , כי לא באה בחדשות , כ"א באה להזכיר בדבר הידוע : לא תרצח , לא תנאף , לא תגנוב , וכדומה , כמו שהזכרנו בשם הגאון , ושמור זה הכלל , ולא כן בחלקי מצות האחרים , שהרחיבה מאד , כי לא יעמוד עליהם שכל האדם ; וכן נהגה התורה בדעות , להיות הדעות ג"כ בשכל האדם כגון ,מציאות ה' והשארת הנפש" וכדומה מרמזה במלות מעטות כדבר הידוע , ע"ד שאמר הלל : ואידך זיל גמור .

פרק מז

חקים : שרשו חקק , הוראתו העצמית היא החריתה והחריטה (איין גראבען) , חוקקי בסלע (ישעיה י') , והרבה זולתו, והושאל על הגבלה (בעגרענצען), חק חג על פני מים (איוב כ"ו) , והרבה זולתו (כי דבר המוגבל במקום נעשה ע"י קו חרות) ; ועל הקביעות (בעשטיממונג) חק לכהנים (בראשית מ"ז) ר"ל דבר קבוע לכהנים לבד לא לזולתם , לחם חקי (משלי ל') הק לנערותיה (שם ל"א) , כי כל דבר הקבוע הוא מגבל בין בזמן בין בכמות בין באיכות , ומזה כל נמצא שבעולם שיש לו מנהג או סדר אחד קבוע שמתבודד בו אין לזולתו , נקרא ג"כ בשם חק , כגון טבע האש לשרוף כל דבר גשם שפוגע , ועולה למעלה , וכהנה דברים המוטבעים רק בו לבד לא ישותף בו נמצא זולתו , טבע המטר לירד ולרוות וכדומה , בעשותו למטר חק (איוב כ"ח) , ר"ל הוקבע למטר טבע מגבל , חקות ירח וכוכבים (ירמיה ל"א) , חקות שמים וארץ (שם ל"ג) , (עיין לעיל פרק י"ח שדברנו מזה ברחבה) , ומזה כל מנהג קבוע במקום או בזמן בכמות או באיכות וכדומה , שמגבל בו איש פרטי לא יתנהג בזה איש זולתו , או אומה פרטית , לא תתנהג בזה אומה זולתה , נקרא ג"כ חק בין שנודעת סבתו וטעמו ובין בלתי נודעת , בין שהוא מנהג צדק ישר וטוב ומחוכם , ובין שהוא מנהג און מתועב ורע ומנהג של שטות , ומזה נקראו מה שמצוה המחוקק לעמו או המלך במדינתו לעשות איזו פקודות מתבודדות , לא יתנהג בהן עם זולתו או מדינה זולתה , בשם חקים , ומזה המין הפקודות האלה שנתן ה' לעם ישראל שמתבודד בהן בין כל אומה ולשון שבעולם , והמה (ר"ל החקים) מתחלקים בכלל לשני סוגים : מצות הזכרון , ומצות הגדר .

פרק מח

א) מצות הזכרון , הנה המצות שמפורש בהן אות או זכרון , כגון : מילה , והיא אות ברית , ר"ל זכר והתקשרות האהבה בין ה' ואברהם אוהבו

וזרעו אחריו, כמו שנאמר: והיה לאות ברית ביני וביניכם (בראשית י"ז) ציצית, תפלין, מזוזה, שופר, ומפורש אצלם אות וזכרון, והיה לך לאות על ידך, ולזכרון בין עיניך; למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, והגדת לבנך (שמות י"ג), וזכרתם—למען תזכרו (במדבר ט"ו), זכרון תרועה (ויקרא כ"ג). — ומזה המין המה מועדי ה', חג המצות, שבועות, סכות, שכלם זכר ליציאת מצרים (שכלולות בה כל הטובות שהגיעו לעם ישראל לבד), ובכל ימי החג האלה תמצא מפורש בתורה: זכירת יציאת מצרים, וכן יסדו מיסדי התפלות בכל התפלות של ימי החג האלה, זכר ליציאת מצרים, גם תמצא במצות השייכות לאלה החגים בכל התורה תאר חק או חקה, וכן שבת שיש בו ג"כ זכר ליציאת מצרים, [מלבד מה שיש בו ברית ואות (שמות ל"א)], כמו שנאמר בעשרת הדברות במשנה תורה: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה'), וכן יום כפור יום סליחה וכפרה לעם ישראל לבד, כי ביום הזה ירד משה מן ההר, והביא הלוחות השניות (במקום הלוחות הראשונות אשר שבר בעון העגל אשר עשו) ובשרם שסלח ה' לישראל עון העגל ביום הזה יום רדתו, והוא היה עשרה בתשרי, צא ובדוק בכתובים שבתורה ותמצא החשבון מדויק, (עיין סדר עולם ועיין מסכת תענית דף ל' ע"ב בד"ה שנתנו בו לוחות האחרונות ועיין רש"י שם) [1] ונאמר בו ג"כ חקה וחק, וכן יום ראשון לחדש השביעי נאמר ג"כ חק (תהלים פ"א), ומקובל באומה שיום הזה הוא ראש השנה, וכן מעידים הכתובים בתורה שהחדש הזה הוא ראשית השנה, וכן הוא בפירוש ביחזקאל (מ') בראש השנה בעשור לחדש [2].

---

[1]) אמר המחבר: פליאה רבה בעיני על רש"י ז"ל שמסיים החשבון המדוייק הזה בזה"ל „כך שמעתי" עכ"ל, והלא הוא כתוב בסדר עולם? ורש"י ז"ל מביא פעם בפעם הסדר עולם; אם לא שנאמר שמדברי רש"י האלה העתיקו אחר כך בסדר עולם, וצ"ע.

[2]) כתב בעל הדרת קדש וז"ל: יום ראשון של חדש תשרי קבלו רבותינו הקדושים שהוא ראש השנה, והפסוקים מורים על כך, דכתיב בחג הסוכות (שמות כ"ג ט"ז) וחג האסיף בצאת השנה, כלומר בחודש שיצאה השנה והשניה מתחלת ובאה, וכן הוא אומר שם (ל"ד כ"ב) וחג האסיף תקופת השנה, כלומר שהשנה מקפת וחוזרת בחדש הזה, עיי"ש דברים טובים, ומקובל באומה שיום זה הוא יום הדין, ומה שלא מפורש בתורה? עיין שם כמה טעמים שהביא, והטעם היותר מקובל על הלב הוא מפני שהמה דברים שאינם מושגים, ואמרו: הרוצה לשקר ירחיק עדותו, כמו שלא דברה תורה בעניינים השכלים כ"א ברמז, כגון השארת הנפש וכדומה, לא כן ביתר המועדים דברה תורה בהרחבה מפני שטעמיהם גלוים לכל האומה כמו שכתבנו.

והרב הגדול דון יצחק אברבנאל כתב בשם התוכנים הקדמונים שבמזל מאזנים (והוא מזל תשרי) בתחלתו יעלה צורת אדם כעסן, ובידו הימנית מאזנים ובידו השמאלית ספרים

כל מצות הזכרון את אשר ישנן פה לדוגמא ואשר אינן פה כלן טעמיהן מפורשים ומבוארים בתורה, וגם צוה ה׳ להגיד לבניהם טעמיהן כי ישאלון כמו שנאמר כמה פעמים: כי ישאלך — והגדת —

במצות האלה של זכרון אסור גם לב״ד הגדול להוסיף או לגרוע בחלקיהן כגון חמש ציציות או שלש ציציות, חמשה מינים באתרוג או שלשה מינים, כי בזה היו משחיתים את תכלית הכוונה של הזכירה שכוון בה המחוקק, שהגבילה בדקדוק מצומצם, וזהו שאמרו (בספרי פרשת ראה): מנין שאין מוסיף על הלולב ועל הציצית (ר״ל מין אחד או ציצת אחת) ת״ל לא תוסף עליו, ומנין שאין פוחתין מהם ת״ל ולא תגרע ממנו, והבן. — אבל להוסיף זכירה חדשה או לגרוע מאלה שבתורה (כגון למגדר מלתא, וכדומה, כמבואר להלן בשם התלמוד), רשות לב״ד הגדול, כמו שעשו בנר חנוכה וקריאת מגלה ותפלות וברכות הנהנין וברכות זולתן. — ובטול ממצות הזכרון לשעתו מצינו הרבה פעמים, ועיין עקדת יצחק פ׳ נ״ה מה שהביא בשם הירושלמי מאמר לרב אמי ודוק היטב בדבריו, [ולדעת הרב הגדול ר׳ יוסף אלבו ז״ל בספרו העיקרים (מאמר ג׳ פ׳ ט״ז וי״ח) מותר לב״ד לבטל ולשנות במצות לפעמים אפילו לדורות עולם כמו שמצינו שבטלו בזמן עזרא את מנין החדשים מניסן לתשרי, והיא מצוה ראשונה בתורה; מפני שעשו הזמן הזה מתשרי זכר לגאולה השנית, תחת אשר היתה המצוה ראשונה למנין ניסן זכר ליציאת מצרים, והרב הזה לשטתו אזל שיש בתורה הרבה מצות שנצטוו רק על זמן, והתורה אפשר שתתנסח בהפך דעת הרמב״ם עיי״ש בספרו, וכן מותר לב״ד לקבוע המועדים ולהעביר החדשים לפי חוות דעתם כמבואר להלן [1]. — וכל הנ״ל מותר לב״ד הגדול

כתובים פתוחים, וכתב הרב הזה שזה מורה שפלם ומאזני משפט לה׳ באותו יום ששוקל ישקול כעסו והותו של עולם במאזנים, ישאו יחד לתת לכל דבר חוקו באותה שנה אם טוב ואם רע, והספרים מורים הגזרות ההרותות הנגזרות באותו יום, וכמו שאמרו (חז״ל) ג׳ ספרים נפתחים בר״ה וכו׳, לכן נקרא זה היום יום הדין בהחלט לכל השנה, ואמר רבי יהודה בגמרא הכל נדונים בר״ה וכו׳, עיי״ש באברבנאל, ונקרא היום הזה יום תרועה וזכרון תרועה, כמו שכתב הראב״ע שהוא זכר למלכות ה׳, וכן כתב הגאון ר׳ סעדיה שהיום תחלת הבריאה שבו מלך עלינו ה׳, וכן הוא בתלמוד ומפורש יותר הענין הזה בפירוש אברבנאל על התורה בפרשת אמור, וז״ל הבחינה הב׳ לפי שתקיעת שופר מורה על המלכת מלך, וכמו שנאמר במשיחת שלמה: ויתקעו בשופר ויאמרו יחי המלך שלמה, כאלו ביום הזה (של ראש השנה) בתקיעת השופר יאמרו ה׳ מלכנו הוא יושיענו הושיעה המלך וכו׳, וע״ז אמרו בגמרא: אמרו לפני בר״ה מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, עיי״ש שמאריך הרבה בטוב טעם ודעת, ועיין בהחדש הזה לכם וביתר מקומות בפירוש אברבנאל, וכן הוא בתפלת שמונה עשרה לר״ה, וכן כתב החכם פילון (כמובא ממנו במאור עינים פרק ד׳) שראש השנה הוא זכר לתחלת מעשה בראשית, וכדעת ר׳ אליעזר בפ״ק דר״ה וכדעות שהזכרנו.

[1]) אמר המחבר: יש מחכמי האומות שמונין את ישראל מאד ואומרים שרבותינו

והכללי אבל ליחיד אסור! כי ההוספה והחכרון אף באלה האופנים המותרים לא נאמרו על ההמון אבל לב"ד הגדול, כמבואר להלן.

פרק מט

ב) מצות הגדר, ר"ל שנעשו רק לגדר וסיג [1]), והנה הולכות ע"ד הרפואה בשמירת הנפש, ר"ל הרחקת ההיזק מבריאות הנפש, היינו הדעות הסכליות והמדות המגונות שנשרשו אצל עם ישראל אז, מה שלמדו מהמצריים שגרו התחם והורגלו בהם [2]), כמו שרופא הגויות המשתדל ע"י רפואותיו לגרש

ולאבותינו העבירו את היהודים על מצות התורה; כי איך היו רשאין להעביר החדשים כרצונם כי על ידי זה יקבעו החגים והמועדים שבתורה שלא בזמנם, פסח, שבועות, וחג הסכות, ראש השנה, ויה"כ, וא"כ אכלו חמץ בפסח, וחללו ימי החגים במלאכה ויום הכפורים באכילה, וכדומה? ומלבד שאלותיהן נסתרו מעל מכמה תשובות בדבר, שתדרבא עי"ז יבואו המועדים בזמניהם (עיין ספרנו ח"ב לד 96 בהערה), שהיינה שאלותיהן נדחות גם לפי הנחתנו פה, היינו: מפני שהחגים ומועדים המה ממצות הזכרון, שהמה ביד הב"ד על האופנים שהזכרנו, וכן מצינו בתורה (במדבר ט') בפירוש, קביעת הפסח בחודש השני לטמאים או מי שהיה בדרך רחוקה, וגם הלכה למעשה מצינו שם, (וכן דוחין את המילה לפעמים במקום ההכרח, מפני שהיא מצות הזכרון ג"כ), — ובאמת הימים האלה שנקבעו בהם החגים והמועדים אינם קדושים מצד עצמן, אבל יתקדשו על פי שביתת החג וקיום המצות הזכרוניות שעושים בימים ההם, וכל אימת שיקבעו עפ"י חשבון הצדק של הב"ד, אז המה קדושים, וכן מי שאינו יודע מתי יום השבת, אז קובע לו יום מיוחד והוא קודש לו, לזכרון יום השבת שבששת ימים עשה ה' שמים וארץ וביום השביעי שבת וינפש. — גם זה דרך כסל למו שמונין אותנו לאמר: שהיהודים להיותם מפוזרים בקצוי תבל אינם שובתים יום השבת (וכן יתר החגים והמועדים) לא לבד בשעה אחת אף לא ביום אחד בשוה מהשתנות הימים והלילות מתהלוכות החמה כנודע עכ"ל; ושאלה זו שאלה הבל היא, ובריק יעזורו למו, כי מצות הללו נעשו רק לזכרון ואינן קשורות בשעות, כמו שאמרנו שהמצות והחגים והמועדים לא יקודשו על ידי שעות הזמן, אבל העתים מקודשות על ידי המצות והחגים, והבן: ובכל ההשתנות הללו המצוה לא תשנה זמנה הכללי, יום השביעי (מתי שחל יום השביעי) הוא קדש, יום ט"ו בחודש הראשון (מתי שחל החדש הראשון) הוא קדש, וכן הלאה, ויש שמוסיפין לשאול יען שרבותינו בעצמם חולקים במספר שנות העולם מהיצירה עד עתה, וא"כ ההוספה או הגרעון בזה אפילו חדש אחד דוחה את בהר"ד וכו'? כבר דבר מזה הרב בעל מאור עינים ותמצא כל מבוקשך בפרק מ"ס.

[1]) ועל דרך המצות האלה נעשו פעם בפעם מחכמי הדור והם הנודעות בשם תקנות וגזרות, התקנות נקראו מה שיש בהם קום עשה, והגזרות מה שיש בהם לא תעשה, ועיין יוחסין (דפוס זאלקווא חלק א' ד' ה') מה שמוכיח מהמדרש על מעשה הקיסר שגזר שלא ידליקו אש ברומא וכו' ודוק.

[2]) ועיין ח"ה (שער הפרישות פרק ז') הפך בו והפך בו, כי בו מצאתי במצות

כל ארם מקרב איש שכבר נשרש בו, משתדל ג״כ לזרז את החולה שיהיה נזהר באכילת מזונות ידועות, ולמנוע ממזונות ידועות, ולנהוג הנהגות ידועות, ולברוח ממנהגות ידועות שלא יזיקוהו מחדש; כן היתה מחכמת נותן התורה אחר שנתן רפואה לרפאם מחלי הדעות הרעות שנשרשו בקרבם מכבר מארץ מצרים, השתדל ג״כ לזרזם במניעת מנהגים כאלה אשר חשש שלא יקבלו מחדש מהכנענים אשר היו מוכנים לבוא ביניהם, ויסד להם מנהגים חדשים מועילים, כי שתי האומות האלה (ר״ל מצריים וכנעניים) היו אז בימים ההם מקולקלות בדעות ובמדות גרועות יותר מכל האומות עובדי אלילים בימים ההם, כמפורסם בכל ספרי דברי הימים, וכמו שהאריכו בזה חז״ל, ולתקן כל זאת השתדל נותן התורה לתת רפואות מתנגדיות אל המחלות הארסיות האלה ולעשות גדר לפנים מגדר לבל ישחת כרם הדת בדעות משובשות, ובמדות מגונות, ומזה המין של המצות הללו שהזכרנו המה הקרבת הקרבנות, טומאה וטהרה, שעטנז, כלאים, ערלה, פרה אדומה, וכיוצא בם מסוג הזה (ועיין במדרש רבה ותורת כהנים בסדר אחרי מות קדושים, ובמקומות מפוזרים בתלמוד, תמצאם בילקוט שמעוני בשני הסדרים האלה). — בכל אלה תמצא מפורש בכלל ובפרט התאר חק, כגון חקת עולם — כל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא ג׳ ז׳), וידבר ה׳ אל אהרן — יין ושכר אל תשת — חקת עולם, ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור ולהורות את בני ישראל את כל ההקים אשר דבר ה׳ אליהם (ויקרא י׳), את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך (שם י״ט י״ט), זאת חקת התורה — ויקחו אליך פרה אדומה תמימה, והרבה כיוצא בם.

פרק ג

כל המצות האלה מסוג הגדר הנזכרות פה לדוגמא והבלתי נזכרות, לא נזכרו בתורה טעמיהן וסבותיהן, ויש בזה חכמה נפלאה, כי לא כמצות הזכרון המצות האלה מסוג הגדר, כי הראשונות ר״ל מצות הזכרון יבואו בהן הטעמים מפורשים ומבוארים שהנה לזכר הטובות הגופניות שהרגישו בקבלתם, גם ראו בעיניהם האותות והמופתים הנעשים למו, ולא די שלא יזלזלו במצות הללו בידעם טעמיהן, אדרבא גלוי הטעמים יוסיף בהם תשוקה לקיים אלה המצות הזכרונות, ולא כן אלה מצות הגדר שהנה טובות רוחניות ושכליות, שלא הבינו תועלתן, ובפרט שהדעות והמדות המגונות כבר הכו שרש על תלמי לבותם ונתגדלו עליהם, והיה נראה להם שהפורש מהם כפורש מחייו כעבודת גלולים, וכיוצא בו, מנחוש וכשוף, ובפרט האיסורים מהמאכלות

טעמים מטעם רב לדברי אלה שכתבתי בפרקים הנוכחים, וברוך ה׳ שהנחני בדרך האמת.

והבעילות וכדומה שהאדם מתאוה להם, וכן טומאה וטהרה שצריכות זהירות יתרה וזריזות תמידית שקשה הפרישות מהן [1], ואם היו מפורשים בהן טעמיהן היו מזלזלים בהן, כמו שמבואר בדרז״ל, אבל היה מחכמת נותן התורה לגזור אומר בלי סבה, ועינינו רואות יום יום בענין חנוך הבנים מהורים או ממורים ובפקודת האדון אל עבדו ומשרתו, והרופא לחולה, שיש שהוא הכרח גדול להגיד להם סבת הדברים וטעמם לפעמים, ויש שצריך למנוע מהם ולכסות מכל וכל את הסבות והטעמים, או להגדיל את הדבר הקטן עד שמי מעל, ולהקטין את הדבר הגדול בתכלית הקטנות, ודע אם שנעלמו בתורה טעמי המצות האלה, לא העלימן מהכהנים וחכמי הדור, כמו שהוכחנו בספרנו זה הרבה פעמים, ויען שמכוסים טעמי מצות האלה, לכן נקראו בערך העם וההמון בשם גזרות בלי טעמים, או מצות מלומדות (נאך אהמונגען), שמצווה ועומד כל הבא במסורת הברית של דת משה לעשות כמעשה הזה שראה מאביו ורבו וחבריו (נאך מאכען, נאך אהמען), בלי ידיעת סבה וטעם, ונקרא העושה כמעשה זולתו בלי ידיעת סבה וטעם בלשון התלמוד מְחַקֶּה (נאך אהמער), כדתנינן במסכת חולין: לא יחקה את המינים (אימיטירען), והוא נגזר מן חק, וכן נאמר בתורה: כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו, והולך ומפרש: ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא י״ח ג׳), ואמרו בת״כ: יכול לא יבנו בנינים ולא יטעו נטיעות, ת״ל ובחקותיהם לא תלכו, לא אמרתי אלא בחקים החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם (ר״ל שהמה בעצמם לא ידעו סבותיהם וטעמיהם אבל מנהג אבותיהם בידיהם), ומה היו עושים, האיש נושא את האיש וכו׳, עיין בספרנו תעודה בישראל (צד 41 וצד 42) שדברנו מזה הרבה, ואמרה התורה אח״ז: את משפטי תעשו [2]) ואת חקותי תשמרו ללכת בהם (שם ד׳) ללכת בהם בלי ידיעת סבה וטעם [3]), והז״ל

---

[1]) המאכלות והבעילות האסורות, וכן מטומאה וטהרה, יש מהם השייכים לסוג דת הנימוסית, ויש מהם השייכים למצות הגדר, וכוונתנו פה על אלה ממצות הגדר, והבן.

[2]) ומה שנאמר פה משפט אל החוקים האלה? עיין היטב ברש״י דסנהדרין (דף סמ״ך ע״א) בד״ה אלא מעתה ושמרתם את חקותי — ועיין רש״י בחומש בפסוק הזה (והוא מהתלמוד יומא פרק ששי, ועיין בתורת כהנים בפסוק הזה) המסכים מאד אל מה שדברנו בבאור אחר משפטים לעיל שהוא מדת הנימוסית.

[3]) ובספרנו בית האוצר (מחברת ראשונה בערך מוליך) אמרנו שידוע שרוב טעמי המצות כמו שבאר הרמב״ם וזולתו כל אחת ואחת מהמצות החוקיות תורה לנו איזו הרחקה מאיזו עבודה תועבה וזרה, שנשרשה אצל עם ישראל, ולמדוה מאת הגוים, ובעבור זה אם היה מוזכר בתורה הטעם, היה הטעם הזה בעצמו מזכירם עבודה זו התועבה והזרה, והיה למו בנקל לשוב אליה, עיי״ש, כי חזקנו דברינו בטוב טעם ודעת, וע״ז האופן יש לומר ענין קרוב לזה, שבעבור זה לא באה בתורה בפירוש אזהרת הוצאת זרע

במסכת שבת ובתוספתא שם מונים כל החקים שהיו להכנענים, הנקראים אצלם דרכי האמורי, ומספרם וענינם היו בקבלה לחז"ל, ואסור להוסיף עליהם מצד הסברא, עיין ספר המצות להרמב"ם, והמוסיף בחוקים פסק הרמב"ם להלכה שעובר בלא תעשה (עיין בספרנו ת"ב שם).

ואף שפרטי הסבות והטעמים ממצות הגדר בלתי נודעים לנו עד היום בברור; מ"מ הסבות והטעמים בדרך כלל נודעות לחכמי דור דור כמבואר להלן בספרנו זה.

וכמו שבכל דבר הנעשה לזכרון מה, צריך שידוקדק בשעור מצומצם שלא להוסיף בו כלל או לגרוע ממנו, כי אז תשחת הכוונה המכוונת ממנו, ובפרט הרפואות הנתנות לחולה וכל הנהגותיו שנצטוה עליהם, ראויות שידקדק בהם החולה או מי שמתעסק עמו כחוט השערה, הן בכמות ואיכות והן בסדר; כן במצות החקיות האלה (ר"ל הזכרון והגדר) מההכרח לדקדק בהם בכמות ואיכות ובסדר, כמו שכתבנו לעיל, ובעבור זה אסרה התורה לשנות בכל מצוה ומצוה מאלה המצות כל שהוא בהוספה וחסרון, ועל אלה המצות החקיות לבד נאמר בתורה לא תוסיפו ולא תגרעו, כי כל המצות שבתורה זולת אלה מצות החקיות כלן נופלות אצלנו בחבורנו זה, או תחת סוג דת הנימוסית, או תחת סוג דת האלהית הטבעית, אשה כהלכתה, וכמבואר אח"ז. — ועם כל זה נשלם מה שרצינו לבאר בהבדל השבעה תארים שמתוארות בהם התורה והמצות בספר תורת משה.

פרק נא

והיוצא לנו מכל אלה, שהמצות שבתורה הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת סוג דת אלהית הטבעית, אינן תלויות בזמן ובמקום, ואינן נופלות

לבעלה שהיא עבירה חמורה מאד, אבל באה ברמז בספור ער ואונן; כי חש נותן התורה פן מאזהרה זו בעצמה תודע תועבה זו לאיזה בחורים אשר לא ידעו מתועבה זו לפני זה, וכן לא הזכירה התורה את תבנית אליל אפיס שעשו היהודים במדבר, כ"א בשם עגל אע"פ שהיה שור (וכן יסד הפייטן ליום ב' דפסח שור זעם, ובתהלים ק"ו יעשו עגל, ומפרש בתבנית שור), והטעם שלא הזכירה התורה בשם שור, כדי שיהיה נמח ענינו וזכרו מלבות היהודים שיצאו ממצרים, ואולי היו העגלים של ירבעם ג"כ שורים ויש בו תקון סופרים, וכן מצינו בתורה שהחליפה שמות המקומות שהיו נקראים בשמות האלילים, וזה מוסבות שם (עיין ספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך עזז), וכן נהגו חכמי התלמוד לפעמים שלא לפרוש בשמם כמה דברים האסורים והמתועבים בעיניהם, אבל ברמז, כגון „דבר אחר" לחזיר. — ודברי ויקרא רבה (פרשה כ"ז) בד"ה שור או כשב וכו' דברי אגדה הם.

תחת שום שנוי בעולם, ע״כ לא יצויר בהן לא הוספה ולא חסרון, לא שרשיהן ולא סעיפיהן המסתעפים מהשרשים האלה (ממש כמו יסודי הלמודיות); כי השרשים האלה עם סעיפיהן וסעיפי סעיפיהן נערכים ושקולים בפלס התבונה והדעת, המסכמת מכל צד עם האמת, כמבואר בשער הראשון מזה החבור באריכות, וז״ש חז״ל (סנהדרין פרק י׳) בכל אם יאמר לך נביא עבור על ד״ת שמע לו חוץ מעבודת גלולים אפילו מעמיד לך חמה באמצע הרקיע, ואלה המצות נעלות מאד במעלותיהן על כל דברים הטבעים, כי הטבע אפשר שישתנה לפעמים בחפץ ה׳, ושנוי אלה המצות המה מהנמנעות אף בחק הבורא יתעלה זכרו. — במצות האלה משותפות כל אומה ולשון שבעולם מאומות היותר מחוכמות ומתוקנות. — והמצות שבתורה הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת סוג דת הנימוסית, שרשיהן לבד קיימים לעד, והנה ממש כמו אלה הנופלות אצלנו תחת סוג דת האלהית הטבעית, ומשותפות בהן כל אומה ולשון שבעולם, אבל סעיפיהן וסעיפי סעיפיהן היוצאים מהשרשים האלה נופלות תחת שנוי הזמן והמקום, ובעבור זה בהוספה וחסרון, וע״כ אין משותפות בהן כל אומה ולשון. — ואולם המצות החקיות שבתורה בשני סוגיהם (ר״ל הזכרון והגדר), אין אצלם סעיפים כלל, אבל כלם שרשים, ומתבודדים בהם רק עם ישראל לבד, אך שרשיהם לא נבראו עם הטבע הכללי, אבל נתחדשו באומה הישראלית בפקודת בורא הטבע על אופן התקון והשמירה ע״ד הרפואה, שאינה שייכה אלא לאיש פרטי ידוע חולי אשר הוכאב כבר במכאוב ידוע וצריך לרפאותו, או אם הוא עלול אל חלאים ומקרים ידועים, וצריך לאזהרות לשמרו לבל יבואו עליו אלה החלאים והמקריים הרעים המתרגשים אז בעולם, באלה הדברים התוספת והחסרון להחולה מדעת עצמו בכמות ואיכות ובסדר, כמלא נימא, אסורים, אבל יכולות להבטל אלה הפקודות שצוה הרופא בין לרפואה בין לשמירה, כלן או מקצתן, בפקודת הרופא החכם אשר פקד עליהם (עיין להלן פרק נ״ח), בין בעצמו בין ע״י משגיחו הנאמן, אשר צוה הרופא לשמוע בקולו בכל אשר יצוה, ויען שהוא דבר שחיי החולה תלוים בו, וטעות כל שהוא הוא כפשע בינו ובין המות, לכן מההכרח הוא להמשגיח לדקדק בדברי הרופא ובפקודותיו, וע״פ רוב בהוספה, כי בגרעון רפואות שלמות לא עשה עכ״פ מעשה, וכדרבי יהושע דאמר (ר״ה פרק ראוהו ב״ד) בלאו דלא תגרעו לא עשה מעשה, אבל בלא תוסיף עשה מעשה, עי״ש בתלמוד, ועיין בחנוך מצוה ת נ״ה, וכן אמרו: ב״ד מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה. אבל בגרעון חלקי הרפואה, ר״ל לגרוע מין אחד מהשעור המצומצם, כהוספה תחשב, ובעבור זה מצינו שחכמי התלמוד בכל עניניהם היו תמיד מן המקילין, והיו מרחיקין א״ע בדיני המצות יותר מהוספה ממה שהרחיקו מן הגרעון, במקום ההכרח, וכל ההוספות שהוסיפו חז״ל לפעמים לא מלבם הוסיפו, אבל היתה קבלה בידם למשה מסיני, או מה שדקדקו היטב במשמעות לשון הכתוב, כמו שבררנו לעיל מזה.

פרק נב

אמר המחבר: לצאת ידי שמים וידי הבריות צריך אני למסור פה מודעא רבה, והוא שבכל הדברים האלה וכיוצא בם שכתבתי, לא באתי כפסקן, ולאמר: קבלו דעתי! הנה זאת חקרתי! כן הוא! ידעתי כי הן דברים העומדים ברומו של עולם, אך כל מה שאמרתי בענינים האלה הוא בדרך שקלא וטריא בדברי רבותינו ע"ה, והנראה בעיני לישר ומסכים עם רוב דבריהם, העליתי על הספר, אמרתי, חכמים יראו וישפוטו; ואמנם תדע שבמנין המצות עשה ולא תעשה מחולקים מאד גדולי חכמי ישראל, ויש מהן אשר לזה היא מצות עשה או לא תעשה, ויוכיח זולתו שאינן מצות עשה או לא תעשה, ועדיין לא הוברר הדין עם מי, וכן בגופי המצות עצמן מחולקים, ודעות שונות בין חכמי ישראל, ד"מ: במצות ושמעת אל השופט, ואזהרת לא תסור, משונים בדעותם, אם נאמרו רק על מצות דרבנן, או על שתיהן יחד, או על כל מה שנמצא בתלמוד מהן, ומי לא יודה שיסוד מצוה זו דלא תסור הוא יסוד גדול לתורה שבע"פ? — ובלאוין דלא תוסיפו ולא תגרעו שהוא יסוד גדול ג"כ לתורה שבע"פ, ראיתי שערוריה גדולה ומבוכה רבה בין החכמים, ואיש איש מפרש בו לפי דרכו, גם משונים בדעותם קצת, אם נאמרו על הבית דין או על ההמון, או על שניהם כאחד, ואנכי כאשר בינותי בספרים, כי ההכרח אלצני לזאת, (יען נשאלתי ע"ז מהחכם הרוזן הנזכר בהקדמת ספרי זה), וכאשר העתקתי דברי חכמים הנזכרים מספריהם על הגליון, זעיר שם וזעיר שם, ואבינה לאחריתם, מצאתי שהמה רחוקים זה מזה בדעותיהם, ולדוגמא עיין כוזרי (מאמר ג' סימן ל"ט, מ"ם, מ"א), מורה (ח"ג פרק מ"א), ספר המצות להרמב"ם (במצות הללו), עקרים (מאמר ג' מפרק י"א והלאה), ספר החינוך (מצוה תנ"ד, תנ"ה, תצ"ז), סמ"ג (בלאוין סימן רי"ז, שס"ד, שס"ה), והדושי הגאון רבינו אליהו מזרחי על הסמ"ג (בהלכות מגלה), והרב דון יצחק אברבנאל בפירושו על התורה בכמה מקומות, (ואחר החקירות הרחבות והעמוקות כדרכו, הראה בפ' בא בהחדש הזה לכם, שדעתו בזה דעת הכוזרי שהזכרנו עיי"ש), וכדומה. ולא רציתי להעתיק אמריהם פה, כי רבים המה מאד, ואני בחרתי לקצר, הרוצה יראה דבריהם במקומם, ובמקור אזהרה זו דלא תוסיפו ולא תגרעו בדברי התלמוד, במסכת סנהדרין, וראש השנה, וערובין, וביד החזקה להרמב"ם הלכות סנהדרין והלכות ממרים, ובנושאי כליהם במקומות המדברים באזהרה הנ"ל. — והחשבתי להכרח להעמיד בפרק הבא לעין הקורא בסדר כללים את מוצא דבר (רעזולטאט) העולה מחקירותי שהקדמתי בפרקים הקודמים.

פרק נג

ואך טרם אבוא לחות דעתי בענינים האלה, אתנצל מקודם בדברי התנצלות של הפילוסוף, אחר שבא להקור בענינים נשגבים מאד, אמר שראוי שלא תחשב

לו החקירה הנשגבה הזאת לעזות, ארדבא לזריזות וחריצות תחשב לו, וכן התנצל בזה הרמב״ם במורה (חלק א׳ פרק ה׳), ועיין התנצלות רבינו זרחיה הלוי בפתיחתו לספר המאור, ואקוה גם אנכי שלא יאשימני שום חכם ומבין דעת בדבר הזה (ובפרט כי מוכרח אנכי להשיב שואלי דבר) והעליתי פה דברים המסכימים לפי דעתי עם יסודי התורה והתלמוד, ואשר יברר טוב ממני, או באופן אחר ביותר כשרון ודעת, ישא ברכה מאת ה׳. — והא לך מוצא דבר בקצרה:

א) להיחיד אסור להוסיף ולגרוע בין במצות התורה ובין במצות דרבנן וכל מנהג קבוע וכדומה, אבל צריך לשמוע לב״ד אף אם יורו נגד התורה ונגד שכל הישר.

ב) במצות הנופלות תחת גדר ד ת א ל ה י ת ה ט ב ע י ת, אסור אפילו לב״ד הגדול להוסיף ולגרוע, לא בשרשיהן ולא בסעיפיהן.

ג) במצות הנופלות תחת גדר ד ת ה נ י מ ו ס י ת, מותר לכל ב״ד חשוב להוסיף ולגרוע, ודוקא בסעיפיהן, כמבואר לעיל, אבל לא בשרשיהן.

ד) במצות ה ז כ ר ו ן, אסור אפילו לב״ד הגדול להוסיף ולגרוע ובחלקיהן דוקא, היינו להוסיף חלק אחד על המצוה או לגרוע ממנה, ד״מ: חמשה מינים בלולב או שלשה, אבל להוסיף מצות ה ז כ ר ו ן שלמות וחדשות, ד״מ: אם נעשה בזמנם איזה נס מפורסם לאומה, תשועה, או טובה כללית, וכדומה רשות להם ר״ל לב״ד (הגדול והכללי דוקא) להעמיד לדורות ל ז כ ר ו ן איזה חג עם חקים קבועים לנהוג בזה, כמו שכתבנו לעיל במצות ה ז כ ר ו ן, ומזה המין הוא מה שהזכרנו להלן (פרק ס״ג) עיי״ש, ומזה הוא ג״כ הצומות שהוסיפו הנביאים (עפ״י הבית דין שבזמנם), כי מן התורה אין לנו כ״א צום יום כפור, וכן יכול הב״ד הגדול לבטל מצות שלמות במצות הזכרון הנזכרת בתורה, מכל וכל, אבל הכטול יהיה דוקא על זמן ולא לדורות עולם (פן יהי מההכרח אח״ז לקיימם מחדש, כמו שמצינו הלכה למעשה כמה פעמים בתלמוד, וכמבואר להלן בספרנו באריכות. אבל ההוספה כנ״ל רשאין לקבוע לדורות עולם, ובכל זאת יהיה רשאי הב״ד הגדול שיהיה אחריו אם יהיה ב״ד גדול בחכמה ובמנין לבטל לשעתו הוספות האלה, כמו שרשאין במצות הזכרון שבתורה, וכלל גדול הוא שבית דין הגדול להיותם חכמים מובהקים וידעו אלה טעמי המצות בברור גמור יותר מזולתם, ע״כ הרשות בידם מנותן התורה להתנהג בהם כחוות דעתם, כאדם העושה בשלו, עיין לעיל (בסוף הערה לפרק י״ז) מה שכתבנו בשם הגאון בעל תרומת הדשן, ודוק בדבריו.

ה) רשות לב״ד הגדול לעשות סייגים לכל המצות שבתורה, ר״ל לחזק אותם, ובכלל זה רשות להם לאסור גם דברים המותרים ממצות ה ג ד ר שבתורה, כדי לעשות סייג דוקא, אבל שלא מטעם סייג אסור להם, ולזה נראה כוון הרמב״ם (בספר המצות) שאמר: ה מ ו ס י ף ב ח ק י ם (שכוונתו אל מצות ה ג ד ר) עובר בל״ת עיי״ש, ועיין בספרנו ת״ב (צד 41), אבל לגרוע במצות ה ג ד ר רשות להם כפי חוות דעתם, כפי הזמן והמקום, ולא לדורות עולם, אבל על זמן כדלעיל במצות הזכרון.

ו) בדבר שיהיה ספק לב״ד אם הוא מותר או אסור, יסמכו על הרוב, אם יהיו כלם מסופקים, אזי בספק דבר תורה לחומרא, ובספק דרבנן לקולא.

ז) אם יהיה ספק במצוה אחת, ולא ידעו אם הוא גרעון או הוספה, ר״ל אם יעשו באופן זה יהיה גרעון, ואם באופן אחר תהיה הוספה, ואין דרך ממוצע ביניהם להפטר משניהן, ר״ל מהוספה וגרעון, אזי יעבור על בל תגרע ולא יעבור על בל תוסיף.

ח) בקצת מצות שבתורה, שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בם כפי הזמן והמקום, רשות לב״ד למצוא איזו תחבולות למנוע המצות האלה לשעתם, רק באופן שלא יהיה נראה ח״ו שמבטלים המצות מכל וכל, כמבואר להלן (פרק ס״ה) הכל באר היטב, ובלבד שלא יהיו המצות האלה ממצות הנופלות תחת גדר ד ת א ל ה י ת ה ט ב ע י ת, שאין זמן ומקום למנעם כל שהוא.

ט) כל התקונים בדת אפילו יהיו מההכרח, אם רואה הב״ד שלא יוכלו לתקן כ״א חלק אחד מהיהודים ולא כל היהודים, אזי מחויב הב״ד למנוע התקון הזה, פן יהיה מזה חלילה פרוד בדת, היינו שיתחלק העם לכתות, וכמו שאמרו חז״ל: לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות, וכפירוש רש״י אפילו למעליותא, ואמרו חז״ל: אין ישראל נגאלין עד שיהיו אגודה אחת (פי׳ כת אחת), וזה ג״כ כוונת חז״ל עד שיהיה כלו זכאי או כלו חייב, וע״ד שנאמר (הושע ד׳) חבור עצבים אפרים הנח לו, ועיין להלן (פרק ס״ג) מענין בית שמאי ובית הלל.

י) כל התקונים בדת מחויבים להיות דוקא בב״ד גדול, ר״ל בית דין הכוללי שיש להם כח וממשלה (היינו שדבריהם יהיו מקובלים) לכל הגולה כדלעיל וכמו שצוה ה׳ יתברך תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם (במדבר ט״ו), ר״ל שכל האומה הישראלית תקיים את התורה על אופן אחד, וע״ז האופן שהזכרנו רשות לב״ד הגדול והכולל הזה לעשות תקונים ושנויים כפי הזמן והמקום בכל הצורך, לפי חות דעתם, על פי יתר התנאים הנזכרים לעיל, ועיין היטב באלפס (עבודת גלולים דף ל״ז) וברבינו נסים שם ויתר נושאי כליו. — והנני לחבר קונטרס מיוחד אי״ה, ואדבר בו ברחבה מענין הזה בכלל ובפרט מאשר נגעתי פה רק בקצה עטי.

ובענין לאו דלא תסור, נראה דעת הרמב״ן ז״ל בהשגותיו על דברי הרמב״ם, וכן מסכים לדבריו שר וגדול ליהודים הגאון בעל ספר החינוך, וזה דבריו: שאין מי שמורה נגד התלמוד בכל דבריהם עובר על לא תסור, והרי הוא זקן ממרא, חלילה! אבל הוא דבר ברור שאין הלאו דלא תסור אלא במה שנמצא בתלמוד דברים הנדרשים מהתורה לענין הדין, בגזרה שוה, או בבנין אב, ושאר שלש עשרה המדות שהתורה נדרשת בהן, או ממשמעות לשון הכתוב עצמו, וכן בכל מה שקבלו הל״מ, וע״ז עובר בעשה ולא תעשה, ואם בענין זה נחלק אחד הראוי להוראה במה שיש על זדונו כרת ובשגגתו חטאת על בית דין הגדול, שנעשה בזה זקן ממרא בזמן שדנין דיני נפשות, [ואפילו מאמין הזקן הזה שהאמת אתו והם טועים, אבל צריך שב״ד ישמע מקודם סברותיו וטענותיו, פן יש בהם ממש וישאו ויתנו עמו]; אבל התקנות והגזרות שעשו חכמים למשמרת

התורה ולגדר שלה, אין להם בלאו זה אלא סמך בעלמא, ואין בהם דין המראה כלל, עיין שם בחינוך מצוה ת צ״ו. — ובזמן הזה כל אדם מישראל מצווה ועומד לשמוע לב״ד שבעירו, ויבחרו לזה חכמים גם בתורה גם בחכמה כפי הזמן והמקום שהם עומדים, ואפילו יש בהם כמה מדות נכבדות וחכמה ויראת שמים, אם אינם חכמים ובקיאים בחכמת התורה, אין למנותם לדיינים כמבואר בדברי רבותינו ע״ה, שעל זה נאמר: לא תכירו פנים במשפט (רש״י בשם ספרי פרשת שופטים), והוא הדין לבעלי הוראה ר״ל המורים בין טמא לטהור ובין איסור והיתר, ראוי ג״כ שיהיו חכמים מובהקים עכ״פ בעניניהם ואלו אינם מההכרח שיהיו בקיאים בהויות העולם כ״כ כמו הדיינים, וכן בחכמות זולת התורה כמו הדיינים, אבל יהיו בקיאים בכל מה שנוגע לעניניהם, כי כמה פעמים תולה בהם פקות נפשות, ולפעמים גם היזק ממון רב, ע״כ ראוי שיהיו מובהקים בהוראה ויהיו מהמקילין בהוראה לחוס על נפשות ישראל ועל ממונן בכל מה דאפשר, לא כאלה המתחסדים הבלתי מובהקים בענינם, שדרכם לילך ולהזיק בכל פעם, וידמו שבזה המה יוצאים ידי שמים שהמה מן המחמירים, ולא ידעו אלה התועים שהמה מן הממרים (עזעל פיהרער), ואולם בעל הוראה המקיל מרוב חכמתו, עליו נאמר (משלי כ״ג): בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני, ועיין מה שכתב המהרש״א בחדושי אגדות (במסכת חולין) על מאמרם: יגיע כפיך כי תאכל וגו׳ זה הרואה טרפה לעצמו עיי״ש. — והבית יוסף (טור י״ד סימן קט״ו) בשם הירושלמי מביא מאמר כזה: כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור המותר, עכ״ל תלמוד ירושלמי.

אמר המחבר: רבים היום למען הראות ברבים את עושר חסידותם, אוסרים על עצמם כמה דברים במה שנוהגים היתר, ואין מוחה בידם, ואדרבא לחסידות יחשבו למו; ובאמת הוא נגד התלמוד, וז״ל תלמוד ירושלמי: אמר ליה שמואל לרב אכול משחא (דעכו״ם), ואי לא, כתבנא עלך זקן ממרא, ואטרת עילויה ואכל, ע״כ, [ואע״פ שפסקינן בכל התלמוד הלכתא כרב באיסורי, לא חש עליו, מפני שכבר נהגו היתר].

וכבר הרחבנו הרבה בענין הזה, אך לא יכולנו להשמיט ידינו ממנו. — ועתה נשוב בעזר החונן לאדם דעת לרגל מלאכתנו.

פרק נד

המצות שבתורה שקבל משה מהר סיני כתב איש איש על מגלות ללמוד מהן וללמד בהן גם את בניהם, אבל פרושי המצות היו לומדים בע״פ, ובעבור זה נקראת תורה שבע״פ, כי כתיבתה היתה אסורה אז בימים ההם כמבואר לעיל וכדגרסינן בפרק הנזקין; וטעם הדבר שלא יפלו בזמן מהזמנים בפרושי התורה שנויים וחלופי גרסאות במכתב, ועי״ז ישתבשו הדעות ולבסוף יגיע הפסד לדת (עיין מ״ש להלן בשם הרמב״ם מורה ח״א פ׳ ע״א ועיין בספר ירושלים להחכם הרמבמ״ן ז״ל ח״ב). — וגם מצד הלשון יוכל להגיע הפסד

עצום מאד, כי מטבע הלשון שתשתנה ממחוז למחוז, וביחוד מזמן לזמן, בשנוי וחלוף עצום מאד, ואין מהצורך להביא דוגמאות ע"ז לגודל פרסומו, ולפעמים יקרה שיהיה החלוף בהוראת המלה וכוונתה בזמן מהזמנים בהפך ענין, כמו שקרה בשם (Tyrann) ובשם (Sophist) וכמו שאמרו (סוכה ל"ד ע"א): הני תלת מילי אשתנו שמייהו מכי חרב בית המקדש, חלפתא ערבותא, ערבותא חלפתא, שיפורא חצוצרתא, חצוצרתא שיפורא, פתורתא פתורא, פתורא פתורתא, בי כסא הובלילא, הובלילא בי כסא, בבל בורסיף, בורסיף בבל, וכדומה. ויזדמן לפעמים שמלה אחת תורה בלשון זו הוראה זו ובלשון אחרת תהיה הוראתה בהפך ענין, ד"מ: ע ו נ י בלשון עברי הוראתו מ ס כ נ ו ת, ובלשון ערבי ע נ י הוראתו ע ו ש ר, ועיין מה שהביא הרמב"ם במורה (פרק כ"ט ח"ב) מהשם א ב ה כיוצא לזה, וכן א ו ר (בתמונה עברית מן א ו ר ת א בלשון ארמית) א ו ר לארבעה עשר, פי' ע ר ב ליל ארבעה עשר, ובלה"ק א ו ר (ליכט), ועיין השקלא וטריא בריש פסחים. וכן שורש ק ל ס בעברי פרושו בוז ודראון, ובלשון יונית הוראתו בהפך, ק ל ו ס (Kalos), וכן בתלמוד: אמר ליה ק ל ו ס! (לקוח מלשון יונית)[1] ויש שתהיה לה כוונה אחרת, ד"מ:

---

[1]) ופירוש קלוס בלשון יונית ממש כמו יפה בלשון התלמוד, יפה דנת, יפה דרשת, או שפיר קאמר, (שעהן, רעכט, גוט, מיט רעכט, עס שיקט זיך) ומזה לעלה ולקלס בתלמוד (ברכות), ובסדר התפלה, ובחנם נדחק בעל אוצה"ש שורש קלס ואחריו הרבה מחברים, ורש"י ז"ל (בחבקוק א' י') והוא במלכים יתקלס כתב שלשון קלס יש לטוב ויש לרע עכ"ל, ואני בעניי לא ידעתי איפה נמצא בתנ"ך שם קלס שמשמעו לטוב, ועיין בבית יוסף טא"ח סימן נ"ו מה שהביא בשם רב יהודאי גאון ורב האי, וכן מה שהביא אבודרהם בשחרית של חול בקדיש בשם רב עמרם גאון שמצינו בו לשון שבח „והוא במלכים יתקלס וכו'" עיי"ש, הוא דחוק כי האמת שפירושו שם לגנאי, והכרו מוכיח עליו „ורוזנים משחק לו", אבל כל הנמצא בסדר התפלה ובתלמוד הרבה מזה השרש הוא מלשון יונית, ויען שלא מצאו אולי בלשון הקודש מלה שמורה בכל צדדיה כהוראת מלה זו בלשון יונית, בחרו בה, וכן נראה לי בכל מקום שלקחו חז"ל מלות יוניות וכדומה, אשר לפי הנראה היו יכולים לקחת תמורתן מלות עבריות, ד"מ: מגים לבו בתלמודו (אבות פ"ו מ"ו) והרבה זולתו מהשרש הזה במשנה ובתלמוד, והוראתו ידועה מענינו, שהוא לשון רוממות וגדלות או התפארות, והוא לפי דעתי מלשון יונית מיגאס (megas) (עיין ספרנו ח"ב צד 45 בהערה ג') ומסתמא בכל המלות העבריות המורות על רוממות וגדלות והתפארות וכו' לא נכללה עדיין כוונתו כמו במלת מגים, וכן בכל מקום כנ"ל, ועד"ז אמרו רבותינו בעלי הפוסקים הטעם מה שמסיימים (ברכת הרב את ריבנו) הנפרע לעמו ישראל, ולא המשלם גמול, ואנן קיימא לן שצריך לומר מעין החתימה סמוך לחתימה? ואמרו: מפני שלשון נפרע הוא כולל יותר כי יש בו עם הגמול גם נקמה ועוד מובנים זולתן (עיין אבודרהם בתפלת פורים), [והלשון נפרע היא לשון ארמית ויש יסוד שרשו גם בלה"ק (עיין שרשים לרד"ק שרש פרע). ואולם תדע, קורא

צדקה, בתנ"ך מובן אחר ובתלמוד מובן אחר, וכן מצוה בתנ"ך ובתלמוד בבלי הוא שם התאר לכל פקודה, ובתלמוד ירושלמי עפ"י רוב הוא צדקה לעניים (אַלמאָזען) (ועיין נחמיה י' ל"ג), וכן אמונה בתנ"ך מובן אחר ובדברי האחרונים מובן אחר עיין לעיל הרבה כיוצא בם, וע"כ אמרו חז"ל: לשון תורה לעצמה וכו', — גם יקרה ללשון שתחדל להיות לשון מדברת, כמו שקרה ללשון עברית ולשון התלמוד וללשון יונית ורומית וכדומה, ואנו רואים היום אצלנו שהרוב אפילו מהמכונים בשם לומדים, בלתי מבינים לתכליתה לשון העברית ולשון התלמוד, ולא ידעו כוונת השמות על מה הונחו בעצם וראשונה, והוראת הפעלים והמלות לתכליתן, ומכ"ש שמוש הלשון וקשרי המלות, ובעבור זה יוציאו משפטים מעוקלים, וישתבשו בעבור זה בדעות, וביחוד יתעה אותם מה שלוקח כל אחד ואחד לקו המשפט תמיד את לשון הלועזית המדבר בה, ולולא הגיע לנו בקבלה פרוש אם זרחה השמש עליו (שמות כ"ב א') היינו לוקחים פרושו כמו בלשון הלועזית [1]), וכן לא תבשל גדי בחלב אמו, שהוא בשר

נעים! שבנוסחאות שלנו החליפו נוסח ברכה זו של הרב ונכתב המשלם גמול לפני והנפרע לנו כדי שיהיה סמוך לחתימה]. — וכמה שנים אחרי כתבי זאת עיינתי בשרשים לרד"ק ולפי מסקנתו גם הוא מסכים שקלם בתנ"ך תמיד לגנאי ומביא גם הוא דעת הגאון רב עמרם, אבל בקצור, וזה מטעה את הקורא שידמה שקלם לדעת רב עמרם תמיד לגנאי ואינו כן לדעתו, אבל אמר שאין לאמרו בקדים כי מוסיפים בזה על שבעה מיני שבח.

[1]) אבל למפרשי הפשט מקדמונינו כגון רבינו הנגאל בפירושו לתורה (הובא במגיד משנה הלכות גנבה פ' ט') והראב"ד ז"ל בהשגותיו (שם ברמב"ם) מבררים הכתוב הזה כפשוטו, ר"ל שאין רשאין להרגו ביום, בהספק ממה שאמרו בתלמוד (סנהדרין ד' ע"ב), וכן מתרגם אונקלוס הפסוק הזה ג"כ באופן אחר, עיין תרגום שם ועיין רש"י שם, אבל דרך הפשט לחוד ודרך הדרש לחוד, וכבר בררנו שרשות למפרשי הפשט לברר לפעמים נגד התלמוד (עיין ספרנו ח"ב לד 21), וגם נגד הדין כנ"ל, אך לא לפסוק כמותו, וכן מפרש הרמב"ם עין תחת עין כפשוטו (מורה ח"ג פ' מ"א) אע"פ שביד החזקה אמר הרמב"ם בעצמו שמי שאומר עין תחת עין כפשוטו חייב מיתה אפילו יהיה מלך המשיח, כי שם כוונתו לדין ולהלכה. — וכן נהג רש"י, כמו שמברר הגאון המזרחי בפירושו לרש"י על התורה, וכן הביא השפתי חכמים כמה פעמים על רש"י בתורה, ולדוגמא עיין שפתי חכמים ויקרא ב' פסוק א' סימן נ', שאמר שם שרש"י מפרש פה נגד ההלכה, וז"ל שפתי חכמים שם: „ואף דהלכתא כחכמים וכו', מפני שזה [שמפרש רש"י פה] קרוב לפשוטו, ודרך הרב (רש"י) לפרש אף שבנגד ההלכה" עכ"ל. ורבינו הרשב"ם ז"ל [נכד רש"י] בפירושו על התורה, זה דרכו כמעט בכל פירושו עיי"ש על הסדר. — ובספר עשרה מאמרות (מאמר חקור דין חלק שני פ' י"ג) להגאון המקובל ר' מנחם עזריה מפאנו מתאמץ להראות בראיה מוכחת מן הכתוב של ד"ה ב' (ג' ד') ויהי כאשר חזקה הממלכה וגו' מהענין הזה שלפנינו ביתר שאת, אך אינו כעת בידי ע"כ לא

בחלב, וכן פרי עץ הדר שהוא האתרוג[1], וכן בתלמוד עובר לעשייתן (סוכה ל"ט), היינו מדמין אחר עשיה, וכאלה רבות, ומכ"ש אם לא ידעו גם

העתקתי דבריו, ויעיין שם הקורא וידקדק בדבריו וימצא סמוכים ומשענת חזקה לדברי אלה שכתבתי פה.

[1]) אתרוג, עיין רש"י ותורת כהנים ותלמוד סוכה (דף ל"ה ע"א) הבאור של שם הדר, ועיין הבאור לתרגום אשכנזי מה שהביא בשם הרמב"ן שאמר שהעץ הנקרא אתרוג בלשון הארמית הוא הנקרא בלה"ק הדר עיי"ש, וכן העתיק המתרגם האשכנזי. — ולחזק דברי הרמב"ן אומר מה שנראה לי בדבר הזה: שהעץ הדר הוא (הפאמעראנץ) (Pomeranz), וידוע ששם זה הוא הכולל גם אל הפרי (לימאָנען או ציטראנען) ואל הפרי הנקרא אתרוג, וכמו שהשם תפאח (תפוח) בלשון הערבית כולל לא לבד התפוח (אפפעל) אבל גם (הציטראנען) והדומה לזה המין; כן השם הדר. — וכן נקרא התפוח בשם כפתור (שמות כ"ה), עיין להלן, וכן נקרא (במשלי כ"ה) ליתר באור בשם תפוחי זהב, (כמו שהעתיק מהר"ש לז') (פאמעראנצען), כי כן פירושו בלשון רומית (גאלדענע אפפעל), וכמו שעשה הירושלמי מהפעל הדר (צוריק קעהרען) שבלשון ארמית את הפעל חזר (הרבה ממנו בתלמוד, וגם בתפלת י"ח המחזיר שכינתו וכיוצא), כי כן מבטא הירושלמי את התבה הזאת כפי התוך לשונו, אות ה"א כחי"ת, ודל"ת כזיי"ן, כנודע לכל דורשי לשונות המזרחיות (ועיין בית האוצר למהר"ש הזה בסופו); כן עשה הירושלמי מהשם הדר שבלשון הקודש (פרי עץ הדר) את השם חזר, תפוחי זהב דמשלי הנ"ל תרגומי הירושלמים חזורין דדהב (בראשית רבה פ' נ"ד). פעמוני זהב תרגום ירושלמי ויונתן חזורין דדהב, וכפתור תרגם יונתן וחיזר, וכן גייפא בחזורין (ויקרא רבה), [וכן בלשון עברית שבתלמוד שדרה, עשו מן שזרתא בלשון ארמית, (לעומת העצה ויקרא ג' ט' תרגום אונקלוס שזרתא), ועיין להלן פרק ק"ה מיסוד לשון המשנה והתלמוד]. ובאמת בארץ ישראל לא נמצאו כלל עצי (ציטראנען ופאמעראנצען) אבל אתרוגים נמצאו הרבה. — ומצאתי בתרגום ירושלמי שהעתיק פרי עץ הדר, תרוגין, בלא אל"ף, וכבר ברכנו בספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך אברך מהוספת א' כזו, ועיין להלן (בהערה לפרק ק"ט) — ודברי המדרש ויקרא רבה אתרוג הדס לולב וערבה חכמים אומרים, צריכים עיון רב. — ואתה קורא נעים פן ישאלך איש עקש מדברי המדרש (שם) שאמרו שלמה הע"ה לא עמד על פירוש הדר שהוא אתרוג, ואיך נעיז פנינו אנו לפרשהו? אף אתה אמור לו לך אל בית האוצר מחברת א' ערך אחש ותמצא תשובתו. ועוד שאין אני בזה כ"א מפרש את דברי הרמב"ן ז"ל. ואולם בהוראת שם אתרוג בלשון ארמית שכתב הרמב"ן ז"ל שהיא בארמית לשון חמוד (ור"ל עץ נחמד למראה ותאוה לעינים) והוא נרדף עם הדר עיי"ש, דבריו אינם מהוורים מכמה טעמים ובלתי ספק אין המלה הזאת אתרוג יסודתה בלשון ארמית אבל שאולה היא מלשון אחרת קדומה, וכן נמצא עץ ידוע (לפי עדות החכם מהר"ב מוספיא בערך תרג א') שנקרא בלשון יונית התרגני (ואולי אתרגני באל"ף) אשר גחליו משובחים, ומזה מפרש בתלמוד התרגני לפחמין. — ומצאתי אחרי כתבי הערה זו בתרגום ארמית על שיר השירים שמתרגם כתפוח בעצי

הלשון המדוברת הלועזית על בוריה, או אם תהיה הלשון הלועזית שמדברים בה מקולקלת ומבולבלת מצד עצמה, כלשון יהודית אשכנזית המדוברת פה במדינה.

ועוד היה הטעם שלא כתבו דברים של בע״פ, כדי שלא יפלו הספרים ביד ההמון, ותהיה התורה כעיר פרוצה אין חומה ביד אלה קלי הדעת והשכל, ויתנהגו בתורה כפי שכלם המדומה, ולא יחשבו את החכם האמתי בעבור זה, כי כלם מקטנם ועד גדולם יהיו בדמיונם בכלל חכמים ומבינים, ויגיע מזה הפסד רב להדת בכלל. — גם יש בדת דברים הצריכים לשנותם כפי הזמן והמקום כפי שקול הדעת של חכמי ישראל וב״ד הגדול לפעמים (עיין מורה ח״ג פרק מ״א ועיין לעיל ולהלן בספרנו זה). גם יש בדת דברים שצריך להעלימם מפני המון העם, אבל להכריחם שיעשו מבלי סבה וטעם, ויסמכו על דברי החכם האמתי, אפילו יאמר לו על ימין שהוא שמאל, וכן מצינו שאפילו מתורה שבכתב בקשו לגנוז ספר יחזקאל ומשלי וקהלת, וכן העלימו ספר בן סירא שלא יטעה את ההמון, כמו שהארכנו בזה בספרנו תעודה בישראל הרבה, וכן מצינו בתלמוד שהעלימו מההמון קצת מאמרים מהתנ״ך הנמצא בידינו מטעם זה, [כי התורה להיותה כתובה בלשון עברית, לא היתה מובנת להמון העם אז, בזמן חכמי התלמוד, כי שפתם היתה בימי חכמי התלמוד לשון ארמית, ובמקומות ידועים לשון יונית עד שהיו מתרגמים להמון בלשונם], כמו ששנינו (בפרק הקורא במסכת מגילה) מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם, מעשה העגל הב׳ נקרא ולא מתרגם, מעשה דוד ואמנון לא נקרא, עיי״ש בתלמוד ובמפרשים.

כתיבת תורה שבע״פ היתה אסורה רק לרבים ובפרהסיא ולהמון, אבל לגדולי הדור איש איש בפני עצמו היתה מותרת, לפי דעת הרמב״ם, ועיין להלן פרק צ״ט בהערה לשם אפוקריפי. — אולם כבר בררנו במקום אחר שאפילו אם הכתיבה היתה מותרת ליחידים מגדולי הדור, לא היתה מותרת כ״א ראשי פרקים, בכדי שעל ידן יוכל החכם הזה להזכיר אם ישכח ממנו לפעמים איזה ענין.

היער (שם ב׳ א׳) היכמא דיאי ומשבח אתרוגא ביני אילני סרק, וכן תרגם (שם פסוק ה׳) רפדוני בתפוחים, כתפוחי גנתא דעדן, וכן וריח אפך כתפוחים (שם ז׳ ח׳) כריחא דתפוחין דגנתא דעדן עיי״ש והיינו אתרוגים, וכן נקרא האתרוג בלשון אשכנזית בשם (פאראדיס אפפעל) וכן הוא בלשון רוסיא (Райское Яблоко) וכן הוא בלשון פולניא, והכוונה בשלש הלשונות תפוח גן עדן, וכן נקרא האתרוג בתלמוד בשם תפוח לפי דעת התוספות (תענית כ״ט ע״ב) במה שאמרו שם בתלמוד כריח שדה של תפוחים, ועיין תוספות (שבת פ״ח בד״ה פריו קודם).

פרק נה

ויהי בארבעים שנה אחרי קבלת התורה, בשנה שמת בה משה רבינו ע"ה בעשתי עשר חדש הוא חדש שבט, באחד לחדש, התחיל משה רבינו לבאר את התורה והמצות בפרושים ובאורים, כמו שנאמר (דברים א'): בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת[1], והוא ראשית הקבלה (טראדיציאן)[2], ונקראו הבאורים האלה עפ"י קבלה בפי מרע"ה בשם משנה, כמו שנאמר (שם י"ז) אצל המלך: וכתב לו את משנה התורה הזאת, ר"ל באור של התורה הזו[3]) על ספר מלפני הכהנים הלוים[4]), ולהיות המלך נשיא וראש השופטים ע"כ הותרה לו גם כן

---

[1]) עיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה (במאמר על דברי ספר הזוהר) מה שהעתקנו מספר מערכות אלהות להר"ף ז"ל (בפרק ט') שגם דעתו שמשנה תורה היא תורה שבע"פ, ומה שהעתקנו מזוהר דברים (דף רס"א ע"א) בד"ה וידבר ה' אליכם מתוך האש שגם דעתו ממש כדברים האלה של המערכות שהעתקנו לענין ספר משנה תורה. ועיין אברבנאל בהקדמתו לספר דברים (בד"ה ומה שראית), ועיין מה שהביא שם בשם הרמב"ן (בד"ה והנראה בזה וכו' והכוונה השלישית) שגם דעתו בענין משנה תורה כמו שכתבנו פה, וכן מצאתי אח"כ גם בספר גן נעול בית א' חדר י' חלון ז'), ופליאה עליו שלא הביא זה לא מהזוהר ולא מהמערכות וכדומה מאלה שהזכרנו פה.

[2]) ר"ל התחלת המשניות הכוללות תורה שבע"פ, (עיין להלן פרק ק"ד).

[3]) עיין רש"י בחומש שמביא את התרגום אונקלוס שתרגם פה משנה בלשון ארמית פתשגן, והוראת שם זה פתשגן לפי דעת רש"י שם הכוונה באור (ערקלערונג), ולא העתקה, נגד דעת התלמוד דסנהדרין (דף כ"א ע"ב) עיי"ש, וז"ל רש"י: ואונקלוס תרגם פתשגן, פתר משנה לשון שנון ודבור, וכן במגלת אסתר (ד' ח') אמר רש"י וז"ל: פתשגן, לשון ארמית ספור הכתב, עוד שם (ח' י"ג): פתשגן הכתב, אגרת מפורשת, עכ"ל רש"י, ועיין להלן פ' ק"ב שהרחבנו בבאור שם משנה.

[4]) ספר דברים נראה לי שהיה אסור כתיבתו אז לכלל ישראל, כי הוא תורה שבע"פ, וזה שדקדק לומר: אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וגו', הואיל משה באר וגו', והיה מסור בכתב רק אל הכהנים והלוים, ולהם לבדם היתה מותרת הכתיבה בתורה שבע"פ (עיין לעיל בסוף הפרק לפני זה). וכן נראה לי שמה שצוה ה' ליהושע „לא ימוש ספר התורה הזה וגו'" (יהושע א') היתה הכוונה רק על ספר „משנה תורה" וזהו שאמר רבי שמעון בן יוחאי (והוא גם בבראשית רבה סוף פרשה וא"ו) וז"ל: „ספר משנה תורה היה סגנון [או סגנום] ליהושע, בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, א"ל חזק יהושע! אמץ יהושע! לא ימוש ספר התורה הזה! וגו'" עד כאן דבריו. — וזה ספר דברים או משנה תורה נראה לי שמצאו בבית ה' בזמן יאשיהו, ולא ספר התורה בכלל, ר"ל ארבעה ספרים הראשונים, כי בלתי אפשר שנשתכחה התורה מישראל חלילה מכל וכל, אחר שהיתה מתפשטת בכל האומה,

הכתיבה מתורה שבע״פ (עיין בסוף הפרק לפני זה), וזה שרקדק הכתוב לומר: וכתב לו, ודע שרק מקצת הבאורים הכוללים כתב משה בספר הזה אלה הדברים, הנקרא משנה תורה, ואולם יתר הבאורים הפרטים והרחבים המסתעפים מהם, שם משה רבינו בפי הכהנים והלוים בע״פ, ומסר להם כללים איך יתנהגו בתורה בכללה, ואיך יתנהגו בשאלה זרה, ואיך יתנהגו השופטים העומדים בישראל עם התורה, ונתן למו רשות עד סוף כל הדורות לדון ולהורות עפ״י הכללים ועפ״י שקול הדעת, כאדם העושה בשלו, ואף אם נראה לפעמים שהוא נגד התורה, מצווה ועומד כל איש מישראל לשמוע בקולם, כמו שנאמר (שם בספר דברים): כי יפלא ממך (ר״ל מהשופט הדיין) דבר — ובאת אל הכהנים — ואל השופט (ר״ל הגדול) ועשית ע״פ הדבר אשר יגידו לך — ושמרת לעשות ככל אשר יורוך — לא תסור ימין ושמאל — והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע — ומת האיש ההוא.

אך כל הבאורים והפרושים, ואפילו רוב התורה שבכתב, וכן כל הסדר והנהגת האומה בכלל, שצוה ה׳ ע״פ משה, לא באו לידי מעשה השלמות בכלל האומה (אבל רק מעט אצל יחידי סגולה, בזמן שמשלו מושלים צדיקים על האומה); ראשונה, שלא באו אל המנוחה והיו טרודים פעם בפעם במלחמות [1]), והשנית והיא הגדולה, שעברו פעם בפעם אלילי הגוים והלכו בדרכיהם ומצותיהם כמעט כל ימי בית ראשון, עד שלבסוף הלכו בעבור זה לגולה כל עשרת השבטים עד היום הזה, ואח״ז גם שבט יהודה ובנימין לבבל, עד בנין בית שני ששבו יהודה ובנימין לארץ ישראל, ואז פסקה עבודת אלילים מכל וכל, ונמח שמה לגמרי בין היהודים עד היום הזה, אז קמו אנשי כנסת הגדולה שהיו בתוכם גם מהנביאים האחרונים (עיין להלן פרק צ׳). והחזירו עטרה ליושנה, ותקנו את הדת והאומה על פי התורה, וחקרו ודרשו בה היטב, והוציאו הבאורים והפרושים והרחיבום, וכפי שקול דעתם וכפי הזמן והמקום, על כן נקראת המשנה על שמם ועל תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם עד רבינו הקדוש, כמבואר להלן באריכות.

הן ידעת שימי השופטים נמשכו שלש מאות שנה, וימי הבית הראשון ארבע מאות ועשר שנים, וכמעט כל הימים האלה היו ישראל עובדי אלילים, וז״ל תנא דבי אליהו (אליהו זוטא פרק ח׳): שלש מאות שנה עברו ישראל עבודת אלילים בימי שפוט השופטים וכו׳, וכן נאצו והכעיסו את בוראם ועבדו עבודת אלילים שלש מאות ותשעים שנה בימי הבית הראשון, תדע לך שכן הוא, שהרי בודאי ארבע מאות ועשר שנים ישבו ישראל בבית ראשון צא מהן

ובספרנו בית האוצר מחברת שלישית דברנו מזה בהרחבה, ושם פרשנו ג״כ דברי הספרי בד״ה משנה תורה: אין לי אלא משנה תורה שאר דברי תורה מנין וכו׳.

[1]) ועיין להלן (סוף פרק ס״ח) מה שהעתקנו מפרק שני דמסכת תמורה השלשת אלפים הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה.

עשרים שנה שלא עבדו מלכי יהודה וישראל עבודת אלילים נשתיירו מהם שלש מאות ותשעים שנה שעבדו מלכי ישראל ומלכי יהודה עבודת אלילים עכ"ל — ועיין רש"י ביחזקאל (ד' פסוק ה' ו') , ולו חשבון אחר בשם סדר עולם . — ובזה סרה הפליאה ששואלים : מדוע לא נזכר כלל מפרושי תורה שבע"פ בתנ"ך ? כי עסק רוב בני ישראל וכהני אליליהם ונביאי השקר שקמו בהם בפעם בפעם היו מבדרים בין העם למודים מעבודת אליליהם , וחברו למו בלתי ספק תורות בכתב ואולי גם פרושים ובאורים עליהם , ואולי חברו למו הרבה נביאות ומליצות כתבנית התנ"ך ובהם עסקו והגו ההמון (ועיין רמב"ם הלכות עבודת גלולים פרק שני הלכה ב') . ורוב הזמנים הללו שהזכרנו היו ג"כ טרודים במלחמות עם שונאיהם [1]) וזמנים רבים היו עבדים משועבדים לשכניהם כעדות הכתובים , ולא לבד שלא קיימו מצות הזכרון והגדר , אף נתקלקלו גם במדות ובמוסר , ולא קיימו כראוי את המצות הנימוסיות שהשכל מחייבם , כמו כל האומות שכניהם , ומכ"ש את המצות מדת אלהית הטבעית , כי הלכו אחר הבלי הגוים ואמונתם הנשחתת והמקולקלת ברעות ; ע"כ אין מהתימה שלא זכרו נביאי האמת כלל בספריהם ענינים מפרושי תורה שבעל פה , כי כל עסק הנביאים הקדושים וכהני ה' השלמים היה להשתדל בכל האפשריות פעם בפעם להוציא מלב העם אמונת עבודת אלילים ותורתם ומנהגיהם הרעים וללחום תמיד נגד נביאי השקר וכהני אליליהם , ולנטוע תחתם אמונה זכה וטהורה , ועכ"פ קצת מצות ההכרחיות , ובעבור זה לא תמצא בכל ספרי הנביאים שיוכיחו הנביאים את העם לפעמים אף על מצות ציצת ותפלין וכיוצא בם ממצות הזכרון רק על שבת לבד , וכל התוכחות שלהם היו כוללות עפ"י רוב רק מצות מדת הנימוסית , ודת אלהית הטבעית , שהשכל יעמוד עליהם , ומכ"ש שלא הזכירום ממצות הגדר , ובהפך השתדלו לגנות בעיניהם אף הקרבנות שאין חפץ ה' במו , כמו שבררנו במקום אחר .

וכה הלכו היהודים בדרכי אלילי הגוים עד גלות בבל , וכשחזרו וקמו אנשי כנסת הגדולה שהיו חכמים גדולים ומהם נביאים , וכלם אנשי שם , המה בהכמתם ידעו לתקן את העם יותר מכל אשר לפניהם , ומאד יאות למו התאר הנפלא שניתן למו „כנסת הגדולה" , ועלתה בידם למחות מלב עם ישראל אמונת הבל של עבודת אלילים מכל וכל , עד שלא נשאר רושם בישראל מעבודת אלילים מן אז עד היום הזה , (ואולי ע"ז כוון חגי הנביא באמרו (חגי ב) : גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון) , והתחילו לנטוע בישראל הדת הזכה מתורת משה בכל סעיפיה , הן ממצות דת אלהית

---

[1]) ועיין בחדושי אגדות להמהרש"א (ערכין דף ל"ג) בד"ה ולא עשו סכות וכו' וז"ל : אפשר דבימי הזקנים אחר יהושע ושמואל ושאול היו טרודים במלחמה , ולא היה אפשר להם לעשות כלם סכות כזה שבימי עזרא , דהטרוד פטור מן הסוכה וכו' „אלא מקים וכו'" עיי"ש בתלמוד ובחדושי אגדות .

הטבעית ודת הנימוסית, והן ממצות הזכרון והגדר, (ועיין לעיל פרק מ״ו הבאור לפסוק כי עזרא הכין את לבבו). וכאשר עלתה בידי אנשי כנסת הגדולה להקים תורת משה על כנה בדברים ככתבן, השתדלו אח״כ לבארה עפ״י כללי המדות, והוסיפו תקנות וגזרות, והלכות למשה מסיני (שהיו בידן מסורות) ובאורים רחבים מתורה שבעל פה, ומן אז התחילה המשנה כמו שבררנו בספרנו זה באריכות, וע״כ נקראת המשנה על שמם.

אך כל התקנות והגזרות לא היו יכולים להעשות בפעם אחת, ונעשו לאט לאט, עד זמן רבינו הקדוש שקבץ כל אלה ביחד וסדרם בששה סדרים — וצריך שתדע שהרבה מתורה שבע״פ ומצות דרבנן לא נתפשטו בכל האומה זמן רב אף אחר חבור המשנה, מהם שקבלו כל הגולה תיכף, ומהם שנתקבלו לאט לאט, לאחר זמן, ויש מהם שנתקבלו ראשונה רק אצל יחידי סגולה, ובמקומות ידועים, ולא בכל הגולה, כמו ששנינו (חולין קי״ו ע״א): במקומו של ר״י הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, במקומו של ר׳ אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין, לעשות כלי ברזל בשבת — ולא לבד שהרבה מצות דרבנן לא נתפשטו תיכף ומיד בין דלת העם, אלא אף בין הגדולים לא נתפשטו, ד״מ: השבעה נקיים לנדה (אף שהיתה תקנה זו אולי קודם רבינו הקדוש); ומדברי התלמוד (פסחים דף קי״ב ע״ב) נראה בעליל שאף רבינו הקדוש בעצמו עדיין לא נהג מנהג זה באשתו, כמו שאמרו שם: שלשה דברים צוה ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי את רבי (הוא רבינו הקדוש כותב המשנה, ומשלשה דברים הללו שצוהו היה אחד מהם) אשתך טבלה אל תזקק לה לילה הראשונה, אמר רב ובנדה דאורייתא, ועיין שם בפירוש רש״י שאמר שעדיין לא קבלו עליהם החומרא של שבעה נקיים. — ועוד בזמן ריש לקיש שהיה אחר רבינו הקדוש ערך שמונים שנה, נראה שלא נתפשטה עוד חומרא זו של שבעה נקיים, שאעפ״י שר׳ זירא אמר בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות עליו ז׳ נקיים; מ״מ נראה שעוד בזמן אחר ר׳ זירא לא נתפשטה עדנה, וזה נראה בעליל מדברי ריש לקיש לההוא גברא ששנה לו דברי ר׳ זירא לדבר חדש (עיין מועד קטן דף י״א ע״ב), ומזה תקיש על כמה מצות דרבנן שלא נתפשטו בכל הגולה בפעם אחת רק לאט לאט, ונראה שעוד בזמן רב יהודאי גאון שהיה ראש ישיבה בסורא (בערך ד״א ת״פ) עדיין לא נתקיימו מצות דרבנן בכל הגולה על אופן אחד [1]) [ולדעת עץ החיים [2]) (הוא הגאון ר׳ יעקב חאגיז) לא כתב רבי המשנה, ורבינא ורב אשי לא כתבו הגמרא רק שסדרום ולו הרבה ראיות עיי״ש

---

[1]) ואז נתחבר ספר תנא דבי אליהו, שהיתה לדעתי תכלית כוונת המחבר לחזק המצות דרבנן, ושאליהו בעצמו העיד שמן השמים הסכימו עליהם, עיין מאמר ע״ד ספר הזוהר, בספרנו בית האוצר.

[2]) בהקדמתו לפירוש המשניות שלו, ונדפס הקדמה זו גם בסוף ספרו תהלת חכמה.

בהקדמתו, וראיתו הגדולה מפירוש רש"י ב"מ (ספ"ב) שאמר שלא היה הגמרא בכתב בימיהם, אלא שנתמעטו הלבבות והתחילו דורותינו לכתוב עכ"ל, ומזה היתה סבה קרובה וקלה שנקרע אז העם לשני קרעים, שכאשר לא רצו לסמוך את ענן לנשיא, השתדל הוא ושאול בנו עם רבים (שהיו מחזיקים על ידו לעשותו נשיא להבדל מהרבנים [1]), כדי שיהיה לו נשיאות בפני עצמו; ולמען שיהיה העם הכרוך אחריו בדלים מכל וכל מהנשיא של הרבנים, הסכים בדעתו להורות בכמה מצות דרבנן כפי דעות יחידים מחכמי המשנה הקדמונים, שהיו מקובלים בעל פה, שלא קבלם רבינו הקדוש למשנה, (מטעם שאין הלכה כמותם); ואם היו כל ההלכות שבמשנה וגמרא כבר נתפשטו בכל הגולה, בודאי לא היה כח ביד ענן ושאול בנו להעביר את העם בפעם אחת ובזמן קצר מאד בהלכות הרווחות והקבועות בישראל שנתפשטו מני אז, שנתגדלו עליהם; אם לא שנאמר שרבים לא נתפשטו עדנה, והיו חלוקי דעות בכמה מהם, ומזה היו התפלין ג"כ [2]); כי אם נאמר שהיה דבר המתפשט באומה, לא היה באפשר שיבטלו בזמן קצר מאד, כי לא היה ההמון מקבל דבריהם, והרבה כיוצא בזה; וכאשר קבל ענן את הנשיאות, השתדל בכל כחו לפסוק הלכות שיהיו תמיד נגד ההלכות שפסקו הרבנים, ולקיים תמיד דברי המועטין מחכמי המשנה הקדמונים, כדי שיהיה העם הכרוך אחריו בדלים מהרבנים, שהשתדלו תמיד לקיים דברי המרובין כפי ההלכות הקבועות בששה סדרי משנה, שהמה כסולת נקיה שזככם רבינו הקדוש ובית דינו, שהלכו אחר הרוב, ובררו ולקטו מכל הברייתות הקדומות

---

[1]) רבנים: בשם המאמר הזה הכונה עדתנו מחזיקי התלמוד נגד עדת הקראים.

[2]) ואמרו בתלמוד: תפילין עדיין מרופה בידם, וכדומה, (עיין להלן פרק נ"ח) מה שבררנו נגד דעת התוספות, ומהתלמוד (ממאמר המובא בתוספתא רבא הלכות תפלין, ונשנה משמו גם בטור אורח חיים הלכות תפלין) נראה בעליל שרק התלמידי חכמים היו מניחים תפילין ולא העמי הארץ, [עיין להלן (פרק קי"ט)]. ואחר כך נתפשט זה גם אצל עמי הארץ, כדרכם תמיד לחקות כל דבר, ובפרט בענין הזה שהיה לבוז וחרפה למו, שבזה יהיו ניכרים שהמה עם הארץ, (והמה היו הרוב באומה, ומהם היו העשירים הגדולים שהיו מחזיקים ידי ת"ח העניים והיתומים), וכאשר נתפשט אח"ז בכל העם כת"ח כבלתי ת"ח, ע"כ מחקו המאמר הזה (המובא בתוספתא רבא) מן התלמוד, ועיין תשובות הגאון מהרי"ק (שרש קע"ד ענף ב') מה שהביא בשם ר"י מפריש, רבו של רבינו הסמ"ג, בד"ה: אמאי סמכו העולם שלא נהגו להניח תפילין, עיי"ש. ומהיוחסין והשה"ק נראה גלוי שבארץ ספרד [עוד בימי רבינו ברוך מגרמייזא בעל התרומות (שחברו ד' אלפים תתקצ"ז)] הקילו במצות תפלין.

אך לא אעלים מאת הקורא שמהרי"ק בתשובתו (שם ענף ג') מוכיח בהפך, שרק ההמון שאינם לומדי תורה חייבים בתפילין, אבל מי שלומד תורה אין לו כל כך מצוה להניח תפילין, והביא ג"כ מהמכילתא שאמרו שם: למען תהיה תורת ה' בפיך, כל הקורא

וזולתן מתורה שבעל פה הלכות פסוקות, — ובאריכות הזמן נעשו עוד שנויים אחרים עד שנעשו לכת אחרת מכל וכל, ויבדלו מאחיהם [1].

והפרוד הגדול הזה והשנאה והקנאה שהיו בין הקראים והרבנים, היתה אח"כ ג"כ סבה רבה לחזוק המשנה והתלמוד בכל הגולה (בעדת הרבנים שהלכו אחרי למודי רבותינו והחזיקו בראשי ישיבותיהם), ולקיים כל המצות שבמשנה וגמרא בכל אנשי הגולה על אופן אחד בלי שום שנוי כלל, מראש הגולה היושב על כסאו עד איש הפחות שבעם, כי מן אז התחילו להרגיל גם את דלת העם במצות הללו (שהיו מקדם רק ליחידי סגולה אשר תורתם אומנותם), כדי שיהיו כרוכים אחר כת הרבנים, וראשי הרבנים ונשיאיהם וראשי הגולה השתדלו לתכלית זה להקים ישיבות בכל מקום אשר היה לאל ידם, ולהרבות תלמידים לאלפים, בכדי להעמיד מהן דיינים בכל עיר, ובעלי הוראה, ודרשנים, ומלמדי הנערים והתינוקות את ההלכות והתלמוד. וגם בארץ ספרד שהיה שם המון רב מהיהודים (מאחינו עדת הרבנים) לא היה נתפשט התלמוד עד זמן ר' משה השבוי ובנו ר' חנוך (מאת ה' היתה נסבה שיבואו לספרד על אופן ההזדמנות והמקרה כנודע), ומהם נתפשט למוד התלמוד בספרד ומספרד לכל ארצות המערב, ובלתי ספק כאשר לא היה התלמוד מתפשט עדנה בספרד בימים ההם לפני זמן ר' משה השבוי, לא היו מתפשטים אז עדנה כל המצות דרבנן בשלמות, ולא על אופן אחד וענין אחד, כ"א אצל קצת יחידי סגולה, ולההמון היו רובם מאלה המצות וסדר עשיתן זרות ובלתי נודעות, וכן מצינו שגם בארץ מצרים זמן רב אחר זה היו רובן מהמצות האלה בלתי נודעות עד שבא הרמב"ם למצרים כנראה מתשובותיו. ביאתו של ר' משה השבוי ובנו ר' חנוך לספרד היה בערך ד"א ת ש"ן (4750) ליצירה בסוף זמן הגאונים.

פרק נו

התורה שבכתב ניתנה בכתב עברי (עיין ת"ב צד 18) ובלשון עברית, ולא בכתב אשורי כאשר הוא היום לפנינו [2] ומקובל אצל חכמי

בתורה כאלו מניח תפלין. — עיין שם במהרי"ק על הסדר ענף ב' וענף ג' מתשובה זו.

[1]) בשיר שלע המחלוקת הנדפס בראש ספר פנת יקרת להקראים, נראה גלוי שהקראים קבלו דעות בית שמאי בהלכות ודינים. — וקראו את שמאי בשם חסיד, ואת הלל בשם מדיח. ומי לא יתפלא על המחבר הזה באמרו: שהלל אמר אין להם משיח לישראל; כי חשב שהלל הזקן הוא בעל המאמר הזה, ולא ידע שבעל המאמר הזה הוא ר' הלל אמורא.

[2]) חלוף הכתב היה בזמן עזרא, (ועיין להלן סוף פרק תשעים בהערה אחרונה שהרחבנו לדבר בזה בעז"ה ודברנו בו חדשות). — ומהמאמר (הקדמון מאד) (מגלה

התלמוד שכל דבור שיצא מפי ה' בנתינתו התורה נחלק לשבעים לשון (המה לשונות ראשי האומות הנזכרות בפרשה נח), (עיין ספרנו תעודה

פ"א) „מנצפ"ך צופים אמרום" נראה שעזרא וסיעתו חגי זכריה ומלאכי תקנום, כי אם נאמר שהנביאים שלפניהם תקנום, הלא לפני עזרא לא היה הכתב אשורי אצל היהודים? אך כשקם עזרא וסיעתו הנ"ל והחליפו את הכתב עברי שלהם לכתב אשורי הוסיפו אותיות מנצפ"ך בכתב אשורי שלא היו בו; ודע קורא נעים! שהרבה חלופים עברו על מבטא האותיות באלפא ביתא שלנו מן עזרא עד זמננו, ואנו (ובפרט במדינתנו פולין ואשכנז) אין אנו יודעים היום לבטא הרבה אותיות כראוי, וכן נראה לי שלא היו בהברת האותיות ב (גד) כפת שום הפרש לקדמונים (אף בזמן התלמוד) בין דגש לרפה, וראיה לזה מצינו בתלמוד (ברכות ט"ו ע"ב) שיתן ריוח בין הדבקים, כגון על לבבך, עשב בשדך, הכנף פתיל, עיי"ש, ואם היה הפרש במבטא, מדוע יתן ריוח בין עשב בשדך, ובין הכנף פתיל, אם לא שנאמר שלא היה הפרש (באמת אין בלשון הערבית אותיות אלה כפולות, ותמיד יבוטאו בדגש, רק אות פ שהיא תמיד רפויה כנודע ליודע בלשון ערבית), ואצ"ל בזמן הנביאים אין ספק שלא היה הפרש בין דגש לרפה, כנראה מהתרגום שבעים זקנים ביונית מהשמות העצמיים הפרטים שבתנ"ך, כשמות האנשים והימים והערים, וכדומה, (אם לא בהברת ב דגושה מעברית שלעולם אצלם כאות ב רפויה, כי אין ליונים ב דגושה כלל עיין להלן). וגם בגוף לשון העברית שבתנ"ך נוכל לברר זאת, ד"מ: כדבר אפרים רתת (הושע י"ג), ובירמיה (מ"ט) מצינו: רטט החזיקה, וכן מצינו בבנין התפעל אם פ"א פעל ד' או ט' או ת', תחסר תי"ו סימן הבנין ומובלעת באות פ"א הפעל, ד"מ: המתקדשים והמטהרים (ישעיה ס"ו), ועיין אבן עזרא בפירושו שם, ואמרו המדקדקים לפי שהם קרובים במבטא ודינם כשתי אותיות דומות שתפול הראשונה ונשלמת בדגש עכ"ל, ואם היה הפרש בין תי"ו רפויה לתי"ו דגושה כמו אצלנו היום, אז לא היתה התי"ו מסימן הבנין בהתפעל, שהיא רפה, נבלעת באות ט או ת דגושה או ד' (הדומה בהברתה קצת לטי"ת ותי"ו דגושה) וכדומה; וכן לא היה הפרש לקדמונינו בין אות ח' ואות ה', כמו בלשון ערבית, כמו שמצינו בתלמוד כמה פעמים, ד"מ (כריתות פ"ב): ומאי משמע דהדין נחרפת [והיא שפחה נחרפת (ויקרא יט)] ליפנא דשנוי הוא? דכתיב ותשטח עליו הריפות (שמואל ב' י"ז), במכתש בתוך הריפות (משלי כ"ז). (מגילה פ"א) בהט אבנים שמתחוטטות, וכן (שבת פ"ח) הוצא חציצא, וכן (שם פ' הבונה) בדרשו נוטריקון אב המון (ר"ת המון חביב מלך וכו') וכן בעירובין (פרק כיצד מעברין) אתונות צחורות אלה ת"ח וכו' ומבארים אותה כצהרים, ואצל אנשי הגליל שלא דקדקו בלשונם לא היה ניכר במבטאן בין ח, א, ע, כדאמרינן (שם בעירובין בריש פרק הזה), דאמר לו: אמר למאן? אמרו ליה גלילאה שוטה חמר למרכב, או חמר למשתי, עימר (פי' צמר) למלבש או אימר (פי' שה) עיי"ש, והאותיות הדומות במבטא קצת, היו מתחלפות בעבור זה, ובאו ג"כ אלו תמורות אלו במכתב בתנ"ך וכן בתלמוד לפעמים, כי המבטא היה משתנה ממחוז למחוז, ובפרט מזמן לזמן, ובספרנו בית האוצר דברנו הרבה מזה. — ובספרנו תעודה בישראל (צד 35 בהערה) תמצא שקדמום הכנעני

בישראל שער השני פ"ח [1]) וכן באה לחז"ל בקבלה ויש להם סמך גם מהתורה

שהביא לארץ יון בזמן יהושע בן נון האלפא ביתא, לא הביא כ"א שש עשרה אותיות, היינו: א, ב̄, ג, ד, ה, (E), י, כ, ל, מ, נ, ע, (0), פ, ר, שׁ, ת, ו (V הנקראת איפסילאן) והיו חסרות בו לפי האלפא ביתא העברית שלנו היום אותיות אלו. ז, ח, ט, ס, צ, ק, ואותיות מנצפך ביונית גם אז גם עתה אינן כפולות, וכן אותיות גד כפת מבוטאות רק דגושות ולא רפות, ואות ב תמיד רפויה, ואות סיגמא הבאה במקום שי"ן הברתה כסמ"ך שלנו, ואות איפסילאן הברתה כמלאפום וּ, בהברה האשכנזית שלנו, (ר"ל Ü), אם לא בתנאים ידועים מבוטאות כאות ו שלנו, וכאשר נדקדק היטב לפי ההברות האמתיות מאותיות אלפא ביתא העברית כמו שמבטאים אותם אנשי המזרח, יהיה למו השתוות ודמיון ממש גם עם הברות אותיות אלפא ביתא של היונים הראשונים, כי קדמוס זה היה ממגורשי כנען שעזבו את ארצם בזמן יהושע בן נון, והאלפא ביתא שהביא להיונים מכנען היו ממש אותיות עבריות, ונשתנו בזמן מהזמנים, כמו שדברנו מזה בספרנו ת"ב.

ובזה סרה ג"כ התמיה שמתמה הבאור לתהלים (כ"ה ול"ד), מדוע סיים המשורר (בשני קאפיטלין אלה העשוים על סדר אלפא ביתא) פודה ה' נפש עבדיו, פדה אלהים, בהוספת אות פ על האלפא ביתא בסופו? עיי"ש, אבל האמת שאות פ היא תמורת ו' הנחסרת בקאפיטל כ"ה ול"ד (ועיין אבודרהם) כי באלפא ביתא היונית שהזכרנו היתה אות איפסילאן שהיא כאות ו' בסוף האלפא ביתא, ובהסירך השמונה אותיות שהוסיפו אחר זה היונים על האלפא ביתא שלהם (עיין שם בתעודה בישראל), ובהסירך ג"כ מהשש אותיות שהזכרנו, אותיות ס, צ, ק, שנחסרו למו עד היום, תמצא שהולך האלפא ביתא של היונים ממש על סדר אלפא ביתא שלנו, וגם סדר האלפא ביתא של הערביים נראה שהיה על הסדר שלנו (אבל נשתנה אח"כ), וידוע ג"כ בלשון ערבית שהפ"א (רפה, כי אין להם פ"א דגושה) תבוא לפעמים במקום ו' בעברית, ודברי הבן עזרא ידועים, שאמר שהווי"ן בלה"ק הבאות לרוב בראשי הפסוקים והמאמרים הנקראת ו' החבור והמשך, שהיא כפ"א (רפה) בלשון ישמעאל (כוונתו ללשון ערבית), עיין בפירושו לתורה, ודע שהפ"א (רפה) בלשון ערבית הבאה בראש התבה להורות החבור, נגזרת ונקצרת מן מלת החבור אף שבלה"ק, (ובספרנו בית האוצר הרחבנו בזה). וקרוב לודאי הוא שהשתמשו קדמונינו העברים באות פ' תמורת ו' בכמה מקומות מספרי הקדש להיותן שוות במבטאן באין שום הפרש, ובעבור זה נחסרו היום בכל שרשי לה"ק שרשים שתהיה פ' הפעל ו' (ורק תבה אחת ווי העמודים). — ועל דבר חסרון האותיות זולת אות ו' בקאפיטל כ"ה הנ"ל, עיין הבאור שם. — והמנהג הזה לחבר שירים ע"ד אלפא ביתא, הוא מנהג קדום גם אצל הערביים והפרסיים.

[1]) כן אמרו חז"ל (שבת פ' ר"ע): אדני יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים ס"ח) כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשון עכ"ד. ר"ל ה' יתן אומר אחד, אבל הלשונות המבשרות רבות הנה, ואם תזכה ותבין דבריהם הקדושים תמצא שדבר גדול דברו חז"ל בזה, והוא: כי הדבור כביכול הנשפע מהגבורה לובש כל צורה כפי אזן השומע

שמשה רבינו העתיק התורה בשבעים לשון, ורבותינו האחרונים חולקין בדבר אם נעתקה כל התורה ואם המצות לבד — ובספרי אמרו שהקב"ה נגלה בנתינת התורה בארבע לשונות: ויאמר ה' מסיני בא זה לשון עברי, וזרח משעיר למו זה לשון רומי, הופיע מהר פארן זה לשון ערבי, ואתה מרבבות קדש זה לשון ארמי [1], עכ"ל.

פרק נז

התורה שבכתב כוללת ביחד שני דברים: א) תקון הגוף (מדת הנימוסית שהזכרנו) לקיום הקבוץ [2]. ב) תקון הנפש (מדת אלהית שזכרנו),

---

ומדבר מתוך גרונו בלשון עמו, (ועיין מהרש"א בחדושי אגדות ברכות מ"ח ע"א), וכמו שכתב רש"י ז"ל על הפעל מִדַּבֵּר שנאמר אל השם יתעלה (בבנין מתפעל ובדגש הדל"ת לחסרון תי"ו) עיי"ש, וכמו שהדבור כביכול של הגבורה מתחלק לשבעים לשון, כן היו יכולים בני אדם לקרות (לעזען) בשבעים לשון המכתב אלהים החרות על הלוחות (עיין ספרנו בית האוצר שרש הרט), וכן קורין (זיא לעזען) בני אדם בשבעים לשון כל מה שכתוב על ספר ה' הגדול, שנאמר דרשו מעל ספר ה', ונגלו כספר השמים, השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע, יום ליום יביע אמר, ולילה ללילה יחוה דעת, אין אומר וגו'. בכל הארץ יצא קום (ר"ל אותיותיהן), ובקצה תבל מליהם. ומזה תבין ג"כ מאמר נפלא לרבותינו ז"ל בב"ר: ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר (ישעיה כ"ט י"ח) „זה ספר תולדות אדם" ע"כ דברי בראשית רבה (כ"ד).

[1]) נראה לי שמוכיח הספרי מהכפל של ארבע מלות שונות בא, זרח, יפע, אתה, שמשמש פה על התגלות ה', כי בעברית יאמר בא (געקאממען) ובלשון רומית (לאטינא) יאמר ortus על הזריחה וגם על כל דבר שנתגלה לעינינו, וכן נגזר בלשון אשכנז מן הפעל „שיינען" הפעל „ערשיינען", (איין גייסט ערשין, אין איינער געזעללשאפט ערשיינען, פאר אונז ערשיינען), ובלשון ערבית יפע יאמר על ההעמדה והתגלות דבר (אויף טרעטין, עמפאר שטייגען), ובלשון ארמית אתה, (והוא תרגומו של בא). — ואם נאמר שכוונתו על פארן שהיא מדינת ערב, ועל שֵׂעִיר שהוא אדום, לא אדע מה סיני ורבבות קדש, כי אינם מורים על עבר וארם.

[2]) כבר בררנו בשם חז"ל (בספרנו תעודה בישראל צד 159) שתקון הגוף קודם בזמן ובטבע לתקון הנפש, עיי"ש מה שהבאנו ממשנה דאבות ומדרש רבה ואבות דר"נ וכדומה, וכן הבאנו כנ"ל מרבותינו האחרונים רבינו תם וכדומה, ועל דברי רז"ל בלתי ספק סמך גם הרמב"ם ז"ל (במורה ח"ג פ' כ"ז) שתקון הגוף קודם בזמן ובטבע לתקון הנפש עיי"ש, והחכם רבי שם טוב המפרש הוסיף על דברי הרמב"ם שם וז"ל: ולכן תראה שהרבה מדינות (כגון מדינת הישמעאלים והדומה לה) אם שאין להם תקון הנפש כלל וכו' למה שימצא מהם תקון הגוף (הם קיימים), וירושלים עיר הקודש אף שהיו להם אמונות אמתיות למה שנאבד מפניה שלמות הגוף נפסדה במהרה, כמו שהיה בבית שני, וכו' עיי"ש, והחכם ר' שלמה ווירגא

להגיע אל השלמות האחרון והנעלה, ישיגנו האדם אם יעסוק בתורה, ואם יהיה משכיל בדעות, והוא שישתדל להשיג בדרך העיון מהדעות כל מה שביכולת האדם לבוא עד תכונתן, ולהיות שהתורה נתנה לא למשכילים לבד ואנשי הסגלה המעטים בעולם מאד, אבל גם להמון שאין דעתו צרופה, גם לא יניחוהו טרדותיו ועסקיו הגסים והרבים ההכרחיים לקיום גופו לעיין באלה הדברים המושכלים; ע"כ השתדלה התורה והרחיבה דבריה הרבה רק בקיום המצות הנתלות במעשה, היינו במצות הזכרון והגדר, ומעט בתקון הנמוס הכללי, וסדרי המשפטים, לטוב החברה, עם גמול טוב הגשמי לעושי הטוב ועונש הגשמי לממרים ועושי הרע, אבל בדעות היינו ממציאות ה', יחודו, ויכלתו, רצונו, וקדמותו, וגמול הרוחני [1]) וכדומה, צותה התורה רק דרך

ז"ל בספרו שבט יהודה כתב וז"ל: כשיעביר האדם במחשבתו המכות הגדולות האלה (הנזכרות בספרו), יפלא בעיניו ויאמר: מה חרי האף הגדול הזה, לא עשה כן לכל גוי, עם היותם עמוסים מפשעים יותר מהיהודים וכו'. אבל הסבה לזה קנאת ההמון וכו' ושם שמים מתחלל, כי יאמרו שאין לנו דת, כמו שכתב מהר"מ מקוצי שאם לא היה אלא ענין זה חוק עמנו היה בו די להאריך גלותנו, ונאמר: שארית ישראל לא יעשו עולה, עיי"ש בשבט יהודה.

[1]) רבים אומרים שהשארת הנפש לא היתה נודעת כלל ליהודים קודם שהודיעה מחוקק הנוצרים; והוא שבוש, כי מלבד הרבה פסוקים בתנ"ך המורים עליה, נראה בעליל שהיתה מפורסמת ליהודים, ממה שבקשו אברהם ויצחק ודניאל וחבריו למות על קדוש השם, וכן בקש שאול להעלות את שמואל אחרי מותו, וכן מזכירה בפה מלא שלמה המלך ע"ה (בחכמת שלמה). ונאמר (יחזקאל ל"ז): ודוד עבדי נשיא להם — ודוד כבר מת, ומלאכי אומר: הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג') — ואליהו כבר נעדר, ואין צריך לומר ראשי חכמי המשנה שהיו בהתחלת בית שני שמזכירים השארת הנפש בפה מלא, ודברו ממנה בהרחבה כפעם בפעם, וכן פילון היהודי שהיה קודם דת הנוצרית דבר ממנה בפה מלא כמה פעמים בספריו, ולדוגמא יעויין בסוף ספרו מחיי משה ממיתת משה רבינו ע"ה, ולא היהודים לבד ידעו מהשארת הנפש אף היונים ידעו, כנודע מסאקראטעס, ועוד זמן רב קודם סאקראטעס כבר ידעו היונים ממנה, גם דברו וישוררו בשיריהם על השכר והעונש להנשמות אחר המות, כגון ארפעאוס (orpheus), והמשורר הגדול האמער (Homer), וקראו בשמותם למקומות העדן והתופת, היינו „שדה אליזיאי" למקום העדן לשכר הצדיקים, „וטארטארוס" למקום העונש לרשעים. — ועוד קודם המשוררים האלו זמן רב היתה נודעת השארת הנפש לחכמי מצרים וכהניהם, ומהם קבלו היונים. ואין ספק שהמצרים קבלו ידיעה זו מן אברהם אבינו ע"ה ומבניו, כמו שקבלו מאברהם הרבה חכמות ומדעים, כמבואר לעיל. — וז"ל הסופר היוני המפורסם הערָאדאט בספרו ד"ה (Herodotus Hist‘ Lib, II. c. 123): „המצרים המה הראשונים שהאמינו בהשארת הנפש [גם הם היו הראשונים לאמונת הגלגול], וכהניהם למדו את העם להאמין שהנשמה איננה נעדרת וכלה במות הגוף" עכ"ל. — ומן היונים קבלו אח"ז גם הרומיים, עד שהסופר הנודע לרומיים ציצערא (M. J. Cicero) כתב ספר בתבנית שיחה על השארת הנפש המתואר בשם (Tusculanae Disputationes),

רמז ובקצור מופלג, ולא בארה בפרוש מופתי העיון ודרכי ההשכלה לאמת הדעות הנזכרות ממציאות ה׳ וכדומה, אבל בדרך רמז לאנשי הסגלה המעטים, שישתדלו לעיין בם מדרך העיון והשכלה, כמו: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה׳ הוא האלהים וגו׳ (דברים ד׳), ואהבת את ה׳ אלהיך (שם), ואין אהבה אלא אחר ציור שכלי והשגה ברורה, ונהגה התורה במצות הדעות כמו שנהגה במצות המשפטים שהזכירה אותם במלות מעטות; מפני ששניהן (ר״ל מצות הדעות ומצות המשפטים) יחייבם השכל האנושי. והנה יסוד המשפטים בכללם יחייבם כל שכל ישר שבאנשים בהשקפה ראשונה, ואמנם לבאור המשפטים בסעיפיהם הפרטיים צריך עיון רב ולמוד עמוק בחכמת המשפטים (יורי), והבאור הזה לא בא בתורה, אבל מסור ביד החכמים הבקיאים בחכמה זו; וכן ממש יסודי מצות הדעות בכללם יחייבם ג״כ כל שכל ישר שבאנשים, אולם לבאור הדעות בסעיפיהם הפרטיים צריך עיון רב ועמוק בלמודי חכמת אלהות, והחכמות הקדומות לחכמת אלהות, והבאור הזה לא בא בתורה ג״כ, אבל מסור ביד החכמים הבקיאים בחכמה זו, וכן הדין עם יתר החכמות הנצרכות לבאור כמה מצות מסוג אחד, כגון מהמספר והתכונה והכוכבים, אל מצות קדוש החדש וקביעת המועדים; מהנדסה וחכמת הנטע, אל מדת הגבולים וכלאי הזרעים; מחכמת חנוך בנים ודרכי הלמוד, אל מצות ולמדתם אותם את בניכם; מחכמת הרפואה, אל מצות נגעים וחובל ומזיק וכדומה, וכן מחכמת הנהגת המדינה ותכסיסי מלחמה, אל הרבה מצות שבתורה מענין הזה (עיין לעיל בראש הספר), וזולתן מהחכמות אשה אל רעותה מהמצות והאזהרות.

וכל אלה החכמות הונחו לחכמים, וביחוד היו הענינים הללו ביד הכהנים בימים ההם, ונתחברו באלה החכמות והמדעים בכל זמן וזמן חבורים, והיו הולכות החכמות ותתרבינה מיום ליום כפי הנסיונות והחקירות ובדיקות

וזה ליגערא הי קודם חשבון הנוצרים זמן רב. — ואני קריתי בספר אחד מחכמי העמים, שביום שדרש אפלטון ברבים מחיי עולם הבא מהשארת הנפש אחרי המות, בו ביום השליכו עצמם בנהר כמה אלפים מן היונים, כל איש מלוק ומר נפש, לאמר מה לנו לחיות פה חיי צער ויגון, רגע נמצא בית מנוס להיות חיי עונג ומרגוע בעולם הנצחי, ובעבור זה יצאה פקודה מהממשלה של היונים שבל ישמע על פי הדורש הזה ולא משום אדם מהשארת הנפש, עכ״ל. ואולי בעבור זה נשתכחה מלבות היונים, ובעבור זה מכל הגלוים אליהם כגון הרומיים וכדומה, שלקחו לקח מפי היונים ומחכמיהם, עד שקם מחוקק הנוצרים ושלוחיו תלמידי חכמי המשנה שהיו תלמידי הנביאים והודיעו בין האומות מהדם, ע״כ נקראת על שמם.

וראוי להעיר פה: אף שרבים מחכמי האומות, ומרבותינו חכמי הגאונים, וגם קצת מהמקובלים [כגון החסיד המקובל בעל ראשית חכמה, וכדומה] מיחסים ענין הגלגול אל החכם היוני פיטאגאראס (Pythagoras), בכל זאת לא היה הוא הממציא, אבל קבל מהמצרים, — ואולי להיותו הראשון שלמד זאת באייראפא, על כן נקראת על שמו.

המתחדשות פעם בפעם, כמו שנראה היום, והיו החבורים האלה בחכמות ומדעים ראשונה ביד הכהנים, כי לא הונח אז לכל איש ואיש כרצונו וכחפצו להתעסק בהם כ״א להכהנים לבד, והיו מצווים על זה כמבואר לעיל. ודע שאף החבורים הללו מהחכמות והמדעים והסודות שהיו ביד הכהנים היו בהם רק רמזים וראשי פרקים מכל ענין וענין, בכדי שלא ישכחו מזכרם, אולם הבאורים הרחבים והשקלא וטריא בפרוטרוט, היו אסורים אף להם להכתב בספר, פן יפלו ביד אנשים הבלתי ראוים, אבל היו שונים בעל פה לעצמם ולתלמידיהם הראוים לזה.

אמר המחבר: לדעת קצת מחכמי התלמוד ומהגאונים ומהחכמים האחרונים נתנו כל למודי החכמות והמדעים למשה רבינו מפי הגבורה בסיני ביחד עם כל תורה שבע״פ, ועיין פרוש רבי שם טוב למורה (חלק א׳ פרק י״א), ובפרט הגאון החכם ר׳ יוסף קנדיאה (עיין הקדמתו השניה לחלק שני מספרו אלים המתואר מעין גנים) אוחז בדעה זו בשתי ידיו, ואולם הרמבמ״ן ז״ל כפי הנראה ממנו בחלק שני מספרו ירושלים הוא אחד מהממאנים בסברא זו (היינו שהחכמות נתנו למשה בסיני) עיין שם טעמו ונמוקו (והוא הלך בזה בשטת הגאון בעל העקרים כנראה לכל מעיין ומבין), אבל באמת יש לפשר בין שתי הדעות הללו, ולומר, שרק הפקודה לדרוש בחכמות הנצרכות לבאר על ידן המצות נאמרה בסיני, אבל לא נתנו בסיני הלמודים האלה בכללותיה ופרטותיה, והרי הוא כמו שצותה התורה על עבודת אדמה והעירה עליה, אך לא בארה אופני עבודתה, כי השכל יעמוד עליו, וכמו שצותה התורה על כל מצות הנמוסיות וכן על מצות הדעות על אופן הזה, כמו שבארנו כמה פעמים (ועיין להלן פרק מ״ו), ויוכל להיות שנתנו גם כן בסיני מיסודי כל חכמה ומדע רמזים קטנים וראשית דבר, ונצטוו על העיון בהם והרחבתם כפי שכל האנושי כל ימי צבאו על הארץ מדור לדור ומזמן לזמן, ככל תורה שבע״פ שלא נתנו ממנה רק ראשי פרקים (כדעת הרמב״ן ז״ל שהבאנו לעיל פרק ל״ה), והשואלים אשר ישאלו לאמר: הלא למותר היה לתת היסודות מהחכמה בסיני, כי שכל איש הישראלי יעמוד עליהן מעצמו כמו שעמדו עליהן באמת כל האומות אשר לא קבלו התורה? אף אתה אמור להם: אם כדבריכם, מדוע נתן ה׳ בקולי קולות באותות ובמופתים על הר סיני גם מצות הנמוסיות שיעמוד עליהם שכל אנושי מעצמו, ויש מהם שאפילו כל אומה שפלה עמדה עליהם מעצמה (עיין לעיל פרק מ״ה הערה שניה).

פרק נח

כבר מבואר במה שקדם, שהמצות שבתורה הנתלות במעשה יש מהם מצות שנודעת תועלת כל פרטיה לכל בר דעת, אם לתקון הגוף, ואם הערות והכנות לתקון הנפש, ואם רמזים לענין יחוד ה׳ והשגחתו, בדרך כלל, ובפרט מצות הזכרון שטעמיהן מפורשים בתורה, או מצות המשפטים שטעמיהן נודעים

מעצמם, ויש מצות ידועות שלא נודעות תועליותיהן לכל בר דעת, כגון מצות הגדר, ובכל זאת נמצאו להן סבות וטעמים כמבואר לעיל, ותועליותיהן בכלל נודעות לחכמי הדור, ויש מאנשי הסגלה שבחכמי הדור והמה בני העליה המעטים שאף פרטותיהן נודעים למו, וכמו שאחז״ל על שלמה המלך ע״ה שידע טעמי כל המצות לבד אחת שנעלמה מאתו והיא היתה ממצות הגדר, וכן בארו חז״ל בתלמוד ובמדרשים טעמי המצות כאלה לפעמים, עיין לקמן [1], וכן מבואר בתורה עצמה [חוץ טעמי מצות הזכרון כמבואר לעיל] גם כן קצת ממצות הגדר, כגון: רבוי הנשים והסוסים למלך ישראל, [מן הטעמים האלה הנגלים בתורה תקיש על השאר שכלם מסכימים לשכל הישר ומבוארים היטב בשכל פשוט לכל אדם, לו היה רצון התורה לגלותם כלם, כמבואר להלן]. וכן באר קצת מהם אלעזר הכהן הגדול אחיו של שמעון הצדיק, תמצאם בספר אריסטיאה, והחכם ידידיה אלכסנדרוני בספרו מחיי משה חלק ג׳ [2], ורבינו סעדיה גאון באמונות ודעות שלו, והרמב״ן בסוף פרשת בא ובפרשת קדושים, והראב״ע ביסוד מורא, והכוזרי, ורבינו יצחק קארו בספרו תולדות יצחק [הוא דודו של הגאון ר׳ יוסף קארו בעל ספר הבית יוסף [3]] והחכם בעל ספר היקר מאמר

---

[1]) וכן היו כל טעמי המצות נודעים להכהנים והזקנים בתכלית השלמות בקבלה איש מפי איש עד משה רבינו ששמע מפי הגבורה, כי כל יסודי התורה עם כל סעיפיה ופרטותיה היו מסורים בידם, והמה היו ראשי המורים באומה, ומהם יצאו כל התקנות והגזרות כפי המקום והזמן, ולזה היה מהכרח למו שידעו טעמי המצות, וכן היו כל החכמות והמדעים מסורים להם, והם היו כותבין גם האיסטאריע, עיין יוסיפון נגד אפיאן (ספר א׳, פ׳ ו׳) שאמר שהכהנים היו מצווים על כתיבתה, וכבר בררנו לעיל הסבה מדוע העלימה התורה במצות ידיעת טעמיהן, ועוד שאין מדרך הפקודה אף בנמוסיות להגיד להם טעמים, כי יוכל להגיע מזה הפסד רב ויזלזלו בה העם, וכמו שאחז״ל (בסנהדרין פרק כהן גדול), וכן נודע בתלמוד שגם הגזרות שגזרו בירושלים הסנהדרין, לא גלו טעמן עד כלות שנה תמימה, מטעם הנ״ל (עיין ע״ג פ״ב), והאי תלמידא דאפיק מלתא דאיתמר בי מדרשא דרב אמי בתר עשרין ותרתין שנין אפקיה רב אמי מבי מדרשא ואכריז עליה דין גלי רזיא הוא (סנהדרין פ״ג) ולדעת החכם יש״ר ז״ל מקנדיאה (שם) היו טעמי מצות בכלל תורה שבע״פ שלא ניתנו לכתוב אבל מסורים בע״פ לחכמי ישראל עיי״ש.

[2]) ודע קורא נעים! כי אחר העיון הדק שעיינתי בספר זה, ראיתי שהרבה לקחו המקובלים מהחכם הזה בטעמי המצות שלהם ע״ד הרמז והסוד, עד שהגיעו גם להרב ר׳ יצחק לוריא ז״ל (הנודע בשם האר״י) קצת מהם בטעמי המצות שלו, אם שרחוקים המה במליצותיהם, קרובים המה בכוונותיהם, כי זה הולך בסגנון לשון הפילוסופים הקדמונים, וזה בסגנון לשון המקובלים החדשים.

[3]) הוא הרב הנותן טעם גם אל איסור בשר בחלב, וטרם נגיע דבריו הנני להעתיק דברי הרמב״ם במורה (ח״ג פ׳ מ״ח) בטעם בשר בחלב, וז״ל: ואמנם איסור בשר בחלב עם היותו מזון עב מאד בלא ספק ומוליד מלוי רב, אין רחוק אצלי שיש בו ריח ע״ג, אולי

השכל, והגאון החסיד השל"ה ז"ל, ובעל עקדה ברוב המצות וזולתן בפרט הרמב"ם בספרו יד החזקה וביחוד בספרו מורה נבוכים חלק ג׳, [ודבר גדול תדע, שרוב טעמי המצות שבמורה שם תמצאם מפוזרים בשני התלמודים והמדרשות לרז"ל], כל אלה החכמים הראו שיש במצות שבתורה תועליות לאחד משני המינים שזכרנו, ר"ל תקון הגוף או תקון הנפש. — וצריך אמנם לדעת, שרוב

כך היו עושים בעבודה מעבודותיה או בחג מחגיהם וכו׳ עיי"ש. והנה הערה זו של הרמב"ם שיש בו ריח ע"ג, היא הערה אמתית, וכן היה באמת ריח ע"ג בזה לפי דעת החכם קארו הנזכר, שמצא כתוב שכן היו נוהגים העכו"ם לבשל בשר בחלב בעת שנטעו אילן, ושמו המאכל הזה בשרשים של האילן הנטוע, וע"כ אסרה התורה, ואמר החכם קארו שבעבור זה נסמכה אזהרה זו של בשר בחלב (לבד הנזכרת במשנה תורה י"ד) שתי פעמים (שמות כ"ג, שם ל"ד) אחרי ראשית בכורי אדמתך, עיין היטב ברמב"ם שם, ובתולדות יצחק להרב קארו הנ"ל, ועיין רלב"ג על התורה, ואברבנאל אמר שעוד בזמנו נהגו הרועים בכמה מקומות לבשל בשר בחלב בחג האסיף, (עיין עטרת זקנים פרק ע"ו, ובפרושו על התורה), ועיין בר"ע ספורנו. והנה הטעם לשלש פעמים שנכפלה אזהרה זו, לפי דעתנו שהוכחנו בספרנו בית האוצר (ערך מולך), היתה זאת ממנהג התורה הקדושה במקום שיש ריח ע"ג לכפול אזהרותיה כמה פעמים ולהכביר במלים עיי"ש, וחז"ל במכילתא ופרק קמא דסנהדרין ובפרק כל הבשר בחולין חלוקים מאד בדעותיהם, מדוע זכרה התורה אזהרת בשר בחלב שלש פעמים, ומשוגים בטעמיהם זה מזה, וכל דברי קבלתם אמת באזהרת בשר בחלב כל מה שכתבו ודרשו מהפסוק לא תבשל גדי בחלב אמו, — ויען שהרמב"ם ז"ל התיר לנו לבאר הפסוקים לפעמים לענין הפשט על אופן אחר כמו שהוא בעצמו מפרש (מורה ח"ג פ׳ מ"א) עין תחת עין כפשוטו ולא שישוער בממון כדעת חז"ל, והתנצל ע"ז לאמר: הכוונה הנה לתת סבת הפסוקים ולא סבת דברי התלמוד עיי"ש, וכן בפרוש המשניות שלו (סוף מנחות) כתב וז"ל: ע"כ ראוי לאדם להתעסק בדברי הקרבנות ולשאת ולתת בהן ולא יאמר הרי הן דברים שאין צריכים להן בזמן הזה כמו שאומרים רוב בני אדם עכ"ל, ואולם בספרו המורה בטעם הקרבנות נראה דברים סותרים לזה (עיין ת"ב צד 136 בהערה). — וכן רבינו חננאל והראב"ד ז"ל בפירוש הפסוק אם זרחה השמש עליו, נגד התלמוד, (עיין לעיל בהערה לפרק כ"ד), והרבה כמותם, ועיין בספר עשרה מאמרות (מאמר חקור דין חלק שני פרק י"ג) להגאון המקובל אלהי רבי מנחם עזריה מפאנו, והגאון החסיד בעל אור החיים בפרושו על התורה (בפרשת משפטים) מפרש ע"ד הרמז לא תבשל גדי בחלב אמו על הוצאת זרע לבטלה, ועיין היטב באבן עזרא (בפרשת משפטים) בפסוק הזה, וברשב"ם שם, לכן אתיר לעצמי לפרש ע"ד הערה, שמלית „לא תבשל גדי בחלב אמו" היתה מליצה נהוגה בלה"ק על אכילת פירות לפני זמנם טרם יבושלו (ר"ל יבוכרו) היטב, וכן בכל דבר מאכל לפני בשולו, ומצינו בזמן התלמוד שהיתה מליצה זו נהוגה עוד באומה הישראלית על כוונה זו שהזכרנו, כדאיתא במדרש תנחומא (פרשת ראה) וז"ל המדרש (עפ"י הדרוש): אמר הקב"ה (לא תבשל גדי בחלב אמו, עשר תעשר וגו׳) אל תגרמו לי לבשל גדיים בחלב אמותיהן עד שהן במעי אמותיהן שאם אין אתם מוציאין מעשרותיכם כראוי רוח אחת של קדים אני

טעמים הפרטים למצות הגדר הנזכרים בקצת מחברים [לבד הקדמונים המפורסמים אשר באה להם הקבלה האמתית מרבותינו ע"ה, ואין צריך לומר הכתובים בתורה והנמצאים בתלמודים ומדרשות] לא נאמרו רק ע"ד אומדנא והשערה בעלמא, וחלילה לסמוך עליהם במקום שיוכל להגיע ח"ו איזה הפסד להמון לעשית איזו מצוה, ולבטל על ידן אף אות אחת בתורה, כמו שנוהגים הפתאים בענינים כאלה [1], ובעבור זה העלים ה' טעמי המצות (ר"ל ממצות הגדר) בתורה, שלא יזלזלו בני אדם, אבל לחכמים ניתן רשות וגם למצוה יחשב לדרוש ולחקור בהם, וברוך ה' שנתן לנו חקים ישרים ונכוחים למבין, וכמו שנאמר: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק

מוליא ומשדפתן, [וכן מביא רש"י המדרש הזה שם בפסוק עשר תעשר, ולזה כוון ג"כ תרגום יונתן (בפרשת משפטים) בפסוק זה (ובפרשת תשא) בפסוק זה בד"ה דלא יתקף רוגזי וכו'], וז"ל המפרש שם במדרש הנ"ל: לבשל גדיים בחלב אמותיהן וכו', כלומר שילקו התבואות בזמן שעדיין גדיים, כלומר רכים ויונקים מן הקרקע שלא נגמר הבשול עכ"ל; ומי לא יראה מזה המאמר שהיה „בשול גדי בחלב אמו" מליצה נהוגה גם בזמנם עדנה אל אסיפת הפירות והתבואה קודם הבשול (רייף ווערדען) והבבור (שני השרשים האלה בלה"ק הוראה אחת להם, כידוע, ועיין שרשים לרד"ק שרש בשל), ובודאי היתה מחכמת המחוקק הנפלא (מלבד כוונתו אל איסור בשר בחלב כמקובל אצלנו, ואל איסור ע"ג כדעת הרמב"ם וקארו ואברבנאל וכדומה), גם אל אזהרה זו (כי התורה כפטיש יפוצץ סלע, דבר אחד יוצא לכמה טעמים, ונאמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי) היינו להורות להעם שלא יקלקלו ולא ישחיתו הפירות והתבואה טרם יבוכרו, כמו שהזהיר על השחתת העץ הנושא פרי, וכן מצינו באמת לחכמי ישראל וחכמי האומות ומחוקקיהם שמזהירים בתוכחותיהם על זה ג"כ באזהרות רבות, באמרם: המשחיתים פירות ותבואה טרם שיבוכרו או יאכלום המה עושים נגד רצון הבורא וגדול ענשם, עיין (H. Sander von der Güte und Veise Gottes S. 121), והמליצה הזאת אינה רחוקה אבל מבוארת הכוונה, כי כל מי שנוטל פירותיו קודם הבשול הרי הוא כמי שלוקח הגדי בעודו רך, ויונק שדי אמו, ומבשלו בחלבה, ר"ל בעוד שהחלב על שפתיו, או כדברי המדרש בהיותו עוד במעי אמו, ולא ימתין עד יגמל, ואפשר גם זאת כוונת הסמיכות שתי פעמים לראשית בכורי אדמתך, ר"ל שיהיו בכורים ומבושלים, והבן, — ודע קורא נעים! שכל מה שכתוב פה הוא רק ע"ד השערה ואומדנא מבלי לומר חלילה קבלו דעתי, וגם הנני מבקש מכל קורא שאל יתלה בי חלילה בוקי סריקי בעבור הדבר הזה, כי ה' יודע את לבבי כי כוונתי בכל דבר תורה וחכמה לבקש את האמת אשר הוא גושפנקא דמלכא, ויען שראיתי שהרבה חכמים הלכו ע"ז הדרך, ע"כ התרתי גם לעצמי, וכל מעשיך יהיו לשם שמים אמרו חז"ל.

[1]) והנני להעתיק פה מדברי הפילוסוף פילון היהודי ענין אחד שממנו יהיה ג"כ היקש הזק למה שכתבנו פה, וז"ל (כפי שנמצא במאור עינים פרק ד'): יש מן האנשים אשר אחר התקיים אצלם כי התורות הכתובות הן רמז לדברים מושכלים (וכן דעת החכם הזה ג"כ והוא אוחז בזה בשתי ידיו), יכינו א"ע (אלה האנשים) להבנת הציורים ההם, ולא יקפידו

עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה [1]) לא כאלה שאסרו החקירה לחכמיהם במצותיהם, כגון הישמעאלים, שהחוקר אצלם בטעמי מצות חייב מיתה, — ודע שכל מה שכתבנו פה שהדת לא תתנסח, הוא ע"ד הרמב"ם ז"ל מי"ג עקריו, וכן הוא דעת הפילוסוף פילון היהודי והיוסיפון לרומיים, תדרשם מעל ספר מאור עינים (פרק ד') ודברים נכבדים מאד תשמע מהחכם פילון הזה. אבל קצת האחרונים מבררים (עיין עקרים מאמר ג' מפרק י"ד והלאה, ובמעשה טוביה להחכם ר' טוביה הרופא ח"א מאמר ג' פ"ב ופ"ג) שאפשר שיתנו קצת מצות ע"י הקב"ה בעצמו עיי"ש; ובאמת אל תהי גם דעה זו רחוקה בעיניך, כי גם חכמי התלמוד הסכימו לזה במה שאמרו: למה נקרא שמו חזיר שעתיד הקב"ה להחזירו

על שמירת התורות בפועל, אמנם הקלתן זאת איננה מן היושר אצלנו, כי צריך לשקוד על שני החלקים יחד, השכל באמתות הנסתרות, ושמור כמו כן את הנגלות כאשר נצטוינו, הלא האדם איננו מטבעו להתקיים בדד בלי קבוץ מדיני, כל שכן שאיננו שכל מפשט מחומר שיאות לו לעזוב המעשיות ולהנתן אל המושכלות לבדנה, והתורה אמנם תלמדנו לבלתי התרשל בנדרש מאתנו ולבלתי סור מן הלמודים האלהיים אשר יורונו אבותינו, הן, בשגם נשכיל ונדע כי השבת הוא זכר ליכולת הבורא ולשביתת הברואים [עיין שם במאור עינים פרק ה' שמראה באצבע אל הבראשית רבה מה שדרשה ר' יוסי], לא בכל זאת נוכל לעבור על תורותיו בהבערת אש ועבודת האדמה והוצאת המשא וסחור את הארץ ולחוץ את הזולת בדין ושאלת הפקדון והתרבית וכיוצא באלה מן הדברים אשר בימי השבתון נאסרו, ולא בהיות יום החג מעיר אותנו להתענג הנפש ולשלם תודות לה' נעזוב בו מהאסף אל החבורות המתקבצות להדרת קדש, ולא בהיות מצות המילה מעוררת למאום המותרות וכו' נעזוב מהמול בפועל בשר ערלתנו, הלא באופן זה כל המצות אחת לאחת תבטלנה, מדי הספיק לן בהן ההשקפה על הציור והרמז, אבל יש לנו לחשוב כי העמידה על שרשיהן היא כנפש, והעשותן בפועל הוא לדמיון הגוף, וכמו שנשגיח על קיום הגוף להיותו היכל הנפש, כן יש לנו עם שמירת הנסתר לשקוד כמו כן על שמירת הנגלה בכל מצות תורתנו, והנה בהעשותן יהיו רמזיהן יותר מבוארים ובפרסום פעולתנו נתרחק מכל חשד ותוכחת, עכ"ל הפילוסוף פילון לפי העתקת הרב בעל מאור עינים; ואתה קורא נעים הפוך בדבריו הנאמנים האלה והפוך בהן דכולא בהון. ובעליל נראה מדברי פילון שכבר בזמנו היו אנשים שלא קיימו מצות המעשיות; יען שאמרו שהמה כולן רק רמזים ובדומה להם היו בזמן הרמב"ם. — ומדברי החבר (כוזרי מאמר ג' סוף סימן ס"ה) נראה שגם אלישע אחר היה מן הכת הזאת (שמזכיר פה פילון), וז"ל החבר: והשלישי [אלישע אחר, מן הארבעה שנכנסו לפרדס] הפסיד המעשים, מפני שהשקיף על השכלים, אמר: אלה המעשים הם כלים ותשמישים, מגיעים אל ההדרגה זאת הרוחניית, ואני כבר הגעתי אליה, ולא ארגיש על מעשי התורה, ונפסד והפסיד ותעה והתעה, עכ"ל.

[1]) אמר המחבר: רבים מהמתחכמים יאמרו שמשה רבינו יסד תורתו על יסודות למודי המצריים, וכל מה שראה אצלם איזו הנהגה טובה שם בין תורותיו וחקותיו. והנה הפסוק הזה לבד די לסכור פיהם, כי בפה מלא אמר משה רבינו שחקותיו יהיו לפלא בעיני העמים ויתמהו על טובם וחכמתם ובכלל העמים האלה גם המצריים ובפרט שמצרים בגבול ארץ ישראל, ובפרט שהיו המצות והחקים כתובים על האבנים בפומבי (עיין להלן פרק פ"ג).

(ר"ל לכשרות), ואמרו חז"ל: עתידים כל המועדים להבטל, וכן יסד הפייטן (ביוצר לפרשת זכור): ואם כל המועדים יהיו בטלים וכו', ואחז"ל: כל הקרבנות בטלים לעתיד לבוא חוץ מקרבן תודה, ואמר רב יוסף במסכת נדה בדרך כלל: מצות בטלות לעתיד לבוא, והרב בעל עקרים (שם פרק ט"ז) אחר שהביא המון ראיות לחזק דעתו בהתנסחות התורה מביא מאמר לרבותינו ז"ל מהילמדנו: ה' מתיר אסורים מתיר איסורין.

ולפי שטתנו בספרנו זה כפי הכללים המונחים מאתנו עפ"י יסודות התורה וחכמי התלמוד יתבררו ויתלבנו אלה הדברים לכל חכם מבין דבר לאשורו אחר העיון הדק בדברינו.

לבאר את דברי רב יוסף שהזכרנו שאמר במסכת נדה (דף ס"א ע"ב): זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא, נאמר: שאין כוונתו על כל המצות כי הוא דבר שאין לו שחר, והשכל הישר ירחיקהו; וכבר בררנו שדת אלהית הטבעית ודת הנמוסית אי אפשר שיבוטלו לעולם והמה קיימים לעד (עיין פרק נ"א ופרק נ"ג); אולם כוונת רב יוסף במלת מצות (ככוונת מליצה זו בכל התלמוד בבלי כאשר אבאר להלן, היינו) למצות החקיות הכוללות מצות הזכרון, ומצות הגדר), וכמאן דאמר (שהזכרנו) עתידים כל המועדים להבטל (מפני שהם מצות הזכרון), וכמאן דאמר (שהזכרנו) כל הקרבנות בטלים לעתיד לבוא (מפני שהמה ממצות הגדר) וכמאן דאמר בילמדנו, ה' מתיר איסורין (שהזכרנו, שהם ג"כ ממצות הגדר י), אך כל מה שנופל תחת סוג דת הנמוסית ודת אלהית הטבעית אי אפשר שיבטל לעולם, ע"כ החכמים האלה שהזכרנו לא כוונו כלל לאלה הסוגים.

ולבאר מה שהזכרנו שבלשון תלמוד בבלי השם מצות, הכוונה, מה שמכונה אצלנו בספרנו זה בשם מצות הזכרון והגדר (אם לא שמפורש ־אצלם גם חקות שאז הכוונה (במצות, למצות הזכרון לבד), הנני להעתיק בקצרה דברי התלמוד (ב"ק דף פ"ו ע"ב): מתניתין דלא כר' יהודה וכו', ר' יהודה אומר סומא אין לו בשת (ר"ל הסומא שבייש את חברו פטור מלשלם דמי בשת), וכן היה רבי יהודה פוטרו (את הסומא) מכל דינים (ר"ל מכל מצות המשפטים והוא מדת הנמוסית) שבתורה, מ"ט דר' יהודה? אמר קרא: ושפטו העדה בין המכה וגו' על המשפטים האלה, כל שישנו במכה וגואל הדם ישנו במשפטים, וכל שאינו וכו' אינו במשפטים, תניא אידך: ר' יהודה אומר סומא אין לו בשת, וכן היה ר' יהודה פוטרו מכל מצות האמורות בתורה וכו', מ"ט דר' יהודה? אמר קרא (דברים ד') אלה המצות והחקים והמשפטים, כל שישנו במשפטים ישנו במצות וחקים, וכל שאינו וכו', עכ"ל התלמוד. ונראה בעליל שהכוונה

י) אמר המחבר: המעיין היטב בדברי הזוהר פרשת נשא ברעיא מהימנא שהעתקנו בבית האוצר במאמרנו על דבר ספר הזוהר, יראה שדברי הילמדנו אלה היו לצור מכשול לכת הש"ץ וליסוד דתם.

בשם מצות על מצות הזכרון, ובשם חקים על מצות הגדר (הנקרא בתלמוד בשם חקים כמו שבררנו כמה פעמים בספרנו זה), ולא יסתפק שום משכיל שכוון ר׳ יהודה בשם מצות שסומא פטור אף לאלה השייכות לדת אלהית הטבעית. כי שם התאר מצוה הוא רק על דבר המעשי ולא על העיוני והדעת, והבן [1]). — ועתה נשוב אל דברי רב יוסף שהזכרנו: זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא, שמהוכחתו שם נראה שכוון רק על מצות החקים (היינו מסוג הגדר); כי נאמר שם בתלמוד שכלאים מותרים לעשות מהם תכריכים למת, ועל זה אמר רב יוסף זאת אומרת וכו׳, וכדפרשו התוספות שם כשיעמוד (המת) לעתיד (לעת התחיה) יעמוד בלבושיו שנקבר בהם, ש״מ שמצות בטלות לעתיד לבוא, עכ״ל התוספות, ולפי דרכנו כלאים הוא ממצות החקים, היינו מסוג הגדר, והבן.

פרק נט

תורה שבע״פ להיותה פרוש תורה שבכתב, כוללת ג״כ שני מינים האלה, ר״ל תקון הגוף ותקון הנפש, ע״ד שהזכרנו בתורה שבכתב; אבל יבואו בה באורים עיוניים ודרכי המופתים ההגיונים לאמת הדעות המושכליות, אם שלא הגיעו כל דבריהם אלינו שנאבדו באורך הזמן והגלות ולא נמצאו כ״א מעטים, כי אף שהותרה אח״ז הכתיבה בתורה שבע״פ לא הותרה כ״כ לאלה באורים השכליים, כי יראו פן יפלו הדברים ביד ההמון הבלתי מבין (ואף בע״פ היו נזהרים מאד במסירתם, כי לא מסרו כ״א לאזן חכם מבין וכו׳ כמבואר ברז״ל, וע״ז נאמר סוד ה׳ ליראיו), והוא הנקרא בעבור זה בשם סתרי תורה, (אבל נמצאו מהם רמזים קטנים בתלמוד במקומות מפוזרים, וכמו שנהגו בימים האחרונים כאשר מצאו מלאכת הדפוס לא התירו לדפוס ספרים המדברים בכבשונו של עולם מטעם זה [2]), וכן באו בתורה שבע״פ טעמי המצות לפעמים [3]), וקצת

---

[1]) רבותינו ז״ל התנאים מחולקים בדעותם בהוראת שם מצוה בתורה, עיין ספרי פרשת שלח אך אינו לענין שלפנינו.

[2]) עד שקם הרב ר׳ יצחק דלטאש והתיר להדפיס הזוהר במנטובא, ונמצא הפסק הזה כעת מודפס בכל המהדורות אצל ספר הזוהר, (זה ר׳ יצחק היה נוגע בדבר הזה; כי היה חתן המדפיסים ממנטובא כמו שמצאתי בזוהר דפוס הזה), ואח״ז הותרה הרצועה על כל הספרים מספרי קבלה, ונפק מניה חורבא כמבואר בספרנו תעודה בישראל.

אמר המחבר: שנים רבות אחר כתבי זאת, נודע לי מפי חכם אחד, שבספר צוית חן להחכם ר״ע בוניויטו (דפוס מנטובא שנת שי״ז) נמצא: שהחכם הזה ר״ע בוניויטו וחברו ר׳ יצחק דלטאש הנזכר, היו שותפים בהדפסת ספרי הזוהר אז במנטובא (וזה היה שנת שי״ח), וא״כ אין לך נוגע גדול מזה!

[3]) שור שבטלו ממלאכתו חמשה, וכן (בסוטה) טעמי הסוטה, ומפני מה אמרה תורה

מהחכמות הנזכרות הנצרכות לקצת המצות, ועוד נמצאו אתנו גם מהם קצת שיורים בתלמוד, ורוב החבורים הפרטים שנתחברו בחכמות האלה נאבדו ג"כ באורך הזמן, כמו שנאבדו רוב החבורים מחכמת אלהות שהזכרנו, מפני שלא היו כ"א אצל יחידי סגולה אחד בעיר ושנים במשפחה, כמו שבררנו בספרנו ת"ב, ולא נשאר כ"א המעט מהמעט, וז"ל הרמב"ם במורה (ח"א פ' ע"א): דע כי החכמות הרבות אשר היו באומתנו וכו' אבדו באורך הזמן ובשלוט האומות הסכלות עלינו, ובהיות הענינים ההם בלתי מותרים לבני אדם כלם וכו', אלא דברי הספרים לבד (ר"ל התנ"ך), וכבר ידעת שאפילו התלמוד המקובל לא היה מחובר בספר מקדם וכו', והיה זה תכלית החכמה בדת שהוא ברח ממה שנפל בו באחרונה וכו' ואם תורה שבע"פ נפלה בה הקפדה מהשאירה לעד בחבור מפורסם לבני אדם כלם למה שיגיע בזה מההפסד, כש"כ שיחובר דבר

יולדת מביאה קרבן? מפני מה זכר לשבעה ונקבה לי"ד? מפני מה מילה לשמונה? מפני מה נדה לשבעה? (נדה ל"א ע"ב), בן סורר ומורה והבא במחתרת נדונים ע"ש סופם (סנהדרין ע"א וע"ב), והרבה כמותם בש"ס ומדרשים, וכן מצאתי גם כן ברש"י על התורה שמביא ג"כ טעמים למצות הגדר, ולדוגמא יעיין הקורא ברש"י ויקרא (י"ט כ"ח) וכן המהרש"א בחדושי אגדות, ולדוגמא יעיין הקורא בסוטה פ"ט בד"ה מפני מה אמרה תורה הבא עגלה (ערופה) בנחל.

כבר כתבנו לעיל שכל הטעמים למצות הנזכרים בתורה עצמה המה טעמים פשוטים וישרים לכל בעל שכל, וכן כל הטעמים שנותן עפ"י רמז החכם פילון, וטעמי המצות לאלעזר הכהן, וכן כל הטעמים המובאים בתלמוד ובמדרשות ובדברי הגאונים שהזכרנו, כלם נכוחים וברורים לשכל הישר, ומהם נקיש על שאר הטעמים שכלם פשוטים וישרים מסכימים עם שכל הישר, מעתה אין מקום לכל הטעמים החדשים שנותנים קצת בעלי הקבלה החדשה שאין בהם לא טעם וריח, ופטומי מילי המה, כמו שטוען נגדם הגאון הגדול רבינו אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת מצאתי בו אחרי כתבי זאת, ובזה ידעתי כי יש ממש בדברי, ובכלל נאמר שמדברי רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים נראה בעליל שכל טעמי המצות המה טעמים פשוטים וגלוים נכוחים למבין, הלא אמרו על קצת מצות הגדר שבתורה (שלא היו טעמיהם מבוארים), כגון פרה אדומה ושעטנז וכיוצא (והנקראים בתלמוד בשאר חקים) שהשטן ואומות העולם מונין בהם את ישראל ושואלין טעמיהם, משמע מזה שכל המצות ממצות הגדר זולת אלה, יש להן טעמים גלוים שנכוחים לכל אדם, ואם באמת אינו רחוק מהשכל שכוון ה' יתברך בחכמתו הבלתי מוגבלה באלה המצות ובכל התורה בכלל בספוריה באותיותיה ובנקודותיה גם אל דברים נשגבים מאד, וכמו שמקובל אצלנו מפי חכמים וסופרים, וכמו שבאר גם החוקר הרמבמ"ן ז"ל בהקדמתו לקהלת, אך בהני כבשי דרחמנא אין להתעסק לאנשים כמונו כמו שנאמר: במופלא ממך בל תדרוש במכוסה ממך בל תחקור במה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות (בן סירא), די לנו שנדע הטעמים הפשוטים שהיה רצון ה' בתורתו ובמצותיו ובספוריה ללמד מוסר ודעת להשלמת גופינו ונשמותינו לחיותנו כהיום הזה, ולתת לנו אחרית ותקוה טובה לעולם הבא.

מאלה סתרי התורה וכו׳, ולא תמצא מהם אלא הערות קטנות ורמיזות באו בתלמוד ומדרשות, והן גרגרי לב מעטים, עליהם קליפות רבות, עד שהתעסקו בני האדם בקליפות ההם (ר׳ל דברי אגדות שלקחו אותם ההמון כפי שהם כתובים) וחשבו שאין תחתם לב בשום פנים וכו׳ עיי״ש, ועיין בספרנו ת׳ב.

פרק ס

תורת משה בכללה להיותה מיוסדת על שתי הדתות, ר׳ל דת הנמוסית ודת אלהית (הטבעית והנגלית) יחד; א׳כ נאמר שעמודי דת תורת משה שבעה: א) משלח יד, ב) הרחקת העול, ג) עשית הצדק, ד) חכמת היצירה והשמוש, ה) דעות, ו) חכמת אלהות, או מה שאחר הטבע[1], ז) מצות עבודת ה׳ המעשיות, ואולי לזה רמז שלמה ע׳ה: חצבה עמודיה

---

[1]) כבר באמרנו בספרנו ת״ב בשם הרמב״ם וזולתו מהחכמים הגדולים שבאומתנו, שחכמת אלהות או מה שאחר הטבע (מעטאפיזיק) היא הנקראת בתלמוד בשם מעשה מרכבה (ע״ש המראה דיחזקאל), וחכמת הטבע (פיזיק) בשם מעשה בראשית (ע״ש התולדות והיצורים שנבראו בששת ימי המעשה האמורים בפרשת בראשית, כי לא ידבר שם כלל מעולם האצילות, אבל רק מעולם העשיה והמוחש, המורכב מד׳ יסודות, ועיין רמב״ן על התורה), ואלה בכלל (ר״ל מעשה בראשית ומעשה מרכבה) נקראו בתלמוד בשם פרדס, (עיין בספרנו ת״ב שער השני פ״ח ושער ג׳ פ״ח), והלמוד בהם בשם טיול בפרדס (בדברי רבותינו האחרונים) ונקראים ג״כ אצל חז״ל מעשה בראשית ומעשה מרכבה (ובתוכם גם ספרי יצירה) לפי דעת רש״י (בפרק ב׳ דחגיגה) בשם סתרי תורה, ולדעתו היו מעשה בראשית ומעשה מרכבה שני ספרים ידועים בזמן התלמוד שהיו נקראים ג״כ בשם ברייתות כמו ספר יצירה שישנו אתנו היום, ונכתבו בם קצת למודים מחכמת הטבע והאלהות. — וראיתי אמנם קצת מתנגדים להפילוסופיא והאחרון שבהם הוא בעל ספר הברית, המקבץ כל דברי טענותיהם שטענו נגדה, והגדולה שבטענותיהם הוא: איך יתכן להיות שפרדס הוא (מעטאפיזיק, ופיזיק), א״כ ישיג אריסטו ותלמידיו מה שהשיג יחזקאל הנביא וגדולי חכמי התלמוד? (וזאת היא פליאה רבה בעיניהם), וע״כ צריך שנודה לדעתם שכוונת חז״ל בשם פרדס מעשה מרכבה ומעשה בראשית על חכמת הקבלה (הוא לדעתם הקבלה החדשה שאין לה שייכות כלל עם הפילוסופיא והבנויה רק על רמזים וגימטריאות); ואני תמה מאד על פליאתם הגדולה, כי מדוע לא ישיג אריסטו ותלמידיו מה שהשיגו גדולי חכמי ישראל? לא כן חשבו רבותינו בעלי התלמוד החכמים האמתים והשלמים, אבל אמרו בפרוש (סנהדרין נ״ט א׳): גוי העוסק בתורה (ר״ל בשבע מצות) הרי הוא ככהן גדול ע״כ, ותפסו כ״ג לרבותא, ר״ל הקדוש והנבחר מן האומה בתורה ובחכמה במצות ובענוה ובקדושה (עיין ספרנו ת״ב שער ב׳ פרק ה׳ בהערה לצד 49), ואמרו בתורת כהנים (פ׳ אחרי פ׳ י״ג סי׳ י״ב): זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, כהנים לוים וישראלים לא נאמר אבל צדיקים, ר״ל מאיזו דת שיהיו. עיי״ש הרבה מאמרים כמותו, וכדברים האלה

שבעה (משלי ט׳) — ואולם קוטבי כל התורה אשר עליהם תסבינה כל המצות, שנים הם: א) הרחקת עבודת אלילים ובכללה כל אמונת הבל, ב) אהבת האדם, כמו שאחז״ל: כל הכופר בע״א כמודה בכל התורה כלה (עיין מורה ח״ג ס״פ כ״ט) ואהבת לרעך כמוך ר׳ עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה (עיין ספרנו ת״ב שער ב׳ פרק ה׳ הערה ז׳), ואמר הלל: דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כלה [1]), בקוטב הראשון נכללו כל המצות שבין אדם למקום, ובקוטב השני נכללו כל המצות שבין אדם לחברו [2]).

פרק סא

ואולם תכלית כל התורה לאדם הפרטי להשלמת נפשו (ר״ל השלמות האחרון בעולם הנצחי) היא תכלית אחת, והיא יראת ה׳ ואהבתו. והנה ע״י קיום המצות ועשיתן עשה ול״ת ישיג היראה, כמו שנאמר: אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה׳ אלהיך (דברים כ״ח), וע״י למוד התורה והתבונן בדעות מהשגת מציאותו ית׳ ואחדותו ישיג האהבה, כמו שנאמר: ואהבת את ה׳ אלהיך וגו׳ והיו הדברים האלה וגו׳ על לבבך (דברים ו׳), ואמרו בספרי: תן הדברים על לבך מתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, ובכלל נאמר: ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה׳ אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דברים י׳ י״ב) (ועיין מורה ח״ג פרק נ״ב), וכבר דברו כל הנביאים מהתכלית הנפלאה הזאת, וחז״ל בעלי התלמוד האריכו מאד בזה כל מקום אשר מצאו יד לזכרה, וזולתם כל חכמי ישראל השלמים בספריהם הרבים והנכבדים [3]),

---

ממש נמצאו בתלמוד בבלי ג״כ, ועיין ברמב״ם (הלכות שמיטה ויובל פ׳ י״ג) בד״ה: ולא שבט לוי בלבד אלא כאו״א מכל באי העולם וכו׳.

[1]) כמו שאמר רֵעַ הוראתו כל אדם אף זולת ישראל, כמו וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה (שמות י״א ב׳), והכונה על המצריים, שלשים מרעים (דשמשון) (שופטים י״ד), והמה היו פלשתים, וכן הרבה; ככה אמר חבר הוראתו ג״כ כל אדם אף זולת ישראל, כמו ששנינו בהלכות ד״א (פ״ג) מעשה בארבעה זקנים שהלכו למלכות הפנימית והיה להם פילוסוף חבר שם, ואלו הם: רבן גמליאל ור׳ יהושע, ור״א בן עזריה, ורבי עקיבא, ואמר לו ר״י לר״ג רצונך שנקבל פני פילוסופוס חברנו וכו׳ עיי״ש. וכן אבלט (חכם אחד בתכונה מחכמי העמים) חברו של שמואל ירחינאה כדאיתא בשבת.

[2]) וכבר אמרנו לעיל שנכלל במצות שבין אדם לחברו גם מה שנוגע לאדם הפרטי בינו לבינו, והבן.

[3]) ולא לבד בדברי תורה והמצות צריך האדם לשית תכלית הנפלאה הזאת לנגד עיניו; אבל גם בלמוד התלמוד והחכמות, ובכל מעשיו ותהלוכותיו ישים תמיד מגמתו ליראת

ואולם תדע שדבר גדול דבר הרמב"ם (סוף מכות): „העושה מצוה אחת כתקונה יזכה בה לחיי עוה"ב", (וכן אחז"ל: כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ), כי באמת קשה לקיים כל המצות כתקונן מפני עול

ה' ואהבתו, וזו היא שויתי ה' לנגדי תמיד שאמר נעים זמירות ישראל, וע"כ תמצא שכל חכמי ישראל הקדמונים בחבוריהם שחברו בחכמות השתדלו לבנותם על יסודות הדת והאמונה. וכל זמן שהיו הלמודים האלה בנוים על היסודות האלה היו באמת טובים ומועילים מאד, והיו מאשרים את לומדיה יותר ויותר בדרכי ה', אך מעת אשר קמו קצת חכמים והבדילו את החכמות האלה מהדת, ויבנו למו בנינים מיוחדים כמו שעשו היום קצת הנוצרים מחכמי צרפת וההולכים בנתיבתם, מני אז פרצו פרצות גם בישראל, ויפה השיב חכם נוצרי אחד זמננו כאשר שאלוהו: „וואס האלטען זיא פאן דען פילאזאפען אונד געלעהרטען אונזרער וועלט? איך האלטע דאפיר דאס זיא אויף דאס ווערק מעהר האלטען אלס אויף דען קינסטלער, מעהר דיא נאטור בעטראכטען אלס דען שעפפער, אונד דאס זיא דאהער נאטהווענדיג אירכען אונד אין אירטהימער פאללען מיססען".

ואצל קדמונינו ז"ל היה בהפך, שאחר החקירה ולמוד הפילוסופיא נתחזקו יותר באהבת ה' ית' ויראתו ובקיום מצותיו בכל לבם, ושלמה המלך החכם והפילוסוף הנורא אחר שחקר בשקלא וטריא בספר קהלת בענינים פילוסופיים גבוהים ונכבדים, סיים: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט וגו', וכן נהגו חכמי התלמוד עליהם השלום והגאונים כגון רבינו סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות, והרמב"ם בספרו מורה הנבוכים, שסיימו ספריהם ג"כ בתכלית היראה והאהבה ובחסידות ופרישות, כל קורא בצדק אמריהם הנכבדים ילהב לבבו אל ה', ורצוי לו להיות חרד אל מצותיו, כי דבריהם ז"ל מפיקים נוגה, וכן תמצא ביתר החוקרים הגדולים שעמדו בישראל מאז. והנה החכם הגדול לנוצרים וראש החוקרים בתבל נעפּטאָן אחר אשר גלה דברים נשגבים בעניני החכמות הרמות, לא חדלה נפשו לכסוף לאהבת ה' יומם ולילה, והוא הוא החסיד האמתי מאומות העולם שאמרו חז"ל בפה מלא שיש להם חלק לעוה"ב; ואיך לא יבוש א"כ איש ישראל שעמדו אבותיו על הר סיני וראו המראה הגדול והנורא ובאו במסורת הברית איך לא יבוש להסיר אמונת ה' מלבו, ולא יהיה חרד לאהבתו וליראתו, ולקיים פקודותיו בכל נפשו, איך לא יבוש התועה מדרך השכל בימינו בזכרו את מעוט ידיעתו בחכמה כמר מדלי נגד דעת אלה החכמים שהזכרנו, וזה הנבער מדעת מעיז פניו לדבר גבוהה גבוהה, ולמצוא חסרון בתורת ה' ובדברי חכמי התלמוד שהיו תלמידי הנביאים ע"ה, ולדבר בגאוה ובוז בהשגחה ובנסים שבתורה והדומה לזה, ויש ששת בשמים פיו להכחיש מציאות ה', כאשר לקחה אזני כמה פעמים שמהפכים הקערה על פיה, והמה אנשים ריקים מכל חכמה ומדע כלל וכלל, אבל מדמים שהמה משכילים, שומר נפשו ירחק מהם.

אמר המחבר: אחד מהמתחכמים האלה שהזכרתי העז פניו ויאמר אלי: שמעתי טענותיך אלה שהזכרת, אך גם על זה אשיב אמרים לך, בלתי ספק אצלי שאלה הפילוסופים הגדולים העברים ובלתי עברים שהזכרת, לא היו ג"כ יראים וחסידים, וגם לא האמינו כלל, ואם

דרך ארץ העמוס על כל איש , ועז״ה המליצו חז״ל : לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן , ומכ״ש להעמיס על כל איש דברי חסידות וחומרות וכיוצא בו , שלא נעשו אלא לגדולי הדור אחד בעיר , ועיין זוהר (חלק א׳ דפוס אמשטרדם דף ק״ח ע״א) בד״ה ושבתה הארץ שבת לה׳ (ויקרא כ״ה ב׳) בארעא נייחא וכו׳ עיי״ש , ועיין במדרש תנחומא פרשת בשלח בד״ה מכאן היה ר׳ שמעון , עיין שם המאמר לפניו ולאחריו ; וכן להפך העובר עברה אחת בתמידות היינו ששם חק לעצמו לחלוק על מצוה אחת תמיד הוא המומר לעברה אחת שהזכירוהו חז״ל שאמרו עליו שהוא מומר לכל התורה כלה , ועיין להלן פרק ק׳ בהערה , ופרוש העושה מצוה אחת כתקונה שהזכרנו בשם התלמוד והרמב״ם , היינו שייחד לו מצוה אחת לא יעברנה כל ימי חייו , עיין האמונות והדעות לרבינו סעדיה גאון מאמר ה׳ פרק שלישי . — ומזה שכתבנו בנקל יוכל כל איש להשיג השלמות להגיע לעולם הבא , אם ישתדל להשיגו , וכעדות המשנה (סנהדרין דף צ׳ ע״א) : כל ישראל יש להם חלק לעה״ב . — ורק נבערי דעת מתאוננים לאמר : אהה ! קשה מאד לקיים כל המצות מפני המונם הרב , וא״כ לא יזכה לעה״ב אפילו אחד בדור וכאלו ח״ו הקב״ה בא בטרוניא עם בני האדם ורק לנקמה נתנו המון המצות , ולא יספיק לנו הזמן כיום כליל להפטר מעשית המצות , ומלאכתנו ופרנסתנו אימת נעשית ? וגם אז מי יודע אם נשיג עוה״ב . אך לו ישכילו ויתבוננו כי הדבר הוא בהפך , שזאת היתה מחמלת הבורא ב״ה בתתו המון מצות , והיה אם לא יזכה האדם במצוה זו יזכה ע״י אחרת , כי מצות עשה אחת דיה להשיג השלמות , אם נעשה אותה בתם לבב , וזהו כוונת חז״ל (שם) : רבי חנניא בן עקשיא אומר , רצה הקב״ה לזכות וכו׳ ולזאת אולי כוונו רבותינו האחרונים שסדרו לנו בפרקי אבות בראש כל פרק המאמר „כל ישראל״ ובסוף כל פרק המאמר „רבי חנניא בן עקשיא אומר״ והבן . ובפרוש אמר רבי יוחנן (סנהדרין דף קי״א ע״א) [וגער בריש לקיש ואמר ליה] : לא ניחא ליה למרייהו דאמרית עלייהו הכי ! אלא למי שלא קיים אפילו חק אחד מן התורה , ע״כ . ר״ל

התנהגו ביראה ובאמונה , עשו זאת למען חנף , אך בסתר לבם היו רחוקים מזה , ואך להונות אותנו כתבו מה שכתבו , ואף שהיו בחכמות הרמות מופלגים גדולים מאד ; בכל זאת לא עלתה בידם במה שחשבו לרמאות אותנו , אמרתי לו (בדרך נחות ע״ד ענה כסיל) : באמת לפי ההשקפה הראשונה נפלאת היא בעינינו איך חכמים גדולים וחקרי לב כמותם אשר כל רז לא אנס למו לא יוכלו בחכמתם הרמה לרמאות איש בער כמוך ? אך שמענה ודע לך , שאין זה מחסרון חכמתם , כ״א מגודל כסלתך , וכבר אמר חכם גדול מחכמי יון על אנשי עיר אחת בארץ יון שהיו מפורסמים לשוטים בעולם לאמר : באנשי העיר הזאת גדלה כל כך הכסלות והבערות (ר״ל שהמה שוטים כ״כ) עד שבלתי אפשר לרמאות אותם , והוספתי לאמר לו : אך על שלמה ע״ה יש להפליא באמת איך לא עלתה בידו להונות אותך , זה האיש שלמה אשר נאמר עליו : ויחכם מכל האדם , ואמרו במדרש : מכל האדם אפילו מן השוטים ? אך כפי הנראה היו להשוטים שבזמן שלמה יותר דעת מהמתחכמים כמוך .

רק אז אין לאדם חלק לעה״ב, אם לא קיים בחייו אפילו מצוה אחת מן התורה, אבל אם קיים אפילו מצוה אחת הוא בן עוה״ב. וז״ל הרמב״ם ז״ל (שם) בפירוש המשנה: „מעקרי האמונה בתורה שיקיים האדם מצוה מתרי״ג מצות כסדר וכהוגן שלא ישתף עמה דבר מכוונת העולם בשום פנים, אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה כמו שבארתי לך, הנה יזכה בה לחיי העולם הבא, ועל זה אמר כי בהיותם הרבה אי אפשר שלא יעשה אדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה בעשותו אותה מצוה תחיה נפשו באותו מעשה, וממה שיורה על העקר הזה ר״ח בן תרדיון ששאל את ר״י בן קסמא: מה אני לחיי עולם הבא? והשיב: כלום בא מעשה לידך? כלומר נזדמן לך לעשות מצוה כהוגן? והשיבו: כי נזדמנה לו מצות צדקה על דרך שלמות בכל מה שאפשר וזכה בה לחיי עה״ב״ עכ״ל שם. — והאיש אשר יעשה שתי מצות בחייו כהוגן, יזכה על ידן לעולם הבא למדרגה יותר גבוהה, וכן הלאה, עיין היטב על הסדר בספר העקרים (מאמר ג׳ פרק כ״ט).

פרק סב

אזהרת הוספה וגרעון במצות, מבוארת פעמים בתורה שנאמר: ועתה ישראל שמע אל החקים — לא תספו — ולא תגרעו (דברים ד׳), את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו (שם י׳ ב׳), וכבר בררנו לעיל אזהרה זו ואופניה, ושלא נאמרה אזהרה זו על המצות הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת דת הנמוסית, ונבוא הפעם לחזק דברינו אלה עפ״י הלכה למעשה מרבותינו ואבותינו, ונאמר:

המצות הנופלות תחת גדר דת הנמוסית מותרות ללמדן אף מאומות אחרות ומכל אדם שבעולם, וכן בדעות ובמופתיהן, כל זמן שלא תהיינה מתנגדות לאיזו מצוה שבתורה, ואם מהחיות והעופות נצטוינו ללמוד, כמו שאמרו (ערובין פרק י׳): אלמלא נתנה תורה לישראל למדנו גזל מנמלה ועריות מיונה שנאמר מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה י״א), מכ״ש מהחסידים והחכמים שבכל אומה שלמצוה יחשב, כשאחז״ל (סנהדרין דף ל״ט ע״ב בסופו) וז״ל: „כתיב (יחזקאל ה׳ ז׳) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, וכתיב (שם י״א י״ב) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם? כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם (מנחשים, מעוננים, דורשי מתים, מאמיני הבלים) עשיתם עכ״ד, וכן נמצאו לפעמים בפרוש בתלמוד מחסידות ודרך ארץ ודברי חכמה שלקחו מאומות זולתן, כמו שאמרו: בשלשה דברים משבח אני את הפרסיים, בג״ד את המדיים, שני דברים העלה אבא מאתונא, דבר זה למדני אנטונינוס. ועיין קדושין (פ״א) בד״ה עד היכן כבוד אב ואם וכו׳, והרבה כיוצא בהן, — וכן הדעת בתלמוד שהעולם ישוב לתהו ובהו אחר ששת אלפים שנה, היא דעה קדומה להפילוסוף היוני אפלטון (עיין ספרנו בית האוצר מחברת ב׳), וכן המאמר (בפרק המפלת) מלמדים אותו כל התורה כלה וכיון

שבא לאויר העולם וכו׳ הוא דעת אפלטון (עיין ספרנו ת״ב צד 57), והמאמר המלמד את בן חברו תורה כאלו ילדו, הוא מאמר ג״כ לאריסטוטלוס, ואולם התלמודיים סמכו כדרכם לפעמים דברים כאלה אקרא, וכן סמך רבי המאמר של אנטונינוס שהזכרנו (והוא בסנהדרין פ׳ חלק צ״א) ג״כ אקרא ופקודתך שמרה רוחי (עיין ספרנו ת״ב צד 87), וכן המאמר הנכבד בתלמוד אהבה מקלקלת השורה ושנאה מקלקלת השורה, הוא מאמר ג״כ לפלוטארך שהזכרנו, והוא היה הרבה שנים לפני חבור התלמוד. — ובדיני המשפטים (עיין לעיל פרק מ״ו) לקחו ג״כ מזולתם (ועיין להלן פרק ק׳ בהערה), וכן היתה הסנהדריא על סדר ותבנית הסענאטוס שברומא, כמבואר להלן, ויוסיפון תקן את חיל היהודים על תבנית חיל הרומיים (עיין ת״ב צד 44), וכן למדו התלמודיים מהרומיים השעות זמניות, וחלוקת המעת לעת לכ״ד שעות, וכן הולכות השעות בלשון המשנה על מספר הסדורי כמו אצל הרומיים, וכן חלוקת יום ולילה, כגון ד׳ משמרות, וכן רוב עניני הסעודה הנזכרים בברכות ובערבי פסחים [1], וכן הרבה עניני אבלות, וכן כמה מנהגים שהעם יחשבום תורה, כגון כסוי הראש לתפלה ולכל דבר שבקדושה ממה שנהגו הרומיים, וכן טבעת קדושין (Annulus pronubus), ואמרו (במסכת שבת פרק ר״ע) שרבותינו קבלו דיני יניקה מן האמוריים, ומצינו שסמכו על רופאים עכו״ם לדין, לענין עבור השנים מרועים, וכן ענין ההליכה בפרסום (פראצעססיאן) הנעשה בהבאת הבכורים עם השור (שהזכרנו לעיל פרק כ׳) ויתר השמחות הפרסומיות (שהזכרנו לעיל שם), כלם לא על ברכי היהודים נולדו, ולמדו מאומות זולתן [2] — וכבר ברינו מה שיש בו די בספרנו תעודה בישראל מהיתר למוד החכמות אצל חכמי האומות, וגם פה בספרנו דברנו קצת מזה

---

[1]) ועיין ברכות (דף מ״ו ע״ב) א״ל ריש גלותא לרב ששת אע״ג דרבנן קשישי אתון, פרסאי בארכי סעודה בקיאי מינייכו, בזמן שהן שתי מטות גדול מסב בראש וכו׳, ובזמן שהן שלש וכו׳, מים ראשונים מהיכן מתחילין וכו׳ מים אחרונים מהיכן מתחילין וכו׳, אמר רב ששת הא מתניתא ידענא וכו׳.

ובעבור זה הרמב״ם ז״ל [יד החזקה הלכות ברכות פרק ז׳] ששם מדבר מענין הסעודה, פתח את הפרק הזה בזה הלשון „מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה וכולן דרך ארץ״ עכ״ל הרמב״ם ועיין כסף משנה שם. — ובספרנו זרובבל (פרק י׳) כתבנו בענין הזה דרוש ארוך.

[2]) וראשונה מזה הענין נמצאת בהיותם בגלות בבל בזמן אחשורוש (אסתר ח׳ ט״ז) שנאמר ליהודים היתה אורה (איללומינאציאן) והוראתו ידוע בלשון רומית הדלקת נרות הרבה בשוקים וברחובות, וע״כ בא בלשון עברית בתוספת ה׳ המורה על הפלגה, כמו שאמרנו בספרנו בית האוצר, (וע״ז הדרך היה נר חנוכה). — וכבר מפורסם שהיו גם הרבה ענינים שלמדו קדמוני האומות מאתנו, ובפרט הרבה מהחכמות וגם הרבה מתורתנו הקדושה כמבואר להלן בספרנו זה בכמה מקומות וכמבואר בספרנו תעודה בישראל.

וברדנו שאפילו מאפיקורסים התירו חז״ל ללמוד, ועיין התנצלות הגאון הגדול בעל התשב״ץ בהקדמתו לספרו מגן אבות.

פרק סג

וכן אין בכלל הוספה, התקנות והגזרות מהנביאים והסופרים י) והחכמים, כמבואר לעיל, ועד״ז המה שתי מצות הנקראות מדברי סופרים,

---

י) החכמים הקדמונים לפני חכמי התלמוד נקראים בשם סופרים, כמו: עזרא הסופר, כמו שנאמר (עזרא ז׳ ו׳): והוא סופר מהיר בתורת משה, ואמרו (קדושין פ״א) שנקראו כן מפני שהיו סופרים (ר״ל מונים) כל אותיות שבתורה וכו׳ עיי״ש, ובירושלמי דשקלים (פ״ה) אמר רבי אבהו כתיב (ד״ה א׳ ב׳) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו׳, מה ת״ל סופרים, שעשו התורה ספירות (ר״ל מנינים), חמשה לא יתרומו וכו׳, ט״ו נשים פוטרות צרותיהן וכו׳, ולדעתי הוא נעתק מלשון יונית שהיה נקרא המלומד בשם סופר (Grammatikos) נגזר מן (Grammata) מכתב או ספר (בריעף), ר״ל יודע מכתב, או יודע ספר (שריפט געלעהרטער), וכן נמצא בתלמוד במקומות שונים שנקרא המלומד בשם סופר, והוא הפך הבור, כמה דתנינן (ברכות מ״ה ע״ב): סופר מברך ובור יוצא וכדומה, (ואולי כוונו חז״ל (שם בקדושין) ג״כ לכוונה זו, במה שאמרו: הראשונים נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, כי הנחתו הראשונה משרש זה בלשון יונית הוראתו (Cramme) (דיא צייכנונג), ומזה (gramma דער בוכשטאב אות) וכבר הבאתי דוגמאות רבות כאלה שהיהודים הקדמונים בראשית בית שני כאשר נודעו להם היונים, ובפרט אחר שגרו תחת היונים אהבו להעתיק ללשון עברית הרבה מלות יוניות אף שהיו להם תחתם מלות עבריות אחרות. [ומהר״ש בלאך בהעתקתו ספר תשועות ישראל (פרק א׳ סימן י״ח) העתיק „אפיאן גראמאטיקאס" „אפיאן המדקדק" והוא שבוש, ועיין בספרנו (בית האוצר העתקה מיוסיפון נגד אַפּיאָן), ושבוש כזה ראיתי ג״כ לאחד מהקדמונים, וכה היה לו להעתיק „אפיאן הסופר"], ובתנ״ך נקראו הסופרים ר״ל המלומדים האלה (דיא געלעהרטען) בשם נביאים, ויפה העיר מהר״י ברי״ל ז״ל בהקדמתו לספר תהלים שבכל מקום שהכתוב מדבר מהנביאים החוזים (פראפעטען) ר״ל המגידים עתידות, תרגם יונתן את השם נביאים בשם נבייא, אבל במקום שהכתוב מדבר מאנשים מלומדים, תרגם יונתן שם נביאים בשם ספריא עיי״ש, ויען שבזמן עזרא כבר נשכח הרבה מלה״ק ויתערבו בה מלשונות אחרות ובפרט מלשון ארמית אשר למדו מן הכשדים כמבואר בנחמיה, השתמשו אז רק בשם נביא במקום שמורה על מגיד עתידות, או משורר ומליץ מפואר (כמו וגם נביאים העמדת דנחמיה), [וכן הוראה אחת בלשון רומי לנביא ומליץ (דיכטער) שניהם בשם (Vates), וכמו כן הוראה אחת לפעל זמר (זינגען) ולתאר נביא (פראפעט) שניהם בשם (Canere)], אבל אם היתה הכוונה בשם נביא על מלומד היו משתמשים בשם סופר, העתיקו מלשון היונית כדלעיל, ואח״ז גם ללשון ארמית ספרא.

והחכמים הקדמונים האלה שלפני חכמי התלמוד שנקראו סופרים, לא היה להם

כגון: נר חנוכה, שנעשה מהסופרים (ועיין ספר החשמונאים), וקריאת מגלה שנעשה מהנביאים, אבל ע״י הסופרים והסכמתם (וכבר בארנו שעל מצות הזכירה היה רשות לב״ד הגדול להוסיף מצות שלמות), ומברכין עליהן בשם ומלכות: אשר קדשנו במצותיו וצונו [והיכן צונו? לא תסור, עיין הקדמת ספר היד, והוא לשטתו אזיל, עיין לעיל], וגם לאלה שתי המצות השתדלו חז״ל ומצאו אסמכתא בתורה, כמו שמבאר המהרש״א ז״ל בפ״ק דמגלה, בד״ה: חוץ ממקרא מגלה, אבל לא כדעתו שם שאמר שלא היו החכמים רשאים לשנות כמו הנביאים, כי באמת להנביאים לא היה רשות לשנות אבל להחכמים היה רשות לשנות באופנים המבוארים לעיל, כפי שחייבם שכלם, כי החכמים והסנהדרין המה השופטים שצוה ה׳ (דברים י״ז) לשמוע בקולם, ועליהם אמר: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (שם), ואם אמרו בתלמוד על פסוק אליו תשמעון (דברים י״ח) הנאמר אצל הנביא שמצוה לשמוע בקולו אפילו יאמר לעבור על כל עברות שבתורה חוץ מע״ג? לא אמרו אלא לשעתו ולמגדר מילתא בדבר שעשה לבטל ע״ג, ולא על אופן אחר. וכן לא צותה התורה לב״ד להמית מי שאינו שומע לנביא, אבל לא כן לשופט, שחייב מיתה בב״ד מי שלא שמע אליו, וכן נביא שהכזיב בנבואתו חייב מיתה בב״ד ולא כן השופט אם טעה, וכמבואר להלן, ואמרו בפרוש (שם בריש פרק קמא דמגילה): שאין נביא רשאי לחדש דבר, ומ״ח נביאים וז׳ נביאות לא הוסיפו וכו׳, ומצות קריאת מגלה נעשה ג״כ בהסכמת חכמי הסופרים שהמה ב״ד הגדול, וכל בית דין שעומד בישראל אמרו חז״ל שהרי הוא כב״ד של משה, ויפה אמר מהר״י בן חביב הכותב בירושלמי דשלהי ערובין על המימרא „א״ר יהושע בן לוי מפני מה מערבין בחצרות? מפני דרכי שלום וכו׳ הה״ד: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום״ שכוונת חז״ל היתה בכל מצוה ג״כ להעמיד הנהגה מדינית, ושיהו כל ישראל אחים באהבה ושלום, והביא ראיה מהמקרא דרכיה דרכי נועם וגו׳, המשיל מצות שבתורה לדרכים רחבים וקיימים שאינם משתנים וכל נתיבותיה שלום. ומדמה תקנות חז״ל העשויות לצורך השעה למגדר מלתא ולפעמים צריך

גם תארי כבוד אבל נקראו בשמם לבד (כמו הנביאים), ד״מ: עזרא, שמעון הצדיק, יהושע בן פרחיה, הלל, שמאי, ואח״כ היו החכמים נקראים בתארי הכבוד (וקבלו זה כפי הנראה משכניהם האומות), כגון רבן (ר״ל אדון) רבן גמליאל, וכדומה, רבי (ר״ל אדוני), רב (ר״ל גדול), אבא (ר״ל פאטער), רבנא (ר״ל אדון), מר (ר״ל שר) והכל כמנהג המדינה שישבו בה החכמים האלה, וכפי הלשון והנמוס שבמדינה זו (ועיין להלן פרק קי״א), וכן היה תאר רבי נהוג לכל חכם באיזו אומנות או חכמה, והלומד אצלו בשם תלמיד כידוע בכל התלמוד. וכמו שלא נקרא הת״ח בתאר רבי או רב אא״כ קבל הסמיכות (עיין ספרנו ח״ב צד 82); כן לא נקרא בתאר רבי החכם באיזו חכמה (דאקטאר), או באיזו אומנות (מייסטער) אם לא קבל הסמיכה לחכמתו או לאומנותו.

שישתנו כמו הנתיבות והשבילים הקטנים, לקיום השלום והסדר במדינה עכ״ל, וכן מצינו באמת בבית שמאי וב״ה אע״פ שהללו טמאו והללו טהרו הללו פסלו והללו הכשירו, הללו אסרו הצרות לאחים והללו התירו, מ״מ לא נמנעו לישא נשים זה מזה ולהשתמש בכליהם אלה של אלה לקיים מה שנאמר: והאמת והשלום אהבו (זכריה ח׳) עכ״ל התלמוד והברייתא יבמות פרק קמא, (ועיין המפרשים בזכריה שם ובספר ירושלים ח״ב), ונשלש זה המאמר גם בתוספתא דיבמות שם, ואחר שהביאו הפסוק הזה דזכריה שהזכרנו, מסיימים המאמר הזה בפסוק אחד מספר משלי (כ״א): כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות ה׳.

ולבאר כוונת התלמוד והברייתא והתוספתא פה לפי ענינגו, נקדים חקירה אחת ונאמר: גדר האמת הוא השלום וגדר השלום הוא האמת, וזה אמנם נוהג כ״א בדבר המאומת עפ״י מופת חותך או עפ״י החוש השלם, כגון בחכמות הלמודיות והדומה להם, כי ההתנגדות כמלא נימא אף בחלק אחד מהדבר שנודה עליו שהוא אמת, כבר יצא מגדר האמת ואינו אמת, אלא שקר, כי רק השקר יש לו שנאה ומריבה בכל חלקיו, אבל האמת לא תצויר כ״א בהסכמתה מכל צד עם השלום, א״כ גדר האמת הוא השלום וכו׳, אבל בדברים שלא יתבארו בחוש או במופת חותך לא יתקיים הכלל הזה, כגון שלום המדיני בקבוץ בני אדם יתקיים עפ״י רוב רק בהעדר האמת, מפני שנושאי השלום המה משונים בטבעם ובדעותם ושקול דעתם, ורחוקים מן האמת, אם מצד שהמה טועים בדבר האמת ידמו שהוא אמת ואינו, ואם מצד אהבת עצמן שאינם רואים חובה לעצמן, או שנוטים במזיד מהאמת מחמת קנאה ואהבת הכבוד והבצע וכדומה, לכן עין השלום המדיני בקבוץ בני אדם צרה ברעיתו האמת ע״פ רוב, והנסיון היומי יורנו שמי שדבורו וכל מעשיו מסכימים תמיד עם האמת מכל צד, מן הנמנע שיהיה לאיש הזה שלום מצד בני אדם זולתו, כי השלום בין בני אדם הוא פעולה חוזרת (Raectio אײנע געגענװירקונג) ר״ל זה מול זה, וא״כ אף שהאיש הזה הדורש בכל עניניו את האמת, הוא לתכליתו רודף אחר השלום, אמנם אין השלום הזה כ״א שלום שכלי ורוחני (אינטעללעקטועלעס) היינו השווי וההסכמה (Harmonia) בינו לבינו, בחלקי דבר המאומת אצלו, בדעותיו והנהגותיו ודבוריו, אך לא השלום המעשי בינו ובין הקבוץ מבני אדם אשר לא דרכיהם דרכיו ולא מחשבותיהם מחשבותיו; כי אצלם נתאמת ג״כ הדבר הזה בהפך האמת אשר אתו, וכמו שנאמר (משלי י״ו): כל דרכי איש זך בעיניו, ונאמר (שם כ״א): כל דרך איש ישר בעיניו. — או כמו שאמרנו שאינם חפצים האמת, או שוגגים באמת לפעמים, אע״פ שהאמת לאמתו עם האיש האמתי הזה, לכן כל זמן שהאיש הזה אינו מראה הנהגותיו ואינו מגלה דעותיו בדבור, אז אפשר שיהיה לו שלום המדיני מהקבוץ, כי מסכים עמהם כפי הנראה ממנו בחיצונו בתהלוכותיו ודבוריו וכל עניניו נגד פנימיותיו, והאמת המדומה זו היא שלום הקבוץ ושלום עצמו, אולם בהגלות לבו ירבה לו אויבים — וזהו אולי

כוונת המשורר האלהי (תהלים ק״כ) : ה׳ הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה וגו׳ (ר״ל שאוכל לדבר האמת כאשר עם לבבי בפרהסיא ולא אירא מאשר ישטנוני בעבור זה), רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום [ר״ל זמן רב היתה נפשי במנוחה בתהלוכותי עם האנשים האלה, שרש שכן נאמר ג״כ על המנוחה, עיין שרשים לרד״ק], אני שלום (ר״ל כל זמן שהייתי מבקש רק ההסכמה והשווי ביני לביני), וכי אדבר המה למלחמה (ר״ל אך כאשר אמרתי אגלה את דעותי בדבור אז ירדפוני ויצאו בנשק לקראתי, ודע שהאתנח בתיבת אדבר אינו טעם מפסיק, כמו שהוא בכל ספרי אמ״ת), ויתורגם : רעטטע מיך הערר פאָן פאַלשע ליפפען — — — — — — לאַנגע פאַנד מיינע זעעלע רוהע בייס אומגאַנג מיט איינטראַכטס האַסערן, זאָ לאַנג מיינע אינטענציאָן נור מיט מיר זעלבסט צו האַרמאָנירען וואַר ; זאָ באַלד איך אַבער מיינע מיינונגען געאייסערט האַבע, זאָ בעקאַס איך ווידערזאַכער. — ונשוב אל עניננו הפעם, שהאיש האמתי המתנהג באמת בכל תהלוכותיו יקנה לו אויבים, כי בעבור האמת הגלויה ממנו בכל שעל ושעל ובכל דבוריו אין שלום במגוריו, ואויביו עָצמו, זה בעבור שגלה לו מומו, וזה בעבור הנהגתו בהפך הנהגותיו, וזה בעבור דעותיו וזה בעבור דתו, אף שהאמת אתו מכל צד, ישטמוהו ויהדפוהו ; לכן מה יעשה איש הולך צדק ואוהב אמת לתכליתו לקיים מדה היקרה הזאת מדת אמת, שהיא הותמו של מלך העולם, אזי במקום שאין לו על הדבר המאומת מופת חותך כמופתי הלמודים לסכור פה מתנגדיו, וכל טענותיו בנויות רק על הסברא הישרה ושקול הדעת, או ע״צ הקבלה מאבותיו ורבותיו הנאמנים לו ; בדבר כזה די לו לאיש הזה לקיים האמת הזאת רק נגד עצמו ורעיו המקשיבים לקולו, אבל לא יעמוס על זולתו, אבל במקום שרואה שתצמח מקיום האמת כזו הריסת שלום בין רעיו ג״כ, ראוי לו לעזוב על זמן מה האמת ולאחוז בשלום, כי גם היא מדה יקרה ושמו של הש״ית, — וזה כוונת השתי ווי״ן במקרא שלפנינו : והאמת והשלום אהבו, הבאות במקום גם ין, כאלו אמר גם האמת גם השלום אהבו, ודוגמתו מצינו בשלילה : גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו (במדבר כ״ג), גם לי גם לך לא יהיה (מ״א י״ג), ר״ל אם היה אופן הראשון באפשר אין טוב ממנו, אך אם אינו באפשר, יהיה עכ״פ אופן השני במקומו, והבן.

ואחר שהקדמנו הקדמה זו נשוב לפרש את דברי התלמוד והברייתא דיבמות שהזכרנו, אע״פ שהללו טמאו והללו טהרו וכו׳ לא נמנעו מלישא נשים וכו׳ לקיים והאמת והשלום אהבו, ר״ל אע״פ שלפי שקול הדעת והסברא של כל אחד ואחד מהצדדים החולקים האלה, היה חושב כל אחד שרק דעתו היא האמת המסכמת מכל צד עם כוונת התורה, ודעת זולתו בלתי אמת ונגד התורה, אך אלה השלמים ראו בחכמתם שהאמת הזאת תפריד בין האוהבים, תגדיל המריבה והשנאה ותרחיק הלבבות באומה הישראלית, כמו שאמרו חז״ל בסנהדרין : משרבו תלמידי הלל ושמאי וכו׳ נעשה התורה כשתי תורות [1]

---

[1]) הענין הזה יסופר מתלמידי תלמידיהם אחר כמה דורות, וחלילה לא נעשה

והיה קל מאד שתתחלק האומה חלילה לשני קרעים, כמו שקרה פעם בפעם מהתחלקות הדעות והסברות שבין כמה יחידי סגולה, שעיני כל העם תלויות אליהם; ע"כ למען דבר גדול כזה, בחרו הצדיקים האלה לעזוב את האמת הזאת הבנויה על דעת התורה לדעתם, ואחזו במקומה את השלום, כי גדול גם השלום בעיני ה' והוא העמוד השני אחר האמת, שהעולם עומד עליהם. ועיין בב"ר (פרק ל"ח) מגודל מעלת השלום, ומסכים לענינגו הנוכחי, והלכה למעשה מצינו בהרבה צדיקים וחכמים שהעלימו לפעמים האמת ושנו בעבור השלום, כמפורסם בתלמודים ומדרשות, וכן מצינו כזה בתנ"ך, והשם יתעלה בעצמו ובכבודו נהג למען השלום מנהג זה כידוע. ודע שכבר ברּרנו להלן (פרק ס"ז) שאין בלמודי התלמוד מופתים כמו שיש בחכמת הלמודים, אבל כל ההכרעות שבתלמוד הולכות רק על דרך הנצוח, שכל צד מהחולקים עומד על שקול דעתו ויחשבהו לאמת, לכן בדבר שתוכל לצמוח הריסת השלום ואיבה ופרוד בין בני אדם, ראוי לכל אחד מהצדדים לבטל שקול דעתו וסברתו בתורה נגד שקול הדעת של זולתו, אם לא בדבר חכמה שבתורה הבנויה על חכמות הלמודים, שכל מי שמראה מופת חותך, ידו על העליונה, והצד השני מוכרח להודות, וכן בדבר המקובל באומה כגון הלכה למשה מסיני המקובלת אצלנו בהרבה פרושי התורה, עיין להלן (פרק ס"ו), לא תפול עליה ג"כ מחלוקת באומה הישראלית, והחולק בזה יוצא מהדת הישראלית והוא זקן ממרא, אבל כל המחלוקת נופלת רק בדברים שהזכרנו לעיל; אז אם יכול הרוב לנצח המועט בהשקט ושלום מוטב, כמו שמצווה בתורה: אחרי רבים להטות, ואם אי אפשר באופנים ידועים אזי מחויבים שני הצדדים לפשר ביניהם לאחוז בשלום על אופן הנזכר — ואמרו חז"ל: לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות, ופי' רש"י ז"ל אפילו למעליותא, ומי יתן ויצעדו בדרך הזה החכמים בכל דור מהדורות, וכן ראוי גם הדיין והשופט להתנהג עם בעלי הדין ולבקש מהם שיאחזו גם באמת וגם בשלום, ואמר ר' יהושע בן קרחה מצוה לבצוע שנאמר (זכריה ח' ט"ז): אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, וכן אמרו: לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה, ואולי זאת כוונת הפסוק (זכריה ז' ט'): כה אמר ה' צבאות לאמר משפט אמת שפטו (ר"ל אעפ"י שמחויבים הדיינים לשפוט משפט עפ"י הצדק, מ"מ) וחסד ורחמים עשו איש את אחיו (ר"ל לפנים משורת הדין).

פרק סד

כבר מבואר שעיקר תורה שבע"פ היה בית דין הגדול שבירושלים, כמו שנאמר (דברים יז): וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' — ובאת אל הכהנים

התורה לשתי תורות גם מהתלמידים הללו, אבל השתו חכמי הזמן אז שלא יבא לזה, וזה שאמרו כשתי תורות.

הלוים ואל השופט — ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא — על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך [1]) וכל מי שאינו עושה כהוראתן עובר על לא תסור (ועי' רמב"ם ריש הלכות ממרים), ובמורה (חלק ג' פרק מ"א) כתב וז"ל: מה שנתלה בזקן ממרא, אומר, כי כאשר ידע השם יתעלה שמשפטי זאת התורה יצטרכו בכל זמן לפי התחלף המקומות והחדושים, ולפי הנראה מן הענינים, להוסיף על קצתם ולגרוע מקצתם, הזהיר מן התוספות ומן המגרעות, ואמר: לא תסף עליו ולא תגרע ממנו (דברים י"ב ל"ב), כי היה זה מביא להפסד סדרי התורה, ולהאמין בה שאינה מאת השם, והותר ג"כ לחכמי כל דור, ר"ל ב"ד הגדול, לעשות סייגים כדי לקיים משפטי התורה האלה בענינים שיתחדשו לשמור התורה וישאירו הסייגים ההם קיימים לנצח — וכן הותר להם ג"כ לבטל קצת מעשי התורה ולהתיר קצת הנזהר ממנו לפי ענין אחד ולפי מאורע אחד, אבל לא יעמידוהו לדורות, כמו שבארנו בסדר פרוש המשנה בהוראת שעה, ובזאת ההנהגה תתמיד התורה האחת ויתנהג כל זמן ובכל מאורע כפי הצריך לו, ולו היה זה העיון החלקי נמסר לכל אחד מהחכמים, היו בני אדם נפסדים לרוב המחלוקת והסתבכות הדעות, והזהיר יתעלה שלא יעשו זה שאר החכמים אלא ב"ד הגדול לבד, וצוה להרוג מי שיחלוק עליהם, שאם יחלוק עליהם כל מעיין, בטלה הכוונה המכוונת ובטלה התועלת, עכ"ל הרמב"ם במורה. ומה כנים דברי החינוך מצוה ת"צ"ו וז"ל: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל אפי' יאמרו לך על ימין שהוא שמאל — שאפי' יהיו (הב"ד) טועין בדבר אחד מן הדברים אין ראוי לנו לחלוק עליהם אבל נעשה

---

[1]) כבר אמרנו שהכהנים היו מורים מה שבין אדם למקום, כגון בין טמא לטהור ובין האסור והמותר, אבל השופט והוא הדיין היה דן בדברי ריבות, היינו משפטים, והוא בין אדם לחברו, וכן נאמר אצל יהושפט (ד"ה ב' י"ט): וגם בירושלים העמיד יהושפט מן הלוים הכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' (הוא בין אדם למקום), ולריב (הוא בין אדם לחברו), וכן נאמר פה גם בתורה: ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט — ודרשת והגידו לך את דבר המשפט פסק הלכה בלשון התלמוד, ובלשוננו (דעקרעט) ועשית עפ"י הדבר אשר יגידו לך [נמשך על השופט שיגיד לך והוא הדיין בדברים שבין אדם לחברו בשלי ושלך], ושמרת לעשות ככל אשר יורוך [נמשך על הכהן בטומאה וטהרה וכו'] על פי התורה אשר יורוך [ר"ל הכהן] ועל המשפט אשר יאמרו לך [נמשך על השופט] כי הכהן היה מחויב להורות ממש כפי התורה, אבל השופט, לפעמים עפ"י חוות דעתו. — ואל יקשה הקורא ממה שנאמר: ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע (דברים כ"א) ומשמע שגם הכהנים היו שופטים דברי ריבות היינו בין אדם לחברו? כבר אמרו בספרי (ברכה סימן שנ"א) על פסוק זה ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע: ריב אלו ריבי פרה וריבי סוטה וריבי עגלה, וכל נגע אלה נגעי בני אדם ונגעי בתים ונגעי בגדים, עכ"ל.

אמר המחבר: מה שנמצא בספרי שבחרו לסנהדרין עפ"י רוב מן הכהנים, כבר דברנו מזה בקונטרס האחרון.

כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה חורבן הדת וחלוק לב האדם והפסד האומה לגמרי, ומפני הענינים האלה נמסרה כוונת התורה אל חכמי ישראל ונצטוו ג"כ שתהיה לעולם הכת מועטת מן החכמים כפופה לכת המרובים, עיי"ש הרבה דברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ועיין שם מצוה תצ"ה. — וז"ל הגאון רבי יוסף אלבו ז"ל (עקרים מאמר ג' פ' כ"ג). ולפי שאפשר שתפול מחלוקת בין חכמי ישראל בדבר שלא באה הקבלה בו, אלא שיוצא באחת מהי"ג מדות או באחד משאר דרכי ההבנה; הסכימה החכמה האלהית כדי שתהיה תורת השם יתברך תמימה לסלק המחלוקת במה שאפשר, וזה בשנתנה ההכרעה בכל דור ודור לרוב החכמים, ואמרה: אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב'), ואמרה ג"כ: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (דברים י"ז א'), ובארו רבותינו ז"ל אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכוונתם בזה לומר, כי לפי שכל אדם מדרכו לחשוב מחשבות וליחס לעצמו ההתבוננות והסברא והשכל יותר מכל מה שלזולתו, עד שתמצא כמה פתאים ונשים ועמי הארץ מדברים תועה על החכמים, ויחשבו עצמם משכילים יותר מהם, אמר הכתוב, כי אף אם יראה לחולק שהחכמים אומרים על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, לא יזח מדבריהם לעולם, אבל תהיה ההכרעה מסורה תמיד אל רוב החכמים, ואף אם אפשר שיהיה היחיד יותר חכם מכל אחד מהם, ויהיה יותר מסכים אל האמת מכלם, תהיה ההכרעה כהכרע הרוב, ואין היחיד רשאי לחלוק עליהם לעשות מעשה כדבריו כלל, וזה ענין ר' יהושע עם ר"א [1]) וכו', ואם בדבר אחד נעשה כדברי היחיד ונניח דברי המרובין, תתחדש מחלוקת גדולה בישראל בכל דור ודור, כי כל יחיד יבוא לחשוב שהאמת אתו ויעשה כדבריו הלכה למעשה, ובזה תפול התורה בכללה, ועי"כ ראוי שלא נניח הדרך הכולל שהוא ללכת אחר הרוב, ולהניח דברי היחיד או דברי המעטים, ובלבד שיהיה הרוב דעת החכמים לא רוב דעות עמי הארץ, לפי שההמון ועמי הארץ נפתים לדבר שאינו, עד שיבואו להעיד עליו ולומר שהוא כן וכו', ואין ראוי להמשך אחר הסכמת ההמון, שהרי אנו רואים אותם מסכימים בכמה דברים בחלוף האמת וכו', ועל כן אין ראוי להביא ראיה מהסכמת ההמון וכו' שהרי בימי אחאב ומנשה ודומיהם היו מסכימים כלם לעבוד עבודת אלילים זולתי הנביאים ותלמידיהם; ועי"כ ראוי שתהיה ההכרעה מסורה ללב החכמים בלבד, כי החכמה מתת אלהים היא, כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב' ו'), ובזה תהיה תורת ה' תמימה בכל דור ודור ובלתי חסרה דבר, עכ"ל הגאון ר"י אלבו ז"ל.

---

[1]) שהזכרנו להלן בפרק ס"ח.

פרק סה

וכן אין בכלל גרעון הרבה קולות שהקילו הסופרים וחכמי המשנה, לא שעקרו ח"ו איזה לאו בתורה מכל וכל, אבל בראותם כפי הזמן והמקום שאין מהאפשר לקיים אזהרה זו, או שמביאה לעברות אחרות וכדומה, אז התעמלו למצוא בתורה עצמה איזה היתר נגד הלאו או ע"פ אמצעיות אחרות, כדי שלא יהיה נראה ח"ו שמבטלין התורה אבל התורה בחזקתה עמדה, והמעשים נעשו כפי הזמן והמקום, ד"מ: בבן סורר ומורה הוסיפו חקירות ודרישות כ"כ עד שהיה בלתי אפשר לעולם שיומת בן סורר ומורה, עד שאמרו (סנהדרין פ"ח): בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות [1]) וכן בעיר הנדחת, וכן אצל היתר נדרים התורה אמרה בפרוש: ככל היוצא מפיו יעשה, והם דרשו: לא יחל הוא אינו מיחל אבל אחרים מיחלין לו, וע"ז כוונו חז"ל באמרם: היתר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו, ואמרו: אין דבר (שבתורה) העומד בפני פקוח נפש, ודרשו מן וחי בהם ולא שימות בהם (ר"ל ולא שימות מעשית המצות ואזהרת הלאוין), והקילו בכמה דברים מפני הסכנה, ומפני צער, ולדעת רבינו זרחיה בעל המאור אפילו אם תאותו מושלת עליו והוא מתאוה לאותו דבר מתירין לו איסור שבות (עיין במאור שבת פ' כ"ב), והקילו בכמה דברים מפני החשד, ועלילה, ושנאת הבריות, כמו שאמרו לענין בדיקת חמץ: פלימו מיקל שמא יאמר הנכרי כשפים הוא עושה (בבדקו החור שבינו לבין הנכרי), ואסרו כמה דברים המותרים מהתורה מחמת מנהג המדינה הגרים בה, ד"מ: התורה צותה לקדש בביאה או בשטר (בכסף הוא מר"ם), והיום אסור לקדש בביאה, ומלקין אותו אם קדש (רב מנגיד על דמקדש בביאה, קדושין פ"א), וכן אסרו רבוי הנשים (מעת שבאו היהודים

---

[1]) והוא דעת ר' יהודה או ר' שמעון, כדגרסינן: כמאן אזלא הא דתניא בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר כמאן כר' יהודה ואבע"א ר' שמעון היא, דתניא אמר רבי שמעון וכו' (ועיין בתוספתא שם פרק י"א ופרק י"ד), ור' יונתן שאמר אני ראיתיו וישבתי על קברו?, כפי הנראה לא קבלו עדותו בזה, כי ר' יונתן זה היה אחר החורבן ערך מאה ועשרים שנה, ועוד ארבעים שנה קודם חורבן הבית בטלו דיני נפשות, וא"כ בטלה ג"כ מיתת בן סורר ומורה, ואיך אמר שראה בעצמו בן סורר ומורה! וכן בעיר הנדחת.

אמר המחבר: מה שכתב המהרש"א על דרוש וקבל שכר שאמרו על בן סורר ומורה שהכוונה על אביו ואמו של בן סורר ומורה שהמה ידרשו וכו' עיי"ש, לא יפה כוון במחילת כבודו, והלך דרך רחוקה בדרוש, מוסף לזה מה יענה הגאון הזה על דרוש וקבל שכר אצל עיר הנדחת? וכן מה שהרכיב הגאון הזה דעת ר' יוסי הגלילי (שהגיעה תורה לסוף דעתו) עם דעת ר' שמעון, דבריו ג"כ אינם מחוורים במחילת כבודו.

לגור באייראפא) ואף מצות יבום אינו נוהג [1]), וכיוצא בם, והתירו במדינות הללו להסיק התנור בחורף ע״י נכרי מטעם שהכל חולים הם בפני הצנה, וצוו להדליק נר בשבת (נגד דעת הקראים [2]), וכללו זה בכלל עונג שבת שצוה ה׳, והרבה קולות כיוצא בם היו ע״ז הדרך, וכמו שאמרו (ברכות י״ט ע״ב): גדול כבוד הבריות שדוחה את ל״ת שבתורה [3]) תרגמא רב בר שבא בלאו דלא תסור, כי כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ופי׳ רש״י דבר שהוא מדברי סופרים נדחה מפני כבוד הבריות, עיי״ש ברש״י היטב ודוק בדבריו, ועיין מנחות (דף ל״ז), שבת (דף צ״ז), מגלה (דף ג׳), ערובין (דף מ״א), ועיין ערוך ערך לא, וחדושי הגאון בעל מזרחי על הסמ״ג הלכות מגלה, והשגותיו שם על דברי רש״י. וגדול היה בעיניהם מאד כח דהתירא, והיו מהללים מי שהיה יכול בחכמתו למצוא איזה היתר, כמו שאמרו: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר השרץ מן התורה, ואמרו: כח דהתירא עדיף, והתירו הרבה דברים למקורבים למלכות, והתירו כמה דברים חמורים לתלמידי חכמים כמבואר להלן, והתירו כמה דברים לעשותן בצנעא, והתירו כמה דברים חמורים, כגון: נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו לאנשי חיל [4]),

---

[1]) אעפ״י שרבינו גרשון לא אסר להיבם לקחת את יבמתו אף אם יש לו אשה (עיין לקוטי מהרי״ל הלכות חליצה).

אמר המחבר: הטעם שנוהגים לחלוץ היום ולא ליבם, נראה לי מפני שאמרו בפרק החולץ מצות יבום קודמת למצות חליצה, בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, עכשיו שאין מתכוונין לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום ע״כ.

ומזה נראה בעליל שחכמי התלמוד נהגו תמיד במצות שבתורה, כפי השנויים המתהוים באומה.

[2]) מחברי ספרי המצות חושבים מצוה זו של הדלקת נר בשבת למצוה דרבנן (עיין שבת כ״ה ע״ב), והיא אחת משבע מצות דרבנן שמוסיפין על התרי״ג דאורייתא ואלו הן השבע מצות דרבנן שחשבו: א) ברכת הנהנין, ב) נר חנוכה, ג) קריאת מגלה, ד) קריאת ההלל [לפי שטתנו היה מותר להוסיף אלה מפני שהמה ממצות הזכרון], ה) נטילת ידים, ו) ערובין [המה מסייגים ומותר להוסיף, עיין להלן פרק ס״ו, ועיין רש״י קהלת בסופו בפסוק ואזן וחקר שאמר ערובין סייג לשמירת שבת, נטילת ידים סייג לטהרה], ז) הדלקת נר בשבת שהזכרנו.

[3]) אמר המחבר: לו חכמו קצת מהנוצרים וישכילו בדברים האלה שכתבנו עד הנה בפרק הזה, לא היה נשאר בקרבם שום חשש לעלילת דם שמעלילים קלי הדעת שבהם על בני ישראל, והאבידו על לא חמס הרבה נפשות מישראל ועשו בהם שפטים גדולים (ועיין להלן פ׳ שבעים) ועיין בספרנו אפס דמים שחברנו נגד האשמה הזאת שנתחדשה בימינו היום, ונלכדו ברשת זו כמה נפשות בישראל בכמה עירות.

[4]) עיין חולין (דף י״ז), ורמב״ם הלכות מלכים (פרק שמיני הלכה א׳ וב׳), והכסף משנה שם אמר, שאין כוונתו במי שהוא מסוכן מחמת רעבון, דהא פשיטא, ואפילו אינו

התירו הרבה דברים לבעלי מלאכות, ועיין בזוהר (חלק א׳ דפוס אמשטרדם דף ק"ח ע"א) בר"ה עבדים פטורין מן המצות, ואמרו, אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולים לעמוד בה, התירו לפעמים לעשות איזו תחבולה והמצאה בדבר הכרחי, כגון: יטלטל פחות פחות מד׳ אמות, וכן תקן הלל פרוזבול, לא שבטל ח"ו המצוה שבתורה, אבל עשה המצאה ותחבולה בעלמא, וע"ז הדרך נהגו הגאונים שאחרי התלמוד וזולתם מבעלי הפוסקים, כגון: מכירת חמץ, והיתר עסקא, לא שבטלו ח"ז שני לאוים גדולים שבתורה, אבל מצות התורה במקומן עומדות, והם עשו רק המצאה ותחבולה, בראותם לפי הזמן והמקום שאין הצבור יכולים לעמוד בהם האידנא, וכן רשות ג"כ היום לכל ב"ד חשוב למצוא תחבולה וערמה ע"ז הדרך במקום ההכרח[1]), וע"ז אחז"ל (בפ"ב דר"ה) שלא יאמר אדם להברו (פלוני הדיין) כמשה ואהרן! וכו׳ (ר"ל לא אשמע לו), ועוד שם בגמרא, שקל הקב"ה ג׳ קלי עולם (ר"ל ירובעל, בדן, ויפתח) כשלשה המורי עולם (ר"ל משה ואהרן ושמואל) לומר לך ירובעל בדורו כמשה בדורו וכו׳, ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים, ואומר: ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם וכו׳ אין לך אלא שופט שיהיה בימיו, ואומר (קהלת ז): אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה עכ"ל, (ר"ל אל תאמר שבימים הראשונים היו השופטים טובים מאלה שבזמן הזה, אלא דיש לך לשמוע לאחרונים כמו להראשונים, כן פירש המהרש"א ז"ל עיי"ש); כי באמת אין לדיין אלא מה שעיניו רואות כפי זמנו ומקומו, ואין לדון מזמן קדום וממקום אחר על זמן הנוכחי ועל מקום הנוכחי.

נותן התורה ידע בחכמתו לתת יסודות כאלה בתורתו שעליהם יוכלו לבנות חכמי הדור בכל עת וזמן בנינים, כאשר יבינו שיצטרכו בזמנם ומקומם, מבלי הפסד היסודות, כי באמת היו היהודים בנתינת התורה רק עובדי אדמה ורועי מקנה, ואח"ז בזמן חכמי המשנה כאשר גרו תחת היונים והרומיים

מחלוצי צבא נמי, אלא כשתאב לאכול ולא שכיח ליה התירא באותה שעה אין צריך להמתין על התירא.

[1]) אמר המחבר: כבר שאלו מתנגדינו לאמר: מנין ההיתר הזה לחכמי התלמוד לעשות ערמה ותחבולה נגד מצות ה׳? הלא אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה׳? ואם כהאל באמנם התחלו בו? אבל כבר הוכיח החכם המפורסם ר׳ דוד ניטו ז"ל כמו שמצאתי משמו, שאמר, שיסוד דבר זה נמצא בשופטים בפילגש בגבעה שאחר שנשבעו השבטים בה׳ לבלתי תת בנותיהם לנשים לשבט בנימין, ואחר זה התנחמו על שבועתם, ולא יכלו לעבור עליה, אז מצאו תחבולה וערמה לתת להם מבנות יבש גלעד, ולחטוף הנשים במחולות, עיין סוף שופטים. — ועיין כוזרי (מאמר ג׳ סוף סימן מ"ט) ובאוצר נחמד שם מענין התחבולות, ודוק בדבריו, והכוזרי שם והמפרש הלכו לשיטתם, ואנחנו לשיטתנו כפי ההנחה שלנו ביסוד ספרנו זה.

והדומה להם עשו מקנה וקנין, ולמדו מהם הנהגות חדשות בכל דבר, ומותרות רבות, והיה צריך לזה דינים חדשים ומשפטים רחבים, וכן לעולם [1]), וכן היו היהודים אז בנתינת התורה חפשים ולא משועבדים תחת יד אומה זולתה, גם

---

[1]) וכן ידע נותן התורה בחכמתו הנשגבה להשתמש במצות ומליצות שלמות שיסבלו אח"ז בשנוי הזמן והמקום, כל התקנות של חכמי הזמן אשר ישבו על כסא משה רבינו, וימלא אותם רוח אלהי לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ולגלות תעלומות אלה בכתוב, מלבד הקבלה האמתית שקבלו עד מרע"ה, ד"מ: בזמן משה רבינו ואחריו זמן רב שהיו היהודים כלם עובדי אדמה ורועי מקנה אף מלכיהם ושריהם (עיין בספרנו ח"ב צד 171 והלאה) ולא היה לבוז וחרפה אף לנשיא הדור לטפל עם שור או שה, וצותה התורה בכלל לכל אדם יהיה מי שיהיה להשיב שה נדחה או שור נדח לבעליו ולא יוכל להתעלם, אך בשנוי המקום והזמן והתמורות בדרך ארץ, ובגרותם במדינות נכריות, ובשנוי המחיות והפרנסות, והיה בזיון לגדול הדור וזקן נכבד לטפל באלה, וגם עשיה זו היתה גורמת להעומד בראש העם שיבזוהו ההמון בעבור זה ולא יהיו דבריו נשמעים יותר במה שילמדם התורה והמוסר (וכמו שאמרו: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשית מלאכה בפני שלשה), או יזיק לו לפרנסתו ולכבודו וכדומה, ואז חכמי הדור רבותינו מצאו מנוס למו בדברי הקבלה ויגלו תעלומות חכמה גם בלשון המקרא, כי והתעלמת היא מלה מיותרת, והוכיחו מזה פעמים: שאתה מתעלם כגון זקן שאינו לפי כבודו וכדומה, וכן אחז"ל על פסוק כי תראה את חמור אחיך וגו' וחדלת וגו': פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזר, ועיין רש"י בחומש שם בפסוק הזה.

אמר המחבר: אעתיק פה מה שהשיבותי בענין הזה שכתבתי פה אל הרוזן הנזכר, כי להיותו חכם מאומות העולם ולא נתגדל על התלמוד, הסברתי לו הענין הזה באופן אחר קצת, אולם תכלית הכוונה אחת היא, ואומר:

יען שאומה הישראלית אחר זמן רב (כמבואר בפרק הזה ויתר הפרקים) היתה צריכה פעם בפעם להרבה תקונים ושנויים בסעיפי דת הנמוסית, ובאמת כפי פקודת תורתנו הקדושה היה רשות להשופטים והחכמים שבכל דור לשנות כפי הזמן והמקום בסעיפי המצות הנמוסיות (על אופנים שהזכרנו בפרקים הקודמים), וקצת מההמון העם שלא היו כ"כ בורים, ושרובם ידעו לקרות בתנ"ך, וכשראו שנויים כאלה מחכמי הדור, היה נראה למו כתורה חדשה (כדרך ההמון בכל דור ודור), ואף שהטובים שבהם שמו יד לפה כי מצווים ועומדים עפ"י פקודת ה' ושמעת אל השופט אשר יהיה בימים ההם, וכפי המקובל באומה אפילו יאמר לך על ימין שהוא שמאל וכו', אך רבים מההמון רגנו בסתר, ובפרט כת הצדוקים והאסיים שהיו נזהרים מלקבל שום שנוי בדת אם לא נמצא רמז בתורה, והיו שואלים את חכמי הדור, איך דבר זה וזה מרומז בתורה? לכן התאמצו ראשי החכמים אשר מפיהם חיו כל העדה, למצוא בתורה איזה אסמכתא, קרובה או רחוקה, מאיזו מלה מיותרת, או מאות יתרה, וכדומה על זה האופן, לסכור בזה פיות השואלים, ולמען לא ישתכחו דבריהם לדור אחרון להשיב לשואל ומתנגד, העלו זאת באיזו ברייתא, וכדומה מהספרים, ולדוגמא היא מצות והתעלמת, כמו שכתבנו, והבן.

שיח וסיג לא היה למו עם אומה זולתה, וישב ישראל בטח בדד עין יעקב.
ואם נעיין היטב בתלמוד נמצא שכוונתו עפ״י רוב היתה להקל ולא להחמיר, וכל החומרות שלהם כוללות רק סייגים וגדרים איש לפי זמנו ומקומו, וכלם דברים שרוב הצבור היו יכולים לעמוד בהם בלי טרח.

פרק סו

התורה שבע״פ או פרושי התורה שבכתב נתחלקו (לפי דעת הרמב״ם) לחמשה חלקים: א) פרושים מקובלים מפי הגבורה, ויש להם רמז בתורה, ואפשר להוציאם מדרך הסברא, באלו אין מחלוקת, ב) דינים מקובלים שאין להם רמז בתורה ונקראים הלכה למשה מסיני, גם באלה לא תפול מחלוקת, ג) דינים היוצאים מדרך הסברא והיקשים ע״פ השלש עשרה מדות ההגיוניות הנמסרות למשה [הנמצאות בברייתא דר׳ ישמעאל, ופרושם עמוק מאד בחכמת ההגיון כאשר יראה הקורא לדוגמא בספר מדות אהרן, והוא פרוש מבעל קרבן אהרן על הברייתא זו וזולתו מן המפרשים], באלה הדינים נפלה מחלוקת ודעות שונות, ד) סייגים וגדרים, כגון ערובין ונטילת ידים שתקן שלמה דכתיב ושמרתם את משמרתי ובאה בו הקבלה עשו משמרת למשמרתי [1], ובזה תפול ג״כ לפעמים מחלוקת, ה) הנהגות שנהגו הנביאים

---

[1]) סייגים וגדרים המה חכמה נפלאה ותקון גדול לקיום הדת, כי המה כשוג וגדר לכרמים ופרדסים, ובעבור זה היה הצווי הראשון מאנשי כנסת הגדולה הסמוכים לנביאים: ועשו סיג לתורה (אבות פ״א משנה א׳). רבים מהמתחכמים היום מלעיגים על הסייגים והגדרים, ומה סופן של אלה? שבפרצת הגדרים השחיתו גם את כרם ה׳ צבאות ויעשוהו כמדבר, ובאמת הסייגים והגדרים הרבים החדשים שמחדשים קצת רבנים מתחסדים היום, אין לקבלם, כי אין דעת חכמים נוחה מהם, כמו שנבאר להלן, ואינם נקראים סיגים אבל סיגים, אבל אלה שעשו הנביאים ואנשי כנסת הגדולה וחכמי התלמוד והגאונים היו טובים והכרחים מאד לקיום הדת והתורה, והפורץ גדרם ישכנו נחש, ומעשה היה בחכם אחד מחכמי התלמוד (הובא בתלמוד ירושלמי) ששאל אותו חכם נכרי אחד על דבר הגדרים והסייגים הרבים שיש לנו בדת תורתנו, והיה כמלעיג על זה לאמר „אתם מוספים הרבה יותר מדאי, פן, ואולי —" ויהי היום ויבא התלמודי הזה לבית החכם הנכרי הזה, ולו אשה יפה, ויאמר התלמודי אליו, הנה אשתך יפה מאד תן לי רשות לצחק עמה מעט ולהשתעשע בה, ויען החכם הנכרי לא אעשה זאת, ומדוע? שאל אותו התלמודי, הלא אני בביתך ואתה עומד עלינו, בודאי לא אעשה עמה דבר נבלה, חלילה! ויען הנכרי אם אתן לה רשות להשתעשע אתך בשחוק וקלות ראש סופה שתזנה עמך, ויאמר התלמודי הן אני עץ יבש סריס חמה ולא אוכל לבוא אליה כדרך כל הארץ, ועתה אין לך שום חשש, ויען החכם הנכרי ויאמר אם אתן לה רשות לצחק עמך סופה שתקל ראשה ותתיר לעצמה להשתעשע באהבים עם זולתך, ואח״ז תתיר לעצמה לזנות עמו, אז פתח התלמודי את פיו

והחכמים והתקנות שתקנו כפי הזמן והמקום, עיין פרוש הרמב״ם למשנה בהקדמתו לסדר זרעים, — וכלל גדול תדע, שאלה הדינים והסייגים והנהגות וכו׳ אינם נקראים בשם מצות חדשות אבל רק סייגים וגדרים לחזק את הישנות, ויש

בשחוק ויאמר: זכר נא כי מלעיג היית על הגדרים והסייגים, ואני לא באתי בדבר זה רק להזכירך ולהראות לך מעלות הסייגים והגדרים, ויזכור החכם הנכרי ויודה לדבריו, עד כאן תוכן המעשה הזה, ויען כי לא נמצא כעת בגבולי תלמוד ירושלמי, לא העתקתי מקומו ולשונו, אבל כתבתי בלשוני, הוספתי או שניתי קצת כפי העולה על רוחי, והתוכן אחד הוא.

ואולם להרבות בגדרים וסייגים ולהוסיף בהם יותר מהראוי הוא גרעון וחסרון בדת, ואמרו בב״ר (פרשה י״ט): ולא תגעו בו הה״ד אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת (משלי למ״ד), תני ר׳ חייא שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפול ויקצץ הנטיעות כו׳ עיי״ש.

אמר המחבר: לפי שעתנו בספרנו זה יש חלק גדול במצות התורה בתורת משם שהם ג״כ גדרים והוא החלק הנקרא אצלנו בשם מצות הגדר, עיין לעיל טעמן ונמוקן, ונראה לי שנותן התורה בחכמתו הבלתי מוגבלת כוון במצות הגדר מלבד הכוונה התורשית עוד כוונה אחרת נמוסית, בהבדילו את איש הישראלי מכל האומות זולתו, כמו שנאמר: ואבדיל אתכם וגומר, והוא שיהיה איש הישראלי בדול במאכלו ומשתהו וכדומה בכל עניניו מעמים זולתו; למען יהיה קשור באלף חרצובות (בעבור דתו והנהגותיו המתבודד במו) לעמו לבד, ולא יהיה לאל ידו לפשוע לעולם בעמו, ולבוא בברית עם עם אחר, כמו שיקרה בעמים זולתנו, שיפשע אחד או רבים נגד חוקי המדינה לפעמים, ובורח לאומה זולתה, ושם ימצא מנוח, כי אינו בדול ברוב הנהגותיו ודתו מעם זולתו, ויוכל לבוא עמהם בברית ואחוה לאכול ולשתות מפתם ויינם, ולשאת אשה מהם, והרבה פעמים מצינו שינתן חרות רב להמורדים האלה במדינה אשר ימצאו מנוס למו יותר מן האזרחים, כדי שיספחו אל אנשיה רבים מאנשי חיל זולתה, לא כן האיש הישראלי שהיה קשור לדתו ולארצו ולבית מקדשו, ולא היה יכול למצוא מנוח וקורת רוח בעם זולתו, ובמדינה זולתה אם יתנו לו כל הון וכל טובות עולם הזה, כי מתבודד יהיה כערער במדבר באין רעות ואחוה ולא יוכל לקיים דתו ואמונתו, והרבה מצות התלויות בארץ, וכדומה, וכבר אמרו חז״ל גדולה לגימא וכו׳, ואמרו: גזרו על פתן משום יינן ועל יינן משום בנותיהן וכו׳ לכן בזמן ממשלת היהודים כאשר עבר איש יהודי במזיד, אפי׳ על איזו מצוה קלה שבקלות, לא לבד שחטא בזה נגד פקודת ה׳, אף גם נגד עמו וארצו, כי בזה יהרוס כל הצלחת המדינה והעם (ועיין בספר ירושלים להרמבמ״ן דפוס ברלין 1783 חלק שני צד 118).

אמר המחבר: כבר כתבנו במקום אחר עוד כוונה אחרת במצות הגדר שהזכרנו והוא תקון המדות והמוסר, להרגילנו מנוער לשכך את תאותנו: ד״מ ההפרשה מהנדה, תלמדנו למעט בתאות המשגל, איש הישראלי עת כי יקרב אל אשתו אחרי התקדשה מטומאתה, והיא בעיניו ככלה חדשה, ומצאה ברגע זו קורט דם כחרדל, אז ברוח שקטה יתרחקו זו מזה וזה מזו, וכן עת כי תאוה נפשו לאכול בשר וכל נתח טוב זולתו, ומסב לאכול סעודתו, וימצא

גם כן מצות דרבנן, ד"מ: בקור חולים, הלוית המת, והכנסת כלה, וכדומה, אבל נכללים לפי דעת הרמב"ם בואהבת לרעך כמוך, ולדעת הרמב"ן בועשית הישר והטוב בעיני ה' (דברים ו' י"ח) — ולפי שטתנו בספר הזה נופלות המצות האלה הנזכרות תחת סוג דת הנמוסית, שרשות להוסיף בסעיפיהן המסתעפים מהשרשים (עי' לעיל פרק י"ג). — ואולם קריאת ההלל וברכות הנהנין הנה באמת מצות חדשות מדרבנן, אבל הנה ממצות הזכרון שמותר להוסיף בהן כדלעיל.

ודע שעיקר תורה שבע"פ היא המשנה והיא באורי המצות הנקראים „הלכה", והמה יסודי הקבלה, ומבוארת המשנה יותר בגמרא [שהיא באור המשנה], וכמבואר להלן בפרקים מיוחדים די באר, כל הנ"ל קדש הם לאיש הישראלי, ממש כמו התורה והנביאים. -- אבל חלק ההגדה הנמצא בגמרא בבלי וירושלמי, והדרשות שאינם בבאור ההלכות, ומכ"ש מה שנמצא מהם בספרי המדרשים [אף שגם בהם נמצאו מאמרים יקרים כפנינים], הכל באשר לכל אינם דברי קבלה, ורשות נתונה לאיש הישראלי לקבלם או שלא לקבלם, כמבואר באריכות בדברי הגאונים ע"ה, ועיין לדוגמא במבוא התלמוד לרבינו שמואל הנגיד ז"ל, וברמב"ם בפרושו למשנת כל ישראל יש להם חלק לעה"ב. ועיין בספרנו תב"י (שער השני פרק ד' צד 39 בהערה), ואי"ה בקונטרס האחרון נדבר הרבה מזה הענין.

פרק סז

פרושי התורה שמסר משה אל יהושע ואל הכהנים בני לוי לא היתה בהם שום מחלוקת, ומהם הנקראים הלכה למשה מסיני, ומה שלא

במאכלו זה איזה דבר איסור, ירחיקהו מלפניו ברוח שקטה ג"כ, ומסתפק תמורתו בפת לחם יבש, או כלבשו איזה מלבוש, ומצא בו איסור שעטנז, פושטו מעליו וכדומה, ואין לשער תקון המדות והמוסר אשר יגיע מזה לאדם, וכן בצומות שבשנה ויתר הסגופים הממוצעים שיסדה הדת, כולם ירגילונו לשאת בנקל כל חסרון, ולדכא תחת רגלינו התאות המתרגשות בנו, ויביאונו לפרישות ולקיים עצת חכמינו ז"ל קדש עצמך במותר לך, ואז יחיה האדם חיי מנוחה, ולא יכאיבהו ולא יצערהו כל מחסור, ובאמת כאשר נשים לבבנו להשגיח במפעלות שדי בתבל ארצה — כפי קט שכלנו אשר חנן אותנו היוצר בטובו — נמצא שגם הטבע עם כל נדבתה תעשה פעם בפעם גדרים בפני האדם, תכין לו משטינים פעם בפעם, עת כי יחפוץ למלאות תאותו ולשבוע מטוב הארץ ומהעינוגי המותרות פן ישבע כפי רצונו ותהיה אחריתו רע ומר, אבל תניקהו לאט לאט, ולפעמים במעט כבדות, למען ירגיש עונג כפול ומכופל במעט אשר ישיג בדוחק וצער, ולמען הרגילנו לנשוא בנקל כל צער וכו', כאשר דברנו מזה בהרחבה במקום אחר לענין עץ הדעת טוב ורע, ולהיות התורה הקדושה היא מאת ה' בורא הטבע, ע"כ נוהגת בנו ממש כמו הטבע הנדיבה, והבן.

שמעו מפי משה או ששכחו [עיין מה שהעתקנו מדברי התלמוד תמורה פרק שני להלן (פרק ס״ה)], וכשקרה שאלה כזו הוציאו הדינים בסברות ושקול הדעת או בקצת היקשים הגיונים עפ״י י״ג מדות שהתורה נדרשת בהן, וכאשר נפלה לפעמים בדבר כזה מחלוקת, כי מה שנתלה בסברא והיקש לא ימלט משנוי הדעות, בזה היו הולכים אחרי הרוב, כמצוה בתורה (שמות כ״ג): אחרי רבים להטות, וכמו שאמרו על הסנהדרין: נשאלה שאלה לפניהם אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עמדו למנין, רבו המטהרין טהרו, רבו המטמאין טמאו (סנהדרין פ״ח ע״ב). אמנם צריך שתדע שרק בדבר תורה או חכמה הבנוי על היקשים וסברות הולכים אחר הרוב, כי שכל הרוב יותר שלם משכל היחיד, אבל בדבר חכמה המבורר עפ״י מופת חותך, כגון בחכמת הלמודים, לא יועיל הרוב נגד היחיד, אף אם יהיו דעות כל אנשי העולם בכף מאזנים אחת ודעה המופתית בכף שניה, תכריע המופתית את כלם, כמו שהבאנו במבוא לספרנו ת״ב, ואין חלוק בדבר בין שיהיה בעל הדעה המופתית נביא או גוי, כמו שהבאנו שם בשם הרמב״ם.

וידוע שאין בחכמת התלמוד מופתים כמו בחכמת הלמודיות (וכמובן מהתנצלות הרמב״ן ז״ל נגד בעל המאור בפתיחתו לספר מלחמות), ואפילו ראיות יסודיות גמורות וחלוטות אינן נמצאות הרבה בתלמוד אבל מעוטא דמעוטא וכל ההכרעות בתלמוד הנה לרוב ע״פ דרך הנצוח, כנודע לבעלי הגיון[1] — והנני מבקש מאת הקורא אשר דרכי למודי הגיון לא נודע לו, שבל יעפיל להרוס את בניני פה, עד שישאל מקודם לחכם הבקי בהגיון שיבאר לו ההפרש שבין מופת, וראיה, ונצוח, ואז אקוה שיודה לדברי אמת, אם לא שיחפוץ להיות בהכרח מן המעקשים ארחותם.

פרק סח

דעות הנושאים ונותנים בדבר הלכה היו נשמעות אז כשהיו מיוסדות על ארני ההיקש ההגיוני או על סברא שכלית, אבל אם בא נביא אחד אף שהיה ידוע לנביא אמתי ואמר דעתו בדין הזה מבלי טעם וסברא או היקש הגיוני, אבל אמר כך נתגלה לי מן השמים, אין שומעין לו בזה, והרי זה בעבור זה נביא שקר ומיתתו בחנק, אפילו כוון את ההלכה, כי בדבר תורה וחכמה אין שופט צדק כשכל הישר אשר חנן אלהים את

---

[1]) ובעבור זה תמצא בכל שפת התלמוד שאמר בדבר ההכרעה תמיד לשון נצוח כמו: ת״ח מנצחים זא״ז בהלכה (ב״מ בפ׳ הזהב בתנורו של עכנאי הנזכר לקמן), נצחוני בני (שם), ונצחו חכמי אומות העולם (את) חכמי ישראל (במסכת פסחים לענין גלגל קבוע ומזלות חוזרים) (כגרסת הרמב״ם במורה ח״ב פ׳ ח׳) וידוע שבחכמת הכוכבים (לפי השיטות הישנות) הוא כמו בשאר חכמות השמוש שאין לברר כ״א בנצוח, והבן.

האדם [1]) ואחז"ל חכם עדיף מנביא, ומצינו הלכה למעשה בתלמוד (ב"מ פרק הזהב דף נ"ט) שלא השגיחו בדבר תורה על כל האותות והמופתים שעשה אחד התלמודיים, וגם בת קול מהשמים לא הועילה לו, ולא הטו אליה אזן בבהמ"ד [2]) עד שעמד ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא (דברים ל')

---

[1]) ראה נא דבר נפלא, הן ידענו שכל דיני התורה והלכותיה קבל אהרן הכהן מפי משה רבינו אחיו ראש הנביאים שקבלם מפי הגבורה, ובכל זאת מצינו שנצחו אהרן בכח הדרוש עפ"י שקלא וטריא בשכל הישר, ומשה הודה לו (ויקרא י'), [וכבר העיר ע"ז חכם דורנו רב מופלג]; כי באמת בדבר חכמת התורה אף הנביא מחויב לשמוע אל החכם, והבן. וזהו יסוד גדול לכל תורה שבע"פ, שכל התלמוד בנוי עליו.

[2]) לפי דעת רבינו הנגאל היה מעשה זה של כותלי בהמ"ד וכו' בחלום (עיין יוחסין דפוס זאלקווא דף כ"ז ע"א), ואם קבלה היא נקבל, והרבה דברים היו להגאונים ולרבותינו הקדמונים זולתן בקבלה שלא נמצאו מפורשין בתלמוד, עיין לקמן, וכיוצא בדבר הזה מצינו הרבה לרבינו הנגאל (מה שמביאים לפעמים התוספות ממנו) שמבאר פליאות התלמוד לפעמים כפשוטן, ובודאי היתה בקבלה אצלו, ולדוגמא עיין בתוספות (חולין נ"ה ע"ב) בד"ה שדר ליה וכו' תריסר גמלי, וגרס רבינו הנגאל גוילי (ר"ל י"ב יריעות כתובות, וכן כתב רש"י לאו דוקא עיין שם, עוד שם בתוספות (דף ז') בד"ה אמר שר של ים השיבו (בחלוקת הנהר של ר' פנחס ב"י) או ר' פנחס ב"י היה מחשב בלבו מה הסיבה שלא נתחלק, אם היה לשון להנהר לדבר, ודומה לו בפ"ק דע"א (דף י"ז) על ר' אלעזר בן דורדיא שאמר שמים בקשו עלי רחמים ע"כ בתוספות (הובא ביוחסין ערך ר' שמעון ב"י), ועוד כתב שם היוחסין וז"ל: וכן פירש רש"י שם בע"א שהוא כמו בפרק שירה, אילנות מה הם אומרים, עכ"ל היוחסין, ואני לא מצאתי זאת ברש"י, אבל בתוספות שם בע"א מפרש כמו שמפרש בחולין. — וכן היו נוהגין כל הגדולים, כגון רבינו האי גאון, והרי"ף והרשב"א, ובפרט הרמב"ם ובעלי התוספות, וזולתן מרבותינו הנכבדים עליהם השלום, לפרש הפליאות בתלמוד על הדרך הזה, כמו שמבואר לכל המעיין בספרים ההם מקדמונינו, ואין מהצורך לפרטם הנה, וביחוד לא יכילם המקום הזה, אבל אזכיר שני דברים לבד ומהם תקיש על השאר: כתב הרי"ף בתשובותיו (דפוס ליוורנא דף מ"ו ע"א) ההוא מעשה ברבי בנאה דהוה מציין מערתא בחלום ראה אותו ולא במראית עין, ועל מעשה דרבה בר בר חנה היכא דנשקי ארעא ורקיעא כתב וז"ל: כך שמענו שמלך של אלכסנדריא בנה מקום במדבר ועשה בו דמות רקיע וגלגל, אמר להראות בו חכמתו, וראה אותו רבה בר בר חנה, עכ"ל רבינו הרי"ף ז"ל. — ואל יפלא זאת בעיני הקורא; כי באמת כך היה דרך החכמים הקדמונים לספר דבריהם על דרך הזר והחידה המפליא שומעיהם. וראה זה מצאתי [וממש כדוגמא זו של רבה בב"ח שהזכרנו] לאבי משוררי היונים הקדמונים האמער בספרו אדיסעע (Homer Odysee) שכתב וז"ל: „למעלה מן Ortyga [הוא שם מקום ידוע] נמצא אי אחד נקרא סיריי *) שם יכולים

---

*) אי סיריי (Syros) הוא אחד מאיי ציקלאדי (Cycladi).

כבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, אחרי רבים להטות

לראות את סבובי השמש וחלופיה" עכ"ל. — ורבו כמו רבו המבארים על שני החרוזים הללו, הן מהקדמונים והן מהאחרונים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שהסכימו היום כל המבארים החדשים שכוונתו של המאמר היא: שאם באי סיריי היה נמצא אבן השעות (הייגע זאגנען אוהר) עכ"ל. וזה היה באמת דבר מאודי בימי המאמר.

ועל מעשה של חוני המעגל שישן שבעים שנה (תענית כ"ג) עיין דברי הגאון בעל השמש"ן (בספרו מגן אבות בחלק ג' בגדר החלום) (והיוחסין בשם חוני המעגל לא דק בדברי השמש"ן הנ"ל יפה וכתב הספק משמו), ואני מצאתי בשס"ק (דפוס זאלקאווא דף פ"א ע"ב) שבדורו של כורש (שנבנה בית המקדש) היה בעיר קרעטא איש אחד מהיונים איפימינידו Epimenides שמו שישן חמשים ושבע שנים, וכשהקיץ מצא שמכרו כל רכושו, ובכח הדין חזרו לו הכל, ואח"כ נתן לבו למושכלות ונעשה פילוסוף, והיו ימי חייו קע"ט שנים, וי"א קנ"ד שנים, עכ"ל שלשלת הקבלה, הוא (עפימענידעס) הפילוסוף המפורסם מאי קרעטא שאמרו עליו קצת סופרים שהוא היה הראשון שבנה היכלות (טעמפעל) בארץ יון לאליליהם, עיין (Labrt. Lib. VII).

וכל חכם לבב יודה שיש במעשה זה של איפימינידו משל וחידה (אלעגאריע), שמחשבים כל החמשים ושבע שנים שלא למד לשינה, ואין ספק אצלי שגם במעשה של חוני המעגל יש סוד ע"ז הדרך, וכבר כתבתי כמה פעמים שחכמי התלמוד הלכו לפעמים על דרכי חכמי יון ולקחו מהם מליצות משלים ודמיונות ואגדות (מיטהען) (כמו שלקחו גם הם מחכמינו ומנביאינו הרבה ענינים), ואפשר לקחו גם זה מהיונים ממעשה של איפימינידו, ואולי קרה מענין הלמוד ג"כ עם חוני המעגל ממש כמו עם היוני הזה, ע"כ השתמשו במשל וחידה הנ"ל גם עליו, ואין לומר שהיונים לקחו מעשה זה מהיהודים (כדרכם ג"כ לפעמים); כי איפימינידו זה היה בזמן כורש, וחוני המעגל היה מאוחר מאד, כמו שהביא היוחסין בשם היוסיפון שחוני המעגל נהרג חוץ לירושלים כשצרו מלכי חשמונאים זה על זה האחים הורקנוס ואריסטובלוס בני אלכסנדר בן הורקנוס, עיין שם ביוחסין, אבל לפי הירושלמי שמייתי הך עובדא דחוני המעגל ואמר שהיה בזמן חורבן בית ראשון וישן עד בנין בית שני, כמו שהביא משמו המהרש"א בחדושי אגדות שם בתענית מש"ס בבלי (דף כ"ג ע"א), וא"כ יוכל להיות שהיה ממש בזמן אחד עם (עפימענידוס), כי כורש בנה את הבית. ויוכל להיות שהיונים לקחו מהיהודים, כמו שלקחו היונים והרומיים הרבה דברים זולתן מהיהודים ג"כ, [וכן המעשה של השאביאניים בחטיפת הבנות, מצינו בתנ"ך בפילגש בגבעה, והמעשה של שרפת הגרנות ע"י השועלים שמזכיר (אווידיאוס) (Ovid. Fast, lib, IV.) שאירע (באיטאליען), מצינו בתנ"ך אצל שמשון הגבור, והמעשה מהמים שספך אלכסנדר המוקדוני שהביאו לו גבוריו במלחמה, מצינו בתנ"ך בדוד המלך], וכן מה שמספר התלמוד (בפרק חלק) מאנשי סדום „הויא להו פורייתא דהוו מגני עלה אורחי כי הוה אריך גיילי ליה, גוץ מתחי ליה" כל זה מספר לנו ג"כ (פלוטארך plutarch) מן הענק (סימיאס Simias), ועוד הרבה כאלה יש עמדי להציגם לעין הקורא.

כתיב, עיי"ש, ועיין רמב"ם בפירוש המשנה, ובפ"ט מהלכות יסודי התורה[י], ואמרו בירושלמי דברכות (ריש פרק א') נביא וזקן (ר"ל חכם) למה הם דומים וכו', בנביא כתיב: ונתן אליך אות או מופת, ובזקן כתיב: על פי התורה אשר יורוך עיי"ש, ר"ל אינו צריך אות או מופת, כי אין סומכין על האות והמופת במקום שהוא נגד השכל בדבר תורה וחכמה, ואם הוא מסכים אל השכל, הלא למותר האות והמופת, לכן אחז"ל שאפילו כוון את ההלכה חייב מיתה, כי בלתי אפשר שיעשה ה' מופתים בחנם, כי אפילו במקום ההכרח מקמץ מאד

והיוצא לנו מכל הנ"ל, שבחנם מבזים אותנו חכמי האומות על הגוזמאות והפלגות וספורים רחוקים וכדומה הנמצאים באגדות שבתלמוד. — א) שיש מהם הנאמרים על דרך המשל והחידה, וי"ש בהם סוד ולמוד נפלא וכמבואר להלן. — ב) יש מהם שנאמרו על דרך גוזמא והבאי. — ג) מה שלקחו משיחות ואגדות של חכמי היונים והרומיים, ולא נולדו כלל על ברכי היהודים, כמו שבארנו מזה בכמה מקומות מספרנו זה. — ד) שאין כל ההגדות וספוריהן מקובלות אצלנו, ואין היהודי מחויב להאמין בהם, כמו שבארו חז"ל בעצמן בתלמוד, וכן דעת רב שרירא גאון ורב האי גאון ורבינו שמואל הנגיד וזולתן (עיין בספרנו תעודה בישראל צד 39 וצד 40), ועיין במאור עינים פרק י"ג מאמרי בינה. ועיין בילקוט תורה (סימן תשס"ג) שמביא מהילמדנו מה שדרש ר' נהוראי מהנסים של קריעת ים סוף, ואמר שהיתה אשה פושטת ידה בין גלי הים ומלקטת לבנה תאנים ורמונים ואפרסקין ונותנת לבנה, וכדומה ספורים כאלה, ושלח ליה רבן גמליאל (שהיו הספורים האלה זרים מאד בעיניו) בזה הלשון: אף אתה מן המתמיהים (ולשנא מעליא נקט). ומהתשובה שהשיב ר' נהוראי ע"ז נראה בעליל שהיו הספורים האלה רק השערה בעלמא ולא מקובלים באומה מאבותיהם והוא רצה להוכיח זאת מהמקראות על אופנים זרים מאד עיי"ש. — ה) שכמה הגדות נשתבשו מידי הסופרים המעתיקים כמו שבררנו בראיות מוחשות (עיין להלן פ' קי"ג בהערה). — ו) שהרבה דברים באגדות רז"ל הנראים זרים ורחוקים מאד לפי הטבע, אינם זרים רק בעיני מי שנתגדל מנעוריו על ברכי הפילוסופיא וחכמת הטבע, ולא על ברכי הדת; ובאמת אינם רחוקים מכל חכם בעל דת שנתאמת אצלו שהיו מרבותינו ע"ה חסידים וצדיקים גדולים והיו מתלמידי תלמידיהם של הנביאים ע"ה שפעל ה' על ידם נסים ונפלאות. — וכבר נתאמתו היום הרבה דברים מאלה הנמצאים באגדות חז"ל שהיו זרים מאד בעיני קצת מהחוקרים הטבעים, ומכ"ש בעיני מתחכמי זמננו שנתפקרו במינות ואינם מאמינים ביסודי הדת כלל, ולא בשום דבר רוחני.

[י]) ובאמת אם היו הנביאים מפרשים הספקות בלמודים, לא היה נשאר שום ספק בחכמת הטבע והכוכבים והדומה להם, ולא היה מהצורך לבלות עליהם כמה אלפים שנה ובנסיונות רבים וטרחות גדולות ועדיין לא באנו אל תכליתן, והאחרונים יודעים תמיד בענינים האלה יותר מן הקודמים להם ומכ"ש מן הדורות הקדמונים, אע"פ שהיו להם נביאים, וגם באומות העולם אחז"ל שהיו נביאים גדולים כגון בלעם והדומה לו, ומדוע לא פרשו לחכמיהם כל הספקות בלמודים?, ומחוקרי הנוצרים התגלו ג"כ בהתגלות זו באמרם: „היונים מבקשים חכמה", והבן.

במופתים, ובהפך אם החכם טעה, אינו כלום, ואין לו רק להביא קרבן, כמו שנאמר: אשר נשיא יחטא וגו׳, וכן אם טעו כל הסנהדרין, אינו כלום, וחייבים רק קרבן, כמו שאמרו בתורת כהנים, וזהו שנאמר: ואם כל עדת ישראל ישגו עיי״ש, ואמרו (בר״ה דף כ״ה): אשר תקראו אותם בין בזמנם בין שלא בזמנם וכו׳, אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מזידין, אתם אפילו מוטעין עיי״ש, ואמרו בירושלמי דר״ה (פרק א׳): לשעבר אלה מועדי ה׳ (ר״ל בנתינת התורה היו ביד הקב״ה) מכאן ואילך אשר תקראו אתם (ר״ל תולה בב״ד לעשות המועדים אימתי שירצו), א״ר אילא אם קראו אתם מועדי, ואם לאו אינם מועדי, עכ״ל. ועוד שם: אמרו ב״ד היום ר״ה, הקב״ה אומר למה״ש העמידו בימה וכו׳ שאמרו בני היום ר״ה, נמלכו ב״ד (של מטה) לעברו למחר, הקב״ה אומר העבירו בימה וכו׳, שנמלכו בני לעברו, מה טעם: כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, אם אין חק לישראל כביכול אין משפט לאלהי יעקב, עיי״ש, ובאלה הדברים רבה מבואר יותר, מלאכי השרת שואלים אימתי ר״ה ויו״כ, אומר להם הקב״ה אני ואתם נלך אצל ב״ד של מטה, עיי״ש, ר״ל התורה מסורה בידם ורשות להם לעשות כפי חוות דעתם, וכל אשר יעשו אנכי מסכים, ואמרו במס׳ תמורה (פרק שני): ואמר רב יהודה אמר שמואל שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה, אמרו לו ליהושע שאל (ר״ל שאל מן השמים ויודיעוך ההלכות ששכחת), אמר להם לא בשמים היא (דברים ל׳) (ר״ל משמת משה אין בכח דורשי התורה לשאול ספקותיה מן השמים אבל ניתנה להכריע בב״ד), אמרו לו לשמואל הנביא שאל (ר״ל מן השמים), אמר להם אלה המצות (במדבר ל״ו) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (אמר המחבר פליאה נשגבה בעיני, הלא לא היה עוד שמואל בעולם אז!), אמרו לפינחס שאל, אמר להם אלה המצות וכו׳. — א״ר יהודה אמר רב בשעה שנפטר משה רבינו לג״ע אמר לו ליהושע שאל ממני כל ספקות שיש לך, א״ל רבי! כלום הנחתיך וכו׳, מיד תשש כחו של יהושע, ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות, ונולדו לו שבע מאות ספקות, ועמדו עליו כל ישראל להרגו, אמר לו הקב״ה (ליהושע) לומר לך אי אפשר [ר״ל לא אוכל להגיד לך ההלכות ששכחת והספקות, כי כבר נתנה התורה מן השמים ומסורה ביד החכמים וכל מה שיאמרו לך החכמים כן יהי, כי חכם עדיף מנביא, עיין מהרש״א שם] לך וטורדן במלחמה (עיין שם להלן בש״ס ובמהרש״א שם) [1].

---

[1]) אמר המחבר: התורה הקדושה להיותה מעשה ידיו של הקב״ה כמו כל מעשה בראשית; ע״כ נהג בה השי״ת ממש כמו עם הטבע בכלל, שעשאה ובראה רק פעם אחת, כמו שמצינו שצוה ה׳ לנח טרם הביא את מי המבול לשחת כל בשר. שיקח לו לתבה מכל החי, למען יהיה לפליטה, והן לא קצרה יד ה׳ לברוא בריות חדשות מאפס כמו שעשה בתחלת הבריאה? אך השי״ת לו נתכנו עלילות וכמוס עמו בזה איזה טעם לבלי ברוא פעם שנית,

פרק סט

כל אחת מהמצות הנתלות במעשה, אף שאינה מפורשת בתורה, בין שהיא הלכה למשה מסיני, או ע״ד הראיה והנצוח, או סייג וגדר או תקנה וגזרה, כפי הזמן והמקום שתקנו ב״ד הגדול, מושבע ועומד כל הבא במסורת הברית לקיים, כמו שנאמר (דברים י״ז): כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין וגו׳ ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך — לא תסור (ואחז״ל אפילו מראה לך על ימין שהוא שמאל), ואם עובר נקרא עבריין, ועונשין אותו, כמו שנאמר שם: והאיש אשר יעשה בזדון וגו׳, אפילו אם יהיה חכם בחכמת התורה כמשה רבינו, אבל מה שנתלה בדעות, אין כח בב״ד להכריעו בדין עונש, כמו שאחז״ל: כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו (וכן הלכה [1]), אבל מוטל על כל איש חכם מישראל אשר יבין בו שהוא משובש בדעות לשאת ולתת עמו בדברי נחת ולהעמידו על האמת, כמו שנאמר (ויקרא י״ט): לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ועיין ערכין פרק ג׳), [ושרש יכח הוראתו טענות דברים המכריחים, וראיות נצוחיות, להעמיד האמת על בוריה (איבערלייגען) בדרך ויכוח, הן בעל פה והן בכתב, או בחבור ספר ללמד את העם אם המה משובשים בדעות], ואצ״ל שעל האיש הזה בעצמו חיוב גמור לחקור ולדרוש היטב בשכל ולברר האמת ולרחק כל דעה משובשת מלבו, וע״ז בא הצווי בתורה: וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד׳), כי כל השבושים בדעות באים רק ממעוט הלמוד ומעצלות, ומתאות רעות, ומעולם לא היה חכם אמתי אשר שם כל לבו וחפצו לשמוע בלמודים ואשר ממאס בתאות עוה״ז שיפול בשבוש הדעות (כמבואר להלן פ׳ קל״ג).

האיש הזה אשר יחייבהו שכלו באחת מן הדעות ההפך ממה שיורוהו חכמי ישראל, אם שיקרא חוטא (עיין בספרנו ת״ב צד 105) לא יקרא בעבור זה עבריין, כי רק בין דין לדין אם יסופק, צותה התורה: ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולא בדעות, (ועיין הקדמת בעל חוה״ל), ועי׳ בסנהדרין (פרק י׳) משנה זקן ממרא עפ״י בית דין ודוק היטב בדבריה, וביחוד בפי׳ הרמב״ם ז״ל למשנה זו בפירוש המשניות שלו — וכלל גדול הוא בדת: האיש הפרטי יאמין איך שיאמין בלבו (והוא דבר המסור ללב שנאמר בו אני ה׳, שעתיד ליפרע ממנו), אבל במעשים חלילה לו להבדל מהכלל, ואם עבר יענשו אותו, (וכמבואר הכלל הזה בפירוש בסמ״ג לאוין, ט״ו), (ועיין בהאמונות והדעות לרס״ג בהקדמתו בד״ה ואחבר), וכמו כן הוא בנימוסיות, לא יענש האדם על

כן הדין עם התורה, אחר שנתגה פעם אחת ממרוס, וזה שאמר ליהושע לומר לך אי אפשר.

[1]) כמו לאו דלא תחמוד, ולא תשנא את אחיך בלבבך, וכיוצא בס, וכן אחז״ל: מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה.

אמר המחבר: הענין הזה צריך לדרוש גדול מאד, תמצאהו בספרי זרובבל.

מחשבתו ודעותיו רק על המעשה, וכבר לעגו חכמי הפילוסופים על מעשה הקיסר היוני שהרג את האיש על הרהורי לבו, בענין החלום שספר לרעיו שהרג את הקיסר בחלומו, כי אמר הקיסר, כי בא החלום מהרהורי דיומא.

ואולם אם האיש הזה המשונה בדעותיו שהזכרנו מורה ברבים דעותיו הנפסדות, אזי הוא חוטא ופושע בפועל, והוא המסית והמדיח שזכרה התורה, ובפרט אם שת בשמים פיו כאחד הנבלים המנבלים צורם חלילה, אזי בזמן שבית המקדש היה קיים דינו היה מסור לבית דין ישראל, ר״ל לסנהדרין, ובזמן הזה מחויבים למסרו למלכי האומות אשר אנו מתגוררים בצלם, והמה ידונו אותו כפי משפטם, כמו שנהג רבינו יצחק קנפנטאן ז״ל, עם סרסא בעל מכלל יופי, שנתן ידו על זקנו ורמז בזה על קדמות העולם.

פרק ע

במצות הנתלות במעשה לא נקרא ג״כ עבריין רק אם עשה בזדון, אבל בשוגג לא, ועל כל עברות שבתורה אם כופין אותו, יעבור ואל יהרג, כמו שנאמר: אלה המצות וגו׳ וחי בהם, ואחז״ל ולא שימות בהן, מלבד עכו״ם ג״ע וש״ד שצריך לקבל יסורים ומות עליהם ואל יעבור, וכן בעבור פקוח נפש מצוה לעבור על כל עברות מלבד אלה שלש [1], ויש לפעמים אף אם אין כופין אותו התירו חז״ל (מלבד שלש אלה) להודות לפעמים בפה נגד אמונתו ודתו בראותו א״ע בין אנשי רשע הנוהגים שלא כהלכה, כמו ששנינו בפרק

---

[1]) בכלל ע״א הוא גם שבועת שקר (אף שלדעת הריב״ש בתשובתו (סימן קע״ז) אינו כע״א, מ״מ מקצת ע״א יש בו, ועיין בסוף הערה זו), ואין חלוק אצלנו בין שהוא נגד ישראל או זולתו מהאנשים, אבל זולת זה אין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש, ואין לנו בעברות גדולות כחלול שבת, וחיובו בסקילה, והאדון הנביאים הרג עליה, והשבת הוא שלישית למציאות השם והרחקת השניות (עיין מורה ח״ב פ׳ ל״א); ובכל זאת מצוה לחלל שבת בעבור פקוח נפש, ולא עוד אלא שפסקינן שמצוה זו חלה יותר על הגדולים באנשים, ד״מ: חולה שצריך לאש בשבת, הנכבד באנשים והיותר מלומד בתורה הנמצא שם עליו מוטל להסיק האש דוקא ולעשות כל מלאכה בעבור החולה, והזריז לחלל שבת להציל נפשות הרי זה משובח, ואחז״ל שנאמן כל חולה לומר צריך אני שתחללו שבת עלי (ועיין חינוך מצוה ל״ב).

אמר המחבר: דעת הריב״ש שהזכרנו בתחלת הערה זו לא אוכל להולמה, כי בפרוש אחז״ל בתלמוד ובמדרש (עיין ילקוט שמעוני ביחזקאל רמז ש״ס, וביתר מקומות) שחלול השם יותר חמור מאפיקורסות ועכו״ם, כי מצינו שויתר הקב״ה על עכו״ם ולא ויתר על חלול השם, שנאמר (יחזקאל כ׳): כה אמר ה׳ איש גלוליו לכו עבודו ואת שם קדשי לא תחללו, וחלול השם פה הכוונה על שבועת שקר עיי״ש במקומו, והחכם ר׳ אברהם בן עזרא ז״ל בסוף פרושו לדברות הראשונות בפ׳ יתרו מוכיח בראיות מחוכמות וישרות שעון שבועת שקר הוא הגדול שבכל עברות אף מעכו״ם עיי״ש.

אחרון דיבמות (דף קכ״א) וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי, מכאן אמרו חכמים אם באו רשעים על אדם ינענע להם ראשו עכ״ל, ועי״ז סומכין הרבה חכמים ורבנים שמודים על כמה דברים שידעו שהוא נגד השכל ונגד התורה ונגד האמת ומחקים את הדבר הנהוג והמקובל. — [ועיין תלמוד גיטין (דף י״ד) בעין יעקב בדברי הבונה בד״ה: אמר הבונה נראה מהמעשה הזה שהמקשה בדעתו נגד עריצים ואלמים אף אם יכופו וכו׳ עיין שם כל הענין]. — וכן אמרו לפעמים חז״ל לדינא שמנהג עוקר את ההלכה. [וכבר האריכו למעניתם רבותינו שהיו אחרי התלמוד בבאור המאמר הזה, (עיין מרדכי בפרק השוכר את הפועלים, ותוספות ב״ב דף ב׳ ע״א, ועיין באר שבע דף צ״ו, ומהרי״ק שורש ק״ד), וזולתן מרבותינו ז״ל — ואני לא להכריע באתי], — ואמרו בסוטה (פרק היה מביא): בג׳ מקומות הלכה עוקרת את המקרא, התורה אמרה בעפר והלכה בכל דבר, התורה אמרה בתער והלכה בכל דבר, התורה אמרה ספר והלכה בכל דבר ע״כ (ופרוש הלכה פה מנהג), וכן התירו חז״ל לעשות לפעמים בדבר אחד נגד התורה במקום שהוא הכרח ותועלת, וסמכו על המקרא עת לעשות לה׳ הפרו תורתך [1]), כמו שמצינו הלכה למעשה הרבה פעמים בתלמוד, ואמרו: ב״ד מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, וכל זה אינו מותר ליחיד, אבל לרבים בהסכמת כל גדולי חכמי ישראל לתועלת רב (עיין לעיל), וכן מצינו שהתירו חז״ל לדחות ל״ת שבתורה במקום שיש חלול כבוד, כמו שאמרו: גדול כבוד הבריות שדוחה את ל״ת שבתורה (עיין לעיל פ׳ ס״ה), ותניא (בפרק הערל) במה שצוה דוד לתלות את בני שאול בעבור הגבעונים, ושאלו בגמרא שם: והכתיב בתורה לא יומתו אבות על בנים איש בחטאו יומתו? (עיין מהרש״א שם), אמר רבי יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה (ר״ל מצוה מן התורה) ואל יתחלל ש״ש בפרהסיא (עיין שם ברש״י), וכן מקשים שם בגמרא איך הניח אותם על העץ ימים רבים והכתיב בתורה לא תלין נבלתו על העץ? אמר רבי יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש ש״ש בפרהסיא שהיו עוברים ושבים אומרים וכו׳ — והוא הדין בכל מקום שיוכל להתקדש ש״ש בפרהסיא ויתרומם שם ישראל מצוה על הב״ד הגדול או הרבנים או הגאונים להתנהג במנהג הזה, ויפה אמר הרמב״ם ז״ל שהחכמים ראוי להם להתנהג בתורה ובמצותיה כמו שנוהג הרופא הטבעי שמחתך לפעמים אבר אחד או שנים כדי שיתקיים כל הגוף.

---

1) עיין לעיל (פ׳ ס״ה בסופו) מה שכתבנו לענין עלילת דם, וגם מכאן תוכחה רבה וברור גמור בבטול עלילה זו שמאשימים קצת קלי הדעת מהנוצרים את בני ישראל, שאפילו אם היתה זאת מצוה (חלילה! כמו שחושדים אותנו) היו מבטלים אותה, ובפרט שלפי אמונתם הוא רק מצוה דרבנן אצלנו (ה׳ ישמרנו), לפי שלדת משיחם היתה כמה מאות שנה אחרי הנביאים האחרונים, ואפילו אחרי ראשי חכמי המשנה הראשונים, כי הוא נולד לפני חורבן בית שני כשבעים שנה, לפי חשבון הנוצרים.

פרק עא

המצות שבין אדם לחברו נאמרו לישראל נגד כל אדם אף שאינו ישראל, וכמבואר הרבה בספרנו ת״ב [1]) ומצינו בפרוש בתורה (שמות כ״א כ׳) שההורג את עבדו או אמתו הנכרים יומת בבית דין, עיין מכילתא (מובא בילקוט) ובסנהדרין פרק ארבע מיתות. וכן הרג דוד את בני שאול בעבור הגבעונים, וכן מצינו שקיימו היהודים שבועתם נגד הגבעונים [2]) גם הרפו את נפשם

---

[1]) כבר נודע לכל חכם ומבין בתלמוד שהיו חז״ל משתדלים מאד ג״כ להעיר אהבה ואחוה לאיש הישראלי נגד כל אומה ולשון, ודברי הלל ור׳ עקיבא ובן עזאי (ראשי חכמי המשנה) מחויבים להיות חרותים על לב כל תורני ומשכיל בישראל, הלל אמר: מה דעלך סני (עיין לעיל), ורבי עקיבא אמר: ואהבת לרעך זה כלל גדול (עיין לעיל), ובן עזאי אמר: זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה (הכלל של ר׳ עקיבא), כי הוא כולל כל אדם, עיין בת״כ פ׳ קדושים, ובקרבן אהרן שם, — ואם על עובדי כו״ם אמרו כך, מכ״ש על הנוצרים שבזמננו, עיין בספרנו ת״ב שכתבנו בשם תשובת הריב״ש סי׳ קי״ט שהנוצרים נקראו גרים תושבים, וגאוני בתראי כתבו שהנוצרים נקראים לנו אחים, ואינם בכלל נכרים כלל, עיין בספר שבט לנו כסילים להגאון ר׳ יעקב עמדין.

[2]) וכן מצינו בתנ״ך (ד״ה ב׳ ל״ו) שנענש צדקיהו שעבר שבועה נגד נבוכדנאצר, דכתיב (שם) גם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים, ובדברי רז״ל מצינו אזהרות הרבה כאלה ומעשיות שנענש הש״י ע״ז האופן, ומעשה הביא בתנא דבי אליהו בשמו, שספר לו איש יהודי שעשה לגוי עול במדידת תמרים שמכר לו, ובעד המעות שהרויח מתרמאות הזאת קנה היהודי כד שמן, ואח״ז נשבר הכד עם השמן, וכאשר שמע אליהו מעשה זה, אמר ברוך המקום שאין לפניו משוא פנים, הכתוב אומר: לא תעשוק את רעך ולא תגזול, עיי״ש, ובירושלמי (דפרק אלו מציאות) תנינן: רבנן סבוראי זבנין חד כרי דחיטין מגוי ואשכחון ביה צררא דזוזי והחזירום להם עיי״ש, וכיוצא בזה מספר שם התלמוד מעשים הרבה מאבדות גוים שהחזירום, ומעשה בשמעון בן שטח שקנה חמור מגוי ומצא אבן יקרה תלויה תחת צוארו והגוי לא ידע מזה והחזירה לגוי, ואמר לו: את החמור לבד קניתי לא את האבן היקרה, כדאיתא במדרש, ובירושלמי דב״מ (עיין יוחסין חלק אמוראים אות ש״ן) יסופר על רבי שמואל בר סוסרטאי שהלך לרומי ומצא מציאה שהכריז המלך שמי שיביאה תוך שלשים יום יקח כזה וכזה, ומי שימצא בידו אחר שלשים יום יהרג, והוא שמע הכרוז ולא החזירה, כ״א אחר שלשים יום, ואמר: שאם היה מביאה תוך שלשים יום היה נראה שעשה מיראת המלך לבד, אבל כעת מביאה מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו. — ובספר הסמ״ג לרבינו הגדול ר׳ משה מקוצי ז״ל (שחי בסוף האלף החמישי) [מצוה ע״ד המדברת מהשבת אבדה] מבאר, שלא די שהשבת אבדה מצוה להחזיר אפילו לישראל רשע ואוכל נבלות, כהוכחת התלמוד (ע״ג דף כ״ד), אלא אפילו לנכרי, והוא מן התלמוד (דפרק הגוזל בתרא ד׳ קי״ג), ובפרוש אמרו בירושלמי (דפרק הנזקין): בכל מקום מכניסין כליהם (של גוים) מפני הגנבים ככלי ישראל, וסיים הרב הגדול הזה שם בזה״ל: יש לישראל להבדל מהבלי העולם ולאחוז בחותמו של הקב״ה שהוא אמת

בעדם¹) ומאלה הדברים תקיש על השאר.

פרק עב

כמה מצות נאמרו בתורה ע"צ הרשות ולא ע"צ החיוב, ד"מ: לנכרי תשיך (עיין בספרנו ת"ב שער ג' פ' ס"ב), ורבים חשבו שהוא מצוה וחיוב,

---

ושלא לשקר לא לישראל ולא לאינו ישראל ולא להטעותם בשום ענין וכו', שנאמר: שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית וכו', והרי הקפיד הקב"ה אפילו על גזל הרשעים, שנאמר ותמלא הארץ חמס עיי"ש, ובתנא דבי אליהו (הובא בילקוט ואתחנן): ואהבת את ה' אלהיך, תהא מאוהב על הבריות, וירחיק עצמו מן העבירה ומן הגזל מישראל ומן הגוי אפילו מכל אדם וכו', לא נתנה תורה אלא לקדש את שמו הגדול שנאמר: והגידו את שמי בגוים עיי"ש, ובספר אלה המצות (בלאוין לא תתעב אדומי ומצרי) הביא המחבר בשם אביו (הוא הגאון ר' יעקב חאגיז בעל עץ החיים על משניות) דרוש נפלא איך מחויב האיש הישראלי לאהוב ולדרוש טובת הנוצרים ולהתנהג עמהם כמו עם בני ישראל, וכבר נעתקו דבריו אלה ללשון אשכנזית בספר היקר (Char. d. jud. Abs. 5.) אך בטעות יחסו המחברים האלה את הספר אלה המצות לרבינו משה מקוצי בעל הסמ"ג הנ"ל, אבל מחברו היה ר' משה חאגיז שחי בשנת תע"ג לאלף הששי. — ואפילו בעמון ומואב שכתוב בהם בפרוש: לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימיך לעולם, באה הקבלה לרז"ל (בספרי פ' תצא) שאע"פ שאין שואלין בשלומם, השלימו מעצמן תחלה מקבלין אותם, וכן כתב רבינו אלעזר ממיץ: בד"א בדרישת שלום, אבל תשלומי שלום מותר, כגון אם עשו עמך חסד מותר לפקדם בשלום, שנאמר: וימת מלך בני עמון וימלוך חנון בנו תחתיו, וכתיב: ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד, וישלח דוד לנחמו, (עיין סמ"ג הנ"ל לאוין רכ"ח).

¹) כמו שנאמר: וישלחו אנשי גבעון וגו' לאמר אל תרף ידיך מעבדיך עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו כי נקבצו אלינו כל מלכי האמורי וגו', ויעל יהושע מן הגלגל הוא וכל עם המלחמה עמו וכל גבורי החיל (יהושע י'). והנה אף שהשבועה שנשבעו להם היהודים היתה בטעות, כי עשו הגבעונים בערמה ככתוב (שם ט'); מ"מ לא עברו שבועתם וגם בצר להם כאשר נאספו אליהם העמים שכניהם ללחום עמהם בעבור שהשלימו את ישראל, חרף יהושע עם חיל היהודים את נפשם ללחום בעדם:

ומה אלה הגבעונים שהיו עובדי כו"ם כיון שנשבעו להם ישראל אפי' בטעות לא עברו שבועתם ולחמו מלחמותיהם מכ"ש שמצוה הישראלי ללחום מלחמת המדינה אשר גר בה, ולחרף את נפשו, ומכ"ש כאשר נשבע לעבוד עבודת המלך בפרוש, הוא מצווה ועומד לעבוד בתם לבבו ולשפוך דמו בעבור המדינה אשר מתלונן תחת צל כנפיה, ואוכל מטובה, ואם חלה המלחמה בשבת ויום טוב רשות לו לחלל את השבת ויום טוב, כמו שעשו היהודים אצל יריחו שלחמו בשבת [כמבואר באריכות בפרק קמא דשבת בירושלמי (ועיין ילקוט נביאים סימן ט"ו) ופליאה רבה על הגאון רבי סעדיה בספר האמונות והדעות (מאמר ג'

אבל באמת אינה ממנין התרי"ג מצות והיא רשות, וע"כ מצד החסידות ראוי למנוע, כמו שאמרו (מכות כ"ג): כספו לא נתן בנשך אפילו רבית דעובד כוכבים (היידע), ואם היה זה חוב לא היתה המניעה חסידות, אבל בהפך חטא ועון. ועיין בספרנו תעודה בישראל (צד 183) בהערה. — והרב הגדול ר' יוסף אלבו בספרו העקרים (מאמר ג' פ' כ"ה) כתב וז"ל: "ולא תתיר [התורה] הרבית אלא מן הנכרי העובד אלילים, באמרה: לנכרי תשיך זהו העובד אלילים ואינו רוצה לקיים שבע מצות בני נח כגר תושב' עכ"ל. ומדבריו אלה נראה ברור כשמש שרבית הנוצרים ודאי אסור מהתורה; מפני שהנוצרים מקיימים השבע מצות, וביתר שאת, וכל מי שמקיים השבע מצות הרי הוא בכלל גר תושב (עיין הפרק שאחר זה) ודינו כישראל ממש לכל דבר שבין אדם לחברו, כמו שנאמר: וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך וגו' לא תעשו עול במשפט וגו' (ויקרא י"ט ל"ג, ל"ד, ל"ה), ועל הגר נאמר פה: לא תעשו עול במשפט, כי על ישראל

פ' ע' שאלה ט') שאמר שלא היתה בידיהו המלחמה בשבת עיי"ש]. ובפרוש מצינו אצל החשמונאים שהתירו להם הב"ד לעשות מלחמה גם ביום השבת (עיין חשמונאים ספר א' קאפיטל ט' מ"ג), והוא הדין בשאר הדברים רשות לעבור לאנשי החיל ולהעם בשעת הסכנה כשיגבר השונא (כי אין דבר העומד בפני פקוח נפש, וגם ספק נפשות להקל), עיין הרמב"ם ביד החזקה הלכות שבת מענין מלחמות בשבת, וכבר כתבנו (בספרנו תעודה בישראל צד 133 בהערה) שהיהודים עבדו בחיל היונים והרומיים, וגם בימים האחרונים אצל מלכי פורטוגאל וכדומה.

וטרם אשים קצי למלין הנני להעיר פה להשיב חורפינו דבר אשר כתבו שטנה נגד היהודים, ואמרו, שהיהודי באמת מוזהר על שבועת שקר נגד כל אדם, אבל קדמוניהם המציאו היתר למו לבטל בראשית השנה כל השבועות, וע"ז נתקן הכל נדרי ביו"כ עכ"ל:

ידוע שהכל נדרי נתקן אחר חתימת התלמוד זמן רב, (והוא ע"פ מה שאמרו בתלמוד נדרים (דף כ"ג ע"ב) הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בר"ה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהיה בטל עכ"ל), ובזמן רב נטרונאי גאון שחי ד' אלפים ת"ע ליצירה (ערך שלש מאות שנה אחר חתימת התלמוד) עדיין לא נתפשט המנהג של כל נדרי רק בכמה מקומות, אבל בכל ארץ בבל (ששם היה יסוד התלמוד והישיבות והוראות הכלליות) לא נתפשט מנהג זה כלל, והגאון הזה לא רצה להסכים על אמירתו (עיין אבודרהם), וכן לא הסכים אחריו רב האי גאון (שחי ד' אלפים תשנ"ו) (עיין אבודרהם). ואולם ענין הכל נדרי ומה בכחו לבטל מוסכם מכל הפוסקים עיין הר"ן שם ועיין תוספות שם שאמרו בשם רבינו תם שמבטלין נדרים ושבועות שיעשה האדם להבא בשנה הבאה, והיינו דווקא הנדרים ושבועות מה שהאדם נודר בינו לבין עצמו, אבל דבר שבין אדם לחברו אין אנו יכולים להתיר, וכן כתב הרא"ש ואבודרהם, וכן הוא להלכה בכל הפוסקים, ועיין פלפול ארוך מזה בפתיחה לכל נדרי להרזה"ה בספר קרובות, והקצור מדבריו עם קצת הוספות כתבנו פה.

כבר נאמר לעיל (בפרשה זו פסוק ט״ו), ומצוה להחיות את הגר תושב, וז״ל הרמב״ן (מצוה ט״ז): נצטוינו להחיות גר תושב להצילו מרעתו, שאם היה נטבע בנהר או נפל עליו גל שנטריח בכל כחנו בהצלתו, ואם היה חולה נתעסק ברפואתו וכו׳ והוא בהם פקוח נפש שדוחה את השבת, והוא אמרו יתעלה (ויקרא כ״ה ל״ה): וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ומאמרם בתלמוד: גר אתה מצווה עליו להחיותו, עכ״ל הרמב״ן ז״ל.

ומה שנוהגים אנחנו בזמן הזה לקחת רבית מהנוצרים? הוא מטעם שהנוצרים לוקחים מישראל ג״כ רבית, ולוקחים זה מזה ביניהם (ר״ל נוצרי מנוצרי), וע״כ מהלכות מדינה כמנהגה, מותר לקחת מהם, כי אזהרה זו היא ממה שנופלת [לפי שטתנו] תחת דת הנימוסית, שסעיפיה יכולים להשתנות כפי הזמן והמקום, עיין לעיל בבאור משפטים (בפרק מ״ו). — וממה שכתבנו פה יובנו דברי המשנה (בבא מציעא דף ע״ב) שלוין מהגר תושב ברבית, ומלוין אותו ברבית; כי נשתנה זה הענין כבר בזמן התלמוד מהלכות מדינה. אבל חז״ל בדרכם חתרו ומצאו לדבר הזה אסמכתא מהמקרא, עיין שם בגמרא על משנה זו, ועיין היטב לעיל (פרק ס״ה) בד״ה: נותן התורה ידע בחכמתו לתת יסודות וכו׳, ועיין שם היטב בהערה, ודוק בדבריה.

ויען שיש מי שהורה ברבית שהמחילה איננה מועילה לישראל בינו ובין אחיו הישראלי, ויש אוסרין דוקא לעתיד [עיין הרמב״ם הלכות מלוה ולוה פרק ד׳ הלכה י״ג, ובמגיד משנה שם], ולכן לצאת מידי כל ספק, נוהגין כל ישראל ביניהם בהיתר עסקא, ובספרנו באר יצחק נמצא מכל הענין שכתבנו פה, פלפול גדול, ותשובה לאחד מחכמי הרבנים בארץ פרייסען.

פרק עג

קיום כל התורה חל רק על איש ישראל, אבל חיוב שבע מצות חל על כל בני אדם, ואם יד ישראל תקיפה כופין ע״ז כל העולם, ומי שמקבלם הוא גר תושב, וכל בן נכר המקיים ז׳ מצות ונזהר לעשותן הרי זה חסיד ויש לו חלק לעוה״ב. ואלו הן ז׳ מצות: א) עבודה זרה, ב) ברכת השם, ג) שפיכות דמים, ד) גלוי עריות, ה) גזל, ו) להושיב דיינים ושופטים [1],

---

[1]) אמר המחבר: להיות מנוי השופטים ודיינים היא אחת מהמצות שנצטוו אף אומות העולם, יפה אחז״ל: דינא דמלכותא דינא, ואם על מלכי פרס שמשלו בבבל בזמן האמוראים אמרו כן (שעדיין לא היו דיניהם כ״כ בנוים על אדני השכל), מכש״כ שכל איש ישראל היום החוסה תחת מלכי אייראפא המתוקנים, שחכמת המשפט (יוריס פרודענץ) שלהם שלמה מאד, ובנויה על יסודי החכמה והצדק והיושר; מחויב לקיימם, והעובר עליהם כעובר על דת התורה, וכמו שאחז״ל לענין המעביר על המכס שנקרא גזלן, ע״כ ראוי לרבנים העומדים בראשי העם להודיע גודל העונש הזה לעמי הארצות הבלתי יודעים

(במצוה זו נכללות כל המצות הנופלות תחת דת הנימוסית הכתובה בתורה), ז) אבר מן החי, אף שבן נח מוזהר על ע"ז, אין בכלל זה השתוף אצלו, ואינו מצווה עליו, ופי' שתוף לשתף בעבודת ה' אחד מהנמצאים מלאך או בן אדם או כוכב הנשפע עליו כח אלהי וממשלה לדעתו [1], אבל יודע שהכח המוחלט לה' כמאמר חז"ל דקרי ליה אלהא דאלהיא, ואמרו על עשרת השבטים שנאמר בהן: ויעזבו את ה' ולא עבדוהו, שלא עבדוהו אפילו בשותפות (איכה רבתי בפתיחה של ר' יצחק ג'), אבל היו כופרים ממש, כי הכופרים ואפיקורסים שר"י המה גרועים יותר מעובדי ע"ז, ואמר עקביא בן מהללאל מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום [2].

מזה למען יהיו נזהרים, ובפרט בענין העברת המכס, וביחוד בעירות הקרובות אל הספר, וכבר הודעתי נאמנה, שהעברת המכס מקצת אנשי בליעל במדינה זו גרמו לנו הרבה רעות מאד, גם איבות ושנאות מהמלכות (עיין ת"ב), ומי יודע חלילה מה עוד תגרום לנו, ואיך נעיז פנינו לעשות נגד רצון אדונינו הקיר"ה העומד לימין צדקנו, וחוכה בעדנו בכל מאמצי כח להרים קרננו למעלה וירצנו כאב את בנו.

[1]) וכלל גדול תדע קורא נעים! שהפרש גדול יש בין שתוף ובין שניות (ר"ל המאמינים שיש אלוה יותר מבורא אחד) כמ"ש במחברת שניה מספרנו בית האוצר במאמר קורות עבודת אלילים.

[2]) אמר המחבר: אם תדקדק היטב בשבע המצות האלה שנצטוו כל העולם, תמצא שהמה כוללות כמעט כל התורה כולה, היינו הנופלת אצלנו תחת דת אלהית הטבעית ותחת דת הנימוסית, חוץ ממצות הזכרון שנצטוו בני ישראל לזכר יציאת מצרים ולשאר הנסים שנעשו למו לבד, כגון שבת ומועדים תפילין וציצית ומזוזה וכיוצא בם, וכל מי שלא קבל הטובה והנס אינו מחויב לקיים המצות הנעשות לזכרונם, וכן אין מצות הקרבנות והמקדש בכלל, כי הם תחת מצות הגדר, אף כי לדעת חז"ל במדרש רבה ולדעת הרמב"ם (עיין בספרנו ת"ב צד 137 בהערה) לא חפץ ה' כלל בהקרבת קרבנות (ועיין במורה חלק ג' בטעמי המצות). — וא"כ הנוצרים שקבלו כל השבע מצות עם פרטותיהן שהמה כל התורה כמו שבארנו, יפה אמרו רבותינו האחרונים שהנוצרים המה אחים לישראל בתורה ובמצות (מלבד יחס אחוה עמנו לדעת הגאון ר' יעקב עמדין, עיין בספרו שבע לנו כסילים), ולא השבע מצות לבד קבלו הנוצרים, אבל עשרת הדברות, ועשרת הדברות לפי דעת חז"ל המה כוללות כל המצות, עיין בספרנו אפס דמים מה שהעתקנו מדברי הגאון יעב"ץ. — וביום הזה הגיע לידי ספר החינוך ומצאתי בו דברים המסכימים עם דברי אלה במנין השבע מצות שכתבתי פה, וראיתי להעתיק דבריו וז"ל: (פרשת ואתחנן מצוה תט"ז), לא תתאוה (היא מעשרת הדברות), שורש מצוה זו ידוע הוא, כי הרחקת הגזל מבין בני אדם תועלת הכל הוא, והשכל עד נאמן בדבר, ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, וגם כל העולם מחויבים בה לפי שהוא ענף למצות גזל שהיא אחת מן שבע המצות שנצטוו כל העולם. — ואל תטעה בני בזה החשבון של שבע מצות בני נח הידוע, והמוזכר בגמרא, כי באמת שאותן שבע הן כעין כללות, אבל יש בהם פרטים הרבה

פרק עד

תורה שבכתב בכללה עם כל מצותיה וספוריה להיותה מפי הגבורה, ע"כ אין בה לא תוספת ולא חסרון, אבל היא שלמה מכל צד, כמו שנאמר (תהלים י"ט): תורת ה' תמימה, וגם אין בה דבר נגד השכל והאמת כלל, כמו שנאמר: עדות ה' נאמנה, פקודי ה' ישרים (שם), וגם לא נעלמו דבריה ולא רעולים במעטה הדוגמאות והרמז והסוד, (אם שדבר ה' כפטיש יפוצץ סלע וחכמת ה' בלתי מוגבלה אבל נאמרה בברור, כמו שנאמר: מצות ה' ברה (שם), וע"כ מחויב כל אדם לקיימה כפשוטה, ואחז"ל: אין מקרא יוצא מידי פשוטו, עיין בספרנו ת"ב צד 8 בהערה), ובעבור זה נקראת התורה עדות (תהלים שם) כמש"כ בעל העקרים, כי לא יוכל ד"מ העד זומם שיעיד על חברו שהרג את הנפש, לנקות א"ע בב"ד אחר שהוזם, שכוון בעדותו על איזה רמז וסוד, אע"פ שמבאר בראיות שכוון לזה, והכוונה אמת; מ"מ חייב העד זומם מיתה, כי אין מקבלים דברי עדות ע"ד הרמזים והסודות, אבל כפשוטן, כפי הלשון ושמושה הנהוגה בבני אדם, עפ"י חק הלשון ומליצותיה המבוררת לכל שומע [1]) ועיין בהאמונות והדעות לרבינו סעדיה גאון (מאמר ז' פרק א').

פרק עה

יהושע בן נון מסר קבלתו לזקנים, הם שבעים זקני העדה הנזכרים (במדבר י"א ט"ז), והם שהאריכו ימים אחר יהושע, כנזכר בשופטים (ב' ז'), ובכלל זקנים נ"ל שכוונו חז"ל גם על מקצת השופטים וחכמי הדור הזה וכהניהם שהיו אחרי הזקנים האלה עד שמואל (כי היו בלתי ספק גם מקצת השופטים האלה ג"כ מלומדים, כמו עתניאל בן קנז, שאחז"ל עליו שהיה מלומד), אבל הז"ל יען שגרו תחת הרומיים בזמן המשנה קראו בשם זקנים גם את

(שמה הנזכרות אחת אחת בתורה), והם שוים בה לישראל עכ"ל, וכן מצאתי אחר זה חזוק לדברי ולדבריו בתלמוד סנהדרין (ע"ד ע"ב) שאמרו: שבע מצות נצטוו בני נח אמר רבא איניהו וכל אבזרייהו.

[1]) ולא באו בעבור זה בכל התורה הספורים והמצות במליצות נשגבות כמו היעודים והחזיונות שבתנ"ך, למען יהיו לכל מבוארים ומפורשים, ונהגו ג"כ סופרי התנ"ך לספר כל המאורעות הטובות, והרעות, ולא נהגו מנהג סופרי היונים שמספרים ממלכיהם וקדושיהם וגבוריהם כ"א דברי שבח ותהלה, וזה עדות ברורה על אמתת סופרי התנ"ך, שלא העלימו כל דבר מגונה מאבותינו הקדושים וממלכי ישראל ונביאים וכל גדוליהם, ואמרו (בבראשית רבה פ' פ"ז): מטרונא שאלה את ר' יוסי, אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו והיה עושה הדבר הזה (ר"ל כבש יצרו)? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר וכו', לא כסה עליהם הכתוב עיי"ש.

השופטים, כי כן היו נקראים השופטים אז אצל הרומיים בשם סענאטארען (ר"ל זקנים) (ועיין בספרנו ת"ב שער ג' פ' כ"ב בהערה), וכמו שנהגו חז"ל לקרוא ב"ד של דוד בשם סנהדרין, והוא שם מאוחר מאד שנתחדש אצל היונים אח"ז, וכן קראו בהמ"ד של שם ועבר, שם מאוחר ג"כ, וכן אמר להו שלמה (המלך) לרבנן, שם שנתחדש בזמן האמוראים לחכמים (עיין להלן), וכן מלך יריחו ואנטיקיסר שלו, והרבה כיוצא בם.

ונמשכו אלה השופטים שלשה עשר דורות, [והיו בימיהם לפעמים ג"כ נביאים, כגון דבורה הנביאה, ובזמן גדעון מצינו ג"כ נביא אחד, אבל לא נזכר שמו העצם (שופטים ו'), ובודאי היו נביאים גם זולתן, כי לא פסקה הנבואה מישראל גם בימים ההם לפרקים, וכמו שמצינו שדבר ה' עם השופטים לפעמים או שלח להם מלאכי מרום] ועם עלי הכהן ושמואל הנביא שהיו ג"כ שופטים, הרי חמשה עשר דורות ונמסרה הקבלה מיהושע דור אחר דור, עד שהגיעה לעלי הכהן.

פרק עו

והזקנים (שבכללן השופטים) מסרו קבלתם לנביאים ע"ז הסדר:

עלי הכהן מסר קבלתו אל שמואל, ושמואל מסר לדוד המלך, ודוד לאחיה השילוני, ואחיה השילוני לאליהו, ואליהו לאלישע, ואלישע ליהוידע הכהן הגדול, ויהוידע לבנו זכריה הכהן הגדול והנביא. וזכריה להושע בן בארי, והושע בן בארי לעמוס מתקוע, ועמוס לישעיהו בן אמוץ, וישעיהו למיכה המורשתי, ומיכה ליואל בן פתואל, ויואל לנחום האלקושי, ונחום האלקושי לחבקוק, וחבקוק לצפניה בן כושי, וצפניה לירמיהו בן חלקיהו הכהן, וירמיהו לברוך בן נריה, וברוך לעזרא הכהן הסופר והוא ראש לאנשי כנסת הגדולה.

פרק עז

שמואל הנביא הנזכר הקים בית המדרש כללי ויסד להקת הנביאים, ר"ל חברת סופרים או מלומדים (עיין לעיל פרק ס"ג באור תאר סופרים), תכלית בית המדרש הזה ותלמידיו להקת הנביאים תמצא לעיל (פרק ל"ו), ומאז נתפשט למוד התורה והחכמות בין יתר שבטי ישראל, וקמו אנשי שם באומה הישראלית בתורה ובכל החכמות, תחת אשר היו עד זמן הזה רק אצל הכהנים והלוים, עיין לעיל פרק הנ"ל.

בימי דוד נתפשטה בישראל חכמת התכונה, ועמה גם יתר החכמות ורבו המעיינים בהן, כמו שכתוב: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם (ד"ה א' י"ב), עיין ערובין (דף ק' ע"ב), ואמרו שם ובמדרש אסתר שהיו מרחיבים חכמת התכונה בלמוד הישיבות, והיו להם

מאתים ראשי סנהדראות (ר״ל ישיבות) ועיין תשב״ץ (חלק ראשון תשובה ק״ד), ואמרו חז״ל בב״ר (הובא בילקוט נביאים רמז נ״ב): ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ר׳ תנחום אומר רובי חכמות היה יודע עכ״ל, והרוצה לדעת פרטי החכמים בזמנים האלה, ושלמותם בחכמות, הכל באר היטב, יראה בספרנו תעודה בישראל, כי שם הרחבנו לדבר מזה, ע״כ נחדל פה, ונדבר רק מהספרים הנכללים בתנ״ך וממחבריהם כי הוא נוגע לענייננו הנוכחי. — רז״ל מנו בתנ״ך מספר הנביאים שנבאו לישראל ומצאו מ״ח נביאים ושבע נביאות (עיין בהלכות גדולות שמנאן זה אחר זה, ומנה גם האבות והאמהות ביניהם) אבל לא כלם חברו ספרים, ואלה שחברו לא הגיעו לידינו כל ספריהם כי נאבדו מהם.

פרק עה

והן המה הספרים הנקראים כתבי הקדש בפי חכמי המשנה הנכללים בתנ״ך, ר״ל תורה נביאים[1]) וכתובים[2]) וכלל הספרים ההם שהגיעו לידינו

---

[1]) לא נקראו הספרים האלה ספרי נבואות כי אינם כלם דברי נבואות, אבל נקראו נביאים על שם מחבריהם שהיו נביאים, כן כתב מהר״י אברבנאל.

[2]) כל הספרים הללו שנכתבו מהסופרים או מהמשוררים האלהיים בהשפעת רוח הקדש כגון: מזמורי דוד, אסף, איתן, וספר משלי שלמה, וכדומה, הנזכרים להלן, מלבד קהלת ושיר השירים שיש עליהם מחלוקת בין חכמי המשנה (ידים פ״ג) אם נכתבו ברה״ק עיין ברטנורא שם, ובפירוש אמר ר׳ שמעון [בתוספתא שם איתא ר׳ שמעון בן נחמיה, ובגמרא (מגלה דף ז׳) איתא ר׳ שמעון בן מנסיא, ובאוצר נחמד גורס ר׳ שמעון סתם, וסתם ר׳ שמעון הוא ר׳ שמעון בן יוחאי] שקהלת אינו אלא מחכמתו של שלמה ולא ברוח הקדש, כמבואר בתוספתא ידים שם, והרמב״ם (בפרק ט׳ הלכה ו׳ מהלכות אבות הטומאה) כתב בפרוש ששיר השירים וגם קהלת שניהם אינן אלא דברי חכמה עיי״ש, כל אלה הספרים הי״א (עיין לקמן) נכללו כנודע בשם „כתובים" ופרושו בלשון המשנה „ספרים", וכן נקראו בתלמוד לפעמים החמשה חומשי תורה בשם כתובים הראשונים, עיין סוטה (דף ז׳ ע״ב), וכן נקרא הבן סירא אצל הסוריים בשם כתבא דיהושע בן סרוך, וכנוי זה מורה על ספר יקר ומכובד באומה או ספר קודש, וכן לועזים הרומיים את הכתובים בשם (Hagiographa) ר״ל כתבי קדש, ובעבור זה מנו חז״ל את הבן סירא בין הכתובים, וכן נקראת תורת משה בלשון ערבית כתאב מושי, וכנוי זה שם כתובים לאלה י״א ספרים נראה שנתחדש בימי חכמי המשנה, כמו שנתחדש שם כתבי הקדש בכלל לשם תנ״ך, והוא לקוח מן הרומיים (עיין ספרנו ת״ב), וכן לדעתי לקחו מהנוצרים התאר רוח הקדש שמורה רוח אלהים, וכן התואר לשון הקדש היא תמורת לשון יהודית, כי אלה היו מחבבים מאד את ספרי התנ״ך והלשון שנכתבו בה הספרים האלה, ובעבור זה כנו כדרכם לכל דבר יקר בתאר קדוש (עיין לקמן פ׳ ק״ב בהערה לשם רבינו הקדוש), והרבה שמות העתיקו חכמי המשנה מלשון יונית ורומית אף שהיו יכולים למצוא תמורתם שמות עבריים ממש, כמו: חומש תאר לתורת משה (היינו

מעזרא הסופר וסיעתו אנשי כנסת הגדולה עשרים וארבעה ספרים [1],

לחלק ממנו) בעבור שיש בו חמשה ספרים (החלוקה לספרים הוא ג"כ לקוח מהיונים, כי היונים נהגו לחלק הבוריהם לספרים), וזה העתיקו מלשון יונית שהשתמשו בו היהודים היונים (פענטאטייכוס) מן השם (pentateuchos) המורכב בלשון יונית מן שם המספר (pente) ר"ל חמשה ומן שם"ת (teuchos) ר"ל מגלות (ראללען), עיין מה שכתבנו להלן (פרק קי"ב בהערה) בפירוש שם התאר אגדה, (ואולי היו עוד מזמן משה כל ספר וספר מהתורה אצל העם) במגלות מפורדות, וכמאן דאמר בתלמוד: התורה מגלה מגלה נתנה, עיין בספרנו תעודה בישראל צד 9 בהערה).

[1]) כבר בארנו בספרנו ת"ב כמה פעמים (ועיין להלן בספרנו זה בכמה מקומות) שתאר ספרים בלשון התלמוד נופל על תנ"ך, ויהיה שם הכלל והפרט, ר"ל הכלל לכל הספרים שבעולם והפרט על הנ"ך, וכן יכנו היונים את התנ"ך בשם ביבעל, והנחתו על כל ספר שבעולם, ונגזר מן (Biblos) והם עלים ידועים מעץ גומא הגדל בארץ מצרים ששמו ביבלאס בלשון יונית, ובלשון רומית פאפירוס, שעליו כתבו הספרים בימי קדם. והמציאו זאת בימי אלכסנדר מוקדון, והוא הנייר, אבל הגליון, קח לך גליון (ישעיה ח'), נראה לי שהוא ג"כ עלה עץ (בלאטט), ואינו דוקא מעץ הגומא הנזכר אבל מעצים זולתו, והיותר נראה שהוא הקלף הפנימי של עץ (דער איננערן רינדע פאן ביימען) [הנקרא בלשון אשכנזית באסטע ובלשון רומית ליבער, ובעבור זה נקרא קארטע גם פַּאֲליאַ (ר"ל בלעטטער פאפיר) ומזה ליבר איין בוך (ר"ל ספר), ומה שקורין אנחנו בשם דף, מפני שהיו כותבין אח"ז על דפין (טאפעלן, טאבעללען) מבוחים בשעוה, עיין להלן פרק קי"ב]. ונקרא כן גליון משרש גלה (ענטבלעסען, ענטדעקען) מפני שהוא מהסוף העץ, ומזה נראה ג"כ שלקח בתלמוד גויל, ומן זה בתלמוד לספרי הביבעל, היינו התנ"ך עם הברית החדשה של הנוצרים ביחד, ספרי הגליונים, ולפי כוונתנו כמו שבארנו יהיה העתקה ממש מן ביבעל המורה על נייר ועל ספרים בכלל, ועל תנ"ך בפרט, ואולם ספר ברית חדשה לבד, נקרא בתלמוד כמו אצל הנוצרים בשם אֶוַן גִּלְיוֹן [ואינו מן גליונים שהזכרנו, כי זה התאר האחרון פרושו מבשרים, והוא מלשון יונית], וכן נקרא בתלמוד מקום המגולה בספרים היינו סוף הדפין או היריעות הנשאר פנוי מן הכתיבה בשם גליון. — ועוד היו כותבים אז על יריעות הנקראות פערגאמענט שכותבין ספרי תורות ומזוזות עליו היום, ועל היריעות האלה וכן על עלי גומא שהזכרנו לא כתבו בחרט (גריפפעל) אבל בקנה [קֻלְמוס בלשון רומית, והוא הקולמוס בלשון התלמוד]. ונקרא פערגאמענט על שם העיר פערגאמום באזיא הקטנה ששם המציאו אותו, — והפערגאמענט איך שמו בלשון התלמוד לא אדע; כי נראה שקלף וגויל הונחו על אלה שהזכרנו לעיל, ואולי שאלו שמותם אח"ז על הפערגאמענט — ומכל אשר כתבנו עד הנה צריך חקירה רבה לדעת הזמן שבו המציאו את הפערגאמענט, ואם היתה מציאותו קודם מרע"ה, כפי המקובל באומה, שספר תורה שכתבו משה היה על יריעות ונכתבה בדיו ובקולמוס, ולא אדע מי שדבר מזה עד הנה.

ואציגם הנה על הסדר כפי שסדרום חז"ל בתלמוד (בבא בתרא דף י"ד ומיתר מקומות שבתלמוד).

תורה: מספר ספריה חמשה, היינו: בראשית, שמות, ויקרא (הנקרא בפי רז"ל תורת כהנים), במדבר (הנקרא ג"כ אצלם בשם חומש הפקודים), דברים (או משנה תורה).

ספרי הנביאים: מחולקים לשנים, נביאים ראשונים, והמה ארבעה ספרים: יהושע, שופטים, שמואל (והוא ב' ספרים או חלקים שמואל א' ושמואל ב'), מלכים (והוא ב' ספרים או חלקים מלכים א' ומלכים ב'). — ונביאים אחרונים, המה ג"כ ארבעה ספרים: ירמיה, יחזקאל, ישעיה, ותרי עשר (ר"ל י"ב ספרים קטנים).

כתובים: המה אחד עשר ספרים: רות, תהלים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, קינות (ונקראו ג"כ איכה), דניאל, אסתר, עזרא (ונכלל בתוכו נחמיה), דברי הימים (והוא ב' ספרים או חלקים דה"א ודה"ב), ס"ה כ"ד ספרים, — וחמשת הספרים מהכתובים היינו: רות, קהלת, שה"ש, קינות (או איכה), אסתר, נקראים ג"כ בשם חמש מגלות. ודע שבעלי המסורה סדרו התנ"ך באופן אחר, וכן הנוצרים סדר אחר, ועוד סדורים בתנ"ך הנדפסים באופנים שונים, אבל אנחנו סדרנו פה על סדר חז"ל בתלמוד, — והן הנה מחברי הספרים האלה על הסדר כדעת חכמי התלמוד.

פרק עט

ספר התורה: כתב משה רבינו אדון הנביאים, ויהושע בן נון השלימו, ויש אומרים הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. ספר יהושע כתב יהושע בן נון, ואלעזר הכהן ובנו פינחס הכהן השלימוהו. ספר שופטים כתב שמואל הנביא, ספר שמואל (א' וב') כתב שמואל הנ"ל, ונתן הנביא וגד החוזה השלימוהו. ספר מלכים (א' וב') כתב ירמיהו הנביא,

---

אמר המחבר: אחר כתבי זאת כמה שנים מצאתי בשם (Prideaux) הכותב ספר ד"ה לעבריים שאמר: הפערגאמענט או פערגאמענא (בהברה הרומית) מצאו בעיר פערגאמוס שהזכרנו בזמן מלוך שמה המלך עאומעאוס (Eumeus) (וזה היה בזמן תלמי מלך מצרים שהעתיקו לו הע' זקנים התורה ליונית), ומראה הסופר הזה בראיות ובעדות סופרים קדמונים נאמנים, שעוד כמה מאות שנה לפני זמן זה כבר ידעו העברים והפרסיים והיונים מהפערגאמענט, אך לא היה כ"כ מצוי ולא כך יפה וטוב, כמו אח"כ מזמן עאומעאוס, שתקן בעירו בית עבודת הפערגאמענט, וע"ש עירו קראו אח"כ לטובו ויפיו בשם פערגאמענט.

וההפרש שבין גויל וקלף ודוכסוסטוס, עיין שבת (פ' המוציא יין דף ע"ט) בד"ה תנא דבי מנשה, ובמנחות (דף ל"ב), ובהלכות קטנות לרבינו הרא"ש ז"ל הלכות ס"ת (סימן ד' וסימן ה'), ובדברי חמודות להגאון התוי"ט שם בפירושו להרא"ש.

ספר ירמיה חברו ירמיהו הנביא הנזכר, והוא היה בן חלקיהו הכהן, וכתבו בעצמו (וי"א ברוך בן נריה כתבו מפי ירמיה, וי"א שסופר אחר השלימו). ספר יחזקאל, חבר יחזקאל הנביא בן בוזי הכהן ואנשי כנסת הגדולה כתבוהו (ר"ל סדרוהו). ספר ישעיה, חברו ישעיהו הנביא בן אמוץ, ויש בו כמה פסוקים מן בארי אביו של הושע הנביא שנטפלו בו וחזקיה המלך וסיעתו כתבוהו (ר"ל סדרוהו). ספרי תרי עשר, היינו: ספר הושע, חברו הושע הנביא, בן בארי. ספר יואל, חברו יואל הנביא בן פתואל. ספר עמוס, חברו עמוס הנביא מתקוע. ספר עובדיה, חברו עובדיה הנביא, י"א שהיה גר אדומי, וזה הוא עובדיה שהיה בזמן אחאב, כי שלשה עובדיה היו. ספר יונה, חברו יונה הנביא בן אמתי מגת חפר. ספר מיכה, חברו מיכה הנביא המורשתי. ספר נחום, חברו נחום האלקושי. ספר חבקוק, חברו חבקוק הנביא. ספר צפניה, חברו צפניה הנביא בן כושי בן גדליה בן אמריה בן חזקיה. ספר חגי, חברו חגי הנביא. ספר זכריה, חברו זכריה הנביא בן ברכיה בן עדו. ספר מלאכי, חברו מלאכי הנביא, ס"ה י"ב נביאים, כלולים בי"ב ספרים קטנים מחוברים יחד וידועים בשם הכולל תרי עשר. אלה הספרים השנים עשר אנשי כנסת הגדולה כתבום (ר"ל קבצום וסדרום). ספר רות, כתבו שמואל הנביא הנ"ל. ספר תהלים, חובר לפי דעת חז"ל ע"י עשרה זקנים, אבל הנמצאים מורשמים בספר תהלים בפרוש הם שמונה: דוד, אסף, בני קרח, הימן האזרחי, איתן האזרחי, ידותון, משה, שלמה; הספר תהלים הזה בכלל כתבו דוד המלך, (וי"א שאנשי כנסת הגדולה קבצום וסדרום בספר), ויש בספר תהלים חמשה ספרים או חלקים. ספר איוב מיוחס לאיש אחד ששמו איוב, ולא נודע מי היה אם מישראל ואם מאומות העולם, ובאיזו לשון נתחבר, אם בלשון ערבית או עברית, ואם היה המעשה הזה בהחלט או משל הוא, אבל כותבו היה משה רבינו, לפי דעת חכמי התלמוד [1]. ספר משלי חברו שלמה המלך, ויש בסופו דברי אגור בן יקה, ודברי למואל מלך, וחזקיה מלך יהודה וסיעתו כתבוהו, בעדות הכתוב שם (כ"ה): גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי

---

[1]) וכן הוא דעת חכמי העמים, ואמרו חכמי ישראל בעדות קדמונינו שמשה רבינו ע"ה היה מראה ספר איוב לזקני ישראל במצרים בזמן השעבוד לקרוא בו למצוא נוחם ותקוה (עיין בספרנו תב"י בהערה לנגד 70), ואפשר לומר ג"כ שעשה זאת למען תת למו ידיעה רבה מדת הטבעית והפילוסופית טרם יקבלו הדת הנגלית, כי דת הטבעית קודמת בזמן לדת הנגלית, ויבינו כל השקלא וטריא של הפילוסופים בהשגחה ויבינו למודי חכמת הטבע שממנה ילקח מופת אל נפלאות ה' וכו', ויש בו בענין השגחה ג"כ דעות הסותרים והמסופקים כדרך כל שקלא וטריא וכמנהג כל חוקר בפילוסופיא; ואח"ז ניתנה למו תורת ה' תמימה הזקוקה מכל סיג.

חזקיה מלך יהודה. ספר קהלת, חברו שלמה הנ"ל, וחזקיה הנ"ל וסיעתו כתבוהו. ספר שיר השירים חברו שלמה הנ"ל, וחזקיה הנ"ל וסיעתו כתבוהו, [ועוד חבר שלמה המלך הרבה ספרי שירים ומשלים, כמו שנאמר: וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (מלכים א' ד' ל"ב), וכן חבר חבורים בטבע ורפואה, וכעדות הכתובים (שם ל"ג) (ועיין בספרנו ת"ב צד 72), וחז"ל אמרו שבילדותו כתב שיר השירים (כי הימים האלה המה ימי האביב לשיר בשירים כאלה), ובימי העמידה כתב משלי (כי הימים האלה המה ימי הקיץ, ויבחן האדם בין טוב ורע ע"י בחינה ונסיון ומלקט נצנים ופרחים מבעלי הנסיון זולתו), ובימי זקנתו כתב קהלת (כי אז ימי החורף והסתיו, ימי הרעה, ימים אשר אין בהם חפץ, וישחו כל בנות השיר והמשל, בימים ההם יזכור האדם ימי קדם, ירעד וינהום במר נפש, ויאמר הבל הבלים הכל הבל[1])]. ספר קינות, חברו ירמיה הנביא הנ"ל וכתבו בעצמו. ספר דניאל, חברו דניאל רֵעַ של חנניה מישאל ועזריה, ואנשי כנסת הגדולה כתבוהו. מגלת אסתר אנשי כנה"ג כתבוה. ספר עזרא, חברו עזרא הנ"ל הכהן הסופר, ונכלל בספר זה גם ספר נחמיה שחברו נחמיה בן חכליה, כותב שני הספרים האלה היה נחמיה זה, אבל נקראו בכל זאת ע"ש עזרא. ספר ד"ה (א' וב') חברו עזרא, ונחמיה השלימו, ובזה נשלמו כל הכ"ד ספרי קדש[2].

---

[1]) הוא בבראשית רבה ובפסיקתא וילקוט, וז"ל: ר' יונתן אומר שיר השירים כתב תחלה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת, ומייתי לה ר' יונתן מדרך ארץ כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משל, הזקין אומר דברי הבלים עכ"ל. [רבי יונתן זה לא אדע מי הוא, כי נראה ממאמר הזה שלפניו, שהיה בזמן רבי חייא הגדול, ובודאי אמורא היה, ואולי הוא ר' יונתן מדבית גוברין בעל המאמר הנפלא ד' לשונות נאה שישתמש בהן העולם וכו', (עיין בספרי ת"ב צד 58), וחפשתי ביוחסין את ר' יונתן דבית גוברין ולא מצאתיו], והירואנימוס (Hieronimus) המפורסם הגדול לנוצרים אמר בהקדמתו לספר קהלת וז"ל: ספר משלי חבר שלמה לילדים, ספר קהלת לגדולים, וספר שיר השירים לזקנים עכ"ל, ומזה נראה שהיתה דעתו ששיר השירים הוא עפ"י סוד, והוא המובחר שבספריו, והוא קודש קדשים כדעת אחד מחכמי התלמוד.

[2]) אמר המחבר: בפרק הזה על פני כלו, נמשכנו רק אחר דעות חז"ל בתלמודים ומדרשים, ועזבנו כל השקלא וטריא והמון הערות — משא תליסר אלפי גמלי — שחקרו ודרשו בפרטי הענינים הללו הקריטיקער הגדולים עם הקטנים, הנוצרים והיהודים, הישנים והחדשים בפרט, וגם אנחנו לא יכלנו להשמיט מזה מכל וכל בקצת ספרינו שחברנו בעז"ה, ונגענו ג"כ בקצה עטנו (על דרך הקריטיקער הללו החדשים), כי ההכרח הביאנו להשיב דבר למתנגדי תורתנו וכותבי פלסתר נגד הקבלה (טראדיציאן), אשר כל ספרי התנ"ך אצלם (ומכ"ש קבלת חז"ל) כעיר פרוצה אין חומה, ויתנהגו בהם כמו עם שטרי הדיוטות, כי הותרה

פרק פ

תוכן הספרים הכ"ד האלה בכלל כבר ידעת שנתחלקו לארבעה מינים: א) תוריי, או דתיי ובו הרוב של חמשה חומשי תורה, ב) ספוריי, ובו ספר יהושע, שופטים, רות, שמואל, מלכים, ד"ה, עזרא, ואסתר, ומה שנמצא ממנו בחמשה חומשי תורה ודניאל, ג) נבואיי, ובו ישעיה, ירמיה, קינות, יחזקאל, תרי עשר, ומה שנמצא ממין הנבואיי בסוף ספר דניאל, וכללו במין הזה של נבואיי גם ספר תהלים לגודל מעלתו, ד) מדעיי, ובו איוב משלי קהלת שיר השירים [1]) — חלק התוריי והספוריי שבתנ"ך נכתב בצח לשון העברית, לבד דניאל ועזרא שנמצאו בהם כמה פרשיות בלשון ארמית [2]) ונמצא בחלק התוריי והספוריי לפעמים כמה שירים מפוזרים נשגבים מאד, ואולם חלק הנבואיי והמדעי (לבד משלי קהלת) המה כמעט מראש ועד סוף שירים יקרים ומליצות נשגבות מאד מלאים חן ומפיקים נוגה — מה נשגב ספר איוב שכתב משה כלול הוא בהדרת קדש — מה נפלא הסדר שבו, מליצותיו יגביהו רוח אנוש לעוף במועף. לספר הזה משפט הבכורה בכל שירי העברים — מה טובה ברכת יעקב לפני

הרצועה היום, והעזות הרימה דגלה, וכל קדש היא מחללת, הה! גרעת ממארת, ספחת ובהרת, זאת היא הרשעה עם אבן העופרת, ולזאת יקרה בקרת!!

[1]) ולפי שטתנו בספר הזה נוכל להוסיף עליו עוד מין אחד והוא חלק הנימוסי, וכבר דברנו ממין הזה בהרחבה לעיל ע"כ לא נדבר פה.

[2]) אמר המחבר: גם הלשון העברית שבשני הספרים האלה איננה זכה כראוי ככל הספרים שנתחברו אחר חורבן בית ראשון, כגון נחמיה ואסתר, ונמצאו בם בניינים חדשים בלשון עברי, גם כמה מלות יוניות וארמיות, ולפעמים נתנו למו תמונות עבריות, ולפעמים העתיקו מלות ארמיות ללשון הקדש, ד"מ: הראויות לתת לה (אסתר ב'), העתיקו בלתי ספק מן חזה, שהוא נרדף עם ראה בלשון עברית יען שבלשון ארמית משתמש בלשון חזה על ענין כזה, משפט הכהנים מאת העם (דברים י"ח) תרגם אונקלוס דחזי לכהניא [והרבה מזה בתלמוד, כדחזי ר"ל כראוי]; שמשתמש כותב המגלה הזו בשרש ראה ע"ז האופן והרבה כיוצא בו, [ומכותבי הספרים האלה למדו אח"ז כותבי המשנה לנהוג מנהגיהם (עיין להלן פ' ק"ה), וכל מה שתמצא להלן בבנין לשון המשנה כ"ז תמצא בכתיבת הספרים האלה אם תדקדק היטב, ושמור הכלל הזה] ונשוב אל שרש ראה שהזכרנו ונאמר: שעל הוראה זו שמשתמש כותב המגלה הזו, משתמש התנ"ך במלת משפט, כמו שבררנו, ולפעמים גם במלת חק, חק לכהנים (בראשית מ"ז) כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פ"א), והוראתו באלו המקומות מנהג, הלכה (וכן תרגם אונקלוס כמשפטו אשר הראית בהר (שמות כ"ו) כהלכתיה, וכן תרגם שם יונתן כהלכתא), ומשרש ראה על ענין הזה נמצא הרבה במשנה (כי הלכו בנתיב כותבי הספרים האלה) ראוי, ראויה, וכדומה, ומזה נראה לי: לא ראי זה כראי זה, ר"ל לא משפט הזה כמשפט הזה.

מותו, וברכת משה את ישראל לפני מותו — מה אדירה שירת הים — מה עזה שירת האזינו — מה רמו שירי תהלתו של משה בספר תהלים המתחילים תפלה למשה — מה נאדרו נבואות בלעם — מה נשגב שיר הנצחון אשר שרה דבורה הנביאה ומה רבו רעיוניו הנשגבים — מה נעימה תפלת חנה — מליצת דוד בזמירותיו ותהלותיו, אם כי לא נשגבה מאד מאד, אך מי לא יתפלא על עטו הנפלא כי יצייר כל ענין נועם בצבע נהי ויגון, איך תתעורר הרגשת הקורא זמירותיו עת כי יראה כי יהפוך המשורר לאבל כנורו ועוגבו לקול בוכים — מזמורי אסף המשורר כלם מלאים רעיונים נשגבים וציורים רמים וגבוהים כלם יתנו בקול את אהבתו העזה לדתו, עמו, וארצו — מי לא יכיר חין ערך שיר השירים אשר לשלמה — מה נורא ישעיה בנבואותיו, שביב אש מבין דמיוניו יתמלטו, לו יתר שאת ויתר עז על כל המליצים, אין על עפר משלו, וכבר העיד חכם גדול מחכמי הנוצרים איש אנגלי מבין בלשונות וגם ידיו רב לו בלשון עבר, בהעתקתו את הפרשה י"ד של ישעיה, ואמר: גם יון גם רומי בשיריהם היותר נשגבים, אין אחד מהמה יערוך לשיר הזה — עין מי לא תדמע? נפש מי לא תתפעל מדי קראו קינות ירמיה. קינות דוד על שאול ויהונתן ואבנר נעלים ונשגבים מאד, בם הראה עצמת כחו במלאכת השיר — כל בתי הנפש ימלאו גיל על שירי התול במליצות ישעיהו, כי יהתל בעצבי הגוים מעשה ידי אדם — אמן גדול הוא הושע בשיר הספורי — ויואל יגביה עוף בכח המדמה — במליצות עמוס יבואו לפעמים ציורים טובים ומשלים נעימים, נכרת בהם אומנותו כי רועה הוא — נחום משורר נשגב שלהבת יה ממליצותיו מתלקחת — ואין ערוך למליצות חבקוק, ומליצותיו כמליצת ישעיה בערכם, וניכר בם כי לקח לו לקו מליצת ישעיה — נפלאים היו מליצי העברים מאז עד זמן חורבן בית ראשון, אך אחר החורבן הזה המית כנורם נאלמה, נשתה גבורת לשון העברית, כנראה מחגי זכריה ומלאכי, וכה הלכה ונתמעטה מזמן לזמן כנראה מאסתר דניאל עזרא ונחמיה,

ועל טוב יזכר עזרא הסופר וסיעתו אנשי כנסת הגדולה, שהשאירו לנו אחר עמל ויגיעה רבה את אבני חפץ אלה ספרי התנ"ך אשר בידינו היום, בזהב אופיר לא יסולו, וכל סגולות בני אדם לא ישוו בהם, ולולא הישרים האלה אשר עמלו בהם לשמרם כבבת עין, ויסקלו מהם כל אבני נגף, מי יודע אם לעת הזאת היתה פליטה לספרי התנ"ך? כמו שנאבדו הרבה ספרים בכל החכמות ובד"ה, בשירים ומליצות, שנתחברו אז בזמן התמדת הנבואה (זמן הארוך והרב הזה), וגם כמה ספרים הנזכרים בתנ"ך עלו בתהו ויאבדו, ועוד בזמן שלמה מצינו שאמר בספרו קהלת (י"ב): עשות ספרים הרבה אין קץ (ופרוש עשות „לקבץ" כמו: הנפש אשר עשו בחרן, עשה לי את החיל הזה, וכדומה, ור"ל אם תרצה לקבץ ספרים מאלה הנמצאים, אין קץ למו), וכבר הזכרנו כמה ספרים שחבר בעצמו מלבד שיר השירים משלי קהלת — ואם נאמין לר"ה ששלחו מקישון, נמצאו עוד היום אצלם ספר חדות שלמה,

נבואת גד, ונתן, שמעיה, ואחיה, מאלה הספרים הנאבדים מאתנו ונזכרים בתנ״ך.

פרק פא

והחלק המדעי שבו הוא: ספר איוב כולל חקירה עצומה ונשגבה בהשגחה (פאָרזעהונג) (דברנו מזה בספרנו ת״ב צד 70 וצד 73) — ספר משלי הוא מלא דעת ובנוי על נסיונות (ערפאָהרונגען) במשלים (סענטענצען) מעטים בכמות ורבים באיכות, ובלתי ספק כל משל מתבודד הנכלל בכל פסוק ופסוק לא העלה המחבר על ספרו אם לא אחר חקירה רבה ורחבה בשקלא וטריא להימין ולהשמאיל בכל סעיפיה וסעיפי סעיפיה, עד שהיה כולל חבור שלם לו היה כותבו בספר, ואחר החקירה הרחבה הזאת העלה בספרו זה רק את מוצא הדבר (דאָס רעזולטאַט) במלות אחדות, ויכול החכם והמבין היום לעשות מכל פסוק בפני עצמו חבור שלם[1], וכתבנית ספר משלי נהגו כל חכמי הפילוסופים הקדמונים לרשום את מוצא דבר מחקירותיהם במלים מעטים, וכן נהג הפילוסוף היוני פיטהאַגאָראַס (pithagoras) וכן נהגו רבותינו הקדושים חכמי המשנה וזולתן, ד״מ: בארבע מלות שאמר התנא האלהי: „הכל צפוי והרשות נתונה״ נכללת חקירה עמוקה ורחבה, והמונים ספרים כבר נתחברו עליה מגדולי פילוסופי ישראל כנודע (עיין בספרנו ת״ב צד 120), וכן טוב שלא נברא משנברא[2] (עיין להלן פרק ק״ז), וכדומה. — ספר קהלת ידבר בהבלי חיי האדם, ושכל תענוגיו מהולים ברוש ולענה, ויבאר שהאדם מתיגע לריק ולהבל בכל השתדלותו בעולם הזה, הרעיונים האלה הובילוהו לדבר ג״כ בההשגחה ובהשארת הנפש אחרי המות, ועוד ענינים נשגבים המסתעפים מחקירות כאלה. — ספר שיר השירים, אכנהו בתאר היותר מובן היום לאנשי דורנו „ספר קבלה״ (ר״ל ספר הסודות וסתרי תורה), כי דומה בדמיונו ומשליו לספרי הקבלה החדשים, אם שאין

---

[1]) כמו שעשה המחבר ספר משלי שבדה ספורים ארוכים וכללם אח״כ בפסוקים מיוחדים מספר הזה, עיין הקדמתו, וכל התלמוד והמדרשים מלאים מספורים כאלה בדוים או אמתיים, שכללו אותם בפסוקים אחדים ממשלי, ויש לדמות המשלים הקצרים במשלי ליין נקרש שהיה לקדמונים, שעשו כדי להמעיט כמותו להולכי דרכים, היינו שבשלו את היין עד שנשאר ממנו רק תמציתו ונקרש, וכאשר בקשו הנוסעים לשתות יין בדרך, לקחו חתיכה קטנה קרושה ונתנו עליה מים בערך קודם שליקתו, או יותר או פחות, איש לפי חפצו, וניתך היין הקרוש במים ויהי ליין נגר לשתות, וכמו שעושים בימינו עם הרוטב (של בשר) הנקרש, הנקרא בשם (Bouillon).

[2]) עיין ערובין (דף י״ג ע״א): שתי שנים ומחצה נחלקו ב״ש וב״ה, הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, והללו אומרים וכו׳, ונמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא.

דומה להם בתוכן כוונותיהן הצרורות בהמה, כי כוונת אלה הספרים מבוארת לכל חכם מבין בקבלה החדשה ובכללותיה, ואולם כוונת הספר הזה (ר"ל שיר השירים) מסותרת, וסתומה וחתומה באלף עזקין, לא נודעת כוונתה עד הנה, וכמ"ש בעל העקדה וז"ל: בה (ר"ל במגלה זו שיר השירים) יתהלל החכם בחכמתו, המקובל בקבלתו, האלהי (דער טהעאָלאָג) באלהותו, והפילוסוף בפלסופיותו, כמו שנתפרסם מן פרושיהם עכ"ל, ונמליץ על הספר הזה בכלל דברי מחברו החכם בספר משלי תפוחי זהב במשכיות כסף וגו', וכדמפרש הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לספר המורה בענין דומה לזה, אבל סתומים וחתומים ישארו סודותיו ויהיו מונחים עד שיבא אליהו, ובין כה וכה נבוא לגן מליצתו הנעימה ונאכל פרי מגדיו בעולם הזה והקרן קימת לנו לעוה"ב. — כמה פרשיות בספר יחזקאל, המדברות במעשה מרכבה (מעטאַפיזיק) ופרשיות הראשונות של ספר בראשית המדברות במעשה בראשית (פיזיק)[1].

פרק פב

ואולם להחלק התוריי או הדתיי שבספר תורת משה, לא נבנה פה מדור בפני עצמו, כי החלק הזה הוא ראש הפנה בספרנו זה, והוא היסוד אשר כל הבית הזה בית יהודה בנוי עליו, ונדבר הפעם רק מחלק הספוריי שבתנ"ך, ונבנה לו מדור בפני עצמו, ונאמר:

היתרון הגדול והמעלה הראשיית אשר להספורים או דברי הימים וקורות הזמן (געשיכטע) המסופרים בספרי התנ"ך, על כל ספרי ד"ה וקורות הזמן אשר לכל אומה ולשון קדמוניה זולתן, הוא: שהשם יתעלה בעצמו היה אביהם (דער אורהעבער) והקקם על ספרי התנ"ך על ידי עט הסופרים האלהיים והחוזים הקדושים אשר רוח אלהים דבר בם ומלתו על לשונם, ולהיותם נהוגים בכח אלהי ובאמצעות רוח הקדש, ע"כ לא יכלו לנטות ימין ושמאל בספוריהם מנתיב האמת ומעגל הצדק כחוט השערה, ומה יותר יקר בדברי ספורי קורות הזמן כהאמת! ובעבור זה יתר שאת לספרים האלה, גם בענין חלק הספוריי, על כל ספרי הקורות זולתן, שכלם מעשה ידי אנוש המה,

---

[1]) אמר המחבר: המונים המונים חבורים ופרושים נתחברו מקדמונינו על הפרשיות הללו, המבארים כוונתן בחכמת הטבע והיצירה, אבל האחרונים כאשר נתגלו למו יסודי חכמת הטבע בתכלית השלמות מאד גם ידיעת לשון הקודש לתכליתה, נודעת היום יותר; ע"כ מצאו בפרשת בראשית דברים נשגבים ואמתים בחכמת היצירה, המסכמת מכל צד עם חכמת הטבע הברורה. וכבר היה בדעתי להראות לעין הקורא בפרק מיוחד מענין הזה פה, אולם נחמתי כי אין זה מקומו, והעתקתיו מכאן, ושמתי בבית האוצר בדרוש מיוחד יכונה בשם היצירה כפי תורתנו הקדושה, עפ"י יסודות חכמת הטבע החדשה, יראה בו הקורא נפלאות וחדשות אי"ה.

אשר לא ימלטו מאיזה דברי כזב, כי לפעמים נעלמה מסופריהם אמתת גוף מעשה שהיה, או ישגו בחלק ממנו נגד רצונם, ולפעמים יכזבו במזיד, לסכת איזו כוונה וטובת הנאה. סוף דבר, הסופרים האלה המה בספוריהם או שוגגים או משגים בזדון, לכן אין אמון בם, כי רובם נטבעו בבוץ הכזב.

ואף אם נשלול על רגע קטן מאלה הספרים שבתנ״ך את רוח הקדש אשר נכתבו בו ונחזיק את סופריהם לסופרי חול, ואת ספורי קורותיהם לספורי חול, מעשה ידי אדם; גם אז אם נדקדק בהם היטב בעין חודרת לכל אופני השלמות שאפשר להיות לכותבי דברי הימים בעולם, אזי נמצא יתרון רב לסופרי התנ״ך בספריהם מכל הסופרים זולתם אשר לכל אומה ולשון הנודעות לנו בספרי קורותיהם, ונאמר:

מתנאי הסופר היותר שלם הכותב קורות הזמן מאשר נתהוו בזמנו, הוא, שיהיה איש תם וישר, מלומד, לא יבקש תועלת עצמו מכל וכל, חכם ונבון דבר, נקי מכל דעה כוזבת (פארטהייאוטטסייל), לא יירא ולא יחת מפני כל להכחיד האמת תחת חכו, לא יקוה איזה גמול, לא יהיה נוטה לא לאהבה ולא לשנאה, כי שתיהן מקלקלין השורה, ויהיה מילידי העם הזה ומארץ הזאת אשר יספר קורותיהם, לא יהיה נכרי, ויהיה מגדולי שרי המדינה או שרי החיל, מכובד ומנושא בעולם, אבל אם יהיה הסופר איש קטן הערך, בלי משרה והתמנות, בלתי מפורסם, בלתי מנוסה בנסיוני התבל, האיש הזה אם יספר לנו בספר איזה מקרה אשר קרה בזמנו גדול וקטן, יש לחוש לדבריו פן יכזב לנו בכלו או מקצתו.

כל המעלות הנשגבות הנחשבות לסופר שלם שהזכרנו, ועכ״פ רובן, נמצאו אצל סופרי ישראל מספרי קורות הזמן בתנ״ך, לכן אין ספק באלה הסופרים פן היו חלילה שוגגים או משגים, ר״ל שיכוונו להטעות את העולם בספורים בלתי אמתיים ולהתעם בתהו לא דרך האמת. — מוסף לזה דברי ספוריהם משולבים איש אל אחיו בסדר נפלא, והשתלשלותם על אופן יותר נאה, כלם ברורים כלם נכוחים למבין, ומסכימים עם שכל הישר, והדעה השלמה והנכונה, גם נערכים ומסכימים מכל צד עם ספרי קורות הזמן היותר נאמנים בעולם ממחברי סופרי האומות זולתן, המדברים מענינים הנוגעים לקורותיהם, וזולת אלה כל חכם ומבין בספורי קורות הזמן, היודע להבדיל בין האמת והשקר מאשר יורהו הנסיון מרוב השתדלותו בקריאת ספרים כאלה, המדברים מספורי קורות הזמן, החכם והמבין הזה יראה בעין פקוחה אותות אמת וצדק בספורי התנ״ך בכל שעל ושעל, וע״ד שאמרו חז״ל ניכרים דברי אמת, ודבר נפלא ראה קורא נעים! שבכל סופרי התנ״ך לא מצינו שכותב אחד יכחיש את ספור זולתו בכלו או מקצתו כמו שתמצא אצל סופרי היונים הקדמונים (עיין יוסיפון נגד אפיאן בהעתקתנו ללשה״ק בספרנו בית האוצר מחברת ב׳). כל השלמיות הללו והמעלות הנכבדות אשר הזכרנו אם נאספם יחד אחת לאחת לעינינו, ואם נחקור אחריהן היטב בספורי העברים, אז תתעורר בקרבנו אמונה רבה לספריהם, לא נמצא אופן זה בשום דברי הימים לאומות זולתן.

פרק פג

הסופר הראשון לישורון והקדמון לכל סופר שבעולם אשר הגיעו ספריהם אלינו, היה ארון הנביאים משה איש האלהים, וכבר ידעת קורא נעים! חכמתו צדקתו ומעלותיו הרבות, גם כל המעלות האלה אשר חשבנו לעיל שאפשר שיקבצו ביחד לסופר נאמן, כלם נמצאו בו ביתר שאת ויתר עז, ערומה בלי לבוש נשקפה האמת מכל אמרותיו, וכבר בררנו לעיל (פרק ע״ד) שלא נהג מנהג סופרי היונים עיי״ש, לא חס על כבוד האבות הקדושים, ולא כסה איזה פשע ועול אשר עשו לפעמים, לא העלים את פשעי העם ומעלם אשר מעלו פעם בפעם, וגם את חסרוני עצמו וחטאיו לא הכחיד תחת לשונו, ובהפך, המון מעלותיו הטובות הרבות אשר חננתהו יד הטבע יותר מכל האדם אשר על פני האדמה ותאזרהו בכל כשרון, מנע תחת חכו, ובכל כשרונו ומעלותיו הרמות, אמר: מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג׳), לא איש דברים אנכי וגו׳ (שם ד׳) י], והרבה כמותם.

מהספורים המפליאים את הקורא מלהאמין בכל ספוריו, הלא המה הכתובים בספר שמות, אך אם נשים אל לבנו שכל האותות והמופתים האלה לא בסתר עשה, אך לפני ת״ר אלף גברים שכלם עדים ברורים, ועל כרחנו נודה שלא היה ערב את לבבו לכזב חלילה בפניהם, הלא יבזוהו ויסקלוהו, גם מצינו שהוא בעצמו צוה לפרסם את כל התורה ולכתבה על מצבות אבן, ואיך היה מעיז פניו לפרסם דברים מפליאים כאלה, והמצריים יקראו ויפרסמו כזביו בעולם ויהיה לשמצה, ודבר כסלות כזה לא יעשה הנבזה והפחות שבאנשים! וכבר הביא היוסיפון לרומיים (בספרו נגד אפיאן) העתקות מספרי זכרונות של המצרים הקדמונים, המאמתות את כל ספורי משה רבינו לכל האותות והמופתים, אף שנראה מסופרי הזכרונות האלה שבקשו להעלים האמת, אך בכל העלמותם, האמת זורחת מבין דבריהם, עיין שם ביוסיפון ותראה נפלאות איך הוא מוציא לאור תעלומה.

וכן כל מה שמספר לפעמים בספרים האחרונים לספר שמות עד סוף התורה, כלם המה ענינים שלא היה יכול לכזב חלילה מאומה, בעבור עם בני ישראל שכלם היו עדים ברורים שלא זזו ידם מידו מזמן יציאת מצרים עד יום מותו.

מעתה נחזור אל הספורים הכתובים לפנינו בספר בראשית, כלם

י] ודברי קצת המדרשים שמשה היה עלג לשון, ממה שהבינו מסוף הפסוק הזה „כי כבד פה וגו׳" כבר דחה רבינו הגדול הרמב״ם ז״ל את דבריהם, והראה בראיות חזקות מיסודי לשון הקדש שמאמר „כבד פה וגו׳" מורה בלשון הקודש, העדר בקיאות בלשון, והכוונה פה על לשון מצרים, שכבר לא נשארה אצלו בשלמותה ואינו מדרך הכבוד להיות שתדלן לפני מלכים איש אשר לא ידע היטב לשון המלכות.

ספורים עוברים נושנים וקדמונים שלא ראה משה בעיניו המאורעות הללו, כי קרו ימים רבים לפני זמנו, באלה הספורים יוכל המכחיש לפסוע מסעיף לסעיף, ופן יסיתך לב רע בספק גם אותך קורא משכיל! לכן אחוך ותדע; דע שהקבלה המסורה באלה הספורים קלה וקרובה מאד, רצוני לומר קלה לזכירה, בעבור מעוט הספורים שבה, וקרובה, מזמן המאורעות עד זמן מקבליה; כי מ"ח שנים לפני לדת משה מת לוי בן יעקב. — לוי חי עם יצחק אבינו ארבעים שנה. — יצחק חי עם אברהם פ"ה שנה. אברהם חי עם שם בן נח חמשים שנה. — שם נולד תשעים ותשע שנה לפני המבול וראה את למך ומתושלח, ואלה השנים ראו את אדם הראשון, וא"כ בעבור אריכות הימים שחיו הדורות שלפני המבול ואחריו, לא נוכל לכנות את הספורים האלה בתאר ספורים נושנים וקדמונים, וחז"ל שאמרו שבעה קפלו את העולם, הלכו בדרך אחר, ואנחנו אמנם בחרנו כפי עדות הכתובים, ודבריהם ז"ל דברי קבלה ג"כ.

כל הספורים המסופרים בספר בראשית, היה קל מאד לזכרם כי מעטים וקצרים המה, כגון: היצירה, חטא אדם הראשון, המבול וההפלגה, הן המה כלם ספורים קטנים ויכולים בנקל להיות שתולים מפה לפה, ממשה עד אדם. כפי הסדר שסדרנו המה רק שבעה דורות, ובפרט ששמות גדולי האנשים שבדורות לפני המבול ואחריו כלם שמותיהן מונחים על הקורות שבזמניהם, ובהזכיר שם האיש הגדול נזכר ע"י הזכרת שמו כל הקורות בזמנו, ד"מ: אדם שם נגזר מן אדמה, וזכירת שמו לבד העלו על זכרונם ספור הבריאה, אחר שהתבוננו שלא נולד האיש הזה מן איש זולתו אבל נוצר עפר מאדמה, ומזה כל ספור הבריאה נשתלשל בזכרונם, וכן נח זה ינחמנו וגו', בהזכרת שמו העלו על זכרונם ספור המבול, וכן פלג שבימיו נפלגה הארץ, נמרוד שמרד בה' כמו שבארו רז"ל, הרבה שמות עצמיים בתנ"ך בארו חכמי התלמוד ע"ז האופן, וחכמה נפלאה הראו בזה, וכן אברהם ושרה יצחק יעקב ושמות י"ב השבטים וכדומה, השמות הללו העלו על זכרונם כל הקורות הקטנות הללו (ועיין בספרנו בית האוצר מחברת א' בערך אסתר בהערה).

והנה הנוצרים המאמינים בתורת משה כמונו שהיא מן השמים, מאמינים בכל האותות והמופתים כמונו, יש מחכמיהם האומרים שמשה העתיק את הספורים האלה שהיו לפני זמנו מספרי זכרונות קדמוניות, שהיו נכתבים בכתב החרטומים לחכמי מצרים. — ואקוה שאלה התשובות שהזכרנו די הנה להוציא כל ספק מלבך ולהשקיט המית רעיונך.

מעתה אם אלה המענות שהזכרתי, יש בכחן לגרש כל ספק מלבך, אף כי תנוח דעתך בתשובה היותר מתקבלת על הלב והיותר קרובה אל השכל הישר, והוא שאיש הקדוש אשר חפץ בו ה' ויבחר דבריו עמו פנים בפנים, ואשר עשה על ידו אותות ומופתים ונתן לעמו תורות וחקים ע"י, היבצר שקרא לפניו כל הספורים האלה ומשה כתב מפיו? וכמקובל אצלנו שכל

התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל מפי הגבורה יצאה, כי בדבר אשר הוא למעלה מהטבע לא תפול עליו שום פליאה, וכל המאמין בנסים ונפלאות שבתורה ובתורה מן השמים בעיניו לא יפלא כל.

אמר המחבר: בספר יוסיפון לרומים בחלק ראשון נגד אפיאן מביא מאמר מספר ד"ה להסופר הקדמון של הכשדים בעראסוס (Berosus) ותמצא שם כל מעשה המבול ותבת נח, וכדומה, ממש כמו שמספר לנו משה רבינו ע"ה, עיי"ש. וכן אם נדקדק בספורי ההגדות של היונים (מיטהאלאגיע), נמצאו בהם טמונים כל הספורים שבספר בראשית כמו שכתבנו בספרנו ת"ב (צד 100 עיי"ש [1]), מי לא יראה בספר בראשית זמן הזהב, והכסף והברזל, והקאאס (chaos) של היונים הקדמונים, וכדומה, מי לא יכיר שפלוטא (pluto) הוא שם בן נח, הנקרא ג"כ סמי (Smi) או טיפון. — זאטורנוס (Saturnus) הוא נח, ונעשה בעל מום ע"י יופיטער (Iupiter), והוא מעשה של חם שראה את ערות אביו וסרסו לדעת חז"ל. — נעפטון (Neptun) הוא יפת בן נח אבי הגוים השוכנים על איי הים (בראשית י' פסוק ה'). — הענקים אשר רצו ללחום את יופיטער ולכבוש את השמים והרימו הרים על הרים, הוא מעשה של דור הפלגה בוני המגדל. היריעאוס (Hyrieus) אשר הכנים לביתו בדמות אנשים אורחים את יופיטער ואת מערקור (Mercurius), הוא אברהם שבאו אליו המלאכים בדמות אורחים, והרבה כיוצא בם, — ובספרנו בית האוצר הרחבנו בזה, ובארנו ע"י המיטהאלאגיע הרבה פסוקים בתנ"ך, והרבה מאמרים בתלמודים ומדרשות, ובספרנו מדרש מלים המלאכותיים העתקנו קצת שמות האלילים והאלילות ללשון עברית [2] ונהגנו בזה לפעמים מנהג התלמוד בהוספת שם התאר שר, כמו: שר של

---

[1]) וכבר הוכחנו שמשה רבינו ע"ה שהעתיק הספורים האלה מפי הגבורה, כתבם בלי חידות ותמונות זרות, אך כמו שהיו הדברים ממש, לא כן היונים והקודמים להם מן האומות, כגון המצרים, וכדומה, העתיקו הספורים האלה מכתבים ישנים הנכתבים על אבנים, ובנוסחאות שונים, ובפרט ממכתב החרטומים (הירָאגליפען) (עיין לעיל פרק ל' בחיי משה), שהיו תמונות וצורות, ע"כ הוציאו בזה משפטים מעוקלים, ופרשו התמונות האלה איש איש כפי הבנתו ודמיונו, לא כפי האמת, וכבר מבואר שמציאת המיטהאלאגיע יצאה בלתי ספק בעולם אחר שמצאו הכתב באותיות, והעתיקו במלות את הרמזים האלה שהיו מצוירים בתמונות, כי בכתב החרטומים לא היה אפשר לפרש באר היטב כי אם ברמזים, ועיין בספר ירושלים להרמבמ"ן ז"ל. ועיין בספרנו בית האוצר מחברת שלישית שהרחבנו לדבר מזה, ותמצא שם קורא נעים בענין הזה הרבה חדשות אשר חדשנו בעז"ה.

[2]) וזה לי שנים רבות כאשר הגעתי הדברים האלה לפני ידידי האדם הגדול פאר חכמי זמננו הרב ר' נחמן הכהן קראחמאל נ"י מזאלקווא, ויהללם, כי מצאו חן בעיניו. — יקרים בעיני מכל הון הימים האלה אשר השתעשעתי עם הרב הזה ולא זזה ידו מתוך ידי כמה ירחים רצופים, כי הדפסתי אז בזאלקווא מחברת לוח המכס שהעתקתי מלשון רוסיא.

ים, שר של גיהנם, ולפעמים מנהג התנ"ך והמקובלים לתת בסופו התאר אל, גבריאל, אוריאל, וכדומה (עיין להלן פרק קל"ו), ולפעמים נהגנו מנהג לשון רומית שמכנה לפעמים האלילים בשמות העצם מהדברים אשר תחת יד ממשלתם, ד"מ: (Aurora) (ר"ל השחר ואליל השחר), [וכן נקרא בתלמוד ירושלמי (ברכות פ' ב') בשם אהרורא, מהו מיעבר קומי דאהרורה צילמא — וקרוב הוא ללשון אור בלשון העברי]. (Flora) הפרח ואליל הפרח). (Amor) (האהבה ואליל האהבה) וכן קראנו אנחנו אהבה (געטטין דער ליעבע), יופי (געטטין דער שאָנהייט), ועיין בספרנו בית האוצר מחברת א' בהערה לשרש כמר.

פרק פד

מעתה נסורה נא לראות ביתר ספורי התנ"ך, ונתורה בין משעלותיהם אם יש לעורר עליהם איזו ספקות ונאמר: אחר חתימת התורה מתחיל ספר יהושע בן נון תלמיד משה, שכתבו בעצמו, כנזכר לעיל, גם הוא היה נשיא אלהים מלא חכמה ודעת ורוח אלהים כעדות הכתובים בתורה, גבור ואיש מלחמה וידיו רב לו בכל, הוא הביא את ישראל לארץ כנען אחר מלחמות נוראות וחלק להם את הארץ הזאת. כל הקורות שבספר הזה שמספר יהושע, כלן היו מעשים שאירעו בזמנו בתוך כל קהל עדת ישורון, וגם הוא לא זזה ידו מידם כל ימי צבאו על הארץ. — ספר שופטים, כבר ידעת שמחברו היה שר וגדול ליהודים שמואל הרואה, נזיר ה' מיום גיחו מבטן אמו, צדיק וחסיד בכל דרכיו, ואהוב לה' ואדם, מנהיג הדור, נתגדל על התורה ועל העבודה ובכל חכמה ומדע בבית ה', ולקח תורה וחכמה מפי הכהנים, בודאי לא כתב דבריו שבספר שופטים מפי השמועה לבד, אבל לקט ממכתבים מפוזרים שביד הכהנים מזמן לזמן, וחברם בספר — וכן מה שכתב בספר שמואל, היה הוא בעצמו עֵד לדברים האלה, ורוב הקורות הבאות שמה היו בזמנו ובפניו, וכן מעיד הכתוב (דברי הימים א' כ"ט) ודברי דוד המלך הראשונים והאחרונים הנם כתובים על דברי שמואל הרואה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החוזה — והנה מעלות שני האנשים האלהיים הללו נתן וגד המה מפורסמות ואינן צריכין ראיות.

פרק פה

וכן יתר הספרים שבתנ"ך המדברים בספורי הקורות לעבריים, נתחברו כלם מהנביאים החוזים הקדושים, צדיקים וחכמים בכל מדע והשכל, סופרים ומשוררים, אין על עפר משלם, וכל נביא ונביא כתב דברי הקורות מהמלך שהיה בזמנו, וכל הקורות הללו שהעלו על הספר כלם מאורעות שאירעו בזמנם ובפניהם, והמה בעצמם ראו בעיניהם המאורעות האלה. אחיה השילוני ועדו החוזה כתבו דה"י לשלמה (ד"ה ב' ט') [ונאבדו הספרים הללו

הנזכרים שם, והמה: דברי נתן הנביא, נבואת אחיה השילוני, חזות יעדו החוזה]. — שמעיה הנביא ועדו כתבו ד"ה לרחבעם (שם י"ב) [ונאבדו הספרים הללו הנזכרים שמה ג"כ, והמה, דברי שמעיה הנביא וגו'], — עדו הוזה כתב ג"כ דברי הימים לאביה (שם י"ג) [וגם הספר הזה הנזכר שם נאבד, והוא, מדרש הנביא עדו]. — חנני הנביא העלה דברי הימים לאסא על ספר המלכים ליהודה וישראל (שם ט"ז). יהוא הנביא בן חנני הנזכר העלה ד"ה ליהושפט על ספר מלכי ישראל. — בימי יהושפט הזה היו עוד שני נביאים, האחד יחזיאל והשני אליעזר (שם כ'). — ישעיה כתב ד"ה לעזיהו (שם כ"ו), גם ד"ה ליחזקיהו (שם ל"א). — בספר ישעיה נמצאו ג"כ כמה ספורים השייכים לד"ה של אחז. וספר מלכים בכלל נתחבר מירמיה בזמן החורבן, וספר דברי הימים ג"כ אז מעזרא הסופר. — ובספר ירמיה נמצאו ג"כ ענינים השייכים לדברי הימים. מהקורות שקרו בזמן החורבן נמצאו ביחזקאל ודניאל. ואחר הסופרים הנביאים האלה כתב טוביה בן טוביאל בן אוריאל בנינוה בספרו הנקרא ע"ש ספר טוביה [והוא אחד מהספרים הנוספים על תנ"ך הנקראים אפוקריפא], וכן מרדכי ואסתר [אם שלא כתבו את המגלה בעצמם עכ"פ חברו בספר את כל המאורע], ואחר הגלות נמצאו ספר עזרא ונחמיה, ואח"כ ספרי החשמונאים (גם המה מספרים הנוספים הנ"ל) הנקראים ג"כ מכביים, כלם אנשי שם [1].

פרק פו

אחרי החשמונאים קם יוסף הנקרא יוסיפון (בן מתתיהו הכהן ומשות מלחמה, המכונה בין היהודים בשם יוסיפון בן גוריון) וכתב את קורות העברים. ונמצאו עוד קודם זמן הסופר הזה הרבה ספורים בלשון ערבית המדברים בקורות היהודים בין הזמן של החשמונאים ובין יוסיפון הזה, תמצאם קורא נעים בביבליא מהרבה לשונות להאדון לע דייא (Le Day). מלבד הספורים הנמצאים לפעמים בשני התלמודים והמדרשות, הן ספורים קדמוני קדמונים, והן ספורים שקודם חורבן בית שני.

נודע בעולם מעלת ספריו של החכם הסופר הזה יוסיפון, מי לא יתפלא על סדר הנפלא שבספורי הקורות אשר יספר, ובכל דבר המסופר ידע לבלכל דבריו במשפט השכל ובכשרון דעת, ישפוט כל ענין במשפט וצדק ובתבונה רבה. רבינו הנשר הגדול רש"י ז"ל שכל בית יהודה נשען עליו, נותן ליוסיפון

---

[1]) כתב הבה"ג הלכות סופרים (וויניציא דף קמ"א עמוד ד') וזה לשונו: זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגלת בית חשמונאים ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים והם כתבו מגלת תענית בעלית חנניה בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו וכו'.

בדברים הנוגעים לדברי הימים וקורות הזמן יותר אמון, אפילו מדברי התלמודים והמדרשות, ולדוגמא יעיין הקורא ברש"י דניאל (י"א פסוק ב'). [ואם ביוסיפון לעבריים כך (שאליו רומז רש"י), מכ"ש דכ"ש היוסיפון לרומיים שהוא האמתי]. המפורסם הגדול לנוצרים (Ioseph Scaliger) יתאר את היוסיפון בתאר נפלא מאד, כזה: יוסיפון הסופר היותר מהיר בין כל סופרי דברי הימים והגדול בין כל אוהבי האמת שבעולם, ועוד כתב עליו שלא בלבד מה שנוגע לקורות עם בני ישראל, אבל בכל מה שנוגע אפילו לקורות העמים זולת ישראל לו יתר שאת באמתת הדברים ואמונה על כל הנבחרים מסופרי ד"ה אשר ליונים והרומיים. — עאוזעביום Eusebius והיעראנימום (Hieronymus) ופאטיאום (Photius) המפורסמים הגדולים לנוצרים מזכירים גם כן את היוסיפון בדי פאר ותהלה, וכל אלה שהזכרנו המעידים עליו כלם אנשי שם ועדותן גדולה ויקרה מאד לפני כל חכמי העולם [1].

פרק פז

בכל התמורות הרבות אשר עברו על היהודים בענין המדיני, ובכל המלחמות העצומות והגרושים הרבים והקשים, ובכל התלאות אשר מצאום, הצילו את הספרים הנכבדים האלה שהזכרנו, וחרפו את נפשם והונם לפעמים להציל את הספרים האלה ממלתעות האסון והפגע, הספרים האלה עודם מצוים בידינו בלשון הזאת ממש שנכתבו ראשונה, והלשון הזאת אשר נכתבו בה הספרים הללו אף כי זה יותר מאלפים שנה אשר חדלה להיות לשון מדברת בפי אדם בעולם, בכל זאת נודעת לתכליתה לכל חכם ומלומד, והספרים מובנים באר היטב, וברוב השתדלות היום בספרים הללו, ובלשונות המזרחיות, ובקדמוניות, וע"י חכמים הנוסעים בארצות המזרח לחפש אחר מטמוני קדמוניות והנהגות יושבי ארצות האל, יתגלו לנו מיום ליום ביתר שאת באורי המקראות ולשונות הסתומות שבתנ"ך, אשר מלפנים לא נודעו, ונמצאו עוד היום תרגומים מהספרים האלה שנעתקו זה יותר מאלף ושמונה מאות שנה, והיהודים עודם חיים וקיימים בכל ממלכות הארץ, תודה לה', והמה בקיאים מאד בספריהם הללו, ומקנאים מאד לדתם ותורתם ושומרים הספרים האלה כבבת עין מכל פגע ונזק ומכל שגיאה, ומונים פרשיותיהם, פסוקיהם, מלותיהם, אותיותיהם, נקודותיהם וטעמיהם, כמפורסם.

ובזה נשלם מה שרציתי לבאר ממעלת ספרי התנ"ך לכל ארבעה המינים,

---

[1]) אמר המחבר: מה שהבאתי פה ספרי אפוקריפא ויוסיפון וזולתם מהסופרים, לא באתי חלילה לערב חול בקודש, אבל כוונתי להראות, שגם ספרי חול אשר נכתבו אצלנו מפי קדמונינו, כלם היו סופריהם אנשי שם ומפורסמים, וראוי לסמוך עליהם במקום שאינם מתנגדים לספורי התנ"ך.

היינו: הדת, הספור, המליצה (שנכתב בה חלק הנבואיי) והמדעיי [1].

פרק פח

בסוף בית ראשון לפני חרבנו, מצינו שהיו בבני ישראל צעירי ימים שהיו משכילים בכל חכמה, והיה להם עשר ידות במדעים ומושכלות כעדות הכתובים בדניאל, וכמו שבררנו באר היטב בספרנו תעודה בישראל (צד 108 וצד 109) עיי"ש, ואינו מבורר לי אם היו ליהודים בתי מדרש מיוחדים לאלה החכמות או למדו בביתם אצל מלמדים, אבל כפי הנראה ממשמעות התלמוד (ב"ב ד' כ"א) לא היו אז להם אף בתי ספר מיוחדים, כי אם כל אב למד את בנו בביתו, ומצינו שמלכי היהודים היו להם אז מלמדים בביתם ואומנים (Gouverneurs) כעדות הכתובים בתנ"ך. והיוסיפון לרומיים (קדמוניות ספר כ' פ"ד) כתב, שכל אב בביתו היה מחויב להיות לו תנ"ך, וללמד את בניו בהם, עיי"ש, ועיין בספרנו ת"ב שער הראשון [2]), אבל בזמן בית שני

---

[1]) פה המקום להעיר על טענות המסופקים אם לא עזרא הסופר הוא הממציא תורת משה, כנודע מטענות המתחכמים שונאי הדת מקדמונים ואחרונים, ונבאר בעזר ה' בטול טענותיהם בקצרה ומכמה פנים, ונאמר:

א) נודע שגם להשמרונים יש ממש תורת משה זו שלנו [ורק בשנויים מעטים בנוסח איזו מלות שנראה גלוי שזייפו בכוונה, וכמעט כלא נחשבו], והשמרונים קמו לפני עזרא כמאתים שנה, והם נבדלים מאתנו מאז שקמו', ושנאה רבה בינינו, ומכ"ש שישנאו את עזרא הסופר כנודע.

ב) איך היה יכול עזרא להטעות את יתר הכהנים והלוים וחכמי דורו והזקנים וגדולי העם? גם היו בזמנו אחר בנין בית שני עוד הרבה זקנים מהכהנים והלוים וראשי האבות וזולתן אשר ראו עוד הבית הראשון בתקפו, כמבואר בספר עזרא עצמו (שכתב נחמיה), וידעו את התורה ומצותיה ונתגדלו על מנהגיה, גם היו אז חגי זכריה ומלאכי דניאל חנניה מישאל ועזריה נחמיה מרדכי זרובבל וזולתן, והמה ידעו עוד את ירמיה ויחזקאל וברוך.

ג) הלא כל ספרי הנביאים הראשונים והאחרונים וספרי הכתובים אחוזים וקשורים זה בזה וכלם אחוזים בתורת משה ומצותיה וספוריה, וא"כ מוכרחים אלה המסופקים הטועים לומר, שגם את אלה הספרים וגם שירי תהלים ומשלי, כלם חבר עזרא. גם ידוע שכל נביא וסופר וכל משורר יש לכל אדם סגנון אחר בדרכי המליצה ובדרכי הלשון, והבדל רב ביופי ונחות ועוז, וא"כ היה עזרא יכול לכתוב בכל אופני הסגנונים הללו!!

ד) הלא בספר עזרא ורוב ספר ד"ה שכתב עזרא לא נראה בו כלל כשרון הנחות והעוז במליצתו וכתיבתו כבתורת משה והנביאים, אף כל שהוא, ואדרבה נראה בעטו נפילה עצומה בלשון העברית, ואף צל המליצה לא נראה בו. — ובכל אלה התשובות המעטות הלא די המה לסכור פיות המתחכמים הללו והמעורים עיני אנשים בהטלת ספקותיהם הללו.

[2]) וכבר ידוע לכל שגם הוא מצוה מן התורה להיות לכל איש מישראל ספר תורה

התקין הכהן הגדול יהושע בן גמלא בכל עיר ועיר בתי ספר (ללמוד התנ"ך), ובסוף בית שני מצינו שהיו הרבה בתי ספר ובתי מדרש, כמבואר באריכות בספרנו ת"ב (שם) [1]. יהושע בן גמלא היה בזמן הלל ושמאי, ערך מאה שנה לפני החורבן.

פרק פט

ויהי בשנת ג"א של"ח ליצירה נחרב הבית הראשון ונגרשו היהודים מארץ ישראל לבבל, ונתפזרו ג"כ בכל העולם, עד אשר נבנה הבית מחדש,

---

כמו שמבואר בתלמוד, ומצוה מן המובחר שיכתבנה בידו, ובכלל ספר תורה אמרו רבותינו שגם שאר הספרים שנתחברו ע"פ התורה בכלל, ואם לא יכול לכתוב בעצמו יכתוב ע"י אחרים, ופי' וכתבתם כמו ולמדתם אותם את בניכם (עיין להלן), וכן וכתב לה ספר כריתות לאו דוקא שיכתוב בעצמו אבל ג"כ ע"י אחרים היודעים לכתוב כי לא כל איש מישראל היה יודע לכתוב אז, רק הכהנים והלוים, ויחידי סגולה.

[1]) אמר המחבר: המצות עשה שבתורה ולִמַּדְתֶּם אותם את בניכם (דברים י"א), מחייבת את האב ללמד את בנו, הן בעצמו או על ידי אחרים, וזה מבורר היטב מן וְלִמַּדְתֶּם שבא בבנין פִּעֵל, וידוע בחכמת הדקדוק שיש לפעמים בנין פִּעֵל הבא תמורת בנין הִפְעִיל, כמו שִׂמַּח, וכדומה, וכן לִמַּד יש בו ג"כ הוראת פִּעֵל והוראת הִפְעִיל „ער האט געלעהרט, ער האט לערנען לאסען". — וכן מחייבת מצוה זו לתקן בתי ספר לנערים ללמדם בהם, וזה מובן היטב מן ולמדתם שבא בכנוי הרבים, ר"ל על עדת ישראל בכלל חלה המצות עשה ללמד את הבנים, ועיין בבבא בתרא שם ובקדושין פרק א' בד"ה כל מצות הבן על האב.

אמר המחבר: בספרנו ת"ב (שם) כתבנו בשם החינוך, (עשה זו ולמדתם את בניכם) שהמלמד את בנו מקרא, אינו יוצא ידי חובתו אם למדו עפ"י דרשות, כ"א מחויב ללמדו על פי פשט עיי"ש. — ונשאלתי על זה מנין זאת להחינוך? ונראה לי שיש להביא ראיה לדבריו מהתלמוד (נדרים דף ל"ה ע"ב) מדין המודר הנאה מחברו לענין למוד, עיי"ש במסקנת התלמוד, וז"ל הרא"ש שם בפרושו למשנה זו: „מדרש: (הוא) ספרא וספרי שהוא מדרש הפסוקים, הלכות: (המה) הלכה למשה מסיני, ואגדות: המה דברי חכמים שהסמיכו על הפסוקים" עכ"ל הרא"ש ז"ל. — ומי לא יראה מזה שבזמן חכמי המשנה היה למוד המקרא רק עפ"י פשט הפשוט ולא בפרושי ההגדה ומדרש; דאל"כ לא היה מחלק שם לענין הדין במודר הנאה מחברו בין למוד המקרא ובין למוד מדרש ואגדות, אם היה גם למוד המקרא עפ"י מדרש ואגדה, והבן. — גם מה שכתבתי (בספרי תעודה בישראל שם) בשם השל"ה שמצוה ללמוד התורה כסדר דוקא, ולא לדלג משבוע זה וכו', ונשאלתי ע"ז ג"כ, מנין זאת להשל"ה? ונראה לי להביא ראיה לזה מהתלמוד גיטין (דף כ"ה ע"א), שהיה המנהג

וחזרו רוב הגולה מבבל לארץ ישראל , ואז נודע ליהודים למודי הכשדיים , ואחר זה למודי המצריים והיונים , וביחוד עניני הרמזים (סימבאלען) , והרבה מבני הפרתמים ומזרע המלוכה וזולתן מבני ישראל למדו בבתי מדרש לכשדים (כעדות הכתובים בדניאל) את למודי הכשדים , וביחוד את חכמת הכוכבים ואיצטגנינות , כי היו הכשדים מפורסמים בכל העולם בחכמה זו .

אז פסקה מכל וכל אצל היהודים עבודת אלילים ונמח שמה עד היום הזה .

בימים ההם היה עזרא הכהן הסופר מהיר בתורת ה׳ , הוא עזרא הסופר וסיעתו שתקנו הדת והחזירו התורה לאיתנה , נכבד הוא ויקר ליהודים כמשה רבינו עליו השלום .

שזה בזמן הבית ללמד את הנערים התורה על הסדר ולא בכל שבוע (נגד משמעות המרדכי קדושין סמן תצ"ו בשם הירושלמי) . וז"ל התלמוד דגיטין הנ"ל : אמר ליה חד לחבריה (התינוקות) הא היכא כתיבא ? אמר ליה גם כל חלי וגו׳ , אמר כמה מרחיקנא מדוכתא פלן ? אמר ליה איננד פוסתא ופלגא (ר"ל מעט , דף אחד וחצי) , אמר ליה אי מטאי לגביה וכו׳ (ועיין שם בפרוש רש"י ובמהרש"א בחדושי אגדות) , וא"כ מדברי התינוק שאמר דף וחצי , ולא אמר כך וכך שבועות אתה רחוק מפרשה זו , נראה בברור שהיו לומדים חומש על הסדר , והתינוק השואל (כפי הנראה שהיה קטן מחברו הנשאל) למד כבר התוכחה הראשונה שבסדר בחקותי , והיה קשה לו הא היכא כתיבא ? ואולם חברו הגדול ממנו שכבר למד גם התוכחה שניה שבסדר כי תבא (ששם נאמר הפסוק גם כל חלי) השיב לו , וא"ל הקטן : אי מטאי לגביה לא איצטריכי לך , והבן .

תם חלק ראשון

בית יהודה

יסודתו בהררי קדש הדת וקורות האומה הישראלית, ספריה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה הן בתורה והן בחכמה, וראשי התקנות שנתיסדו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל

בשני חלקים

חלק שני

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה

מו"ה **יצחק בער לעווינזאהן** ז"ל מקרעמניץ.

ע"י המו"ל כל ספרי ריב"ל

דוב בער נאטאנזאהן ויעקב ישראל לעווינזאהן

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, זיעלנא שטראססע .D 1064 №

שנת תרל"ח לפ"ק

БЕТЪ IУДА

РАСПРОСТРАНЕНІЕ ВѢРЫ И ИСТОРІИ ЕВРЕЕВЪ.

соч.

И. Б. Левинзона

Часть II.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 Д).

1878.

Дозволено Цензурою.
Варшава 22 Марта 1878 г.

שער הרביעי

פרק תשעים

והנביאים מסרו קבלתם שקבלו מהזקנים לאנשי כנסת הגדולה, המה זקני העדה ובית דין הכללי שקמו בתחלת בית שני (שנת ג׳א תי״ג ליצירה[1]), והיו במספר ק״כ אנשים חכמים, ומהם היו ג״כ איזה נביאים מהנביאים האחרונים: חגי, זכריה, מלאכי, דניאל, עזרא, נחמיה, מרדכי, זרובבל וכו׳. האחרון שבהם היה שמעון הצדיק, והיה כהן

---

[1]) ונקרא הועד הזה בשם כנסת ר״ל אספה וקבוץ, ודע שקדמונינו דור אחר דור החליפו לפעמים כמה שמות תארים בשמות אחרים הנרדפים עמהם בכוונה אחת כאשר נשתנה הענין בזמן מהזמנים, ד״מ: אהל מועד שהיה במשכן לקבוץ ואספת בני ישראל, וכן מועדי אל (תהלים ע״ד), קראו אח״כ בשם בית הכנסת, וכן נקרא בתנ״ך מקום וקבוץ הגדולים בדבר הכללי בשם מועד, קרואי מועד (במדבר ט״ז), ואשב בהר מועד (ישעיה י״ד) (פי׳ מקום קבוץ ואספה של כל המלכים, עיין שרשים לרד״ק שרש יעד); כן קראו אח״כ בשם כנסיה או כנסת הנרדף עם מועד אל הקבוץ הגדול מאנשי שם האלה או למקום הקבוץ, והחליפו את שמות התארים בכוונה; יען שלא היה ד״מ אחר זה בית הכנסת ממש מה שהיו מועדי אל, וכן לא היתה הכנסיה הגדולה הזו ממש מה שהיה אהל מועד, ושמור זה הכל, ועיין להלן מה שכתבנו בשם תורה, משנה, תלמוד, גמרא, שהם שמות נרדפים, ושנו בכוונה שמותם כנ״ל, וכן רבן רבי ורב וכו׳ וכדומה, וכאשר לא מצאו שמות נרדפים בלה״ק אז עשו משקלים חדשים בלשון עברי, או תרגמו שמות התארים האלה בלשון אחרת המובנת למו אז, והיו מספיקים להם תמורת שמות נרדפים, ד״מ: גמרא, רבן [שהמה תרגום של תלמוד (בוא״ו) ואדון], וכן רב יהודא נשיאה, והוא היה אמורא נכד רבי יהודה הנשיא הנקרא רבינו הקדוש, ולמען ההבדל שלא יחליפו הנשיא רב יהודה האמורא בזקנו רבי יהודה שהיה נקרא ג״כ רבי יהודה הנשיא, קראו אותו בלשון ארמית נשיאה, ולפעמים שנו אות אחת בחלוף אות אחרת ממוצא אחד הדומה בהברתה, כמו מכילתא מן מגילתא (מגלה בלשון עברית) (ועיין היטב להלן פ׳ ק״ה בד״ה גשורא), (והבקי בלשונות המזרחיות והברתן האמתית יראה שאין הפרש ביניהם, כמו בכל האותיות שהמה ממוצא אחד, וכן היו באמת מחליפים בדבור הברת האותיות ממוצא אחד ממחוז למחוז, ומכ״ש ממדינה למדינה, ומזה נעשו אח״כ לשונות חדשות), ובספרנו זה דברנו מזה הענין במקומות מפוזרים, וביחוד בספרנו בית האוצר, והבאנו ראיות הרבה גם מלשונות אייראפא החדשות.

גדול (היה ג׳א תמ׳ח), והוא ראשון לחכמי המשנה[1].

מן חכמי הכנסיה הזאת יש לנו במליצה נשגבה ובצח לשון העברית סדר תפלות[2] על כל השנה, ויש בהן כמה תפלות ראוי לקרותן „תפלות פילוסופיות" וכלן מלאות חן ויופי והדרת קדש[3] וכבר נעתקו סדרי התפלות כמעט בכל לשונות אייראפא לרוב טובן ויפין[4].

---

[1]) אמר המחבר: על דבר שמעון הצדיק ועל זמנו יש פלפול רב להחכם בעל מאור עינים (פרק כ"ב) נגד דעת הראב"ד הלוי ז"ל והנמשכים אחריו (ואשר גם אנכי הלכתי פה בדרכיהם), ולהיות שהספר מאור עינים הגיע לידי אחר שכבר היה ספרי זה בית יהודה נגמר בחבורו מהחל ועד כלה, הנחתי הדבר כאשר הוא, ורמזתי פה אל הקורא לעיין עליו שם, וביתר פרקיו, וכן תמצא בכוזרי וביתר מחברים קדמונים על דבר זמן שמעון הצדיק נגד דעת הראב"ד ז"ל, אולם אין זאת תכלית כוונתנו בחבור הזה, ועל הקורא לעיין במקומות הללו ויבחר הנאות, ואנחנו אמנם בחרנו בדברי הראב"ד ז"ל והנמשכים אחריו יען שהוא נמשך אחר התלמודים והמדרשים. — וסופרי העמים מנשאים את האיש המעולה הזה שמעון הצדיק עד להפליא בעבור מדותיו התרומיות ומעלותיו הנפלאות, גם יכנו אותו בשם מתקן הדת והאומה (Reformator) והשני לעזרא הסופר, ואומרים עליו רבים מסופרי הנוצרים שהוא הוסיף על התנ"ך ספרי ד"ה א' ב', עזרא נחמיה ואסתר גם מלאכי, ויש להם הוכחות רבות על זה.

[2]) כבר הרחבנו לבאר במה שיש בו די בספרנו ת"ב בשערים הראשונים מהכרת המליצה והשיר לכל דבר תורה וחכמה וכל דבר שבקדושה, וגם רבינו הגדול מהר"י אלבו בספרו העיקרים (מאמר ד' פרק כ"ג) האריך בזה בטוב טעם ודעת, ועיין גם בשיר רבה בתחלתו בד"ה: ויראו העם וירונו, שירה נאה, עיי"ש. ומזה נהגו חכמי ישראל בכל דור ודור, מי שחננו ה' כשרון דעת להרגיל א"ע לחבר עפ"י משקל שירים נעימים בהדר ויופי המליצה וברעיונות נשגבים עד אשר יבוא לידי חריצות והכשר רב לחבר שירי תהלות ותשבחות, אם להלל חסדי ה' ולספר מעשיו ואם לספר מעלות איזו חכמה ומדע, וכדומה,

[3]) כגון ברכת יוצר אור לחול ונשמת והכל יודוך ואל אדון ומעריב ערבים כלם מספרים עזוז הטבע הנדיבה, וכבר ידוע שחכמת הטבע קודמת בזמן לחכמת אלהות, כי ממנה ילקח מופת על מציאות ה' ויחודו, ע"כ תקנו אלה השבחים לפני קריאת שמע שהיא קבלת יחוד השם ומלכותו.

[4]) על סדר התפלות מכל השנה הנ"ל הוסיפו דור אחר דור הוספות, ונכרות ההוספות האלה גם מצד תוכן כוונתם, גם מצד הלשון, וכן הוסיפו הרבה מזמורים מספר תהלים, שלמים או פסוקים מלוקטים, וגם הוסיפו האחרונים איזו תפלות שחדשו איזה תנאים ואמוראים לעצמם, הנמצאות בתלמוד, כי לפי דעת חכמי התלמוד מחויב כל איש לחדש איזה דבר בתפלתו ולהוסיף מה על הנוסח הכולל, ומצינו בתלמוד ששלוחי צבור שירדו לפני התיבה לא היו מתפללים כלם על נוסח אחד, זה היה מקצר וזה היה מאריך, כמו שאמרו במסכת ברכות: כמה קצרן זה כמה ארכן זה, וזה הוסיף מדיליה, כההוא דנחית לפני התיבה והוסיף תארים העזוז האמתי וכו', והיום יש אצלנו ממדינה למדינה

בימים ההם פסקה הנבואה מישראל, אין נביא וחוזה עוד, גם האורים ותומים בטלו, וזה היה ארבעים שנה אחר בנין הבית השני הזה.

נוסחאות שונות ג"כ בסדר קדימה ואיחור ובחסרון ועודף קצת תבות, והכל כמנהג הארצות —. וכתב הב"י בטור א"ח סימן קי"ג בשם אבודרהם: לא תמצא מקום בעולם שאומרים י"ח בענין אחד תבה בתבה, אלא יש מוסיפין תיבות ויש גורעין, עיי"ש מה שכתב על זה לענין האנשים שהתעמלו למנות התבות ונתנו למו רמזים. וא"כ מה יפה אמרו החכמים שאין לבלבל את כוונת התפלה ע"י רמזים וראשי תבות וס"ת וגמטריאות והשמות והצרופים שהעמידו קצת בעלי הרמז והסוד, כי אין להם שום יסוד ושורש, ובפרט שהמה מבלבלים כוונת התפלה האמתית שהוא פירוש המלות, וז"ל הרש"ל (שו"ת סימן נ"ח): מה יפה כח של ר' שמעון מקינון, אחר שלמד סתרי הקבלה, אמר, שהוא מתפלל כתינוק בן יומו וד"ל עכ"ל. — וקצת תפלות שיש לנו בלשון ארמית אינן בלשון ארמית הנאה כדניאל ותרגום אונקלוס, אבל בלשון ארמית הבבלית, כלשון התלמוד, כי התפלות ההנה מאוחרות הנה בזמן, ונעשו מן חכמי בבל האחרונים שחברו הסדורים, ומזה המין הוא הקדיש, ויקום פורקן, וכדומה. עיין תוספות ברכות פרק קמא לענין הקדיש, ועיין מאור עינים פרק כ"ז.

תקון ועבודת התפלה נקראת בתלמוד בשם הכולל תפלה, והיותר נאה לו השם עבודה (גאטטעס דיענסט), ע"ד: מה העבודה הזאת, ושמרתם את העבודה, וכן נקרא התקון של הכהן בבהמ"ק בהקרבת הקרבנות בשם עבודה, וכן נקרא בלשון ארמית פלחן (עזרא ז' י"ט) פי' עבודה, וכן נקרא בלשון רומי תקון התפלה בשם (Cultus) פי' עבודה. והיוחסין (בערך ר' אלעזר חסמא) בשם הבראשית רבה: אין אומרים לו (לשליח צבור) בוא והתפלל, אלא בוא וקרב קרבנות צבור, [ולהיות התפלה היום במקום עבודת הקרבנות, ע"כ תלו חז"ל האסמכתא ממצות תפלה בפסוק ולעבדו בכל לבבכם, ואמרו (בריש תענית): עבודה שבלב זו תפלה] ונקרא הש"ץ בתלמוד ירושלמי (עיין יוחסין שם) קרוב או קרובא: זעירא הוה סמיך לקרובא, והתפלות קרובות (ר"ל השמונה עשרה, כי רק הם נקראו תפלה); ואולי היה ג"כ משקל אחר קרובין תמורת קרובות [כמו מחזורות ומחזורים (או מחזורין), וכן מכנה הראב"ד בעל הקבלה את הפיוטים הללו בשם מחזורות, וכן מעתיק דבריו היוחסין דפוס זאלקאווא חלק שני דף ס"ז ע"א], ומזה אולי קרוביץ שנעשה אח"ז בטעות סופר, שהחליפו ין באות ץ שהטעות בזה קרוב מאוד שיזדמן, ומצינו תאר קרובן (עיין יוחסין בערך ר' אלעזר בר"ש) על הפייטן בתלמוד כגון ר' אלעזר בר"ש (עיין העודה בישראל נד 123), וכן נקרא אצל הנוצרים הש"ץ בשם כהן (פריעסטער), והעמוד שהוא מתפלל לפניו, בשם מזבח (אלטאר), כי גם לפני המזבח בבהמ"ק היו מתפללים לעתות צרה כעדות הכתובים בתנ"ך [והנוצרים בראשית יסודתם קבלו זה מהיהודים], אך היהודים לא רצו לכנותו בשם כהן ומזבח, וחשבו זאת לאיסור, ע"כ שנו השמות וקראו בשם „קרוב" לשון הנופל בתנ"ך על הנגש אל המזבח, ואחר זה שנו יותר וקראו שליח צבור או יורד לפני התיבה (ר"ל ארון הקדש), ואחר זה בשם חזן (ר"ל משגיח, או מלמד תינוקות, כי המה היו עפ"י רוב

ואז בימים ההם התחילו היהודים למנות מחדש השביעי (הוא חדש תשרי או ירח האיתנים) את החדשים, וזאת עשו היהודים לבקשת המלך האדיר אלכסנדר

השלוחי צבור, כמו שאמרו : החזן רואה היכן תינוקות קוראים, והוא משרש חזה בעברית). [ובספר חובת הלבבות (שער יחוד המעשה פרק ה') נראה שהמשוררים מחברי פיוטים ושירים נקראים חזנים, ואולי החליפו אח"כ השמות וקראו למשורר ר"ל מנגן בפה בשם חזן, ולא אדע לפי דעת הרב בעל חובת הלבבות שורש מלה זו, ואולי הוא מלשון ערבית כדרכו לשמש בתבות מלשון זו בספרו זה, עיין בספרנו בית האוצר), ויש משרש זה בלשון ערבית חזן (ופרושו (טרויעריג) בלשון אשכנזית), אבל לא אדע לכוון פה]. ובתלמוד נקרא שמש הכנסת (מפני שהוא משגיח ורואה) בשם חזן, כידוע, ועיין תוספות (מנחות דף מ"ד ע"ב), ועיין אבודרהם בשחרית של חול בסוף אין כאלהינו מענין ש"ץ, חזן וקרובות.

והיום נקרא תקון התפלה אצלנו בשם דאבנון, ואומרים שהיא מלה ארמית ור"ל של האבות, כי זמן התפלות אבות תקנו *).

אמר המחבר : יש לי ספק אם היו במיסדי סדר התפלה ג"כ מהנביאים חגי זכריה ומלאכי (כמו שמקובל אצלנו), כי לדעתי נתחבר אחר מותם, והביאני לזה, מפני שנראה בו רוב המליצות לקוחות מהתנ"ך (ועיין אבודרהם שמראה כל מוצאותם מתנ"ך), ואף מנבואת חגי זכריה ומלאכי נמצאו מליצות לקוחות, ואם היו הם המחברים היה מיוסד בלשון יותר צח ומליצות חדשות שחדשו מדעתם כתבנית ספריהם בתנ"ך ? גם יש בו הרבה רמזים ממדרשי רז"ל ומליצות מלשון המשנה, כגון המליצה : ברוך שאמר והיה העולם, והוא תאר ידוע להש"י בדברי הז"ל, מי שאמר והיה העולם, וכן עושה בראשית, מעשה בראשית, מליצה מהתלמוד על הטבע והבריאה בכלל, עיין לעיל. גוזר ומקיים, מרחם על הבריות, עול מלכות שמים, ונותנים רשות, המחזיר שכינתו, על המרכבה, מלאים זיו, נאה זיום [מלא כל הארץ כבודו, ת"י זיו יקריה, ורבותינו ז"ל בתלמוד אמרו שזיו ג"כ מלה עברית היא בחדש זיו (מלכים א' ו') משום דאית ביה זיוא לאילני עיי"ש, ותרגום מנגה נגדו מזיו יקריה, לכן לקחו מסדרי התפלות זיו ונגה לשמות נרדפים, מלאים זיו ומפיקים נגה, ויש אומרים : והתענגתם מזיז כבודה (ישעיה ס"ו) הוא תמורת זיו], חיות הקדש, זכות ומישור, קרבנות חובותינו, תלמוד תורתך, חיי עולם הבא, לימות המשיח, לתחית המתים, חיים זכו, גם כל העולם כלו אל מפניך [מליצה זו כל ···· כלו נהוגה בתלמוד לרוב, ודוגמתם בלשון המקרא : כי כל העדה כלם קדושים (במדבר ט"ז), והכפל הזה מחזק את המליצה], הנפרע לנו, הרחמן, והרבה כאלה, בפרט התפלות המדברות על הגלות וחורבן הבית, שא"א לומר שאנשי כנה"ג

---

*) ואם קבלה היא נקבל, אבל נראה שהיא מלה זרה ונתחדשה בימים האחרונים מאד, ואפשר היא מלה אנגלית (כמו שמצאתי במקרה התבה הזאת, וגם דרשתי אחריה בספר מלים) דאבן (Dawn) שפרושה : (דיא דעממערונג, דער אנברעכענדע טאג ובלשון העברי נשף (דיממא ודלילא), או שחרית) : כי היהודים האנגליים אחר הגרוש נתפזרו בכל העולם, ויש לנו מהם בלשוננו יהודית אשכנזית כמה תבות.

המוקדוני, וגם התחילו אז למנות השנים למלכות אלכסנדר הזה, והוא מנין השטרות — (עיין יוחסין חלק ראשון דף ט׳ ע״ב דפוס זאלקאווא, עיקרים מאמר ג׳ פ׳ ט״ז ופ׳ י״ח, מאור עינים פרק כ״ג ופ׳ כ״ד). מנין השטרות התחיל לסוף

תקנום, ונתקנו אחר חורבן בית שני בלתי ספק; ומדברי רש"י בריש פרק תפלת השחר בד"ה: ריב"ל אמר תפלות כנגד תמידין תקנום, משמע שאחר חורבן בית שני תקנו התפלות, עיין הכותב בעין יעקב, ובפרוש מצינו בפרק הזה שם בגמרא שביבנה לפני ר"ג הסדיר ר"ש הפקולי י"ח ברכות, ויש עוד לעיין בזה, ועיין מגילה (דף י"ז ודף י"ח).

והנה ענין התפלה כפי הנוסח והמטבע שהזכרנו, כוללת ברכות ושבחים גם הודאות על הטוב הכולל כל בשר יחדו, ותפלות על העתיד, מהם הכוללות רק עם ישראל לבד, כגון: בנין בהמ"ק וקבוץ גליות, והחזרת השכינה לציון, ומהם תפלות בעד כל העולם, כגון: ברכת השנים, ואתה חונן. וכן רוב התפלה של ר"ה ויו"כ, ועל כן נקוה לך, וכדומה, המה כוללות כל העולם, כי התפלה היא במקום קרבנות, וידוע שהיו מקריבים בחג קרבנות בעד כל השבעים אומות, וביחוד מתפללים בכל שבת בעד חיי המלכות שחוסים תחת צל כנפיו כפי נוסח התפלה הנמצא בכל הסדורים, כמו שהיו נוהגים להקריב קרבנות ולהתפלל בעד המלכות בזמן שבית המקדש היה קיים, וכמו שנמצא בתלמוד יומא שאמר שמעון הצדיק לאלכסנדר מוקדון: מקום שאנו מתפללים בו עליך ועל מלכותך. — וכן שלחו היהודים מבבל קרבנות להקריב בעד נבוכדנאצר. — סדר התפלות בכלל מסודר בקדימה ואיחור בהשכל רב מאד, ד"מ: הקדימו ברכת יוצר אור לברכת אהבה רבה, וכן מעריב ערבים לאהבת עולם; כי מיוצר אור ומעריב ערבים מבוארת דת הטבעית הקודמת בזמן, ואח"ז אהבה רבה ואהבת עולם שמהם מבוארת דת הנגלית המאוחרת בזמן הנתנה לישראל מחבה יתרה (וכמבואר בפרק שלישי דאבות בדברי ר׳ עקיבא) וזהו שנאמר: חמלה גדולה ויתרה, והבן, ואחר זה שמע ישראל, כמו שבארנו לעיל, והוא התכלית היוצא מכל הקדום, ואחר זה פרשת ואהבת המבוארת מפסוק שמע המביאה לאהבת ה׳, ואח"ז פרשת והיה אם שמוע המדברת על הגמול הטבעי והכולל כל אדם והוא המזון והטרף שבלעדיו לא יתקיים האדם כלל, ואחר זה ברכת הגאולה בשחרית ובערבית, והיא המדברת מהגמול שהוא למעלה מהטבע והמתבודד בו רק עם ישראל והוא גאולת מצרים אבל הטובה הזו (ר"ל החרות) איננה הכרחית לקיום האדם, ורק תוספת טובה ועונג. — וע"ז הדרך שכתבנו מהסדר הנפלא הזה, יתבונן כל קורא משכיל בסדר התפלה מראש ועד סוף, אבל ידע ויבין בכל המקומות שהוסיפו אחרונים בכל דור, ויש לדבר מזה הרבה.

נוסח התפלה בכלל כפי המטבע הנמצא בסדורים לא נתקן אלא למי שהוא בביתו ובמקומו שקט ושאנן, אבל להולכי דרכים (ואולי גם לבעלי מלאכות ועובדי אדמה) נתקנה תפלת הביננו, ובפרוש אחז"ל: טוב מעט בכוונה מהרבה שלא בכוונה, ומצינו בסוף מסכת ר"ה, שרבן גמליאל הורה, שאנשי הכפרים העובדים בשדה פטורים בר"ה ויו"כ מתפלה, מפני ששליח צבור אשר בעיר מוציא אותם בתפלתו עיי"ש. ורבותינו מחלקים בתפלת הביננו בין ימות החמה לימות הגשמים.

ארבעים שנה אחר בנין בית שני. עיין במאור עינים שם פלפול רב מענין זה.

בעת ההיא קמו כת השמרונים שהיו אחר סנבלט החורוני ובני יהושע הכהן הגדול שנתחתנו עמו, ובנו ברשיון אלכסנדר הזה בית המקדש בהר גרזים, והקריבו עולות וזבחים, ומנשה בן יוצדק היה כהן גדול שם בבית הזה ועמד הבית הזה ערך מאתים שנה, ובנינו היה בערך ארבעים שנה אחר בנין בית שני [1].

בזמן עזרא הסופר הנזכר שנו היהודים את הכתב שלהם שבו נכתבה התורה היינו כתב עברי, והניחו אותו להשמרונים, והמה הכותים הנ"ל, והיהודים לקחו תמורתו כתב אשורי, ר"ל הכתב שהשתמשו בו אנשי אשור, אשר גלו שמה עשרת השבטים, עיין הערה שלפני זה [2]. הרבה מן סופרי

ואולם ענין התפלה בכלל, הוא חיוב גמור על כל אדם, וכבר האריכו בזה רבותינו הקדמונים והאחרונים. — וקבלת התפלה לפני ה' יורה בהכרח על ההשגחה, וגם טובי הפילוסופים מכל אומה ולשון קדמונים ואחרונים מודים שהתפלה היוצאת מכוונת הלב תפעול פעולות נפלאות; ושמע נא דברי חכם יקר זמננו שכתב וז"ל: „זעלבסט נאך דעם אויס-שפרוכע אויפגעקלערטער אונד בעריהמטער דענקער, קאנן דאס געבעטע וואונדערבארע אונד שטוינענסווירדיגע פערענדערונגען אין אונד אויססער דעם מענשען הערפארברינגען (Krugs allgemeines Wörterbuch der philosophischen Wissenschaften II. B. S. 110.)

[1]) השמרונים האלה נקראים ג"כ בשם כותים (ע"ש העיר כות שיצאו משם כמו שנקראו שמרנים ע"ש העיר שומרון שהושיבם שמה מלך אשור כעדות הכתובים במלכים ב', ועיין לעיל פ' י"א ולהלן פרק נ"ז, והשפי ערך כות אמר, שלפי דעתו מהכותים האלה (ר"ל השמרונים) בא העם ההולך נע ונד בארצות ומחזרים על הפתחים הנקראים צעגיינער עכ"ל. היא הטעות של שטות; כי הצעגיינער המה משפחה מבני הרומים (רעמער), וכמו שהוכיח בראיות הקאנווערזאציאנסלעקסיקאן הנדפס בלייפציג עיי"ש.

[2]) אמר המחבר: הטעם ששנו היהודים את המכתב, נראה לי שלא במקרה נעשתה זאת, אבל בכוונה ורצון מעזרא ומחכמי הדור ההוא; כדי להרחיק את היהודים מן הכותיים, (ומצאתי אחר כתבי זאת שגם דעת (Eusebius) כן, כעדות המאור עינים), היינו שלא ימשכו אחר דעותיהם בדת, ויתרחקו מהפרושים ונוסחאות שהוסיפו השמרונים על התנ"ך כנודע, לכן היה מההכרח לשנות מכל וכל את הכתב שבו נכתבה התורה, שהיתה ג"כ ביד השמרונים האלה, ואשר חשבו את עצמם ג"כ ליהודים; כדי שלא יוכל איש יהודי לקרות בספריהם כלל, ויהיה נבדל מהם הבדל עצום, ולקחו תמורת הכתב ההוא את כתב אשורי, ולהיות דת האשורית רחוקה מאד בכל ענינים מדת היהודית, ואין לה שום שייכות עמה, ע"כ לא חשו שימשכו היהודים אחר דעותיהם, לא כן הכותים שגרו בין היהודים וקבלו תורת משה, וכמעט ליהודים נחשבו, ע"כ היה קרוב מאד המכשול, לזאת היה מההכרח להבדילן, והבן, וכפי הרגיל בפי חז"ל על ענינים כאלה הפסוק: עת לעשות לה' הפרו תורתך, והחליפו את הכתב המקודש (ע"י שנתן ה' בו את

הנוצרים וסופרי הגוים הקדמונים מבררים, שכתב אשורי הוא הראשון לכל הכתבים שבעולם וקצת מהם מזכיר המאור עינים, ועיין בספרנו ת״ב בהערה לצד 52 והלאה.

בימים ההם קמו כתות פילוסופיות הרבה בארץ יון, משונה אשה מאת רעותה בדעות, וכל אחת ואחת בנתה לה שיטה חדשה, וכמה למודים מהכתות

התורה) בכתב חול, והניחו להשמרונים הכתב הזה שבו נכתבה התורה, ומשמשה השמשו השמרונים האלה פרט קבלו דת היהודית ג״כ בכתב אשורי, כי המה היו משועבדים למלכי אשור, וכאשר קבלו את דת היהודים ותורתם היו מוכרחים ללמד את הכתב שבו נכתבה התורה, ועזבו מכל וכל את הכתב האשורי, ומזה בא החלוף הזה.

אמר המחבר: השנוי והריחוק וההבדל המה יסוד גדול בדת, ובעבורם מותר לעקור אף דבר מן התורה כמבואר לעיל באריכות, וכמו שמצינו הרבה מזה בתנ״ך ובתלמוד, וע״ז האופן עשה דוד נגד מה שכתוב בתורה: לא יומתו אבות על בנים (עיין לעיל פ׳ שבעים), וחזקיה כתת נחש הנחשת (שעשה משה עפ״י פקודת ה׳) והחשמונאים צוו למחוק את השם הקדוש [אחר שהיו היונים מוחקים את האזכרות וכתבו שם את שם אליליהם, וכדי להרגיל את היהודים בעבודה זרה זו, צוו לרשום גם בכל דלתי ביתם ובכל כליהם ובכל מקום מדרך כף רגלם, ואף על בהמתם, ומזה המליצה בתלמוד: „כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל" כי גם על קרני השור היו כותבים שם עבודה זרה של היונים אז, ואח״כ כאשר גברו החשמונאים, תקנו כבראשונה את כל ספרי התורות וכתבו במקומן את האזכרות, וגם צוו למחוק מכל דבר שם ע״ז ולכתוב במקומם את שם הקדוש, אך להיות אחר כך לבזיון גדול, כי כתבו גם על מקומות מטונפים ועל כליהם וכדומה, צוו למחוק את השם מהמקומות האלה], וכל זה משום עת לעשות לה׳. — ע״ז האופן נהגו חכמי הדור פעם בפעם לשנות כמה דברים בדת, כמו שעשו חכמי המשנה בכמה דברים בזמן שקמו כתות בישראל אז מצדוק וביתוס, שלא יהיה נראה שמחקים את המינים, ולמען הבדילם זה מזה בטלו לפעמים כמה דברים טובים והכרחים בדת, וכן כשעמדה דת הנצרית בישראל והיו מעורבים בין היהודים בראשונה, השתדלו היהודים ג״כ לעשות הבדלות והרחקות כנ״ל, מהם נודעים לנו ומהם בלתי נודעים לנו היום, (וכן עשו הנוצרים גם מצדם שחשו שיתערבו בדת היהודים בטלו כמה דברים מאמונת הנוצרי אח״כ, כמו שעשו עם יום השבת וחג הפסח כמבואר בשלשלת הקבלה), וכן מצינו ד״מ באחרונים שאסרו התענית בערב ר״ה אם לא שיטעמו מה קודם אור היום, כנודע, ואפשר מענין הזה בתלמוד הגווי: מנעו בניכם מן ההגיון (כפרוש רש״י אל תרגילום במקרא יותר מדאי) והושיבום בין ברכי חכמים, היינו ללמד את הילדים תיכף בהתחלה למודם את הדרוש ולהרחיקם מן הפשט הפשוט בפסוק, אשר יפתור כל אחד מדעתו, וזאת היתה בעבור הרחיקם מן הכתות שהיו אז שהרחיקו את הדרוש המקובל בתנ״ך — והנה השנוי והריחוק, וכדומה, נהג ה׳ יתברך בעצמו בנתינת תורתו הקדושה בצאת ישראל ממצרים, שצוה כמה מצות ואזהרות למען הרחיק אותם מאמונת והנהגת המצריים והכנענים כמבואר לעיל באריכות, והמה בכלל נקראות אצלי בחבור הזה בשם מצות הגדר, ונכון לכנות

האלה ודעותיהן באו ג"כ לקצת היהודים המלומדים והסתפקו במו (עיין להלן סוף פרק צ"א בהערה האחרונה).

ואז קמה בארץ פרס ג"כ כת חדשה המפורסמת שהאמינה בשני כחות, אור וחשך (עיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה במאמר קורות עבודת אלילים), ראש הכת הזאת ואבי הדעות הללו היה צעראָאַסטער הנודע (עיין שם) ויש קורין אותו צערדוסט, — ולפי עדות הרבה סופרים מהאומות בארצות המזרח היה צעראָאַסטער זה עבד או תלמיד של נביאי ישראל. הסופר אַבולפֿאראַג

קנא מהם בשם תקנות וגזרות (ע"ד הגזרות והתקנות הנמצאות בתלמוד לפעמים), ר"ל שהדברים האלה מצד עצמן לא היו ראוים שיהיו אסורים או מצוות עשיתן, אבל נעשו רק למען ההבדל והריחוק והגדר, ועיין ח"ה שער הפרישות פרק ז'.

אמר המחבר: גם בעבור הקראים שקמו בישראל בזמן הגאונים (עיין להלן) מצינו ששנו חכמי ישראל בעבורם בכמה דברים כנ"ל, ולדעתי היה השנוי ג"כ בפיוטים שלא רצו חכמי הדור אז לכתוב הפיוטים שחברו בלשון המקרא ממש אבל מעורבים בלשון התלמוד, ובנוים על מדרשים ואגדות, לא כן פיוטי הקראים שהיו רק מליצות מלשון המקרא, כי לא ידעו מהתלמוד, וזה יהיה להיכר לאיש הישראלי אם ימצא פיוט שאין מעורב בו לשון התלמוד להרחיקו ושלא לאמרו, וכן היה עם הבאורים והפרושים שהשתדלו חכמי ישראל אז, כגון רש"י והדומה לו לערוב תמיד בפרושיהם מדרשי אגדות, ובזה היו יכולים להבדיל בין פרושי הרבנים והקראים, ומצינו בימי רבי סעדיה גאון שלמדו המלמדים את התלמידים מספרי הקראים ופרושיהם על התנ"ך, כי לא ידעו המלמדים להבחין, כי לא היו כ"כ מלומדים, עד שהתעורר ע"ז הגאון הנ"ל והשתדל להרחיקם מבית ישראל, וכן היו אז ג"כ הקראים מלמדים אצל הרבנים, ומצינו שכמה חכמים בקשו לבטל אמירת שיר היחוד יען שחשבו שמחברו היה קָרָא (ר"ל מכת הקראים), כי לא מצאו בו מליצות מהתלמוד ולא ענינים בנוים על מדרשי חז"ל, אבל החכמים האחרונים שהעמיקו בו יותר מצאו בו לשונות מהתלמוד, וגם רעיונות לקוחות מרמזי חכמי התלמוד, אבל מעט מהמעט, ובעבור זה התירו קריאתו.

ובעבור כן אולי שנו היהודים האשכנזים בכוונה ורצון הברת כמה אותיות ובפרט הברת התנועות כמו שהם היום אצלנו, אעפ"י שהוא נגד ההברה האמתית; כדי להרחיק את בניהם מן הקראים בתכלית הריחוק שלא יבינום, ואולי עשו זאת ג"כ להרחיק את בניהם מן האומות שגרו בתוכם, כי גם בהם קמו חכמים שיודעים היטב לשון הקדש וחששו מה שחששו.

ולכלל הדבר שכתבתי פה, יש לי הרבה ראיות ודוגמאות, ומכלל מה שאמרתי עד הנה יובנו הרבה ענינים בתלמוד ובספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים, ויובנו מזה הרבה דברים ביסוד ספרנו הנוכחי, אך קצרתי פה מאד, ועיין להלן פרק קל"ח בהערה, ושים לבך למה שכתבתי שם בצרוף הדברים שכתבתי פה, ואז תשכיל ותבין מן מוצא דבר ענינים יקרים ביסודי הדת.

המפורסם אמר שהיה עבד של אליהו הנביא ע״ה, והסופר בונדארי אמר שהיה עבד לתלמיד אחד של ירמיהו הנביא, ולפי עדות הסופר המפורסם אבו מוהאמעד מוסטאפי (הכותב תולדות דריוש היסטאספים, הוא דריוש הנזכר בעזרא, עיין בבית האוצר שם) היה צעראָסטער תלמיד של עזרא הסופר, ודעה זו היא היותר מקובלת אצל הרבה חכמים. — הכנסיה הזאת הגדולה נתיסדה לפי דעתי (ע״י עזרא) בפקודת ארתחשסתא מלך פרס, (עזרא ז׳י״ן) ואנת עזרא וגו׳ מני שופטין ודינין וגו׳, והטעם למספר הזה, היינו: מאה ועשרים אנשים? נראה לי שהוא כמספר המדינות או המחוזות שהיו שייכים אז למלכות פרס, שהיו מאה ועשרים, ובכלם גרו יהודים[1], וכן כמספר הזה הקים דריוש, אחשדרפנים, (דניאל וא״ו) והקים על מלכותא לאחשדרפניא מאה ועשרין די להון בכל מלכותא, ואח״כ בחרו לאנשי כנסת הגדולה גם כן על זה האופן, ואפשר בחרו מכל מדינה ומדינה של הק״כ מדינות הללו איש אחד, להיות בזו הכנסיה שופט, בידעו דרכי אנשיו במדינתו. — וכבר היו אז היהודים מפוזרים עוד במדינות אחרות תחת ידי מלכים אחרים, ונראה שמהם לא בחרו כי לא היה עליהם כח מלכי פרס. — ונקראת אולי הכנסיה הזו בעבור זה בשם „הגדולה״; מפני מספר זה הגדול לעומת המספר של הזקנים שהיו מזמן משה, וכן אח״כ בהסנהדרין שלא היו רק שבעים. — כנסיה זו היתה רק על זמן קט.

פרק צא

הכנסיה הזאת (ר״ל אנשי כנסת הגדולה), היתה נקראת אח״כ בשם סנהדריא, והזקנים אשר ישבו בה כסאות למשפט בשם סנהדרין, ובחרו לזה אנשים בעלי מדות, וחכמים גדולים בחכמת התורה, אנשי אמת, ובקיאים גדולים בכל החכמות והלשונות, כמבואר בספרנו תעודה בישראל באריכות, ומוסף על חכמתם היו מחויבים להיות חריפים גדולים, היינו שיוכלו למצוא היתר לכל דבר איסור שבתורה בחריפותם, כמו שאמרו (סנהדרין פרק קמא): אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר השרץ מן התורה, ועיין במהרש״א שם, וכל זה נאמר ע״ד ההפלגה והגוזמא שיהיה המורה והדיין חריף ובקי ויהיה מן המקילין בכל דבר כפי האפשר, ולברר דבריו בראיות אמתיות; כי באמת התורה מסורה ביד החכמים (עיין לעיל פרק ס״ח), וה׳ מסכים על דבריהם, ואם הם בנויים על אדני השכל ומופתי התבונה מסכימים בודאי עם האמת.

גם להורות נתנו בלבנו שלא נהרהר אחר חכם ומלומד ולב חריף, אפילו אם מראה לנו על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, אבל צריך לשמוע אליו, כמו שצותה התורה בפה מלא: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל,

---

[1]) ונראה שהיה לדריוש שבע מדינות פחות מאחשורוש, ובכלן גרו אז יהודים, וכנאמר (אסתר ט׳): וישלח ספרים אל כל היהודים אל שבע ועשרים ומאה מדינה מלכות אחשורוש.

ומזה ברור כשמש, שאם יעמוד ד"מ איש אחד חריף ומהיר בתורה ובחכמה ויאסור לנו איזה דבר שהיו נוהגין בו היתר עד היום הזה או יתיר לנו דבר שהיו נוהגין בו איסור עד היום הזה, ויראה ע"ז טעמים מובהקים על פי השכל הבנוים על כללי התורה, ויראה שכל החכמים שקדמוהו טעו בדבר הזה, או איסורם והיתרם בדבר הזה לא היה על זאת הכוונה שמדמים חכמי הזמן, או שיראה הפשט בתלמוד שלא הבינו מי שקדמו, ומזה הוציא דין חדש, [וכ"כ יהיו ראיותיו חזקות עד שכל מי מהחכמים המלומדים שישמע טענותיו לא יהיה בכח שכלו לסתרן], החכם הזה נקרא בענין הזה השופט הכללי ובית דין הגדול בימים ההם, ומחויב כל העולם לשמוע בקולו, כי הוא השופט שכוונה אליו התורה לשמוע בקולו, ועיין ברבינו הרא"ש (סנהדרין פרק רביעי דף קי"ח ע"ג), ועיין רמב"ם ביד החזקה (רפ"ב מהלכות ממרים) בד"ה: בית דין גדול שדרשו באחת מן המדות וכו׳, (ודברי הכ"מ שם, דברי השערה המה עיי"ש).

זמן התחלת קריאת שם לכנסיה הנזכרת בשם סנהדריא, לא אוכל לברר, אבל מיוסיפון לרומיים (כפי שמעתיק ממנו קצת מאמרים החכם בעל מאור עינים) נראה ממנו שהיה השם סנהדריא עוד בזמן התחלת בנין בית המקדש להכותיים בהר גרזים (עיין לעיל פ׳ צ׳ ועיין שם במאור עינים פ׳ ל"ג) וצריך עיון ביוסיפון לרומיים אבל לא נמצא בידי זה כמה שנים. ועכ"פ פסקה הכנסת הגדולה בימי שמעון הצדיק, כי אמרו עליו שהיה משירי כנסת הגדולה — ומת בערך ג"א ת"ם (3460).

פרק צב

דע שהקמת ב"ד הגדול מיוסדת על פקודת ה׳ למשה שצוהו אז לבחור זקנים לנשוא משא העם אתו (במדבר י"א ט"ו ט"ז), ואולם תבנית הסנהדריא הזאת בסדר וענין היתה בהרבה דברים על סדר ותבנית הסענאטוס (ר"ל מושב הזקנים) שברומא אז בימים ההם (Senatus (Romanus. ודע שהסנהדרין השתדלו לא לבד בעניני הדת והתורה לכל האומה, אבל גם בעניני דרך ארץ והנהגת המדינה ותכסיסי מלחמה (עיין סנהדרין ב׳ ע"א בד"ה: ואין מוציאין למלחמת הרשות, ועיין רש"י שם, ועיין שם בתלמוד דף ט"ז א׳), וכדומה וכלל דבר שאין לדמותם כלל לא אל השופטים שהיו בכל זמן וזמן ממשה עד גלות בבל, גם לא אל ראשי הישיבות ובתי דינין שהיו אחר חורבן בית שני, אבל דמתה בהרבה דברים כמו שאמרנו אל הסענאטוס שברומא שיסד ראָמולוס (Romulus), והיה בזמן חזקיה מלך יהודה [1].

---

[1]) בזמן היות רומא מדינה חפשית (Republik), היתה ממשלת הסענאט על הדברים האלה, היינו: א) לחזק הדת (רעליגיאן), ב) לתקן חגי תודה —(Suplicatio)— לזכרון הנצחון במלחמה נגד האויבים, ג) כל ספק באיזה דין וחוק (געזעטצע) לפרש

ישיבת הסנהדריא הזאת היתה בירושלים קרית מלך רב בבית הבחירה בלשכת הגזית, והיא היתה מקום המשפט הכללי, ונקראת בעבור זה סנהדריא גדולה; מספר הזקנים שבה אחר שמעון הצדיק היו שבעים ואחד, ע״ד שבעים הזקנים של משה רבינו ע״ה, ומשה בראש כלם. — הסנהדריא הגדולה הזאת הקימה בכל מקום בתי דינין כמצווה בתורה: שופטים ושוטרים תתן לך וגו׳ (דברים ט״ז). בעיר שלא היו בה ק״ך תושבים הושיבו ב״ד של שלשה חכמים. בעיר שהיו בה ק״ך תושבים הושיבו ב״ד הנקרא סנהדריא קטנה של כ״ג חכמים, ובירושלים היו לבד מהסנהדריא גדולה עוד שני סנהדראות קטנות כ״א ג״כ מכ״ג חכמים, וישיבתם היתה שם בבית הבחירה, אחת בפתח העזרה, והיא היתה גדולה במעלה מזולתה, והשנית בפתח הר הבית, ולמטה מן הראשונה במעלה, אבל יותר במעלה מהסנהדראות הקטנות שבעירות אחרות.

הגדול בחכמה שבכל הסנהדראות ובתי הדינין היה נקרא בתאר אב בית דין (Praefectus), גם החכמים הנבחרים לסנהדראות הקטנות היו מחוייבים להיות ג״כ חכמים בחכמות ובלשונות, מוסף על תורתם, כמו זקני הסנהדריא הגדולה — כל ב״ד שהיה למטה במדרגה היה נכנע אל הב״ד הגדול ממנו במדרגה וכל דבר הקשה הביאו אליו.

הסנהדריא הגדולה היתה גם אחר חורבן בית שני כמה שנים אבל לא בירושלים, רק במקומות אחרים, כי גלתה הסנהדרין פעמים רבות (עיין פ״ד דראש השנה), עד שלבסוף בטלה.

ודע שהיו לפעמים בין הסנהדרין ג״כ קצת מכת הצדוקים (עיין להלן פ׳ צ״ח), לפי שהיתה הכת הזאת ג״כ גדולה במנין אנשיה, וגם בה היו הרבה גדולים ותקיפים, ומהם היו ג״כ כהנים גדולים [1].

ולבאר (אוים צו לעגען) (Interpretari) ולפלפל בהם, גם לבטל (Abrogare) לפעמים איזה חוקים (געזעטצע). ד) היתה ממשלתו על הנהגת המדינה ומלחמה, וכדומה, ועיין בספרנו ח״ב (צד 105 — 106) בהערה, ועיין בספרי קדמוניות לרומיים.

[1]) בתחלת בית שני בעלותם מגלות בבל העלו עמהם היהודים קצת למודים (כמו שבררנו) מהכשדיים בחכמת הטבע, ובחכמת אלהות, ובהחכמת הכוכבים, ובמספפי ותולדות המזלות הנקרא אסטגנינות, ושמות החדשים ניסן אייר וכו׳, ושמות המלאכים מיכאל גבריאל וכו׳ (עיין ירושלמי דר״ה פ׳ א׳), ומזה בתלמוד ובמדרשות אח״ז השרים הממונים על כל דבר: שר של ים, שר של לילה, שר חמה, וכדומה, והדעות הללו של הכשדיים ולמודי המצריים וכדומה גרמו שקמו בין היהודים אח״ז כמה כתות בדת, ומעשים כאלה מזדמנים פעם בפעם, והוא דבר טבעי מאד שאף הדת היותר חכמה וזכה הולכת ונפסדת מהדעות הרעות אשר סביבותיה.

ובעבור זה כפי הנראה לא השתדלו מעולם היהודים לגייר את הגוים להכניסם תחת כנפי השכינה, אף שהיא מצוה רבה וחסד שאין למעלה ממנו להביא את זולתו על נתיב

בסוף ימי מלכות חשמונאים בזמן יוליוס קיסר רומא, בלכדו את מצרים מן היונים (עיין ספרנו ת"ב צד 54), מצינו שהיתה סנהדריא גדולה ליהודים גם באלכסנדריא של מצרים (עיין בספרנו שם), וכן מזכיר הסופר היוני (Strabo) המפורסם את הסנהדריא הזו מאלכסנדריא של היהודים, כמובא בשמו ביוסיפון לרומיים, אך אין היוסיפון כעת בידי לעיין עליו.

כבר ברנו בספרנו ת"ב (צד 105) שסנהדריא היא מלה רומית ופרושה ישיבה ע"ש ישיבתם לעצה, ובעלי הסנהדריא נקראו בשם זקנים, והיחיד זקן, כי בחרו לזה אנשים חכמים וידועים ואשר באו בימים, וחז"ל אמרו בכלל: זקן זה שקנה חכמה, וכן היו נקראים ברומא בשם סענאַטאָרעס, ופרושו זקנים (עיין בספרנו ת"ב שם).

פרק צג

ראשי סנהדריא הגדולה היו שנים זקנים, אחד נשיא [1]) והוא היושב על כסא משה רבינו עליו השלום וממלא מקומו [2]) והשני והוא אב בית דין שהזכרנו [3]), והוא היה המשנה להנשיא וישב לו לימינו, כי הנשיא הזה

האמת; כי הנסיון יורה שהגרים מתעים בדעותיהם הנשרשות אצלם עפ"י רוב את בעלי הדת אשר יספחו עליהם; ובעבור זה אחז"ל: קשים גרים לישראל כספחת, ועיין היטב לעיל פרק ס"ו בהערה בד"ה: אמר המחבר, ודוק היטב בדבריה.

[1]) נשיא בתנ"ך פי' איש מנושא ומרומם מיתר העם אשר נתנה המשרה על שכמו (ותרגום אונקלוס של נשיא „רבא" פי' גדול, וכן בתלמוד נקרא הנשיא רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה), [ונשיא נרדף עם ראש ואלוף (עיין במדבר א' א')], בין שיהיה ראש בית אב (ר"ל משפחה), או ראש המטה (ר"ל השבט), או המלך, כעדות הכתובים בתנ"ך, וכן אמרו חכמי המשנה (הוריות פ"ג): אשר נשיא יחטא, נשיא זה המלך (אע"פ שלא היה עוד בזמן משה מלך אצל היהודים) וי"ב נשיאים דישמעאל היו מלכים (בראשית כ"ה) וכן שכם—נשיא הארץ (בראשית ל"ד), גוג נשיא ראש משך ותובל (יחזקאל ל"ח ל"ט), ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז) ומבואר למעלה בפרשה זו שהוא המלך, שנאמר שם: ומלך אחד יהיה לכלם למלך — ועבדי דוד מלך עליהם, וכן: הנשיא המשא הזה (יחזקאל י"ב י'), וכוונתו על צדקיהו המלך, ועיין רש"י שם. ודע שלא בכל המקומות היה הנגיד ומצוה והראש מכונה בתאר מלך, אבל בתארים שונים כנראה בכל התנ"ך, ובזמן הסנהדרין ניתן תאר נשיא אל ראש הסנהדרין ונהגו בזה מנהג הרומיים כמבואר להלן.

[2]) והוא הנקרא ג"כ מופלא שבסנהדרין, ועיין תוספות סנהדרין ד' ג' בד"ה ר' יהודה אומר.

[3]) ואולי היה גם האב בית דין ממלא מקום משה רבינו במה שנוגע במשפטים, עיין לעיל פ' ב' בהערה שניה, והנשיא אולי ממלא מקום משה רבינו רק במה שנוגע

שבסנהדרין היה גדול במעלה מן האב ב״ד, ולו הישיבה הראשונה והקדומה (Presidium) בראש כל הזקנים משיבי טעם, ובדומה לו היה הפרעזס (President) אשר בסענאטוס שברומא, והיה נקרא ג״כ בתאר (Princeps Senatus) ר״ל ראש או נשיא של מושב הזקנים. וההתמנות הזאת היתה נקראת בעבור זה ברומא בשם (Principatus) ר״ל רָשות או נְשִׂיאות. והוא היה תאר הכבוד והמשרה היותר גדול ברומא, עד שאחר זה היו נקראים הקיסרים בתאר הזה (principes).

והאב ב״ד בסנהדרין שהיה משנהו של הנשיא, כמו שהזכרנו, היה למטה ממנו במעלת היקר והכבוד, אבל גדול במעלת הכבוד ובחכמה מיתר הזקנים זולתו, כמו האב ב״ד שבסנהדראות הקטנות ובכל הבתי דינין (פֿארשטעהער או פרעפֿעקט), ואולי היה ג״כ גדול בחכמה ויותר בקי במשפטים מהנשיא, ועיין להלן (פרק קי״א) מהנשיא רבן גמליאל בנו של ר״י הנשיא.

ושם התאר אב בלשון עברית מורה לפעמים משנה, כמו: וישימני לאב לפרעה (בראשית מ״ה ח׳), וכן היה אליקים בן חלקיהו אב ליושב ירושלים ולבית יהודה, ומדרגתו היתה מדרגת המשנה למלך (עיין לעיל פרק כ״ה), ובספרים הנוספים לתנ״ך תמצא הרבה דוגמאות שהיה נקרא המשנה למלך אצל היונים והפרסיים בשם אב, וכפי הנראה מהכתובים (ישעיה כ״ב) היה לובש לאות וסמן מדרגתו מלבושים ידועים, ומהם אבנט, וכן מצינו שראשי החשמונאים שהיו ג״כ כהנים גדולים חגרו לאות התמנותם אבנטי זהב, עיין ספרי חשמונאים (חלק א׳ פרשה י׳ וי״ד), וכן היה אצל אומות זולתן בימים ההם, עיין חשמונאים שם, וכן מצינו בימים האחרונים בזמן חכמי המשנה שהיה האב ב״ד נושא אבנט או חגורה לאות התמנות זו; כמה דאמר ליה רשב״ג לר׳ נתן: נהי דאהני לך קומרא (פירש רש״י אבנט מוזהב, ועיין ערוך ערך קמר) דאבוך למהוי אב ב״ד שוינך נמי נשיא! (הוריות דף י״ג ע״ב [1]), וכן היה רבינו הקדוש חגור אבנט.

ברומא היה הנשיא או ראש הזקנים שבסענאטוס ממלא מקום המלך וממשלתו (Pro Rego) כשלא היה המלך בעיר המלוכה. אך מה היה ענין הנשיא ומעשהו בסנהדריא הגדולה, ומה ענין האב ב״ד ומעשהו שם מראשית יסודתה, ואם היה כלל אב ב״ד מזמן שמעון הצדיק עד הזוגות הראשונות, לא אוכל לברר מהתלמוד, וההולכים בדרכיו, כמו הרמב״ם והדומה

בהנהגת המדינה (אין שטאאטסזאכען), עיין לעיל שם כי הנשיא היה במקום המלך.

[1]) עיין לעיל פרק כ״ה, וכן מצינו אצל הכהן שהיה חוגר אבנט. וזולתו לא מצינו שם זה בכל התנ״ך זולת אצל אליקים שהזכרנו, והיוסיפון הגדול לרומיים אמר שהיה האבנט של הכהן הגדול ארבע אצבעות ברחבו ותוכו היה חלול, והיו בו ציורים מרוקמים הרבה בכל דבר יקר. — ותרגום אבנט המיינין, וכן הוא במשנה, ובתרגום ירושלמי המכונה ליונתן כ״ע קמור.

לו ; יען שהתלמוד יספר לנו רק מהזמן הסמוך לו או מזמן שהיה בו, וכל מעיין בתלמוד (במסכת סנהדרין) ימצא שהיו מסופקים בעצמם בכמה דברים הנוגעים לסנהדרין, כנראה בהם לפעמים מחלוקת בענינים כאלה, גם לא אוכל להעלות על זכרוני איפה ידובר מזה הענין שנוכל לסמוך עליו, לבד מה שמצאתי ביוחסין בשם יוסי בן יועזר ובשם שמעיה ואבטליון, וגם משם לא יכולתי לברר עיי"ש [1].

פרק צד

ובלתי ספק אצלי שלא עמדה הסנהדריא בכל עניניה על סדר אחד ותבנית אחת מיום הוסדה עד הרבנה, אבל חלפו עליה שנויים רבים בכל עניניה, וגם קרוב לודאי אצלי שתאר אב ב"ד נתחדש אח"ז, ואולי לקחו יסודו מהמקראות דישעיה (כ"ב) שהזכרנו, וכבר בררנו שנהגו אנשי התלמוד לתת התארים שנתחדשו בימיהם גם אל זמן הקדום, בית המדרש של שם ועבר, וכן אמרו בסוף מועד קטן על שאול (המלך) זה נשיא, ועל יהונתן זה אב בית דין וכדומה, עיין לעיל, והוא באמת דבר נאה, ויותר מובן להקורא אם יתארוהו לו כל דבר בתארים הנודעים לו בזמנו, אבל לברר מזה לקדמוניות בלתי אפשר, ולפעמים גם מתעה את החוקר בקדמוניות בתהו לא דרך.

ואולם אחר חורבן בית שני נראה מהתלמוד קצת בכמה מקומות [כמו שמבאר בעל עין יעקב בהוריות (דף י"ג ע"ב) שהזכרנו בד"ה: אמר ר' יוחנן בימי רבי שמעון בן גמליאל נשנית משנה זו [2])], שהנשיא היה הדורש מדי שבת בשבתו והמלמד תורה ברבים, והאב"ד היה הגדול שבדיינים שהדינים נפסקים על פיו שאומר (אל בעלי הדין) איש פלוני אתה זכאי וכו', עיי"ש בע"י. ומזה נראה בעליל, שלא נאמרו על הנשיא ואב"ד שבסנהדריא הגדולה, כי סנהדריא זו היתה כללית ומיוסדת על תקון הכללי בדת ותורה ועניני המדינה כמ"ש לעיל, ומעולם לא פסקה דיני ממונות ולא עסקה בדברי יחידים (רק בנביא שקר וכה"ג), ואיך יאמרו שהאב"ד אומר (אל הבעלי דינין) איש פלוני אתה זכאי וכו' ! וראיותיו של בעל ע"י לקוחות ממאמרי התלמוד זעיר שם וזעיר שם, הרומזים על זמן מאוחר אחר בטול הסנהדרין אחר החורבן, ורומזים רק על הבתי דינין ובתי מדרשות (ועיין הרא"ש ותוספות פרק קמא דקדושין הובא ביוחסין בשם יוסי בן יועזר) והישיבות שהיו בזמניהם, שהיו במקצת במקום ממשלת הסנהדריא שלפני הבית, וגם שם היה נשיא

---

[1]) וספר היוסיפון לרומיים וספרים בדומים לו אינם בידי הפעם.

[2]) כפי הענין המובא שם בגמרא נראה בעליל שהוא הוא רבי שמעון בן גמליאל השני.

ואב״ד, אך רחוקים בענינם ובסדר הנהגתם וממשלתם, לא זו הדרך ולא זו העיר, ואינם קרובים זה לזה כ״א בשמות התארים ולא יותר. ואף שאמרו חז״ל שסנהדריא נוהגת אף שלא בפני הבית? אך מפני שנאבדה האומה מן ממשלתה, בהכרח בטלה גם הסנהדרין (עיין לעיל ס״פ צ״ב), ובאמת שזמן קט בפני חורבן בית שני מצינו שהיו ג״כ ישיבות (עיין להלן פרק ק״ו ופרק ק״ח), וכן אחר החורבן היו ג״כ זמן קט הסנהדרין (עיין לעיל סוף פרק צ״ב שהזכרנו), ובבל אחת ואחת (היינו הן בסנהדריא והן בישיבה) היה נשיא, וכן משמע מהתלמוד דזבחים (דף יא ע״ב) במשנת אמר שמעון בן עזאי מקובל אני מפי שבעים ושנים זקן ביום שהושיבו את ר״א בן עזריה (לנשיא) בישיבה וכו׳, וכן מבואר בכוזרי (מאמר ג׳ סימן ס״ה) ובמפרש נצח ישראל שם, שהסנהדרין היו בוחרים את הנשיאים לישיבות עיי״ש. וכן היו סנהדרין בישיבות של סורא בזמן האמוראים והגאונים, ועליהם ראשים עשרה שהיו נקראים אלופים (עיין יוחסין דפוס זאלקאווא ח״ש דף ס״ב), וכל ענין סנהדריא זו לא היה לו שום דמיון ושווי כלל אל הסנהדריא בראשית יסודתה.

פרק צה

והנשיאים שבבבל נקראו אח״כ בשם ראשי גליות, והאב״ד בשם ראשי ישיבות (עיין מה שכתבנו להלן פרק ק״ו בהערה לתאר ישיבה), ואלה ראשי הגולה היו נתמנים מהמלכות, והיו יותר בחשיבות מהנשיאים שבא״י שהיו בזמנם, כי ראש הגולה היה במקום מלך, והיה נבחר ממלכות בית דוד מהזכרים דוקא, והנשיא שבא״י מהנקבות, כדאיתא בירושלמי, והעד שמצינו נשיאים בארץ ישראל מבני הגרים כגון שמעיה ואבטליון ומסתמא היו אמותיהן ממלכות בית דוד, אולם לדעת היוחסין לא היו אפילו שמעון הצדיק והלל נשיאים אלא בשם לבד, עיי״ש ונראים דבריו [1]), ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר הקבלה להראב״ד, וראיתי שאמר ג״כ שהיה המנהג בבית שני שהמלך מבית חשמונאים וכו׳ היה מתעסק בכל דבר המלכות במלחמה וכדומה, אבל כל דברי תורה וכו׳ על פי הנשיא מבית דוד ועפ״י כהן הגדול והסנהדרין (עיין הערה לפני זה), ופליאה עליו הלא רוב המלכים של חשמונאים היו ג״כ כהנים

---

[1]) ובסדר עולם וביוחסין נמצא סדר הנשיאים מבני שאלתיאל בן יהויכין מלך יהודה (מזרע דוד המלך) עד סוף הגאונים, ונראה משם אע״פ שהיו מלכים מבני החשמונאים ומלכי הורדוס אך יען שהיו שלא כדין לכן היו החכמים שבדור ממליכים נשיאים מזרע דוד המלך, ומזכירים שם כלם בשמם עד סוף הגאונים, ועיין הקדמת אברבנאל לנחלת אבות שכתב בפרוש כנ״ל, עיי״ש בד״ה: בבית שני אע״פ שהיו המלכים מבית החשמונאים ומבית הורדוס לצאת ולבוא ללחום מלחמת ישראל היה בהן תמיד נשיא מבית דוד וכו׳, וצריך עיון במקור ענינים בהעתקת ספר העתים, הנמצאת שם, ואין בידי הפעם הספר הזה.

גדולים ? . עוד מצאתי שם בקבלת הראב״ד, שרבן גמליאל היה נשיא וראש ישיבה (ממעשה האגרות ששלח להגולה שהביא מהתלמוד, והוא בסנהדרין דף י״א ע״ב), וכן כתב החינוך (מצוה תצ״א) שהנשיא הוא ראש הישיבה, והאברבנאל אומר בנחלת אבות שלו, שהזוגות היו אחד נשיא ואחד אב״ד וראש ישיבה עכ״ל, והנך רואה איך מבולבלים כותבי הדורות בענין התמנות של נשיאים ואב״ד .

פרק צו

כבר אמרנו שאלו הראשים השנים שבסנהדרין היינו הנשיא ואב״ד נודעים בתלמוד בשם הזוגות, ואלה הזוגות המה ראשי חכמי המשנה — הזוגות האלה היו חמשה דורות, היינו מן יוסי בן יועזר עד הלל ושמאי, והמה בכלל (יוסי בן יועזר היה ג״א ת״ק, הלל ושמאי היו ג״א תשכ״ח), ועד מלכות חשמונאים לא היה מלך בבית שני, ובלתי ספק שהתנהגה אז המדינה על פי זקנים, כמו שהתנהגה ראשונה ע״י הכנסיה הגדולה של ק״כ אנשים. — מלכות חשמונאים התחילה ג״א תרכ״א ליצירה .

כל חכמי המשנה נמשכו י״ב דורות, היינו משמעון הצדיק, והוא בכלל, עד ר׳ יהודא הנשיא (הנקרא רבינו הקדוש, גם רבי סתם) והוא בכ״ל, והוא משנת ג״א תמ״ח (3448) עד ג״א תתקמ״ט (3949), זמן של תק״א (501) שנים, היינו בפני הבית שמונה דורות, ואחר החורבן ארבעה דורות, ורבותינו האחרונים מחולקים קצת בסדר דורות התנאים .

פרק צז

בערך ג״א ת״ם (הוא דור ב׳ של חכמי המשנה) נתחדשו כתות בין היהודים, והם :

א) כת הצדוקים וביתוסים (כפי הנראה היו אלה שתיהן כת אחת, ונקראו כן ע״ש צדוק וביתוס[1]) שני תלמידי אנטיגנוס תלמיד שמעון הצדיק) .

ב) כת הנזירים, שהיו נקראים אִסִיִים (עסעער) [ולא כמו שחשב בעל מאור עינים שהמה הביתוסים[2])] . והיוסיפון לרומיים בקדמוניות (ספר

---

[1]) אולי הוא ביתוס שהיה כהן גדול הנזכר בפרק מקום שנהגו והתלמוד מזכירו שם לרעה .

[2]) ועיין בספרנו ת״ב (שער ג׳ פ׳ כ״ח) מה שכתבנו מן החסידים הקדושים האלה והשגתנו על בעל מאור עינים בספרו חלק אמרי בינה פרק ג׳ בבאור ביתוסים — ואולי המה החסידים הנזכרים בספרי החשמונאים (חלק א׳ פרשה ז׳) והנזכרים במשנה ותלמוד . [ואחר

י"ג קאפיטל ט') אמר שהכת הזאת קודמת בזמן לכל חכמי יון, ויש אומרים שהמה הנקראים בתנ"ך בני הנביאים (עיין לעיל).

כתבי זאת מצאתי שכן חשבו ג"כ כמה סופרים מהנוצרים, עיין (Начерт. черков. библ. истор. Москва 1834 Стр. 465)] ובספרנו תעודה בישראל שם כתבנו השערתנו בבאור השם אסיים. והשס"ק (דפוס זאלקאווא דף פ"ד ע"ב) כתב שם בענין הזה בלבול דברים עיי"ש.

ואולי המה הותיקין הנזכרים בתלמוד במסכת ר"ה (פ"ד ד' ל"ב) שהיו משלימים בתורה, ובברכות (דף ט) שהיו גומרין ק"ש עם הנץ החמה. [ומצאתי אח"ז סעד להשערה זו שהערתי, בדברי ידידי הרב מהרש"ל ראפפורט נ"י (בקונטרס אחד שכבדני החכם הזה המדבר מתולדות הר"ן בעל הערוך), שגם דעתו כן]. — ומשמע מהגמרא שבזמנם כבר לא היו הותיקין. — ובפרוש שם ותיקין כתב הש"ע בא"ח תלמידים, אבל רש"י פי' עפ"י השערה שענינו אנשים יראים ענוים וחסידים המחבבים את המצות. והגאון בעל תוי"ט בפרושו להרא"ש (שם בברכות) כתב בפרוש הראשון לשם ותיקין דבר זר במחילת כבודו, (וכפי הנראה דברי התשבי המובאים לקמן פה הטעו אותו). והחכם בעל המוסף אומר שהוא מן אותיק בלשון יוני, פי' בעל מדות ומעלות טובות עכ"ל, והיוחסין (דפוס זאלקווא חלק שני אות וא"ו) אמר: ותיקין פי' ענוים, פירוש אחר מפרק הרים תרגומו מותק טוריא עכ"ל. ובפרוש השני של היוחסין מפרש ג"כ רבינו יונה באלפס ברכות שם, ומוסיף לאמר: ר"ל מפולפלים ומחודדים, עכ"ל רבינו יונה, וכוונתו ע"ד הכנוי להריף בלשון התלמוד „עוקר הרים", ואפשר לומר שהיו החסידים האלה נקראו ותיקין מן הרומיים אם ע"ש הכח המושל על ראשית הדבור באדם הנקרא אצלם ותיקנום (Vaticanus), או ע"ש נבואה־(Vaticanatio), ויען שאלו החסידים קדמו בבקר ראשית דבורם להתפלל לה', או ע"ש שהיו מהם מדברים עתידות (עיין להלן) נקראו כן, וטעמי הראשון יותר נכון. ואולי נגזר השם אסיי לכת הזאת בלשון יונית מן (Eos) בלשון יונית, שפרושו בקר, עמוד השחר. והרוצה לדעת מעלות כת האסיי, יעיין ביוסיפון לרומיים שמפליאם מאד, וכתב היוסיפון „מי שנכנס במנהגם מעולם לא יצא מהם, והיו מהם כחמשת אלפים איש, והיו בהם אנשים מדברים עתידות לפרישותם וקדושתם". — ותאר ותיק הנמצא בתלמוד בלשון יחיד נעשה אח"ז כפי הנראה מורגל באומה לתאר יקר, חכם ומלומד, ע"ש הכת הזאת המכובדת והמלומדת: „תלמיד ותיק היה ביבנה והיה מטהר השרץ בק"ן טעמים" „מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש" „תלמיד ותיק היה לו לר"ע והיה יודע לדרוש התורה במ"ע פנים" (מסכת סופרים פ' י"ו), וכפי הנראה לקחו אח"ז חכמי התלמוד האחרונים תאר ותיק למבין וחכם בתלמוד (וכפירוש היוחסין ורבינו יונה שהזכרנו מפולפל ומחודד), כמו שמשמע מאותן המקומות שהבאתי פה, וביותר ממה שאמרו שם במסכת סופרים, וז"ל: אלא שהיה חכם במקרא, בקי במשנה, ותיק בתלמוד, וסבור בהגדה עכ"ל. — ונעלם ממני קצת באורים מדוע משתמש בתארים משונים, ובודאי לא ע"ד מקרה תפש לשונות אלו, אבל מסתמא הלך בעל המאמר שם ע"ד לשון הבבלית הנהוגה

ג) כת תרפתיים (Therapeuten) . והחכם פילון היהודי הנודע כתב שכת התרפתיים המה חלק אחד מכת האסיים הנזכרים , והפרושים שבהם , שהיו פרושים מכל עבודה ומלאכה והיו משתדלים רק בתורה וחכמה , וחיו במדברות בארץ מצרים סמוך לאלכסנדריאה , והדברים ארוכים , ואני לקצר באתי . — [וכפי הנראה , התאר תְּרַפְּתִי הנזכר יהיה ג״כ לשון עברי מן רופא או תרופה , ויהיה נרדף עם התאר אסיים לכת הנזכרת , ולפי מה שפרשנו בספרנו תעודה בישראל שם — וכאשר התבוננתי היטב אחר שרש שם התאר הזה תעראפעותוס (Therapeutes) (תרפתי) בלשון יונית , מצאתי שתי הוראות לשרש הזה : 1) בתולים (יונגפערשאפט) , ונראה לי יען

אז , שתארים אלו היו נופלים דוקא על שמות האלה ולא זולתן , וכן מצינו בתלמוד על המבין במקרא לתכליתו שם חכם כמו שאמרו על הפסוק לאהבה את ה' אלהיך וגו' שלא יאמר אדם אקרא (ר״ל אשתדל בתנ״ך) כדי שיקראוני חכם וכו' , וכן מצינו גם לאחרונים מחכמי התלמוד שנהגו לילך בדרכי לשון הגמרא בענין זה , כמו שנראה מר' בנימין בעל המסעות שמפליא את הראב״ד בעל ההשגות שראה אותו בעיר מגורתו , ואמר עליו שהוא חכם גדול במקרא וכו' . — וכן מצינו סבר כמה פעמים אצל הגדה : תני ר' חייא וכו' פנים מַסְבִּירוֹת לאגדה (ילקוט תורה רמז רפ״ט) .

והתשבי בערך ותק הביא עם מנהג ותיקין גם בניס ותיקין (והוא במסכת נדה דף י״ז) עיי״ש בתשבי , והוא שבוש גדול , כי בניס ותיקין , פירוש בעלי חולי הריאה , והוא לשון יונית , עיין מוסף ערך ותק .

אמר המחבר : אחר כתבי הערה זו מצאתי אצל גרעטץ שבזמן חכמי המשנה היו נקראים בלשון יונית הנזירים והחסידים הפרושים ממותרות עולם הזה ואשר חיו חיי התבודדות וכו' , בהרבה שמות תארים , וכל שמות התארים האלה בלשון יונית מורים ענין הנזירות והחסידות והפרישות של החסידים הללו , ואחד מן התארים הללו היה התאר וְתִקִי (הוא הרבוי מן תאר היחיד וְתִקוֹס , ואמרו חכמי הנוצרים , שנקראו כן יען שהיו אוכלים הירק ועשבי השדה עיין .Sozom. Hist. lib. II c. XXXI) וגרע תבה זו (כפי שדרשתי Начерт. церк. Ист. М. 1834 Отд. 1. 210) חקרתי עליו) הוא וְתִקוֹ , והוראתו בלשון יונית רְעוֹת (וויידען) , ומזכיר היוסיפון לרומיים שהתחבר איזה זמן עם פרוש יהודי אחד שהיה מתבודד ביערים ואכל עשבי השדה . ואולי מזה המליצה בתלמוד שהשיבו לפעמים החסידים והפרושים מחכמי התלמוד לנשיהם ולבניהם כאשר שאלו מהם מהיה , ואמרו להם איכא קורמי באגמא .

ומן היונים אח״כ לקחו הכמינו ז״ל התאר הזה ותקי , לחסידיהם ופרושיהם , ונתנו לתבה זו היונית תמונה עברית היינו הוספה אות נו״ן הרבוי בסופו וְתִקִין (עיין להלן פרק ק״ה משמוש לשון היונית אצל חכמי התלמוד ואופני השתמושם) וממנו היחיד וְתִיק , וכן אמרו ותיק וחסיד .

שחיו אלה הנזירים חיי בתולה, ר"ל שהיו כל ימי חייהם פנוים ולא ידעו משכבי אשה, נקראו כן. — 2) מרפא (סיילונג), ונראה לי יען שהתעסקו אלה הנזירים ברפואה, ר"ל לרפאות רפואת הנפש והגוף כנודע מהם, נקראו כן; ואם כן לפי הוראה זו השניה היא דומה ממש ללשון הקדש כמו שכתבנו.

ד) כת טובלי שחרית הנזכרת בתוספתא ידים (לא ידעתי זמנה וענינה, ואין זו הכת אסיים שזכרתי שטבלו ג"כ בשחרית, מפני ששם בתוספתא נזכרת לגנאי, וכבר הוכחנו שהאסיים היו מכובדים וחשובים לגודל קדושתם), ועוד הרבה כתות זולתן. — דעות קצת הכתות ומנהגיהם וכו' כתובות על ספר היוסיפון לרומיים, ובספרי החכם פילון. ובספר אגרת קרית נאמנה מביא תשע כתות בשמם, ואמר שעמדו ארבע עשרה כתות בין היהודים אחר חורבן בית שני עד היום, וגם הביא שם כת השמרונים ואמונתם, ונמצא קצת מהשמרונים ודעותם בספר היוסיפון הנזכר, ובתלמוד [1]) וזולתן מהספרים [2]), ובספר אשכול הכופר להקראי ר' יהודא, הביא באריכות (בשם ספר אל מקמץ להקראי ר' דוד בן מרואן אל דקי) דעות השמרונים, ואעתיקם

---

[1]) ונקראו בתלמוד בשם כותיים (עיין לעיל פ' י"א ופרק השעים), והיחיד בשם כותי. אבל כלל גדול צריך שתדע קורא נעים! כי לא בכל מקום בתלמוד היום אשר תמצא התאר כותי הכוונה על שמרוני מכת הכותיים, כי בתלמוד שלפנינו החליפו בכוונה המעתיקים האחרונים תארים כאלה, כי במקומם היו נכתבים תארים אחרים, אבל לא נהגו לכתוב בימי המעתיקים בערך מקום מגורתם למען השלום, וע"ז הדרך נהגו ג"כ בשם ארמאי, מין וכדומה, וכן בכמה שמות עצמים פרטיים, ובכמה שמות עירות ומדינות, וכדומה, לכן החכם המבין צריך לחקור במקומות הללו ולעמוד על אמתת הענין, והבן.

[2]) יש לתמוה על החכם פילון היהודי שכבר בימיו היו כת השמרונים וכת צדוקים וביתוסים וכדומה (והוא בעצמו מזכיר קצתם), ובכל זאת כתב בספרו חיי משה שאין שום חלוף ושנוי מנהג בדת בכל היהודים שבעולם? ומוכיח מזה על אמתת תורת משה, ואמר שלא כן הדתות זולתה שנשתעפו לכתות שונות! וכן על היוסיפון לרומיים יש להפליא ג"כ שגם הוא בספרו נגד אפיאן ספר שני כתב כדברי פילון הנ"ל?, ואפשר לומר שאין לחשב אותם לכתות, אע"פ שהיה להם קצת מנהגים אחרים, כי כל הכתות האלה לא בטלו יסוד תורת משה, אבל היו חלוקים רק בפרושה, (ולא כן הכתות שעמדו בין הנוצרים, כמו שכתב חכם אחד זמננו בהקדמתו לספר (Obrona Israel) שהעתיק ללשון פולניא, הדפיסו בווארשא בשנה זו, עיי"ש צד XXIV).

אמר המחבר: התאר כַּת לחברה וסיעה נתחדשה בזמן חכמי המשנה הקדמונים, וכבר בררנו בספרנו בית האוצר (מחברת שלישית) שהוא לקוח מלשון ארמית כנותיו (עזרא ד') והראוי להיות כנת, אבל עשו תמונה עברית שדרכה להשמיט הנו"ן כנודע, כמו עת (דיא צייט), והראוי ענת, וכן הוא בלשון ארמית וכענת (עזרא ד'), ויהיה כת על משקל בת בעברית, מן בנת.

אי"ה בספרי בית האוצר. וזה ימים לא כבירים הגיעו לידי מספרי השולמית, ומצאתי בם (בכרך השמיני) העתקה מאגרת בלשון ערבית שכתב השמרוני סאלאמי בן טוביה הכהן והלוי משכם, ראש עדת השמרונים שבעיר שכם, הנקראת היום נאַפלוזאַ (Naplusa) אל הקאנסול הצרפתי אשר באללעפפא (היא עיר הלב), יראה שם הקורא וימצא כל יסודי הלמודים והנהגותיהם של השמרונים היום, בקצרה, ונכתבה האגרת הזאת בי"ד לחדש יוליוס שנת 1808 למנין הנוצרים.

פרק צח

היהודים שנשארו על הדת הקדומה והנמשכים אחר עזרא הסופר נקראו אחר זה [להבדילם מן יתר הכתות הנזכרות] בשם „כת הפרושים" — ולדעתנו הקריאה „פְּרוּשִׁים" מן היחיד „פֵּרוּשׁ" הנרדף בהוראה עם „באור" [קאָממענטאַר ערקלערונג, אויסלעגונג], ונקראת בן התורה שבע"פ, ר"ל הבאורים [על התורה] המקובלים באומה, ונראה שהוא על שם הכתוב (נחמיה ח') [בקריאת עזרא בספר התורה]: וישוע וגו' והלוים מבינים את העם לתורה וגו', ויקראו בספר בתורת אלהים מְפֹרָשׁ, ומזה יצא השם פֵּרוּשִׁים אל הבאורים הנ"ל [עיין להלן פרק ק"ב בבאורנו להתאר „משנה" בהערה שם], ומזה כת הפרושים, ר"ל הכת המחזקת בפֵּרוּשִׁים (ר"ל בבאורים) הללו, כמו שנקראו אחר כך מכחישי התורה שבע"פ בשם „קראים" ר"ל מחזיקים במקרא (ר"ל בתורה), לפי הקריאה לבד (בוכסטעבליך), בלי פרוש המקובל, ונקראת התורה (ר"ל החומש) „מקרא" (שם בנחמיה). — כת הפרושים היתה הכת היותר גדולה מכל הכתות זולתה.

ואין הכוונה בכת הפרושים הכת המתנהגת בחסידות ופרישות ויהיה „פרושים" תאר מן היחיד „פָּרוּשׁ" ר"ל מובדל במעשיו; כי כבר נעשה שם זה באומה הישראלית בזמן חכמי התלמוד לגנאי (אף שהנחתו הראשונה היתה לשבח כאלה השמות שהזכרתי לעיל פ' נ"ד), כמו: ז' פרושים הם, פרוש שכמי, פרוש נקפי, פרוש קזאי, פרוש מדוכה, פרוש מה חובתי ואעשנה, פרוש מאהבה, פרוש מיראה (סוטה פ' היה נוטל) ועיין שם מה שאמר ינאי מלכא לדביתהו אל תתיראי וכו' (והוא היה צדוקי), והבן.

אמר המחבר: יש מהסופרים הקדמונים לנוצרים שרוצים להשוות את השלש כתות הראשיות שהיו בישראל אז, היינו כת הפרושים (אשר לפי דעתם, הוא מן פָּרוּשׁ כנ"ל) וכת הצדוקים וכת האסיים, אל הכתות הפילוסופיות של היונים שהיו אז, היינו: הפרושים עם כת הסטויקער (וכן דעת היוסיפון לרומיים), הצדוקים עם כת אפיקורוס, והאסיים עם כת פיטאגאראס. — ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר מאור עינים, ומהלוך לשונו שהביא מן היוסיפון לרומיים על כת הפרושים שאמר וז"ל: כי הם (ר"ל הפרושים) העומדים על אמתת התורה והדינים עפ"י המסורת עכ"ל; נראה חזוק לדברי, שהכוונה

בשם פרושים „מחזיקים בפרושי התורה״ וכן דעת החכם בעל אוצר השרשים [1].

אמר המחבר: אחרי שחקרתי ודרשתי היטב אחר דעות השלש כתות האלה (היינו פרושים צדוקים ואסיים) העליתי אלה הדברים, ואומר: כאשר

---

[1]) אמר המחבר: בבאור הוראת שם התאר כת פרושים שבארתי פה, גלותי מעלינו את הבוז והחרפה אשר הרפונו קצת מחכמי הנוצרים, המגנים מאד את חכמינו הפרושים, וכוונתם על חכמי המשנה בכלל, ממה שמצאו כתוב בספרי מחוקקם, אבל האמת שכוונת מחוקקם היתה רק על הצבועים (שיינהייליגע), [כמו שקראם ינאי הנזכר בשם צבועים והם הפרושים שהיו בזמן חכמי המשנה, ושגנו חז״ל בעצמם, כמבואר לעיל ממשנה דסוטה], ולא על חכמי המשנה שהיו מכת הפרושים, [ומצאתי ג״כ סעד לדברי, בספר (Convers. Lex.) הנדפס בלייפציג בל״א, ערך פאריזעער, עיי״ש] כי מחוקקם בעצמו הלך בדרכי רבותיו חכמי המשנה הקדמונים, והחזיק בתורה שבע״פ (כמו שבאר הגאון השב״ץ והגאון יעב״ץ והחכם הרמבמ״ן, וזולתן, כמו שהעתקנו דבריהם באריכות בספרנו אפס דמים) ומחוקקם היה תלמיד ר׳ יהושע בן פרחיה אחד מחכמי המשנה (ואין זה הנזכר בפרק קמא דאבות, כי זה הנזכר באבות היה קודם בזמן) ונהג מחוקקם להשתמש תמיד בלשונות ובמליצות ורעיונות כאלה הנמצאות בברייתות ובמשנה, וכוון בשם פרושים הצבועים שגנו חז״ל ג״כ.

וכמו כן מצינו למחוקקם שגנה את הפרושים (ר״ל הצבועים) על מה שנושאים תפלין רחבים וציציות ארוכות, משום יוהרא וכו׳, עיין (Evang. Math 23), וקרוב לענין זה מצינו גם לחז״ל בירושלמי דשבת: תפלין מפני מה לא החזיקו בהן? מפני הרמאים, מעשה באחד שהפקיד מעות אצל זקן אחד ואח״כ כפר בו, אמר לא לך האמנתי אלא לתפלין שבראשך, [ופי׳ לא החזיקו בהם פרשו התוספות (שבת פ׳ במה אשה) למה אינם מונחים כל היום. עיי״ש, אבל בתלמוד שם (פ׳ י״ט דף ק״ל) אמרו בפרוש: תפלין עדיין מרופה היא בידם]. תפלים או תפלין (אומרים שהוא נגזר מן תפלה), והיא מלה תלמודית, ובלה״ק נקראו טוטפות, ובלשון יונית בשם (Phylakteria) עיין בספר (Heb : alterth. H. E. Warnekros S. 422) רבים חושבים מזה המאמר שהבאתי ממחוקקם שהוא מגנה גוף המצוה של ציצית ושל תפלין, וזה שבוש, כנראה מדבריו שם, ועיין בספר קדמוניות לעברים הנ״ל צד (422). ויש להאמין שגם מקבלי דתו הראשונים מהיונים וכדומה ג״כ לא היו מגנים זאת, כי לא היו התפלין דבר חדש אצלם, כנודע מן הטלסמאות (Talismanen) וקמעות (Amuleten), כי היה מנהג זה ג״כ אצל כמה אומות קדמוניות וגם אצל אחרונים מהנוצרים היה מנהג לכתוב כמה פרשיות מן ספר הדת החדשה (Evang.), ולהניחם בטלסמן ולתלות על הצואר, והמאמינים בדת מחמד נוהגין כן היום מספרם אל קאראן כנודע (ועיין ספר קדמוניות לעברים הנ״ל צד 421). — וכן גנה מחוקקם את בעלי המוכסין, גם חז״ל אמרו: סתם מוכסין גזלן הוא, וכן אמרו (סנהדרין פרק אחד דיני ממונות): ואלו הן הפסולין הרועין והגבאין והמוכסין וכו׳, ואמרו (בכורות פ׳ ד׳): חבר ונעשה גבאי (פי׳ מוכסין) דוחין אותו מחבורתו, ומעשה דרב הונא ברבי חייא יוכיח שפרשו ממנו רבנן בעבור זה עיי״ש. — מחוקקם גנה מי שמגרש אשתו, וכן אחז״ל: המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות, ואמרו: קשים גרושין, שהתירו לדוד ליחד ולא לגרש אחת משמונה עשרה נשיו, — וכן צוה מחוקקם ללמד

שבו היהודים מבבל ועשו היכרות עם למודי חכמי הכשדים ותכף אחר זה גם עם למודי חכמי היונים וחכמי מצרים, והתחילו הדעות הללו בחכמת הטבע ובמה שאחר הטבע להתפשט בין חכמי ישראל, בלתי ספק היה דבר חדש הזה לחטא נחשב בעיני ההמון, וגם אצל קצת חכמים מחכמי התורה, כי איך ישתמש איש הישראלי בדעות אשר נולדו על ברכי האומות? אף אם יהיו דעות טובות. אולם החכמים השלמים שבאומה אחר אשר שקלו דעות הללו בפלס התבונה והדעת, מצאו אותן להכרח, כי היו מחזקים באלה הדעות ומופתיהן את דברי הקבלה ואמונת דת תורתנו, שקבלו מפי הגבורה, כגון השארת הנפש וכדומה, ובפרט חכמת הטבע הבנויה על החקירה ודרישה בטבעיים, שאין אצלה דעות, ואין לה שייכות כלל עם למודי התורה וקיום המצות, ולא תוכל להזיק לתורה כלל, אדרבא היא מביאה לאהבת ה׳ ולהשכיל באמתו. לכן כת הצדוקים שלא היו מלומדים כלל, חשבו הלמודים האלה שקבלו מהאומות, לחטא ועון, כנהוג גם היום אצל המון העם, ואסרו הצדוקים על נפשם לא לבד החקירה בטבעיים ובאלהות והשארת הנפש וכדומה, אף גם החקירה ההגיונית בחכמת התורה, ואסרו כל שקלא וטריא בתורה ובמצות עפ״י המדות ההגיוניות, קל וחומר וגזרה שוה, והדומה, אבל למדו את התורה כפי המלות (בוכשטעבליך). ואולם כת הפרושים שהיו חוקרים בחכמת התורה עפ״י שקלא וטריא, וי״ג מדות הגיוניות, וגם השתמשו בחכמת המדידה

בחנם, ואמר: חנם לקחתם חנם תנו, וכן אחז״ל: מה אני בחנם אף אתם בחנם, ומצאו אסמכתא בתורה מפסוק ראה למדתי. וכן מה שקבל גרים ע״י טבילה לבד (עיין בספרנו אפס דמים מה שכתבנו בשם הגאון רבינו יעב״ץ ז״ל), ואע״פ שאינו כהלכה, מ״מ יש מי שסובר כן בתלמוד, כמו ששנינו (ביבמות בפ׳ החולץ): טבל ולא מל ר׳ יהושע אמר הרי זה גר שכן מצינו באמהות שטבלו ולא מלו — וזולת אלה שהזכרנו תמצא עוד הרבה דמיונים כיוצא בו.

וכלל גדול שלא גנה מחוקקם כ״א הצבועים מהפרושים, ולא הפרושים הכשרים, וכ״ש שלא גנה גוף המצות והנהגות מחכמי המשנה, ובפרוש צוה לשמוע אל הסופרים והפרושים (Mat. Cap. 23). ואמר (שם Cap. 5) וכל המבטל אפילו מצוה אחת הקטנה קטן יקרא במלכות שמים (עיין בספרנו אפס דמים). — וכל אלה הדברים דבר אל היהודים, אבל אל הגוים שלא נתחייבו במצות שהמה זכר ליציאת מצרים, ע״כ לא צוו שלוחיו כ״א המצות ההכרחיות לכל אדם, והכל עפ״י דין תורה, כמבואר באריכות בדברי הגאון רבינו שמעון הגדול בעל התשב״ץ וזולתו, שהעתקנו דבריהם בספרנו אפס דמים.

ואחרי אשר בארנו כל אלה, נשובה הפעם אל באור התאר פרושים שהתחלנו, ונאמר: אף אם נודה לדעת האומרים שתאר הרבוי פרושים הוא מן היחיד פָרוש, אין כוונתו בכל זאת על המתנהגים בפרישות וחסידות (באמת או במדומה), אבל הכוונה לדעתי מכובדים באומה, וכן מצינו שהנכבדים באומה קראם הכתוב בתאר אצילים: ואל אצילי בני ישראל (שמות כ״ד), ר״ל הפרושים והנכבדים בישראל, שרש אצל ושרש פרש נרדפים המה (ועיין היטב בשרשים לרד״ק שרש אצל ותבין יותר כוונתי).

והכוכבים אצל קצת מצות, כגון קדוש החדש, סכה וערובין, וכן בחכמות זולתן, לחכמת התורה, הכת הזאת קבלו החכמות והדעות של הפילוסופים האלה בשתי ידים, מהם להבנת התורה, ומהם להתעסק בהן בעבור טובם ויפים, המחדדים את שכל האדם, והמלמדים דעת את האדם, ומקשטים אותו, באשר הוא נפש חיה משכלת, ולא חשו מלקבל הדעות הללו והחכמות הללו בעבור שלא יצאו מפי הגבורה בקולי קולות על הר סיני, והיותם רק המצאת שכל אנושי! כי היה ליסוד מוסד אצלם שהשכל האנושי הבנוי על מופתים חותכים ראוי ומחויב האדם לקבלו, ולסמוך עליו כבעל דברי תורה המקובלת מפי הגבורה, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים המה, ר"ל התורה המקובלת, ויסודי החכמות הבנויים על שכל הישר, אשר נטעה יד אלהים בלבות בני האדם, ושתיהן ענין אלהי, ולא די שאינן כצרות זו לזו אולם אחיות תאומות הנה, שלום ושלוה במגורתן, ואשה את רעותה תתן יד עזרה, ויחיו בהשקט ומנוחה. ואולם כת האסיים היתה כת ממוצעת בין שתי הכתות הללו, ר"ל בין כת הפרושים וכת הצדוקים, ודעת אסיים היתה מפשרת בין שתי הדעות הללו, ולדעתם היו יסודי החכמות הללו שקבלו מחכמי האומות אף שתולדות אנושיות המה, בכל זאת יסודותיהן מרומזים בתורה, ומפי הגבורה יצאו למשה בסיני, ביחד עם באור התורה, היינו תורה שבע"פ, והשתדלה הכת הזאת לחקור אחריהן בתורה, ומצאו רמזים הרומזים עליהן. ודעה זו של האסיים נתקבלה לאט לאט גם אצל חכמי הפרושים אחר זה. ובכל דור ודור מושלות אצל האומה הישראלית שלש דעות הללו, והדברים ארוכים.

פרק צט

רוב כת הפרושים שגרו בארץ ישראל אז היו להם בתי מדרש בתורה גם במדות ובד"א ובחכמות, אבל הגרים מהם בארץ מצרים, ביחוד באלכסנדריאה היו להם יותר בתי מדרש ללמוד החכמות, והשתדלו מאד בלמודם, וחברו אז גדולי חכמיהם ספרים הרבה, ומהם הרבה בחכמת התורה, ועפ"י סתרי תורה ופילוסופיא פלטונית (עיין ספרנו ת"ב צד 55 בהערה), וכל חבוריהם היו בלשון יונית כגון ספרי אריסטובלוס, פילון [1]) וכדומה, ועדיין נמצאו אתנו כמה חבורים אחרים ממחברי חכמי הפרושים ירושלמים האלה הקדמונים (בלשון ארמית ויונית), במליצה, במדות, ובדברי הימים, וביוצא

[1]) עיין בספרנו ת"ב (שער ב' פ"ה) שמה כתבתי „שפילון זה היה כהן" ונשאלתי ע"ז מידי הרב החכם מהרש"ל ראפאפארט נ"י מלבוב (באגרתו אלי) מנין לי שהיה כהן? ואני שכחתי אז המקור שהוצאתי ממנו הדברים האלה ואחר זה מצאתיו ביוחסין (דפוס זאלקאווא ה"ב דף ע"א ע"א) שמה נאמר בפרוש שהיה כהן, ובודאי לא מלבו אמר זה והיה לו מקור מאיזה קדמון.

בם, (ואשר נמצאו קצת מהם עוד היום אתנו בלשון יונית) הנקראים אפוקריפי[1] וכן נמצאו עוד היום כמה חבורים בדה"י והחכמה וכו' ג"כ בלשון יוָני מאריסטובלוס היהודי, ומבְני הכהנים היה (ככתוב על ספרי חשמונאים), ורבו של תלמי המלך (Ptolem Fiłomet), ומפילון הנ"ל, ומאחד מגדולי יחוסי הכהנים והישרים מחכמי הפרושים הירושלמים האחרונים יוסף בן מתתיהו, ועיין בספרו נגד אפיאן איך יורה שהיהודים מזמן הנביאים והלאה עד זמנו חברו וחרשו הרבה בעניני החכמות והמדעים, ושהרבה חכמי יון כגון: פיטאגאראס, אפלטון, ואריסטוטלוס, קבלו הכמתן מהיהודים עיין שם, ובכלל הראה עאוזעביוס שהיונים קבלו החכמות מהיהודים (Eusebius Praeparat Evang Lib XI[2]).

---

[1]) עיין מ"ב (שער ג' פ' ט"ו בהערה), ואל יעלה על הדעת שכל דבר היה אז אסור לכתוב חוץ מהתנ"ך; כי רק פרושי התורה מה שנוגע לדין היו אסורים. ומדברי הרמב"ם נראה שגם פרושי התורה והמשנה היו מותרים לכתוב לאיש איש בפני עצמו מחכמי ישראל, אבל לא לרבים ובפרהסיא, עיין בהקדמתו לספרו היד ולסדר זרעים, ואם נעיין בתלמוד ומדרשים נמצא שהיו לחכמי ישראל מני אז פרושים על תנ"ך כתובים בצדי התנ"ך שלהם, כדאמרינן: בתורתו של ר' מאיר היה כתוב והנה טוב מאד זה מות ע"כ, וכן: משה דומה מפני שעיר שמצאו כתוב בספרו (ירושלמי דתענית פ"ה), ור"מ היה קודם רבינו הקדוש, ובודאי היה זה פרוש על תנ"ך שכתב לעצמו על דרך הפשט, או ע"ד הדרוש והרמז, ואריסטובלוס הנזכר כתב חבור גדול פרוש על התורה, בלשון יונית, עיין ספרנו מ"ב, וכן פילון כתב ג"כ פי' על התורה בלשון יונית, ובחבורו חיי משה כתב הרבה רמזים על כמה פרשיות שבתורה על ענין הסנה ובנין המשכן ובגדי הכהנים, וכל אלו היו הרבה שנים מאד קודם רבינו הקדוש, ודברי הימים ומליצות ומדות ומוסר מותרים היו לכתוב לכל הדעות, וכן ספרי פילוסופיא וסתרי תורה, אבל אלו (ר"ל סתרי התורה ופילוסופיא) היו מחויבים לכתוב דוקא ברמזים וחידות (עיין לעיל) כדי שלא יפלו ביד ההמון הבלתי ראוים לזה, וכן התרגומים היו מותרים לכתוב [אף שמשמע במקומות מעטים מהתלמוד ובקצת ספרי האחרונים שהיו התרגומים אסורים (ועיין רש"י בפרק כל כתבי מענין תרגום יונתן, ועיין יוחסין בשם ר' גמליאל), וכן האגדות, (עיין שמות רבה פ' מ"ז בד"ה המקרא במכתב, המשנה והתלמוד וההגדה ע"פ), ותפלות, וכדומה], וכבר קבלתי מאמרי התלמוד ומפרשיהם והפוסקים ובעלי אסופות, ובארתי בעזה"ש, מה היה מותר לכתוב ומה נאסר, ואין פה מקום לזכרם, כי כמעט יעלה לחבור קטן, וברצות ה' דרכי הנני להביאם בספרי בית האוצר באחת המחברות לשלחם ע"פ חילוק לשמוע מה יענו חכמי לב ע"ז, ואם כוונתי לדעת האמת, והיה זה שכרי, ויהי שם ה' מבורך.

[2]) דבר זר ונפלא מצאתי בדברי החכם הגדול רבי מנשה בן ישראל, וראיתי להעתיקו פה, אם שבאמת לבי נוקף מלהאמין זאת, כי לא ראיתי זולתו מי שהביאו, אך יען שהיה החכם הזה חכם גדול מאד בהרבה לשונות ובחכמות, מוסף על ידיעתו בתלמוד, והיה מפורסם גדול ומכובד אצל המלכים והשרים וחכמי האומות כנודע ומחבר גדול; ע"כ לא חדלתי להביא דבריו הנה ועל הקורא המבין לשפוט, וז"ל (נשמת חיים מאמר ד' פ' כ"א): וגם הוא

פרק ק

כת הפרושים לא היו כלם מלומדים (כמו שחשבו קצת), אבל מהם היו מלומדים, ומהם בלתי מלומדים. המלומדים נקראו חברים, והיחיד חבר [1]), וזולתן עמי הארץ, והיו עמי הארץ מבוזים מאד בתכלית הבזיון (עיין פסחים פ"ג, שבת פ"ה), וביתר מקומות מהש"ס [2]) ואולם המלומדים הגדולים שהיתה תורתן אומנותן נקראו בשם תלמידי חכמים. התאר ת"ח הוא ע"ד ענוה, לדעת התשבי, (והוא כמו שנהגו היונים בשם פילוסוף), ובלשון האמוראים נקראו רבנן, והיחיד צורבא מרבנן, והנסמכים נקראו בשם רבי (עיין בספרנו ת"ב צ"ד 82). ותאר חכם נופל בתלמוד גם על חכם באיזו חכמה או בתנ"ך, ואולם ת"ח או צורבא מרבנן אינו נופל כ"א

(פיטאגאראס היוני) לדעת אלכסנדר פוליסטור (Alexander Polyhistor) למדה (אמונת הגלגול) ושמעה מיחזקאל הנביא, אשר היה רבו (של החכם הזה) וכו', ודאי שרבו נביא ה' אשר קבל, מסר לתלמידו הגון (החכם הזה), אשר אמברוסיאו (Ambrosius) חכם מחכמי אומות העולם באגרת שלוחה לאירינאו (Irenaeus) גוזר ומקיים היות הסכמה כוללת היותו (פיטאַגאָראַס) עברי, וקלומינטו (Clementi) אלכסנדרוני בספרו החמישי מאמת שנמול היה, עיי"ש דברים הרבה. — אמת הדבר שהיה פיטאגאראס נמול, וכן הביא גם החכם שלעצר L. A. Schloecz. Welt. gesch, T. II. S. 280. בשם סופרים נאמנים, אבל אמר שנמול אצל המצרים (עיין בספרנו בית האוצר שהמצרים היו ג"כ נוהגים למול א"ע). והיה אז יותר מבן עשרים ושתים שנה, אחר שנסע מן סאמאס (Samos) (עיר מולדתו באיטאליע) למצרים דרך ארץ כנען ולמד אצל כהני מצרים המסתירין (ר"ל סודותיהם) עיי"ש. ויוכל להיות שנמול מהיהודים בארץ ישראל, כי שמה נתעכב ימים רבים, כמו שכתבו הרבה מסופרי הנוצרים שהתבודד עצמו בהר הכרמל מקום שהתבודדו אלישע ואליהו) אבל היותו עברי הוא דבר חדש.

[1]) נקראו כן לפי שיש לת"ח צוותא וחברותא (עיין רמב"ם דמאי פ"ב מ"ג וברכות דף למ"ד ע"א בפירוש המשניות) והוא לשון: חבר אני לכל אשר יראוך (College), ואמרו בפ' ד' דבכורות: חבר ונעשה גבאי דוחין אותו מחברותו, וכן נקראו גם היום המלומדים בחכמה אחת וכדומה איש מרעהו בשם חבר (קאללעגע), ובכלל חברים.

[2]) ודע שיש הרבה מיני עם הארץ, וכמבואר בתלמוד, וזה העם הארץ שדברו בו בתלמוד לגנאי, הוא עם הארץ סתמי, שלא נודעו עדנה מעשיו הטובים שהוא עפ"י רוב הולך בשרירות לבו, ועובר על התורה והמצות, והחשוד על גזלה וגנבה ורציחה, וכדומה, אבל אם נודע בברור שעם הארץ זה מקיים מצות התורה והוא ירא שמים ועושה משפט וצדקה בארץ, ונהג כשורה, עם הארץ זה הוא יקר וחביב מאד, והרי הוא בכלל צדיק וישר. וזה עם הארץ שקבל עליו דיני חברות, נקרא ג"כ בשם חבר, כמו שבררנו די באר מהתלמוד בקונטרס האחרון, הוא חלק השלישי מספר זה בית יהודה, נקוב בשם זרובבל.

על מי שקרא (ר"ל חכם בתנ"ך) ותנא (ר"ל חכם בהלכות ובתלמוד [1]).

וכמו שהיו עמי הארץ בתכלית הבזיון אז, כן היו הת"ח בתכלית היקר והמעלה והכבוד, ועפ"י רוב נמצא בתלמוד, שאם היו מבזין לפעמים אדם אחד, וכיון ששמעו ממנו איזה מאמר של תורה, מיד כבדוהו, ואמרו: צורבא מרבנן הוא! ולפעמים עשו זאת בכוונה ורצון באתרא דלא ידעי אותם שהם חכמים, כמו אבא מניומי כאשר היה מצר לו ריש גלותא, אמר בכוון מאמר תוריי, וכאשר שמע ריש גלותא, א"ל: צורבא מרבנן הוא שבקוהו, עיין שבת (פ' כל כתבי), וכדומה, ולא מצינו כזה בשום מקום בתלמוד שיתנצל אדם באיזה חסידות, מפני שהחסידות בלא תורה אינו כלום כמבואר לעיל, ובפרט שהוא דבר המסור ללב. וכבר מוסכם להלכה בתלמוד (קדושין דף מ"ט ע"ב) (המקדש את האשה) על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו, ע"מ שאני רשע אפילו צדיק גמור מקודשת, שמא הרהר דבר עבודת אלילים בדעתו, עכ"ל התלמוד, ומזה נראה בעליל שבין צדיק גמור לרשע גמור לא נוכל לחלוט, משום שהוא דבר המסור ללב ובהרף עין ישתנה מרע לטוב ומטוב לרע, לא כן בלמוד, שהוא דבר אשר יאמרו עליו כי הוא זה, מלומד או בלתי מלומד.

ואף להבלתי יראים מהת"ח היו נוהגין כבוד גדול כנודע מאלישע אחר, וקבעו למוריו במשנה, עיין אבות: אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד, וכן קראו אותו חז"ל (ברכות נ"ו ע"ב) בשם תלמיד חכם וחשבו אותו בין בן עזאי ובן זומא ביחד בשם ג' תלמידי חכמים [2]), ואמרו: אם ראית ת"ח שעבר עברה וכו' ובהפך ע"ה, וכמו שאמרו: ואם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו (שבת דף ס"ג). — ואמרו (סוף הוריות): ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. — ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, ואמרו: אין נותנין מתנות לכהן עם הארץ (חולין דף קל"ג) [3]), ופירוש

---

[1]) אמר המחבר: להלן (פ' קי"א) דברנו מאלה שמות התארים ברחבה, ודע קורא נעים! שלהחכמים בעלי המשנה והתלמוד והבקיאים בהלכות היו עוד שמות תארים בכלל, המורים על כבוד ויקר כגון בונים או בנאים (מפני שעסקו כל ימיהם בתורה ובחכמה שהמה בנינו של עולם), (והתאר הזה נראה שלקחו ג"כ אח"כ חכמי העמים אל חברת האחים המאסאנען הנקראים: פרייא מויערער) וכן נקראו חכמי ישראל האלה בתאר רובים (מלשון רובה קשת) מפני שקולעים אל מטרת האמת בחכמתם, וכן נקראו בתאר זה בני ר' חייא בפרט בפרק קמא דחולין, ועוד שמות תארים כיוצא בהם.

[2]) ומה שאמר רבא (יומא דף ע"ב ע"ב): כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח? הכוונה לקבל שכר, אבל התאר תלמיד חכם לא נוכל לשלול ממנו ובפרט מהיסוד המונח שהעתקנו לפני זה מתלמוד קדושין (דף מ"ט ע"ב).

[3]) ההפלגות והגוזמאות שהרבו חז"ל לגזם נגד עם הארץ יהודי כפי הנראה לקחו זאת ג"כ מהיונים (כמו שהבאנו פה להלן בשם אריסטוטלוס), ומכאן וכיוצא בזה יש תשובה נצחת

עם הארץ „וועלטליכער“ ר"ל איש שבקי בהויות העולם, אבל מי שאינו בקי אפילו בהויות העולם נקרא בור, ולדעת הרמב"ם במורה ע"ה אין לו חלק לעוה"ב כי אין לו השארת הנפש; כי אין השארת הנפש כ"א למי שעוסק במושכלות

למתנגדי התלמוד שכתבו שטנה נגדו, כאייזענמענגער (Aisenmenger) והדומה לו, ששמחו כעל כל הון במצאם שנים או שלשה מאמרים בתלמוד ע"ד הפלגה וגוזמא (שכבר נשמטו היום מהתלמוד ע"י חכמי הדור), שיצאו מפי איזה יחידים נגד הגוים (היידען) הבורים ועמי הארץ שהיו בימיהם, שהיו באין מוסר ובאין ד"א כחיתו שדה, והיו חשודים על כל עול ורשע גנוב רצוח ונאוף וכל תועבה, והיו עובדי ע"ג במעשים מתועבים כנודע מהם.

ובכל זאת צוו חז"ל בכל התלמוד לדרוש שלומם של הגוים ולהיטיב עמהם בצר להם לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל (גטין ס"א), וכן הביא הרמב"ם להלכה (הלכות מלכים פרק שני) וסיים שם בזה"ל: הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום עכ"ל, ולא על מי שנברא בצלם אלהים צותה התורה והתלמוד לרחם, אלא אפי' על הבהמות כמו שנאמר לא תחסום שור בדישו וכיוצא בו, וצוו בעלי התלמוד ליתן להעופות והבהמות לאכול טרם שיאכל האדם בבקר, ואמרו: צער בעלי חיים דאורייתא, וזה למדו חז"ל מהכתוב על מה הכית את אתונך (במדבר כ"ב), וזה ג"כ טעם השחיטה לבהמות ועופות (לפי דעת קדמונינו, ובפרט לפי דעת חכמי המקובלים וחכמי הפילוסופים העברים). — ואולם החכמים והטובים שבגוים היו חשובים תמיד אצל חכמי התלמוד כחכמי ישראל, וצוו לברך עליהם ברוך שחלק מחכמתו, ואמרו: גוי העוסק בתורה הרי הוא ככה"ג, מעתה יסכר פי דוברי שקר הדוברים עתק על התלמוד לאמר שהמה כוונו בקצת מאמריהם אל הנוצרים, חלילה וחס! וכבר הוכחנו שהנוצרים המה אצלנו בכלל אחים כי מקיימים כל המצות השכליות הכתובות בתורת משה, ומאמינים באחדות הבורא וחדוש העולם ושכר ועונש ותורה מן השמים, [ובפרוש אמר מחוקקם כמה פעמים שאין לבטל אות אחת מן התורה וקוצו של יו"ד, והשליח יעקב אמר בפה מלא (Ep. jacob. 2 Cap. V. 10.) „כי שומר כל התורה ונכשל באחת יאשם בכל“ עכ"ל, מסכים לדברי חז"ל (בפרק חלק): האומר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה דבר ה' בזה, ור' מאיר אומר (בכורות פרק ה'): החשוד על דבר אחד חשוד על כל התורה], ומאמינים בכל האותות והמופתים הכתובים בתנ"ך, גם מאמינים בתחית המתים, עיין בספרנו ת"ב, והחכם לנוצרים מיכעליס המחבר הנודע (אף שהיה מתנגד אל התלמוד) כבר הכה על קדקד אייזענמענגער. והראה שרק משנאה ואיבה כתב על התלמוד דברי שטנה, עיין בספרנו אפס דמים שהעתקנו שם דבריו.

אמר המחבר: כבר נודע השנאות והרדיפות שעשו הגוים (דיא היידען) להנוצרים, וכמה אלפים נפשות הרגו מהם במיתות משונות ואכזריות חמה, וכן עשו הגוים האלה ג"כ ליהודים אז ואחר זה, וא"כ אין מהתימה שהיו היהודים שונאים את הגוים אז בעבור זה, גם לא היה בכחם של היהודים בזמן התלמוד להשיב כתגמולם אל חיקם בפועל ממש; מפני שהיתה יד הגוים על העליונה, אז במסתרים תבכה נפש איש יהודי, ומכאב לב גרע מרי שיחו וכעסו לפני רעהו או כתב על הספר דברי נאצה וחרפות על שונאו האכזרי המריע לו,

לדעתו, וכן באמת אמרו גם חז"ל (כתובות פ' י"ג): עמי הארצות אינם חיים שנאמר מתים בל יחיו רפאים בל יקומו עיי"ש [1]. והדברים האלה של התלמוד

והיורד עד לחייו, והוא דבר המוטבע בחק טבע האדם, להשקיט בזה עכ"פ שאון דכיו, והמית לבבו וסער המתחולל בקרבו. — ויבין כל משכיל שדברים כאלה הנאמרים בתלמוד נגד הגוים, לא נאמרו לדין ולהלכה ולמצוה כמו שחשבו מתנגדנו: ד"מ המאמר „טוב שבגוים הרוג" אין ספק שהגיע לבעל המאמר הזה, לו לעצמו או למשפחתו או לאנשי עירו, ולעמו בכלל, איזו רעה גדולה ועצומה מאד מגוי אחד שהיה נודע לאיש טוב וישר, וממרירת לב הוציא דברים הללו מפיו ע"ד הפלגה וגוזמא, ובאמת לא עשו דברי בעל המאמר הזה שום רושם כלל אצל חכמי התלמוד זולתו, כי מצינו בתלמוד שגדולי התנאים והאמוראים היו למו רעים אהובים מהגוים, ואהבו אותם אהבה ואחוה ורעות, כמבואר בספרנו זה, ולא חששו כלל לבעל המאמר הזה, וכן נאמר ג"כ „הכשר שבטבחים שותפו של עמלק" (קדושין במשנה האחרונה) ובכל זאת מצינו גדולי תנאים ואמוראים שהיו טבחים ולא חששו כלל, וכן נאמר שם במאמר הזה ג"כ „טוב שברופאים לגיהנם", וכל גדולי התנאים ואמוראים בפרט הגאונים והרבנים שאחריהם היו הרבה מהם רופאים ולא חשו כלל, ובפרוש אמרו בתלמוד שהרופא מצוה קא עביד, והוא נגד המאמר הזה מקצה אל הקצה, ועיין בספרנו ח"ב (שער השלישי פ"ג מהחל ועד כלה), ומצינו לסופר אחד חכם מחכמי הגוים (היידען) הקדמונים שכתב בפרוש שטוב שביהודים מצוה להרוג, כי הלא דוד המלך היה מפורסם בין היהודים לחסיד וצדיק, ומדד שני חבלים מהגוים להמית, גם בשירי תפלותיו אמר: אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע, והרבה ענינים כזה המעידים על אכזריות הגדולה שהיתה אף אל איש הטוב שביהודים, עכ"ל; וכן מונה החכם „וואלטער" את ישראל באכזריות שעשה דוד שהזכרנו, ובאמת לא קראו כל התנ"ך על הסדר, מגודל אכזריות שעשו הגוים ליהודים כפלי כפלים מאשר גמלו היהודים להם, והקורא בספרי היסטאריע של היונים והרומיים ויתר האומות הקדמונים, יראה את גודל אכזריות שעשתה אומה לאומה, ובפרט בשנאת הדת. וגם קרוב לזמנינו שמענו וידענו מה שנעשתה בלילה אחד בפאריז (דיא בלוט האכצייט), ואין להזכיר מעשים של האינקוויזיציע האכזריה בשפניא. — הן כל אלה עשו אכזריות בפועל כפם. ומדוע יחשב לנו לחטא אם קדמונינו הורשו להם לדבר עכ"פ מכאב לב על שונאיהם אשר הרעו למו בפועל.

ואחר העיון מצאתי בתלמוד ירושלמי ובמסכת סופרים (פט"ו) הגירסא הנכונה „טוב שבגוים הרוג בשעת מלחמה". — ובמכילתא גירסא אחרת, והיא היותר נכונה (הובא ברש"י שמות י"ד ז' וכל רכב מצרים), וז"ל: „מהיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מצרים, הרי נאמר וימת כל מקנה מצרים וגו'? משל מי היו: מהירא את דבר ה'; מכאן היה רבי שמעון אומר כשר שבמצריים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מוחו" עכ"ל. — ובספרנו זרובבל דברנו מזה הרבה בעזרת השם.

[1]) הפרש גדול היה אף בקיום המצות בין ת"ח ובין ע"ה בימי חכמי התלמוד, וכמו שיש הרבה הנהגות ודינים וחומרות בתלמוד שלא כוונו בהם כלל אל עמי הארץ (עיין ב"מ דף ס"ז ע"ב וברש"י שם), כי מה להם ולמדות חסידות, ולהרבות במצות יותר ממה שכתוב בתורה. והרבה ממה שאמרו חז"ל והוסיפו בדינים והנהגות וחומרות כלם מדות חסידות הם,

והרמב"ם שהזכרנו פה המה נובעים מלמודי אריסטוטלוס היוני, כמו שמצאתי שהוא אוחז בדעה זו בשתי ידים, אך חכמינו ז"ל בחכמתם מצאו אסמכתא מן הכתוב כדרכם. — ודע שהמאמר הזה בתלמוד כתובות שהזכרנו „עמי הארצות אינם חיים" וכו', הוא דעת ר' אלעזר תלמיד ר' יוחנן [הוא ר' אלעזר בעל המאמר במסכת פסחים „עם הארץ מותר לקרעו כדג"]. וכשמוע רבו ר' יוחנן את המאמר הזה מפי תלמידו זה ר' אלעזר „עמי הארצות אינם חיים וכו'" גער בו ר' יוחנן, אז חזר ר' אלעזר מדרוש זה, עיין שם בתלמוד כתובות. — [וראה נא דבר נפלא שזה הוא ר' יוחנן בעל המאמר: שאפילו המקיים רק מצוה אחת מן התורה בשלמות, כבר הוא בן עולם הבא ואפילו לא קיים יתר המצות עשה (סנהדרין דף ק"א ע"א), ועיין לעיל פרק ס"א].

וכבר נודע שכל הדרשות בפסוקים שאינם בדברי הלכה, ורק מאגדות, אין מהחיוב לאיש הישראלי תמיד לקבלם, כי אינם בקבלה, וכל חכם דרש לו מדעתו — והמה לפעמים כקיקיון דיונה שבן לילה היה וגו' — כי בתורה שבע"פ לא נכללו כ"א ההלכות (ר"ל באורי המצות), אבל לא ההגדות והדרשות כי הם אינם בקבלה.

ולא כוונו אלא לתלמידי חכמים החסידים וכן כוונו כל הפוסקים ראשונים ואחרונים לפעמים בהוספות הנהגות והחומרות והדינים הרבים כ"א לת"ח החסידים; כן יש הרבה אזהרות ואיסורים בתלמוד ובפוסקים שלא נאמרו רק לעמי הארץ, אבל לת"ח לא נאסרו, ומכ"ש מי שתורתו אומנותו פטור אף מכמה מצות שבתורה, ומה חמורה בתורה מאזהרת רבית ונשך ושנינו (בפרק איזהו נשך דף ע"ה ע"א) תלמידי חכמים מותרים ללוות זה מזה ברבית, מאי טעמא מידע ידעי דרבית אסורה ומתנה הוא דיהבי אהדדי עכ"ל, ומה חמור מהשני לאוין הגדולים לא תקום ולא תטור, וחכמי התלמוד הורו לנו: כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח, ומה גדולה מצות פריה ורביה שהיא מצוה הראשונה בתורה, עד שאמרו חז"ל: מי שמונעה כאלו שופך דמים וממעט את הדמות (כמו שאמר בן עזאי יבמות פ' ששי), ות"ח שחשקו בתורה פטור ממצוה זו, ובן עזאי זה בעצמו יוכיח עיי"ש בתלמוד. ומה מגונה הגאוה שהזהירו עליה הנביאים והחכמים וצוו להתרחק ממנה עד קצה האחרון, כמו שאמרו אבות העולם: מאד מאד הוי שפל רוח, אבל לת"ח התירו חכמי התלמוד להתגאות קצת שמינית שבשמינית. מה מגונה התפארות ותהלת עצמו, וחז"ל התירו לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא. מה חמורה אמירת השקר, והתירו לת"ח לפעמים למימר עבדא דנורא אנא (עבודת האש אצל הפרסיים בזמן האמוראים) לא יהיבנא אכרגא. מה החמירו חז"ל בעונש המתפלל בביתו ביחיד ואינו מתפלל בבהכ"נ ומכ"ש בעשרה עכ"פ בביתו, ולתלמידי חכמים שתורתן אומנותן מותר להתפלל תמיד בביתם, אף בלא מנין עשרה, עיין אלפס ברכות פ"א וברבינו יונה שם מה שהביא בשם מורו ז"ל (וכן כתב על עצמו הגאון מהר"מ חאגיז בספר המצות שלו שהתפלל תמיד ביחיד בביתו), והרבה כיוצא בהם. ועיין מה שכתב הגאון בעל הבונה בעין יעקב (יומא דף י"ח ע"ב) על המימרא שם בד"ה: רב כי מקלע, עיי"ש דברים נכבדים המסכימים בכלל לכל מה שכתבנו עד הנה.

פרק קא

בפרושי התורה לא נפלה מחלוקת גדולה ולא שנויים אצל חכמי הפירושים, המה חכמי המשנה, עד אחר דור השביעי (והוא ג״א תשכ״ח) והוא דור הלל ושמאי (שהיו ראשי הסנהדרין וגדולי חכמי המשנה). ואולם אחר זה כשקמו תלמידי הלל ושמאי ותלמידי תלמידיהם שנמשכו כמה דורות רצופים, רבו המחלוקת ביניהם בפרושי התורה, ונעשה התורה כשתי תורות כמו שאחז״ל (סנהדרין פ״ח ע״ב), (ועיין רש״י ב״מ ד׳ ל״ג ע״ב). ולא היו משגיחין אז על דברי הראשונים שלא היה היחיד רשאי לעמוד על דבריו, ומחויב היה לעשות כדברי המרובין כמצוה בתורה: אחרי רבים להטות; אבל כל אחד מתלמידיהם היה נוהג כסברת עצמו מבלי חש לדברי זולתו, כמו שאמרו (בפ״ק דיבמות) שבית שמאי עשו כדבריהם (ועיין שם בתוספות ובמהרש״א בחדושי הלכות). ומצינו (חולין קי״ו ע״א) במקומו של ר׳ יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, במקומו של ר׳ אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחם לעשות כלי ברזל למילה בשבת, עיין הקדמת הרמב״ם לסדר זרעים, ועיין שם בתוספות ובמהרש״א בחדושי הלכות. ועיין בשה״ק (ה״א בערך ר׳ עקיבא בד״ה: והנה ראינו הדורות האחרונים ובפרט החכמים וכו׳) מדבר המחלוקת בין התנאים ואמוראים, ומביא שם המחלוקת מר״ג ור׳ יהושע וקפדנותם, וכן מבבא מציעא פרק הזהב המחלוקת דר״א ור׳ יהושע, והקפדנות של רב הונא נגד רב ענן בכתובות בפ׳ מציאת האשה ע״ש בשה״ק, וכן ידוע מתלמידי ר׳ מאיר שהיו קנתרנים (בפ׳ האיש מקדש) [1].

בערך זמן ג״א ת״ק נעתקה התורה לתלמי ע״י ע״ב זקנים ליונית, עיין הדרת זקנים [2].

---

[1]) אמר המחבר: נמצאת הגה״ה בשה״ק שם מאיש לא נודע שמו שצועק ככרוכיא על הגאון בעל שה״ק אשר שלח לשונו לדבר על חכמי התלמוד הנזכרים עיי״ש, ובאמת נהגו מחברי התלמוד רבינא ורב אשי כמו שנהגו כותבי התנ״ך שלא כסו דבר מגונה ממלכיהם נביאיהם כהניהם וכו׳, וזאת לעדה על אמתת ספורי התנ״ך וכותבי התלמוד.

[2]) בספר הזה תמצא כל המאורע השייך לענין הזה (והיא העתקה מספר אריסטיאה) וכן תמצא בתלמוד ומדרשים הרבה מזה, ובפרט ביוסיפון ופילון.

אמר המחבר: הספור הנודע בתלמוד שתלמי המלך הכניס הע״ב זקנים הללו איש איש לחדר מיוחד והיתה העתקתם מכוונת וכו׳, כל הספור הזה מספרים ג״כ הרבה מגדולי ראשי הנוצרים הקדמונים, ויוסטיניוס (Just. in cohortat ad graec.) מספר הדבר הזה אות באות כמו שמספר התלמוד, ומעיד שהוא בעצמו ראה עוד את הע״ב חדרים הללו בחורבנן.

שער החמישי

פרק קב

בימים ההם והוא ג"א תתכ"ח ליצירה נחרב הבית השני ורבו הצרות והשעבודים ובעבור זה אזלת יד החכמה והתורה והיתה קרובה להשתכח, עמד רבי[1]) הוא רבינו הקדוש[2]) [אחרון התנאים וראש האמוראים והוא רבי

---

[1]) התאר רבי ניתן לכל התנאים כנודע (עיין לעיל ועיין להלן בפרקים הבאים) וגם אותן הנשיאים שהיו נקראים לפעמים בתאר רבן היו נקראים בתאר רבי ג"כ, ונסמך תמיד רבן ורבי אל שם עצם הפרטי, ואולם החכם הגדול בדורו נקרא בתאר רבי סתם אף בלי הזכרת שמו העצם; כי ניכר לגודל פרסומו בזמנו כי רק לו נאוה התאר הזה, לכן נקרא ר' יהודה הנשיא היותר גדול בדורו בשם רבי סתם, וכן רבן יוחנן בן זכאי נקרא לפעמים במדרש ובאבות דר' נתן בשם רבי סתם, וכן רבן גמליאל (זקנו של רבי יהודה הנשיא הזה) נקרא בתוספתא ובירושלמי בשם רבי סתם (ועיין יוחסין דפוס זאלקאווא ח"א דף כ"א ע"ב), וכן היה נקרא כל אמורא בתאר רב ונסמך תמיד אל שמו הפרטי, ואולם אבא אריכא (עיין להלן פרק הזה) להיותו רבן של כל הגולה (עיין רש"י ביצה פרק קמא) היה נקרא רב סתם מבלי הזכרת שמו הפרטי, וכן מר (נרדף עם רב) סתם, והכוונה בו תמיד אבא אריכא זה, כמו: אמר מר, פירושו אמר רב, והיינו אבא אריכא.

[2]) הטעם למה נקרא רבינו הקדוש מבואר בתלמוד, ואולי כנוהו ככה בעבור המנהג אז ברומא לפעמים לכנות את כל מחזק הדת בשם קדוש, וכן לגדול ומכובד מן הקיסרים, כמו שמצינו בספר המשפטים לרומים, שהרומים קראו את הקיסר יוסטיניאן (Justinian) מוסף על תאריו גם בתאר Sacratissimus (Dominus noster, Princeps) ר"ל רבינו, נשיא הקדוש,

והיה יוסטיניאן (Justinian) הקיסר רומי הזה אחר רבינו הקדוש, ונודע שיוסטיניאן זה היה ג"כ המאסף והמקבץ לכל ספרי המשפטים והתורות מכל הקיסרים הרומיים שקדמוהו, וחברם בספר וסדרים (כמו שעשה רבינו הקדוש) ונקרא הקבוץ הזה על

יהודא הנשיא אחד מהמכובדים הגדולים שהיו אז נשיאי ישראל אצל קיסרי רומא עיין בספרנו תעודה בישראל ¹) [רבינו הקדוש היה בשנת ג"א תתקמ"ט

שמו עד היום. — ותדע קורא נעים! שרשות לנו מקדמונינו בדבר שאינו נוגע לדין ולהלכה להות דעתנו אף נגד חכמי התלמוד, ביחוד בבאור המלות, ובפרט ששני התלמודים ירושלמי ובבלי אינם מסכימים לטעם אחד בענין רבינו הקדוש הנ"ל, ובספר הזוהר וספר לבנת הספיר נמצא עוד טעם אחר למה נקרא רבינו הקדוש, עיין יוחסין (דפוס זאלקווא ה"א דף מ' ע"א). ולדוגמא שמותר לומר נגד התלמוד ע"ד שכתבנו יעיין הקורא במוסף הערוך ערך הגמא בשם רבינו חננאל, ובהקדמת ספר מגלת אסתר לספר המצות, ועיין יוחסין (דפוס הנ"ל דף ל"ב ע"א) בשם ר' אלעזר בן עזריה שאמר נגד התלמוד בענין הרי אני כבן שבעים שנה, ובתוספות איתא (ב"מ דף נט ע"ב) בתנור של עכנאי שאמרו שם האמוראים: מאי עכנאי? אמר רב יהודה אמר שמואל שהקיפו דברים כעכנא זו (ר"ל נחש) וטמאוהו עכ"ל התלמוד, וכתבו התוספות ושמא בעל התנור שמו כן (ר"ל עכן, כי הוא שם עצם פרטי לאדם נמצא ביהושע) עיי"ש בתוספות, ואגב ראוי להעיר על גרסת התוספות שם שחכן בחי"ת נ"ל, ובאמת העי"ן והחי"ת אחת הנה במבטא לפעמים בלשונות המזרחיות, ועיין תוי"ט (כלים פ' ה' מ' י') בתנור עכנאי (בן דינאי). — ונשוב הפעם למה שטענו על קריאת שם רבינו הקדוש, שהוא נשאל מהרומיים, ובררנו כמה פעמים שחז"ל השתמשו הרבה ע"ז הדרך, ובפרט בתארים לגדוליהם וחכמיהם העתיקו מתארי הרומיים, כגון נר ישראל, פטיש החזק, שהמה תארים שתארו הרומיים לחכמיהם, ועוד היום יכונה אצל הנוצרים גדול הדור ולב חריף בתאר (Lumen mundi) ר"ל מאור העולם, אור עולם, וכן נהגו האמוראים בתארים הלקוחים מהפרסיים והבבלים, ואחריהם הגאונים בתארים הלקוחים מהערביים נר המערבי, הנשר הגדול, וכן כל התארים הרבים זולתן הנהוגים גם היום אצלנו, מהערביים היו לנו, וגם הרבה לקחו אז חכמי איטאליא העברים מלשון לאטינא ואיטאליאנית, והגיעו גם לנו.

אמר המחבר: החכם בעל מאור עינים (פרק כ"ב) אמר שהיו שני רבינו הקדוש, ומוכיח זאת ממה שאמרו בתלמוד קדושין (פרק ד') ומדרש קהלת (פסוק וזרח השמש): יום שמת ר' עקיבא נולד רבי הנקרא רבינו הקדוש, והרי במכילתא דבשלח (פרשת השירה) תמצא: א"ר עקיבא דבר השיח לי רבינו הקדוש, וכו', הרי קדוש קדום? אף שיוכל להיות שטעות הוא מפני שבשמות רבה גרים ר' אבא, עיי"ש. — ואני תמה מאד על החכם בעל מאור עינים, שנעלם ממנו שהיה גם אמורא ר' עקיבא, ועליו כוונה המכילתא, ועוד רבים ר' עקיבא.

¹) רבינו הקדוש נעשה נשיא ע"י הקיסר מרומא (עיין רש"י שבת קכ"ב ע"א, ותוספות מנחות ק"ג ע"ב בסופו), וכן היו ממונים אח"ז בבבל ובפרס הנשיאים שהיו נקראים ראשי הגולה מהסכמת המלך, וכבוד גדול נעשה להראש גולה במדינה, והיה לו שלטנות רב, עיין מזה ביוחסין, בשבט יהודה, ובשלשלת הקבלה, ועוד בזמן ר' בנימין בעל המסעות (היה ד"א תתקל"ג) היה ראש גולה כזה בבגדד, שליט על הרבה קהלות ושמו ר' דניאל בן חסדאי עיי"ש, והנשיאים היו ממלכות בית דוד, והרבה מחכמי התלמוד היו למו אוהבים

ליצירה[1])] וקבץ כל חכמי דורו והעמיד ב"ד הגדול והתיר עמהם לכתוב פרושי התורה על ספר[2]), אמרו: מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל תשתכח תורה מישראל, ומצאו לו סמך מן המקרא: עת לעשות לה' הפרו תורתך, וכתב הוא ז"ל ובית דינו הבאורים שבעל פה על התורה, וסדרם בששה סדרים, וסמנם זמ"ן נק"ט, והם נקראים בכלל בשם משנה (ר"ל באור בעל פה) כמו: ושננתם לבניך (דברים ו') ר"ל תבארם בעל פה (מינדליך ערקלערן, איין שערפין) (ועיין שרשים לרד"ק שרש שנן), וכמו שפרש רש"י ז"ל שם בפסוק הזה ושננתם על פי התרגום אונקלוס (כמבואר לעיל פרק נ"ה), והוא משרש שנן, [ומזה לדעת התרגום יונתן בן עוזיאל והרד"ק (בשרש שנה) יושבת בירושלים במשנה (מלכים ב' כ"ב) בית המדרש, כמו שתרגם שם יונתן בית אולפנא (Schola בלשון רומית)], וכן מזה: כתב נשתון (עזרא ד') ר"ל כתב מפורש, והוא לדעת המדקדק הרזה"ה מן שרש שון ושנן, ועיין שרשים לרד"ק, ובלשון ארמית בתלמוד נקראת המשנה בשם מתניתא (ובתי"ו דגושה כדין אחר תנועה קטנה, אעפ"י שנכתבה ביו"ד, כי הוא מדרך לשון התלמוד, מפני שאין בו נקודות, להוסיף יודי"ן גם ואוי"ן, כמבואר להלן) והוראת שרש תבה זו מתניתא בלשון ארמית בכל סעיפיה הוא הגדת בעל פה (זאגען, מינדליך ערקלערען), ולמען תספר (שמות י') תרגם יונתן דתתני, ויספר משה (שם י"ח) תרגם יונתן ותני, ויגד לשני אחיו, תרגום ירושלמי ותני (ער ערקלערטע, ערצעהלטע), וענתה שמה כימי נעוריה תרגום ויתנהון תמן (כן גרס הערוך ערך תן, ואולם הרד"ק גרס (ויתנון), ומזה תרגם

ורעים מלכים ושרים וחכמים במדינות שגרו, כגון רבי יהודה הנשיא (הוא רבינו הקדוש הנזכר) היה לו אוהב ורע נאמן הקיסר אנטונינוס (י"א שהוא אנטונינוס פיוס, והרבה אנטונינוס היו), וכן אבא אריכא (הוא רב חברו של שמואל) היה לו אוהב ורע נאמן שר גדול בבבל ארדבן שמו, וכן שמואל (חברו של רב הנזכר) היה לו אוהב ורע החכם אבלט מחכמי הפרסיים, והרבה זולתן, ועיין לעיל בספרנו מהפילוסוף שהיה חבר לארבעה זקנים ר"ע וחבריו.

[1]) הרב הגדול רבינו משה מקוצי בהקדמתו לספרו הסמ"ג כתב שנכתבה המשנה אחר שעמדה אמונת ישמעאל, ולא הסכימו מן השמים שתהיה כתובה לפני עמידת אמונה זו עכ"ל, והוא שבוש, כי אמונת מחמד היתה אחר כתיבת המשנה בערך ר"ן שנים, ואף התלמוד בבלי נכתב קודם אמונה זו ומכ"ש התלמוד ירושלמי (עיין להלן פ' ק"ט ופ' ק"ו). ואולי יש בדברי מהר"מ מקוצי שהזכרנו איזה תקון הלשון וד"ל:

[2]) מכאן ראיה שהספרי וספרא ומכילתא (עיין להלן פרק ק"ד) ואבות דר' נתן (עיין להלן פרק קט"ו), לא נכתבו ממחבריהם שהיו קודם רבינו הקדוש, כפי שמיחסים להם הספרים האלו, ועוד ראיה ברורה מכאן שרשות בכל זמן לגדולי הדור לקבץ ב"ד גדול וכללי מכל הגולה לתקן הדת כפי ההכרח במקום ובזמן.

אונקלוס ושננתם לבניך, ותתנינון¹)] וכן בתלמוד אצל אמו של ר' טרפון: ותניית להון עובדא, ר"ל ספרה להם המעשה, ומקורו נמצא בלשון הקדש, והוא משרש תנה, ומזה: יתנו צדקות ה' (שופטים ה') (ערצעהלען, ערקלערען), לתנות לבת יפתח (שם י"א) (אויסרעדען פערסואדירען), ומזה: אתנן, אתנה, וכל ענפי השרש הזה, ומזה בתלמוד תנאי (פעראברעדונג), ר"ל כפי המְדֻבָּר, ועיין שרשים לרד"ק שרש תנה.

ולפי מה שבארנו עד הנה תהיה משנה, ממש מה שהוא בלשון רומית (Scholiast) (איינע קורצע ערקלערונג, אויסלעגונג), והבינוני פועל שונה (שונה הלכות וכדומה) והשם בתלמוד תנא הכוונה (Scholiast) (איין אויסלעגער), וכמה פעמים בררנו שחכמי המשנה לקחו למו לקו את לשון רומית.

וקרא רבינו הקדוש את הבאורים האלה שבע"פ שעל התורה בשם משנָה, כמו שקרא משה רבינו ע"ה את הבאורים שנתן לתורה בערבות מואב (עיין לעיל פרק נ"ה) שנאמר הואיל משה באר את התורה (דברים א') בשם משנֶה, כמו שנאמר: משנֵה התורה הזאת (שם י"ז, יהושע א') [ובא בציר"ה מפני הסמיכות], ואך למען ההבדל נתן רבינו הקדוש לתבה זו משנה משקל חדש בקמץ, משנָה, לשון נקבה, ועיין להלן פרק ק"ה בהערה שלישית מענין שנוי המשקלים בלה"ק). (ובעבור זה הסמיכות משנת, והרבוי משניות, ובכנוי משנתי משנתו, ובתאר משנה אחת, משנה זו), ואולם משנה התורה הנזכר, הוא זכר מן הנפרד משנֶה (בסגול), וכבר בררנו לעיל שרשו של משנֵה תורה שהוא מן יסוד שרש שנן [וכן הוא דעת הרד"ק בשרשיו שרש שנה בשם יש מפרשים, וכן לדעת הרד"ק בדעת המתרגם יונתן, והיא יושבת בירושלים במשנֶה (מלכים ב' כ"ג)], ודע שגזרת נחי למ"ד ה"א וגזרת הכפולים משותפים לפעמים בתכלית הוראתן, כמו: גלל גלה, חזז חזה, סלל סלה, וכדומה, ויהיה כאן משנה תורה מרכב מן שני שרשים מן גזרת הכפולים שנן ומן נחי למ"ד ה"א שנה. — (ומזה הפעל עבר לנסתרים שנו חכמים, והבינוני פועל שונה²)ובפִעֵל משַׁנִים,

---

¹] וכל זאת מצינו בתרגום יונתן (יחזקאל כ"א) שתרגם חרב הוחדה „תִּתְנֵי" מרטה תרגם ג"כ „אישתנינת", ומזה נראה בעליל שבלשון העברית שרש שנן (ושננתם לבניך) הונח על שנינה (שערפען) ועל הדבור (רעדען).

²) אמר המחבר: הבינוני פועל שׁוֹנֶה בלשון עברית הנמצא בתלמוד יבוא בתלמוד ג"כ בלשון ארמית תּוֹנֶה „ותָּנָא תוֹנֵא" (ונראה שגם דעת הערוך כן, ולא כמו שקוראין תוּנָא — וכבר הוכחנו שמקורו בלשון הקדש מן יתנו צדקות ה'.

ויען שאין באור האמתי של מליצה זו „ותנא תונא" וכוונתה האמתית נודע למלמדי זמננו לקוצר באור המפרשים, וביחוד אחר שבא אלי החכם פינגער המעתיק הש"ס וכבדני בדף אחד ממסכת בבא מציעא שהדפיס לדוגמא, עם ת"א ובאור, והוא מדבר שם בבאור

הבינוני לרבים וכדומה), ואינו נגזר משנה תורה מן שנה לבד, כמו התאר וכסף משנה, משנה כסף, משנה שברון, משנה שכר שכיר, והרבוי מאלו

ותנא תונא (שם בב"מ דף ג' ע"א) כאשר העתיק דבריו בסוף הענין הזה, וראיתי שלא ירד לעומק כוונת רש"י, ע"כ באתי לחוות דעתי בעז"ה, בבאור מליצה זו ותנא תונא, ומצאתי מקום לשפתהו פה בספרי הזה אשר כבר נשלם זה כמה שנים, ואומר:

אם נדקדק היטב בש"ס, נמצא כאשר מביא איזו הלכה בשם איזה אמורא (שלקח בלתי ספק הלכה זו מאיזו ברייתא קדמונית) אזי מביא אחר מאמרו ראיה מאיזו משנה לחזק דברי האמורא בזה, שכבר נמצא תנא אחד ששונה כדוגמא של הלכה זו שלפנינו ומזה יצאה הלכה זו שמביא האמורא, והוא הנקרא תנא דמסייע (ר"ל אל האמורא), וזה שאמרו לפעמים בתלמוד מתניתא מסייע ליה (ר"ל אל האמורא שאמר הלכה זו), ולפעמים במליצה אחרת ותנא תונא (ר"ל וגם נמצא כבר תנא אחד שתונא ר"ל ששונה דוגמתו, ויהיה התנא הזה סייעתא לאמורא זה), ועיין קדושין (דף כ"ה ע"ב) שמביא התלמוד על דברי רב ששת „ותנא תונא", ר"ל כבר נמצא תנא אחד ששונה דוגמת הלכה זו של רב ששת האמורא (ודברי התנא הזה נמצאו בסדר קדשים), וזה שאמר רש"י שם, ותנא תונא! כלומר מצינו תנא שלנו המסייעני בזאת עכ"ל, וכוונת רש"י ג"כ כמו שפרשנו תונא מלשון שונה, ר"ל ששונה דוגמא זו שלי, ובעבור זה הוא מסייעני, ואין כוונת רש"י כמו שחושבים רבים בפרוש רש"י (בב"מ דף ג') שתונא פרושו סייעתא; כי לא בא רש"י לפרש באור המלות פה כ"א הכוונה, והבן. וכן שם בקדושין (דף ס"ה ע"ב ודף ס"ו ע"א) שמביא שם התלמוד שלש פעמים ותנא תונא לדברי (האמורא) אביי לסייעתא (ודברי התנא הזה המה ג"כ בסדר קדשים בזבחים ובבכורות), וכן בב"ק (דף ק"ה ע"א) ותנא תונא על דברי (האמורא) רבא, וכן בב"מ (דף ג' ע"א) ותנא תונא על דברי ר' חייא בד"ה: תני ר' חייא (והוא אמורא). אמנם צריך שתדע שהלכה זו שלפנינו בב"מ מנה לי בידך לא נשנית בברייתא דרבי חייא זה, כי אז היה אומר התלמוד תנו רבנן, ולא היה צריך להביא דוגמא לדבריו מאיזה תנא, כי דברי הברייתות שסדרם רבי חייא המה כלם נשנו מפי רבינו הקדוש, וכיון שמזכיר התלמוד פה בלשון תני, זאת לעדה שרבי חייא בעצמו הוציא הלכה זו מאיזו משנה או מלא בברייתא קדומה, ובעבור זה לא היו מתקבלים דבריו אם לא היה מביא לו תנא דמסייע, ר"ל דוגמא לדברי איזה תנא שמדבריו הוציא שהוא מן המפורש, ועז"ז אמר ותנא תונא, הוא התנא השונה המשנה שנים אוחזין בטלית, והוא התנא דמסייע לו (ומזה תבין דברי רש"י שם). ואח"כ כאשר נושא ונותן התלמוד בדבריו של ר' חייא ובדברי התנא של המשנה שנים אוחזין, ויצא לו שאין דמיון ודוגמא כלל בין שניהם, ר"ל בין דברי התנא של המשנה, ודברי ר' חייא, ופריך התלמוד „ותנא תונא מי דמי?" והבן. ואמרו בפרק שלישי ממסכת תענית: אילפא תלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר מי איכא איניש דשאיל מנאי מלתא בדבי רבי חייא ודבי ר' אושעיא ולא פשיטנא ליה ממתניתין נפילנא מאסקריא וטבענא, — ויש לי לדבר הרבה בענין הזה ולהרחיב בו הדבור ולהורות לך קורא נעים הרבה ענינים וסוגיות מהתלמוד הנצרכים מאד לענין שלפנינו אולם אין כאן מקומו.

ועתה הנני להעתיק את דברי הרב החכם פינגער שהזכרנו, וז"ל בתרגומו של ותנא

מְשְׁנִים, ובכנוי מִשְׁנִי, משנהו. — ובחבורנו בית האוצר מחברת ג׳ הרחבנו מזה [1].

רבינו הקדוש לא קרא את הששה סדרים בשם ספרים; כי ספרים הוא שם מיוחד על תנ״ך, ואסור להוסיף ספרים כידוע, ולהבדילם קראם בשם סדרים (כמו שעשה בשם משנה שנתן לו משקל אחר בלשון נקבה בקמץ הנו״ן להבדילו מן משנה שהוא בסגו״ל לשון זכר, שקרא משה רבינו מִשְׁנֵה תורה מהנפרד מִשְׁנֶה, מפני שאסור להוסיף, עיין לעיל), ועוד מטעם שהסדיר כל דבר על מקומו הראוי, כי הבאורים האלה היו מפוזרים, וכל מאמר היה מתבודד. — וכל הלכה בפני עצמה קראו בשם מַסֶכֶת [משרש נסך (ע״מ מַקֶבֶת, מַפֶּלֶת, או מַתֶּכֶת בלשון המשנה), ומזה בתבנית לשון ארמית שבתלמוד מסכתא]; מן כי קצר המצע והמסכה צרה (ישעיה כ״ח), (ופי׳ מסכה בגד שמציעין על המטה, נרדף עם שמלה, ונאמר ע״ד השאלה על דבר ברור ומפורש גם לשון שמלה, כנודע), — וקרא רבינו

תונא: אונד דער תנא שטיממט (מיט איהם) איבער איין, עכ״ל בתרגומו, ובבאורו האשכנזית לתרגום זה, אמר, וז״ל: דער ערוך איין ראדיקס תן ערקלערט תונא דורך שנה לעהרען, דעס נאך ווירדע עס היער הייססען: דער תַנָא לעהרטע, מיט דיעזער ערקלערונג רייכען וויר נירגענדס אויס, וואָ דער אויסדרוק ותנא תונא פארקאממט, בעססער איזט דאהער דיא ערקלערונג דעס ירחי (רש״י), אונד וואר סיעתא ליה העלפין, איבער איין שטיממען; פיר דיעזע ערקלערונג שפריכט דער תלמוד זעלבסט, זא הייסט עס (דף ד׳ ע״א) אלא דקאמר ותנא תונא מי דמי? (עיין בבא קמא וכו׳) איבער דיא עטימאלאגיע דיעזעס וואָרטעס שווייגען אללע לעקסיקאגראפען, פיללייכט וכו׳ תּוּנָא גילעזען ווערדען (תון קאממער, לעלט, איננערעס) כדאמרי בגדה בתווני דלבא יתבי יהודאי, עכ״ד החכם פיננער. — ואחרי כתבי זאת עיינתי בתשובת רב שרירא גאון ביוחסין (דפוס זאלקווא ח״ב דף מ״ח ע״ב) וז״ל: וכולהו הנך ברייתא לא קבעינון וכו׳, אלא תניא, ותנא תונא עיי״ש, ולא אבין ותנא תונא שמביא שם, ונראה לי לגרוס תַנְיָא, ותָנָא, ותָנֵי.

[1]) עיין לעיל שבארנו עפ״י פירוש רש״י ז״ל השם משנה עפ״י התרגום אונקלוס שכוונתו פירוש, וכמו שבארנו פה, ובעבור זה היו נקראים חכמי המשנה והכת הנמשכת אחריהם בשם פרושים (עיין לעיל פרק ל״ח) — ובסענאטוס שברומא היו נכתבים בספר כל הפסקים שיצאו מפי הזקנים (סענאטארען) ע״י שקלא וטריא, ועפ״י מנין רוב הדעות שבהם, בין בעניני המשפטים, ובין בעניני הדת ופירושיה וכדומה, (עיין לעיל). והספר היה מכונה בלשונם ג״כ בשם (Commentarii) ר״ל פירושים ובאורים, או משניות לפי דרכנו.

הקדוש מסכת בתי"ו; כי נמצא גם משקל זה מַסֶּכֶת (שופטים י"ו), וכן נהג רבינו הקדוש במשנה לרוב בסמני הנקבה לכתוב בתי"ו במקום שהיה יכול לכתוב בה"א ג"כ, כי הכל אחד הוא. ואפשר עשה פה למען ההבדל מן פסל ומסכה. — ומצאתי שגם בלשון הערבית נקרא כל ספר הכולל דינים ומנהגים בשם נסכי. — ומסכת נרדף עם הצעה, כך היא הצעה של משנה זו (סנהדרין נ"א), והפעל ממנו שונה הוא ובלבד שלא יציע (ברכות כ"א), ר"ל שלא יפרש ויבאר לאחרים, ושני השמות האלה נרדפים בהוראתם העצמית (כמו שהזכרנו כי קצר המצע, והמסכה, ועיין רד"ק שרש נסך), ונרדפים ג"כ בהוראתם המושאלת, וכן נוהגים גם האחרונים לכנות איזה דרוש או למוד כללי בשם הצעה (אבהאנדלונג, טראקטאט). — והרבוי מן מסכת היה ראוי להיות מַסֵּכוֹת, אבל קיימו התי"ו סימן השם בסופו גם ברבוי „מסכתות", כאלו היתה התי"ו שרשית, כמו שעשו עם תרומה (עיין להלן פרק ק"ה). וכן עשו תוספתות [1].

כל החכמים הנזכרים במשנה שנשאו ונתנו בהלכותיה נקראו בשם תנאים בארמית, והיחיד תנא (ומקורו בלה"ק משרש תנה עיין לעיל), והוא ש"ת ע"מ דַכָּא קַנָּא בלה"ק, או קַרָא בלשון התלמוד על מי שבקי במקרא, ונגזר מן קרא (לעזען) הנופל על קריאת התנ"ך בפשוטו של מקרא (ומזה כת הקראים); ובתלמוד מגלה רב ושמואל קראי ובפרק אין מעמידין רב ושמואל ורבי יוחנן קראי (פי' חכמים בתנ"ך, או כדמפרש רש"י שדבריהם כמו מקרא). אי תנא הוא וכו' ואי קרא הוא לימא פסוקא (מגלה כ"ח ע"ב), וכמו שתאר קרא בלשון התלמוד הונח על מי שיודע תנ"ך בכל אופניהם ודקדוקיהם, כמו שאמרו בקדושין (דף ל"ט ע"א) קרא אנא, עד דקרי אורייתא נביאי וכתובי בדיוקי עיי"ש, כן לא נקרא בשם תנא אלא מי דתני הלכתא ספרא וספרי תוספתא עיי"ש, וא"כ שם התאר תנא הוא שם כללי לכל מי דתני הלכתא ספרי וכו', ושם פרטי לחכם מחכמי המשנה שנשאו ונתנו בהלכותיה. וכן שם התאר קרא שם הכולל לכל מי דקרי תנ"ך בדיוקא, ושם פרטי למי שהוא מכת הקראים, וזה אינו נמצא בתלמוד.

---

[1]) עיין בפרק הבא מענין הברייתות והתוספתות, והוא מן היחיד תוֹסֶפֶת, שם שנתחדש מחכמי המשנה, משרש יסף, והרבה משקלים כמותו חדשו ע"ז הדרך מן נחי פ"א יו"ד, כמו תועלֶת תושֶבֶת, וכדומה, והיה צריך להיות הרבוי תוספות, אבל עשו תוספתות כאלו היתה התי"ו האחרונה שרשית כנ"ל. ויותר נראה שהוא לשון ארמית מן היחיד תוספתא, ומצינו כמה פעמים שהקדמונים קראו התוספתות גם בלה"ק „תוספות", וכן יהיה לפי זה גם עם הרבוי מסכתות מן היחיד בארמית מסכתא.

פרק קג

ויש עוד איזה הוספות על המשנה שנסדרו מתלמידיו של רבינו הקדוש ג"כ ובפניו והן הנקראות ברייתות [ר"ל חוץ למשנה, עיין בספרנו תעודה בישראל (צד 89 בהערה), וכן הוא במדרש תנחומא סוף פרשת קרח: ועלמות אין מספר, משנה החיצונה, ע"כ, וכוונתו על הברייתות, והמפרש שם לא ידע הכוונה עיי"ש], סדרם ר' חייא רבה (ר"ל הגדול), ותוספתות (ר"ל הוספות), סדרם ר' הושעיא רבה (ר"ל הגדול), ר' חייא ור' הושעיא היו תלמידיו של רבינו הקדוש וחברו אלה הספרים בערך ג"א תתקע"ט, ושני הספרים האלה המה במעלה גדולה ג"כ [1]. — וקודם רבינו הקדוש נראה בתלמוד שהיו נקראות המשניות והברייתות בשם הלכות, וכן אמרו בפרוש בקדושין (מ"ט ע"א) איזו היא משנה ר' מאיר אומר הלכות, ורש"י (נדה מ"ד ע"ב) על המימרא כל השונה הלכות ז"ל: הלכות, משנה וברייתות הלכה למשה מסיני, וכן כתב הרא"ש במסכת נדרים (דף ל"ה) מלמדו מדרש הלכות, פי'

---

[1]) ודע שזולתן היו הרבה מאד ברייתות מתנאים קדמונים לפני רבינו הקדוש, וגם אח"כ מהאמוראים, אבל אלו הנזכרות פה המה הנבחרות, וכתב רב שרירא גאון בתשובתו [שביוחסין] וז"ל: והנך ברייתות לא אית להו קץ עכ"ד, וזהו שאמרו בתנחומא שהזכרנו: ועלמות אין מספר, משנה חיצונה, וענין הברייתות ותוספתות בכלל המה כענין הגמרא, ר"ל שכל דבריהם המה כלולים במשנה, אבל דרך פרט; כי רבינו הקדוש שנה במשנה רק העיקרים והכללים, לכן כל הלכה שאין לה יסוד ועיקר במשנה ומכ"ש שהיא נגד המשנה אינה כלום, ועיין שם תשובת רב שרירא גאון ביוחסין (דפוס זאלקווא חלק שני דף מ"ה) ועיין לעיל בפרק שלפני זה בהערה האחרונה מדברי התלמוד תענית: אילפא תלא נפשיה וכו'.

אמר המחבר: להכרח חשבתי להעתיק פה ענין אחד שילטרך אליו הקורא פעם בפעם והוא מהיוחסין (דפוס זאלקווא ח"ב דף י"ט ע"ב) וז"ל: ר' אושעיא עשה ברייתות ובראשית רבה, אמר רבי זירא כל מתניתא דלא מתניא בי רבי חייא ור' אושעיא משבשתא היא ולא תותבו מינה בבי מדרשא (הוא במסכת חולין הנזכר להלן) וכן אמרין תני רב אושעיא י"ג אבות, תני רב חייא כ"ד אבות, ופירש רש"י ז"ל בפרק שלוח הקן (במסכת חולין) רבי חייא ור' אושעיא סדרו את הברייתא ודקדקו בדברי כל חכם לומר כמו שאמר, אבל יש תנאים הרבה שמוסיפין על משנתם בדדמי כי הכא שמוסיפין גנב וגזלן מטעם רבי יהודה, ובפרק קמא דשבת והתניא אפר והתניא עפר, ופירש"י ז"ל הדא תנייה רבי חייא והדא תנייה רבי אושעיא, ומזה נראה כי כל תניא שבתלמוד הוא מדברי אחד מאלו השנים וכו', ובריש הגוזל קמא אומר רבינו תם ז"ל כי המשניות היו קודם רבי, אלא שרבי סדרם, אבל הברייתות שהיה שונה ר' חייא תלמידו, הוא מה שהוסיף רבי על המשניות, וא"כ מה שאמר רבי יוסי (רבו של רבינו הקדוש) אשריך כלים שיצאת בטהרה, ניחא לרבינו תם, ע"כ מדברי היוחסין.

הלכות הלכה למשה מסיני, וכן מצאתי אח"ז ביוחסין (דפוס זאלקווא ח"א דף ל"ג) עיי"ש, (ובהקדמת מעדני יו"ט הביא בשם הרא"ש שהמשנה היתה נקראת ג"כ בשם מדרש עיי"ש, וכן מצאתי בתלמוד קדושין שם שכן דעת ר' יהודה, ובאמת להרא"ש בנדרים שם ראיתי שמדרש הוא ספרא וספרי וצ"ע) [1]. ואח"ז לקחו שם הלכה למשנה וגמרא יחד, כמו שנהגו עם השם תלמוד, עיין להלן. — וכולל שם הלכה או הלכתא בתלמוד כל דבר שכבר מקובל בכלל האומה שהולך ומתנהג העם אחריו לא יטו ממנו ימין ושמאל, אם מצד הדין, ואם מצד החיוב, או המנהג וההרגל וכדומה, והוא ממש כמו השם משפט בתנ"ך, כמו שבארנו לעיל בבאור שם משפט (עיין שם), הלכה כפלוני בדבר הזה, פי' הליכת והנהגת העם בדבר הזה כדעת פלוני, ומזה כל מאמר או משפט (פעריאדע) הכולל איזה למוד, הן בתורה והן בחכמה והן בדרך ארץ, או דרוש הכולל מקובץ ממשפטים רבים לענין אחד (קאללעקטאן), נקרא בתאר הלכה, והרבוי הלכות, הלכות פסח (ר"ל הלמודים הכוללים דיני פסח), הלכות יצירה (סנהדרין פ"ז) (הלמודים הכוללים חכמת הטבע ביצירת העולם), הלכות דרך ארץ (ברכות כ"ג ע"ב) (הלמודים הכוללים בהנהגת האדם בהויות העולם וכדומה), הלכות מדינה (בבא מציעא צ"ג ע"א) (ר"ל חוקי המדינה והנהגותיה, הלכות רופאים (ספרי תצא ברייתא רמ"ז). וכבר פרשנו (לעיל פרק י"ח) מזה „הליכות ביתה" (משלי ל"א), כמו „הלכות הבית" (עקאנאמיע), עיי"ש שדברנו מזה הרבה.

פרק קד

ספרי, סדרו ר' שמעון בן יוחאי (היה ג' אלפים תתפ"א), (בטעות יכנה ההמון ספרי בחיר"ק הרי"ש אבל ספרי בציר"י צריך להיות בסמיכות מלשון רבים, וחסר הנסמך במדבר ודברים [2]). ספרא, הנקרא ג"כ תורת כהנים (עיין לעיל פ' מ"א בבאור שם תורה), סדרו ר' יהודא ב"ר אלעאי

---

[1]) אמר המחבר: לשתי הדעות הללו נראה עכ"פ בברור גמור שבכלל מדרש לא נכללו דרשות ההגדיות והנקראות לפעמים בשם מדרש אגדה, וכדומה מהלשונות, ובאתי הפעם במודעא לגלות אזנך, בדברי בחבורי זה מענין ההגדות והדרשות אין כוונתי על המדרש הנ"ל.

[2]) תמה אני על המדקדק הגדול הרב ר' וואלף היידענהיים (במחזורים שלו, ביליב פתגם והוא השיר הארמי הנאמר ביום ב' של שבועות בהתחלת הפטרה) שמנקד ספרא וספרין, (וכוונת הפייטן שם על ספרא וספרי), ובאמת צריך להיות ספרא וספרין; כי לפי הנקוד של הרב המדקדק הזה פירושו סופר וסופרים, וזה שבוש במחילת כבודו, עיין להלן. [ואולי הוא טעות הדפוס שמ"ח]

המתואר לפעמים בשם חסיד סתם, מבלי הזכרת שמו העצם (והיה בזמן הנ"ל), ועוד יש דעות אחרות מי היו מסדרי הספרים האלה (עיין לעיל פרק ק"ב). — [ונקרא ספרא להיותו רק על ספר אחד ויקרא, או תורת כהנים, והוא לשון ארמית, תרגום של ספר סִפְרָא, והרבוי סִפְרִין, ומזה ראוי שיקרא הספרי של ר' שמעון בן יוחאי הנזכר בשם ספרין (כמו שקוראו הפייטן שהזכרנו) מפני שהוא על שני ספרים, היינו במדבר ודברים, אבל יען שהסמיכות בלשון ארמית מן הרבוי ספרין הוא ספרֵי (כמו בלשון הקדש) נקראו בשם זה מהסמיכות, כמו שכתבנו שחסר הנסמך, והבן. — והטעם שנקראו החבורים האלה בלשון ארמית ולא בלה"ק, נראה שעשו זאת כדי לשנות, כי ספרים וספר הונחו אל ספרי תורת משה, כמו שכתבנו כמה פעמים].

מְכִלְתּוֹת [1]) נמצאו כמה מהם, ומיוחסות לתנאים ידועים (עיין הקדמת הרמב"ם ז"ל ליד החזקה) אבל אינו מבורר כראוי אם היו אלה מחבריהם כפי שמיחסים למו.

---

[1]) והיחיד מהשם הזה מְכִלְתָּא, ויש לפרש כמו מְגִלְתָּא, כי כמה ספרים הקדמונים היו נקראים בשם מגלה, כמו: מגלת חסידים, מגלת תענית, והשם מגלתא הוא בלשון ארמית, ואפשר היה כותב ההמון מכלתא בכ"ף רפויה תמורת מגלתא בגימ"ל רפויה, כי בהברתן שוות הנה לאנשי המזרח, וכבר כתבנו שקדמונינו החכמים נהגו בספריהם להשתמש בלשון ההמון לפעמים, עיין בספרנו תעודה בישראל ולהלן בספרנו זה, שרבינו הקדוש נהג כזה ג"כ במשנה, ועיין מה שכתבנו שם בספרנו ת"ב על דברי המדרש (בראשית רבה פ' ע"ט) מה את מכשה בי, וכן נהגו לכתוב בי"ת רפויה תמורת פ"א רפויה, כמו הבקר תמורת הפקר (ועיין לקמן בשם צורבא), והרבה תמורות כאלה באותיות הדומות במבטא, ונהגו בזה מנהג ההמון בזמנם, כי הספרים האלה המדברים בעניני המצות והדינים או מוסר כתובים היו להמון ג"כ [כאשר מבואר בכוזרי מאמר רביעי, במה שאמר „כי אם ספרי התורות אשר ההמון צריכים אליהם" ורוצה במצות ספרי התורות אל ספרי הדת והמצות, הנקראים בשם (טהעאלאגישע ביכער) עיין בספרנו ת"ב (צד פ"ד), ובספרנו בית האוצר מחברת שלישית כתבנו הרבה כללים בבאור האותיות והמצות ושמוש לשון המשנה (מעט מזה תמצא להלן אחר זה) והתלמוד והמדרשים והתרגומים הארמיים, ונקוה כי יעלו לרצון לפני כל חוקר בתלמוד, והוא ידיעה הכרחית מאד, כי עי"ז יתבררו ויצרפו הרבה מאמרים קשים וסוגיות ונוסחאות וחלופים בלשון התלמוד במקומות שונים בענין אחד. ואחר כתבי זאת מצאתי בשם קדמון אחד שמפרש ג"כ מכלתא כמו מגלתא כמו שכתבתי, וכן מצאתי אח"ז בשם רבינו נסים בערוך ערך מכל, ולדעת הערוך שם פרושו מדה, ובאמת מצינו שהברייתות נקראו ג"כ לפעמים מדות, כגון הני דר' יוסי הגלילי (עיין ערוך ערך מד, ומה שהביא שם מויקרא רבה), וכן נקראו השלש עשרה מדות האמורות בתורה י"ג מכילין דרחמי, ועיין להלן בפרק קי"ב סוף הפרה שניה,

התנאים בעלי המשנה רבים הם, והנזכרים בשמותם להלכה תשעים ואחד, ויש מוסיפין עוד, עיין הקדמת הרמב״ם לסדר זרעים והיוחסין (דפוס זאלקווא ח״א דף י״ח). — גם מצינו לאשה חכמה שחולקת עם התנאים בדין, והלכה כדבריה.

אע״פ שרבינו הקדוש היה המאסף למשנה, נזכרו גם דעותיו במשנה, ובעבור זה נקרא ג״כ בשם תנא, וכן בניו ר׳ שמעון ור׳ גמליאל מזכירם ג״כ רבינו הקדוש במשנה, ונקראו ג״כ בעבור זה בשם תנאים, וכן רב חברו של שמואל הנקרא רב אבא, ולוי, ובר קפרא המה בכלל תנאים, ועיין ערוך ערך רב (ודברי היוחסין ערך אבא בד״ה רב תנא הוא ופליג וכו׳ לקוחים מן דברי הערוך הנ״ל עיין שם), ויש מי שחושב גם את רבי חייא הגדול בעל התוספתא ג״כ לתנא, עיין להלן פרק ק׳ בהערה, ועיין תשובת רב שרירא שהזכרנו, בד״ה: ובתר רבי הוו תנאי מן התם וכו׳.

אמר המחבר: כמו שהרבה שמות פרטים מבני אדם הנזכרים בתנ״ך אינם שמות עצמים פרטים אבל שמות תארים כמו שבררנו בספרנו בית האוצר (מחברת ראשונה ערך אסתר); כמו כן נמצאו בתלמוד שמות תנאים ואמוראים שהם רק שמות התארים כגון: ר׳ מאיר, או ר׳ נהוראי (שניהם לשון אור), ושמו העצם נחמיה (עיין יוחסין דפוס זאלקווא דף ל״ה ע״ב). ר׳ זירא או ר׳ זעירא או קטינא (כלן לשון קוטן, מפני שהיה קטן הגוף). ר׳ וורדימוס (בר׳ יוסי בן חלפתא בעל סדר עולם) ע״ש יפיו, שהיו פניו דומות לורד) ושמו העצם מנחם, וכיוצא בם.

כל אלה הדברים שבמשנה (ובכללן התוספתות והברייתות) קימו וקבלו היהודים בב״ד הגדול עליהם ועל זרעם.

פרק קה

המשניות והברייתות, התוספתות, ספרא, וספרי, והמכלתות, כתובים בלשון הקדש, ויש בהם לפעמים מאמרים בצח לשון המקרא ממש, עיין ספרנו ת״ב שער הראשון, ורש״י ז״ל אומר (תענית דף י״א ע״ב) שחוץ מלשון שטרות ותנאי ב״ד שהמה בלשון ארמית, והתוספות בפרק אין מעמידין משיג עליו עיי״ש [1].

ושרשו כול גם כיל, ונמצא בלשון המקרא: וכל בשליש עפר הארץ (ישעיה מ׳), אלפים בת יכיל (מלכים א׳ ז׳) יש משרשים מזה: וכלי כליו רעים (ישעיה ל״ב) עיין שרשים לרד״ק שרש כיל, וכן נקראו אצל קדמונינו העשר ספירות בשם מדות (עיין בספרנו בית האוצר מחברת ב׳ במאמר המדבר מספר הזוהר). וספירה נרדפת עם מדה, בענין שעור ומדה בכמות הנמדד.

[1]) וכל מה שנכתב בתלמוד ובמדרשים לפעמים בלשון הקדש ר״ל בלשון המשנה

אמר המחבר: בחבורנו בית האוצר מחברת שלישית דברנו ברחבה מגוף לשון המשנה והברייתות וכו׳ ויסודותיה; אך יען שראינו שגם פה נכון וראוי לדבר מזה, לא מנענו מאת הקורא להציג פה מכללי לשון המשנה והברייתות וכו׳ בדרך קצרה מאד, וע״כ לא שמרנו גם את הסדר הישר שסדרנו שמה, וכתבנו רק כאשר נפלו הדברים, ונאמר:

אף שהמשנה והברייתות וכו׳ נכתבו בלשון הקדש, בכל זאת במקום שלא הספיקו להם שמות עבריים לקחו מלשון ארמית, יונית ערבית, ורומית שהיו מורגלות אז בארץ ישראל ובבל בפי היהודים; כי לשון הארמית שדברו בה היהודים בשתי המדינות האלה אז, היתה מעורבת בלשונות הללו שהזכרנו, אבל השתדלו לתת לשמות הללו תמונות עבריות, ובנו מהם תבות כפי דרך לשון העברית, ד״מ: בסים (Basis) מלשון יוני ורומי (פאסטאמענט, פוס), ועשו גם הפעל ממנו מלכות אינה מתבוססת (פוססען) (פי׳ אינה מתקיימת על כנה), וכדומה, וכן מן סומא בלשון יונית (פי׳ עור עינים) עשו הם הפעל מסמא את עינו, עינו מסתמית — ולפעמים העתיקו שמות תארים לועזים אל לשון העברית אף שהיו מצוים להם במקומם שמות תארים עבריים ממש, כמו שבארנו פעמים רבות בספרנו זה, ובספרנו תעודה בישראל (צד 18) ועיי״ש, ובפרט שמות התארים שנחסרו למו בלה״ק העתיקו ממש מלשונות הלועזיות, כגון שולחני (באנקיר, וועקסלער), הוא העתקה מלשון יונית מן טרפזיטים, שם הנגזר מן השם (Trapes) ר״ל שלחן בלשון יונית, [ואולי לקחוה מלשון רומית (Mensarius) הנגזר מן (Mensa) ר״ל שלחן, והרומיים לקחוהו מיונית [1])],

---

והברייתות נקרא בשם לשון המשנה, שהיא ע״ד לשון הקדש, וכן קורא רש״י ז״ל ללשון קדש הזה בשם לשון המשנה, וז״ל רש״י (שיר השירים א׳): רהיטנו (ברותים) לא ידעתי אם לשון קרשים או לשון בריחים, אך ידעתי שאף בלשון משנה שנינו רהיטי ביתו של אדם הן מעידים בו עכ״ל רש״י. ובאמת אין המאמר הזה שמביא רש״י נמצא במשנה, אבל אגדה הוא במסכת תענית (דף י״א וחגיגה ט״ז), ועליה כוון רש״י, ואף שגורס שם התלמוד במקום רהיטי ביתו קורות ביתו? אבל בודאי הוא תקון ליתר באור מאחרונים, וכן מעתיק הרד״ק שרש רהט המאמר הזה שהזכרנו מהתלמוד, וגרס ג״כ רהיטי ביתו, אך מעתיק המאמר הזה יותר באריכות, ובעליל נראה שעל אגדה זו מתענית וחגיגה רומז, אף שאינו מציין מקומו, אבל אמר בדרך כלל: ומדברי רז״ל וכו׳.

[1]) עוד נקרא השולחני (וועקסלער) בלשון רומית בשם Argentarius והוא נגזר מן Argentum), ר״ל כסף, ומזה בספרי והובא ברש״י על התורה (דברים א׳ י״ג): חכמים, בסופים (עיין בספרנו ח״ב צד 107 בהערה שניה), ובעל שפתי חכמים כתב מה שכתב שם ברש״י, ודברים בטלים המה, והאמת כמו שכתבנו, וכן נמצא בילקוט על פסוק זה המאמר הזה מספרי, וכתב המבאר שם בצדו „פי׳ כסופים, בקיאים בטיב החשבון״. וכן נקרא בלשון ירושלמית השְׁלְחָנִי (ווּעקסלער) בשם פְּתוֹר, מן פְּתוֹרָה בארמית

והרבה כיוצא בם כמו שכתבנו פעמים רבות, ובפרט מלשון ארמית העתיקו ע"ז האופן הרבה, ד"מ: מן נפקא (נפקת ברא), יוצאנית. מן פלוגתא, מחלוקת, (ומקורו בתנ"ך שבא מפלגות תמורת מחלקות (ר"ל כתות), והרבה מזה בספר ד"ה, ונמצא שם גם מחלוקת). מן נהוריתא, הבריקה. מן כרסון רמיו (דניאל ז') לקחו המליצה כסאו מוטלת (שרשו נטל, ושמות ופעלים נמצאו ממנו בתנ"ך), ויש שרש של רמיו גם בלה"ק, רמה). מן בין שמשיא (תרגום של בין הערבים) עשו בין השמשות (צוויסען דען זאגנען) עיין להלן, וכן בהפך, ד"מ: מן נמנו וגמרו, [מעשה בכהן גדול אחד שהאריך בתפלתו (ביום הכפורים בקדש הקדשים)] ונמנו אחיו הכהנים ליכנס אחריו (יומא דף נ"ג ע"ב), עשו הסכימו, כי סכום בלשון ארמית פרושו מנין[1]), ומזה הסכמה (כי כל דבר שצריך הסכמת בני אדם, צריך שימנו עליו, ויהיו המיימינים יותר מהמשמאילים), [והחכם בעל אוצר השרשים לא כוון יפה בפרוש שם הסכמה עיין בספרו זה שרש שכם, ואחר כתבי זאת מצאתי להבחור שגם דעתו שהסכמה הוא מסכום, אבל לא מטעמי] ועפ"י רוב נהגו לעשות מתבות ארמיות ששרשם בלה"ק, תמונות עבריות, כמו: מן אורתא, אור (לארבעה עשר). מן הרהורין (דניאל ד' ב) עשו פעל מהרהר וכדומה, ובספרנו ת"ב כתבנו שיסודו מלשון עברית (עיי"ש צד 39) מן שעתא שעה (סטונדע), ושרשו בלה"ק שעה (ווענדען) (ור"ל פנה הזמן), וכן מן תדירא (דניאל ו') עשו תדיר, (ובספרנו בית האוצר בררנו שהוא משרש דור מלשון עברית). — מן גשורא גשר (בריקקע) [ונעשה מן קשר בלשון עברית, ר"ל לוחות קשורים זה בזה. ולמען ההיכר כתבו בגימ"ל שהיא דומה במוצאה עם הקו"ף, כמו מן קבץ (זאממעלן) הנאמר גם על יקהת הקמטים (צו זאמען ציעהען) כמו כל פנים קבצו פארור, עשו למען ההיכר כווץ או קווץ. ואולי ג"כ תפלין מן טפל[2]). וכן מן אכל (עססען) נתעכל המזון (פערדעהרט), מן רואי (מיסט) (נחום ג'), גרף של רעי עיין אוה"ש שרש ראה[3]),

---

(ר"ל שלחן, טיש) ועיין רש"י ריש פ' בלק פתורה (והוא מבמדבר רבה), והחכם בר"מ המפרש על רש"י לא ידע גוף הענין בזה עיי"ש.

[1]) ומזה ממונה (ר"ל פקיד), ממנים (ד"ה א' ט') פי' פקידים. אשר מנה (דניאל א'), וכדומה, ותרגום ויפקד שר הטבחים (בראשית מ') ומני, ומזה התמנות, ושרש פקד הוראתו מנין ומספר כנודע, והרחבנו בזה הרבה בספרנו בית האוצר.

[2]) ע"ש החבור והדבוק והקשור. — ואם נאמר שתפלין הוא מן תפלה (געבעט) כדלעיל, יש לומר ג"כ ששנו בכוונה את סימן הרבוי לנקבות ות. אל ים או (כפי לשון התלמוד) ין הרבוי לזכרים, למען ההבדל וההיכר מן תפלות (געבעטע).

[3]) אמר המחבר: במחברת שלישית מספרנו בית האוצר בארנו שרש ריאה (דיא לונגע) במשנה שרשו בלה"ק, אבל איך היה שמה בלשון המקרא לא ידענו, ופליאה רבה

והרבה כמותן [1], (ונמצא גם הפעל מן גשר: הרבה גשרים גשרנו (ע"א פרק קמא) ר"ל קשרנו). — מן רחמנא עשו הרחמן, (ונמצא התאר רחמני בתנ"ך (איכה ד'), [והוא תאר להשי"ת שהוא רחום, וכן הוא בתפלת יוצר, אבינו אב הרחמן, וכן בברכת המזון הרחמן הוא יברך, וכן יכונה השי"ת בתאר זה בלשון הערבית אֶל־רַחְמַן (Elrahhmanu) ואל הוא כמו ה' הידיעה בעברית ויובן בתאר אל-רחמן בלשון הערבית השי"ת, ותחת שיאמר העברי „בשם י"י" יאמר הערבי „בשם אל רחמן" כמו שנהג התלמוד „אמר רחמנא" במקום „אמר י"י" ובברכת המזון „הרחמן הוא יברך" כאלו אמר, י"י הוא יברך].

וכן עשו משמות פעלים, מן שרביט הזהב, אין משרביטין. מן שבט, כוכבא דשביט (ומזה מפרש הגאון בעל גור אריה בספרו נצח ישראל פרק ס' דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל), מן חָלָב (מילך) חַלֵּב (מעלקען), מן חמור (עזעל) חַמָּר (מנהיג החמורים), מן גָּמָל, גַּמָּל (מנהיג הגמלים), וכן עשו תַּמֶּרֶת גַּמֶּלֶת (ר"ל שיירא של המורים ושל גמלים.

ומפעלים שמות: משכון, משיכה, הגבהה, עבירה [מן וגם עברו את בריתי (יהושע ז') ואתן להם יעברום (ירמיה ח')], ורבים המה וידועים, ומן גומל נפשו איש חסד, עשו „גמילות חסד, גמילות חסדים" ונמצא משקל אחר בתנ"ך גמולה (שמואל ב' י"ט).

וכן מהמין הנמצא בתנ"ך רק בלשון זכר, עשו ג"כ נקבה ובהפך, כמו: מן חזיר, חזירה, מן יונה, יון.

וכן הביאו את השרשים בשלמות במקום שהמקרא מביאם חסרים כמו כלל מן כל (כי שרשו כלל), ונמצא גם בתנ"ך בשלמות אבל על משקל אחר: כליל יחלוף (ישעיה ב'), וכן הפעל ממנו בשלמות: כללו יפיך (יחזקאל כ"ז) (כמו שכבר העירו ע"ז כמה מדקדקים בספריהם). — וכן כתבו אות נו"ן החסרה

בעיני איך יחסר בתנ"ך שם של הריאה (די לונגע)? וכהררי של דינים תלוים בטרפות הָרֵיאָה!

[1]) ונהג בעל לשה"ק לשנות ג"כ המשקלים למען ההבדל בין ענינים המשותפים בשרש אחד כמו שכתבו המדקדקים, ד"מ: בשרש לון שכל מה שהוא מורה תרעומות יבא ברוב בדגש כדי להבדיל בינו ובין מה שהוא לינת לילה, וכן בשרש נוח יש הפרש במשמעות בין הבאים על מנהג נחי העי"ן שהם מענין מנוחה, ובין הבאים בדגש תמורת הנח שהם לשון עזיבה והנחה, וכן בשאר משקלי הפעלים יש לפעמים הפרש בעניניהם בהתחלפות משקליהם, כמו: אל תחרש ואל תשקוט (תהלים פ"ג) וחבריו הבאים בסגו"ל אותיות הית"ן בבנין הקל הם מענין שתיקה, וכל מה שבא מזה השרש בפת"ח אותיות אית"ן, כמו: לא תחרוש בשור ובחמור (דברים כ"ב) וזולתו הם מענין חרישה בקרקע וכדומה (עיין מסלול מסלת הנקוד נתיב ה' סימן ל"א).

בתנ״ך, ד״מ: ענתא דק״ש מן עת, וכן הוא בלשון ארמית וכענת (עזרא ד׳), ועיין שרשים לרד״ק בסופו, ומנהג זה להוסיף נו״ן החסרה, נהוג לרוב בלשון ארמית ובלשון ערבית, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו בית האוצר.

וכן עשו מן בנין הכבד שבתנ״ך בנין הקל, וכיוצא בו הרבה בנינים שלא נמצאו בתנ״ך.

ונהגו לפעמים להשאיר האותיות הבאות בראש התבה בלשון לסמן השם, גם בפעלים הנעשים מהם כמו מן תחלה תרומה (מן שרש חלל, רום), עשו יתחיל, יתרום, ומן מכס (שרשו כסס) עשו מוכסים, וכדומה (עיין שרשים לרד״ק שרש זה ותשבי ערך חלל א׳), וכן מן השמות שעשו בעצמן מן הפעלים (עיין לעיל), נהגו ג״כ כזה, ד״מ: מן משכון (פפאנד) (מן פעל שכן), עשו ימשכן, וכדומה, ולדעת רבי יונה המדקדק (שמביא הראב״ע בפרושו לאסתר) התי״ו של תרומה וכדומה ששבה להיות שרש במלה הוא כמו מתיהדים (אסתר ח׳), וכבר הוכחנו לעיל (פרק שמונים בהערה) שחכמי המשנה הלכו עפ״י רוב בלשונם לשון המשנה בעקב כותבי מגלת אסתר ויתר הספרים בתנ״ך שנתחברו אחר חורבן בית ראשון.

וכן עשו מרובעים: כמו זלזול (מן שרש זלל בעברית, יקר מזולל (ירמיה ט״ו)). פקפוק, מפקפק (פרוש מסופק ויוצא בסברתו לכאן ולכאן) משרש פוק בעברית, וזממו אל תפק (תהלים ק״ח) פי׳ תוציא, והרבה כמותו בתנ״ך, ובלשון ארמית, ועיין לעיל, ועיין בספרנו בית האוצר ערך פוק שהרחבנו בו, ובארנו כל הבנינים וההוראות מזה השרש בתנ״ך ובתלמוד ע״ז האופן. פלפול, מפלפל, וכדומה, משרש פלל בעברית (ראה פניך לא פללתי (בראשית מ״ח) (פליססען אורטהיילען) והמרובע מורה תמיד על חוזק הענין, וקצה האחרון (סופערלאטיף) כגון פלפול, הכוונה (דיספוט), וכמו אדמדם ירקרק, וכיוצא בם, כמו שאמרו חז״ל: ירקרק, ירוק שבירוקים, אדמדם, אדום שבאדומים, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו בית האוצר, וכן בהפך מן מרובעים בתנ״ך עשו משולשים. מן פרחה (איוב ל׳) (יונגע לייטע) פרחי כהונה, פחתת היא (ויקרא י״ג) (ר״ל חסרון) פחות, פוחתין, וכדומה, וכל אות הכפל בלשון עברית לדעתי מורה על חוזק הענין וקצה האחרון ג״כ, כדלעיל, ד״מ: פחתת היא, הכוונה חסרון גדול, וכבר ידוע שבפעלים העברים כל בנין הכבד הוא ע״ז הדרך, ד״מ: שִׁבֵּר וכדומה, ועיין בספרנו בית האוצר מחברת שלישית שרש אל (ניכט) שהוכחנו שממנו אליל (איין ניכטס), בתכלית ההבל, רופאי אליל (איוב י״ג), ומזה אלילים (אבגעטער), וכן מן שרש אלה (קלאגען) אללי לי (מיכה ז׳, איוב י׳), תכלית הקינה, ומהשרש הזה נבנה כל שרש ילל, עיין שם בבית האוצר מחברת הנ״ל.

וכן עשו שמות מלאכותים מן מלות הטעם והענין, ולפעמים צרפו שתים ושלש מלות כאלה ועשו מהם שם אחד מלאכותי, כמו לא־כי, היא אומרת משארסתני נאנסתי (ר״ל משארסתני דוקא ולא באופן אחר) והוא אומר לא־כי אלא עד שלא ארסתיך (כתובות דף י״ב ע״ב), במלת לא מכחיש הבעל את

דבריה ובמלת כי בא בטענה מתנגדת לדבריה, וכוונתו בזה ג"כ דוקא, ויהיה כי זה כמו רק או אלא בלשון התלמוד (זאגדעכן [1]), וידוע בתלמוד שמלת כי משמש בארבע לשונות ואחת מהן אלא, ודרך התלמוד להוסיף בעבור זה על שם המלאכותי זה לא-כי תמיד גם מלת אלא, כבאור על מלת כי והבן. והשם המלאכותי זה לא־כי, לקוח מן לשון המקרא, מן לא כי ערות הארץ באתם לראות (בראשית מ"ב) מלת לא היא הכחשה על טענת אחי יוסף, ומלת כי הוא התחלת מאמר יוסף, ור"ל רק כמו שאחשוב אני שבאתם לראות ערות הארץ דוקא, וכן לא כי בני החי (מלכים א' ג'), לא כי את ה' נעבוד (יהושע כ"ד), וכן לא־זו־אף־זו קתני, לקוח מלשון המקרא ממלות הטעם והענין, אף־לא אל ארץ זבת חלב ודבש (במדבר ט"ז), (ר"ל לא־זו שהוצאתנו מארץ מצרים ארץ טובה אף־זו שלא הבאתנו אל ארץ טובה אחרת), אף־לא הביאה אסתר המלכה וגו' כ"א אותי (אסתר ה'), לא־זו שהמלך יאהבני ומכבדני אף־זו שגם המלכה תכבדני). — וכן השם המלאכותי בתלמוד „מה נפשך" [2]) והכוונה „מה רצונך", ר"ל בין כה ובין כה, על כל אופן שתרצה, ולקוח מן לשון הכתוב: ויאמר יהונתן אל דוד מה תאמר נפשך ואעשה לך (שמואל א' כ' ד'), ר"ל כל מה שיחפוץ רצונך ואעשה לך [וכן בתלמוד „ואם נפשך לומר" ר"ל ואם תרצה לומר] — ועוד לי בעזר השם הרבה על אופנים הללו שהזכרתי, אך אין כאן מקומם.

וכן מן השמות שבאו בתנ"ך ברבים, ולא נמצא מהם היחיד, עשו המה לפעמים גם היחיד, וכן בהפך מה שנמצא בתנ"ך רק בלשון יחיד, עשו המה לפעמים גם הרבוי, ומזה בין השמשות מן שמש (דיא זאננע) (עיין לעיל), כמו צהרים, בין הערבים, שבתנ"ך, וכן יתרבה שחר בלשון ערבית שַׁחֲרַיִם, ע"מ זוגי.

וכן מן שמות הקבוץ שבאו בתנ"ך רק בלשון יחיד ולא יתרבו, עשו הרבוי, ד"מ: מן אֵש, אֵשׁוֹת, מן מים מֵימוֹת, ועיין היטב בשרשים לרד"ק שרש מי השני (ועפ"י רוב יבוא הרבוי כזה אצלם בסמני הנקבה). וכן מן עם עממין (ויש ג"כ במקרא (נחמיה ט') עממים, (שופטים ה') בעממיך), [כי שרשו עמם, וכן הוא בלשון ארמית, לנכרי תשיך (דברים כ"ג) תרגם אונקלוס לבר עממין תרבי].

---

[1]) אלא בתלמוד מלה יונית היא „Alla" [אַלָּא], כנודע, ר"ל רַק, ואני אומר שיסודה בא ליונית מן הארמית „אֱלָהִין". וכבר בררנו כמה פעמים שהרבה מן הארמית בא ליונית.

[2]) ולדוגמא, במסכת כריתות (דף ע' ע"א בסופו) מה נפשך: אי חלב אכל חייב, אי נותר אכל חייב וכו'. וכשיאמר „ממה נפשך" הכוונה שיש ללמוד ענין הזה מן זאת המדה הנקראת „מה נפשך" וכמו מקל וחומר, מגזרה שוה ודומה.

וכן לקחו מהשם הבא בתנ"ך בדרך השאלה והמליצה, אל כל השמות הנרדפים לשם הזה בתנ"ך, וכן נהגו גם בפעלים, ד"מ: משרש רום נעשה השם תרומה (העבע), והפעל תרימו תרומה וכדומה; ועשו הם גם מהשרש גבה (הנרדף עם רום) השה"ת גבאי (ע"מ זכאי או זכי), גובה צדקה, לגבות. וכן עצם (ציין) בלה"ק הושאל ג"כ אל כל הגוף בכלל מבע"ח, וגם אל גוף בלתי בעל חי (עיין שרשים לרד"ק שרש עצם), ועשו המה מן גרם (הנרדף עם עצם, תיבש גרם (משלי י"ז) וכדומה, (וכן בלשון ארמית גרמא), כל המושאלים האלה של עצם; לגרמיה עביד תמורת לעצמו (זיך זעלבסט), נקשש גרמין עד לא נקשש אחרנין, פי' עצמנו (אונזער זעלבסט).

וכן נמצא בתנ"ך הפעל נגזר (אסתר ב') ובלשון ארמית (דניאל ד') השם (בגזרת עירין), והפעל נחתך (דניאל ט'), וכן הפעל חרצת (משפטך אתה חרצת (מלכים א' כ'), כלם מושאלים על חות הפסק והמשפט (אורטהייל שפרעכען בעשליעססען) מהוראתן האמתית חתוך (שניידען, שפאלטען); ויגזרו העצים (מלכים ב' ו') חתיכת בשר (בתלמוד) חריצי הברזל (שמואל ב' י"ב) פי' כלי החתוך והכריתה, ולקחו חכמי המשנה והתלמוד מיתר השרשים הנרדפים לשרשים האלה בהוראת חתוך והכריתה, ג"כ אל הוראת חות הפסק והמשפט, ד"מ: מן שרש קצב (שניידען) ויקצב עץ (מלכים ב' ו'), קצב אחד (מלכים א' ז'), אמרו: „קצובים לו מר"ה" פי' נגזרים עליו בדין ר"ה, ומן שרש פשק (פושק שפתיו (משלי י"ג)), פסק דין עד שיפסוק הדין, פי' עד שיחרץ ויחתך הדין — ומזה השרש חתך (דניאל ט') (נחתך על עמך פי' נגזרה ונפסקה הגזרה על עמך) לקחו החותך חיים, פי' הקוצב, הגוזר, [ועיין בספרנו בית האוצר (מחברת א') ערך קסם]. — וכן משא וסבל שמות נרדפים בתנ"ך, ונשאל בתנ"ך השם משאת אל תשורה ומתנה ועשו הם ג"כ מן סבל, סבלונות, פי' מתנות, ומוסף הערוך לא כוון יפה בפרושו, עיין ערוך ערך סבלונות (ואחר כתבי זאת מצאתי שגם דעת הבחור כמו שכתבתי).

וכן הלכו בתבות העבריות ע"ד דקדוק לשון ארמית, ולפעמים ישתפו בתבה אחת דקדוק לשון עברית עם דקדוק לשון ארמית. — גם נהגו לפעמים ע"ד ההמון בזמנם שקצרו המלות בדבורם, ועשו מן שתים ושלש תבות תבה אחת כגון אימתי, מן אי (ווא) מתי (וואן), איזהו, אי זה הוא, כלך (מדרך זה), מן לך לך (כן מפרש רש"י שבת (דף קמ"ה ע"ב) בד"ה כלך למדבר עזה), אֲפִילוּ, מן אַף לוּ, לְפִיכָךְ, מן לְפִי כַּךְ, וכיוצא בם הרבה, כמו שזכרנו מהם בספרנו בית האוצר באריכות [1],

---

[1]) ונהג התלמוד לכתוב שמות בני אדם בקצרה ובשנוי (ממה שנמצאו בתנ"ך שמוסס בשלמות), כגון ר' יוסי תמורת ר' יוסף, וכן בתלמוד ירושלמי ר' יודן תמורת ר' יהודה

ואל תתמה על היו"ד הנוספת בתבת אפילו; כי באמת הוא מדרך לשון העברית לפעמים להוסיף אות יו"ד בתבה המרכבת משתי תבות, והיו"ד הוא במקום המקף, או סמן הקשור (בינדע צייכען) שבלשונות המערביות, כמו גבריאל מן גבר־אל. אבימלך, מן אב־מלך. עמינדב, מן עם־נדב. רבתי עם, מן רבת־עם, וכן הדין עם אות וא"ו, כמו חיתו יער מן חית־יער. עיר ואם בישראל, מן עיר־אם Metropolis, ובספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך גבר וביתר מקומות הרחבנו לדבר מזה.

פרק קו

ישיבות רבות היו אצל רבותינו, מהם קודם חורבן בית שני, ומהם אחריו, (והיו עוד מהם בזמן הכליפים עד ר' יהוסף הלוי בן מיגאש ז"ל תלמיד האלפסי ז"ל במאה תת"ק לאלף החמישי), מהם בא"י, מהם בבבל ושאר ארצות, ראשיהם היו נקראים בשם ראשי ישיבות. — ועתה נרדפה נא לדעת מה היא הוראת תאר ישיבה ומה היה ענינה, ונאמר:

ישיבה, (וממנו בלשון התלמוד וארמית מְתִיבְתָא): שם הונח בימי האמוראים על קבוץ חכמים לשאת ולתת יחד בתורה למען הרחיבה [1]. והרבה שמות

(וכפי הנראה יורדן הוא בהברת לשון היונית); יען שנקראו כן מההמון בזמנם. וכבר אמרנו שנהגו חכמי התלמוד כמו שנהגו כותבי תנ"ך בספרים האחרונים עזרא נחמיה וכדומה, וכן נמצא (נחמיה ח') ישוע בן נון תמורת יהושע, יען שבזמנו קראו לכל מי ששמו יהושע בשם ישוע כמו שנמצא (שם) וישוע ובני ושרביה. וכן היה שם זה על אופן זה גם בסוף ימי בית שני.

[1]) השם יְשִׁיבָה כפי הנראה העתיקו מן השם סֵנְהֶדְרִיַא (Sinedria) בלשון רומית, כי היא העתקתו ממש (עיין בספרנו ח"ב צד 106), וראש הישיבה הוא העתקה ממש מן (Praesidens) שפרושו ראש הסנהדריא, ועשו זאת אולי בכוונה למען היכר; כי לא היתה תכלית הישיבה מה שהיתה הסנהדריא בזמן מציאותה. — וראש הישיבה הוא האב"ד, שרש ישב (זיטצען) נופל בלה"ק ג"כ על כוונה זו, ומזה ובמושב זקנים (עיין בספרנו ח"ב שם).

וכן נופל שם ישיבה על למוד התלמידים, ע"ש שהיו לומדים בישיבה (זיטצענד), תחת אשר בימי קדם היו לומדים בעמידה. ואצל היונים הקדמונים היו מהם שלמדו בהליכה וטיול, כנודע מהגן ליקעא שטיילו בו בעת למודם (וע"ש הגן הזה יכונה בית מדרש בשם ליצעום), וכתב השה"ק (דפוס זאלקווא דף י"ח ע"א) שבימי רבן גמליאל הזקן בן הלל התחילו ללמוד בישיבה (זיטצענד), כי נתמעטו הכחות, ועד רבן גמליאל הזקן היו לומדים בעמידה, ודבריו נובעים מהתלמוד. ומשיח לפי תומו פאול המשולח לנוצרים שהיה תלמיד רבן גמליאל הזקן, ואמר: ישבתי לרגלי רבן גמליאל, אך אין מזה ראיה שבימי

נמצאו במשנה נראים נרדפים לתאר זה ישיבה, ואינם, ד"מ: כנסיה (זה מורה על אסיפת אנשים לאו דוקא לתורה אבל גם לכל דבר חכמה ור"א, או להתפלל, (עיין בספרנו ת"ב שער א' פ' י"ב הערה א'), ומזה בית הכנסת, וממנו בלשון ארמית בי כנשתא). וַעַד (זה מורה על אסיפת חכמים גם בחכמות חיצוניות, כמו שמצינו (חולין פ"ט): אָמַר רב הונא בר תורתא פעם אחת נכנסתי לועד, וראיתי נחש כרוך על הצב וכו' (עיין מהרש"א שם), [וכתבנית בתי ועד אלו נמצאו היום בכל בתי מדרש הכוללים (אוניווערזיטעטען), ולא ארע אם היו לחכמי ישראל מיוחדים בתי ועד אלו, או הלכו אז לבקר בתי ועד לאומות זולתן, ועכ"פ הוא דבר ידוע וברור שחכמי התלמוד היו משתדלים בכל חכמה חיצונית, והיו משתוקקים לדעת כל דבר חכמה ולחקור אחריה, (עיין להלן פרק קי"ב [י])] — בית הספר או בית התלמוד (עיין ספרנו ת"ב שער א' פ"ד) (אלה הונחו על למוד תינוקות ותלמידים). — בית המדרש [מקום

רבן גמליאל היתה התחלה זו ללמוד בישיבה, ומצינו עוד יותר ממאתים שנה לפני רבן גמליאל הזקן שאמר יוסי בן יועזר (והוא היה עוד ג"א ת"ק) יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק בעפר רגליהם (אבות פ"א), ומליצה זו הוי מתאבק וכו'; יען שישבו התלמידים לרגלי החכמים, כי הישיבה (דאס זיטצען) בארץ המזרח עד היום הוא על הארץ, ואולם החכמים המלמדים ישבו במקום גבוה, אך התלמידים והעם ישבו לרגלם, וכן היו גם הסופרים (שרייבער) יושבים שם בארץ המזרח על הארץ לרגלי המלכים, ומזה לפי דעת הרד"ק בשרשים לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו (ור"ל רגלי המושל), ובכל זאת נראה מהתלמוד (ברכות כ"ז ע"ב) שהיו אח"כ התלמידים יושבים גם על ספסלים, ממה שאמרו שם: ההוא יומא איתוספו כמה ספסלי (תלמידים) חד אמר ארבע מאה וחד אמר שבע מאה ספסלי. — ואיתא בבראשית רבה על פסוק יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתים (בראשית מ"ט): אלו התלמידים שיושבים על הארץ לפני החכמים, עיי"ש, ומזה נראה לקוחה המליצה אל חכם וראש ישיבה המעמיד תלמידים הרבה בשם „מרביץ תורה", והיא מליצה נאה, ונמשל הרב אל רועה צאן, והתלמידים אל צאן רובצות, ומקום הלמוד אל רֵבֶץ: [חניכיו ילידי ביתו (בראשית י"ד י"ד) תרגם ירושלמי מְרַבִּיצֵי ביתו].

[י]) ולחרפה גדולה היתה נחשבת אז לחכם בישראל, ובפרט לרב גדול, אם היה נעלם ממנו איזה דבר בחכמה חיצונית, וכמו שמצינו (בפרק קמא דבכורות ובבראשית רבה פ' כ') שנתכרכמו פני רבן גמליאל ששאל על ענין אחד כזה מחכם או"ה ולא ידע להשיב והיה מצטער ע"ז צער גדול, עד שנעשו פניו חולנית.

אהה ה'! עד כמה ירדה בת עמי פלאים בימינו היום במדינה זו, כי אדרבא לחכמה, וחסידות גדולה, וקדושה מופלגת, תחשב אצלם העדר ידיעה כזו, ומכ"ש שלא יבושו בהעדר ידיעתם. ועינינו רואות סביבותינו בכל ארצות אייראפא באומות המתוקנות, שהחכמות תפרחנה כגן אלהים, והמדעים ינשאו למעלה ראש מיום ליום, ואין קץ לרבבות אין מספר ידיעות חדשות המתחדשות מיום ליום, ע"י החכמים השלמים המטיילים בפרדס החכמה,

בית הלמוד לגדולים וקטנים, ומקום לדרוש בו בהקהל, ובתלמוד ירושלמי יכונה עפ"י רוב הבית המדרש בשם בית ועד, ובתלמוד בבלי לפעמים ג"כ בשם בי רבנן (ר"ל ביתא דרבנן), [עיין מגלה כ"ה ע"ב בד"ה: אמר רבא חכמים ותלמידיהם, שם כ"ו סוף עמוד ב']. — וכן בית רב, בית אולפנא (ג"כ מקום למוד לתלמידים); אבל שם ישיבה כמו שאמרנו הונח בעצם וראשונה רק על קבוץ חכמי תורה לבד באין תלמידים. אבל אח"ז ג"כ למקום למוד התלמידים הגדולים והחשובים וישיבה הוא ממש מה שיקרא היום אקאדעמיא (Akademie) שהונח גם כן ראשונה לזאת הכוונה וכו', עיין בספר (Conv. Lex. Leipzig 1828) בערך אקאדעמיא (Akademie), והרב בעל מאור עינים אומר [פרק נ"ז] שגם שם אקאדעמיא הוא מלשון עברית והוא נגזר מלשון „עקד" הרועים (מלכים ב' י') (ר"ל בית אסיפת רועים), וכן ת"י בית כנישת רעיא, ומן „אדם", ר"ל אסיפת בני אדם (עיי"ש בספרו), ויפה כוון מאד, ולא כדעת האומרים שהוא על שם (Akademus) האתוני מחזיק בית המדרש של אפלטון (Plato), ולא כדעת הערוך הרומי שאמר שהוא מרכב משתי תבות יוניות, אבל היא מלה עברית כי לא ידעו היונים והרומים מאסיפת חכמים לתכלית זה, והראשונים מהאומות היו הערביים שהקימו אסיפות כאלה, והמה הלכו בזה בעקבות היהודים שבבבל מהישיבות האלה שהיו עוד בזמן הכליפים והיהודים (בלתי ספק בזמן הכליפים) אחר שחדשו מלות רבות מאד הסכימו גם על שם זה, ר"ל אקאדעמיא, ומהערביים לקחו אח"ז הנוצרים, והראשון מהנוצרים שעשה קבוץ זה וקראו ג"כ בשם (אקאדעמיא) היה קארל הגדול (Karl der grose) ובספר (Con. Lexicon) הנזכר ערך הנ"ל אמר בפרוש שמהיהודים למדו הנעסטאריאנער (Nestorianer) במאה הששית למספרם לאהוב את המדעים ולהקים אקאדעמיען, ומהם למדו הערביים וכו' עיי"ש.

פרק קז

הישיבות של רבותינו ע"ה אם שעקרם היה לעסק דיני התורה, ר"ל החיוב

אשר נטעה יד ימין עליון, להראות לבני אדם טובו וחסדו וחכמתו, וזהו „המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית" עיין ספרנו תב"י.

אך למה נתפלא על בטול חקר החכמות אצלנו פה, אם רובם — במחוזות הללו — גם ללמוד התורה הקדושה פנו עורף? ועדרים עדרים לעירי ימים יתאספו לבית המדרש בתמידות, ומתעסקים בשיחות בטלות וספורי כזב מהבל הבלים, ושוטים והוגגים, וקלת אבותם והותניהם הבוערים ונשיהם הפתיות, יכלכלום ויפרנסום; בחשבם לתומם שהמה עמלים שם בתורה, ומפלפלים בחדודי הלכות ובלמודים שונים. — אנא ה'! עד אן יהיו אחי אלה מוכים בסנורי הסכלות? פקח נא עיניהם ויראו כי ערומים הם! ילכו את חכמים ויאלפו בינה, ותרבה הדעת גם בנו, כי הודה לה' ישראל עם בינות הוא, ויתברכו בו כמאז כל לאומים וכל העמים יאשרוהו סלה.

והפטור, האסור והמותר; מ״מ היו נושאים ונותנים בהם גם מלמודים אחרים והחכמות והמדעים, מהם הנצרכים ללבן הלכות מהדינים הנזכרים, כגון: חכמת הנטיעה והצמחים, החשבון, המדידה, התכונה, וכדומה, כנזכר לעיל; ומהם היו ג״כ לפעמים דרשות וחקירות בודדות באיזו חכמה מאלו הנזכרות, או מחכמת הפילוסופיא והחקירות הטבעיות וכדומה, כמו שמצינו ד״מ (בפ״ק דערובין) ששתי הישיבות הנכבדות של הלל ושמאי ע״ה היו מפלפלים וחולקים שתי שנים ומחצה מערכה מול מערכה אם נוח לו לאדם שלא נברא, האם היתה זאת הפלוגתא הארוכה של כמה שנים בלי סברות וטעמים הבנוים על יסודי המחקר? מי יודע כמה מאות ידות נייר היו צריכות להדרשות היקרות האלה, לו היו כותבים דבריהם על ספר, ואפשר נכתבו ונאבדו, כי החקירה הזאת רבה ועצומה ורחבה מני ים [1]) ועינינו רואות כאשר נשאלים חכמי אקארעמיען היום שאלה בדומה לה כמה דיו משתפך, וכמה קולמוסין משתברין, וכמה ספרים מחברים (עיין לעיל פרק פ״א), וכבר נודעת חכמת שמאי והלל בעצמן ותלמידיהם האלפים שמהם היו שנמשלו למשה ואהרן ויהושע, והקטן שבתלמידי הלל, ר׳ יוחנן בן זכאי, חכם בכל החכמות והמדעים והלשונות.

פרק קח

אלו הנה הישיבות בשמותן לעריהן, וכללנו בהן ג״כ הבתי דינין (עיין סנהדרין דף ל״ב ע״ב בד״ה: צדק צדק תרדוף, וראש השנה פ״ד וברש״י שם):

בְּנֵי בְרַק (עיר נודעת בגבול דן נזכרת ביהושע י״ט מ״ה), (ר׳ עקיבא היה שם ראש הישיבה הראשון, והוא היה ג׳א תת׳ם, והיה גר צדק).

לוד (Lydda), עיר נודעת בארץ ישראל ונזכרת הרבה פעמים בתלמוד, והיתה מפורסמת מאד בזמן האמוראים בבתי כנסיות המפוארים שהיו בה, שהוציאו על בנינם הון רב מאד, עיין ירושלמי דשקלים פרק ה׳ בד״ה ר״ח בר חנינא ורבי הושעיא רבה היו מטיילין וכו׳, וכתב היוחסין דפוס זאלקאווא ח״א (דף ל״ב ע״א) שהעיר הזאת היא דרך יום אחד מירושלים (ועיין שם קצת פלפול אם לוד זו היא לודקיא) והיתה נקראת העיר הזאת מן הרומיים בשם (Diospolis) גם (Luds) ואין זו לוד שבנה שמר משבט בנימין (ד״ה א׳ ח׳ י״ב), גם אין זו

---

[1]) ובאמת כבר האריכו למעניתם בענין הזה חכמי יון ורומא הקדמונים בספריהם, וכן מצאתי שמזכיר החכם ציצערא (M. T. Cicero) הענין הזה, בשיחתו: „שאין לירא מהמות" המפורסמת בשם (Tusculanae Disputationes. Cap. 48) וגם החכמים האלה החליטו ממש החלטת רבותינו אלה „שטוב שלא נברא משנברא" וכן שר על הענין הזה חכם אחד מקדמוני היונים (Curipid) שמו, שיר נפלא, ומזכירו שם החכם ציצערא הנ״ל, ולא רציתי להעתיקו הנה, הקורא המבין יעיין שם, ואז יבין ג״כ מדברי זה השיר הנפלא, הפסוק: טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה וגו׳.

לוד הנזכרת ביחזקאל וישעיה, כי שם הכוונה על מדינת לוד (לודיען) שגרו שם הלודים הנזכרים בראשית י׳ פסוק י״ג, ואמרו חז״ל במדרש (על הפסוק בצפניה א׳): קול צעקה משער הדגים, זו עכו, ויללה מן המשנה, זו לוד, שהיא שניה לירושלים, ושבר גדול מהגבעות, זו צפורי, שיושבת בראש ההרים (וכן אמרו במגלה דף ו׳ צפורי שיושבת בראש ההר כצפור), הילילו יושבי המכתש, זו טבריא, שהיא עמוקה מכל ארץ ישראל עכ״ל — (שם היה ר׳ אליעזר הגדול בן הורקנוס שעשה פרקיו, ראש הישיבה הראשון, והיה ר׳ אליעזר זה ג׳א תתל׳ג).

טְבֵרְיָה (Tiberias) על הירדן הנקרא שם ים כנרת, או גינוסר, ובמסכת מגלה שם אמרו שהיא רקת, וי״א חמת עיי״ש (שם היה ר׳ מאיר ראש ישיבה הראשון, והוא היה תלמידו של ר׳ עקיבא הג״ל וגם הוא היה גר צדק).

צִפּוֹרִי (Sepphoris), היא הנקראת מהרומיים בשם (Dio Caesarea), ועיין מסכת מגלה שם, רקת זו צפורי, וי״א קיטרין זו צפורי (שם היה ר׳ יוסי בן חלפתא ראש ישיבה הראשון, והיה ג׳א תתפ׳א),

בְּרוֹר חָיִל, (שם היה ר׳ יוחנן בן זכאי ראש ישיבה הראשון, והיה ג״א תשצ׳ג, ישיבתו היתה קודם החורבן).

פְּקִיעִין, (שם היה ר׳ יהושע בן חנניה ראש ישיבה הראשון והוא היה ג׳א תתל׳ג).

סִיכְנִי, (שם היה ר׳ חנניא בן תרדיון ראש הישיבה הראשון, והיה בזמן ר׳ עקיבא) (הוא כפר סיכנין ג׳כ המוזכר בתלמוד).

בֵּית שְׁעָרִים, סמוך לצפורי, (שם היה רבינו הקדוש ראש הישיבה הראשון ושם קבורתו).

יַבְנֶה (עיר נודעת בד״ה ב׳ כ׳ו ו׳), אוּשָׁא וּשְׁפַרְעָם, (בשלש עירות האלה הקרובות לצפורי, שם היה רבן גמליאל הזקן ראש ישיבה הראשון והוא היה בזמן ריב׳ז) ושם ביבנה היו הסנהדרין קודם חורבן הבית ארבעים שנה. — ואלו העירות הנזכרות עד הנה היו בארץ ישראל.

נְהַרְדְּעָה (נקראת היום (Harditunur) [עיין ספרי ת׳ב צד 82 בהערה], שמואל היה שם ראש ישיבה, היה ג׳א תתקע׳ט), ועיין מה שכתב רב שרירא גאון בתשובתו, והסמ׳ג בהקדמתו, מענין ישיבת נהרדעא, וכי התחילה בזמן גלות יהויכין, ואם קבלה היא נקבל, ואמרו שזהו שאמרו בתלמוד בי כנשתא דשף ויתיב בנהרדעא עיי״ש.

פּוּמְבְּדִיתָא (Pombedita o Ziuda) (והיא הגדולה שבישיבות בבל והנכבדת מכלם, שם היה רבי חנניה בן אחי ר׳ יהושע בן חנניה הנ״ל ר״י

הראשון, ועיין תשובת רב שרירא גאון ביוחסין). ונקראת פומבדיתא בתלמוד בשם גולה (משום דהתם היו משיאין משואות לכל הגולה).

מְתָא מְחַסְיָא, היא הנקראת אח"כ סורא (Sura o. Sora) (עיין תשובת רב שרירא, או סורא פרת, שם היה רב ראש ישיבה הראשון, והוא היה בזמן שמואל הנזכר). ודברי רש"י (בב"מ ס"א ע"ב) בר"ה סורא דפרת צ"ע ועיין מה שכתב השה"ק ח"א בערך רב ושמואל. ומלבד אלה שלש הישיבות היו שם עוד שלש (מהם עוד בזמן חכמי האמוראים, ומהם שנתחדשו בזמן הגאונים) נרש, מחוזא, פרוז שבורי[1].

נְצִיבִין (Nisibis) (יש אומרים שהוא ארם צובה הנזכרת בתנ"ך (עיין שלעצער בד"ה הכללי שלו), והוא טעות, ועוד נמצאת עד היום הזה העיר הזאת ונקראת בשם ניזיבוס[2]), ותרגום ירושלמי העתיק אַכַּד (בראשית י' י') נציבין), (שם היה ר' יהודה בן בתירה ראש ישיבה הראשון והוא היה בימי הלל ושמאי). ואלו העירות הנזכרות עד הנה היו בבבל על נהר פרת במחוז ארם נהרים.

רומא (Rom) (ויש אומרים שהוא קֵסָרְיָן בא"י שהיתה נקראת רומא זעירא (עיין ת"ב שער ב' פ' ז') שם היה ר' מתיא בן חרש ראש ישיבה הראשון, והוא היה בדור של ר' שמעון בן יוחאי והוא ג"א תתפ"א).

ויתר הישיבות כגון ישיבות הלל ושמאי המפורסמות מאד בשם בית הלל ובית שמאי שהיו בארץ ישראל, וכן ישיבת ר' ישמעאל הנודעה בשם בי ר' ישמעאל וכדומה לא נתברר לי היטב מקומם. — בי ר"ל בית, והכוונה בית המדרש, עיין לעיל פרק ק"ו.

אמר המחבר: הרוצה לדעת בפרוטרוט מהעירות האלה הנזכרות, מקומותיהן ושמותיהן הקדמונים, ואיך היו נקראים אח"כ, יעיין בספרים חדשים עם ישנים

---

[1]) כפי הנראה העיר הזאת היתה נקראת שַׁבּוּר ע"ש מלכי פרס שהיו משם שנים ששמם שַׁאבּוּר (השני היה בזמן יוליאן הקיסר), פִּירוּז ע"ש פִּירוּז ג"כ שם למלך פרס (פירוז היה המלך האחרון בפרס בשנת 679 למספר הנוצרים, והוא בזמן רב בוסתנאי גאון שהיה גיסו של המלך הזה, כי אחותו נתגיירה ונשאת לר' בוסתנאי, עיין בספרנו ת"ב).

[2]) ואולי נקראת העיר הזאת נְצִיבִין, יען שהיו שם תמיד נְצִיבִים, (ופירוש נציב שטאדטהאלטער), כמו שהראנו בזה בספרנו בית האוצר מחברת ג'. — ואפשר מלה ארמית היא, ופי' נציבין בלשון ארמית אילנות נטועות.

המדברים מגעאגראפיע הישנה שחברו חכמי הנוצרים, כי נתחברו בימינו היום הרבה מאד בענין הזה בלשון אשכנזית ולשונות זולתה. ובדעתי היה ללקט מהם ולהעמידם לעין הקורא פה, אך בראותי שהמחברים הללו מחולקים מאד בדעותם לפעמים בהפרש גדול, הן בין הקדמונים והן בין הסופרים האחרונים, ובפרט שלא מצאתי תועלת לגוף הענין, הנחתי הדבר כמו שהוא, הרוצה ידרוש אחריהם, ואני רק את המבורר הצגתי פה, ממה שלקטתי והוצאתי ממקומות מפוזרים מהתלמוד והמדרשים ומפרשיהם, וכדומה מספרי ישראל המדברים מזכרוני חכמי התלמוד והגאונים. ושמתי על דבריהם בושם מעט מאשר לקטתי מבין ערוגות חכמי האומות, לתבל בהן אמרותיהן של חכמינו ז״ל שהם העיקר אצלי, לכן במקום שאין דברי חכמי האומות מתנגדים אבל נותנים חזוק לדברינו או באור יותר, הרימותים לה׳ והיו קדש.

שער הששי

פרק קט

אחר חבור המשנה קמו חכמים אחרים הנקראים אמוראים, והיחיד אמורא [לפי דעת קצת הוא נגזר מן אמר [1]), ולפי דעת קצת כוונתו מתרגם (עיין מבוא התלמוד לר"ש הנגיד וזולתו), או מפרש, ר"ל מפרש המשנה, והמבאר כוונתה, ונכון להעתיקו (Scholiast), וא"כ הוא לפי שטתנו נרדף עם תַּנָּא (עיין לעיל פ' ק"ב), ושנו את השם הזה מן תנא למען ההבדל (עיין לעיל בהערה לפרק תשעים ולהלן בפרק זה בהערה שלישית), ואולי אמורא נגזר מן מר בלשון ארמית (הערר), ונרדף א"כ עם רב [2])].

אלה החכמים חברו פרושים על המשנה, ונקראו הפרושים האלה בכלל

---

[1]) ובעבור זה כשמזכיר התלמוד ענין מדברי אמורא, אמר „איתמר”, וכן „וקאמר”, וכדומה, מלשון המורה אמירה (זאגען), ולא כן תמצא בתלמוד ע"ד תנאים, ורק בלשון „תַּנֵי” וכדומה, והבן.

[2]) והאל"ף הנוספת בראש הוא דרך לשון התלמוד כמו שבארנו בספרנו בית האוצר במחברת ראשונה בערך אברך וביתר מקומות, וכן נוהגת לשון ערבית להוסיף אות א' בראש השמות מטעם הגזם, או שו"א נח, כידוע לבקי בלשון הזאת, (ומצינו לחז"ל שאמרו ע"ד זה למה נקראו החלבים אימורים שהן מורים ואדונים על כל האברים), וכן בלשון הערבית אֱמִיר פי' שַׂר וראש, וכן נוהג התלמוד בהפך להשמיט אות א' לפעמים, ד"מ: בירושלמי מר (זאגען) מן אמר, בר נש מן אנש, הורין מן אוחרין (אחר), וכן במשנה נמתי מן נאם, וכן בתלמוד בבלי רבינא במקום ר' אבינא, וכן בירושלמי, ר' שמעון בן יוחי במקום יוחאי, ר' בון במקום ר' אבין, ר' לעזר במקום ר' אלעזר, ר' בא במקום ר' אבא, רבין במקום ראובן, וכן ר' יוחנן בן זכי במקום זכאי (ונמצא זכי שם עצם פרטי בתנ"ך) וכן שמי במקום שמאי.

בשם תלמוד[1]) או בשם גמרא (ר"ל למוד בלשון סוריא), והיו הפרושים האלה בעל פה, אך אחר שהותר כבר לכתוב פרושי התורה (כמבואר לעיל בחבור המשנה) קם ר' יוחנן מירושלים ראש הישיבה (היה כשמונים שנה אחר רבינו הקדוש) וחבר בספר כל פרושי המשנה מדברי האמוראים עד זמנו (והיו פרושים על המשנה ממה שיכונו בשם תלמוד גם מכמה תנאים, ענינים מפוזרים בעל פה זעיר שם וזעיר שם[2]), ונקרא הגמרא לבד גם המשנה והגמרא יחד, בשם תלמוד ירושלמי או תלמוד בני מערבא[3]), והוא על ארבעה סדרים, זרעים (י"א מסכתות), מועד (י"ב מסכתות), נשים (ז' מסכתות) נזיקין (ט' מסכתות) (ומסדר טהרות נדה לבד) (עיין שפתי ישנים). ומדברי היוחסין (דפוס זאלקאווא חלק ב' דף מ"ג ע"א) נראה שהיו לפניו חמשה סדרים ירושלמי, ומסדר טהרות נדה, וכן עוד לפני המדפים והמגיה ר' שמואל שולם שהדפים ראשונה היוחסין היה התלמוד ירושלמי נמצא על חמשה סדרים, וחבל על דאבדין, וזה ימים לא כבירים שמעתי שנמצא סדר קדשים בארץ ישראל.

---

[1]) תלמוד (לעהרע, בעלעהרונג) נרדף עם תורה (עיין לעיל ריש פרק מ"א), ונכתב תלמוד בוא"ו, ואולם תלמיד ביו"ד הוא שם התאר ללומד מפי רב (שילער), ונתחדש שם תלמוד מבעלי המשנה הקדמונים, ונמצא גם בסדר התפלה תלמוד תורתך. ואין זה משקל חדש בלשון עברית, ודוגמתו תענוג, תנחום וכדומה.

[2]) וז"ל רב שרירא גאון בתשובתו (המובאת ביוחסין): ושאלתם כיצד נכתבה המשנה וכו'? וכן הברייתות כיצד נכתבו וכו'? וכן התלמוד (ר"ל הגמרא) כיצד נכתב וכו'? (אחר שמפרש ענין המשנה והברייתות באריכות, ואמר וז"ל): ותלמוד כמי דשאלתין עלוהי? אפילו ראשוני ראשונים (מהתנאים) אית להון תלמוד וכו' כד הוו אמרי רבוותא הלכתהון כל חד וחד כדגריס להון, אלין מילי הויין תלמוד דילהון וכו' ומנלן דהוה להון תלמודא? דהא על רבן יוחנן בן זכאי אמרו דעד הויות [ר"ל החדושים שנתהוו על ידן, משרש הוה בעברי, או הקנינים שקנו בחכמה משורש הוה בעברי, וכולא חד הוא, ועיין שרשים לרד"ק שרש הזה מה שהביא בשם ר' סעדיה בבאור יעוץ בהותו] דאביי ורבא הוה גמיר, ותנן ר' יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד וכו', ות"ר במציעא וכו' במשנה מדה ונוטלין עליה שכר, בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ובתר דתקן רבי וכו' הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד ואמרו עלה וכו': שבקו כולי עלמא מתנייתא ואזלו בתר תלמודא וכו', והיינו דתנן הוי זהיר בתלמוד וכו' ותלמוד הוא חכמת הראשונים דסברין ביה טעמי משנה וכו', לא רבו שלומדו משנה וכו' אלא רבו שלומדו תלמוד וכו' הכי הוו מפרשין משנתהון וקרי להו לפרושיהן, תלמוד, וכו', ע"כ לשון התשובה עם קצת הוספת באור שהוספתי עליה, ולמען הבדל בין דבריו לדברי שהוספתי, סגרתי את דברי במסגרת (פארענטעזע).

[3]) ור"ל תלמוד ארץ ישראל; כי ארץ ישראל היא למערבה של בבל, ובאמרם בתלמוד במערבא אמרו וכדומה, כוונתם על ארץ ישראל כידוע.

פרק י׳

אחר חבור התלמוד ירושלמי בערך ק׳ שנה, והוא בשנת ד׳א קכ׳ז ליצירה, קמו רב אשי ורבינא סוף האמוראים וחברו ג׳כ בספר כל פרושי המשנה מהאמוראים עד זמנם, ונקרא בכלל עם המשנה בשם תלמוד בבלי[1], ויען שתלמוד בבלי נתחבר באחרונה מתלמוד ירושלמי, ע׳כ הוא מבואר יותר הן בלשון[2] והן בענין, לכן שבקי כולי עלמא ירושלמי ואזלי בתר

אמר המחבר כבר מבואר בספרנו תעודה בישראל (שער הראשון פרק ח׳) שהתלמוד היא הגמרא (ר"ל פי׳ המשנה) ממה שהבאנו שם מפרק משוח מלחמה וממסכת סופרים, ועיין הערה שאחריה לקמן.

[1]) אמר המחבר: כבר אמרנו לעיל שהמשנה והגמרא יחד נקראו בשם תלמוד, וגם הגמרא לבד, אלא שתלמוד היא לשון עברית, וגמרא היא לשון סורית, ושניהם ביסוד הוראתן נרדפים אל תורה (לעהרע, בעלעהרונג) כדלעיל, וכן נרדף עמהם שם משנה ג"כ ביסוד הוראתו, שפרושו ג"כ למוד וע"י באור, וכמו שקרא משה רבינו את ספרו בשם תורה כן קרא רבינו הקדוש ג"כ חבורו בשם הנרדף משנה, ופרושי המשנה קרא בשם תלמוד בלה"ק, ובלשון סוריא בשם גמרא, והכל למען ההבדל. ועיין לעיל בפרק שלפני זה מה שהבאנו מספרנו תעודה בישראל, וגם מה שהעתקנו מרב שרירא גאון ז"ל בתשובתו שהתלמוד הוא הגמרא המפרש טעמי המשנה, וכן משמע שם מתשובה זו שבש"ס הקדמונים היה כתוב (ב"מ ד׳ ל"ג): שבקי כולי עלמא מתניתין ואזלי בתר תלמוד, ובודאי החליף תלמיד טועה בהרבה מקומות בש"ס גמרא במקום תלמוד, וכן העמיד פה בש"ס שלפנינו בבבא מציעא שהזכרנו במקום תלמוד גמרא, והראיה לזה הוא מה שהביא שם הש"ס אח"ז ראיה מהא דתנן במשנה דאבות: הוי זהיר בתלמוד, ועיין רש"י שם בד"ה מאי דרש, ובד"ה הוי זהיר בתלמוד. וכן יסד הפייטן בפיוט ליום שני של שבועות במוסף: חקרי הלכות (ר"ל המשנה) וסדרם ששה ועליהם תלמוד (ר"ל גמרא) שלשים וששה עכ"ל. וכן קראו אח"כ ג"כ בשם הלכה את המשנה והגמרא יחד מה שלקטו מהם האחרונים הלכות גדולות, הלכות אלפסי, וכבר בררנו שהיה לקדמונים מבעלי המשנה ג"כ תלמוד ר"ל גמרא, וכנראה בעליל ממה שהעתקנו מתשובה הנזכרת, משנה דאבות ובבא מציעא. ובלתי ספק שבעלי המשנה קראו תלמוד בלשון הקדש והאמוראים קראו גמרא והבן.

[2]) כי לשון תלמוד בבלי היתה יותר מובנת בימי הגאונים להיותה יותר מעורבת מלשון פרסית (ומעט מלשון רומית ויונית), לא כן הירושלמי שנתערבו בו יותר מלשון יונית ורומית (וכמעט אין בו מלשון פרסית). ויסוד לשון ארמית שבתלמוד ירושלמי הוא לשון סורסי (זיריש) עיין בספרנו ח"ב צד 37 בהערה, ועיין רש"י סוף סוטה בד"ה (לשון סורסי). ותמונות התבות שבלשון ארמית זו, בנויות על תבנית לשון הקדש, ד"מ: בארמית אתרא (פי׳ מקום), יאמר הסורי אתר, מן ברתא (פי׳ בת), יאמר ברת, וכדומה, ועוד לו הפרש רב בכלל בנין הלשון (קאנסטרוקציאן), ודברנו ממנו הרבה בספרנו בית האוצר (מחברת ג׳). וכן יש בתלמוד ירושלמי ג"כ הרבה מאמרים בלשון הקדש ולפעמים המה יותר נקים מלשון הקדש

שנמצאת בתלמוד בבלי (עיין להלן), וד"מ: במקום שיאמר התלמוד בבלי בית המדרש, יאמר הירושלמי ע"פ רוב בית הועד, תפלת ערבית, יאמר הוא תפלת ערב, והרבה כדומה כמו שיראה הקורא ברחבה בספרנו בית האוצר שם (מחברת שלישית), וצריך שתדע שדרך לשון הירושלמי ולשון התלמוד בבלי הולך ע"פ רוב ע"ד לשון יונית ורומית וכו', והרבה מליצות ולשונות המה העתקות ממש מלשונות האלה, והבקי בלשון יונית ורומית וכו' ימצא הרבה השתוות גם במליצות וסגנון הלשון בין לשונות התלמוד ולשונות האלה. ודע שגוף לשון הגמרא בבלי הוא לשון ארמית שהיתה נוהגה אז בבבל (בזמן מסדרי התלמוד רב אשי ובנו ותלמידיהם) המעורבת עם קצת לשון פרסית, כמו שבארנו בספרנו תעודה בישראל בארוכות (ועיין שם צד 126 בהערה שניה). ואולם הברייתות והתוספתות [רצוני לומר אלו שנתחברו בפני רבינו הקדוש (עיין לעיל פרק ק"ג) והמה נשנו חוץ למשנה, אבל מרבינו הקדוש ומפיו, ורבי חייא ור' הושעיא היו המסדרים, וסתם תנו רבנן הוא מהברייתות ותוספתות הללו] המה בלשון המשנה ממש. וכן כל השקלא וטריא של האמוראים שהיו לפני מסדרי התלמוד המפלפלים בבאור איזו משנה או ברייתא המה ג"כ בלשון המשנה ממש, וכן ההלכות שהמציאו האמוראים בפלפולם, היינו שהוציאו הלכות חדשות מהמשנה, או שמצאו איזו ברייתא קדומה שלפני רבי חייא (כי הרבה ברייתות היו) כתבו ג"כ בתבנית לשון המשנה ממש, והמה באות בגמרא בלשון תניא, (ודברי היוחסין חלק שני דפוס זאלקאווא דף י"ט ע"ב צריכים עיון), ותנא או תני, כגון תני רמי בר חמא, תני אגרא וכדומה, וכן מה שאינו בלשון איתנו אבל בלשון איתמר (המורה על לשון אמירה) יען שילא מפי אמורא, וכן משמש הגמרא אלה תמיד בפעל דקאמר ולא דקתני, והבן, [וכן ישמש התלמוד לפעמים גם על רבי חייא ור' הושעיא בלשון תני, תני ר' חייא, תני ר' הושעיא, ובכל אלו המקומות לא היו מאמריהם חשובים ממש כדברי הברייתות והתוספתות המיוחסות למו, כי אלו המאמרים המתחילים בשם תני היו דברי עצמם שהוציאו בפלפולם, או שמצאו באיזו ברייתא קדמונית (כי הרבה ברייתות היו לפני רבינו הקדוש), ע"כ היו דבריהם אלו כשאר דברי אמוראים, והיו צריכים להביא לדבריהם סייעתא מן המשנה, ר"ל תנא דמסייע (ועיין לעיל פ' ק"ב וק"ג). וצריך שתדע שהברייתות הקדמוניות שהיו נמצאות ביד האמוראים לא היו חשובות כברייתות של ר' חייא, יען שאלה של ר' חייא היו מצורפות ומזוקקות בפני רבינו הקדוש, לא כן הברייתות זולתן, וכן היו ברייתות לאמוראים ג"כ].

כל הנזכר עד הנה היה הכל בלשון המשנה ממש, ולא לבד בדברי הלכות הנודעות בשם שמעתא בגמרא כך, אלא אף בדברי הגדה, הכל כאשר לכל היה בלשון המשנה (ובאות בלשון תני וכדומה מהלשונות הללו שהזכרנו), וכמו שיצאו הדברים ממש מפי מגידיהם כן העתיקו אל הגמרא ולא חלו בם ידיהם של מסדרי התלמוד לשנות כל שהוא בלשון, כי כלל מונח אצלם שחייב אדם לומר בלשון רבו (כמו הלל אומר מלא אין מים):

אולם השקלא וטריא של מסדרי התלמוד וכל מה שפלפלו המה בדברי התנאים והאמוראים לפרש וללבן דבריהם, הכל היה בלשון מדינתם (ר"ל לשון הבבלית הנזכרת), וכן ההלכות או האגדות של התנאים והאמוראים שלא נכתבו לפני מסדרי התלמוד אבל הגיעו אליהם בע"פ הלבישו את המאמרים האלה ג"כ במעטה לשון הבבלית. וכן מה שספרו מסדרי התלמוד מאורעות מזמניהם או ההגדות שדרשו המה וחבריהם הכל כאשר לכל הוא בלשון בבלית הנ"ל. ומעט מהמעט מאד תמצא מאמרים אף מאמוראים שהיו קודם רב אשי זמן קצת שידוברו בלשון בבלית הנ"ל.

בבלי [1]), והוא נפלא מאד מצד חומרו ומצד צורתו; מצד חומרו: כי לשון התלמוד בבלי היא לשון רחבה מאד ומדעית (איינע וויססענשאפטליכע שפראכע), והיא הלשון שדברו אז בבבל (עיין ספרנו תעודה בישראל שער ג׳ פרק ל״ז הערה ב׳), והיא מרכבת מהרבה לשונות רחבות עיין שם. ומסודר התלמוד בתכלית היופי בלי תוספת וחסרון ובלי חלוף מאמר בשמוש הלשון, כלל דבר אפילו מלה אחת אין בו מיותרת ומחוסרת, או שלא במקומה (ועיין כוזרי מאמר שלישי סימן ס״ט ובאוצר נחמד שם), ואם נראה לפעמים כמוהו, הוא לתכלית וכוונה גדולה, (יראה הקורא לדוגמא בספרים המדברים מכללי הש״ס ובסדר הדורות להגאון ר׳ יחיאל ממינסק ובהקדמתו לספרו זה, או במפרשים הקדמונים לגדולי רבותינו החכמים השלמים הרמב״ם רש״י ר״ש משאנץ הר״ן וכדומה, או בתשובות קדמונינו, יראה נפלאות בדבר שהזכרנו), ומצד צורתו: כי הוא מלא שכל וחדוד רב, וביחוד סדר נזיקין או מקומות אחרים בתלמוד המדברים בענין זה אין ערוך לתבונתו, ומחדד מאד את השכל יותר מהנדסה, ומעיד החכם לייבניץ (Leibnitz) שחכמת היורי (Juri) מחדדת השכל יותר מחכמות זולתה, אבל כבר קדמוהו חז״ל בזה ואמרו (בבא בתרא פ״י מ״ח): „הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן שהן כמעין הנובע״ (ובאמת חכמה זו כמעט כוללת כל עניני חכמה שבעולם, גם כל המצאות בני אדם ערמתם ותרמיתם, ובעבור זה היה התאר דַיָּן אחד מגדולי התארים אצל רבותינו חכמי הספרדים ע״ה, ועיין בהלכות סנהדרין בספר היד מענין הדיינים וחובת ידיעתן [2]) תבונתם והנהגותם (ועיין בסמ״ג לרבינו מהר״מ מקוצי הלכות סנהדרין).

וכבר מצינו בתלמוד שהיו חכמי העמים מקלסים לפעמים כששמעו חדוד

אבל תדע שגם מסדרי התלמוד כתבו ג״כ לפעמים בלשון המשנה, היינו במקום שהיו רוצים לבאר כמשנה או ברייתא וכדומה בדברי קדמוניהם איזה חסורי מחסרא, או שהוציאו איזו דין חדש ממשמעות המשנה והברייתא וכדומה, או מה שהיו חולקים על קדמוניהם בדברי אגדה, אז השתדלו לומר ממש בלשון המשנה.

ואתה קורא נעים! אם תקח לך דף אחד או יותר בתלמוד ותנתח מאמריו לנתחים ותדקדק היטב בחלקיו וחלקי חלקיו, אז תוכל להבחין בזה שאמרנו עד הנה בתכלית השלמות, ותראה, שתודה לה׳ מה שכתבנו עד הנה הוא אמת, אך הענין הזה צריך באמת עוד באור רחב, כי לא בדברים שנים ושלשה יבולע ענין רחב כזה, אבל תן לחכם ויחכם עוד.

[1]) אמר המחבר: יען שכל חכמי ישראל מאז עד עתה אזלי בתר תלמוד בבלי, והשוגים בתלמוד ירושלמי מעטים המה, ע״כ התלמוד ירושלמי משובש, וחכמי ישראל לא נתנו לב לפרשו כראוי, ולתקן שבושיו וטעיותיו שנפלו בו מידי הסופרים והמעתיקים.

[2]) ובש״ע חושן משפט (סימן רל״א סעיף ט״ז) כתב שצריך הדיין לדעת בתכלית ג״כ חכמת המדידה הנקראת געאמעטריע, עיי״ש.

שכלם של התלמודיים בדינין, כדתניא (ב״מ קי״ט): אמר אפרים ספרא תלמידו של ריש לקיש משום ר״ל הלכה כר׳ שמעון (בדין שתי גינות זו על גב זו, שאמר כל שהעליון יכול לפשוט את ידו וכו׳), אמרוה (להא דרבי שמעון שזכרנו) קמיה דשבור מלכא (מלך פרס היה ובקי בדינים והלכות עיין תוספות שם), ובע״ז (דף ע״ו): אמר להו אפריון נמטייה לר׳ שמעון [1], [ובפני רבינו ברוך היה גרסא אחרינא, ובעבור זה פרשו לגנאי, כנראה ביוחסין (דפוס

---

[1]) מכאן ראיה ברורה שמותר ללמד את הנכרי תורה נגד דעת השל״ה (מסכת שבועות ד׳ קפ״ה) ע״ש מה שהביא מאמר מתלמוד ב״ק הנשמט אצלנו, — וכבר נהגו חכמי ישראל מאז ללמד לנוצרים לשון הקדש, ומגדולי חכמי ישראל מצינו שהיו מלמדי לשון הקדש בבתי מדרש הנוצרים ולמדו לחכמיהם כל ספרי ישראל, ומהם למדו גם חכמת הקבלה. וגם היעראנימוס הגדול לנוצרים והמעתיק התנ״ך (שחי במאה הרביעית לנוצרים) למד לשון הקדש אצל יהודי אחד מחכמי זמנו ושמו בַר־אַנִינָא או בַר־חֲנִינָא (עיין געשיכטע דער ליטעראטור פאן אייכהארן ספר 1 צד 450) — וכבר נודעת התשועה הגדולה לספרי היהודים שעשה החכם המלומד המפורסם לנוצרים רייכלין, ע״י ידיעתו ואהבתו את ספרי היהודים (עיין בספרנו אפס דמים שיחה ששית) וכן מצינו שלמדו גאוני עולם וחסידים את בני הקראים תורה שבע״פ, עיין בפסק הקראים בתשובות הגאון והחכם הכולל רבינו אליהו מזרחי תשובה כ״ו. — ובודאי עי״ז יכבדו אותנו ויהיו אוהבים לנו, וכן אמרו בסופה (בפרק אלו נאמרים) שהעתיקו התורה לשבעים לשון, ובפרוש נותה התורה ע״ז, לפי חז״ל „באר היטב" בשבעים לשון, גם אמרה: אשר ישמעון ואמרו רק עם חכם וגו׳, וא״כ צריך להשתדל בזה להראות להם חכמתנו וחכמת קדמונינו, וזה המלך פרס היה איש רע (עיין ב״מ ד׳ ע׳) ובכל זאת היה מפאר דברי ר״ש בעבור חכמתו, וחכם אחד מחכמי הנוצרים אמר לי שנתברר לו (אחרי אשר קרא ספרי המשפט בלשון רומית הנעתקים מהתלמוד ומספרי הרמב״ם וכדומה) שהרבה דינים מסכימים בשוה עם דיני המשפטים של הרומיים ושל הפרסיים. ועיין סה״ק ערך שמעיה ואבטליון מהפסק (קאדיקס) הנמצא בתורת הקסרים ברומא על שם אבטליון הזה שהבר ברומא טרם שנתגייר.

וכן באמת בתלמוד כמעט כל השמות ההסכמיים בחכמת המשפט (יורי) שאולים המה מלשון יונית ורומית (ואולי גם מלשון פרסית), מהם בלשונם ממש כמו: אפותיקי, הנפק, ומהם העתקות מלשונות אלה ללשון המשנה וארמית, כמו: אחריות [וסוא הרבוי מן אחרית בלשון המקרא, פי׳ אשר יקרה ויזדמן בסוף ועשו ממנו פעלים ג״כ, אין אנו אחראין, פי׳ אין אנו ערבאין בעד סוף המעשה], מגו (ר״ל מתוך, כי תרגום ארמית של מתוך „מגו" ויסודו מלשון עברית מן גו יגורשו (איוב ל׳) פי׳ מתוך (העיר); וכמו שיאמר התלמוד מתוך (שלא לשמה), כן יאמר מגו (דחשיד אממונא), מגו (דבעי הוה מפקר לנכסיה) פי׳ מתוך שהוא חשוד על הממון, מתוך שהיה רוצה היה מפקיר נכסיו, וכדומה, וכבר בררנו פעמים רבות שדרך התלמוד להעתיק תבות עבריות לארמית ובהפך אף מהמושאלות, ושמור זה הכלל — והשמות השאולים במשנה מלשונות לועזיות, השתדלו לפעמים חכמי הגמרא לתת להם איזה באור בלשון ארמית או עברית כמו, אפו תהי קאי, וכדומה, והמוסף הערוך אמר שעשו חז״ל זאת לזכר לדבר, עיין ערך פרס.

זאלקאווא חלק ב׳ דף י״ח), אבל בכל הספרים שהגיעונו גורסים כלם: אפריון נמטייה, כמו שלפנינו].

פרק קיא

האמוראים נמשכו שבעה דורות מן רבינו הקדוש (והוא אינו בכלל, אע״פ שנקרא גם תנא גם אמורא להיותו סוף התנאים וראש האמוראים), עד רב אשי ורבינא (ר״ל רב אבינא) והם בכלל, משנת ג״א תתקמ״ט (3949) או ג״א תתקע״ט (3979) עד ד״א רל״ו (4236), והוא זמן רבנן סבוראי, ערך רפ״ז (287) שנים. וזה רב אשי היה ראש הגולה, ועשיר גדול ומכובד בעיני מלך פרס (עיין הקדמת הסמ״ג).

רוב האמוראים נקראו בתאר רב, ולפעמים בלי תאר כלל, וקצת מהם בשם מר (עיין לעיל). ובימי האמוראים נתחדש לתלמידי חכמים התאר רבנן, והיחיד נקרא [ההוא] מרבנן או צורבא מרבנן (עיין לעיל פרק ק׳), ולפעמים נקראו רבנן גם התלמידים הגדולים והמובהקים של האמוראים (עיין ב״מ דף צ״ו ע״א וברש״י שם, חולין ק״ו ע״א, ברכות פרק ת״ה בר״ה: ר׳ זירא כו׳ כי חלפי רבנן, וברש״י שם. — פירוש צורבא כתב הערוך שהוא מלשון צרבת (ויקרא י״ג) ופרושו חוזק, ורש״י (ביצה דף ה׳) אמר ג״כ שהוא מן צרבת הזה, ופרושו מחודד, עיין שם, ולי נראה ג״כ שהוא מן צרבת, אבל לפי פרוש התרגום אונקלוס שתרגם צרבת ,רושם״ (והתרגום מפרש רק הכוונה ולא בהוראת שרש המלה), ואפשר צורבא הוא העתקה מלשון רומית מהתאר (Candidat) (עיין ממטס בעווערבער) ר״ל איש שראוי להתמנות במלאכתו או חכמתו, כנודע (ויסוד תבה זו בלשון רומית פרושו (גליהען, גלענצען, ווייס זיין), ממש כמו הוראת שרש צרב, כמו שהרחבנו לבאר בספרנו בית האוצר מחברת שלישית), והיה נקרא בשם (Candidat) ברומא כל מי שהיה ראוי להתמנות, בעבור שאז היה לובש בגד לבן המבהיק זוהר, שהיה נקרא (Toga Candida) [ואולי מזה החלוקא דרבנן, והטלית, וגולתא, (ועיין רש״י ביצה ל״ח, ודבריו צריכין עיון), וגולתא דדהבא (ב״מ דף פ״ה), וכמו שאמרו שם: חכים עבדו יתך ורבי קרו לך, וידוע מספרי ד״ה שהנשיאים וגדולי העם העומדים בראשם בימים הקדמונים בכמה אומות וגם אצל אומה הישראלית היו לובשים לבנים, וכן מצינו בתלמוד כמה פעמים, וזה היה מורה על הדרת קדש, וכמו שערות לבנות בראש וזקן, כמו שאמרה דביתהו של ר׳ אלעזר בן עזריה: לית לך חיורתא אתרחש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיורתא (ברכות כ״ז)]; וא״כ צורבא מרבנן בתלמוד הכוונה (כמו בלשון רומית) על הראוי להוראה אך לא נסמך עדיין, או נסמך ואין לו מקום עדיין להוראה, כדלעיל [1]), — גם יש לומר שהשם צורבא הוא (בחלוף פ׳ לב׳)

---

[1]) ויש לי עוד ראיה לבאורי זה מן תלמוד סנהדרין (דף נ״ח ע״ב), [אם קרובה

צורפא, כמו הבקר לעניים (פאה) ת׳ הפקר וכן הצרובין (בפ׳ עשרה יוחסין) ת׳ הצורפים (גאלדשמידע), כגרסת הערוך, ויהיה פרושו של צורבא

היא או רחוקה אומרה], וז"ל התלמוד שם: מה שמו (של משיח)? דבי ר׳ שילא אמרי שילה שמו, שנאמר עד כי יבא שילה, דבי ר׳ ינאי אמרי ינון שמו, שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו, דבי ר׳ חנינא אמרי חנינה שמו, שנאמר אשר לא אתן לכם חנינה (ירמיה טז), ויש אומרים מנחם בן חזקיה שמו (כפי הנראה היה שם בעל המאמר הזה מנחם), שנאמר כי רחק ממני מנחם משיב נפשי, ורבנן אמרי חיוורא דבי רבי שמו, שנאמר אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם, ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלהים ומעונה, ע"כ לשון התלמוד, ופי׳ רש"י כל אחד היה דורש אחר שמו (ר"ל שילא שילה וכו׳), חיוורא דבי רבי פירש"י מצורע של בית רבי עכ"ל רש"י, וכן הוא בערוך ואמר שתרגום מצורעת כשלג חיורא כתלגא עכ"ל הערוך, והוא מן חור (וויים) בעברית ובארמית — והנה בכל השמות של משיח שמזכיר התלמוד פה תמצא שם משיח כשם בעל המאמר, כמבואר לעיל, אך רבנן עם חיורא דבי רבי אין לו שום שווי ודמיון כלל, אך לפי באורנו יהיה חיוורא דבי רבי ממש צורבא מרבנן (ומביא הסמכתא מן נגוע מוכה אלהים), וכבר ברדנו בספרנו בית האוצר (שרש צרב) באור של צרבת, והעתקנו (איין העללווייססער פלעק) וכן תרגם המתרגם המכונה ליונתן בחומש שם, צרבת השחין, צוֹלֶקֶת שיחנא, והרבה מזה בתלמוד, כמו: ונעשה מקומו צלקת וכדומה, ופירש הערוך שוּמָא לְבָנָה (ר"ל שְׂאֵת לבנה, עיין שם התרגום יונתן), ועוד לי קצת ראיה מתלמוד ברכות (דף כ"ז) שהזכרנו, שאמרו שם: הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל אמר דילמא ח"ו מנעתי תורה מישראל (במה שהכריז כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבהמ"ד, ואח"ז נתוספו ע"י ר"א בן עזריה כמה מאות ספסלי) אחוו ליה (לר"ג) בחלמיה חצבי חוורי דמליין קטמא (ר"ל שאין תוכן כברן), ובאה המליצה: כלים לבנים מלאים אפר; כי בשאר לבנים מתוארים החכמים ותלמידיהם הגדולים כדלעיל, ורבי יונה בן גאנח אומר (הביאו משמו הרד"ק בשרשים שרש חור שבלשון ערבית נקראו השרים הגדולים בלשון לובן, ומזה בלה"ק בן חורים, חורי יהודה עכ"ל — וכן נקראו החכמים והתלמידים השלמים בחכמתם בשם מובהקים, חכם מובהק, תלמיד מובהק, רופא מובהק וכדומה, והוא משרש בהק בלשון עברי (ויקרא י"ג) שפרושו נוגה ולובן, וכן תרגום יונתן: מנוגה נגדו, זיו יקריה מבהקין שמיא (עיין שרשים לרד"ק שרש בהק), ומצינו ג"כ ביוסיפון לרומיים שהאסיים הלבישו את האנשים אשר התחברו להכת שלהם (אחר נסיון שנה ראשונה) מלבוש לבן, לאות שהוא ראוי לחברתם, ועיין יוחסין (דפוס זאלקאווא ח"ב דף ע"ז ע"א).

ואמרו בקדושין (דף ע"ב ע"א): (אמר ליה רבי ללוי) הראני תלמידי חכמים שבבבל, אמר ליה דומים למלאכי השרת עכ"ל, ופירש רש"י דומין למלאכי השרת: לבושי לבנים ועטופים (לבנים) כמלאכי השרת דכתיב והאיש לבוש הבדים, והכי נמי אמרינן בבמה מדליקין על ר׳ יהודה שהיה מתעטף ויושב בסדינים המצוייצין ודומה למלאך וכו׳ ובנדרים נמי אמרינן: מאן מלאכי השרת? רבנן משום דמצויינין כמלאכי השרת במלבושים נאים עכ"ל.

(מיטגליעד או קאללעגע) כתאר חבר בתלמוד (עיין לעיל פרק ק׳) מלשון צרוף בתלמוד. — או הוראתו איש משכיל מצורף ומזוכך (איין קולטיווירטער מאן) [כמו שמצינו בירושלמי פרק אלו עוברין הלכה ז׳ פעל זכך על כוונה זו: ר׳ אבהו שלח לר׳ חנינא בריה יְזַכּוֹ בטבריא (קולטיווירען, אויפקלערען)] והוא מלשון המקרא יתלבנו ויצרפו (דניאל י״ב).

ובכלל אומר שצורבא מרבנן או רבנן הם הנקראים במשנה בשם ת״ח (געלעהרטע) כמו שמשמע מדברי התלמוד (ברכות נ״ד ע״ב): ותרין מנייהו רבנן עיי״ש, ותלמידי חכמים (עיין לעיל פרק ק׳) הוא שם הכולל לכל מלומד במקרא והלכות כלם (געזעטצקונדיגער) אף שלא נסמך עדיין, ולא קבל עוד שם רבי או רב, ונקראו בשמותן, כגון: בן עזאי, בן זומא, כדמשמע בברכות (דף נ״ז ע״ב) בד״ה: ג׳ תלמידי חכמים הם, כי אלו שלשתן לא נסמכו, ועיין קדושין (דף מ״ט ע״ב) בד״ה: ע״מ שאני תלמיד (ר״ל תלמיד חכם שלא בא לכלל סמיכה), וכמו תאר ת״ח כן התאר רבנן או צורבא מרבנן, וכוונתו מלומד במקרא ובכל ההלכות אף שלא נסמך עדיין, ותאר חכם או חכמים במשנה הוא דוקא לנסמכים להוראה ובעלי סברא (עיין קדושין שם ועיין להלן), אעפ״י שאין להם עדיין עיר להוראה [1]) ולכל חכם מובהק ובעל סברא שנסמך באיזו חכמה חיצונית (ואפילו אינו יהודי) או במקרא לבד, כמו שאמרו חכם במקרא עיין לעיל. ובכלל נקראו במשנה התנאים בשם חכמים, וכונתם קבוץ תנאים נסמכים להוראה ובעלי סברא (עיין רש״י בקדושין שם בד״ה דברי חכמה) שהיו חולקים עם התנא המפורש בשמו במשנה, ד״מ: פלוני התנא אמר כן, וחכמים אומרים כן, וכשמזכרת הגמרא דעה זו של החכמים האלה החולקים על התנא במשנה ישמשו בלשונם בתאר ורבנן אומרים תמורת וחכמים אומרים, [וחכמים במשנה הבא בלשון רבים נמצא לפעמים גם על דברי היחיד במקום שדבריו נתקבלו לרבינו הקדוש לפסוק כמותו, וזהו דאמרי (חולין פ״ה ע״א): ראה רבי דבריו של רבי מאיר וכו׳ ושנאה בלשון חכמים, ודרבי שמעון וכו׳ ושנאה בלשון חכמים [2])], וכל תנו רבנן בגמרא הכוונה על התנאים האלה, ובלשון הברייתא שנו חכמים, ממש כמו בלשון המשנה. ותאר רבנן אינו הרבוי מן רַבָּן, כי לא מצינו היחיד ממנו לאמוראים, ותאר רבן היה תאר להנשיאים, בין שהיו חכמים

---

[1]) וז״ל רש״י מועד קטן (דף כ״ב ע״ב) הכם ממונה על העיר שמבקשים ממנו הוראה עכ״ל, והינו אב ב״ד של העיר עיי״ש בתלמוד, ועיין בספרנו ח״ב (צד 82) שמואל הכם יתקרי, ועיין היטב מועד קטן (כ״ה ע״א) בד״ה: כי נח נפשיה דרב ספרא.

[2]) ורב שרירא גאון ז״ל בתשובתו המגלאת ביוחסין אמר, וז״ל: ומהכא גמירי דסתם ר׳ מאיר לאו דיליה הוא דרבוותיה הוא מר׳ עקיבא רביה וכו׳ קתני לה (רבינו הקדוש) בלשון חכמים וכו׳.

גדולים ובין שלא היו חכמים גדולים, כגון: רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי, רבן גמליאל בנו של ר׳ יהודא הנשיא, וזה האחרון לא היה כ״כ גדול בחכמה כאחיו רבי שמעון (עיין כתובות פרק י״ב דף ק״ג ע״ב בד״ה: שמעון בני חכם מאי קאמר). (ותינוקות של בית רבן הנו״ן הוא כנוי לרבים נסתרים, הבאה בתלמוד תמורת מ׳, ר״ל רַבָּם), ובספרנו בית האוצר הרחבנו לדבר מזה. — ותאר רבן להנשיאים שהזכרתי לא נמצא ממנו הרבוי.

ואל יקשה לך, הלא נמצא בתלמוד שם התאר רבנן גם על חכמים קדמונים שהיו לפניהם (כגון תנו רבנן שהכוונה על התנאים) ועל חכמים שהיו כמה מאות שנה לפניהם, כמו שאמרו (גיטין פ״ז): אמר להו (שלמה המלך) לרבנן, וכן בפרק החליל (במסכת סוכה): אמרו ליה רבנן (להורדוס המלך) שבקיה דהכי שפיר טפי וכו׳, וכן במקומות אחרים? אבל האמת שכך היו נוהגין אנשי התלמוד האחרונים להשתמש בתארים שנתחדשו בזמנם גם על קדמוניהם ועל קדמוני קדמוניהם, כמו שכתבנו (לעיל פ׳ ע״ה) עיי״ש.

ואולם הקדמונים מחכמי המשנה נקראו סתם, בשמם, וזה מדרגה יותר נכבדה אף משם התאר רבן, כמו שאמרו: גדול מרבן שמו. והנני לבאר כל מה שכתבתי פה אי״ה במקום אחר באריכות, וכן כל מה שנראה מקצת סוגיות התלמוד כסתירה לפעמים למה שכתבנו פה, הכל יתבאר אי״ה שם. והיוצא לנו מכל הנ״ל שהשתמשו התלמודיים בתארי הכבוד לגדוליהם כפי הנימוס הנהוג במקום מגוריהם, כמו שנהגו בלשונם בכלל, שהשתדלו למצוא בלה״ק תבות כאלה הכוללות מכל צד הוראות התבות אשר בלשון השולטת במדינה, ד״מ: בהיותם תחת יד היונים קראו לחכם המלומד בשם סופר (Grammatikos) (סריפט געלעהרטער) עיין לעיל, ואח״ז בהיותם תחת הרומיים קראו בשם רַבָּן וְרַבִּי וְרַב (Magister) (מייסטער, לעהר מייסטער) תאר הנופל אם על חכם בתורה ובחכמה או על חכם ואומן באיזו מלאכה (וכן נקרא הבעל הבית בצרוף משרתיו ועבדיו). ויסוד הוראתו של (Magister) הוא שר וגדול, וכן בלה״ק רַב ביתו, מושיע וָרָב, רַבֵּי המלך, לא רַבִּים יחכמו, רַב החובל, רַב הטבחים, אך רַבָּן הוא מורה על שר וגדול כללי (Maximus) או (Natu Maximus) ר״ל חכם הכולל, או חכם המדינה או שר כללי, שהיה נקרא מכל המדינה בשם רַבֵּינוּ, ר״ל אֲדוֹנֵינוּ, וְרַבִּי הוא למטה ממנו, שיש לו ממשלה מגבלת על מקום מגבל, ונקרא כן רק מתלמידיו ומאנשי מקומו שקבלו ממנו הוראה, ורב עוד למטה ממנו (יעוין בספרנו תעודה בישראל צד 66 בהערה, ובספרנו בית האוצר מחברת ראשונה בערך נחש מהוראת הנו״ן הנוספת נגד דעת הרד״ק), וכן נהגו הקדמונים לכנות כל חכם בישראל מלומד, או היושב על כסא הרבנות בשם רבי, כמו: ר׳ אברהם אבן עזרא, ר׳ יוסף אלבו וכדומה, ואולם החכמים בחכמת התלמוד שחברו לנו חבורים בפרושי התלמוד או ספרי פוסקים שנתקבלו בכל הגולה יכנו בשם

רבינו, כגון: רבינו חננאל, רבינו שמעון הגדול, ומטעם זה מרן הבית יוסף, וכדומה, וכל ההוראות בלה"ק של שרש רבב [שנגזרו ממנו רב, רבי, ורבן (בלשון ארמית אבל בתמונה עברית)] נמצאו ג"כ בלשון רומית בהוראת השרש של (Magis פילע), (Magnos גראס), (Magus איין ווייזער מאן), (Magister מייסטער, לעהרער), (Maximus דער עלטעסטע), ועיין להלן (פ' קכ"א) שאמרנו שגם תאר הכבוד שנתחדש אחר האמוראים „גאון" פרושו רב (גראס), כי שרשו גאה עיי"ש, ועיין לעיל (פ' צ"ג בהערה) בבאור תאר נשיא [1].

גם שנו בכוון שמות התארים האלה פעם בפעם דור אחר דור, כדי שלא להשתמש בתארים הנכבדים שנשתמשו על גדוליהם הקדמונים, כי החכמים הקודמים בזמן היו קודמים במעלה ולבם רחב מחכמי הדורות שאחריהם.

פרק קיב

הגמרא בכלל כולל ד' דברים:

(א) פרושים: הם הבאורים וטעמי המשנה מכל החכמים הקודמים והאחרונים, וכל המו"מ שנפל עליה, ולפעמים באורים בפרושי המלות במשנה וסגנון הלשון, ואם הוא מלשון המקרא או שאולות מלשונות זולתה, ובכללן גם באורים של איזו מלות הנמצאות בתנ"ך, ואם הן לשון עברי ממש או שאולות מלשונות אחרות, ולפעמים איזו חקירה בסדר הדורות וזמן מלכי ישראל או הגוים, ולפעמים חקירה על איזה גבולי העולם מהמדינות והעירות והימים, ובאורים למקראות ולשונות סתומות בתנ"ך ולפסוקים הסותרים זה את זה, או באורים עפ"י יסודות איזו חכמה, מחכמת הצמחים, המדידה, התכונה, והכוכבים, וביוצא, כגון: ההלכות ממסכת כלאים, ערובין, סוכה, מקואות, ראש השנה,

---

[1]) בספרנו בית האוצר הרחבנו לבאר שכל תארי המשרה לעומדים בראש העם בלשון עברית. כגון מֶלֶךְ (קעניג), אַלּוּף, נָסִיךְ (פירשט), נָגִיד (רעגענט), דַבָּר (גובערנער), (פרשו בלשון העברית על זו הכוונה, כי נמצא הפעל ממנו בתנ"ך, אבל התאר נמצא בארמית ובתלמוד), מושל (רעגענט), נשיא (פירשט), וכדומה, כלם נגזרים מפרשים המורים: חכמה, למוד, עצה, מליצה, וכדומה; כי לא הגיע אדם בימי קדם למשרה זו כ"א ע"י יתרונו באחת המעלות הנכבדות האלה שהזכרנו, ד"מ: מלך (יועץ), מן מלכי ישפר (דניאל ג'), עיין פרשי הרד"ק. — אלוף (מלמד), מן ואאלפך חכמה (איוב ל"ג). נסיך (יועץ), מן לעשות עצה ולנסוך מסכה (ישעיה ל') ועיין תרגום יונתן שם ורד"ק. [והחכם ר' וואלף ה"ס בבאורו למחזור בזולת יום א' דפסח מבאר מזה את התאר מסכת שקרא רבינו הקדוש להלכה, ור"ל יסוד העצה, עיי"ש, ולא יפה כוון במחילת כבודו]. — נגיד (מליץ), מן נגידים אדבר (משלי ח'). — דַבָּר מן דבר (רעדען). -- מושל מן ממשל משלים (איין דיכטער) (יחזקאל כ"א). — נשיא (מוכיח ומליץ), מן המשא הזה (מלכים ב' ט') ועיין פרשי הרד"ק, ועיין בספרנו בית האוצר כי שם הרחבנו מאד בזה.

והרבה מהנתות במסכת חולין, ונדה, ובכורות, וזולתן, ונקראת מלאכת הנתוח (אנאטאמיע) בלשון התלמוד בשם שליקה (כאשר אבאר), והיו חכמי התלמוד מנתחים לפעמים בני אדם שנתחייבו מיתה למלך ללמוד חכמה זו, כמו ששנינו (בפ"ז דבכורות): מעשה בתלמידיו של ר' ישמעאל ששלקו זונה אחת שנתחייבה שרפה למלך, בדקו ומצאו בה (מנין אברים) וכו', [וזאת החכמה ר"ל חכמת הנִתּוּחַ אף שהיא חכמה קדומה והיתה נודעת לחכמי יון ורומא מאז, בכל זאת לא היה נודע כלל אף נתוח הבהמה בכל חכמי אייראפא ימים רבים (אחר זמן התלמוד), (עיין וואבלער, ואייכהארן בספריהם בקורות הספרים)], ויש ג"כ בתלמוד לפעמים רפואות והנהגת הבריאות וקצת סגולות, ודע שגם חכמי יון (הקדמונים כתלמידי אפלטון ואריסטוטלוס) ואבן סיני הערבי, האמינו בסגולות ג"כ, וכן האמינו אפלטונים במציאות השדים, ואולי קבלו היהודים מהם, כמו שאומרים קצת חכמים שהיהודים קבלו מפיטאגאראס אמונת הגלגול, והראשון מחכמי ישראל שמצינו שמזכיר מציאות השדים ומאמין בהם, היה פילון היהודי, כי היה פלאטוני בכל תהלוכותיו, וממנו אולי ידיעה זו מהשדים נתפשטה לשאר חכמי ישראל ומהם לאנשי התלמוד ובעלי הקבלה, ואם שקצת הגאונים והבן עזרא הרמב"ם והרד"ק וכדומה לא האמינו במציאותם; אך לא נוכל לסמוך עליהם יותר מבעלי התלמוד והקבלה שהאמינו במציאותם, וגם קצת החוקרים המאוחרים, כגון: בעל העקרים, אברבנאל, בעל מעשי ה', ור' מנשה בן ישראל, וזולתן; כי עדיין לא הוברר הדבר, ואלפי אלפים דברים מצינו שהיו מכחישים חכמים ופילוסופים ואח"כ נודע קצת מציאותם וענינם, ועוד הרבה דברים יתגלו באריכות הזמן, ולא ראינו אינו ראיה, ובכלל אומר, שכל הדברים הנמצאים בתלמוד מלמודי הטבע וכדומה, והזרים היום בעיני הפילוסופים, לקחו היהודים מהפילוסופים שבדורם מחכמי האומות המפורסמים [1]), וכל הקורא בספרי הפילוסופים היונים וקורא התלמוד, בעיניו לא יפלא שום דבר מהענינים האלה.

ב) פסקים: הם הלכה כדברי פלוני, אם תנא או אמורא. מהנושאים

---

[1]) ד"מ מציאות נהר סמבטיון שפילוסופי זמננו מונין בו את ישראל מאמיני התלמוד המאמת מציאותו, הגיע לחכמי התלמוד מטיטוס קיסר רומא שמספר זה, והוא ביוסיפון לרומיים ממלחמת היהודים, ועדיין נמצאו היום הרבה חכמים מאו"ה המאמתים ג"כ מציאותו, ומכ"ש מהראשונים, יעיין הקורא בספר מקוה ישראל להחכם ר' מנשה בן ישראל, ובספר ארחות עולם לר' אברהם פריצול, ובספרנו בית האוצר מחברת שניה במאמר התגלות בני הרכבים, מה שכתבנו בענין נהר סמבטיון, שהוא נהר חול, ולא נהר של מים, וכן הסלמנדריא (Salamandria) שמכחישים הפילוסופים היום שאמרו בתלמוד שנולד מהאש, כבר האמין אריסטוטלוס בדומה לזה, היינו שנמצאו באי ציפרים ברואים הנולדים מהאש, כמו שכתב הרב ר' טוביה הרופא.

ונותנים המחולקים בדין או בפשט המשנה (ועיין לעיל פרק ק"ה הבאור של פסק).

ג) גזרות או תקנות: שנעשו כפי הזמן והמקום אחר רבינו הקדוש עד סוף כל האמוראים, (גְזֵרָה היא מן בגזרת עירין (דניאל ד') שהנפרד ממנו גזרה, ויש משקל זה בתנ"ך, ארץ גזרה, אבל לא במובן הזה (עיין לעיל פרק ק"ה).

ד) הַגָּדוֹת [מן היחיד הַגָּדָה, משרש נגד, על משקל הַכָּרָה, הַצָּלָה], או אגדות באל"ף [1]) : והמה כוללות דרשות בתורה נביאים וכתובים (ועיין מה

---

[1]) אֲגָדָה, פרושה לפי דעתי כמו קשר או כרך (משרש אגד), מלשון אֲגֻדָּה, בלשון המקרא, אבל בתלמוד הוא על משקל אחר, והרבה שמות על תמונה זו אגדה נמצאו בתנ"ך ובפרט בתלמוד, ומזה: כתוב קיניגי וכליסטרי באגדתך (חולין דף ס' ע"ב) כאשר נבאר להלן אי"ה, ונקרא כן בשם אגדה, לפי שהספרים (ר"ל תנ"ך וכדומה) כתובים במגלות (אין ראללען), ומדרשי אגדות אפשר היו נכתבים בתבנית הספרים שלנו היינו בדפים מפורדים, וקשורים בכרכים, ועשו זאת אולי להיכר, כמו שכתבנו פעמים רבות מעניינים האלה [והדרשות וההגדות היו נכתבות בימים ההם ג"כ, אעפ"י שהיה אז אסור לכתוב תורה שבע"פ], ונקראו אלו שנכתבו במגלות בשם ספרים (כמו שנאמר ונגלו כספר השמים), ואלו שנכתבו על דפים מפורדים בצדדי הלוחות משני עבריהן [בלשון רומית Paginae] כספרים שלנו, היו נקראות אגדות באל"ף, ר"ל ברכים [והמה שהיו נקראים בימי קדם אצל הרומים בשם Codex להבדילן מן הספרים שנכתבו במגלות (אין ראללען) שהיו נקראים אצלם בשם Volumen].

ואולם הדרשות בעצמן הנכתבות באגדות האלה היו נקראות בשם הגדות בה"א והוא לשון ספור (זאגען, מיטהעגן) (עיין בספרנו ת"ב שער א' פרק ג' הערה א', ושער ג' פרק י"ט בהערה), ומזה בתלמוד חגיגה (דף י"ד ע"ב): מה לך אצל הגדה, כלך מדברותיך עיי"ש, כי היא נקראת (דבור וספור, עיין בספרנו שם). ובכל ההבדל שעשינו יבואו מ"מ בתלמוד ומדרשים זו תמורת זו, כי באמת לענין הכוונה אחת היא אגדה באל"ף או הגדה בה"א, אך הגדה בה"א היא בבחינת התורף (אינהאלט) ואגדה באל"ף היא בבחינת התבנית (פארמאט), ודמיונו תמצא בתלמוד מועד קטן (דף כ"ו ע"א) בד"ה: אחד על הגויל ואחד על הכתב, ועיין ברש"י שם.

ואולם הדינים וההלכות שקבלו האמוראים להלכה נקראים בשם שמעתא, או שמעתתא (בהפך מן הגדה שלא בא בקבלה אמתית, אבל אמירה בעלמא, כמבואר לעיל), כמו שאמרו שמעתא ואגדתא (ב"ק דף פ', בד"ה יתיב רב אמי), ובמקומות אחרים בתלמוד נמצאו לפעמים בלשון הקדש שמועה ואגדה, מפי השמועה למדנו, וע"כ לא מצינו שפליג איזה אמורא על גוף שמעתא, לא כן בהגדה שהיה אמורא פליג לפעמים על תנא, עיין לעיל, — ומה שאמרנו פה שמעתא נקרא מה שקבלו האמוראים, ר"ל מה ששמעו איש מפי איש עד בעלי הלכות, ר"ל התנאים מחברי המשנה; כי שמעתא אינו נופל כ"א על הגמרא, ר"ל פי' המשנה, ועיין מגילה (כ"ז ע"א): האי צורבא מרבנן דשמע ליה מלתא וכו' דלא אפשר דלא

שכתבנו לעיל פרק ק״ג, בהערה שניה[1]) ומהם תוכחות ומדות ודרך ארץ, משלים נעימים, ומוסר השכל, והרבה רמזים וחידות בחכמה

שמע ליה, ועיין (שם כ״ח ע״ב): וכי אצטריך איניש וכו׳ או צורבא מרבנן לימא שמעתא, ואי תנא הוא לימא הלכה, (גרסא זו מצאתי באלפס שם, והוא לדעתי הגרסא הנכונה והישרה, והיותר מסכמת למה שכתבנו גם לעיל בענין צורבא מרבנן ורבנן).

ובכלל אומר שהגדה נרדף עם שִׂיחָה בתלמוד, שִׂיחַת דקלים, שיחת עופות, שיחת מלאכי השרת, שיחת שדים וכדומה, כמסופר על ר׳ יוחנן בן זכאי ע״ה שהיה בקי באלה, וכן אמרו על שלמה המלך, והכל כנוי לחקירה ודרישה בטבעית ואלהות, כמו שנאמר וידבר על העצים וגו׳, השמים מספרים וגו׳, מגיד הרקיע וגו׳, עוף השמים ויגד לך או שיח לארץ ותורך, וכדומה, (עיין בספרנו ת״ב צד 116 בהערה).

אמר המחבר: כוונת המאמר שהזכרנו פה ממסכת חולין (דף ס׳ ע״ב): כתוב קיניגי ובליסטרי באגדתך, אגיד לך קורא נעים! כבר ידעת שהיהודים שגרו תחת הרומיים נהגו הרבה ממנהגיהם בדרך ארץ, ודע שהרומים היו נוהגים לשאת בחיקם בתמידות חרט של סופרים (גריפפל) בתוך תיק (פוטראלע) (Theca Calamaria) עם תבריך של סופרים (שרייבטאפעלן) (Pugillares) והיו הלוחות של עץ ידוע, או שן (עלעפאנדביין) או של עור מעובד, הנקרא גויל אצלנו (פערגאמענט), והיו נמשחים היטב בדונג לבן, והיו בתבריך הזה כמה עלים כאלה, ועליהם היו כותבים (בעצמם או ע״י עבדיהם, אם לא היו יודעים לכתוב בעצמם) כל מה שהזדמן להם לצרכם ולזכרון, וזהו שאמר רב חסדא לרב תחליפא כתוב קיניגי ובליסטרי באגדתך, ר״ל בתבריכך (שרייבטאפעל) (ועיין לעיל פרק ע״ח בהערה), והכריך כזה הוא הנקרא בלשון התלמוד (לקוח מלשון יון) בשם פנקס, ובלשון המקרא קסת הסופר, ועיין שרשים לרד״ק שרש קסת, ועיין ברש״י (יחזקאל ט׳ פסוק ב׳).

ואולם ההלכות נכתבו (ליחידים) אז בתבנית מגלות, ולמען ההפרש (בינם לבין המגלות שבתנ״ך) היו נקראות בשם מכלתות תמורת מגלתות, כמו שאמרו: פוק עיין במכלתך (עיין לעיל), והבן.

[1]) רבים מהנוצרים ישאלו: מדוע רבים ממפרשי התנ״ך מחכמי ישראל אוהבים הדרוש ומרחיקים כמעט הפשט הפשוט? אבל באמת אינם מרחיקים הפשט מכל וכל, ובכלל אמרו חז״ל: אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל הדרשות היו מאז הכרח גדול (ועיין לעיל פ׳ תשעים); כי להיות למוד הילדים היה בתחלת למודם תנ״ך ואם ישארו הרבה פרשיות ופסוקים על פשט הפשוט, יוכל להגיע (מלבד הטעם שכתבנו לעיל פרק תשעים) בדת ובמדות להילדים לפעמים נזק רב, כגון מעשה ראובן ובלהה, אמנון ותמר, דוד ובת שבע, וכדומה; וע״כ אסרו בדברים כאלה אז בזמן התלמוד לתרגם בצבור, כמו שאמרו: אלו נקראים ולא מתרגמין (ועיין בהקדמת חוה״ל בסופה בד״ה ויביאו ראיה ממנו וכו׳ ועיין טוה״ל שם). ובאמת הנוצרים הקדמונים אהבו את הדרוש כמעט יותר מהיהודים כידוע לקורא בספרי פרושי התנ״ך לקדמוניהם.

אמר המחבר: הדרשות בכלל מההגדות והרמזים הנמצאים בתלמוד ומדרשים, אינן המצאות מאוחרות, אבל היו נהוגות באומה הישראלית מהתחלת בית שני, והרבה תמצת

אלהית, ונכתבה ע"ד זה למען יהיה נמנע מההמון [1]), ולא חכמה זו לבד כתבו חז"ל בדרך רמז, אף גם חכמת הטבע, וז"ל הרמב"ם (מורה ח"א פי"ז): ולא תחשוב כי החכמה האלהית לבד היא הנמנעת מן ההמון, אבל רוב חכמת הטבע וכבר נכפל לך אמרנו ולא במעשה בראשית (היא חכמת הטבע) בשנים, ואין זה אצל בעלי תורה (ר"ל בעלי התלמוד) לבד, אבל גם אצל הפילוסופים וחכמי האומות מקדם היו מסתירין הדברים בהתחלות (ר"ל ביסודות של הלמודים, עיין להלן סוף פרק קכ"ח) [2]), ומדברים בהם

בספרי פילון היהודי, מאלה הנמצאות בתלמוד, והרבה היו (מי יודע) מאיזה זמן קדום, ועיין הערה הסמוכה שאחר זה. ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר מאור עינים ומצאתי בו שמעתיק מאמרים הרבה מספרי פילון שהזכרנו, ומעריך נגדם מהגדות של רבותינו ז"ל אחת לאחת משני התלמודים והמדרשים, וכולא חד הוא.

[1]) כי הדברים האלה אסור לדרוש ברבים, ונקראו בעבור זה בשם סודות או סתרי תורה, וגם לחכמים הגדולים מהתנאים לא מסרו הדברים האלה בפרהסיא אבל בסוד והסתר ובלחישה, ואמרו בב"ר (פרשה ג') ר' שמעון בן יהוצדק שאל לרשב"ן א"ל מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה, מהיכן נבראת האורה? א"ל וכו', אמרה לו בלחישה, א"ל מקרא מלא הוא וכו', ואת אמרת לי בלחישה! א"ל כשם ששמעתי בלחישה וכו', אמר רבי ברכיה אלמלי לא דרשה ר' יצחק ברבים לא היה אפשר לאמרו עיי"ש.

אמר המחבר: כל הבקי בשני התלמודים והמדרשים אי אפשר לו להכחיש שהיו לרבותינו חכמי התלמוד ז"ל למודים הנקראים בשם סודות או סתרי תורה, והאמינו שיש בתורה במקומות ידועים ענינים שאין להבינם כפשוטם. — וענין הרמזים אשר בההגדות כבר אמרנו שהמה נהוגים מימי קדם, ומזה המין הוא ענין הנחש ועץ הדעת בפרשת בראשית שאין הדברים כפשוטן, וכמו שבררו כל חכמי ישראל וחכמי הנוצרים ודעותיהם שונות, ובפרט חכמי הסודות והקבלה גלו בזה הענין ענינים גבוהים ונשגבים.

[2]) ודע שגם חכמת הרפואה לא כתבו קדמונים מחכמי האומות בספרים, אבל היו מוסרים רק דרך קבלה בע"פ לצנועים והגונים, בדרך סוד כמוס, וכן נהגו בכל החכמות, והלואי נהגו גם היום מנהג זה, וז"ל גאלינוס הרופא (בספרו עצמות הכחות הטבעית): אריסטאטעלעס וטיאופראסטים כתבו קצת מספריהם להמון, אבל השמועות לאוהבים עכ"ל, ובעבור זה התרעם אלכסנדר מוקדון על אריסטאטעלעס על שכתב ופרסם ספר השמע שלו, עיין האגרות של אלכסנדר ואריסטאטעלעס, בספור חיי אלכסנדר מוקדון הנ"ל, להחכם פלוטארך, ועיין במהרש"א בפ' מי שאחזו בענין הרפואות הרבות הנזכרות שם בתלמוד, ותמצא דברים טובים המסכימים מאד לדברינו אלה שכתבנו, ולולא שארכו שם הדברים ראויים היו להעתיקם פה.

וכן נקראת בלשון רומית ידיעת חכמת הטבע אצל הסופרים הרומיים הקדמונים בשם סוד, ד"מ (Naturae Mystes plinius) (דער נאטור קונדיגע פליניוס), כי כן הוראת שם התאר (Mystes או Mysta) בלשון רומית: יודע סודות, ומלמד ומבאר דברים קדושים, ועיין בספרנו ח"ב צד 96 בהערה.

בחידות [1]) ואפלטון ומי שקדם לו היה קורא החומר הנקבה, והצורה הזכר, עכ"ל

---

[1]) ולא בחכמת אלהות וחכמת הטבע לבד היה המנהג הזה אצל כל חכמי האומות הקדמונים, אבל גם כל דבר מוסר ומדות כתבו בדרך רמז וחידה ומשלים דמיוניים, לכן ראוי לכל איש משכיל לבלתי תת מגרעת חלילה באגדות הזרות לעינינו הנמצאות בתלמוד, כי כמו שיש חכמה עמוקה בחלק התלמוד המדבר מהלכות ודינים, כן נמצאת גם בם, כי מרועה אחד נתנו, וגם המה דברי אלהים חיים כאשר יראה הקורא פרושם ברשב"א הריטב"א המהרש"א והכותב בספר עין יעקב, ולפעמים במורה, ובעל עקדה, וימצא נועם לנפשו. ולו היו חכמי האומות השלמים אוהבי האמת והצדק ידעו את מעלות התלמוד כאשר הוא באמת, היו בלתי ספק מחבבים אותו, בראותם כי לא דבר ריק הוא, ועכ"פ לא היו מגנים אותו (והיו באמת מהנוצרים חכמים שידעו את התלמוד וחבבו את למודו מאד, כגון החכם (Wolf) ובפרט החכם (Lightfoot), והחכמים (Buxtorfen) והרבה זולתם. ואחרי חקירה רבה מצאתי שכל חכם נוצרי המלעיג או מקטין התלמוד (ואף שמתפאר שבקי בתלמוד וקרא בו), לא ידע ולא הבין כלל הענין הנכתב בו, וחסתי על קלת חכמים לפרט את שמם ברבים, וחכמים אחרים מהנוצרים שקראו בספריהם של אלו המתפארים, וחשבו עליהם שהמה מלומדים בתלמוד, האמינו להם וכתבו מה שכתבו, וקלת מתנצרים מהיהודים לרוב השנאה נגדנו, בדאו על חכמינו דברים שלא נבראו, להקטין מעלת הז"ל, ומעלותינו בחכמה ובתורה ובד"א, וכבר אמרו רבותינו: שנאה מקלקלת השורה. ואין אני מגנה בזה חכמי העמים השלמים הבקיאים בכל החכמות אם לא ידעו היטב את התלמוד; כי הוא ניר קשה באמת, וצריך זמן רב לשקוד עליו, ואין זה מחובת חכם זולתנו לבלות כל ימי חייו על למוד הזה, כי לא נצטוה על למודו, ויש לו למודים רבים אחרים זולתו ההכרחיים להשלמתו, ובפרט שאלה הנוצרים המשתדלים בלמוד התלמוד הוא רק למען שיבינו פרוש המלות (ולא הענין), מה שנצרך להם להבין בתנ"ך איזה שרשים עברים ולשון הסורית וכדומה. ואנכי מלמד זכות גם על רבים מהיהודים שהתנצרו שכתבו שטנה על התלמוד בימים ההם, עת גברה האינקוויזיציע האכזריה, והעלילו השופטים פעם בפעם על היהודים המתנצרים (ולפעמים אף על נוצרים מלידה ומבטן), לאמר: שאינם מחזיקים בדת הנוצרית כראוי; ע"כ הערימו המתנצרים מהיהודים, למען כסות עינים, לכתוב נגד התלמוד, שכל דת יהודית בנויה עליו, ובזה היו נפטרים מהחשד שמחזיקים בדת יהודית. — ותודה לאל כבר הועתקו בזמנינו כמה מאמרים מתלמוד ע"י חכמים ומבינים וראו כל העולם את טובו, ולדוגמא יעיין הקורא בהרבה חבורים בל"א המדברים ממוסר מדות ומשלים שכתבו בזמנינו חכמי ישראלים האשכנזים, וכן בכמה ספרים מהחכמי הנוצרים, כגון בספר (Merkur) להחכם (Wieland) (Philosoph für die Welt) ובספר להחכם (Engel) ובספר (Kinder Biblotheki) להחכם (Campe) וכדומה, ונעתקו גם כמה דברי חכמה ומוסר וספורים מהתלמוד, ללמד דעת את העולם, ונעתק (עם סדר התפלות שלנו) בימינו גם פרקי אבות בכמה לשונות איירופא. — ובחנם הרעיש את העולם עתה ההגמון הנודע והודיע בכל מגידי חדשות שבדעתו להעתיק את התלמוד ללשון צרפת כדי שיתגלו מומיו ברבים, יעמוד נא ויעתיק אם יש לאל ידו, ומי לא יראה כי רק להבאיש את ריח התלמוד כוונתו, הכי יכול איש אחד להעתיק המון ספרים כאלה? האם יקוה להרבות ימים כחול על הארץ וכימי

הרמב"ם. וכן נקראו אצל חכמי הקבלה [1], וכבר ברנו קצת בספרנו ת"ב

מאושלח? והלואי יתאספו חברה מלומדה ובקיאים בטיב לשון התלמוד ובכל ענפי הידיעות הנצרכות לידיעת התלמוד, ויעתיקוהו ללשון אחת מלשונות אייראפא, חי נפשי! כי את אשר לא קוו יראו, ותחת בשתו ילבש כבוד והדר, וכבר נעתקו ע"י חכמי נוצרים כל הששה סדרים משניות, וכמה מסכתות, היינו: ברכות, שבת, ערובין, יומא, סוטה, בבא קמא, סנהדרין מכות, בלשון רומית ונדפסו במאה השבע עשרה (עיין שפתי ישנים שער ההיגון) אבל להיותם בלשון רומית, וגם אינם מצוים, ע"כ אין קורא במו מחכמי העמים, כ"א אחד מרבבה, ומי יודע אם יפה נעתקו.

ובאמת מה שקרה היום להתלמוד שרבו עליו מתנגדים ומתאמצים למצוא בו דברי הזיות והבלים ורעות, למען השפיל כבודו וכבוד בית ישראל אשר ישען עליו, כן קרה לתורת משה והנביאים בימי הקדמונים טרם נתרבה ונתגדלה דת הנוצרית (המחזיקים בהם כמונו, שכל דתם החדשה בנויה עליהם), כאשר יראה הקורא בשני הספרים הנכבדים ליוסיפון לרומיים המכונים נגד אפיאן (Con. App.) מהשטנה על תורת משה שכתב אפיאן האלכסנדרוני (Appion Alex.) וליסימאכוס (Lysimachus) ואפאללאניוס מאלאן (Apollonius Molon) עיי"ש, וכן הפילוסוף צעלזוס (Celsus) כתב שטנה נגד דת הנוצרית, והתאמץ לעקור עמה גם תורת משה שעליה נבנתה הדת הנוצרית, כמו שיראה הקורא בספר של הנוצרי הקדמון (Origines. Alex. Con. Cels), ועיין ספר ד"ה להכומר הצרפתי (J. B. Bossuet), ובחלק השני שהוסיף עליו החכם (J, B, Cramer) ובספר דברי הימים של הכנסיה הנוצרית להחכם שרעק (Schroek's Kirchengeschichte) וזולתן, וימצא הרבה דוגמאות כאלה, וכן הרבה מסופרי היסטאריע של היונים והרומיים הקדמונים כתבו שטנה נגד תורת משה והיהודים, כמו שיראה הקורא בספרנו תעודה בישראל (צד 110 בהערה), ועדיין שולטת בעולם הצרעת הזאת, וביחוד אצל חכמי הנוצרים הצרפתים היום שמתאמצים לכתוב לפעמים שטנה על תורת משה, פעם בגלוי ופעם ע"ד רמז ממה שלקטו מהמחברים הגוים (היידען) הנזכרים, כמו שעשה וואלטער (Voltaire) ברוב ספריו, וביחוד לקח החכם הזה כל דברי שטנו מספרו נגד אפיאן הנ"ל ממה שהזכיר יוסיפון מטענת אפיאן וזולתו, וזה וואלטער הביא רק השאלות (וכאלו מבטנו יצאו), ולא התשובות היקרות שהשיב יוסיפון עליהן. ואף קצת כומרים צרפתים שכתבו היסטאריע, נהגו מנהג זה, כגון מיללאט (Millot) בהיסטאריע הכללי שלו חלק ה', משפיל את היהודים ותורת משה, אף שלפי הנראה ממנו בהשקפה ראשונה הוא מחזיק מאד בדת הנוצרית. — מעתה אם הסופרים האלה הכלם לא ידעו לדבר עתק בגאוה ובוז נגד תורת משה והנביאים, אין להפליא הפעם שכתבו ג"כ שטנה אח"כ נגד התלמוד, ויותר מזה הלא החכם וואלטער הנוצרי הנ"ל והדומים לו כתבו שטנה גם נגד דת הנוצרית, בפרוש, ומעלילים עליה הרבה עלילות אשר לא היו ולא נבראו, ולדוגמא יראה הקורא בספר Die Irrthömer des H. V. Voltaire aus d. Franz. d. H. Abt Nonnotte übers. Presberg 1781).

[1]) קבלה נקראת כן בימים האחרונים הסודות, אבל אצל הקדמונים היתה נקראת בשם קבלה התורה שבע"פ בכלל, מפני שהיתה מסורה בקבלה איש מפי איש הלל"מ,

שהקבלה והפילוסופיא הקדמונית אחת הנה, ובפרט הפילוסופיא הפלאטונית שהיא הקבלה הקדמונית כמעט (עיי"ש שער ג' פרק י"ט).

[אמר המחבר: אחרי שהשלמתי בעזר ה' לברר יסוד ותוכן עניני המשנה והספרים הנלוים אליה ותוכן שני התלמודים ירושלמי ובבלי שהם כוללים כל תורה שבע"פ, באתי הפעם להזכיר בענין תורה שבע"פ מה שהשיבותי להארון הרוזן הנזכר בהקדמת ספרי זה (שעל תשובות שאלותיו בניתי את כל הספר הזה), ששאל ממני, מדוע לא נמצא רמז כלל בתנ"ך מתורה שבע"פ? (וכבר הוכחנו לעיל הרבה מזה וביררנו מה שיש בו די). והא לך תשובותי שהוספתי על תשובתי הכוללת וזה לשוני: גם דת הנצרית המאמנת בתורה שבכתב כמונו, יש לה ג"כ לתנ"ך פרושים ידועים מקובלים למו בעל פה, שאינם מבוארים בתנ"ך, וא"א לעמוד עליהם מפשטי הכתובים, אם לא מצד הקבלה, גם יש למו הרבה הגדות ודרושים ורמזים אין מספר (מהם שמסכימים עם פרושים ודרשות ורמזים של רבותינו, ומהם שאינם מסכימים), וכל אלו הגדות ודרשות ורמזים של דת הנצרית שהזכרנו בנוים על המקראות שבתנ"ך, ומהם

[ובתלמוד נקראו דברי הנביאים לפעמים ג"כ בשם קבלה, נגד תורת משה שנקראת דברי תורה, עיין חולין (קל"ז ע"א) וברש"י שם], אבל אחר שהתירו לכתוב התלמוד והיה כל אדם יכול ללמוד אותו מהספרים לא מפי מלמדים, הסבו שם זה קבלה רק על הסודות לבד, מפני שלא נכתבו בספר (גם לא נדפסו אחר זה עד זמן ר' יצחק דילטאש), והיו רק בקבלה איש מפי איש. (ובתקוני זוהר שם המאמר קבלה, כוונתו ג"כ על התלמוד, עיי"ש בריש הקדמתו), וכן נקראו חכמי הסודות בפי קצת מחברים בשם „חכמי ספירות" ע"ש. המדות העשר המיחסים החכמים האלה להבורא יתברך, כתר חכמה בינה וכו' הנקראים אצלם ספירות, ופי' ספירה מלשון מנין ומספר, עשר ספירות, ר"ל עשרת המספרים, וכן נקראו אותיות המספר בלשונות העמים בשם ציפרין, נשאל מלשון הערבית ספרין (פי' מספרים). — ודע שהפילוסוף היוני פיטאגארס היה בונה למודיו בחכמת הטבע הנסתרת ג"כ על מספרים, ונמצאו מלמודיו אלה עד היום, וכן אפלטון השתמש הרבה בזה הענין. והחכם הנוצרי (Eckartshausen) הנזכר להלן (פרק קל"ה) מפרש הרבה מענין הזה, והחכם פילון היהודי חבר על המספרים ספר מיוחד כולל רמזים וסתרי תורה על שם הויה ב"ה, עיין בספרו מחיי משה (בדברו על שם המפורש שהיה נחקק על הציץ של כה"ג), שמזכיר שם את החבור הזה, ובספר של החכם (J. Kerner) הנזכר להלן (פרק הנ"ל) תמצא דברים מפליאים מהאשה הנביאה (שמספר ממנה בספרו זה), איך שמגדת הרבה דברים נסתרים ע"ד מספרים עיי"ש.

ונקראו היום הבקיאים בחכמת הקבלה בשם יודעי חן (מליצה לקוחה מספר משלי), ונראה לי שהוא ראשי תיבות חכמה נסתרה, וכן היתה נקראת כת אחת ידוע (שלמודיהם היו קרובים קצת ללמודים האלה) בשם גנאסטיצי (גנאסטיקער) ופי' שם זה בלשון רומית: יודעי חכמה נסתרה. — זמן הכת הזאת וכל עניניה ולמודיה ידועים לבקי בקדמוניות.

אסמכתות קרובות ורחוקות, וכל ספר ברית חדשה בעצמו עומד להנוצרים במקום תורה שבע"פ, מלבד ספרי מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם [1]].

פרק קיג

וכן נמצאו זולת הגמרא הרבה ספרים באלה הענינים שהזכרנו, גם תרגומים, וד"ה, וקורות הזמן מתנאים ואמוראים, קצת מהם נשארו עד היום ונמצאו אתנו, ומהם נאבדו (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פ' י"ג), רוב האגדות אשר בשני התלמודים נמצאים ג"כ בספר מיוחד, לקטם ר' יעקב ב"ר שלמה אבן חביב (היה ה' אלפים ר"ן) ונקרא בשם עין יעקב, ויש עליו הרבה פרושים נפלאים המבררים חידותיו ורמזיו, ויבארו ג"כ איזה נאמר ע"ד הסוד ואיזה נאמר ע"ד הגוזמא וההפלגה [2]. — וכל מפרשי האגדות הנמצאים בעין

---

[1]) ולו רציתי להעתיק מההפלגות והגוזמאות ממפרשי הנוצרים הקדמונים על התנ"ך יכלה הזמן, אבל אזכיר לדוגמא פה דבר אחד: ד"מ יש ממפרשיהם על התורה שאמרו, שעד היום נשארו סמנים על החול וניכר המקום שבו נסעו הגלגלים של מרכבת פרעה, וכן נמצאו עוד סימנים הרבה בים סוף שעברו בו ישראל בחרבה, עיין (Holb. Jud. ges. T. 1. s. 129).

[2]) כלל גדול בענין האגדות המגוזמות והמפליגות (ר"ל הגדות כאלה שאין למצוא בהן לא מוסר וד"א ולא רמזים וסודות), הורה לנו הרשב"א ז"ל, תמצאנו בעין יעקב בריש פרק הרואה (ברכות פ' ע'), וז"ל: כי לעתים היו החכמים דורשים ברבים וכו' והיו העם ישנים, וכדי לעוררם היו אומרים להם דברים זרים לבהלם כדי שיתעוררו משנתם, וזו הסבה מפורשת להם ז"ל במדרש שיר השירים ובפסוק הנך יפה רעיתי, אמרו שם: רבי היה דורש ומתנמנם הצבור, בקש לעוררם ואמר, ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד, עכ"ל הרשב"א. ודמיון זה נמצא גם לאחד המיוחד מהמליצים (רעדנער) היונים דעמאסטהענעס (Demosthenes) שדרש ברבים והיה הצבור מתנמנם, ספר להם מעשה מאחד שהשכיר לחברו חמור, ובא השוכר להניח א"ע תחת הצל של החמור כחום היום, ולא הניחו המשכיר, באמרו, כי לא שכר לו כ"א החמור, והשוכר אמר ששכר החמור עם צלו, וכשמוע העם מעשה זה, נתעוררו משנתם, וישאלוהו מאי הוה עלה? אז גער בהם החכם הדורש ויאמר להם, הן לדברי הבל תשימו לב ולדברי חכמה ומוסר אין אזנכם קשבת! ורש"י ז"ל הורה לנו בדבר האגדות המגוזמות, שלא נאמרו אלא לעמי הארץ ולנשים שבאו לשמוע הדרשה של החכם, והיה צריך להמשיך לבם בדברי הגדה, עיין רש"י שבת (דף ל' ע"ב). ובקהלת רבה (פרשה ב' פסוק עשיתי לי ברכות מים) נראה שהיו האגדות רק לקטנים עיי"ש, וכוונתו ג"כ על האגדות כאלה המגוזמות כמו שכתבנו לעיל מזה. — והרב בעל מאור עינים (בחלק אמרי בינה פ' י"ג) מביא כמה בעלי התלמוד שהיו מתנגדים מאד להגדות בכלל וקראו אותן בשם גנאי, עיין בירושלמי דמעשרות פ"ג בד"ה: ר' זעירא ורבי בא וכו' (בעין יעקב הנדפס במדינתנו השמיטו שם שתי מלות, אבל בכל הספרים זולתן

יעקב הנדפס, גם פרוש המחבר הזה בעצמו, רובם הולכים ע"ד החקירה והפילוסופיא.

פרק קיד

מהנשארים מהמדרשות ואגדות בספרים מיוחדים המה הנקראות בשם מדרשים, כמו: מדרש רבה, (רש"י קוראו בשם אגדת א"י (בראשית מ"ז ע"ב), אולי מפני השווי שיש בו בכמה דברים עם האגדות בתלמוד ירושלמי) והוא על התורה, ויש בו חלוקי דעות מי חברו, ויש בו הרבה נוספות מאחרונים.

מדרש חזית, הוא מדרש רבות על חמש מגלות, ונקרא חזית יען שמדרש שיר השירים וקהלת מתחילין בפסוק חזית איש מהיר במלאכתו (משלי כ"ב).

מדרש תנחומא, נקרא ג"כ ילמדנו, והוא על התורה ג"כ, [וגם בו יש חלוקי דעות מי חברו, ובשפתי ישנים בשם שה"ק אמר שר' נחמן ב"א בעל הסמ"ג חברו, עיי"ש, וזה בלתי אפשר כי ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג היה חמשת אלפים א' וכבר מביא רש"י התנחומא, ורש"י היה ד"א תתס"ה, ואפשר הוסיף בו בן אחות הסמ"ג איזו הוספות], ונקרא כן, מפני שמתחיל בכל פרשיותיו בלשון ילמדנו רבינו, ויש בו הרבה ממחברים אחרונים שהוסיפו בו. — וי"א שתנחומא וילמדנו שני ספרים שונים המה, וזה שבידינו אינו התנחומא:

תנא דבי אליהו (מיחסים לרב ענן אחד מן האמוראים). ועוד יש הרבה מדרשים מיוחסים בטעות לתנאים ואמוראים, אבל נתחברו בזמן שלאחריהם, כגון: מדרש ר' עקיבא, מדרש ויסעו, מדרש תדשא (מיוחס לר' פנחס בן יאיר), מדרש אבכר[1]), מדרש תמורה, וכן פסיקתא, הנקרא פסיקתא

נמלאו) ובמסכת סופרים המאמר לר' יהושע בן לוי מענין האגדות עיין שם.

אמר המחבר: להיות כמה אגדות נכתבות ברמז וחידה ולא נודע לנו כוונתן האמתית ע"כ עלו בהם קמשונים מן המעתיקים, ולא הלו בם ידי החכמים לתקנם, כמו שעשו בהגדות ובהלכות המובנות לנו (עיין פרוש הכוזרי מאמר ג' סימן ע"ג).

[1]) מעודי לא ראיתי המדרש אבכר ושאלתי עליו ואין מגיד לי מי שראה אותו, וכן השפתי ישנים כפי הנראה לא ראה אותו ג"כ, ומי יודע אם לא כבר נאבד מהעולם. — כל מי שמעיין בקצת מאמרים שמביא הילקוט שמעוני ממנו, וכן בסדר הדורות בשמלאו, יראה שיש במדרש הזה כמה ענינים מן ספרי המיטהאלאגיע של היונים והרומיים, ולדוגמא יעויין בילקוט שמעוני סוף סדר בראשית מעשה ארוך מהאלילה וענוס הנקראת אסתרא, ומעשה של השטן עם נח בעת אשר נטע כרם ושחט שה ואריה וחזיר וכו'. וכן בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (שמות כ"ד י') המעשה עם הריבה שהפילה עוברא בטינא, ונחת גבריאל ועבד מניה לבינתא, ואסקי לשמי מרומא, ואתקניה גילוגדק (ר"ל ספסל קטן) תחות אפיפורן (ר"ל שרפרף הכסא הנקרא בלשון הקדש הדום) דמרי עלמא עיי"ש, (ואמרו

רבתא[1]) מיוחסת לרב כהנא אחד מן האמוראים, ועוד הרבה זולתן ספרי דרשות כאלה אין קץ[2]), ולברר כל אלה בפרטות צריך זמן רב, והמון ספרים

המבארים שהוא לקוח ממדרש אבכר). — ואפשר נתחבר המדרש הזה אחר הגאונים מאת יהודי ערבי בארץ המזרח או בספרד בזמן ממשלת הערביים, ואולי היה שמו הפרטי של המחבר „אבכר", ויש שמות כאלה אצל הערביים, והחכם בעל מאור עינים ראה המדרש הזה כנראה גם בספרו (פ' כ"ז) שמזכירו כלאחר יד, ונראה ממנו ג"כ שהשם אבכר היא מלה לועזית, יען שנטה עליו קו, כדרכו להסמין בקו על כל מלה לועזית.

[1]) ונקראת רבתא נגד הפסיקתא-של ר' טוביה ב"ר אליעזר המאוחרת בזמן הנקראת בשם זוטרתא, ר"ל קטנה, ונדפס ממנה ויקרא, במדבר, דברים, אבל ספר בראשית ושמות עודם הם כתיבת יד, עיין השאור (בראשית מ"א י'), ולדעתו הוא ספר לקח טוב שמביא הרשב"ם, ונקרא כן, מפני שהוא מתחיל בפסוק כי לקח טוב נתתי לכם.

[2]) אין לך לשון שבעולם (אף בלשונות המזרחיות שהיא מסוגלת לדרשות ורמזים ונוטריקון כלשון העברית, ויכולים לדרוש בה על כל קוץ וקוץ תילי תילים דרשות ורמזים ור"ת וסופי תיבות, יען שאין באלפא ביתא של העבריים (כמו שאין בלשון הערבית ויתר הלשונות המסתעפות ממנה) אותיות התנועות (וואקאלען), וביותר מסוגלות המליצות שנכתבו בה התנ"ך, לדרשות כאלה; כי יש בהן הרבה מהשאלות הפלגות וגוזמות (כמו שאמרו חז"ל: דברה תורה בלשון הבאי, ר"ל גוזמא, עיין לעיל פרק כ"ב), כדרך כל ספרי המליצה והשיר ובכפל לשון ומלות שונות, עד שנקל מאד לכל חכם הדורש הן בדברי דרשות והן בדברי מוסר ומדות לתלות דבריו באיזה מקרא בתנ"ך או באיזו מלה ערבית ולמצוא בה רמזים כחפצו.

כבר בררנו בהתחלת ספרנו תעודה בישראל, שחז"ל היו משתדלים בחכמתם לתלות כל דבר בתנ"ך, אבל רק ע"ד אסמכתא בעלמא, ואחריהם החזיקו ג"כ החכמים השלמים מהגאונים ומהאחרונים בספריהם לתלות כל דבר בתנ"ך, אבל ג"כ רק ע"ד אסמכתא, או למען תת יותר יקר והדר לדבריהם; אבל קצת מהאחרונים בחבוריהם ודרשותיהם לא כן חשבו, אבל לדעתם בין בעניני תורה או חכמה מוסר וד"א, וכדומה, כל אשר הולידו עשתונותיהם המה דברי אמת ויקרים מאד בעיניהם וכאלו רוח ה' דבר בם, והשתדלו להראות מולא דרשותיהם בתנ"ך, ושהנביאים כוונו ממש לדבריהם, וכן תלו דבריהם במאמרי חכמי התלמוד השלמים, וחשבו שרבותינו ז"ל כוונו לדבריהם דוקא. — והסבה הראשית לזה, הוא: מעת שחדלה לשון עברית להיות לשון מדברת והוא מזמן גלות בבל, וספרי התנ"ך היו נצרכים בעבור זה לתרגומים ופרושים, למען יבין הקורא במו, ואפילו בזמן היות לשה"ק לשון מדברת היו נצרכים ספרי התנ"ך לפעמים איזה באור ופרוש, כי בלתי ספק לא היתה לשון ההמון כלשון מליצת הנביאים והסופרים באומה, שכתבו במליצה נשגבה ובעניינים נשגבים, ובפרט שהלשון בעצמה מימות משה רבינו עד סוף בית ראשון, ערך תשע מאות שנה, קבלה בלתי ספק שנויים הרבה, כדרך כל לשון, מזמן לזמן וממחוז למחוז, ואף החכמים והסופרים הנמצאים בזמן אחד ובמקום אחד, מתחלפים בסגנון הלשון כידוע, וכמו שהעירו ע"ז גם בעלי התלמוד ע"ה, וכאשר נתפזרו מגלות בבל עד הנה בין אומות ולשונות

רבים לעזר, אשר בלתי נמצאים בגבולי כלל, ואין ידי משגת לקנות ספרים מכיסי, וגם העם אשר אנכי יושב בקרבו אין ידו משגת[1].

פרק קטו

מהנשארים מספרי מדות וכו׳: א) מסכת אבות (בספרי המשנה), אין ערוך אליה, [ונקראת מסכת זו בשם אבות (פֶאטער) ע״ש ראשי המורים באומה, כי המורה והגדול נקרא אב בתנ״ך ובתלמוד וכן נקראו אצל הנוצרים ראשי הכנסיה מקדמוניהם בשם אבות (קירכען פֶאטער, פאטריארכען), וכן בכל אומה ולשון יתארו ראשי הדת הכהנים או המורים גם המלכים והחכמים בתאר אבות — ואולי נקראת מסכת זו אבות ע״ש הזוגות הנזכרות בפרק הראשון

שונות ודבורם היה בשפתי נכר כשפתי המדינה, וכל מבאר או מתרגם או פותר ודורש וכדומה מהבלתי שלמים, איש בערך לשון ארצו ומקומו וזמנו מצא בתנ״ך הרבה זרים בשמוש הלשון (שהוא היסוד לבאור הכוונה באיזה משפט), כי לקח לו לקו הלשון המדוברת בפי גרונו ועמו; ע״כ חתר בכל מאמצי כח לתת לו באור או דרוש המוסכם ללשונו, וגם הדעות והלמודים אשר למדו בלשונות האלה מהעמים האלה, עד שנשרשו בדעתם ובלבבם, עד שהיה נראה להם לפעמים שכוונו סופרי התנ״ך ממש להדעות והכוונות האלו אשר נולדו ברעיוני עם כשדי פרס ומדי הודו יון ורומא וחכמי הערביים האחרונים, וזולתן, וכל השיטות (סיסטעמען) ההדשות המתחדשות לבקרים בכל עניני למודים, ובפילוסופיא וקבלה, ואף כל סדרי המנהגים החדשים, הכל כאשר לכל הראו יסודותם בתנ״ך, [והמה דומים לבעלי הדמיון שמשיגים בהושיהם כל דבר אשר יהגו בו, וכילדים השומעים קול הפעמון בראש המגדל המודיע השעות, ידמו שהפעמון ישמיע קול דברים, אחד, שנים, שלשה, וכו׳, או איינס, צוויא, דרייא, כפי לשונם אשר ידברו]. ולברר האמת מדברים כאלה צריך לבב חכמה ודעה רחבה, ובקיאות רב בלשונות המזרחיות, ולדעת הדעות שהיו בזמן סופרי התנ״ך איש איש בזמנו; אז אם הדרישה והחקירה מסכימות עם הפסוק, אינן נקראות דרשות זרות, אבל באורים הקרובים לאמת.

[1]) עיין שפתי ישנים שמזכיר הרבה מדרשים, ועיין הקדמת הרב המופלג מוהר״ר יעקב במו״ה נפתלי הירץ ז״ל מברארי לספר אגדת בראשית (שהביא פעם שנית לדפוס בלעמבערג), כי שם בהקדמה זו מזכיר המון מדרשים וברייתות ומסכתות שהיו בידי קדמונינו ומהם: מסכת גרים, מסכת ציצית, מסכת ארץ ישראל, מסכת תפלין, מסכת חנוכה ומשנת או ברייתא דארבעים ותשע מדות, או ברייתא דמסכת מדות, הנזכרות ברש״י (סוכה ח׳ א׳) בד״ה כמה מרובע יתר על העיגול, ובהרא״ש (בתוספותיו על ב״ב דף כ״ו) וברש״י פ׳ תרומה, [כך צ״ל] (כ״ז ה׳) ומלכים (א׳ זיין פסוק ט״ז ופסוק כ״ח) [כך צ״ל] (ופסוק י״ח), וברש״י תהלים ע״ח, עיי״ש בהקדמה זו שמאריך בזה, ותמצא בה קורא נעים הרבה ענינים הצריכים לכל חוקר בענינים כאלה. ובספר יסוד מורא להראב״ע מיחס הברייתא דמ״ט מדות לר׳ נתן, עיין להלן, ומרש״י תהלים ע״ה שהזכרנו נראה שהיו בברייתא זו ג״כ דרושים ואגדות.

ממסכת זו, שהיו ראשי הסנהדריא (סענאטוס), והיו נקראים אז ברומא (הסענאטארען) גם כן בשם פאטרע ר"ל אבות (פאֶטער), ונתן למו תאר זה ברומא ג"כ ע"ש רבנות וגדולה כדלעיל] — ומסכת זו לבדה דיה לתת עדות ברורה מגודל חכמת רבותינו בעלי התלמוד זצ"ל במדות, ושהיו פרושים מכל הבלי העולם ומותריו, וצדיקים וקדושים בכל תהלוכותיהם ומנהגיהם, ופרישותם, יותר מכת הנזירים היונים (סטאָיקער), מי מהחכמים לא יתפלא על הלמודים הקצרים בכמותם והכוללים ענינים רחבים באיכותם הנמצאים במסכת זו המלאים שכל טוב עם אמתתם, אשרי מי שבחר בהם ובמשנתם ונוצר אמריהם הקדושים, וזה כל האדם, כמו שדרשו חז"ל על פסוק זה (ועיין הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים).

עוד הוסיפו על מסכת זו, ברייתא אחת המדברת במעלת התורה, המתחלת: שנו חכמים, הנקראת: פרק קנין תורה ע"ש שנזכר בה קנין תורה, כמו שנקראת אבות דר"נ בשם מ"ט מדות (בדברי הראב"ע כנזכר לעיל) ע"ש שנזכרו באבות דר"נ (לפי השערתי) מ"ט מדות, כמו שנבאר להלן. — ב) מסכת ד"א רבא וזוטא. ג) מסכת אבות דר"נ הבבלי (והיה ג"א תתפ"א)[1], והם בכלל המסכתות שלא נכללו בתלמוד. —

---

[1] היוחסין כתב שרבי נתן זה חבר הרבה ספרים ובתוכם משניות ג"כ עיי"ש, ועיין תשובת רב שרירא גאון המובאת ביוחסין, וסדר הדורות, וערוך ערך קמר. ועוד מובא באבן עזרא (ביסוד מורא) מ"ט מדות לרבי נתן, ועיין הקדמת ר' יעקב הנ"ל באגדת בראשית. — ולדעתי הכוונה על מסכת זו אבות דר"נ, כי מצאתי בה אחר החקירה ארבעים ותשע מדות, בדוק וחשוב אחת לאחת ותמצא החשבון הזה מדויק ומצומצם באין חסרון ועודף, ואלו הן על הסדר: — בפרק כ"ח: ג' מדות בת"ח אבן גזית וכו' (בפ' כ"ט לא גרסינן מדות אדם שלמד לעצמו וכו') — בפרק ל"ז: שבע מדות שמשמשות וכו' (ושבע דהלל לא גרסינן עיי"ש בצדי הגליון). — בפרק מ': ד' מדות שלי שלך (ורומז עם „וכו'" על אלו הנזכרות לעיל במשנה דאבות, ולא רצה לכפול דבריו וכתב „וכו'" כדרכו בכל המסכת הזו במקום שמביא מהמשנה דאבות ואין לו לחדש ולא לפרש בהם כלל אז מביא רק ראשי הענינים עם „וכו'" וסומך על המעיין במשנה), [ואלו הן המפורשות במשנה: ד' מדות בדעות — ד' מדות בתלמידים מהיר לשמוע — ד' מדות בנותני צדקה — ד' מדות בהולכי בהמ"ד הולך ואינו עושה]. — ד' מדות בתלמידים הרוצה שילמוד — ד' מדות בהולכי בהמ"ד מתקרב ויושב — ד' מדות ביושבים לפני חכמים — ד' מדות יש רואה ונראה. — בפרק מ"א: ג' מדות בת"ח שואל ומשיב. סך הכל מ"ט מדות. [הש"ס אשר לפני הוא דפוס סלאוויטא עם האלפס, עם הגהות הגאון ר' ישעיה פיק זצ"ל]. ונחסר כאשר יעיד כל מבין באבות דר"נ שלפנינו כמה פרקים, והיה בודאי באבות דר"נ על משנה דאבות תקופות וגימטריאות (אבות פרק ג' מ' י"ח) ענינים מצורת הבית, ומהנדסה כי שם בימו, ונשמטו מידי המעתיקים והמדפיסים, כמו שעשו בימינו המדפיסים בספר אבודרהם

בספרי חכמות הפילוסופיא והקבלה: ספר יצירה, והוא נזכר בתלמוד סנהדרין (פרק ז׳), ונקרא אצלם לפעמים בשם ספר יצירה, ולפעמים בשם הלכות יצירה, ורש״י ז״ל קראו בשם ברייתא (בפרק ב׳ דחגיגה) [1], וכן לדעתו מעשה בראשית ומעשה מרכבה ברייתות היו עיי״ש ברש״י (ועיין בספרנו ת״ב שער ג׳ פרק ל״ד בהערה א׳). — פרקי דר״א (עיין בספרנו הנ״ל שער ג׳ פ׳ י״ב), והיוחסין אינו מיחסו לר׳ אליעזר הגדול [2] — ספר הבהיר (מיוחס לר׳ נחוניא בן הקנה) (והיה בזמן הלל ושמאי), ונמצא רק מקצת ממנו, וכן ספר הקנה, מיוחס לר׳ נחוניא בן הקנה ג״כ, והכל בטעות, אבל הוא לאחד האחרונים ששמו קנה אבן גדור, והוא שחבר ג״כ ספר הפליאה[3]) — פרקי היכלות[4]) מיוחסים לר׳ ישמעאל כהן

שהשמיטו ענין התקופות, ומתגלים בהערה לספר זה, שהשמיטו בעבור שאינו שוה לכל נפש. ויש ג״כ הוספות מאחרונים באבות דר״נ.

[1]) וכן מזכיר המדרש רבה פ׳ נשא המאמר „עשר ספירות בלימה" הנזכר פעמים רבות בספר יצירה, והמאמר הזה הוא יסוד לכל חכמת הקבלה, ואולי בא המאמר הזה במדרש הוספה מאחד האחרונים. — ואף שספר יצירה הוא לפי דעת רבים ספר קדמון, בכל זאת לא מצינו בשני התלמודים והספרי והספרא והמכלתות והברייתות והמדרשים הרבים וכדומה, שיהיה נזכר בהם כלל הענין של עשר ספירות, והתחילו להתפרסם בערך זמן רבינו סעדיה גאון, זה קרוב לאלף שנים. — ובכלל כבר אמרנו לעיל (פרק קי״ד) שבמדרש רבה יש הרבה הוספות מאחרונים, עיי״ש. — ואפשר שגו האחרונים או הוסיפו בספר יצירה ג״כ איזה מאמרים קטנים שלא היו בראשונים.

ומה שנוגע לספר יצירה בכלל, אין ספק אצלי שמעשהו כמעשה כל המגלות סתרים של הקדמונים שנתחברו בהלכות ודינים, ומכ״ש דכ״ש בספרים המדברים מעניינים כאלה, שלא נכתבו מהם בספר רק מקצת דמקצת, וראשי פרקים לזכרון, והשאר למדו על פה, ואפילו על פה לא מסרו מעניינים האלה ליחידי סגולה כ״א ראשי פרקים, וכמבואר במשנה דחגיגה פרק ב׳, ודברנו מזה הענין בספרנו הנוכחי כמה פעמים.

[2]) וז״ל היוחסין (דפוס זאלקאווא ח״א דף מ״ז ע״ב): שאע״פ שהוא מכונה לר׳ אליעזר, האחרונים עשו פרקיו כמו הזוהר המכונה לר״ש וכו׳, והוכחתו של היוחסין ממה שנזכרו בפרקי דר׳ אליעזר חכמים שחיו בזמן מאוחר ממנו, כגון ר׳ אלעזר הקפר, וכדומה, עיי״ש ביוחסין שמאריך בזה. — ואע״פ שהפרקים האלה שייכים לספרי המדרשים לפי תוכן ענינם, אך יען שנמצאו בם ג״כ כמה ענינים מדעיים נתתי להם מקום בין ספרי החכמה.

[3]) נקרא כן בשם פליאה כי כל דבריו מלאים רמזים וכלם פליאות, כגון שכתב שהגן עדן היא עיר הנדחת וראוי לשרפה, מפני שכל אנשי הגן (והיינו אדם וחוה) עבדו ע״ז ושכל בני אדם המה ממזרים מפני שהנחש בא על חוה (והיא היתה אשת איש), ועוד דברים זרים ומבהילים שמנעתי להעלותן על הכתב, (עיין ילקוט ראובני דף ע״ו בפ׳ בראשית) ועיין ספרנו תעודה בישראל צד 104 בהערה.

[4]) בספר ארזי לבנון נדפס קצת מזה, ואולי הוא ספר היכלות שמזכירים המקובלים,

גדול) בן אלישע (היה ג׳א תתכ׳ח), ויש לי לדבר הרבה מאלה החבורים, אולם בחרתי לקצר בספרנו הנוכחי [1].

ספר הזוהר, מיוחס לר׳ שמעון בן יוחאי (והיה ג׳א תתפ׳א) ומתחלק הזוהר לפעמים על סתרי תורה ומדרש הנעלם, ורעיא מהימנא ותוספתות, אבל יש בהם הרבה הוספות מאד מאחרונים, (עיין ספרנו ת׳ב), וכמו שמבאר הגאון ר׳ אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת, והנלוים אליו, ובפרט הגאון רבינו יעקב עמדין המכונה יעבץ בספריו וביחוד בספרו המטפחת, — ומדברי היוחסין הנדפס בקאנסטאנטינא שנת שכ׳ו נראה שר׳ משה דליאון הצרפתי חברו בעצמו, ותלה אותו בהתנא ר׳ש בן יוחאי, וכן דעת הגאון מהרי׳א קנדיאה (בקונטרס אחוז), וזולתן, וכבר התפוצצו ע׳ז הררי עד.

ועוד מזכיר בזוהר כמה מחברים, ספרא דרב ייסא סבא, ספרא דרב ייבא סבא, ספרא דרבי כרוספדאי, ספרא דרב המנונא סבא (אלו ארבעתם אמוראים היו, הרבה-דורות אחר ר׳ שמעון), ספרא דאשמדי, ומיחסו לשלמה המלך, ספרא דחרשין דקסראי, ספרא דחנוך, ספרא דצנועתא (עיין לעיל פרק ל׳ב), וכיוצא בם, וכלם לא ראינו ולא שמענו, וערבך ערבא בעי, ולא נמצאו מוזכרים הספרים האלה (חוץ ספרא דחנוך עיין לעיל פרק ל׳ב) כמו הזוהר בעצמו עד זמן מציאותו בשום ספר. — הזוהר בכלל הוא על חמשה חומשי תורה, והוא הנקרא זוהר סתם, ויש ג׳כ על התורה בקצור ועל מגלות

ורבינו האי גאון ז"ל (הוא בע"י בפ"ב דחגיגה) על המאמר ארבעה נכנסו לפרדס, אמר, שהוא הלמוד במרכבה, ונכנסו להיכלות, והוא שתי משניות שלמדו התנאים (וכפי הנראה מלשונו שם, היו עדיין (בזמנו) ונקראות אלו השתי משניות בשם היכלות רבתי והיכלות זוטרתי עיי"ש, ואולי זה הוא הפרקי היכלות הנ"ל.

[1]) כי אין מלאכה זו מתכלית כוונת זה החבור, ונגעתי בענינים הללו לרגל מלאכתי רק בקצה עטי והנחתי הדבר להחכמים מבעלי הקריטיק שהקדישו עתותם למלאכה זו, והיושבים בעירות הגדולות שיש בהם הרבה בתי עקד מהמונים ספרים שונים, וממהדורות שונות כמו: פאריז, המבורג, לייפציג, ברלין, וויען, פראג, וכדומה. ומי יתן ויתעסקו בענין הזה רק החכמים, והמלומדים השלמים והמובהקים, והבקיאים האמתים מרוב שקידת הלמוד, אך רע עלי המעשה אשר אני רואה היום, כי אחזו במלאכה זו היקרה גם המון שועלים קטנים מחבלי כרמים, ויש מהם אשר לא ידע על בוריו מאמר אחד בגוף הספר אשר מבקר, והוא בא וחוקר, איה נדפס ראשונה? ומי המביאו לדפוס? וכדומה לחקירות כאלה, כאלו היתה רק זאת תכלית הידיעה בתורה ובחכמה, אפילו אם היה קצת מלומד, ומכ"ש שהוא ריק מכל תורה וחכמה, ואינו שוקד בספרים, והוא רק מועד לסירוגין, או לשבתות וימים טובים, וכד נייס ושכיב מעיין לפרקים רהוטים בדברים קלי העיון, ובא ומתערב בין היודעים לאמר גם אני בחלומי, הה! מי יספר העדר ידיעתם של אלו, אולתם וסכלותם, ועל כלם החוצפא ועזות פניהם יביעו וידברו עתק בגדולים וחכמים מובהקים ישנים וחדשים.

רות וכו׳ ונקרא זוהר חדש (כפי הנראה הוא מלוקט מהמכתבים אחר מות ר׳ משה דליאון), ועוד ספר התקונים, או תקוני הזוהר, ובו עי״ן תקונים, פשטים ורמזים וסודות הקבלה על תבת בראשית (ברא אלהים). — וכבר הרחבתי לדבר בדבר ספר הזוהר וענינו בקונטרס מיוחד שהוספתי על ספר המטפחת להגאון ר׳ יעקב עמדין ז״ל [1]), וקצת ממנו תמצא קורא נעים! בספרנו בית האוצר מחברת ב׳:

פרק קטז

מהנשארים בד״ה והקורות: מגלת תענית (הוא ספורי מעשיות מהצרות והישועות שנעשו לאבותינו, ביחוד בבית שני), מיוחסת לחנניה בן חזקיה בן גרון (חנניה היה בזמן הלל ושמאי), ויש בתלמוד שמיחסים אותה לסיעתו של ר׳ אלעזר בנו של חנניה הנזכר [2]). וזה הספר מגלת תענית הנדפס עם סדר עולם (המובא אחר זה) נעשה (כפי הנראה ממנו) מאחרונים בזמן מהתנאים הנזכרים אבל על יסוד הספר של התנאים הנזכרים, ואפשר הוא מלוקט משני התלמודים, ומדרשות מפוזרות.

סדר עולם רבא, (הוא סדר הדורות מאדם עד זמן אנדריאנוס קיסר רומי), מיוחס לר׳ יוסי בן חלפתא (היה ג״א תתפ״א), אבל כפי הנראה בברור מזה הסדר עולם הנדפס עם ספר מגלת תענית הנזכר, הוא נתחבר מאחרונים בזמן מר׳ יוסי הזה, אבל על יסוד הספר של ר׳ יוסי הזה, וסדר עולם זוטא הנדפס אצלו, הוא קצור מסדר עולם רבא, ממחבר אחר שחי בשנת ד״א תת״א, שכן מזכיר שם שנה זו של זמנו, והוסיף עליו סדר הדורות קצר עד זמנו, והוספה זו נכרת מלשונה שנכתבה בלשון ארמית. [ומה שכתב שם זמנו של המחבר „ד״א תת״א״ צריך להיות „ד״א תתפ״א״ ויש לי דרוש ארוך בזה]. ואפשר לומר שגם סדר עולם רבא הוא מלוקט משני התלמודים ומדרשות מפוזרות, ומה שמיחסהו לר׳ יוסי דוקא? מפני שחז״ל בתלמוד מיחסים לו עפ״י רוב סדר הדורות, כי היה נעלה בידיעתה מתנאים זולתו, וחשבונו יותר מבורר לאמתו נגד דעות זולתו, וסתם סדר עולם בתלמוד הוא ר׳ יוסי הזה (עיין יבמות דף פ״ב, נדה מ״ו). — אמר המחבר: אחר כתבי

---

[1]) בסוף ספר מ״ש שהוצאתי שנית לאור בעיר לעמבערג בשנת תק״פ הבטחתי להדפיס מחדש את ספר המטפחת הנ״ל עם קצת הוספות ותקונים מחכמי ישראל שאספתי והוספתי הקדמה רבה, בה הרחבתי לדבר מענין חבור ספר הזוהר בכלל ומסגנון לשונו וכדומה, וכבר קבלתי אז הסכמות מגאוני הזמן על כל הנ״ל, כאשר יראה הקורא בסוף ספר מ״ש הנ״ל, אך מסבות שונות נעצרה מלאכה זו עד הנה.

[2]) עיין סהד״ר ערך חנניה בן חזקיה ומה שכתבתי לעיל על ספרי החשמונאים בשם הבה״ג.

זאת הגיע לידי המאור עינים לר' עזריה מן האדומים ומצאתי בו שדבר הרבה מהספר סדר עולם הזה מההוספות שנתוספו בו מאחרונים (והוא בפרק י"ט לאמרי בינה), ושם מדבר מהרבה ספרים מרבותינו ששלטו בהם ידי זרים, ועיין לעיל בספרנו זה (פ' י"ח) בהערה ראשונה פליאתנו על רש"י תענית (דף ל' ע"ב) בר"ה: שניתנו בו לוחות האחרונות.

פרק קיז

וזולתן היו אז כמה ספרי יחס, וספרי דברי הימים[1], וקורות הזמן, וכדומה, שחברו היהודים [מהם בלשון הקדש, ומהם בארמית וסורית ויונית], מהם קורות יחידי הסגולה, ומהם קורות כלל ישראל, ומהם קורות איזו אומה הנוגעת לעם ישראל, וכדומה. המחברים הללו שכתבו ספרי ד"ה היו ע"פ רוב הכהנים; כי היתה זאת מחובתן (עיין העתקתנו מספר אפיאן בספרנו בית האוצר). ודע שגם אחר החורבן כתבו הכהנים ספרי ד"ה (עיין העתקתנו מספר אפיאן שהזכרנו). ובכלל תדע שהיהודים היו מאז בקיאים מאד בהיסטאריא, עד שגם סופרי האומות הקדמונים בכתבם ספרי הימים שאלו את פי חכמי ישראל, וראה זה מצאתי בשם סופר קדמון פארפיריוס (Porphyrius שמו, שראה את ספר ד"ה להפיניציים להסופר הכנעני הקדמון סאנכאניאטאן

---

1) הילקוט שמעוני (בספר שמות) מביא באריכות הרבה מעשיות ממשה רבינו מספר דברי הימים למשה, וכן מביאו הערוך, (ואולי זה הוא הנדפס בקאנסטאנטינא שנת רע"ח המובא בספר ש"י), והוא בנא לה"ק. כפי הנראה הוא חבור מאוחר מאד ומלוקט מהתלמוד והמדרשים ומספר יוסיפון בן גוריון, [הראב"ע בפירושו (שמות ב' כ"ב) כתב וז"ל: ואשר כתוב בספר ד"ה דמשה אל תאמין, וכלל אומר לך, כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו, ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה, וככה ספר זרובבל וגם ספר אלדד הדני והדומה להם]. עוד מביא הילקוט לפעמים ספר אבא גוריון, לא אדע מי הוא ומצאתי במאור עינים פרק כ"ז שמזכירו כלאחר יד ודמה אותו ביחד עם מדרש אבכיר שהזכרנו לעיל, אבא הוא שם תאר לחכמי התלמוד לפעמים ג"כ כמו רב וכדומה (וכן בתנ"ך מצינו שהיה הנביא או הגדול נקרא אב והתלמיד בן) ומזה אבא חלקיה, אבא שאול, אבא אלעזר, וכדומה (הרבה שמות כאלה היו שמות העצם וגם לפעמים שמות התאר). ועוד נמצא אצלנו ספר הישר על התורה ואמר שם בהקדמה שנמצא בירושלים, וכפי הנראה מלשונו הצחה הוא נתחבר מבעל היוסיפון לעברים אחר זמן הגאונים, ומהיוסיפון לעברים הזה כבר דברנו בספרנו תעודה בישראל (צד 44) ואמרנו שם שלקה המחבר הרבה מספר הנוצרי (Egesippus). ולדוגמא יעיין הקורא בספר הזה הקינה שקונן הנוצרי הזה על חורבן בהמ"ק (Egesipia B. 5. K. 2.), וביוסיפון לעברים פרק שמונים הקינה הנמצאת שמה, ותראה שהיא העתקה ממש מהקינה של הסופר הנוצרי הזה, ועיין בספרנו בית האוצר מחברת ב' בהתגלות בני הרכבים.

(Sanchoniaton) הנודע בשם, ואמר שם: בעת חברתי ספר זה, הייתי מתיעץ פעם בפעם עם הכהן לאל יה, ושמו „ירמבעל" הוא ירבעל הוא גדעון השופט הנמצא בשופטים, עיין עאוזעביוס (ספר א' וספר י') ועיין בקורת התנ"ך לקאלמעט (ספר שלישי בקורת כ"ב) וכן הביא באחארט וזולתו (והבקי בלשונות המזרחיות לא יתפלא על הוספת אות מ' לפני אות ב', ובמחברת השלישית מספרנו בית האוצר ידובר מזה הרבה אי"ה).

פרק קיח

מהנשארים מהתרגומים: תרגום יונתן בן עוזיאל התנא (והוא בלשון ארמית) (היה ג"א שכ"ח), ותרגומו אך על נביאים לבד, [ויש בו ג"כ לפעמים ממדרשי חז"ל כגון (שופטים ה' כ"ז): ידה ליתד תשלחנה וגו' טובתא יעל וכו' דקיימת מה דכתיב בספר אורייתא דמשה, לא תהוי תקון זן דגבר על אתתא עיי"ש, והוא נמצא במדרש משלי על פסוק ידיה שלחה בכישור וגו' זו יעל שלא הרגה בכלי זין אלא ביתד וכו' לקיים מה שנאמר לא יהיה כלי גבר על אשה עיי"ש וכדומה, ואולי הוסיף אחד מהאחרונים זה בתרגום], והתורה לא תרגם, ואולי היה בזמנו תרגום ארמית מעזרא הסופר. — כתב השה"ק (חלק ג') בשם סופר אחד ספרדי שבשנה הששית לקיסר טראיאנום (הוא בערך ג"א תת"ם) יותר ממאה שנה אחר יונתן בן עוזיאל הנ"ל נאספו כל היהודים ודנו את התרגום של יונתן זה לשרפה, אבל הנוצרים קיימוהו עכ"ל, ואולי הוא מרומז בתלמוד שנזדעזעה ארץ ישראל וכו' כשבקש יונתן לתרגם את הכתובים, ויש לי דברים בזה המאמר אך אין כאן מקומם.

תרגום אונקלוס (Onkelos) (מגר אחד ששמו כן, היה ג"א תת"ם)[1],

---

[1]) ואין זה עקילס (Aquila) כמו שחשבו קצת, כי אונקלוס היה רומיי מלידה ותרגם בלשון ארמית, וזה היה יוני מלידה והיה מפאנטוס, מחוז ידוע באזיא, וגורי היה, ואח"כ התיהד, ולפי דעת התלמוד היה בזמן אונקלוס, ותרגם את התנ"ך ללשון יונית, ושניהם תרגמו לפני ר' אלעזר ור' יהושע ומפיהם, אונקלוס בלשון ארמית ועקילס בלשון יונית, ובכל זאת יש הפרש בכוונת התרגומים האלה מזה לזה. ויש עוד הרבה העתקות קדמוניות בלשון יונית זולת עקילס, כגון: תרגום השבעים זקנים [שהעתיקו לתלמי לפני אלעזר הכהן הגדול אחיו של שמעון הצדיק, ראש חכמי המשנה (עיין לעיל פרק נ'), וזה היה כמה מאות שנה לפני ההעתקות הנזכרות, ויש חלוקי דעות אם השבעים זקנים העתיקו כל התנ"ך או התורה (ר"ל החומש) לבד]. — תרגום תֵּאודוֹצְיָאן (Theodotion)

[והיה תאודוציאן זה יוני מלידה מעיר עפעסע בארץ יון, וחי אחר עקילס הנ"ל זמן קט וגם הוא התיהד, עיין Начерт. Церк. Ист. С. п. 6. 1820. Отд. 1. Стр. 12 (נגד דעת אייכהארין שאמר שהיה יהודי מלידה והתנצר) והעתיק ללשון יונית התנ"ך]. — תרגום סִמַּכוּס (Symmachus) [וזה סימאכוס היה שומרוני, וחי זמן קט אחר תאודוציאן

ותנא היה ומוזכר בברייתא (ב"ב פרק ו'), ותרגומו על התורה [1]), והוא ג"כ בלשון ארמית (ונתחבר אחר יונתן בן עוזיאל). — תרגום כתובים (ובכללן חמש מגלות (בארמית הסורית, והיא לשון הירושלמי), מיוחס לתנאים (עיין תוספות מסכת שבת קי"ט), ויש מיחסים להאמורא רב יוסף סגי נהור (עיין רשב"ם על התורה ויקרא כ' י"ז), ויש עוד תרגום יונתן על התורה, וכן תרגום ירושלמי על התורה, וכן תרגום שני על מגלת אסתר, אבל כפי הנראה רוב התרגומים האלה בלשון ארמית הסוריית הנ"ל [לבד אונקלוס על התורה ויונתן על נביאים] נתחברו בזמן מאוחר מאד [2]) ויש בהם הרבה מן

זה, והתיהד ג"כ, אך אחר זה עזב דת היהודית (עיין ספר הנ"ל צד הנ"ל) (וגם זה נגד דעת אייכהארין שאמר שהיה נוכרי), והעתיק התנ"ך ללשון יונית. — ועוד כמה העתקות זולתו ללשון יונית מיהודים ומנוכרים.

[1]) ובקונטרס שו"ת שלי (המכונה בשם המזכיר) בתשובה המדברת מענין התרגומים הוכחתי בראיות (מר' יונה והשל"ה עמק ברכה מסכת שבת) שיש בתרגום אונקלוס כמה תקונים והוספות מאחרונים — השו"ת האלה חברתי בשנת תקע"ז בעיר בראדי, והמה נמצאו מאז ביד ידידי החכם המפורסם ר' יוסף פעריל נ"י בטרנאפאל, ויש בהם דברים טובים ומועילים, וכמו שמהללם הרב הגאון הגדול מוהר"י לנדא ז"ל בעדות ביעקב (עיין בספרנו ת"ב בראשו), וכבר היו השו"ת האלה גם לפני האדם הגדול הרב החוקר אלהי ר' נחמן הכהן קראחמאל נ"י מזאלקווא, ומצאו חן רב גם בעיניו, ובקש ממני שאוציאם לאור, והבטיח לי לתמוך את ידי בקצת הוצאות הדפוס מכיסו, אך איזו טרדות הזמן עמדו לשטנה לי אז, ונשארו בכתיבת יד עד היום, לבד איזו ענינים קטנים שהדפסנו מהם בספרנו תעודה בישראל וספרנו בית האוצר ובספרנו הנוכחי.

[2]) רש"י ז"ל קורא תרגום שני לפעמים בשם תרגום ירושלמי (רש"י דברים ג' ד'), ולפעמים בשם אגדת מגלת אסתר (מלכים א' י'), אבל ברש"י דה"י קורא אותו תרגום של מגלת אסתר (ד"ה ב' ט' י"ח), (אך אין להביא ראיה מד"ה, כי רש"י על ד"ה מיוחס לרש"י ואינו לרש"י), ועיין רש"י מיכה (ז' ג'). האלפס בפרק אלו מציאות הביא תרגום ארץ ישראל על פסוק בתורה (אולי הוא תרגום ירושלמי) וכן בעל הערוך מביא תרגום ירושלמי על תורה, והמוסף הערוך מברר שכוונת הערוך בשם תרגום ירושלמי על תרגום יונתן. — בפרוש רש"י לנביאים מביא עפ"י רוב התרגום יונתן ולפעמים אינו מזכיר שמו כלל, אבל מעתיק דבריו לבד אות באות מתרגומו של פסוק העוסק בפרושו, ואולם בפרושו לכתובים אינו מביא כלל התרגום שעל כתובים, וזה אות ומופת שלא ידע רש"י כלל מזה התרגום שבידינו (אף שהערוך מביאו). וכאשר חפשתי היטב בפרושו של רש"י מצאתי שמביא לפרקים רחוקים בכתובים פי' התרגום מהתורה (של אונקלוס) או מנביאים (של יוב"ע), שתרגומו של מלה זו הנמצאת שם ג"כ כך וכך, רק במקום אחד מצאתי כסתירה לדברי אלה, והוא (בתהלים ה') אל הנחילות, פירש"י כמו תהלים י"ח ונחלי בליעל ותרגם יונתן סייעין חייבין עכ"ל, ואחר שהתבוננתי בו ראיתי שהוא שבוש מהבעל מגיה, וצריך להיות (שמואל ב' כ"ב), כי נמצא הקפיטל י"ח שבתהלים בשנוי לשון קצת גם בשמואל

האגדות והמדרשות, והתרגומים האלה אינם ראוים להקרא בשם תרגומים אבל בשם באורים או פרושים על דרך הדרוש, והיותר נאה להם שם מדרשים. — ובאמת התאר תַּרְגּוּם וביחוד הפעל ממנו בתלמוד, הוראתו: דרוש, באור, פרוש, מאי קטן שלא כלו לו חדשיו? הכא תִּרְגְּמוּ ר״ל כן פֵּרְשׁוּהוּ או דְּרָשׁוּהוּ) זה תלמיד חכם המבעט ברבותיו (סוטה פרק ג׳), והרבה כיוצא בו בתלמוד. ויש עוד ממחברי ישראל הרבה תרגומים בלשון יונית, ספרדית, פרסית, ערבית, וכדומה, ונדפסים, מהם בכתב של הלשונות האלה, ומהם באותיות עבריות. — מהבריהם היו מאוחרים בזמן.

פרק קיט

כראות רבינא ורב אשי שלא יספיק למו הזמן לגמור כל הגמרא על ס׳ מסכתות הנמצאות בספרי המשנה; ע״כ לא כתבו כ״א הגמרא על המסכתות המדברות ממצות הנוהגות אף בחוצה לארץ שלא בפני הבית, והשאר היינו כל סדר זרעים (לבד מסכת ברכות), ומסכת שקלים (מסדר מועד), עדיות ואבות (מסדר נזיקין), תמיד (הגמרא אשר עליה נתחברה אחר רבינא ורב אשי), מדות וקנים (מסדר קדשים), וכל סדר טהרות (לבד נדה) לא כתבו,

---

כידוע, ועל תרגום זה של שמואל שהוא ליונתן באמת, כוון רש״י כדרכו, כמו שאמרנו, וכעל כל הון שמחתי כי נחני ה׳ בדרך אמת, כי בחפשי בתרגום של תהלים בקפיטל י״ח (שנדפס לפנינו בפרושו של רש״י אל הנחילות), מצאתי בו שמעתיק נחלי בליעל סיעת טלומיא, אבל בשמואל נמצא סייעין חייבין, כפרוש רש״י פה, ויפה מאד הפרוש של התרגום, כי לפי דעתו נחלי מלשון ערבית והתלמוד (נחיל של דבורים) ר״ל עדת (של דבורים), והכוונה פה אחוזות או חברות רשעים (פרעפלער באנדע), ומזה פירש רש״י אל הנחילות על כלי זמר (כמו שפירש רב האי גאון ז״ל הובא בשרשים לרד״ק שרש נחל) שנגונו היה דומה לשריקת דבורים עיי״ש, וכן כוונת התרגום בתהלים אל נחלי בליעל סיעת טלומיא, כי טלים בלשון ערבית רשע, ולמען השגב המליצה השתמש המשורר האלהי על חברת אנשי רשע בשם נחיל (שוואַרם), תמורת אחוזה או קשר או חבר או עדה, כאלו יצאו מגדר האנושי, וקבוצתם כקבוץ הרמשים, וכן מפרש התלמוד בפרק חלק את האמר בליעל במקרא, יצאו אנשים בני בליעל, אנשים שפרקו מעליהם עול מלכות שמים, ואנשים שאין מהם תועלת (לקבוץ אנושי).

אמר המחבר: אחרי כתבי זאת מצאתי אגב גרסאי במסכת תענית (דף י״ח ע״א) ברש״י בד״ה בתלמוד והפגינו בלילה, ופי׳ רש״י הפגינו: צעקו, כך מתרגמא בתהלים כל לשון שועה וצעקה לשון פגינה עכ״ל רש״י, וחשבתי שמזה תהיה סתירה רבה לדברי שאמרתי שרש״י ז״ל לא ראה ולא ידע מהתרגום כתובים שבידינו; אך אח״כ נזכרתי שכבר החליטו כמה חכמים, וביחוד הגאון יעב״ץ, שרש״י על מסכת תענית אינו מרש״י.

וכן עזבו מלכתוב כל המו״מ הארוכים שבגמרא, ובפרט המדברים מחכמות ומדעים שהיו מהתנאים והאמוראים. — וכל אלה פרושי המשנה מהמסכתות המדברות במצות הנהוגות בארץ ובפני הבית, יש מהם קצת בתלמוד ירושלמי, וקצת נשאר בע״פ והגיע להגאונים, והשאר נאבד באורך הזמן, וכן החכמות ומדות וד״א וספורים, יש מהם קצת מחוברים בספרים מיוחדים מאז, כמו שבארנו, ויש מהם נשארו בע״פ אצל אנשי הסגולה והגיעו להגאונים [1], והמה חברום בספרים רבים והרחיבום, והשאר נאבד באורך הזמן, ויש עוד מסכתות נקראות מסכתות קטנות או חיצוניות, כגון מסכת סופרים, שמחות וכו׳, אבל ידוע שנתחברו בדורות האחרונים (עיין ספרנו ת״ב שער א׳ פ׳ וא״ו הערה ג׳):

פרק קב

גם אלה הגמרות שכתבו רבינא ורב אשי לא הספיקו לגמרם עד שגמרו בניהם שקמו תחתם לראשי ישיבות בבבל, והמה מרימר בר רבינא, ומר בר רב אשי, עם הב״ד שלהם, וסיימו התלמוד בבלי כמו שהוא היום לפנינו וחתמו אותו בזמן ד׳ אלפים רס״ה ליצירה, ונקרא הזמן הזה „זמן חתימת התלמוד״, ומאז נתפשט התלמוד בבלי מעט מעט בכל תפוצות הגולה, ובכל מקום שהגיע קבלוהו היהודים על נפשם עד עולם.

---

[1]) כמו שתמצא בדברי רש״י ויתר המפרשים שמביאים לפעמים ענין ארוך, כך מקובל להגאונים, ולדוגמא עיין ערוך ערך הולדה ממאמר רב אמי בפ״ק דתענית הולדה וכור, ועיין מכות (כ״ג): ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא (מבואר בשאלתות דרב אחאי גאון), וכן המשלי שועלים שמביא רש״י סנהדרין פ״ד, וכן כיוצא בהם הרבה הנכתבים בגמרא ברמיזה והיו נודעים להגאונים. הטור א״ח (סימן ל״ח) הביא בשם שמושא רבא מאמר מהתלמוד: אמר רבא לא כשר לאנוחי תפלין אלא מאן דקרי תנ״ך וכו׳ בתלמוד תמניא מתיבתא וכו׳, ולא נמצא בתלמוד שלנו מאמר הזה, ועוד הרבה מאמרים בתלמוד שמביא השמושא רבא רובם אין בתלמוד שלנו (עיין הלכות תפילין על שם הגאונים הנקרא שמושא רבא, ועיין מה שכתב שם הרב הברצלוני, אך בכל השגותיו של הברצלוני נראה בחוש שהיו אלה המאמרים בתלמוד, כמו שיראה המעיין שם שמזכיר שמות האמוראים ושקלא וטריא שאי אפשר בשום פנים להכחיש), וכן המעשה דאבוה דשמואל המובא בהלכות גדולות הלכות גיטין (נמצא ג״כ בשנוי לשון קצת ביוחסין בערך אבא בשם בה״ג זה), ויש הרבה מאמרים בתלמוד וביחוד ספורים שהוסיפו הגאונים ליתר באור, והיה להם בקבלה, וכפי הנראה כתבו הם על גליוני הש״ס שלהם, ואח״ז הכניסו המעתיקים להש״ס, (ואחר כתבי זאת מצאתי שגם דעת הכוזרי והמפרש אוצר נחמד כן עיין שם מאמר שלישי סוף סימן ע״ג), וביחוד קרה כזה במסכת תענית שיש בה הרבה גוזמאות והפלגות ממעשי נסים שאין דוגמתם בכל הש״ס, ולדוגמא יעיין הקורא בע״י במסכת זו בפ׳ ג׳ במאמרים דר׳ חנינא בן דוסא, שכתב שם המחבר וז״ל: מכאן נראה שאין זה לשון התלמוד אלא מפירושים שנכתבו בנוסח הגמרא עיי״ש.

אח"ז קמו רבנן סבוראי (עיין ספרנו ח"ב שער ג' פרק ל"ז) י) והמה הוסיפו קצת מאמרים בתלמוד והוספת איזה דברים ליתר באור.

ולדעת הגאון הגדול ר' יעקב עמדין ז"ל המכונה יעבץ, בתשובותיו, התלמוד לא נגמר עדיין, ולא יהיה נגמר עד עולם, כי כל מה שנושאים ונותנים חכמי התורה בכל זמן וזמן בענינים האלה הוא בכלל חבור התלמוד, כי החקירה בפרושי המצות מסורה לחכמי דור דור, ע"כ תוכן דבריו; ודבר גדול דבר הגאון הזה, ודבריו אלה הרהיבו עוז בנפשי, ויהיו למשען לי ביסוד חבורי זה בכלל. — רבנן סבוראי נמשכו מן ד"א רל"ו (4236) עד ד"א שמ"ט (4349) זמן קי"ג (113) שנים:

וכן המעשה שנקרא נחום איש גם זו (שם), לא היה זה בנוסחאות הש"ס שלפני הגאונים, כמו שנראה ביוחסין בערך ר' עקיבא שמביא המעשה הזה שנקרא גם זו בשם ר' נסים גאון, וכמדומה לי שהוא בערוך וממנו הביא היוחסין, וכן לא נזכר כלל מעשה זה בירושלמי דשקלים (פ' ה') במעשה דנחום איש גם זו — ובזה סרה פליאת המהרש"א בחדושי אגדות (סנהדרין ק"ח ע"ב) על הערוך ערך גם זו עיי"ש, וכן נראה שגם בזמן ר' אליהו בחור (והיה בערך ה"א שי"ן) לא נמצא זה בגמרא, עיין תשבי ערך גם השני.

י) ואולי הוא מלשון ותיק בתלמוד וסבור בהגדה עיין לעיל, ופי' סבור מבין וחריף כדאמר בתלמוד דגמר מפי מסבר, [(וזהו שאמרו חז"ל: לעולם ילמוד אדם ואח"כ יהגה), וכן מסכימים כל חכמי הפילוסופים ובראשם אריסטוטלוס בספרו הנהגת המדינה (ספר ראשון פ' ז') שגמר מפי מסבר]; כי גמר מורה על בקיאות, וסבר מורה המבינות בשקלא וטריא והחריפות להוציא דבר מדבר, ועיין התשובה היקרה לרב שרירא גאון יעקב ביוחסין, והבנתי מדבריו שמסתברא הנמצא בש"ס הוא מרבנן סבוראי, שאמרו עפ"י סברא, ר"ל בשקול דעתם לבד בלי קבלה, ויש לפרש „רבנן סבוראי" רבנן הפותרים והמבארים (ר"ל שבארו ופרשו טעמי התלמוד, ויהיה א"כ נרדף עם אמורא ר"ל מתורגמן, ולמען השכל שנו את שמם), ומזה במדרש „לשבר את האזן" ר"ל להסביר (פי' לפרש ולפתור ע"ד שתוכל האזן לשמוע ולהבין), ושרש התבה הזאת הוא לשון עברית ממש: החלום ואת שברו (שופטים ז' ט"ו) ר"ל החלום ופתרונו, ואפשר קריאת התבה לשבר את האזן הוא ג"כ בשי"ן ימנית, וכן מצאתי במדרש תנחומא (פרשת וירא) וז"ל: סופו של פסוק שובר (או שׂובר) את ראשו (ר"ל מפרש ופותר) וידוע שהשי"ן הימנית מלה"ק מתחלפת לתי"ו רפויה או ס' בלשון ארמית. — ובתרגום ירושלמי על התורה מצאתי שתרגם „מחוקק" (ומחוקק מבין רגליו) „סַבָּרִין", (ועיין בחלק שלישי מספרנו בית האוצר), ור"ל סופרים ומלמדי תורה ברבים כמו שפרשו חז"ל ומחוקק מבין רגליו בפ"ק דסנהדרין [ויהיה סַבָּר בארמית, כמו סוֹפֵר בעברית, חלוף פ לאות ב, כמו הֶבקר תמורת הֶפקר, וכדומה]. — ורש"י במסכת נדה (דף ז' ע"ב) אמר שסברא היא הנקראת גמרא בימי התנאים, ולא ידעתי לכוון דבריו.

שער השביעי

פרק קכא

אחר רבנן סבוראי קמו הגאונים, מן ד׳א שמ׳ט עד ד׳א תשצ׳ה (4795), זמן תמ׳ו (446) שנים, והוא זמן הרבנים. — ושם התאר גאון הוא שם רבנות, שררה, ושלטנות, כמו: ריש גלותא, ראש ישיבה, ונשיא, שנתנו בימים ההם לגדוליהם אשר בראשם, ותאר גאון ידוע אצל הנוצרים, ולשר גדול יתנו התאר (Excelent) ר׳ל גאון או מופלא, (ומזה פרשנו בספרנו בית האוצר: ויקרא שמו פלא (ישעיה ט׳ ה׳)), ואולי הוא מן גאון יעקב, ע״ש הכתוב (תהלים מ׳ז): את גאון יעקב אשר אהב סלה, וכן מתחלת התשובה היקרה [ביוחסין] לרב שרירא גאון בזה׳ל: תשובת שאלה לגאון רב שרירא ראש ישיבת גאון יעקב ורב האי ראש ישיבת גאון יעקב, וכן יכונו בספרים מקדמונים זולתן, וכן נאמר: ביום ההוא יהיה צמח ה׳ וגו׳ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל (ישעיה ד׳ ב). והנחתו הראשונה והוראתו האמתית של השרש הזה: גדול, רב (גראָס), ורם (ערהאָבען), כי שרשו גאה: כי גאו המים (יחזקאל מ׳ז ה), היגאה גמא (איוב ח׳ י׳א), ויגאה כשחל (שם י׳ ט׳ז) ור׳ל איש גדול באומה, וכן השם גאון (דער שטאָלץ) ר׳ל גאוה וגדלות, נופל בכל הלשונות על איש חכם אדיר מאנשי הסגולה שבאיזו אומה שתתפאר ותתגאה האומה בו לעיני העמים זולתה, ד״מ: המשורר הנפלא האשכנזי קלאָפשטאָק (Klopstock), יכונה בשם גאון אשכנזים (דער שטאָלץ דער דייטשען) וזולתו, ואולי להיות הגאונים אז במקום מלכי ישראל, וכן מצינו על כל אלה והדומים להם שעמדו בראש האומה מהאמוראים ורבנן סבוראי שהיו לפני הגאונים שיתארו בתאר מלוכה (עיין סוף ברכות, וסוף הוריות ותשובות רב שרירא גאון ביוחסין) וכפי הנראה היו יראים לכנות את ראשיהם בתאר מלך בפרהסיא מאימת מלכי האומות שגרו תחתם הסבו להם תאר גאון הבא בתנ״ך במקום תאר מלך, כמו שנאמר: והורד גאון אשור, ושבט מצרים יסור (זכריה י׳).

וכן נמצא בתרגום יונתן (ירמיה מ"ח) שמענו גאון מואב שתרגם רברבי מואב. — כל אלה הגאונים עמדו בא"י בבבל בספרד וצרפת. — הגאונים האלה חברו הרבה ספרים (ועוד הגיעו כמה מהם לידינו היום, והרוב נאבדו ולא נשאר לנו כ"א קצת שמותם או מאמרים קטנים מפוזרים בספרי מחברים שהיו אחריהם), והם על שלשה מינים: א) פרושי התורה והנביאים על פי פרוש המלות והענינים, ועפ"י באור חכמת הלשון המסורה והדקדוק (בסוף הגאונים נתחברה המסורה משתי ישיבות אחת בטבריא ושניה בבבל [1]) — ב) חבורים מעניני המצות על דרך

---

[1]) כאשר ראו אז בימים ההם שנפלו קצת שבושים בתנ"ך וגרסאות שונות מספר לספר מאותיות הדומות במכתב וכיוצא בו, חברו אלה חכמי הישיבות אחרי העיון והחקירה, את המסורה, (ואין זה הנקרא בשם תקון סופרים שאחז"ל, עיין בספרנו בית האוצר ערך עזז, ועיין מאור עינים (פרק י"ט) דברים רחבים בענין התקון סופרים וראוי לעיין שם כי ימצא בו הקורא הרבה חדשות), ואלה בעלי המסורה ספרו כל האותיות והתבות וכו' והעלו הדברים על הספר, וקימו וקבלו היהודים המסורה עליה אין להוסיף ולא לגרוע, והקרי וכתיב הוא מאנשי כנסת הגדולה לדעת הרד"ק, וז"ל (שמואל ב' ט"ו כ"א): קרי וכתיב נראה כי בגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה וכו' מצאו מחלוקת בספרים הנמצאים בהם והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם, ובמקום שלא השיגה דעתם על הבירור כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מבחוץ ולא מבפנים, או אחד מבחוץ ואחד מבפנים עכ"ל, וכן הוא דעת רש"י ז"ל בד"ה (א' ז'), אבל בתלמוד (נדרים פרק אין בין המודר) אמר ר' יצחק שהקרי והכתיב הוא הלכה למשה מסיני, ומזכיר שם התלמוד כמה קריין וכתבין מהתנ"ך עיי"ש, ומצינו במשנה שנזכרת ג"כ המסורה (אבות פ"ג משנה י"ג): מסורת סייג לתורה, וכן בתלמוד נדרים שם, ואולי היתה בע"פ והגאונים העלוה בספר והוסיפו עליה סמנים וכיוצא בם. ומה שכתבנו פה שהיו בתנ"ך לפעמים גרסאות שונות מספר לספר, אל תהי זאת לפלא בעיני הקורא, כי מצינו ג"כ לפעמים שנוים גדולים מאלה שהזכרנו, כי התוספות (שבת דף נ"ה ע"ב) הביאו תלמוד ירושלמי שמביא מקרא דשופטים על שמשון „והוא שפט את ישראל ארבעים שנה, מלמד שהיו פלשתים יראים ממנו עשרים שנה אחר מותו כמו בחייו", ובכל ספרים שלנו כתיב עשרים שנה עיי"ש, וכן בתלמוד בבלי (סוטה פ"א) מביא שאמר שמשון זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטתי את ישראל וכו' עיי"ש. ואנ"ל שנויים קטנים ממלא וחסר נזכרים מהם בתלמוד הרבה שדרשו עליהם ובנוסחאות שלנו של התנ"ך לא נמצא כמותם כמו שהעירו לפעמים במקומות האלה התוספות ויתר המפרשים. ומחברי התלמוד נהגו לכתוב תמיד אף החסרים שבמקרא מלאים, כמו שאמרו בתלמוד ע"א (דף ט'), (ועיין ערוך ערך ספר).

אמר המחבר: אחרי כתבי זאת הגיע לידי המבוא להחכם בן זאב וראיתי שם (דף י"ד ע"א) שמביא גם הוא את התלמוד ירושלמי (סוטה פ"א) שהזכרנו, אבל בגרסא אחרת וז"ל: למה נאמר בשמשון ב' פעמים וישפט את ישראל עשרים שנה, א"ר חמא מלמד שהיו יראים ממנו עשרים שנה אחרי מותו כמו שהיו יראים ממנו עשרים שנה בחייו עכ"ל, לפי

קצרה או הלכות פסוקות מהמצות שאנו חייבין בזמן הזה, ותשובות על שאלות שנשאלו בהם י) — ג) תשובת המינים, וחזוק האמונה, חכמת אלהות, ויתר החכמות, שירים ומליצות, מדות, מוסר, משלי חכמים מכל עם ועם. מהגאונים האלה היו מכובדים מאד אצל מלכי העמים והשרים, ונבחרו קצת מהם ליועצים וראשי המדינה (עיין בספרנו ת״ב שער ג׳).

פרק קכב

ויהי בימי רב יהודאי גאון שהיה ראש ישיבה בעיר סורא (והוא חי בערך ד״א ת״פ) קם ענן ושאול בנו בבבל, ויסדו כת הקראים או בעלי המקרא, והם העוררים על פירושי התורה, הוא התלמוד, ואוחזים במקרא לבד, ובכל זאת יש להם הרבה פרושי התורה, אבל מחולקים עמנו, (עיין קצת מזה בספר תקון הקראים, וראיתי שם בספר הזה שהקראים תולים רוב סברותיהם ודעותיהם ומנהגיהם על קדמון אחד ר׳ גנאי בריך שמו, ואומרים שהוא היה ראש בית דינו של עזרא הסופר, ובכוזרי אמר שדעות הקראים התחילו בימי אנטיגנוס (הוא זמן ג״א ת״ס), ויש בזה עוד חלוקי דעות, וכפי הנראה חזקו ענן ושאול כת אחת ישנה והסבו שמה קראים), והתחיל ענן זה עם שאול בנו לעורר על התלמוד בעבור שלא רצו לסמכם, (כל מי שהיה ראוי ומוכשר להיות נשיא, גאון, רב וכדומה, היה נסמך לזה מהגדולים), והוא מצד יחוסו היה מוכשר להתמנות זה מצד היותו מזרע דוד המלך ככל נשיאי בבל, אבל לא היה ראוי מצד סבה אחרת, עיין ספרי הדורות, ושמעתי מהנבון ר׳ מרדכי שלטנסקי (חכם הקראים מלוצקא, וכעת נתמנה לקרים) שאחיו של ענן זה נשאר על דעת הרבנים (כן נקראים אנחנו מחזיקי התלמוד אצל הקראים) ומזרעו יצא הרב הגדול הר״י אברבנאל המחבר

זאת הגרסא אין שום פליאה בדברי הירושלמי, ובודאי הגרסא הזאת נתתקנה אחר בעלי התוספות מחכם אחד, ואין בגבולי ש״ס ירושלמי לעיין עליו במקומו, אבל מצאתי ביוחסין שמביא גם הוא דברי הירושלמי הזה כנוסח שהביאו בעלי התוספות שהזכרנו, וז״ל היוחסין: בירושלמי אומרים שבמקרא שלהם נמצא שספע ארבעים שנה עכ״ל.

1) ע״ד שו״ת האלה נתחברו מאז עד היום הרבה ספרים בכל דור ודור, ונמצאו בתשובות קדמונינו הרבה חדושים, לא לבד מה שנוגע להלכות ודינים אף לפעמים בדקדוק ושאר החכמות, וסדר הדורות וקורות הזמן, וכדומה שהיו נשאלים מחכמי זמנם, כי קדמונינו הרבנים היו בקיאים בכל חכמה ומדע, והכל היה אצלם בכלל תורה, וכן קרוב לזמננו עוד ידענו שהיו רוב הרבנים חכמים בכל חכמה ומדע בלשונות, ומהם היו חכמים ברפואה, כי מעת שחדלה הממשלה לישראל ונתפזרו בכל העולם, רב העיר להיותו הכס כללי, היה הנשיא והיועץ, המורה והדיין, הרופא והחכם, גם השתדלן והמליץ לפני שרים ומלכים.

הנודע עכ"ל. — והיו בהקראים כמה חכמים ומחברים, עיין מורה (חלק א׳ פרק ע"א), ובספר מצרף לחכמה ותעלומות חכמה מונה הרבה מספריהם בחכמה, ונמצאו מוזכרים הרבה מספריהם בשפתי ישנים וסדר הדורות, ובפרט בספר אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף. — ובספר המסעות לר׳ שמואל (הנדפס עם לשון לאטינא באוצר הספרים של החכם וואלף), אמר „שלש מאות ספרים כתיבת יד מספרי הקראים שרפו היהודים בבית הכנסת של הקראים במצרים״.

בערך שנת ד׳ אלפים תשצ"ח פסקה הגאונות והתחיל זמן הרבנות (עיין בספרנו ת"ב צד 130). — אחרון הגאונים היה רב האי בן רב שרירא גאון [1]). — זמן הרבנות נמשך עד היום הזה.

פרק קכג

היהודים הרבים שגרו אז במלכות ספרד (מגלות בית שני, מלבד המון רב מגלות בית ראשון) קבלו את התלמוד בבלי בזמן הגאון ר׳ משה השבוי בערך ד׳א תשנ"ז (ואז נפסקו ישיבות התלמוד באפריקא), ומהספרדים נתפשט אחר זה התלמוד בצרפת, רומא, איטאליא, ואשכנז, ובכל ארצות המערב.

בערך המאה השביעית לאלף החמישי נתחברו רוב הפיוטים הנמצאים במחזורים ממנהגי פולין ואשכנז ע"י ר׳ אלעזר הקליר (עיין בספרנו ת"ב שער ג׳ פרק ל"ה בהערה) מקרית ספר בארץ ישראל [2]) כן כתב

---

[1]) כתב הראב"ד בספר קבלתו, שתפס מלך ישמעאל את רב שרירא ובנו רב האי ובזז כל אשר להם וכו׳, ונתלה רב שרירא בידו אחת, עכ"ל. — וזה כמה הגיע לי מכתב מאחד מאוהבי ושאל אותי לבאר לו מה זה שנתלה בידו אחת? כי שאל על זה ואין מגיד לו עכ"ל השואל. ולפי דעתי נראה שהוא איזה ענוי שהיה נהוג אצל המלכים האכזרים בארצות המזרח, שהיו מענים בני אדם ע"ז האופן, היינו שקשרו את ידם על העץ שתולים עליו (קריין) והיה האדם הזה תולה בין השמים והארץ, ואולי זה שאמר המקונן: שרים בידם נתלו (איכה ה׳ י"ב), ואחר כתבי זאת מצאתי בפרוש בקורות ד"ה למדינת יאפאן (Japan) שעד היום המנהג שם לתלות חייבי מיתות ביד אחת על עץ העומד על שפת הנחל או בראש ההר, עד אשר יעזבוהו כחותיו, ויפול בנהר ויטבע, או בעמק ההר ונעשה גל של עצמות.

[2]) ואם כבר נשכח זכרון שם הערים הרבות מבית ראשון כי נחרבו בימי הכשדים, אעפ"כ היו נוהגים היהודים לקרות המקומות האלה בשמם הקדוש, וכן מנהג היהודים דשם היום לקרוא לערי ארץ פלשתים שנבנו בזמנים האלה מחדש במקום פלשתים, בשם: עזה, אשקלון, עקרון, וכו׳, כמו שכתוב בספר מאורעות צבי. וכן נהגו היהודים המערבים לקרא הערים אשר גרו בה בהעתקת שמות עברים, כמו שהרחבתי לדבר מזה במקום אחר, ויען שבקונטרס הנשלח לי לתשורה מאת ידידי הרב הגאון מהרש"ל נ"י, הוא תולדות ר"כ

אבודרהם בשחרית של יוצר בחול, וכן כתב הרא"ש וז"ל: ר' אלעזר הקליר ז"ל שהיה מארץ ישראל מקרית ספר וכו' עכ"ל הרא"ש (מסכת ברכות פרק חמישי סימן כ"א), ועיין יוחסין ערך ר' אלעזר בן ערך, ור' אלעזר בר"ש, וחתם א"ע הקליר בפיוטיו כמה פעמים אלעזר בירבי קליר מקרית ספר[1].

בעל הערוך ור"א הקליר, מצאתי שגם דעתו כן, חדלתי מלפרוש הנה. ובאמת היו ג"כ הרבה עירות בספרד ואיי סיציליא וכדומה שיש להם שמות עבריים או כנעניים, כי היהודים גרו בספרד עוד מן חורבן בית ראשון, וגם מלפני זמן זה כנענים גרו שם. וכבר שערתי ששם סיקיליא (Sicilien) (בהברתו האמתית ר"ל כהברת היונים בקו"ף) מלה עברית היא, מן סקול, ע"ש ההר עטנא Etna הסוקל אבנים ואש, ומצינו בלשון הכתוב דמיונו על ההר היורה מעצמו אבנים שמשמש בפעל סקל ג"כ כמו שנאמר אצל הר סיני (שמות ט' ג'): לא תגע בו יד כי סקול יסקל (ר"ל מעצמו), (ומצאתי שעטנא היא מלה עברית וארמית, מן אתון נורא, ואני אומר שגם מלת לאווא היא מלה עברית מן להב או להבה או לבה), וידוע שהיו גרים הכנענים אחר שנתגרשו מארץ ישראל, באיי סיציליא, סארדיניע, מאלטא, ליפערן, קארפו וכו', וקראו המקומות בלתי ספק בלשונם, וכן אמר אחד מחכמי אוה"ע סופר קדמון (שחי בזמן אלעקסאנדער סיווערוס) שהאי עבוזא (Ebusa) הסמוכה לספרד נקראת ע"ש היבוסי, והרבה כיוצא בו. ויוכל להיות לפי דעתי שהעיר טולטילא שבספרד (שלפי רוב החכמים היא מלה עברית מן טלטל) שנקראת ג"כ בשם תולדה (Toledo), הוא ע"ש העיר תולד שהיתה בא"י (ד"ה א' ד' ל"א). וכן העיר בזקיא (Biscaja) שבספרד, ע"ש העיר בזק (הנזכרת בשופטים א'), והרבה כאלו. ובב"ר (כ"ג) נותן טעם אחר אל שם המדינה סיציליא, ע"ש סקילוס שבנאה, וכן מצינו שחז"ל (מגילה דף ו' ע"ב) נותנים טעם אחר לקריאת שם טבריה, אע"פ שאמרו בב"ר שם שהוא ע"ש טיבריאוס. — ועיין בספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך גבר.

[1]) ועיין במעדני יו"ט על הרא"ש בברכות שם מענין הקליר, ועיין חקירה רבה בענין הזה במבוא למחזור רעדלהיים להחכם הרב ר' וואלף היידנהיים, ובדברי הגאון ר' זלמן מרגלית מבראדי, הנדפסים בראש המחזור הנקרא קרבן אהרן, הנדפס בסלאוויטא שנת תקפ"ב, והאחרון אחרון חביב הוא הרב מהרש"ל נ"י בעל תולדות ר"א הקליר שהזכרנו, כי הוסיף והגדיל בענין הזה יותר מכל אשר לפניו, ובכלל התולדות הללו כלם מעשה ידי אמן נפלא, כמו שכתבתי להרב המחבר הזה בעת אשר קבלתי תשורתו זו הכבודה, כי הרב הזה לרוב ענותנותו בקש ממני במכתבו הנכבד אשר שלח לי עם התשורה הזו, להגיד לו בתומת לב משפטי על ספרו בכלל, אך מעטים היו הימים אשר השתעשעתי בו כי שלטו בו ידי זרים ולא ראיתיו עד הנה, כי אין להביא ספרים מחוץ למדינה בלתי רשיון הצענזור קאמיטעט, כמו שכתבתי בהקדמת ספרי זה, וגם ספרי בכורי עתים [ששם נדפסו התולדות הללו] אינם נמצאים בגבולי, ולא ידעתי אותם כ"א בשם.

והנה בענין שם התאר קליר, הביא הרב מהרש"ל הנזכר בשם החכם מהר"מ לנדא שקליר היא עיר קאַגליאַרִי באיטאליע, ושם אולי היה גר אביו של ר' אלעזר הקליר.

הפיוטים הללו קדושים המה אצלנו, ונקראים בנעימה ובזמרה [1].

פרק קכד

היהודים ה א ש כ נ ז י ם היו משתדלים אז רק בלמוד ה ת ל מ ו ד, שקבלו מן היהודים שברומא, והיו בהם הרבה ת"ח, עיין מסעות ר' בנימין [2].

ומחזיק הרב מהרש"ל השערה זו, ומוסיף להוכיח שהכוונה בשם קרית ספר ג"כ על העיר הזאת, ור"ל עיר היושבת על הסְפַר, פי' על החוף, כי על חוף עומדת העיר הזאת, ע"כ תוכן דברי מהרש"ל נ"י.

ולי אני עבדך קורא נעים! יש השערה אחרת בענין הזה, שאולי היא העיר סַפַר שהיתה בארץ ערב המאושרת, שהם ארץ תימן (Iemen) ונקראת מהערביים העיר הזאת הבנויה היום על תלה של העיר הקדומה זו סַפַר, בשם זַפַר, גם סַפְפַרַא (Saffra) [היא העיר סְפָר הנזכרת בתורה (בראשית י' ל'), ויהי מושבם מִמֵּשָׁא (היא עיר מֶקַא הנודעת) באכה סְפָרָה]. — וידוע שהמחוזות הללו גרו מאז ומקדם הרבה יהודים, וכמה מאות שנה אחר חורבן בית שני היה שם ליהודים במדינה זו מלך רב ושליט מאחיהם (ועיין בספרנו ח"ב צד 47 בהערה), גם ידוע מהזמן הרב יהודים שהיו גרים שם בארץ תימן בזמן הרמב"ם, שאליהם כתב את ספרו המכונה אגרת תימן, ויש לי לדבר בענין הזה הרבה, ואדבר מזה אי"ה במקום אחר.

[1]) הנגונים של הפיוטים והתפלות מימים נוראים וזולתן משבתות וי"ט, ונגונים מאמירת שיר היחוד ותהלים בבתי כנסיות, וכדומה, המקובלים אצלנו, הולכים ממש ע"ד נגוני הפאפיסטען בתפלתם (קירכען געזאנג), אך קצת חזנים אשר מקרוב באו מבלבלים אותם בנגונים חדשים שמערבין בהם, ולהיותם באומתנו בקבלה איש מפי איש, ע"כ ידמה ההמון שהמה ניתנו מסיני, וכן כנה אותם ההמון באמת בשם „נגוני סיני", ויש קצת הפרש בין הנגונים האלה ממדינה למדינה, והספרדים והאיטליאנים העברים מזמרים גם תפלות של חול בנגונים מיוחדים הסכמיים, כתבנית נגוני הפאפיסטען שהזכרנו, וכן יזמרו בשבתות אצלנו בקצת נגונים הסכמיים קריאת ספר התורה, היינו טעמי הקריאה (פראזאישע אקצענטע) ובימים נוראים בנגונים אחרים, וכן בימים טובים בנגונים אחרים, וגם החמש מגלות ינוגנו בקצת מקומות בנגונים מיוחדים להם כל מגלה בזמנה, וכן ההפטרות. — ואולם מה שנוהגים היום החזנים עם משורריהם לזמר קצת התפלות והמזמורים והפיוטים וכדומה בנגוני חול, המה לקוחים מנגוני האומות (שגרים בהם היהודים), מה שמזמרים בכלי שיר ובעל פה. כפי הנראה לקחו היהודים המנהג הזה מהכנסיה המזרחית של הנוצרים (מארגענלענדישע קירכע) שאסור להם לנגן בכלי ארגאן בבית תפלתם, ע"כ בחרו לזמר בפה. ומפורסם באומתנו שהיו היהודים בבית הכנסת הישנה שבעיר פראג מנגנים בימים קדמונים ג"כ על כלי ארגאן, וכעת שמענו שהיהודים באשכנז בכמה מקומות ג"כ נוהגים כן, והמה כת החדשה הנזכרת להלן פרק קנ"ב.

[2]) מהיהודים אשר בפולין לא נודע לי כלל ענינם בלמודם ותורתם בזמן הזה, אבל

היהודים הרומיים והאיטליאנים היו משתדלים יותר בלמוד התנ"ך והתלמוד, ולא היו מתעסקים בלמוד חכמות אחרות, מפני שלא היו ספרי החכמות מצוים אצלם עד זמן שבא אליהם הרב הגדול ר' משולם בן ר' יעקב (בערך ד"א תתק"ל (עיין מסעות ר' בנימין, ופתיחת המתרגם הגדול לספר הוה"ל), והלהיב את לבבם לשקוד גם בחכמות אחרות. ומן אז קמו ברומא ובאיטאליא הרבה חכמים בחכמות ג"כ, והיו בעבור זה מכובדים בעיני המלכים והשרים, מהם היו רופאיהם ומהם בני משק ביתם, והיו גם אצל הפאבסט, ועיין מסעות ר' בנימין שכתב וז"ל: ומהם (מהיהודים) משרתי הפאפא אלכסנדרוס [כפי חשבון הזמן נראה שכוון אל אלכסנדר השלישי (Alexandrus III.)], ושם (ברומא, יהודים) חכמים גדולים וכו', ורבי יחיאל

כפי הנראה היו אז בכל תכונתם כמו שאר הגולה שבאשכנז, כי משם באו אז הרבה לגור בארץ זו, וזה היה כפי הנראה שנת ד"א תתנ"ו (והוא 1090 למספר הנוצרים), הוא זמן מסעות הנוצרים (קריינציגע) נגד התוגרמים לירושלים, ומרוב הגזרות והשמדות אז באשכנז מנסיעה זו, ברחו הנה, וישבו תחת שרי פולניא (עיין ספרנו ת"ב שער השני פ"ג בהערה ב'), ויותר מאלף אלפים יהודים נהרגו אז על קדושת השם באשכנז, במשך זמן תשעים שנה— (ואז נתחבר על השמדות האלה האב הרחמים שאומרים בשבת קודם מוסף). וכן מהיהודים שבארץ רוסיא אז, לא נודע לי עניינם בלמודם, אבל נראה שהיו שולחים היהודים מרוסיא את בניהם לפעמים לארץ ספרד בימים ההם ללמוד, כמו שנראה מדברי הטור (אבן העזר סימן קי"ח) מענין רבי אשר בר רב סיני (תלמיד הרא"ש) והבחור יהונתן שבאו מרוסיא ללמוד למדינת ספרד, ורבינו הרא"ש נפטר פ"ח לאלף השני, ולפי עדות החכם טשאצקי (Czacki) והסופר המפורסם לרוסיא קאראמזין (Карамзинъ) היו עוד לפני זמן זה יהודים ברוסיא (בעיר קיעוו) [וזה היה כפי הנראה אחר שגרשו היהודים מכל מדינת רוסיא ונשארו רק בקיעוו, והיה הגרוש הזה בעבור שהסבו היהודים את כל המסחר אליהם, וגרוש זה היה בערך שנת (1150 למנין הנוצרים ע"י מלך הרוסים (צאר) וואלאדימיר ווסעוואלאדאוויטש]. ואולם כפי הנשמע מפי זקנינו אשר ספרו לנו, היו אחר זה בעיר קיעוו ובעיר סטאראדוב הסמוכה לה, חכמים גדולים, ומרגלא בפומייהו של הזקנים לספר שהיו כותבים חכמי ישראל ע"ד מליצה על שתי עירות האלה בזה"ל „כי מקיעוו תצא תורה ודבר ה' מסטאראדוב". — וכן ביתר ערי אוקריינא היו בערך שנת ת"ח חכמים גדולים בתורה ובחכמה, כמו שבררנו בספרנו תעודה בישראל בשם חכמי ישראל וחכמי נוצרים, (עיי"ש צד 83 בהערה).

הגזרות הרעות והשעבודים הקשים מהמלכים והשרים שהיו בימים ההם בארצות אשכנז, אשר השם אלוה בינה והלכו בחשך הכסלות והבערות, המה היו סבה רבה לאבדן החכמות והמדעים, וזרוע הקלקול בסדר הלמוד והעדר המוסר ומדות בין אחינו בית ישראל, כמו שמפורסם בספרי דברי הימים ליהודים ולנוצרים, ובאמת נפלא הוא בעיני כל חכם ומבין איך נשאר אף רושם מהתורה והחכמה ודרך ארץ אצל היהודים האומללים האלה, אחר כל הגזרות והרדיפות האלה, אם לא כי יד ה' עשתה זאת על אופן למעלה מהטבע כמו שמבארים חכמי הנוצרים הגדולים בעצמם (עיין לעיל פרק כ"ד).

(נכד של ר׳ יחיאל ב״ר נתן בעל הערוך) משרת (מיניסטער) הפאפא, והוא בחור יפה נבון וחכם וכו׳, והוא פקיד ביתו ועל כל אשר לו עכ״ל.

היהודים הצרפתים היו משתדלים מתחלה יותר בלמוד התנ״ך והתלמוד, [מהם יצא המפרש הגדול על התלמוד אין ערוך לו רש״י, ר״ל ר׳ שלמה יצחקי או ירחי [1]), ובעלי התוספות ז״ל], גם היו קצת הגדולים מהם משוררים ומליצים, וחברו פיוטים, גם למדו קצת בחכמת הרפואה, והלשונות הנצרכות להבין התנ״ך והתלמוד, והנצרכות לחיי האדם, ומעט מהחכמות הנצרכות להבנת התלמוד לבד, ולא רצו להעמיק בחכמות זולתן, ובחכמת מה שאחר הטבע לא שקדו כלל, אבל אחר מות הרמב״ם העמיקו גם המה בחכמות, ובפרט יושבי נארבונא (Narbonna) לונעל (Luneville) מאנטפעללייער (Montpellier) עד מארסעליא (Marseille).

שם בארץ צרפת עמד שר וגדול ליהודים רבינו גרשון הזקן המתואר מאור הגולה [היה במאה השמינית לאלף החמישי] ותקן רבינו מהר״ג הזה הרבה תקנות, והוא שנתן חרם שלא יקח איש ישראל יותר מאשה אחת, והתקנות שלו הלא הנה כתובות על ספר שו״ת מהר״מ רוטן בורג (הנדפס בפראג ה״א שס״ג), ונמצאו בתשובה זו עוד הרבה תקנות משאר גאונים. [מה שכתב היוחסין שמהר״ג הזה היה רבו של רש״י ז״ל, וכן כתב ר׳ וואלף היידנהיים במבוא למחזור, טעו בזה, כי מהר״ג היה רבו של רש״י כנראה מהרשב״ם (פסחים דף קי״א), ועיין ברש״י שם], ויש לנו מרבינו גרשון זה כמה פיוטים שחבר.

בימים ההם נתחבר השיר היקר המכונה בשם שיר הכבוד, המתחיל אנעים

---

[1]) יצחקי נקרא ע״ש אביו ר׳ יצחק, וחכם היה, ורש״י מזכירו בפירושו לתלמוד (עיין שה״ק), וירחי נראה שנקרא כן ע״ש עיר לונעל בארץ צרפת, הנזכרת להלן בפרק הזה, ואולי היו אבותיו מעיר הזאת. — והחכם אבן עזרא בפרושו לתורה מזכירו כמה פעמים ומכנהו רבינו שלמה.

אמר המחבר: החכם ר׳ משה קונין בספרו בן יוחאי מוכיח שרש״י ז״ל היה מקובל גדול, וראה ספר הזוהר (אעפ״י שנתגלה ספר הזוהר ערך מאה וחמשים שנה אחר פטירת רש״י ז״ל), ואמר שרש״י מביא בפרושו לתורה ענינים מהזוהר, וזה מצא ברש״י שמות (ט״ו א׳) שכתב: למדנו שהיו״ד ע״ש המחשבה נאמרה, עכ״ל רש״י, (וכוון רש״י לדעתו שהיו״ד של שם הויה ב״ה מרמזת אל ספירת חכמה והנקראת מחשבה) עיי״ש בבן יוחאי, אך המעיין שם ברש״י במקומו ימלא שחוק פיו, וזיל קרי בי רב הוא, וכן דרכו של מהרמ״ק זה שם בספרו זה לבאר (בדברי מחבר קדמון שמעתיק דבריו) באורים זרים, ולא ידע בושת, גם לחסר תבות או להוסיף בדברי זולתו שמעתיק ממנו, ד״מ: בספרו (מענה פ״ע) מעתיק ממסכת סופרים (פרק ג׳ הלכה ה׳): ספר שנקדו, או שפסקו וכו׳, והמעיין שם במסכת סופרים יראה שהוסיף מדיליה שתי תבות אלו „שנקדו או״, לחזק את דבריו וחלומותיו.

זמירות ושירים ארוג [1]) חברו ר׳ יהודה החסיד (נפטר ד׳א תתקע״ז), ונתקבל בכל הגולה, וחברוהו לסדר התפלה, גם נתחבר אז השיר הנכבד שיר היחוד, עפ״י ספר האמונות והדעות לרבי סעדיה גאון וספר חובת הלבבות לרבינו בחיי נ״ע, (יש אומרים ששיר היחוד חברו ר׳ יהודה החסיד הנ״ל, ויש אומרים שר׳ שמואל בנו של ר׳ יהודה חסיד הנ״ל חברו עם גדול אחד בדורו ר׳ בצלאל (עיין יוחסין דפוס זאלקאווא דף ק״ב ע״א). גם נתחבר אז השיר הנפלא כתר מלכות, להמשורר הנפלא ר׳ שלמה בן גבירול הספרדי) עפ״י יסודי התכונה לפטאָלאָמעאוס. — השירים האלה נתקבלו ג״כ מהגולה, ונתחברו אל סדר התפלה, ואין ערוך לתפארת שלשת השירים האלה והדרת קדשם, והמה בצח לשון המקרא, לא כפיוט שבמחזורים פולין ואשכנז שערבו בהם ממליצות המשנה והתלמוד ובנוים על אגדות מהתלמוד ומדרשים [2]), לבד שיר הכבוד הזה הבנוי על אגדות ג״כ.

פרק קכז

היהודים הספרדים אשר ישבו אז תחת הערביים, מוסף על למוד התלמוד, העמיקו מאד בכל החכמות, עד שיצא טבעם בכל העולם, ולא היו נמצאים בימים ההם (במאה הי״א למספר הנוצרים) בכל אומה ולשון חכמים כמותן (עיין ספרנו ת״ב שער ג׳ פ׳ כ״ד), ומהם קבלו הנוצרים באייראפא החכמות, עיין (Rosprawa o Żydach p. Czackiego S. 183) (D. L. Wachler's Allg. Ges. d. Literat. B. 11. S. 193) וכתב וואכלער על היהודים האלה החכמים, שהיו בהם הרבה חכמים כוללים (פאָליהיסטאָרין) וחוקרים גדולים, עיין בספרו הקצר Wachler's Handb. d. Allg. G. d. Lit. Cult. per. V. P. 68. per. VI. p. 90 והם חברו הרבה חבורים גם בלשון הערבית, בפרושי התנ״ך, במליצה ושיר, ובהרבה לשונות שונות (עיין אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף). (והם שחברו הפיוטים הנפלאים שאין ערוך ליפים אשר במחזור ספרד). וחברו חבורים הרבה בתלמוד בחזוק הדת ובכל

---

[1]) רבים יתפלאו משמעם המשורר הזה בפעל ארג על חבור השירים, ולא מצינו זה בלה״ק? והנה אחד זמננו אמר שמליצה זו נהוגה בלשון איטאליאנית ומזה מוכיח שהיה המחבר איטאליאני עכ״ל, אבל האמת שמליצה זו יסודתה בלשונות המזרחיות, ומצינו דוגמתה בתלמוד (חולין דף כ״ט ע״א): כולהו בחדא מחתא מחתינהו, עכ״ל התלמוד, ופירושו באריגה אחת ארגתם לכלם, תרגום מעשה אורג (שמות ל״ט) עובד מחי, (ועיין ערוך ערך מח שני), ועיין רש״י שם בחולין, וכה סיים דבריו: דתקון דבור קרו ליה אינשי אריגה שמסדר את דבריו עכ״ל, ולמדנו מדברי רש״י עוד דבר אחד שגם בזמנו ובלשונו היתה נהוגה מליצה זו.

[2]) וכבר כתבנו טעם הגון מדוע נהגו מנהג זה כי לא היתה ידם קצרה לחבר בצח לשון המקרא, כאלה שהזכרנו, וכפיוטי הספרדים (עיין פרק שאחר זה), אבל כוונו בזה כונה עצומה, עיין לעיל סוף פרק השעים בהערה.

החכמות, וביחוד היו מפורסמים בחכמה היהודים שגרו במחוז אנדאלוסיא (Andalusie) אשר בספרד, והנודעים בשם חכמים האנדאלוסיים, גם היה שם בעיר קארדאווא (Cordova) בימים ההם (היינו במאה הי״א למספר הנוצרים) בית מדרש כללי (Uniwersität) ליהודים, שלמדו בו כל החכמות והמדעים, בתכלית היותר שלמה, ואחרי ימים נעתק הבית המדרש הזה מקארדאווא אל עיר טולידא (Toledo) עיין בספר Die entlarvte Inquisition der Spanier. von Don Antonio Puigblanch Weimar 1817.

מחכמי ספרד אלה נתפשטו החכמות בין כל היהודים הרבים אשר ישבו בארצות אזיא ובארצות אפריקא ויתר המקומות שגרו היהודים אז תחת ממשלת הערביים, וקמו אז הרבה מהיהודים לרופאים אצל המלכים והשרים, והרבה נתמנו למלמדי החכמות בבתי המדרש לחכמי הערביים, וביחוד בבגדאד (Bagdad) קופֿא (Kufa) ואלכסנדריא (Alexandrie) והרבה יהודים מחכמי ספרד אלה התמנו בעבור חכמתם ליועצים ושרי המדינה ומשרתי המלך, עיין בספרנו ת״ב [1].

פרק קכה

בימים ההם עלתה ארוכה ללה״ק (אחר שכמעט נשתכחה בכל הגולה) ע״י ר׳ יהודה בן דוד פֿאסי, הוא ר׳ יהודה חיוג מפֿעס (Fes) שבמצרים (בערך המאה השמינית לאלף החמישי), וחבר ספרי דקדוק בלשון הקדש [2], וספר שרשים, חברם שניהם בלשון הערבית [3]) ולא באו לדפוס עד הנה ואולי כבר

---

[1]) והביא הרמב״ם באגרתו אל בנו על החכם הראב״ע הספרדי שהיה גם הוא משרת (מיניסטער) אצל המלכים.

[2]) עיין בספרנו ת״ב (צד 11 והלאה) הערה רבה מדרך הדקדוק שהמציא החכם חיוג הזה והמדקדקים שאחריו, וברבנו שהמה לקחוהו מלשון הערבית וארמית, וכן מעידים עליהם שמותם לפעמים שאינם מלשון העברית אבל מלשון הארמית והערבית, כגון: פת״ח, קמ״ץ, וכו׳, ויש מהם שלקחו מלשון התלמוד „דגש׳ [כדאיתא בירושלמי: אמר רב נחמן בר״י ובלבד שידגיש בדל״ת וכו׳ ולא יחטוף בחי״ת (של אחד)], וענין הדגש שמורה הכפל לקחו כפי הנראה ג״כ מלשון הערבית הנקרא אצלם תֶּשְׁדִיד (והוא סימן ידוע הבא על האות בראשו ומורה הכפל), וחכם אחד נוצרי שחי במאה שעברה אמר, שמצא שרבי יצחק ב״ר ברוך מקארדאווא המציא את הנקודות בלשון הקדש עכ״ד, ואולי הוא בעל קופת הרוכלין אבי אמו של הראב״ד בע״ס הקבלה, עיין ספרנו תעודה בישראל (צד 138).

[3]) ר׳ יהודה חיוג לא היה המדקדק הראשון, אבל רבינו סעדיה גאון מפיום (Fium) בארץ מצרים (הוא היה הראשון שחבר ספר דקדוק (וגם כן בלשון ערבית), וגם

נאבדו, וכתב הראב"ד בקבלתו שאחר ר' יהודה חיוג זה היה ר' מרינוס בן גאנח, הוא ר' יונה בן גאנח, גם הוא השלים כל מה שהתחיל ר' יהודה חיוג עיי"ש. ואין חקר להרחבת הלשון שנעשה אז, עד שהיתה מוכשרת מאד לכתוב בה ברחבה כל דבר חכמה שבעולם כנראה מהעתקת ספר המורה, כוזרי, וספרי אריסטוטלים, ובן רש"ד ואלגאזאלי [1]) חובת הלבבות [2]) מלות ההגיון להרמב"ם וספר הקאנון הגדול לאבן סינא, וזולתן מהחבורים שנעשו אז, כי יותר מה שלקחו מפליטת לשה"ק מהמשנה והתלמודים והמדרשות, הורשו למו לחדש הרבה שמות ופעלים ולגזור בעצמם שמות מפעלים, ובהפך, גם לשונם הערבית היתה בעזרם [3]), (וכן העתיקו הרבה שמות תארים מלשון יונית ורומית ללשה"ק).

הוא לא בא לדפוס, אבל המדקדקים שהיו אחריהם מהללים יותר את ספר ר' יהודה חיוג בדקדוק ונתנו לו יתר שאת על ספר הדקדוק של ר' סעדיה, ובהקדמת ספר מאזנים לבן עזרא מונה כל ספרי דקדוק ושרשים הקדמונים שהיו עד זמנו.

[1]) הוא אבו אחמד אלגאזאלי הערבי שחבר ספר „הפלת הפילוסופים" ויש עליו השגות מבן רש"ד הנזכר, הנקרא „הפלת הפלה", ונעתק מר' קלונימוס בן דוד ללשה"ק, והקאנווערזאציאנס לעקסיקאן בערך „אראבישע ליטעראטור אונד שפראכע" חשב שהפלת הפלה הוא שם המחבר, באמרו: „אלגאזאלי חבר ספר להרוס יסודי הפילוסופיא, אבל הפלת הפלה קם נגדו והרס יסודותיו", והוא שבוש נפלא!. ועוד מצאתי שם בספר זה ובספרים זולתו המדברים ממחברי חכמי הערביים, שחשבו לפעמים על איזה חכמים שהמה ערביים, ובאמת היו ישראלים, ויען שהיו נקראים בשמות ערביים וכנויים ערביים, ע"כ חשבו שהמה ערביים גמורים, ולא כן הוא.

[2]) מי יוכל לספר מעלת החבור הנפלא הזה והמוסר ההשכל הנכתב בו, עד שכמעט יחיד הוא במעלתו ובענינו, ומי יודע אם נמצא דוגמתו בכל אומה ולשון, ותוכן כוונתו בכלל, שרק עבודה שבלב היא עבודת ה' האמתית, ומבאר הכל מן התורה והנביאים ומן השכל ומן התלמוד, וכוון בחבור זה לדעתי עוד כוונה אחרת, והוא להתגולל מעלינו דברי חכמים ידועים מאמונות זולתנו שאמרו שהמצות שבתורת משה בנויות רק על עבודות חיצוניות. — ועיין בספרנו ח"ב (צד 135) בשם רבינו בחיי המחבר ספר הזה הנ"ל. ונעתק ספר זה מערבית לעברית בשתי העתקות, היינו מר"י קמחי ומר"י אבן תבון.

[3]) הלשון הרחבה הזאת של העבריים בימים ההם היתה סבה רבה להרחבת הלשונות של אירופא ולהמליצות היקרות שבהן היום, כי כבר כתבנו בספרנו ח"ב בשם חכמי הנוצרים הגדולים המעידים שמספרי לה"ק נעתקו הרבה ספרי חכמות ללשון לאטין (ע"י היהודים) ולשאר לשונות אירופא בזמן הערביים, ולשונות אירופא היו אז דלות ורזות מאד מאד, ובפרט שלא קבלו רוב אנשי אירופא אז עוד את דת הנוצרים, כי אחר שקבלו דת הנוצרית נצרפו לשונותיהם ע"י העתקת התנ"ך, כמו שנבאר להלן, ומספרי חכמות ומדות ומוסר וספרי מליצות ומשלים שהעתיקו מלה"ק נתעשרו לשונותיהם בהרבה מליצות יפות ומלות הסכמיות בכל חכמה ומדע, ובעבור זה תמצא בכל הלשונות האלה הרבה מליצות ודברי חן וכבוד (העפליכע

ואין מספר לספרי חכמה שנתחברו אז בימים ההם בלשון עברית, וכל ספרי חכמה מהיונים הקדמונים וכל ספרי חכמה מחכמי הערביים כלם נעתקו אז ללה"ק, ועל כלם כתבו חכמי היהודים אז באורים ופרושים, ועוד היום נמצא מהספרים האלה (אשר רובן מהם נשארו עד הנה בכ"י) בבתי עקד הספרים ימצאם הקורא

אויסדריקע אונד קאמפלימענטען) הנמצאים בספרי התלמוד, כי המעתיקים העבריים לקחו (כמו שכתבנו) הרבה מן לשון התלמוד הרחבה מאד, ומן ההעתקות האלה באו אל לשונות איירופא. ויש לי להביא הרבה דוגמאות מלשונות התלמוד והמדרשים, הנמצאים בלשונות אלו, אבל קצר המקום להכילם פה, ובלתי ספק לקחו התלמודיים אלו המליצות ושמות המלאכותיים מן לשון פרסית יונית ורומית וכיוצא בם, ועכ"פ כל לשונות איירופא לקחו מאתנו אחר זה, כי בזמן הערביים (כמו שכתבנו) בפרט במאת עשתי עשרה היו רק היהודים החכמים והסופרים בכל העולם, ואין קץ לספרי תורה [ר"ל ספרים אלהיים (טהעאלאגישע ביכער)] וספרי חכמות ומדעים, מדות, מוסר וד"א, משלים וחידות, מליצות ושירים, שחברו אז היהודים, ושהעתיקו ללשה"ק מן לשון ערבית יונית ורומית, וממנה ללשונות החדשות שבאייראפא. וכן אחר זה כאשר התנצרו הרבה יהודים בפורטוגאל ובשפניא, והיו בהם הרבה חכמים (עיין שה"ק), וחברו הרבה ספרי טהעאלאגיע, וחזוק אמונת דת הנוצרית, בלשון שפניא ורומית וכדומה, השתמשו בודאי בהרבה מליצות מהתלמוד והמדרשות ומספרי החכמות וכדומה הנכתבות בלה"ק, ואין צ"ל בהגיונות ורעיונות מספרי היהודים הנ"ל, ומהם נתפשטו אח"ז בטהעאלאגיע של כל הנוצרים ולספרי חכמה ומוסר וכו' שנתחברו עד הנה, ואצ"ל מספרי התנ"ך באו הרבה מליצות ושמושי הלשון ללשונות איירופא, כי ידוע שהקדמונים העתיקו רוב ספריהם מלשון ללשון רק מלה במלה, ולא כמו שנוהגים עתה המעתיקים השלמים, ומעת שהתנצרו רוב האומות של איירופא [זה כשש מאות שנה], והעתיקו ללשונותיהם, התנ"ך, ובתנ"ך עסקו והגו המלומדים שבהם התחילו להשתמש במליצות והגיונות ושמוש לשון העברית אף במליצותיהם בדבור ובמכתב, וכן היו נוהגים במכתביהם לכתוב אז מליצות ופסוקים שלמים מהתנ"ך, כמו שנוהגים העברים גם היום, וכן היו המלכים והכומרים והשרים המלומדים משיבים תשובתם לפעמים בפסוק אחד מהתנ"ך. ואולם המליצות מספרי היונים והרומיים לא נתפשטו בין הנוצרים אז, כי היתה אזהרה רבה להנוצרים מהפעבסטע שאסור לקרות בספרי היונים והרומיים הגוים (היידען), והקריאה בהם לחטא ופשע נחשבה אז להנוצרים כידוע, וכל התעסקות הנוצרי המלומד היתה אז רק בתנ"ך ובמפרשיהם ובמפרשי מפרשיהם, ובספרי הטהעאלאגיע שלהם, כידוע, וביחוד בספרם אבן גליון, שהוא ג"כ נכתב מן עבריים קדמונים שחיו בזמן חכמי המשנה קודם הורבן בית שני, שהשתמשו סופריהם רק במליצות הנהוגות במשנה, כנודע, וספרי התנ"ך בעצמם לא היה למו רשות להעתיק לשום לשון אז, והיו נקראים רק בלשון רומית העתקה ישנה, הנעשית במאות הראשונות למספר הנוצרים, והעתקה זו לא שמרה כלל שמוש הלשון של לשון רומית אבל שמוש לשון העברית מלה במלה, כי יראו לנפשם פן יחללו בזה את הקדש, ויחטיאו נגד אמרות ה', וכן התוכחו מערכה מול מערכה ימים רבים הכתות החדשות שקמו במאות המאוחרות בין הנוצרים, עם הנוצרים הפאפיסטען, בדבר נוסח לשון הבקשה המיוסדת להנוצרים להתפלל בבקר, שיסד להם ישוע הנוצרי בעצמו, המתחלת פֿאטער אונזער, ויען שבלה"ק

נרשמים מהם סך עצום מאד בספר קרית ספר לבארטאלאקציוס (Bartoloc. bib. rab.) נדפס ברומא 1675 ובספרי החכם וואלף (Jo. Christoph Wolfii, Bibliothecae Hebraicae Hamburgi Anno MDCCXXI) הוא ספר כולל רשימת הספרים העבריים (מלבד מה שחברו ביונית בלאטין וספרד ואיטאליא אשכנז וכדומה) מחבוריהם שנתחברו עד זמננו, איזה בא לדפוס ואיזה נשאר בכתיבת יד, ובאיזה ביבליאטיק נמצאת העתקה ממנו, ואין ספק שעוד סך עצום מספרים נאבדו באורך הזמן, באשר לא היה אז הדפוס, וסך עצום שלא היה נודע להמחבר הזה, הנמצאים אצל יחידים, וידעתי דעת ברורה שהמונים המונים ספרים בכ"י נמצאו בארצות המזרח, (וז"ל הגאון יש"ר בקונטרס אחוז כו': והרוצה לראות ספרי כתיבת יד חמודים, ילך לקאנשטאנטינא אב ואם בלמודים וכו' עיי"ש), אשר לא באו לגבול אייראפא עד הנה [1], ולולא היהודים שעמלו להשתדל בחכמות ולפרש את ספרי הקדמונים ולהעתיקם לעברית ואח"ז מעברית ללאטין, מי יודע אם היה נשאר בימינו היום רושם מהחכמות והמדעים, עיין ספרנו תעודה בישראל (שער ג' פרק כ"ד) מה שהבאנו בשם חכמים גדולים מחכמי הנוצרים המעידים ע"ז. — ומהספרים בשירים בפרושים ובחכמות דקדוק ושרשים וכדומה שחברו אז היהודים, יש בהם קצת העתקות בלשון רומי שנעתקו מחכמי הנוצרים במאה הי"ז ונדפסו [2].

תקן להם מחוקקם תפלה זו, או בלשון ארמית הנהוגה אז בין היהודים בזמן סוף בית שני, ובלה"ק יאמר „אָבִינוּ" המורכב מן אָב (פאטער) ומן הכנוי נוּ (אונזער) הבא בסוף השם (ור"ל אָב שֶׁלָּנוּ), לא רצו לשנות זאת המעתיקים הנוצרים בלשונותיהם, אעפ"י שהוא נגד הבנין ושמוש הלשון בכמה לשונות שהעתיקו, ד"מ ביונית העתיקו (Pater Ymon) ממש כמו בלה"ק, וכן בלשון רומית (Pater noster) ובעקב הזה הלכו גם המעתיקים הרוסיים והפולאניים בלשונותם, והמעתיקים האשכנזים, והדומה להם, ויש באמת מהלשונות הללו ההולכות בשמוש הלשון בדבר הזה ממש עם לשון עברית, אך יש שהוא נגד בנין לשונם, ד"מ בלשון אשכנזית היה ראוי להעתיק אונזער פֿאטער, השם באחרונה, אבל היו יראים לשנות אף דבר קל כזה, אף שהוא נגד לשונם, ומזה תקיש קורא נעים על כל ההעתקות הישנות.

[1]) ונמצאו היום בביבליאטיק של וואטיקאן ברומא לפי עדות סופר אחד צרפתי יותר מארבע מאות ושמונים ספרים עבריים כתיבת יד שלא באו עדנה לדפוס (Du. Halde biblioteh. rabbin. s. 19).

[2]) כתב החכם (Don Ant. Puigblanch) הנזכר, שהרבה ספרים מאד כתיבת יד שרפו הספרדים הנוצרים בעת האינקוויזיציאן, כמו שהעתקנו דבריו בשלמות בספרנו אפס דמים והוספנו עליהם באור, הה! האינקוויזיציאה האכזריה הזאת לא לבד שהמיתה הרבה רבבות יהודים על לא חמס בענויים קשים ומרים (תסמר שער כל קורא בספרי ד"ה) ויגזלו מהם את הונם וכספם, אף גם העבירום על הדת באונס, וישרפו את כל ספריהם הנחמדים בתורה ובכל החכמות, כי ההון והעושר גם החכמה והדעת היו אז רק אצל היהודים

רבים יתפלאו שבין המון הספרים שחברו אז היהודים בחכמה אין אחד שיהיה למתחילים? ובאמת עשו זאת בכוונה ורצון למען לא ילמד החכמות כל מי שירצה מקלי הדעת ובלתי הגונים, אבל היו מוסרים ראשי הפרקים והתחלת היסודות רק לתלמידים הגונים בעל פה, והרמבמ"ן בספרו ירושלים כתב הטעם שאסרו חז"ל לכתוב תורה שבע"פ כדי שיהיה תמיד התלמיד כרוך אחר הרב, והלואי נהגו גם היום מנהג זה, ולא שכל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ועינינו רואות היום צעירי ימים כאשר ידעו לקרוא בספר, המה בעיני עצמם כאחד הגדולים אשר עמל להגות בספרים בשום לב כמה שנים רצופות ושם לילות כימים, ואף שנראה בהשקפה ראשונה שאין הפרש בידיעתם בפשט ספר זה, או ענין זה, אבל באמת רחוקים זה מזה עדיין מרחק רב, וחכמי התלמוד דברו מזה הענין בכמה מקומות, ורמזו על זה, וזהו הנקרא שמוש תלמידי חכמים [1].

בערך שנת ד' אלפים תתס"ג חבר הרב הגדול ר' יצחק בן ר' יעקב אלפסי הכהן הנקרא הרי"ף (ר"ל הרב ר' יצחק פסי) את ספרי האלפס, הוציא מכל הש"ס הלכות ברורות, ונכון לקרותן בשם תלמוד הקצר, ויש עליו השגות וחדושים ופרושים מגדולי חכמי ישראל, והוא היה מעיר פֵּעס שבמצרים ואח"ז גר בספרד בעיר אליסאנא, ויען שהיה מעיר פֵּעס יכונה בשם אַל־פֶּסִי [2].

פרק קכט

חכמי ספרד בימים ההם המציאו את הכתב הנקרא אצלנו היום כתב רש"י, וגם כתב משיטא או משקייט או כתב פרובינצאלי, עיין בית יוסף

כמו שכתבו חכמי הנוצרים בעצמם, וכן כתב החכם יחייא בשה"ק (בסוף ח' ג') על ההמרה שהמיר בחזקה את היהודים המלך מפורטוגאל דון מנואל ולא רצה לגרשם מארצו, כאשר ידע שרוב העושר והחכמה היו בין היהודים, ואם ילכו תשאר מלכותו כמצולה שאין בה דגים עכ"ל.

[1]) אמר המחבר: יש מעניני המדעים שאין בכח החכמים להניח כללים ויסודות כוללים עליהם בספר או אפילו להגידם על פה, אבל הרוצה לבוא עד תכונתם צריך שיעסוק בהם במעשה (פראקטיק) בתמידות והמעשה יורנו עפ"י ההרגל יותר מכל כללי הלמודים שבעולם, וכמו שאמר החכם שלעצער המופלג בהיסטאריע: „הספורים שבתנ"ך כלם אמת, וזאת יכול להכיר כל חכם ובקי המורגל בקריאת היסטאריע" עכ"ל, ואם יבוא איש חכם למבין בהיסטאריע ויאמר לו, למדני נא הכללים להכיר בין מעשה אמת ושקר בהיסטאריע, יאמר לו, אין בכחנו להוציא מכח אל הפועל ידיעתנו, כמו שאיש הבקי בסחורה ממשש באצבעותיו בחומר איזה בגד ויבחין בין טוב לרע, ואם יגיד לנו כל הכללים לזה לא נכון לשלמות בקיאותו מן ידיעתו, כ"א עפ"י הרגל רב עם הכנה טבעית.

[2]) המאור עינים (בפרק י"ט מספרו אמרי בינה) אחר שהביא שבכמה ספרים קדמונים לרבותינו שלטו ידי זרים והוסיפו מדעתם דברים הרבה (עיין לעיל סוף פרק קט"ז) הביא

על טור אבן העזר (סימן קכ"ו) שמביא שם הרבה מיני כתבים ושמותם שמשתמשים העבריים, ועיין בית יוסף על טור יו"ד (סימן רפ"ג) הטעם שהמציאו הספרדים הכתבים האלה, ויש עוד כתב אתנו היום לבד מרש"י ומשיטא, כתב דייטש יהודית, שמדפיסין בו כל הספרים בלשון אשכנז, וכל מבין יראה שכל תמונות הכתבים שיש לנו הנזכרים פה כלם מקורם מכתב האשורי, אבל נשתנו ברוב הזמן עד שידמה בהשקפה ראשונה שהמה כתבים אחרים.

ואולם הכתב האשורי אשר בידינו היום, יש ממנו שני מינים: א) כתב מרובע (נקרא כן בפי המחברים בעלי הפוסקים האחרונים) הנכתב באותיות מרובעות, ר"ל על תבנית מרובעת (פיערעקקיגע בוכשטאבען) ובכתב הזה כותבים עפ"י רוב הסופרים, סת"ם, ב) כתב הלועזים (וועלעש שריפט) ובכתב הזה מדפיסים הספרים, ויש לפעמים סופרי סת"ם שכותבים בכתב זה ג"כ ספרי תורות ומזוזות, ושם התאר כתב מרובע נתחדש כפי הנראה מן היהודים הרומיים, והלועזים (ר"ל האיטליאנים) בזמן מאוחר מאד, (כי יש לנו מהם הרבה שמות תארים ושמות מלאכותיים תמצא מהם מבוארים בספרנו בית האוצר), ונראה לי שהעתיקו שם זה מן לשון לאטינא שנקראו אצלם האותיות הגדולות (גראססע ווערזאל בוכשטאבען) בשם (Quadrata Litera) ר"ל אותיות מְרֻבָּעוֹת. — אך איזה כתב משניהם אם המרובע או הלועזי (וועלעשע שריפט) הוא הקדמון, לא אדע, אך השכל מחייב שכתב הלועזים הוא המחודש, ונתחדש מהלועזים, וע"כ נקרא על שמם [1].

שבאלפס פ"ב דשבת הראה לו חכם אחד גם כן שנתוספו בו דברים הרבה עיי"ש במאור עינים.

אמר המחבר: גם אנכי מצאתי באלפס סנהדרין בפרק חלק הוספה גדולה על דברי התלמוד שלפנינו (שם דף ק' ע"ב) בד"ה ר' עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצונים תנא אלו ספרי מינים עיי"ש, וכגרסת האלפסי בתלמוד כן גרס ג"כ רבינו אשר ז"ל, וכמו שיש הוספה באלפס וברא"ש במאמר הזה, כן יש שם ג"כ חסרון רב נגד התלמוד שלפנינו, ועיין פלפלא חריפתא להגאון בעל תוי"ט בפירושו לרא"ש שם. — ואם היתה גרסא זו האמתית בתלמוד כמו שהיתה לפני האלפסי והרא"ש; אזי יהרסו הרבה בנינים שבנו רבים וכן שלמים על המאמר הזה כפי הנוסח בתלמוד שלפנינו, וגם יעלה בתהו ויאבד הפלפול של בעל מאור עינים (בפרק ב' מאמרי בינה), וגם אלה הבנינים תחתים שנים ושלישים שבנו על יסוד דברי בעל מאור עינים המחברים שהיו אחריו, יחדו יסופו תמם ויהיו לתל עולם.

[1]) ותדע קורא משכיל שגם הכתב מרובע כבר נתקן ונתיפה ע"י הזמן, כי האותיות הנמצאות בספרים ישנים וכו', ועל מטבעות ישנות המה גרועות מאד ובאין יופי, וגם בתמונתו קבל עתה שנוי רב. וזה לא כביר שלח אלי מווארשא שר אחד מטבע של כסף יהודית בכתב מרובע, ובקש ממני לקרותה ולפרשה, כי רבים התעמלו ולא מצאו ידיהם לקרותה כלל, כי מלבד שהיתה ישנה מאד מאד, ואותיותיה מטושטשות ונמחקות, היו בה כמה אותיות דומות זו לזו בכתיבתן, והיה קשה מאד להבחין ההפרש ביניהם, ד"מ: ד, ו, י, ך, ל, היו כמעט לעין הרואה בתמונה אחת, ובקושי רב היה אפשר להבדילן,

פרק קל

בימים הראשונים היו היהודים הצרפתים מחבבים מאד את היהודים הספרדים או הערביים, כי מהם למדו תורה, וקבלו כל דבר חכמה, וחיו

ולפי דעתי המטבע הזאת ישנה מאד, כמו שהערתי אחרי אשר עמדתי על קריאתה וכוונתה, והיא נטבעה לדעתי בערך המאה השניה או השלישית לחשבון הנוצרים, וזאת תבנית מטבע זו: מצד אחד היה דמות אדם עד טבורו, וזקנו קטן, צורתו היתה כבן שלשים, מימינה של הצורה היתה אות א, ומשמאלה של הצורה שתי אותיות אלו יש, ועל צד השני של המטבע היו אלה המלות, בחמש שורות, בלי שום הפסק בין מלה למלה, אבל תכופות זו בזו, כזה: (בשורה ראשונה) משיח, (בשניה) מלך כאבש, (בשלישית) לומואדמא, (ברביעית) דם עשוי, (בחמישית) תלוי, ועתה אסדר לך (עם נקודות שהוספתי) במאמר שלם: אִישׁ מָשִׁיחַ מֶלֶךְ כְּאַבְשָׁלוֹם וְאַף מֵאָדָם עָשׂוּי תָּלוּי, והמליצה קלה ונוכחת למבין, כי גם אבשלום רצה למלוך ונתלה, אך לא ביד אדם (עיין שמואל ב' י"ח ט'), ויש לפרשו לשבח ג"כ, והאדון אשר הביא לי מווארשא מאת השר דשם את המטבע הזו, קבל ממני העתקה ובאור, ונשלחו עם המטבע ביחד לבית עקד המטבעות דפעטערסבורג.

ועתה נשובה אל מה שהיינו מענין השתנות האותיות, ונאמר, שבודאי היו כתבנית האותיות שהזכרנו לעיל בכל הספרים הקדמונים, גם אדע שכפי שראיתי במטבע זו ובמטבעות אחרות בכתב עברי ובספרי כתיבת יד מקדמונים בבית עקד הספרים או אצל יחידים, מצאתי שאותיות אלפ"א בית"א היו כתובות על תמונות היותר קרובות להוראות שמות האותיות שנקראו בהן, (ועיין קורא משכיל! בספר ירושלים להרמבמ"ן מה שהביא מתמונת האותיות ושמותן, כי יסוד דבריו שם היה נר לרגל מלאכתי בענין הזה שאזכיר פה), ונאמר: אות אל"ף היתה יותר קרובה לתבנית אַלּוּף (ר"ל שור), בי"ת לתבנית בַּיִת (הויז), גימל לתבנית הַגָּמָל, דל"ת לתבנית דֶּלֶת (ר"ל המשקוף העליון עם המזוזה הימנית), וא"ו לתבנית וָו (האקען), זיי"ן לתבנית הכלי זַיִן (ר"ל החרב), חי"ת לתבנית נוד פתוח, כמו שמצינו חי"ת דמתנח ביה מוחא (חולין דף מ"ה), ומזה חייתא דקטרי, חייתא דתפלי, טי"ת לתבנית הַטַּאטֵא (בירשטע, בעזען) (וכן נקרא המטאטא בלשון ארמית טַאטֵיתָא, ואולי שרש המלה טית, ובלשון יונית נקראת אות טי"ת בשם טֵיטָא), יו"ד לתבנית יַד (האנד) או בית יד כלי (גריפעל), כ"ף לתבנית כַּף (לעפיל) (או לתבנית כַּף יַד כְּפוּפָה), למ"ד לתבנית מַלְמַד הבקר, מֵם (הצירי מושכת יו"ד אחריה והנחסרת פה) מֵים, ואמר חכם אחד נוצרי שהוא מן מַיִם, ואפשר מפני שתבניתה דומה קצת אל מעין מים,

וכן משמע מספרי חכמי הקבלה, וכן הוא דעת הגאון הגדול החוקר האלהי רבינו שמעון הגדול בעל התשב"ץ בספרו הנפלא מגן אבות (הגיע לידי אחר כתבי זאת), אבל כפי הנראה בספרים כתיבת יד ישנים אות מ"ם בתבניתה קרובה מאד אל תמונה משולשית כבתים שיושבים

מפיהם, ויהי ברבות הימים כאשר קמו גם ליהודים הצרפתיים תלמידי חכמים ומורים, אז נפלה קנאה בין חכמי ספרד וחכמי צרפת, אלו היו מבזים את חכמי הצרפתים על אשר ימעטו בלמוד החכמות (עיין אגרת הרמב"ם לבנו ר' אברהם), ואלה היו מבזים את הספרדיים על שהעמיקו בחכמת הפילוסופיא, ר"ל מה שאחר הטבע[1]), ואולם בחכמת הדקדוק היו משתדלים הצרפתים כמו

בשם הדבורים הגעשים מן דונג (וואכס) ובלשון ערבית נקרא הדונג בשם מֵם. נו"ן פשוטה לתבנית הנון (ר"ל דָג איין פיש), סמ"ך לתבנית הסֶמֶך (איינע קריקע) (והוא הסֶמֶך הנשען לראש המקל שסומך עליו נכה רגלים בזרועו), עיי"ן לתבנית העין שבאדם (דאס אויגע), עם הקשת התחתון שלה, פ"א לתבנית פֶּה (מונד) כי היתה כתובה כאות ב ובתוכו נקודה, והנקודה לא היתה נטפלת עם קו כאשר הוא היום, אבל רק נקודה מרובעת באמצע, צד"י לתבנית אדם כפוף הנושא ילד קטן על צדו (אויף דער זייטע) כי תמונתה היתה כאות כ ועל גבה נטפלת אות י, ולא כמו שכותבים היום, ובטעות קוראים היום בשם צדי"ק, אבל נקראת מן הקדמונים וכן בתלמוד ובמדרשות בשם (צד"י), קו"ף לתבנית הקוף (איינע אפפע). רי"ש לתבנית ראש (של בן אדם מאחוריו), ור"ל מן המצח עד העורף, שי"ן לתבנית שֵׁן (איין צאהן) כי תמונת אות שי"ן היתה כאות ט והנקודה או הראש האמצעי היה תולה באמצע בין שני הראשים, ולא היתה נטפלת בקו כמו שהוא היום, ולפעמים ראיתי אות שי"ן כתבנית ח הפוכה, ועל החלול מצד אחד לצד השני בראשו נמשכת שלשלת בעלת שלשה קשרים או ראשים ממש כתבנית שִׁנֵּי המלתעות, תי"ו לתבנית חדר או תָּא (געמאך, צימער), ובלשון סוריא תַּוָא (געמאך):

ובדעתי היה לרשום פה כהויתן האותיות על תבניתן שכתבו קדמונינו ולהציגן נגד הקורא להסבירו יותר את כוונתי פה, כי קצת מהם לא יהיו מובנים להקורא, כגון אות עיי"ן שכתבנו שהוא דומה ממש לעין האדם, ובאמת הוא ממש כעין האדם, אך יען שידעתי שתהיה הוצאה מרובה למסרן למפתח פתוחי חותם לעשות תבניתן, ע"כ חדלתי, ובעבור זה לא הצגתי גם את המטבע הנזכרת כהויתה בדמותה וצלמה:

אמר המחבר: בענין האותיות שכתבנו פה, כל חכם מבין מדעתו שהוא רק השערה בעלמא, ע"כ מחובת הקורא שלא ידקדק עם המחבר כחוט השערה ולבקש מאתו מופתים למודיים. עוד צריך שתדע קורא נעים! שבימים הקדמונים היו לוקחים כל שמותיהם וכל עניניהם הכל מן הטבע כמו שתמצא כל תמונות האותיות האלה שלקוחות מן החיות ואברי האדם וכלי הבית ותשמישן, וע"ז האופן השתדלו להשוות את השנים עשר מזלות בתמונתן לדברים כאלה, ואע"פ שהמה אינם מכוונים ממש, אבל יש למו מעט דמות לאלה.

[1]) אמר המחבר: אם נעיין בכל התוספות על הש"ס לא נמצא שיזכירו בעלי התוספות את הרמב"ם ז"ל (רק שתים או שלש פעמים), ובאמת היא פליאה, כי מי כהרמב"ם בכל בית התלמוד נאמן בפירושו? ומי כמוהו מורה בהלכות? עד שכמעט היה מהנמנע לבעלי התוספות להשמיטו בכל דף ודף; אין זאת כ"א השנאה העצומה שהיתה להצרפתים נגד חכמי

הספרדים ושקדו שניהם בלמודה, וביסוד חכמת הדקדוק אין הפרש ביניהם רק באותיות השרש, הצרפתים הניחו לשרש תבה עברית שתי אותיות (וכן נראה משני התלמודים והמדרשים אם נדקדק בהם, וכבר הבאנו דוגמאות מהם בספרנו בית האוצר), ואלה הספרדים, שלש אותיות לשרש, והאשכנזים הולכים ג"כ עד היום בענין הזה בדרך הספרדים, והסכימו לדעתם היום כל החכמים כעברים כנוצרים [1].

פרק קלא

מחכמי הספרדים הגדולים היה הרמב"ם (גם הוא היה אנדאלוסיי מעיר קארדאווא), ולבד מפרושים על התלמוד והמשנה וספרו יד החזקה או משנה תורה (נקרא כן להיותו כולל כל תורה שבע"פ, בדעות וכל הדינים, והלכות והנהגות בתורה ובד"א, וראשי הלמודים והחכמות הנצרכות להמצות) ושו"ת בתלמוד, וכיוצא; חבר גם הרבה ספרים בחכמות שונות, ומהם ספר מורה הנבוכים (חברו ד"א תתקמ"ד), הוא ספר מלא תורה וחכמה, כמוהו לא היה ספר בשום אומה ולשון שבעולם, בעדות כל חכמי ישראל וחכמי הנוצרים, ובכלל הוא באור התורה ע"ד האמת והסוד במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, ומאחד בו השכל והדת הנראים בהשקפה ראשונה כצרות זו לזו וכו', ועיין פתיחת המורה, ונעתקו הרבה הלכות מספרו יד החזקה ללשון רומית ע"י חכמים נוצרים ונדפסו במאת שבע עשרה למספרם, גם ספרו מורה הנבוכים נעתק ללשון רומית ע"י בוקסדארף ונדפס בבאזיליאה 1629, ופעם ראשונה נעתק ללשון הזאת ע"י אויגוסטינוס יוסטיניאוס ונדפס בפאריז שנת 1520, ובספר שלשלת הקבלה אמר שגם ר' יעקב מנטינו העתיק ספר מורה

הספרדים שהיו בזמניהם, ובפרט נגד חכמי אנדאלוסיא, וביחוד נגד הרמב"ם (עיין להלן פ' קל"א וקל"ב). — והשתים או שלש פעמים שנזכר הרמב"ם בתוספות, הולך ומונה הרב בעל קורא הדורות.

[1]) ובענין הברת אותיות אלפ"א בית"א של העברים נמצא הפרש גדול ממדינה למדינה, והיהודים האשכנזים (ובכללם יושבי ארץ רוסיא ופולין) מבטאים יותר גרוע, עד שכאשר ישמע איש עברי איטאליאני או מזרחי את הברתנו, לא יבין כלל, ודע שמבטא לשון אשכנזית גרם לנו הקלקול הזה; יען שנחסרו קצת הברות בלשון אשכנזית מהנמצאות בלשון העברית, לא כן לשון האיטליאנית מכ"ש לשונות המזרחיות כלשון ערבית ולשון תוגרמא וכדומה שיש בהן הברות האלה, ד"מ: ג, ד, צ, ע וכדומה, כמו שנודע למבין לשון ערבית ולשון איטליאנית איך יבוטאו האותיות האלה. — וכן משנים האשכנזים העברים (ובכללם אנשי פולין ורוסיא) הברת התנועות, ומקלקלים את מבטא המזרחי, כפי שנוי המחוזות שמדברים בם לשון האשכנזית בשנוים, כלל דבר, היהודים מבטאים את לשון העברית בכל מקומות מושבותיהם על תבנית הבטוי מהלשון השולטת שמה, ולעיל כתבנו עוד טעם אחר עפ"י השערה, על שנוי המבטא, עיין שם.

נבוכים הזה ללשון רומית עיי"ש , וכן הוא בשפתי ישנים שער החיצון , ולא ידעתי אם ר׳ יעקב הזה העתיקו מגוף לשון הערבית שבה חברו הרמב"ם ז"ל , או מההעתקה העברית שבידינו היום הנעתקה מאת המעתיק הגדול ר׳ שמואל אבן תבון , בן המעתיק הגדול ר׳ יהודה אבן תבון , וכן הקדמתו למשנה נעתקה מערבית ללשון רומית , ונדפסה בעיר (אוקספורט) (והיתה בידי בשתי הלשונות האלה) , וכן ספריו ברפואה (והיה אחד מהם בידי בלשון רומית [1] .

---

[1]) אמר המחבר : הרואה לדעת מהפרסום הגדול שהיה להרמב"ם ז"ל בין חכמי הנוצרים ואיך יראו משמע חכמתו הגדולה אז כל חכמי הנוצרים , יקרא בספרי ד"ה לנוצרים , ולדוגמא יעיין בספר Начерт. Церков. Ист. С. Петербургъ 1820 (Вѣкъ XII стр. 309) ואעתיק לך לשונו בקצרה, כי לדעת המחבר הנכבד הזה היו היהודים אז נרדפים מהנוצרים יען שהשאלו הרבנים הגדולים והמלומדים שבישראל בצרפת אנגליא וספרד לבדר בין חכמי הנוצרים , והנוצרים בכלל , את למודי תורתנו ודתנו , לשמע חכמתם הגדולה שנתפרסם בכל העולם אז . וז"ל :

Юдѣи въ концѣ сего вѣка учители ихъ раввины обращали на себя вниманіе просвѣщеннѣйшихъ Христіянъ сего времени. Извѣстнѣйшіе изъ нихъ были : Абенъ-Езра — — и наконецъ Моисей бенъ Маймонъ глава всѣхъ раввиновъ Богословъ, и Филосовъ, Врачъ, Астрологъ, и Грамматикъ. Онъ тѣмъ опаснѣе былъ для Испанцевъ, между коими воспитался и жилъ: Что со дня на день большую пріобрѣталъ славу у самыхъ христіянъ глубокими и обширными свѣдѣніями.

שער השמיני

פרק קלב

ויהי אחר עלות הרמב"ם ז"ל אל האלהים קמו בצרפת שלשה רבנים והחרימו את ספר המורה הנ"ל, והמדע, (הוא הספר הראשון מהחלק הראשון של ספר הי"ד הנזכר), וכנודעה הנבלה הזאת אל אבירי הרועים הרד"ק והרמב"ן ז"ל ואל יתר הגדולים והחכמים, קמו אלה ויקנאו לה' ולמשה עבדו ולחבוריו היקרים האלה, ויחרימו את שלשת הרבנים האלה ואת הנלוים עמם, ככתוב באריכות על ספר אגרות הרמב"ם וספרים זולתו, וזה הרמב"ן ז"ל יותר שהיה צדיק ותורני גדול עוד היה חכם בכל החכמות, והיה מצוה ומעיר בחבוריו הנחמדים על למוד החכמות והמדעים (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פרק כ"א בהערה א'), ועיין השגותיו לספר המצות (מצוה ז'), ומה שהביא בשם הספרי עד וילמד החכמות המועילות לאהבה את ה' וללכת בדרכיו. — הרמב"ן ז"ל נפטר לחיי עולם הבא (לדעת היוחסין שנת עשרים לאלף הששי, והרב בעל קורא הדורות (דף י"ט) מוכיח שמת כמה שנים אחר זה, כי בשנת חמשת אלפים ועשרים ושבע בא לירושלים עיר הקדש, כמו שכתב בעצמו בהתימת פרושו על התורה, עיין שם בספר קורא הדורות [1]).

פרק קלג

אחר כמה שנים נתפשט מאד למוד החכמות והמדעים וביחוד חכמת מה שאחר הטבע בצרפת, במחוז פראוואנס (Prowence) ויתר המחוזות, וקמו

---

[1]) אמר המחבר: אגב באתי להעיר להקורא שטעות קטן נפל ביוחסין שכתוב שם שנת עשרים לאלף הה' תמורת לאלף הוא"ו, והרב בעל קורא הדורות לא הרגיש בטעות זה ומעתיק דבריו שנת עשרים לאלף החמישי, וגם בהלוך דבריו שהשיג עליו טעה עוד הפעם בדברי עצמו, ואמר שהרמב"ן עלה לירושלים שנת עשרים ושבע לאלף החמישי

ביניהם איזה צעירי ימים בני בלי תרבות ¹), אשר מדין התורה אסור למסור

לבריאת עולם, אחר שהביא בעצמו ראשונה דברי הרמב"ן חמשת אלפים וב"ז עיי"ש, וכן לא הרגיש השלשלת הקבלה המעתיק דברי היוחסין אלה.

¹) רוב הקלקול היוצא בעולם הוא מאנשים צעירי ימים שאין להם מנהיגים טובים מנעוריהם, ע"כ פורצים ועוברים הגבול בכל דרכיהם, רגע לא יעמדו על משעול הסלול ואורח התוך, אך לנטות אהבו ימין ושמאל, כמו שנראה בעליל בימינו היום ובמדינה זו, הן בהמשכילים (אויפגעקלערטע) והן בכת החסידים החדשים, נקראו כן בערך החסידים הראשונים התמימים והפרושים שעסקו בתעניות וסגופים כל ימיהם והיו מחושבי ה' ומיראי שמו, היו מהם שנים או שלשה בדור, ושם חסיד פירושו אדם פרוש ומובדל במעשיו (עפ"י רוב לשבח) (פראממער), ומדרגתו היתה יותר גדולה מאד מהצדיק (ובמסכת תמורה ובפרק הגוזל קמא אמרו שלא נקרא חסיד אלא מי שלא חטא כל ימיו מעיקרו), ובבית שני היו החסידים בענין קדושתם ופרישותם יותר ממה שהיו אז הנזירים (סטויקער), והתחברו אל זו הכת בימי חז"ל רק מהאנשים שהיו חכמים גדולים בחכמת הטבע ואלהות, כידוע מן הכת עססער, ועכשיו נעשה השם הזה חסיד לשם גנאי והרפה, כי כל ריק וכל מעול רשע ואוהב חמס, נקרא היום בשם חסיד; כי חסד הוא, וזלות לבני אדם, כמו שהיה לשם גנאי היום פה במדינה שם פילוסוף או משכיל (אויפגעקלערטער), כי כל ריק וכל מעול יכנה א"ע בשם זה. — שני התארים האלה חסיד ומשכיל, או פילוסוף, כפי הוראתם האמתית, כמו שהונחו ראשונה, המה תארים יקרים ונכבדים מאד, אבל לפי השתנות נושאיהם בימים ההם, כן נשתנו הוראת שמות התארים הללו.

זה טרם למד היטב לקרא קצת שפת אשכנז או צרפת, בלמדו מחלקי הדבור דלתות אחדות או שיחות (געשפרעכע) שתים ושלש, ומכ"ש אם יודע לחבר איזו מלות בלשון אשכנז או צרפת לכתוב או לדבר, או לחבר איזה חרוז אף בלשון הקדש, התעיף עיניך בו והנה כבר שנה את טעמו, ויחכם לדעתו מכל אנשי תבל, כל מוסדות הדת עם עמודיה המצוקים, כקש ירופפו בעיניו, כל מיטיב לעד וסור מרע שולל יחשבהו, יאמר, כסו צללי ערב ומאפליה את כל נאות תורה ויראה והדת בכלל, אך עמיה שרא נהורא, במעט למודו זה יגאה ויתחכם, יתפוש ויגזור, יתלוצץ ומרע, יעול ויפשע, וינבל צור ישועתו, אין אלהים כל מזמותיו, והיה זאת הוראת שם התאר משכיל או פילוסוף בימים ההם.

וזה כי יזכה לראות פעם בשנה את פני אחד הקדושים מאמוריו, או אם יגע בכנף בגדו אל הנזיד והיין אשר בגביעים לפניו, או כי תגיענו כזנב הלטאה משלחן גבוה של רבו זה, או מן הזרועים ויין משתיו כמלא פי מחט, כבר ידמה שנחה גם עליו הרוח, אז במקהלות יגיד תעלומות רבו, גם אותותיו ונפלאותיו אשר הראה מעודו, ויבזה וילעג לכל איש תורני וחכם, יהיה הגאון מווילנא, או החכם מברלין, כי כל רבני הדור וגדולי חכמיו כשחק מאזנים בעיניו, לא לבד נגד רבו, אף גם נגד בן האמה אשר ילדה לו שפחתו, שיחות חולין של רבו זה הן הנה תפלתו ותורתו חכמתו ואומנתו כל הימים, בכח הראיה זו שראה את רבו פעם אחת, ילהג וילין, יוכיח ומיסר, יעקב וירמה, ישתה וישכח מחקק, וזאת הוראת שם התאר חסיד בימים ההם.

מהסודות אף לצעירי ימים הטובים, ואמרו שכל התורה היא סודות ורמזים ומשלים ואינה כפשט הפשוט, ויגידו הדבר לרבינו הרשב״א ז״ל איש ברצלונא (Barcelona) בספרד, תורני מופלג וחכם בכל המושכלות תלמיד הרמב״ן ז״ל, והאיש המגיד, לא על צעירי ימים האלה לבד דבר, כ״א הוציא דבה על כל הרבנים והחכמים אשר בפראוואנס, אז קם הרב הזה וגזר על יושבי המחוז הזה על משך חמשים שנה בחרם שלא ילמדו חכמת מה שאחר הטבע, והטבע, שחברו היונים, עד היות הלומד בן עשרים וחמש שנה, ויכתוב ספרים אל המדינות האלה.

וכשמוע הרב הגדול נעים זמירות ישראל החכם ר׳ ידעיה הבדרשי את דברי הרשב״א וגזרתו, כתב אליו אגרת נפלאה אין ערוך לה בדעת ויופי, בה התנצל בעד החכמות, והראה גודל חיוב למודם מהתורה ומהשכל, גם הגין בעד היהודים הצרפתים והראה כי כחשו לו הולכי רכיל והלשינו דברים אשר לא כן (כמו שיקרה היום לרוב, שהצבועים וחנפי לעג ילבשו אדר החסידות, ויפטירו שפה לפני הרבנים ועשירי עם על כל לומד חכמה להראות תמימותם ופרישותם), וכראות הרשב״א את דבריו כי כנים המה, ולרוב יפיה וצחה של אגרת הבדרשי הנ״ל העלה גם אותה ביחד עם מכתביו אלה בספרו התשובות אשר לו, לזכר עולם, ובזה נחה שקטה הגזרה, והקולות חדלו.

אמר המחבר: רבים יתפלאו הלא מהקדמונים באומתנו היו יותר חוקרים בפילוסופיא וירדו לעומק החקירה, ומדוע נשארו באמונתם חזקים, ואלה החוקרים מבני עמנו מדי דרכם על הפילוסופיא ושנו טעמם? והנה תשובת השואלים בצדם; מפני שהיו יותר חוקרים וירדו לעומק החקירה, ואלה נשארו קרח מכאן ומכאן, ועיין בספרנו ח״ב (בהקדמתו ובצד 189). ונזכרתי הפעם בדברי החכם האנגלי פאפע (pope) שאמר, שהמעט מהפילוסופיא משכר ומזיק, והרב ממנה מפיג השכרות — ואשא משלי ואומר:

אוֹהֵב דָּעַת! פְּנֵה אֵלַי וְאוֹרֶךָּ,
עֵין הַחָכְמָה אִם מָצָאתָ, שְׁתֵה דַּיֶּךָּ,
אוֹ אַל תִּטְעַם מְאוּמָה, שְׁמֵה מֵהַמַּבּוּעַ,
מְעַט כִּי תִשְׁתֶּה תָּחוֹג כַּשִּׁכּוֹר וְתָנוּעַ,
כָּל־יָמֶיךָ תִּתְנַהֵג בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן,
אַךְ אִם תַּרְבֶּה שְׁתוֹת, וְסָר מִמְּךָ הַשִּׁכָּרוֹן.

ודבר מזה ג״כ רבינו סעדיה גאון ז״ל בהקדמתו לספרו האמונות והדעות, באמרו: וקצתם ידעו ונכנסו בדרכיה אך לא השלימוה, והיו מהאובדים כמש״ה: אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח (משלי כ״א), עיי״ש בהקדמתו. ומה נעמו לי דברי הפילוסוף המפורסם הגדול באקא (Baco) (כמו שקריאי דבריו מעתקים ללשון אשכנז) שאמר: נור איין זייכטער פילאזאף פעראכטעט דיא רעליגיאן; דער, דער טיפער אינ׳ס היילינגטהום דער נאטור דרינגט, פערעהרעט זיא.

פרק קלד

בימי הרשב"א ז"ל נעשו הרבה תקנות בעניני הדינים האסור והמותר ובדיני ממונות וכו', ע"י חכמי הזמן אשר בספרד וצרפת, כמו שימצא הקורא בספרי השו"ת הרבים ובספרי הפוסקים שנתחברו אז, ולדוגמא יעיין הקורא בטור אבן העזר מהתקנות שנעשו בעיר טוליטולא.

בתחלת אלף הששי נתגלו בספרד ספרי הזוהר ע"י ר' משה דיליאון איש צרפתי, אמר שמצאם במערה, והיה ר' משה זה מקובל גדול, וחבר הרבה ספרי קבלה בעצמו, עיין הכותב בעין יעקב בסוף ירושלמי דחגיגה, וכבר הרחבנו לדבר מספרי הזוהר בכלל בספרנו בית האוצר מחברת ב', ע"כ חדלנו פה.

פרק קלה

ומן הזמן הזה התחילה חכמת הקבלה העיונית והמעשית להתפשט מאד, וביחוד בארץ הצבי, וארץ צרפת וספרד, ונתחברו בה חבורים הרבה מאד [1], והרבה חכמים גדולים מרבני ישראל קבלו ואהבו זאת החכמה, וכנגדם היו הרבה חכמים רבנים גדולים שלא קבלוה, ומהם אסרוה, כגון הריב"ש (עיין תשובת הריב"ש סימן קמ"ג), ואמר וז"ל: (בשם חכם אחד) והמקובלים מאמינים העשיריות וכו' (עיי"ש במקומו ותבין הכוונה שהיה נחשב בעיניו למוד הקבלה

---

[1]) גם קצת הנוצרים השתדלו בקבלה החדשה, וזה לא כביר הגיע לידי פי' על שיר השירים עפ"י הרמז והסוד בלשון אשכנז מכומר נוצרי אחד ומביא שם הרבה מספרי המקובלים ומהללם מאד, ומפרש דבריהם, ובלעדי זה ראיתי מועתקים הרבה ספרי קבלה בלשון לאטין, ויואן פִּיקוֹ מִירַאנדַאלו המפורסם, למד אצל יהודים חכמת הקבלה, כנודע בספרי חכמי ישראל וחכמי הנוצרים, וחבר ספרים בקבלה בלשון לאטין, נדפסו בבאזיליא 1587, ובוויניציא 1569, וכן החכם המפורסם רייכלין למד חכמת הקבלה ויקרה היתה בעיניו מאד מאד, עיין בספרנו אפס דמים, וזה ימים לא כבירים הביאו למכור לעיר בערדיטשוב כל ספרי הזוהר מועתקים בלשון רומית ונדפסים בדפוס מהודר מאד דפוס ישן, וגוף הזוהר בלשונו ובכתבו היה ג"כ מודפס עם העתקה זו, עבר מזה בלשון הזוהר ועבר מזה בלשון רומית, וכעת המה נמצאים בעיר קארעץ במחוז וואלין, ונמצא בידי מהסופר והמליץ הנפלא להאשכנזים הנוצרי (Eckartshausen) ספר (Aufschlüsse Zur Magie) (München 1792) ומדבר הרבה בחלק הרביעי מחכמת הקבלה החדשה, ומסודות הספירות ומאדם קדמון, ואין סוף, ומן הע"ב שמות, וכדומה, ומעלה לשמים שיאה של הקבלה והסודות, ומוכיח, שהיא גדולה ויקרה וחביבה בעיניו מכל החכמות, ובסוף ספרו מביא רשימה מהרבה ספרי קבלה ליהודים ונוצרים הנדפסים, עיין סוף ספרו הנ"ל בד"ה: De cabala.

והספירות כיציאה מן הדת הישראלית), ומורי הר"ן ז"ל (אמר לי ביחוד) שהרבה יותר מראי תקע עצמו הרמב"ן ז"ל להאמין בענין הקבלה ההיא, עיי"ש מה שהתוכח ע"ז עם המקובל החכם דון יוסף בן שושאן, וכן הר"ש מקינון והרש"ל ז"ל (עיין תשובות הרש"ל סימן צ"ח), וכדומה הרבה גדולים.

והנה מכל האמור פה כל אדם משכיל יחזה שהיו בין רבותינו אלה הגדולים שבאחרונים, שלש כתות, בדבר הקבלה: א) שאהבוה ויכבדוה ויקדשוה, ב) שלא קבלוה ולא רצו ללמדה, אך לא הזילוה, ג) שהזילוה ואסרוה כדבר העומד נגד דתנו. — ולכן אנחנו בדורנו זה דור יתום שהיינו כחגבים בעינינו נגד הענקים רבותינו אלה שהזכרנו, הן בתורה והן בחכמה, ומכ"ש באהבת האמת ויראת ה׳, אנחנו לא נוכל להעיז פנינו להכריע ביניהם, ר"ל בין המיימינים והמשמאילים, ואף החכמים הגדולים שבדורנו ראוי להם שלא יכניסו ראשם בין ההרים האלה, כי דבריהם לא יפעלו, וטענותיהם נגדם להימין או להשמאיל, תשארנה מעל, הכרוך אחריה והבורח ממנה שניהם הלא יעשו כחפץ לבם, ולא יחתו מפני כל הטענות. ולכן המשכיל בעת ההיא ידום, ויהיה שב ואל תעשה, וילך בדרך הממוצעת, היינו בדרך כת השניה שהזכרנו, שמנעו ללמדה, אך לא הזילוה. כי מי עמד בסוד ה׳ לדעת, אף יסודי הטבע לתכליתה, ומכ"ש ביסודי התורה וחכמתה כבשי דרחמנא, ומי יכחיש כל הנסים ושנוי הטבע שעשו הרבה צדיקים מהתנאים ואמוראים וזולתן, ע"י תפלתם הזכה, ומסירת נפשם בעבודת הבורא יתעלה, כמפורסם בתלמודים ומדרשות, והמוציא מחברו ורוצה להכחישו עליו להביא ראיה, ואין להזכיר פה הנסים והאותות והמופתים בשנוי הטבע שעשו החוזים הקדושים כמשה אליהו ואלישע וזולתן, לרוב דבוקם בה׳ יתברך, ולזכוך נפשם בעבודתו, וכן מודים חכמי הפילוסופיא השלמים, שבעלי זכי הנפש ישיגו דברים נפלאים, ובכחם לדעת עתידות, ולעשות מופתים בשנוי הטבע, והחכם בן רש"ד הערבי חבר על זה חבור מיוחד קראו אגרת הדבקות, והחכם-הגדול המפורסם רבי מנשה בן ישראל בחבורו נשמת חיים הרבה לאמת דברים שמפליאים ומבהילים את הקורא, ומעשים רבים שאירעו במוחלט משנוי הטבע ומביא עדות מחכמי ישראל וחכמי העמים, והרב הגדול הקדוש איש אלהי רבינו האר"י ז"ל (ר׳ יצחק לוריא) אשכנזי (עיין להלן פ׳ קמ"ג), (בעדות גדולי זמנו) הפליא לעשות ענינים גדולים ונוראים, ואליהו ז"ל נגלה לו וגלה לו סודות ורזין עלאין, והרוצה לדעת בפרוטרוט כל ענינו יראה ספור שבחיו שמספר ממנו הגאון הגדול הפילוסוף אלהי רבינו יש"ר הוא ר׳ יוסף קאנדיא בעל ספר אלים בספרו תעלומות חכמה במחברת מיוחדה. — ותנא דבי אליהו, מעיד אני עלי שמים וארץ בין גוי בין ישראל בין עבד בין שפחה הכל לפי מעשיו רוח הקדש שורה עליו עכ"ל. — ובימינו היום נודע ומפורסם בכל כותבי חדשות וביחוד בספר (Conver. Lexicon Leipzig 1817) ערך (Müller) שנוצרי אחד עובד אדמה מן מעקסהיים (איס גראסס הערצאגטהום באדען) שמו יאהאן אדאם מיללער (Jo. Adam Müller) נקרא בפי כל פראפעט (ר"ל נביא), כי הוא מגיד

עתידות והוא מתנבא בחצרות מלכים לפעמים, ועיין ספר הנזכר בערך הנ"ל, וביחוד בספר אשכנזי הנדפס בפראנקפורט המכונה בשם: ערשיינונגען אונד פראפעצייהונגען דעם יאהאנס אדאם מיללער וכו'.

ומעת שנתגלה בימינו המאגנעטיזמוס על ידי הרופא הפילוסוף (Dr. F. A. Mesmer) הנקרא ג"כ בשם (Mesmerismus) ע"ש הרופא הזה (אשר לפי דעת החכמים היא ידיעה קדמונית מאד שהיתה נודעת בסוד לכל חכמי קדם) נתחזקו בדעתם המאמינים בענינים האלה, היינו: מציאת דברים הרוחנים, וידיעת העתידות, ופעולות נפשיות ורוחניות בדבור ובמחשבה, ובהשפעה מרוח אל רוח, ומראות הנבואות, וחזיוני החלומות המודיעים לאדם מדברים רוחנים והתגלות המלאכים והשדים והמתים אל בני אדם, ומראות הרוחנים לבהמות וחיות, והשבעות וקמיעות וכדומה, הכל כדוגמת המעשים הנזכרים לפעמים בדברי אגדה מספרי התלמוד והמדרשות, וכדומה, ובהרבה דברים מסכימים עם ספרי הקבלה העיוניים והמעשיים, ומעשים רבים המבהילים את האדם, כמו שמספרים לנו מגידי החדשות מענין הזה, בעדות חכמים ורופאים מובהקים — והמון ספרים נתחברו בענין הזה המבהילים את הקורא, וביחוד הספר בלשון אשכנז בשני חלקים, המכונה בשם (Die Seherin aus Prevorst, v. Justin Kerner, Stuttgart und Tübingen 2. Theile 1829) ויש ג"כ ספר זה נעתק בלשון פולניא דפוס ווארשא, נקרא בשם (Jasnowidząca z Prevorst).

ועוד מוסיפים אלה המאמתים הענין הזה לחזק את דעתם, ואומרים שנתברר אצלם שעסק המאגנעטיזמוס והחזיונות (Somnambulismus) לא יפעלו פעולתם כ"א ע"י אנשים בעלי אמונה ודת, אנשי צדק, ושונאים כל כופר וכל רשע, וכל בעל תאוה רעה וכדומה.

אמר המחבר: יהיה איך שיהיה, מה טוב עשו כמה ממלכות מחוכמות שאסרו הפעולה בה מפני הרמאים.

ונודע בברור שיש אנשים העושים דברים זרים עפ"י חכמת הטבע [1], אך

---

[1]) והנה נודע ומפורסם שהרב ר' חיים שמואל פאלק שהיה בלאנדן הבירה במדינת ענגלאנד, זה קרוב לחמשים שנה (בשנת תק"מ לפ"ק), הנקרא מהעבריים בשם „הבעל שם מלאנדן" ובלאנדן היה נקרא מהנוצרים בשם (Doktor Falkon) עשה מעשים הון לדרך הטבע, ונפלאות אין חקר, והשר הגדול פעלד מארשאל אצל הצרפתים גראף ראנצאוו (Graf von Ranzow) מעיד בספרו הזכרון (Memoires) שראה בעיניו הנפלאות שעשה הבע"ש הזה בפומבי באספת הרבה שרים נכבדים וחכמים רבים ועצומים (וכלם מזכיר הגראף הזה בספרו זה בשמותם), דברים לא יאומנו כי יסופרו, ועיין מה שכתב על הבע"ש הזה ונפלאותיו החכם הנוצרי הנודע I. W. von Archenholtz בספרו England und Italien T. 1. S. 249—250) ואמר החכם הזה שבלתי ספק היה זה הבע"ש חכם במלאכת הכימיא (chimie) וידע בה דברים שלא נודעים לזולתו מבעלי הכימיא בעולם, והיה זה הבע"ש אז כאשר ראה אותו החכם הזה, כבן שבעים שנה, ועיין בנשמת חיים

למען הגדיל הפליאה ולעשות שם בארץ מפרסמים א"ע להחכמים בקבלה מעשית, בידעם שההמון שונא דבר הנעשה עפ"י חכמת הטבע, ונוטים יותר לשמוע דברי נסים ונפלאות ע"י השבעות וכיוצא, ומאלה אולי היה הבע"ש מלונדון שהזכרנו והרב ר' יואל בע"ש מזאמושץ וזולתן.

פרק קלו

מעת שנתפשט למוד הקבלה בעולם ונפלה גם בידי קלי הדעת אשר לא הבינוה, ולא ידעו החכמות הקדומות לה בזמן, הנצרכות לידיעתה, ארגו בה הבלים אין חקר, והשבו מחשבות וגימטריאות, וצרפו אותיות והחליפו, ויולדו להם מלאכים ושטנים רבים[1], ולכלם בשמות קראו, ויפקידו אותם על כל

המעשה מאברהם קולורני והרבה כמותו שעשו פלאות עצומות בעדות חכמי לב וסופרים נאמנים.

[1]) ומזה המין הוא הספר הנמצא עד הנה בכתיבת יד הנקרא בשם סאפיענציא סאלאמנא או חכמת שלמה (המלך) (סאפיענציא בלשון רומית חכמה) [הוא הספר אשר יכנהו בעל שה"ק מפתח שלמה (המלך)], והספר הזה הוא השבעות נגד השטנים, עם צורות משונות מהשטנים, והיה הספר הזה בידי בכתיבת יד משיטה שלנו (העתקתיו בעיר טולטשין במחוז אוקריינא), ועל גוף הספר הזה בסופו היה חתום בכתב אשורי ר' שלמה מלכו, ובלתי ספק אצלי שר' שלמה מלכו בעצמו חברו, ולא שהעתיקו מספר יון, ובודאי על שמו נקרא בטעות בשם חכמת שלמה (המלך), ונתחלף להם שלמה מלכו בשלמה המלך, ונאותים הדברים האלה למי שאמרם; כי נודע האיש הזה ר' שלמה מלכו ופיהו (והיה ר' שלמה מלכו זה ה' אלפים רצ"ג), וכל ענייניו של ר"ש מלכו כתוב על ספר ד"ה לר' יוסף הכהן, ומה שקרה לו אצל הקיסר קארלוס החמישי, והיה ביחד עם ר"ד הראובני ונשרף בפקודת הקיסר הגדול הזה (עיין מה שכתב עליו ר' יוסף קנדיא בקונטרס אחוז כו'). ואני קריתי בספר חכמת שלמה זה ועמלתי עליו עד שבאתי על כל סודותיו ורמזיו, ועמדתי על כל הגימטריאות ומאיזה פסוקים יצאו כל שמות המלאכים ושטנים (כאשר הראיתי בפומבי נגד אנשים רבים ובתוכם כמה לומדי תורה בטולטשין, נעמרוב, ובערדיטשוב) והכל רעות רוח, (וכמו שאמר ר' יוסף קנדיא בכלל על ספרים כאלה שאי אפשר לגרש בהם אפילו היתושים והפרעושים), ומה שמכנהו בעל שה"ק ע"ש שלמה המלך (וכן נכתב שם על שער הספר)? אומר אני שבאמת חכמת שלמה המלך בו „הבל הבלים הכל הבל".

אמר המחבר: כתב היוסיפון לרומיים (לא אזכור הפעם מקומו כי איננו בידי זה כמה שנים) ששלמה המלך חבר ספרים לגרש את הקליפות, ואומר שעדיין בימיו היה נוהג אצל אומה הישראלית הענין הזה לגרש הקליפות, והוא בעצמו ראה איש עברי אליעזר שמו שהיה מגרש הקליפות מאנשים שהיה להם דבוק, ועשה מעשים כאלה לעיני הקיסר אספסיאנוס (וועספאזיאן), וכל זה עשה בהשבעות מן ספרי שלמה המלך, עיין שם ביוסיפון ענין ארוך מזה, ולא אחוה פה דעתי על גוף הענין הזה להימין או להשמאיל, אולם יהיה איך שיהיה,

אשר נעשה תחת השמש איש על מחנהו ודגלו [1], גם לקחו הרבה שמות מהמיטהאלאגיע לפעמים והעתיקו אותם בלה"ק והוסיפו בסופו הברת אֵל או יָהּ, ולפעמים הניחו אותם כמו שהם, ד"מ אטלס, והוא (Atlas) מחזיק כדור העולם [2] וכדומה, ואין לשער גודל הרמאות שנעשה בעולם מהקבלה מעשיית מאז ועד עתה, ע"י הרמאים שמצאו מקום ויד להונות בני אדם ולגנוב דעת ההמון, אשר

הספר הזה סאפיענציע שהזכרנו הוא בודאי מזויף מאחרונים, ויען שמע או ראה ביוסיפון כנ"ל, מצא מקום לקרוא הספר הזה על שם שלמה המלך.

[1]) יסוד השמות למלאכים אחז"ל שעלו היהודים מבבל, ובכל דור ודור הוסיפו עליהם כאות נפשם (עיין במורה ח"א פ' ס"א ובש"ע), וכן ענין השטנים כפי הנראה ג"כ מבבל עלו, או מהפרסיים, וידוע שהיו להפרסיים שני פועלים, טוב ורע, אור (Ormus) וחשך (Ahriman) והנזכרים בתלמוד (סנהדרין פ' ד') בשם הורמיז ואהורמן, וכן היו ג"כ אצל המצרים אור (Orus) או (Osiris), והשני צפון Typhon, והוא פועל הרע, ומזה השטן והיצה"ר בתלמוד ג"כ בשם צפון (ע"ש הכתוב מצפון תפתח הרעה), ואת הצפוני ארחיק מעליכם הוא יצה"ר, ומזה אצל המקובלים סטרא דשמאלא (צפון הוא שמאל), ומזה סמאל, (ובתלמוד סוטה פרק קמא אמרו שהוא שר של ארם כמו שמפרש שם רש"י, ועיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה במאמר קורות ע"א הערה חמישית), וסטרא אחרא, ואדם בליעל (ע"ש הכתוב אדם בליעל, במשלי וישעיה), ובאיוב נקרא מלך בלהות, ובכלל נקראו השטנים (Demonen) בשם קליפות (יען שהמה להקדושה או להשכינה כקליפה לפרי), והוא תרגום של פצל בעברי: ויפצל בהן פצלות, וקליף בהון קלפין (ויסודו הוא מלשון יונית). ושם שכינה בתלמוד ובתרגום אונקלוס ויונתן שכינתא, הוא שם המפשט, והוא ע"ד הכתוב: ונתתי משכני בתוככם (ויקרא כ"ו), ועיין שמות כ"ה ח', כ"ט מ"ה (ועיין שם התרגומים), ובעבור זה היה נקרא המקדש שבנה משה משכן, ועיין התשבי מה שכתב על התאר שכינה, והגאון רבינו סעדיה בספר האמונות כתב שכוונתה השגחה עיי"ש, אבל לדעתי הוא שם המפשט על אלהות (דיא גאטטהייט) ולא כהעתקת בעל אוצר השרשים (היילינגער גייסט).

[2]) אמר המחבר: כבר ידעת דעת חז"ל שהשמות המלאכים עלו מבבל (ועיין לעיל פרק ל"ב בהערה), ובלתי ספק שגם שמות השטנים והרוחות שבתלמוד לא נולדו על ברכי האומה הישראלית וקבלו מאומות זולתן, ומזה לדעתי הקליפה אגרת הנזכרת בתלמוד, ושאמרו עליה בפרק ע"פ (דף קי"ב ע"ב): אגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין (בלילי שבתות ולילי יום ד') עיי"ש בתלמוד, ומצאתי באייזעביוס שהביא בשם סאנכאניאטאן (עיין לעיל פרק כ"ז ופרק קי"ז) שמזכיר אליל אחד שעבדו הכנענים שהיה שמו אגרת (Agrot) ואמר סאנכאניאטאן (הקדמון הזה שהיה לפני חבור התלמוד יותר מאלף שנים) שמצא בספרים הקדמונים של הכנענים שנכתבו לפני זמנו זמן רב מאד, שאליל זה היה נקרא ראש האלילים, ותמונתו היתה מצוירת דמות פסל של זהב, נוסע בעגלה, ונמשכת מהרבה שורים, ובתלמוד שם אמרו על אגרת בת מחלת זו ומלאכי חבלה כת דילה, שנמשכו מהרבה סוסים. ובקונטרסנו על המיטהאלאגיע הרחבנו לדבר מזה.

כמטרה לחץ יערוך לבבו אזניו ועיניו לדברים המבהילים כאלה [1]), כמה רבבות מאמונת הבל נשרשו בלב ההמון עי"ז, וכמה מנהגים זרים, מהם מנהגים של שטות, ומהם שאסורים מדאורייתא נהיו על ידן עד היום באומה הישראלית, והעם יחשבום תורה, ומי שבועט בהם למין ואפיקורוס יחשב, ועליהם אמר ה׳: הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חשך לאור וכו׳ (ישעיה ה׳ כ׳), וכל זאת הגיעתנו באמת מהגלות המר וגרותנו תחת האומות עובדי ע"ג בימים הראשונים, כמו שאמר המשורר: ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים קו).

פרק קלז

אמונה זו בהבלים והמנהגים הזרים האלה הוסיפה עלינו כפלים פעמים את הגזרות הרעות והשמדות ואבדן, ואפשר להיות שגם עלילת הדם על היהודים (זה בערך שש מאות שנה אשר התחילה העלילה הזאת, כמו שהוכחנו בספרנו אפס דמים) נתחזקה אח"ז לפעמים ע"י קצת סופרים נוצרים וכומריהם שראו

---

[1]) איך הוכו אלה הבוערים בסנורי הכסילות החושבים שה׳ יתברך עושה פעם בפעם שנויים ביסודי הטבע ע"ד הנס והפלא !. ויען שידעתי שלא יטו אוזן לכל דברי איש חכם שבעולם המבטל דעתם הנפתלה, הנני להעריך ראשונה לפניהם דברי המגיד שאמר להבית יוסף (והוא במגיד מישרים בפ׳ משפטים), וז"ל: מעט מעט אגרשנו מפניך פן תרבה עליך חית השדה, וקשה לו איך שייך אצל השם הבדל בין רב למעט? ואמר העולם מתנהג ע"פ דרך הטבע, כי בראשית ברא אלהים בגימטריא הטבע, וכל מה שאפשר שלא לשנות הטבע עושה הקב"ה ע"י הטבע ואינו רוצה לשנות הטבע עיי"ש. וכן הוא דעת הרמב"ם ויתר חכמי ישראל אשר נתן ה׳ בלבם את הדעת ואת התבונה, וז"ל רבינו יוסף אלבו (עקרים מאמר ג׳ סוף פרק י"ג) „מוסכם מכל החכמים התורניים הוא שהטבע יקר בעיני ה׳, ושלא ישנהו אלא להכרח גדול שאי אפשר זולתו" עכ"ל. וכן מצינו במקרא: ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים; ויאמר ה׳ עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה׳ באתי (ש"א ט"ז), הנה נראה מזה בעליל שהש"י מקמץ מאד בנסים רק במקום ההכרח שמחייבהו חכמתו ורצונו, ובאמת כל הדברים המתהוים בתבל מקטן ועד גדול אשר נקראו בשם מקריים, או משלחת, מערכה, או הזדמנות, הכל הוא נסים ונפלאות, כי הכל נעשה ברצון ה׳ יתברך וחפצו, מסדר סדר הדברים ומזמין המון פעולות לתכליות רבות אין מספר, יערה רוח בקרב אנשים לילך אל מקום פלוני לעשות פעולה פלונית והכל בסדר טבעי בלתי זר ונמנע, עד שלבסוף יושלם רצון ה׳ אשר כוון אליו בהתחלת הפעולה, אם לטוב או לרע, ועי"ז הדרך היתה מכירת יוסף ורדת יעקב למצרים, ולידת משה רבינו וגדולו בבית פרעה, ונס פורים וכדומה, הכל הלך על דרך הזדמנות הטבע וסדר ישר ונאה היותר אפשרי. ומה יפה אף נעים פי׳ הרד"ק ז"ל בפסוק: אל יאמן בשו נתעה כי שוא תהיה תמורתו (איוב ט"ו ל"א), ומפרש שו הראשון (כי הוא חסר א׳) מלשון שוה ונכון, ר"ל איש הנתעה במחשבותיו אינו מאמין בדבר הישר והנכון בשכל האדם, אך דברי שוא יקח תמורתו, ר"ל דברים הרחוקים משכל האדם.

מאיזה בוערים בעמנו איזו הנהגות של שטות בדבר תורה ומצוה, ודנו אלה הנוצרים מהפרט על הכלל, ומדברי כסלות על דבר פשע ואון, להתגולל על היהודים הריגת נפשות נקיים מהנוצרים, ולהתגאל בדם האסור לישראל אף מדבר המותר לכל אדם כמו שהרחבנו בספרנו הנ"ל, וכל כך נשרשה אח"כ בלב ההמון מהנוצרים אמונה זו, עד שאינם משגיחים אף על פקודת הפעבסטי אשר כבר חקרו ומצאו שהיא עלילת שוא, וכן חקרו ודרשו בדבר הזה כמה מלכים חכמים, גם קיסר רוסיא אלכסנדר נ"ע, ומצאו כי שקר נחלו ההמון [1].

פרק קלח

הנה זה פרי אמונת הבל והנהגות זרות, ויפה אחז"ל: במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כי כבר מוסכם אצל כל חכמי תורתנו שיסוד כל התורה עם

---

[1]) אמר המחבר: בשנת תקי"ז לאלף הששי בהיות עלילה רבה מדם בעיר יאמפאלי (אשר בוואלין) נסע דודי זקני הרב ר' אליקום מיאמפאלי הנ"ל (בפקודת הרבנים הגאונים דארבע ארצות באספה הגדולה שהיתה אז בענין הזה בעיר בראדי) לרומא, והשתדל אצל כהן הראש (פאבסט) שהיה בימים ההם, אודות עלילת דם, והביא ממנו כתב הדת אל כל מלכות פולניא בלשון רומית, ונחתם בטבעת הפאבסט ובחתימת ידו ממש, להשבית עלילת דם מן הארץ, כי הוא דבר שאין בו ממש כלל, והיתה ביד אבי נ"י העתקה מודפסת בלשון רומית ופולניא (שהדפיס ר' אליקום ז"ל), שקבל במתנה מיד ר' אליקום ז"ל שנתארח אצלו, והיתה העתקה זו עוד בידי בעודני נער ונאבדה ממני, וגוף המכתב בלשון רומא נכתב על קלף, ועודנו נמצא בעיר מעזיבוז (אשר בפאדאליען) ביד יורשי ר' אליקום, ועוד הרבה מכתבים יקרים בענין הזה, כי שש שנים רצופות ישב הרב הזה ברומא, והרבה טרח ויגע בדבר הזה, והיה מנושא ומכובד מאד בעיני הפאבסט והקארדינעלע, כי הרב ר' אליקום הזה היה תורני מופלג וחכם גדול ואיש גבור חיל, והוא היה מיוצאי ירך ר' יוסף בן שמואל הלוי אשר הגלה עם הגולה אשר הגלה פערדינאנדוס קאטאליקוס מלך שפאניען מארצו, ככתוב באגרת להחכם השלם ר' יוסף וויצענהויזען מברלין, הנדפס במאסף לשנת תקמ"ד, בשלחו לבעלי המאספים את המשל אפר ליוסף בן שמואל הלוי הנ"ל עיי"ש בחדש שבט, ויש במשל אפר הזה, דבר סתר, וכמרומז שם בארבע תבות הראשונות באותיותיה הגדולות מחברותיהן.

ועל טוב יזכר גם שם דודי זקני ה"ה נדיב ושוע המפורסם הפרנס דד' ארצות ר' מאיר ז"ל מדובנא (בן אבי זקני מצד אמי ה"ה הנדיב ושוע הגדול המפורסם בדורו ר' יואל ז"ל פרנס דד"א) אשר גם הוא טרח ויגע אצל שרי המדינה בזמנו (בערך שנת תקי"ט) בבטול אשמת הדם, והוא הנזכר כמה פעמים בספר (Docum. jud. in polonia. Varsav 1763) שהדפסתי מחדש עם העתקה ללשון פולניא בסוף ספרי אפס דמים, ונקרא שם בשם Meier Iewelowicz (ר"ל מאיר בן יואל).

ומודה לה' שזכני גם אותי במצוה רבה זו ללכת בעקבות אבותי היקרים להשתדל בכל מאמצי כחי בבטול אשמה זו, וכנראה בספרי אפס דמים הנ"ל, מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו.

מצותיה מיוסדים רק על הרחקת אמונה הבלית, וכמו שבאר באריכות הרמב"ם ז"ל במורה ח"ג, וכבר הארכתי בדבר הזה ג"כ בספרי בית האוצר במאמר קורות עבודת אלילים, וכגמולנו ישיב לנו ה', אנחנו בודים מנהגים חדשים ומאמינים לפעמים בהבלי הבלים, ע"כ ישלח ה' עלינו ע"ד עונש ג"כ ליסר אותנו בדברי עלילות ובדוים, כמו שמעידים ע"ז כמה פסוקים בתורה ובנביאים, ואולי גם אליו רמז אליפז (איוב ט"ו ל"א): אל יאמן בשו נתעה כי שוא תהיה תמורתו, וראוי להעתיק פה דברי רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל המלמד אותנו דעת, שכל רע מאח לאחיו, מאיש לרעהו, גם כל נזק עצמו, יד האולת תעשה זאת, וז"ל (במורה ח"ג פ' י"א): הרעות הנופלות בין בני אדם וכו' מהאמונות כלם ג"כ נמשכות וכו' מהעדר החכמה כמו שהסומא מפני שהוא חסר הראות נכשל תמיד, מחבל בעצמו ועושה חבורות לזולתו ג"כ, מפני שאין אצלו מי שיורהו הדרך, כן כתות בני אדם כל איש כפי סכלותו יעשה בעצמו ובזולתו רעות גדולות בחק אישי המין, ואלו היה שם חכמה אשר יחסה לצורה האנושית כיחס כח הרואה אל העין, היו נפסקין נזקיו כלם לעצמו ולזולתו, כי בידיעת האמת תסור השנאה והקטטה ויבטל היזק בני אדם קצתם לקצתם, כבר יעד אותו ואמר: וגר זאב עם כבש וגו' ופרה ודוב וגו' ושעשע יונק וגו', ואח"כ נתן סבתו ואמר, כי הסבה בהסתלק השנאות והקטטות וההתגברות, הוא ידיעת בני אדם בעת ההיא באמתת השם, אמר: לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, ודעהו, עכ"ל, ועיין המפרשים שם, וזה הוא ענין ימות המשיח אשר נקוהו, ושאנחנו מתפללים יום ביום בשמונה עשרה, ובעל כן נקוה לך להעביר גלולים מן הארץ וכו', וכל בני בשר יקראו בשמך וכו', יכירו וידעו כל יושבי תבל וכו', ויקבלו כלם את עול מלכותך, וכן התפלה בשמונה עשרה של ר"ה מלוך על כל העולם וכו', וכן מבאר הרמב"ם (בהלכות מלכים פ' י"ב) וז"ל: לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגוים, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנוין בתורה ובחכמה, ובאותו הזמן לא יהיה לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות וכו', ולא יהיה עסק כל העולם אלא כדי לדעת את ה' בלבד עכ"ל, וכן הוא בפירוש בתלמוד מראש חכמי הגמרא וגדול החכמים בזמנו בכל חכמה ומדע החכם שמואל ירחינאה שאמר (שבת דף ק"ב): אין בין עוה"ז וכו', וכוונתו אל מה שכוון הרמב"ם פה.

והמלך המשיח מזרע מלכות בית דוד אשר עינינו תלויות אל בואו, כבר מבואר בתנ"ך ותלמודים ומדרשות, ובס' האמונות והדעות לר' סעדיה, וגם ברמב"ם הלכות מלכים שהזכרנו, עיין שם.

ואולם משיח בן יוסף המקובל באומה שימות במלחמה נגד אויבי ה' טרם התגלות משיח בן דוד הנזכר, כפי הנראה יהיה הוא המקבץ עשרת השבטים הנקראים בתנ"ך בשם אפרים או יוסף (עיין לעיל באולם הבית), וזה מבואר כפי הנראה בנבואת יחזקאל (פרשה ל"ז): ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה (שממנו יצא דוד, ומדוד מלך המשיח הנקרא משיח בן

דוד) — ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים — ועשיתים לעץ אחד — ועשיתי אותם לגוי אחד — ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים — ועבדי דוד מלך עליהם עיי"ש, וכן כל מלחמות גוג הנזכרות (שם ל"ח ול"ט) יהיו כפי הנראה ע"י משיח בן יוסף מלך עשרת השבטים. [תמה אני על רבינו סעדיה גאון ז"ל המבאר באריכות מענין משיח בן יוסף בספרו האמונות והדעות (מאמר ח' פרק ב') שלא הרגיש שמשיח בן יוסף מבואר ביחזקאל כמו שבארנו], ואח"כ תפול המלוכה של כל האומה הישראלית ביד משיח בן דוד מלך יהודה (ובנימין) כי המלוכה שייכה לבית דוד לעולם, כמו שהבטיח ה', וכנבואת יעקב אבינו ע"ה; וכאשר ישלח ה' את משיחו צדק, יעשה על ידו מופתים ואותות כמו ביציאת מצרים, כמו שנאמר: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז'), (והפסוקים בתנ"ך מעידים בפה מלא שהגאולה האחרונה תהיה גדולה כפלי כפלים מהגאולה הראשונה), ואז יעמדו המתים מקבריהם כמו שמבואר בתנ"ך והוא תחית המתים, והמשיח יקבץ הגליות באותות ובמופתים ויבנה בית המקדש וכו'[1].

---

[1]) רבים יתמהו על הרב בעל העיקרים שאינו חושב בכלל העיקרים ביאת משיח ובאמת הוא עיקר גדול בדת, כי כל המקראות מלאים מזה ובפרט התלמודים והמדרשות, וגם הנוצרים מקוים לפי אמונתם ביאתו השניה; אבל באמת מי שיחקור היטב אחר הזמן והמקום של המחבר הזה בעל העקרים וסבתו שהניעתהו לחבר חבור זה, לא יקשה בעיניו כלל; יען שמתנגדיו בויכוחיהם בנו כל יסודותיהם על ענין המשיח, לכן השתמש הוא ז"ל להראות שיסוד זה אינו עיקר בדת, וכן בכל ענין וענין שכתב שם המחבר הזה כוון בו כוונה מיוחדת, והמשכילים יבינו. — ובעבור זה צריך כל מבין הקורא בספרים לחקור היטב אחר מחבריהם באיזה זמן ומקום היו וסבתם וענינם וכדומה, והוא כלל גדול לכל מעיין בספרים. — וכן ינהג הקורא הנלבב אף בקריאת התלמודים והמדרשות, ולפעמים אף בקריאת ספרי התנ"ך, (ועל אופן זה חבר הרמב"ם וזולתו טעמי המצות, לבטל דעות ידועות בזמנם), ובפרט שצריך הקורא המבין להבין זאת במפרשי התורה והתלמוד, וע"ז האופן רוב הנסים שבתורה שמרחיקים לפעמים גדולי רבותינו האחרונים שאחרי התלמוד, כרב סעדיה גאון, ר' שמואל חפני גאון, ורב האי גאון, הרמב"ם והרלב"ג, וזולתן, ומתאמצים לפרש לפעמים ע"ד הטבע, כוונתם היתה ע"ד היסוד המונח מחז"ל משום עת לעשות לה', כי חשו פן בהניחם הדבר כמו שהוא, תפול תורת משה לגמרי, ויקבלו תחתיה דת אחרת הבנויה רק על נסים ושנוי הטבע, ושמור זה הכלל, וכן בכל דבר ודבר ההולך עד"ז וזולתו, היתה להמחבר איזו כוונה מיוחדת לבטל מחשבי זמנו ענין ידוע, ד"מ: העמדת השמש והירח ליהושע, הן ידעת קורא נעים! דעת הרמב"ם במורה והרלב"ג ודעות כמה מן הגאונים ז"ל בענין הזה, שמזכירים הרלב"ג בפרושו על התנ"ך לנס הזה, והאמת שחשו להניח הדבר בנס כמו שהוא, פן יחשוב הקורא שיהושע היה גדול ממשה רבינו (שהוא הנאמר בו: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, לכל האותות והמופתים), ומשה לא עשה מופתיו רק במקום אחד, והנס של יהושע היה מופת כללי לפרסום כל העולם; וזה שהביא גם את חז"ל (ע"א כ"ה) להוכיח שגם משה העמיד החמה

פרק קלט

בערך שנת ק' לאלף הששי היה רבינו יעקב בן הרא"ש, וחבר ספרי הטורים, הכוללים כל הדינים מהתלמוד והפוסקים עד זמנו ע"ד פסק הלכה, בסדר נאה ובלשון הקדש, היינו לשון המשנה, ונתקבלו בכל תפוצות ישראל, וחלקם לארבעה חלקים, נקראים בשם ארבעה טורים, היינו: אורח חיים, יורה דעה, חשן משפט, אבן העזר. השני טורים הראשונים כוללים כל המצות שבין אדם למקום, היינו הטור הראשון כולל כל מצות הזכרון (לפי הנחתנו בספרנו זה), וקראו בעבור זה בשם אורח חיים, ר"ל הדרך אשר יתנהג האדם בו כל ימי חייו, והם המצות שהזמן גרמא, והטור השני כולל כל מצות הגדר (לפי הנחתנו בספרנו זה), וקראו בעבור זה בשם יורה דעה, כי הוא מדבר מענינים שנופלים עליהם שם הוראה ותורה (עיין לעיל פרק מ"ב), (מלבד הלכות שתים או שלש שסדרם פה שלא במקום הראוי), — ושני הטורים

(ולהקטין יותר הנס אמרו שגם לנקדימון בן גוריון נעשה נס זה, ועיין שם בתוספות, ובב"ר ויפה ה' לקין אות שהעמיד לו חמה, וכ"ז כדי להקטין הנס של יהושע מטעם הנ"ל), וכן השתמשו חז"ל להוכיח שהיו מהנסים של משה ג"כ בפרסום כל העולם, כמו שדרשו על פסוק ה' למבול ישב וגו', וכ"ז שלא ליתן פתחון פה שקם נביא אחד גדול ממשה כדעת בעלי אמונה זולתנו, [ואל ישאל השואל ממה שאמרו במדרש (הובא בא"כ המפרש הכוזרי מאמר ג' סימן ס"ה): נגלה לר' עקיבא מה שלא נגלה למשה רבינו?, וכן מה שאמרו (בפ"ק דסנהדרין): ראוי היה שתשרה שכינה עליו כמשה רבינו?, וכן אמרו: אבל באומות העולם קם ומנו בלעם? כל זה דברי אגדה הוא]. וכן בענין בעלת אוב שהעלתה את שמואל הנביא אחרי מותו, הנה נודעת דעת ר' שמואל חפני גאון ורבינו סעדיה ורב האי גאון והרלב"ג, שכלם מתאמצים להראות שלא עלה שמואל ע"י בעלת אוב, והיתה בזה איזו רמאות, עיין בדבריהם, אבל האמת שמפרשי הנוצרים הקדמונים הקדושים להם שמפרשים הענין הזה, כגון אריגענעס ויוסטינוס וכדומה מוכיחים מזה שכל הנשמות של הנביאים היו מסורות ביד השטן בגיהנם, עד שבא משיחם, בעבור זה השתדלו המפרשים העברים הנ"ל לפרש שלא העלתה בעלת אוב את שמואל כלל, וע"ז האופן שהזכרנו נהגו הרבה מחברים איש בזמנו ובמקומו נגד איזו דעה ידועה, מהם נגד דעות אמונות אומות זולתנו, ומהם נגד דעות הכתות שקמו בין היהודים, ומהם נגד דעת מחברים פרטים ידועים, והקורא שכל חכם ומבין יודה לדברי אלה, עיין לעיל סוף פרק תשעים.

אמר המחבר: אך זמן ביאת המשיח מתי יהיה? לא נודע כ"א להשם יתברך, ובעבור זה נקרא קץ הפלאות, וחז"ל היו מקללים בקללה נמרצת כל מחשבי קיצין, ואמרו כביכול לבא לפומיה לא גליא. ומה שאמר בזוהר על שנת ת"ח ועל שנת ת"ר? לא עשה כ"א לחזק ידים רפות, ומה שבחר דוקא בשנת ת"ח ות"ר? נראה לי יען שבשני זמנים האלה (באלף הרביעי) היו ליהודים שתי גאולות שלמות, ג"א ת"ח יצאו מגלות בבל בזמן כורש, ובשנת ג"א ת"ר עמדו החשמונאים והצילום מהיונים, אבל הזוהר נתן לזה ג"כ אסמכתות מהכתובים.

האחרונים כוללים כל המצות שבין אדם לחברו, ר"ל מצות הנימוסיות (לפי הנחתנו), היינו הטור הראשון כולל כל מצות המשפטים בשלי ושלך, וקראו בעבור זה בשם חשן המשפט (עיין לעיל פרק מ"ב ופרק מ"ז), והטור השני כולל דיני אשה עם בעלה, ובעבור זה קראו בשם אבן העזר, ע"ש הכתוב: אעשה לו עזר כנגדו, וע"ש הכתוב: ויבן את הצלע וגו' (ואינו ע"ש מקום שיקרא כן.

בערך שנת קע"ח לאלף הששי נתיסדה החבורה קרישא (והיא חברת גומלי חסד עם המתים) כמבואר בתשב"ץ, יעוין משם, ומן אז נתפשטה בכל העולם בין היהודים בכל מקומות מושבותיהם, והיא תקנה יפה מאד ותועלתה ידועה, ואולם יתר החבורות כגון חברת תלמוד תורה, הספקת אביונים, מלביש ערומים, הלואות חן או גמילות חסדים, בקור חולים, הכנסת אורחים, וכדומה, לא נודע התחלת זמן כל אחת ואחת, וכל החבורות האלה תועלתם רבה מאד, וזה מורה על ישרת לבב אחינו ב"י וצדקתם, ואפילו בעירות הקטנות והעניות נמצאו חבורות אלה לעזור לעניים לחולים ולתלמידים עניים [1]. — ומדברי התלמוד (מ"ק דף כ"ז) חבורתא איכא במתא עיי"ש ברש"י, אינו משמע שהיתה חברת ג"ח עם המתים, כמו אצלנו, עיי"ש היטב. — וז"ל הרמב"ם (הובא בחינוך פרשת ראה): מעולם לא ראיתי ולא שמעתי עיר שיש בה עשרה מישראל שלא תהיה להם קופה של צדקה עכ"ל, והרבה פעמים סִפַּרְתִּי מענין הזה לשרים נכבדים מהנוצרים, והיה בעינם לדבר חדש, ויתפלאו מאד מאד ויברכו את ישראל, ועיין בספרנו אפס דמים, ולמצוה רבה תחשב לפרסם הענין הזה בין האומות הן בפה והן בכתב, למען ידעו מזה המונם; כי כאשר יעשה איש ישראל איזה עול, יגלו חטאו ברבים, בפסקים בבתי ערכאות, ובעלים ההדשים, ומחברים נוצרים בספריהם, ומדוע לא יגלו גם מעשיהם הטובים? וגם על ידי כבוד הפרסום הזה יקנאו בני ישראל איש באחיו לעשות חסד משנה וצדקה כפלים [2].

אמר המחבר: מה שנוהגים בקצת עירות לקבץ נדבות מהעם על בנין בתי כנסיות מפוארים ומוציאים עליהם ממון רב ומעשירים את ארון הקדש ויתר כלי הקדש וכדומה, ומקפחים בזה פרנסת עניים, הוא בודאי דבר הבלתי רצוי בעיני

---

[1]) בזה יכולים באמת בני ישראל להתפאר שכלם מקטנם ועד גדולם ואפילו הפחות מדלת העם וגם הנשים והנערות כמעט כלם יודעים לקרות בספר, ומתאספים פעם בפעם בשבתות וי"ט אף דלת העם והנשים לקרות בתנ"ך ובספרים הנעתקים למענם בלשון עמם, ויש ספרים נכבדים מאד ממוסר ומדות כיוצא בהם המועתקים בלשונם אשר ידברו בה, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו אפס דמים.

[2]) ואמרו במדרש (רות פ"ד) שאלו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתיב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם, בכתפו היה מוליכו אצל אביו, ואלו היה יודע אהרן וכו', ואלו היה יודע בועז שהקב"ה מכתיב עליו ויצבט לה קלי וגו', עגלות מפוטמות היה מאכילה (את רות), וכו', לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה, ועכשיו כשאדם עושה מצוה מי כותבה? וכו'.

ה׳, נגד דעת ההמון שחושבים שהמצוה הזאת היא רבה מאד, ונעלה על כל הצדקות, כי לדעתם הגסה הוא כמביא דורון אל ה׳, ומהנה אותו בתשורה נכבדה, ומהם שחשבו שמשחדים חלילה את ה׳ יתברך במסת נדבתם, וראוי א״כ לכל הרבנים ות״ח להודיע לההמון כי לחטא תחשב צדקה זו, כי מקפחים בזה את העניים, כמו שאמרו בפסיקתא רבתי (הובא בילקוט מלכים סימן קפ״ו), שהיה הקדוש ברוך הוא מתרעם מאד על דוד המלך שהכין זהב וכסף לבנות בית המקדש, ולא הוציאם לפרנסת עניים בימי הרעב שהיו בימיו עיי״ש, ובירושלמי (שקלים פרק ה׳) איתא: רבי חמא בר חנינא ור׳ הושעיא רבה הוו מטיילין באינון כנישתן דלוד, א״ל רבי חמא לרבי הושעיא כמה ממון שקעו אבהתהון כאן! א״ל כמה נפשות שקעו אבותי כאן! מי לא הוין בני אנשא דילעון באורייתא? עכ״ל, ועיין המפרש בעין יעקב שם. עוד שם בירושלמי: רבי אבין עבד אלין תרעי סדרא רבה, נחית ר׳ מני לגביה א״ל חזי מאי עבדית; אמר ליה: וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות (הושע ח׳ י״ד), מי לא הוו בני נשא דילעון באורייתא? עכ״ל, ועיין המפרש שם בעין יעקב.

שער התשיעי

פרק קמ

בימים ההם קם בפולין רב אחד חריף ושנון מאד בתלמוד ר׳ יעקב פאלק (היה בערך סוף מאה השלישית לאלף הששי), והיה ראש ישיבה, וברוב חריפותו היה עוקר הרים הרחוקים זה מזה ווזוגן יחד, וממנו יצאו הלמודים הסופיסטיים הנקראים בשם חלוקים [1]) ונתפשט מנהג החלוקים בכל היהודים שגרו במלכות פולין, ומעט באשכנז, ואמרו על ר׳ יעקב זה או על רב אחר מתלמידיו שהיה ראש ישיבה ג״כ, שעקרו בני הישיבה כמה דפין מהמסכת שלמד בה הרב עמהם, והרב לא הרגיש על חסרון הדפין והפסקת הענין והלשון, והתחיל בדף שאחריו, וחבר בלולאות פלפולו וחריפותו את שני הענינים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. וראיתי באחד מהספרים שנתחברו מבעלי החלוקים האלה שהוכיח שפרעה הלך בשיטת הרי״ף, ועבדיו הלכו בשיטת הראב״ד, ובספר אחד ראיתי, שקין פסק כהרי״ף בענין ירושת נחלה, והבל אחיו כדעת הרא״ש, והכל בחריפות ועמקות גדול מאד.

ואם שהרבה רבנים וחכמים היו מתרעמים ע״ז, מ״מ פרצו וגברו החלוקים בארץ מאד, ובעבור למוד הקבלה ולמוד הזה נתקלקל מאד סדר הלמוד הישר, עד שהיה למוד הדקדוק והתנ״ך לזרא בעיני ההמון, וכל למוד ממוסר השכל ומדות וד״א הלך ונפסד בתכלית ההפסד בפולין ואשכנז, כאשר הוא היום עוד פה, אלה בלמודם הקבלה עיונית ומעשית, לא השגיחו רק ליחד הספירות והשמות, דמו לברוא גולם ועגלא תלתא, ואלה בפלפולם ובחדודם השתדלו לעייל פילא בקופא דמחטא, ולא שמו לב על מקומות התלמוד והמדרשים המדברים ממוסר השכל מדות וד״א אשר אין ערוך ליפים, ומכ״ש שלא השגיחו בספרים כאלה הנעימים הרבים שנתחברו אחר התלמוד מהגאונים וזולתם חכמי לב, ועליהם נאמר ע״י מלאכי (ב׳ ח׳ ט׳): ואתם סרתם מן הדרך הכשלתם רבים בתורה וגו׳, וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם כפי אשר אינכם שומרים את דרכי ונושאים פנים בתורה.

---

[1]) אולי נקראו כן ע״ש חלוקא דרבנן, ר״ל לבוש, ואולי ע״ש הפלפול ומחלוקת, ע״ד מלחמתה של תורה, ועיין בשל״ה שקורא תגר מאד על החלוקים, ומתיר רק שלשה מינים או סוגים מעניני החלוקים, יכנה אותם בשם: (אויסברעכנגער, נירין בערגער, ורעגיר שפורגער), וכפי הנראה מדבריו היו אלה שלשה איזו חדודים אמתיים ללבן ההלכה ולהעמידה על האמת, ועיין בירושלמי דהוריות בסופו שאמר, תני הסדרן קודם לפלפלן.

ובאמת יש שם ללמד זכות על אחינו בימים ההם ובמדינות האלה, כי התערבו בעמים שהיו מאמינים אז דברים זרים והבל, וילמדו מהם, ובפרט שהיהודים היו מדוכאים באין קצין שוטר ומושל הכם, כמו שמבררים קצת חכמים נוצרים בעצמם, בספריהם היקרים.

פרק קמא

אצל היהודים ממגורשי הספרדים בהאלאנדי ובאיטאליא ובקאנסטאנטינא וסאלוניק, ועירות זולתן שבתוגרמה וממחוז אוקריינא (שבמדינתנו רוסיא), נשאר למוד התלמוד אז עוד על סדר הישר גם ממוסר ד״א ויתר החכמות, ובכל זאת היו גם ביתר המחוזות אשר בפולין אז עוד כמה רבנים מאנשי הסגולה, ומהם היו רבנים ששלחו את בניהם לאיטאליא ללמוד חכמת הרפואה. החכמים האלה שבאיטאליא ותוגרמה והלועזים שבהאלאנד חברו אז הרבה חבורים טובים בדקדוק ובמליצה, במוסר ומדות, בפרושי התורה ע״ד הפשט והמושכלות, בדרכי התלמוד, ובמערכת השרשים, בלשון עברית ותלמודית, ובסדרי הדורות, וקורות הדת ושלשלת הקבלה, ושלשלת התנאים ואמוראים [1]), והיו בקיאים בלשונות ובחכמות שונות [2]), וחברו בם הרבה חבורים, והרבה היו רופאים אצל השרים והמלכים, ואף אצל הפעבסטע דרומא. מחכמי איטאליא נתמנו למורים ומלמדים בבתי המדרש לנוצרים אז, כגון הגאון ר׳ אליהו דעל מעדיקא היה פראָפעססאר הפילוסופיא במדרש הנוצרים בפאדובה, והגאון ר׳ שמואל מנחם פראָפעססאר ג״כ שם בפאדובה, וזה הגאון ר׳ אליהו והגאון ר׳ שמואל מנחם היו ג״כ ראשי ישיבות

---

[1]) ותועלת הידיעה הזאת היא תועלת רבה מאד, עיין הקדמת היוחסין, וסדר הדורות, וז״ל רבינו שמשון בספר כריתות: כי מהפנות הגדולות ההכרחיות לדעת דרכי התלמוד הוא לידע השנה והאמורא מי הוא ובאיזה מקום היה וכו׳ עיי״ש.

[2]) ומצינו בזמן הזה שלפעמים גם הרבנים הגאונים שישבו כסאות למשפט וראשי מתיבתא הלכו ללמוד בבתי מדרש הנוצרים איזו חכמה, ואעתיק לך דברי החכם המפורסם ר׳ אברהם הרופא בעל שלטי הגבורים מה שכתב בסוף ספרו זה, אחר שמספר איך ומה למד בנערותו ובבחרותו, אמר וז״ל: למדתי הלכות הרמב״ם ומשנה ופרושי התנ״ך ופוסקים וגמרא, (אחר זה) שקעתי ונחתי על שכמי הגאון מופלג הדור, סיני ועוקר הרים, ריש מתיבתא, המקובל הרופא והפילוסוף האלהי כמהר״ר אברהם יצ״ו בן הגאון וראש לדרשני איטליאני ר׳ דוד פריווינצאלו ז״ל (כפי הנראה הוא בעל דור הפלגה שמזכיר בעל מאור עינים), הגאון (ר׳ אברהם הזה) מלא כרסי מבשר ויין הגמרא גם הורני בהשתדלות רב הלשון לאטינו, ומלאכת הגיון, ועם מעכ״ת (הגאון הזה ר׳ אברהם) אחרי שנים מה, הלכנו (שנינו) בפאויאה לשמוע בכנסות הרופאים, הפילוסופיא מאריסטוטלוס, והרפואה להיפאקראטי וגאלינו היונים, ולשאר חכמי הרופאים הערביים, והיה לי תמיד הישיש הנורא הזה (הגאון ר׳ אברהם) למורה צדק. ועטרוהו הרופאים בפילוסופיא וברפואה, גם אני נמניתי כמוהו בסמיכה וכו׳ עיי״ש.

בתלמוד אצל היהודים, והמה היו אבי אבותיו של החכם המפורסם יש״ר מקנדיאה (עיין ספרנו תעודה בישראל), וכן היו מאבותיו של החכם יש״ר הזה פראָפעססאָרין לנוצרים בראש המיות פילוסופיות בפירוזה (Perugia) או (Peruzia) פיזא (Pisa) פּלארענצא (Florenz) (עיין אלים להחכם יש״ר הנ״ל צד כ״ט). והחכם ר׳ אברהם זכות בעל ספר היוחסין היה פראפעססאר בסאראגאזא, (וכמו שמספר מזה ג״כ החכם לנוצרים (J. L. Wachler) שהזכרנו כמה פעמים), ור׳ אברהם דיבלמש בעל מקנה אברהם פראפעססאר בפאדובה, עיין ספרנו ת״ב, והרבה זולתן. ומה שנתחברו בימים ההם ספרים בהלכות ופוסקים ופילוסופיא ויתר החכמות רבו מלספור, עיין אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף.

פרק קמב

בימים ההם היה במצרים הרב הגדול נגיד ומצוה השר הממונה מתחת יד המלך על כל היהודים הנדחים בארץ מצרים ובארץ ישראל ובכל מלכיות ארץ מצרים ר׳ נתן הכהן שוליל, חכם ומבין בכל דבר, מאנשי היחס, ואחריו מלא מקומו בן אחיו ר׳ יצחק הכהן ונכבד מאד אצל המלך, ועשה טובות רבות לישראל, והוא שמזכירו הבית יוסף (בא״ה סימן ס״א) וקוראו הנגיד הגדול מוהר״י הכהן, עיין בהקדמה לספר כתר תורה (והוא להחכם ר׳ שמואל די אבילה, חתן החכם ר׳ משה אבן עטר, בן הגאון ר׳ חיים אבן עטר בעל אור החיים על התורה).

ואז בימים ההם נתחברו ספרי ד׳ שלחן ערוך מהגאון ר׳ יוסף קארו עם הגהות הגאון ר׳ משה איסרליש מקראקא (הנקרא בעל המפה, בעבור אלו ההגהות, ר״ל שפרס מפה על השלחן הערוך), ומסודרים בארבעה ספרים (כסדר הטורים הנ״ל) והם כוללים כל הדינים ומנהגים של כל מדינה ומדינה וכל התקנות בדיני ממונות ואוה״ת וכו׳ וקבלום כל הגולה עד היום, ויש עליהם פרושים באורים ופלפולים מגאוני עולם. ובכל מקום שמחולק הרמ״א עם הבית יוסף נוהגים במדינה זו וכל ארץ אשכנז כהרמ״א, והספרדים בארצותם כבית יוסף. הרב ר׳ יוסף קארו הזה היה ג״כ קצת בקי בחכמות, והיה מחבב מאד את ספר המורה כנראה בספרו על הטורים, וכן במגיד מישרים שלו מביא הרבה מאמרים ודעות הלקוחים מהמורה.

פרק קמג

בימים ההם (והוא ערך ש״ל לאלף הששי) מצאה הקבלה קן לה בארץ הצבי ומצרים, כי קמו שם אנשים ישרים וצדיקים אנשי מדע והשכל והשתדלו בה, והצליחו מאד בלמודה ע״ד האמת, וחברו בה חבורים הרבה, אך נתחלקו בדעותיהם, ובעבור זה נתחלקה הקבלה בימים ההם לשתי שטות:

א) קבלת ר׳ משה קורדיווירו זצ״ל.

ב) קבלת האר״י לוריא זצ״ל.

קבלת מהרמ"ק בנויה על יסודות הפילוסופיא הקדומה, וקבלת האר"י ז"ל אין לה שייכות עם הפילוסופיא וכו' [1]), אבל יש לה שלמות יותר בבנינה מקבלת מהרמ"ק. המקובלים שהיו אחריהם מחזיקים יותר בשיטת האר"י, הספר הראשיי של רמ"ק הוא ספרו הפרדס, והספר הראשיי של האר"י ז"ל הוא ספר ע"ץ חיים, שחבר תלמידו ר' חיים וויטאל, שני הספרים האלה כוללים בשלמות שתי השטות האלה. — ויש מן האר"י ז"ל כמה פיוטים ושירים מהם בצח לשה"ק יפים ונעימים מאד, ועפ"י המשקל, ומהם בצח לשון ארמית ע"פ המשקל ויפים מאד, והשירים הארמים האלה בנוים על יסודות הקבלה שבזוהר, ומזמרים אותם בשבת לפני הסעודות, — האריז"ל לא כתב קבלתו על ספר אבל למד בע"פ ומסר כן לתלמידיו, והם כתבוהו בספרים, ונודעים בשם כתבי האר"י, ודע שהרבה ספרים וכתבים מיוחסים להאר"י ואינם ממנו [2]), וכן הוסיפו בספריו הכת שבתי צבי וזייפו כמעט כל ספריו, עיין תורת הקנאות

---

[1]) ובכל זה נראה בספרו עץ חיים (וביחוד בשער קליפת נוגה פרק י'), שהאר"י ז"ל למד הפילוסופיא, והיה חכם גם בחכמת הטבע וכדומה, ומביא הרבה פעמים מספרי הפילוסופים והטבעים, ולמען אראך שיקרות היו בעיניו החכמות, אעתיק לך מאמר אחד קצר מספרו הנ"ל (שם פ' הנ"ל) וז"ל: (השכל) העיוני אינו כ"א להשכיל צרכי הנפש לבדה, והיא להכיר חכמת הנפש כמו התכונה והטבע וכיוצא, ולדעת הפרש האמת מן השקר (עפ"י הגיון) בענין ידיעת אותן החכמות וכו' עיי"ש, וכן תלמידו ר' חיים וויטאל מביא בכל ספריו בזה"ל „כמבואר בחכמת הטבע". ומלבד זה היה האריז"ל חכם גדול ג"כ בתלמוד ובפוסקים, וחסיד גדול ומופלא, עיין מה שכתבתי לעיל פ' קל"ה, ובספר חמת ישרים (הביא משמו מהר"ם דובנא) מספר מגודל חכמתו של האריז"ל בתלמוד ופוסקים ושמצאו אחר פטירתו בספרי האלפס שלו חדושים רבים בגליונות קצתם מרבו של האריז"ל הגאון רבינו בצלאל אשכנזי ז"ל וקצתם שלו עיי"ש, והרב בעל קורא הדורות מברר שהגאון ר' בצלאל אשכנזי היה חברו של האריז"ל ושניהם תלמידי הגאון רדב"ז בעל התשובות. וחומר המלות שהשתמש האריז"ל בקבלתו מזו"נ וזווגים, אם שהפריז והרחיב בזה, אבל הוא באמת דרך קדמונים מהמקובלים ופילוסופים, וכן פיטאגאראס השתמש בזה הדרך, עיין בכמה מקומות בספרנו ת"ב, והראשון היה שלמה הע"ה שהסתיר סודותיו בשיר השירים בדוגמאות כאלה, וכונתם היתה להסתיר מההמון, ואחזו דרך הזווג לפי שכל חלקי העולם משפיעים ונשפעים זה מזה בסוד והחיות רצוא ושוב עד המשפיע הראשון הוא אלהים חיים ומלך עולם.

[2]) וכן חשודים כמה ספרי קבלה המיוחסים לקדמונים שנכתבו בדרך חידה שחברו עליהם קצת מקובלים אחרונים פירושים ואמרו שמצאו גוף הספרים בכתיבת יד, ופרשום, והראו בזה מלאכה נפלאה בהתרת החידות הסתומות והרמזים האלה; אבל האמת שהמפרשים בעצמם היו מחבריהם וגם מפרשיהם, ונהגו בזה מנהג קצת דרשנים בהגדה, שפרשו מדרשים פליאים אשר לא נבראו, והמדרשים האלה צעירים לימים מפרושיהם, — ואני בעצמי חברתי בילדותי ממש על תבנית ספרים האלה פרק אחד בחידה נפלאה ופרשתיו, והכל על פי יסודי הקבלה, וכבר ראוהו מקובלים ויתמהו חכמים ויתפלאו, ועודנו נמצא בידי בכתיבת

להגאון יעב"ץ, וכן זייפו את החק לישראל, וע"כ אסר בעל עבודת הקדש לאמרו, עיין בספרו.

בימים ההם נתחבר מחכמי קאסטיליא בעיר פֿאס (פעס) ספר התקנות, עיין כתר תורה הנזכר.

פרק קמד

בסוף המאה הרביעית לאלף הששי קם איש אחד ספרדי בהאלאנד שנון וחריף מאד החכם ר' ברוך שפינאצי, ואחר שלמד קבלה הרבה והעמיק בלמודה מאד, הוליד בה דעות חדשות, ובנה בנין חדש בענין הצמצום, וזה היה לכמה אנשים קלי הדעת מהנוצרים והיהודים לאבן נגף ומכשול במפורסם, וע"ש נקראו עד היום מחזיקי דעותיו מהנוצרים והיהודים בשם שפינאציים. — והרבה ספרים בכל עניני תורה וחכמה נתחברו בזה הזמן במדינות הנזכרות לעיל (פרק קמ"א). — וגם בפולין ואשכנז נתחברו אז הרבה חבורים מאד בתלמוד ופוסקים ובדרשות ואגדות, ואולם בדקדוק ובחכמות מה שחוברו אז בפולין ואשכנז, מעט מזעיר המה מאד, ואולי יעלו לחמשה או ששה ספרים, ומ"מ המחברים שחברו אז חבורים בתלמוד ופוסקים לבד היו ג"כ מהם שהיו בקיאים בקצת החכמות, ובפרט בדקדוק לה"ק, כאשר יעיד כל מבין בקראו בם. בערך זמן זה נתיסד מדרש נפלא לנערי בני ישראל דקהל הספרדים בעיר אמשטרדם [1].

ובימים ההם נעשו הרבה תקנות טובות לכלל האומה בדינים והנהגות ע"י הרבנים חכמי הזמן, וכפי הנראה נתיסדו אז הועדים דארבע ארצות, ונתחבר ספר תקנות הארצות הנדפס עם ספר הכל בו (מספרי הפוסקים).

פרק קמה

אמר המחבר: הנה מקום אתי פה לדבר בענין אחד ולהאריך בו. כבר בררנו למעלה שהתקנות וסייגים וגדרים המה מהדברים המחזקים את הדת, ואין לך זמן וזמן ואין לך מקום ומקום שלא יהיה מההכרח לתקן איזו תקנות, ולחדש דברים בענינים כאלה, כפי שנוי הזמן והמקום והתמורות הנעשות בין בני אדם כסדר הנהגתם ובמחית ידיהם וצרכיהם ועסקיהם ובכל תהלוכותיהם, ע"כ קמו בכל דור ודור אנשים חכמים ואנשי מדע המפקחים על הדברים האלה, ותקן איש איש מהם הוא ובית דינו במקום שמצודתו היתה פרוסה איזה תקונים

יד, והנני להראותו לכל אשר ירצה, ובכחי להבר בדמותו ובצלמו הרבה ענינים כאלה כאות נפשי, אך הזמן היקר לא נברא להעבירו בדברים של מה בכך.

[1]) ואולי היה המדרש הזה עוד מזמן גרוש ספרד. מעלת המדרש הנפלא הזה ותוכן ענינו ימצא הקורא בספר השל"ה בווי עמודים דף ה' עמוד התורה, ובראש הקדמת שפתי ישנים, ובספרנו תעודה בישראל צד 25.

טובים ומועילים, רצוים והכרחים לשעתם ובמקומם, ואף שכוונתם ומעשיהם היו רצוים מאד, בכל זאת לא ידעו אח"ז ההמון להשתמש בהם, ולקטו מהם רק החומרות וההוספות, עד שמיום ליום נולדו רבבות דינים חדשים אשר לא שערום מיסדיהם, ובעבור ההוספות והיתרונות האלה כי רבו, עזבו את המצות ההכרחיות, ולא ידע ההמון כי כל התקנות האלה היו ראשונה רק על צד עצה טובה, להיות רוב הגאונים ובעלי פוסקים הראשונים והאחרונים מחזקי הדת והאומה לא לבד תורניים גדולים אף לפעמים גם מדינים טבעים ורופאים, וכאשר מצא איש מהם דבר טוב ומתוקן גם בר"א, שיסודתו אם בהנהגת המדינה, אם בטבעית או ברפואה וכדומה מוסכם וטוב לפי זמנו ומקומו (או הנהגה ידועה שצוה לנהוג, וכוונתו היתה להוציא מלב אנשי דורו איזה ענין רע שנשרש בם, אף שהנהגה זו שצוה לנהוג היא נגד השכל או נגד התורה, אבל מצא אותה הכרח ע"ד עת לעשות לה' (עיין לעיל פרק קל"ח בהערה), וע"כ החכם הזה העלה זאת בספרו או בפרושיו לתלמוד או לחבור זולתו מקדמונינו, מבלי נתון לו הסבה הטבעית וטעמו, אם מפני שהיתה סבת הדבר נודעת אז לכל, עד שהיה מהמותר לפרטה, או בעבור שלא יזלזלו בו אם ידעו סבתו האמתית, וכאשר מצאו אחר כמה שנים ומכ"ש אחר כמה מאות שנה את האזהרות והנהגות האלה חרותים על ספרי הפוסקים מהחכמים האלה, שהיו באמת גדולי תקרי לב, ומחזקים בדקי הדת בהרבה פירושיהם ותשובות שאלותיהם, וכדומה, הרימו אלה האחרונים את פקודותיהם קדש לה', ויתנו למו מהלכים בין יתר המצות היסודיות וההכרחיות כאלו גם הם נתנו מסיני אף שכבר בטלו סבותיהם, ואינן מסכימות כלל עם הזמן והמקום, וגם הוא נגד רצון מיסדיהן, שבודאי נתנו למו גבול ותכלית, אבל אלה האחרונים חשבו שיש לאלה הנהגות יסוד בהררי קדש, וסמך מהתורה או מהתלמוד.

ולהיות היהודים המה מפוזרים בכל קצוי העולם, ובכל מדינה ומחוז קמו חכמים מחוקקי צדק כאלה, בכל עת וזמן, ע"כ רבו כמו רבו ספרים כאלה באזהרות וגזרות וחומרות, ובאלה המון הספרים הרבים שטו המחברים האחרונים ולקטו מהם המונים המונים חומרות והנהגות, ויחוקו אותם בספרים מיוחדים, ומזה יצאו המון צבאות חומרות והנהגות, שאין להם שום יסוד בתלמוד, ומכ"ש בתורת משה (ולא יסתפק כל משכיל, שגם הרבה קמשונים העלו המאספים והמלקטים האלה מכל מחבר יהיה מי שהיה, מן הבא בידם, מבלי שום לב לחקור אם חכם היה המחבר הזה או כסיל, לכלל המונח אצלם שכל מה שחרות בעט סופר מדור שלפניהם קדש הוא לה'), וכבר צוח הגאון התשב"ץ ז"ל והגאון מהר"מ אלשקר ז"ל, והגאון יעב"ץ זצ"ל, על החומרות האלה והנהגות האלה, כמו שיראה הקורא בספריהם, והגרם הגדול לזה הוא חסרון סדר הנהגה בדת שאין לנו בעונותינו זה כמה לא קצין ולא שוטר, לא מושל ולא רב כללי, לא נשיא ולא חכם כללי, כמו שהיה מקדם שהיה משגיח על הדת בכללה, ופקודתו היתה קדש לכל הרבנים ומורי הדת בכל עיר ומקום, ולא היה יכול שום אדם לשנות כלל להוסיף או לגרוע בשום דבר, גם הרבנים

בעריהן, בלתי הסכמת ורשיון הרב הכולל או החכם הכללי [1], ועתה כל רב בעירו עושה כטוב בעיניו, וביחוד הרבנים הקטנים בעירות הקטנות, כי במה יתקשט זה? ובמה יתרצה זה אל ההמון? אם לא בהוסיף איזו חומרא או הנהגה חדשה, להראות את חסידותו וצדקתו לעיני העדה, וכי נעלה הוא על הרב שישב על כסאו לפניו, ומאז שנתחלק העם במדינה זו לשני קרעים (עיין להלן פרק קמ״ח), מיום ליום חומרות והנהגות חדשות תצמחנה, כי אלה רוצים לנצח את אלה, עד שכמעט אין זכר להמצות ואזהרות שבתורה, ואין זמן להרהר אחריהם, מפני טרדות המצות החדשות, וגדולה מזו מעת שנתפשטה הקבלה ביד קלי הדעת ונתרבו דורשי רשומות ורמזים ראשי תבות וגימטריאות, ויתחרו בכל כחם למצוא לכל המנהגים והמצות החדשות שבין לילה היו רמז מה בתורה או בתלמוד, או לתת למו מהלכים בין הספירות, וכדומה, והוא דבר נקל מאד כמו שבררנו לעיל בחבורנו זה.

ועי״כ נתדלדלה התורה והחכמה בעונותינו היום, ובאין תורה וחכמה, אין מקום ליראה ומוסר ומדות, האף אין זאת? יאמר נא ישראל! וכמו שכתב החכם בעל שבט יהודה בטעמיו שנותן על הצרות והרעות הסבות הגדולות שהגיעו לעם ישראל בכל דור ודור (עיי״ש טעם ד׳ וטעם ה׳ וטעם הוא״ו), ודבריו שם כנים ואמתים למחלת לב כל איש ישראל אשר אהבת האמת ואהבת עמו נוגעת בלבו. — וכן היתה התשובה מחכם אחד (הובא שם בספר הזה) שהשיב לאלפונסו מלך ספרד ששאל אותו, מדוע יענשו בני ישראל כ״כ זמן ארוך, והנה אינם עובדים ע״א כמו בבית הראשון? והיתה תשובתו, כי העברות שבין אדם לחברו הם יותר חמורות מאד ממה שבין אדם למקום, לפי שהם תקון המדינות ושלום העולם עי״ש כל תשובתו, וכן אחז״ל שעברות שבין אדם לחברו קשה ענשן מעברות שבין אדם למקום (בבא בתרא דף פ״ח, רמב״ם הלכות גנבה פרק ז׳), ואמרו: לא חרבה ירושלים (פעם שנית) אלא שהעמידו דבריהם על ד״ת, ואמרו: לא חרבה ירושלים אלא מפני שנאת חנם, ובאמת יש אתנו הרבה ספרים נחמדים מגדולי חכמינו ז״ל (מלבד שני התלמודים והמדרשות) שחברו בכל דור ודור, וכלם מעוררים את איש הישראלי למדות ומוסר וד״א, ומזהירים מאד על עברות שבין אדם לחברו לדקדק בהם יותר

---

[1]) להקלקולים האלה שהזכרנו עד הנה, היתה סבה רבה בטול הישיבות כלליות אחר מות ר׳ יוסף בן מיגאש ז״ל, בערך תת״ק לאלף החמישי (עיין לעיל פרק ק״ו), ומן אז התחילו הקלקולים האלה לאט לאט בין ההמון, אף שהיו אחריו דור אחר דור רבנים גדולים מאד, כגון הרמב״ם, הרמב״ן, הרשב״א, הרא״ש ובניו וכדומה, והרבה יחידי סגולה עמודי עולם (זכר כלם לחיי עולם הבא), אבל יען שמצודתם לא היתה פרוסה על כל הגולה אבל על מחוזים קטנים או גדולים, כמו שכתבנו לעיל, ע״כ יצאו אח״ז מן רבנים קלי הדעת קלקולים רבים, ומן אז גלות מלאכת הדפוס החל הקלקול הלוך וגדל עד כי גדל מאד.

משידקדק בעברות שבין אדם למקום, אך מה לעשות עם ההמון והנשים (וגם עם קצת רבנים קטני השכל) שנוהגים בזה בהפך מן הקצה אל הקצה, ולו יהיו כל העברות שבין אדם לחברו בכף אחת ומנהג אחד של חסיד שוטה והדיוט בכף שניה, יכריע המנהג הזה את כלם, וכל הקלקול הזה הולך וגדול מיום ליום, כמו כל דברים הנפסדים שבעולם, אם אינם מפקחים על תקון סדק קטן שבבית, בזמן קט יפול המקרה ויהרס הבנין.

פרק קמו

ואם ישאל השואל, האם כבר אבד נצחנו לתקן המעות הזה?, אף אתה אמור לו, חלילה!, כי נקל הוא לתקן ולהשלימו, אם יאבו כל גדולי הדור וחכמיו בעלי דעה אוהבי אמת ואוהבי דתם, ובמה? רק בתקון חמשה דברים:

א) ליסד בתי ספר כראוי ללמד את התינוקות והתלמידים התורה והדת והמצות, המדות והמוסר ביחד, וחובתו נגד ה׳ ונגד רעהו ונגד המלכות, ונגד העם אשר יושב בקרבו, והכל עפ״י סדר ישר, ויבחרו לזה ספרים מיוחדים המדברים מזה, והמסכימים עם שנות הילדים, הקטן לפי קטנו והגדול לפי גדלו, גם את הילדות והנערות ילמדו לפי השגתם, ולפי הצורך לנשים, מעניני הדת והמוסר והמדות. — וללמד את הנערים והנערות איזו מלאכה או עבודה, כי הבטלה והסרון פרנסה קבועה המה ראשית כל חטאת, המלמדים (לזכרים), והמלמדות (לנקבות), יהיו אנשי מדע בעלי מדות ומוסר יראים ושלמים, ובקיאים בענין גדול בנים ואופני הלמוד, כי היא מלאכה יקרה ולא כל אדם מסוגל לזה אף שהוא מלומד, ואין מהצורך שיהיו כל העם מקטן ועד גדול כלם רבנים, כלם חכמים, כלם בעלי לשונות, כלם רופאים ופילוסופים ומשוררים, די שימצא מכל אלה אחד בעיר ושנים במשפחה, היינו מי שלבו לב חריף ודעתו רחבה ומבני עליה. ואין לשער ההפסד הרב והקלקול העצום שיגיע מזה אם ישתדלו כלם להיות מלומדים, די לאיש ישראל מההמון לדעת התנ״ך עם פירוש מספיק, עם ידיעה מעוטה בדקדוק, וידע קצת דינים ההכרחיים מהשלחן ערוך, וידע גם קצת לשון המדינה בכתב ולשון, וקצת מחכמת החשבון, וידע לקרוא בספר מוסר ומדות בלשון הקדש, גם לכתוב בלשון הקדש קצת.

ואולם בארבע עירות הגדולות שבמדינה זו ששם נמצאו הרבה יהודים: ווארשא, ווילנא, אדעסא, ובערדיטשוב, שמה יתקנו לבד מבתי ספר הקטנים שהזכרנו ג״כ בתי מדרש גדולים, ללמד שמה את בני העליה תלמוד ופוסקים בישיבה אצל גדולי הרבנים שיבחרו מהמדינה, גם ללמוד כל חכמה ומדע ולשונות שונות אצל גדולי החכמים שיבחרו לזה, כרצון איש ואיש מהתלמידים, גם הלמודים האלה יהיו עפ״י סדר ישר דוקא, ועפ״י יסודות התורה והדת, ועל זה תהיה השגחה רבה, פן יתרשלו בזה, ויהיה קלקולו רב מתקונו, והפסדו משכרו.

ב) לבחור רב כללי חכם מופלג עם ב"ד גדול חכמי מדע שישבו אצלו, ועל פיהם יבחרו רבנים ומגידים ובעלי הוראה בכל עיר [1], וע"פ רב הכולל יתנהגו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכל בתי ספר בכל עיר ועיר, ותהיה אימתם מוטלת על כל העם, ולא יהיו עוד בני ישראל כעיר פרוצה אין חומה כמו שהמה היום במחוזנו, שבכל מנין ובכל בית המדרש ובית הכנסת, ינהגו מנהגים אחרים, ואין סדר לעבודת ה' כלל, ויפרעו פרעות, זה בונה וזה סותר, זה צועק וזה רוקד, זה יכריז אבדתו וזה יעשן טאבאק, זה אוכל וזה שותה, זה מתחיל להתפלל וזה מסיים תפלתו, זה משיח וזה מזמר, זה מספר קורות הזמן, וזה ימלא שחוק פיו, זה מתלוצץ וזה צורם אזן חברו, ולפעמים קטטות ומריבות והכאות, הן מצרכי איש פרטי והן מצרכי העיר, זה מתפלל בנוסח אשכנז וזה ספרד וזה איטאלייני, זה מבקש כבוד של ששי, וזה של הוצאה, עד שנופלות לפעמים קטטה, מריבה והכאה.

ותודה לה' לא אלמן ישראל פה במדינה מרבנים גאונים חכמי לב אנשי שם, הראוים להיות לרבנים כוללים [2].

---

[1]) ובתנאי שתהיה להם פרנסתם בריוח מקופת הקהל שלא יצטרכו לחנוף לשום אדם, ולא יצטרכו להכניע עצמם בעד אגורת כסף, כי בעבור זה לא יהיו דבריהם נשמעים ככל תלמידי חכמים העניים, וז"ל הגאון רבינו סעדיה ז"ל בספרו האמונות והדעות (מאמר י' פרק ג', שער י"א), ואם ישליך עצמו (החכם) בצרכו על אנשים אחרים יהיה נבזה ואין סומכין עליו, ואין מקבלין דבריו, כמ"ש: חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים עכ"ל, ועיין שרשים לרד"ק שרש צלל בפרושו לפסוק בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז'), והלצה מפורסמת היא שבעבור זה כתיב (אסתר ב' ט"ו): ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה, מפני שנאמר: לא בקשה דבר (שם); יען שלא בקשה דבר לכן מצאה חן בעיני כל רואיה, — ומצינו הרבה חכמים גדולים שהמה מפורסמים וחשובים מאד בכל העולם, אך במקום מגורתם אינם חשובים, ובפרט כשגרים בעירות הקטנות, יען שעפ"י רוב החכמים המה עניים ומתפרנסין בדוחק גדול, ומצטרכים לאחרים, והיו עלימו למשא כבד, ובעבור זה ימעטו בכבודם ולפעמים ימירו כבודם, והיו לבוז בעיניהם, ואמר החכם קאנט בספרו (Antropologie) אעפ"י דאמרי אינשי האדם יכובד בערך חכמתו בצאתו ובערך בגדיו בבואו; בכל זאת אף חכמי לב וזכי הרעיון יכבדו יותר את העשירים והמלובשים בבגדים יקרים מאשר יכבדו את החכמים העניים והמלובשים בבגדים דלי הערך, וכבר קדמוהו חז"ל שאמרו: ר' עקיבא מכבד עשירים, וכן רבי מכבד עשירים, ור' יוחנן קרי למאני מכבדותא.

[2]) זה פעמים שאול שאלה ממני הרשות הכבודה אם אסכים אל רצונה לשבת על כסא רבנות הכללית (לאנדראבבינאט שטעללע), אך התנצלתי לפני הודה, שקטן אני בערכי להשתמש בתגא, אשר אם אבקש להולמו לא יהלמני, והוא ראוי לגדולים אשר בעמי, הן מששתי את כל כלי מתכונות נפשי וגופי ולא מצאתי בהם כשרון לשרות הכבודה הזאת, ואמרו חז"ל (בפסיקתא רבתי): לא תשא את שם ה' וגו', שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לכך, ובזה פטרתי את עצמי מרבנות זו, וקיימתי בנפשי גם דברי החכם מכל אדם: אל

גם יבחרו מהמדינה גבירים נכבדים ונבוני דעת להיות פרנסים כוללים שישגיחו בצרכי הרבים, ונמצאים תודה לה׳ במדינתנו אנשים כאלה הראוים להתמנות זו.

הגבירים הנכבדים האלה ביחד עם רב הכולל ובי דינא רבא, ועם עזר עוד קצת חכמים משכילים, יודעי לשון וספר, והבקיאים בטוב הכללי ישגיחו בכל דבר תועלת הכללי והפרטי, ויצטרפו לזה אחר רשיון הקיסר יר״ה אולי גם חכם נוצרי אחד או שנים משרי המדינה, ואין לשער הטוב הרב אשר יגיע מזה לעניי העם ובעלי בתים הקטנים, ובפרט בעירות הקטנות אשר העניים ובעלי הבתים הדלים והאביונים היום כשיות נאלמות, ירגזו וחלו לפני מנהיגיהם ועשיריהם הגוזזים שערותיהן ויונקים חלבם ומוצצין את דמם כזאבי ערב, ולא יתנום לקבול לפני הרשות הטובה רבת החמלה, אשר כל מגמתה לעמוד לימין אביון ולהושיעו מחומס נפשו, וכנראה מפקודותיה המתחדשות יום ביום.

ואמנם ידעתי שקצת אנשים אשר יקראו הדברים האלה יפטירו בשפה, בידעם כי אני אוציא ע״י זה את בלעם מפיהם ולא יוכלו להרע כבראשונה; יאמרו מה שיאמרו, אקוה שימים יבואו ויתנו תודה לי. — ולו חכמו ישכילו זאת כי גלגל הוא החוזר בעולם, וכמו שדרשו חז״ל מן בגלל הדבר הזה, ובפרט אצל אחינו בני ישראל שאין למו נכסים ולא עושר תמידי וקיימי, ועד מהרה תחת מסבות יתהפכו, עליונים למטה ותחתונים למעלה; האנשים האלה בעוד טובם בידם ועשרם באסמם, עליהם להחיש לתקן תקונים טובים לתועלת עניי עם, ומחר יבוא וימצאו תועלת עצמם במצבם העני.

ג) שיהיו מגידים ומוכיחים בכל עיר, כמו שהיה מאז ומקדם, אנשים חכמים בעלי מליצה, שידרשו בזמנים ידועים, וביחוד בימי השבתות והחגים, דברי מוסר ומדות בדברי חן ושכל טוב, ושיעשו דבריהם רושם בלבות העם ולעורר אותם בכל פעם על מדה פחותית שיראו שנשרשה באומה בכלל, ובכל עיר ומקום או ביחידים בפרט, ויעוררו את העם לעבודת ה׳ ולעזוב כל און ורשע, וכל חמדת ממון הרב, וקנינים המותריים ויעוררום לעבודה ולמלאכה, ולהודיעם מחובת האיש הישראלי נגד ה׳, ונגד עצמו, נגד חבריו, נגד המלכות, נגד רעהו אינו בן בריתו, ונגד כל האדם, לא כמו שהוא היום שהולכים רוב ההמון והנשים בטלים בימי השבת והחג.

הלא לרב מסר (משלי כ״ה) כפי שדרשו חז״ל (שם בפסיקתא לרב כתיב (ר״ל חסר י׳)). ואל אוהבי וקרובי ומיודעי אשר לא אבו שמוע מפי התגלגלות זו האמתית, וחשבו לפתני בשפת חלקות בדבר שאין בי, והרבו לשאול שאלות משאלות שונות, לאמר: מדוע לא עלית על כסא הרבנות? ראה כי השכלת עשו! וכמו ששאלו אותי שלא כהוגן, כן השיבותי למו שלא כהלכה, בתשובה הנודעת, לאמר: אחי! מוטב שתשאלוני, מדוע לא עלית? מאשר תשאלוני, מדוע עלית? ובזה אקיים בנפשי גם סיפא דקרא: פן מה תעשה באחריתך בהכלים אותך רעך.

אך המגידים האלה לא יהיו מאלה הדורשים רמזים והדורשים קבלה, ולא מהדורשים מדרשים פליאים, כי מה להמון אל דרשות כאלה, כל דרשותיהם לא יהיו כ"א על תבנית ספר חובות הלבבות וארחות צדיקים והדומה להם [1].

ד) ישתדלו אצל הרשות שיתנו לשליש העדה עכ"פ שדות שיעבדו אותם, ויגדלו בהמות וצאן, כמו שעשו אבותינו, כמו שכתבנו בספרנו תעודה בישראל באריכות (ועדיין יש בעיר קאנסטאנטינאפאל (12000) יהודים היוצאים יום ביום מן העיר לעבוד עבודת השדה, וכן הוא בכל המדינה שמה), וגם בכפרים האלה יהיו בתי ספר ללמד את הנערים, עד י"ב שנה, כל הדברים הנזכרים לעיל, וגם יהיה לכל כפר בית מדרש מיוחד, ומגיד ומוכיח שידרוש למו מדי שבת וחג ויומא דפגרא [2].

---

[1]) והרב או המגיד אשר יהיה נבחר בכל עיר, ראוי והכרח הוא שיהיה דוקא מעיר זולתה ולא מילידי העיר הזאת שנולד או נתגדל בה, כי אז דבריו לא ירצו, גם ישיג כלמות מבני עירו ומכ"ש מבני גילו, כי כלם התרועעו עמו מנוער, אלה היו חבריו, ואלה ילדי שעשועיו בינקותיו, ויחד עמו על עפר ישכבון, מן בני האצילים עד בני השפחות, ואמר היוסיפון לרומיים, שגרות משה רבינו ע"ה במדין ארבעים שנה היתה דבר הכרחי מאד; יען שנבחר מאת ה' להיות בימים הבאים פרנסן של ישראל ומחוקקם צדק, ואם היה נתגדל עמהם לא היו חולקין לו כבוד וגם בוז יבוזו לו, וכן נצטוה אברהם אבינו ע"ה לך לך מארצך; ואגדלה שמך עכ"ל — ואפילו ספרים (היותר טובים) טרם יצאו לאור בדפוס כלול בהדרן, והמה עדיין ת"י מחבריהן, ולא נגמרו כל צרכן, ראוין להיות מכוסים מעין הפרסום, כי לא ישיגו אח"כ את תועלתן הראוי בעיני האנשים האלה אשר ראו אותן מקודם, כמ"ש הגאון יש"ר מקנדיאה, ודמה אותם אל המאכלים הנעשים בבית המבשלים לעין אוכליהם, אף אם יהיו מהמובחרים שבמזונות יהיו לזרא בעיניהם לעת האוכל.

מעטים המה בני עליה זכי הרעיון, חכמי לב לאמורם, אשר לא הכו בסנורי הפתיות, ולא למראה עינם ישפוטו, חכמי לב כאלה יבוטלו באלפי בני אדם וברבבותיהם אשר עיניהם יחזו זרות, למאס כל דבר החפץ וכלי יקר אשר שבעה עינם בו, ומבקשים בכל עת נפלאות וחדשות מקצה הארץ, ורק בדבר הבלתי נודע למו, אף כי זולל הוא, ימצאו חפץ, וייקר הוא בעיניהם, וע"ז אחז"ל: דבר עמו נעשה ככלי כסף, אכל עמו ככלי חרס. — (ועיין בהקדמת ספרנו ת"ב), ועינינו רואות כאשר יעבור דרך איזו עיר איש מפורסם בתורה או באיזו חכמה ומלאכה, או מופלג בחסידות (באמת או במדומה) איש אשר לא ידעו ולא ראו אותו מלפנים, ידמה המון שעיר וקדיש ירד למו משמי מעל, בגדלו בצביונו וקומתו, גם ילדות גם בחורות לא עברו עליו, כה משפט ההמון, לא לבד דלת העם אף מהנחשבים לבעלי שכל ודעת; לכן מההכרח בכל דבר אשר יתוקן לתועלת העם, להתנהג עמו ע"פ דרכו, ולהתגנב אל חדרי לבבו, כמו שנהג מאז כל מחוקק ישר וצדק האוהב עמו וחפץ באשרו הזמני והנצחי.

[2]) וכבר נמצאו במדינתנו בגובערני הערסאן מכבר כמה כפרים יהודים עובדי

ה) שכל המון ישראל יאסרו אסר על נפשם ע"פ פקודת הרבנים לבל ילבשו בגדי משי יקרים וכסף וזהב ומרגליות, ולא ישתמשו בכלי כסף וזהב ולא בחפצים יקרים, ולא יסעו במרכבות כבודות. כלל דבר, לא יתנהגו במותרות כלל כמו שנוהגים היום, שאפילו העני שבעניים מלביש את בניו ובנותיו כאחד הנגידים, ובאמת המותרות הזה היא הסבה הראשית לכל הקלקול הגדול שנתקלקל בעונותינו עם ישראל, ובפרט אחב"י אשר יקדישו א"ע לעבודת האדמה ישתדלו בכל מה דאפשר לברוח ממותרות כל שהוא, ולחיות חיים פשוטים, וללבוש מלבושים מעוטי המחיר מאד פשוטים אבל נקיים.

ועם חמש התקנות האלה יתוקן כל בית ישראל בעזרת ה' וישובו כבראשונה בתורה ובד"א, ויהיו עם סגולה כמאז ומקדם, וישכנו בהשקט ובבטחה, לא ירעו ולא ישחיתו, ויתברכו בם כל גוים וכל לאומים יאשרום סלה.

והנה על כל המון הרב מהשאלות והקושיות שישאלו הכסילים המתנגדים על התקונים האלה, אין צריך להשיב אותם דבר ולא חצי דבר כי מי עונה לכסיל? כי הקטנים שבהם מלאים שאלות כרמון, אבל צריך להתנהג עמהם כמו שיתנהג הרופא הטבעי, שאחר כל ההתנצלות שמתנצל החולה העקש

אדמה. — וגם אני כבר השתדלתי אצל הרשות הטובה שיתנו שדות לעבודת האדמה לאחינו ב"י, וגם קבלתי אנשים קרובים ורחוקים, ואעיר אותם על פה, וגם אגרות שלחתי, להעיר את העם בעירות הקרובות והרחוקות, שיאחזו בעבודה זו, ובעזר השם השתדלותי זאת הכה שרש רב על תלמי לב הרבה אנשים ישרים קרובים ורחוקים, ובאמצעות השתדלותי אצל הרשות זו הטובה, הגיעתני תשובה ממנה כחפצי, ושדות ליהודים האלה נותה הרשות הטובה לתת חנם אין כסף, לעבוד בהם עבודת אדמה, וכבר קבלו עליהם הרבה בתי אבות ללכת אל המחוזות האלה אשר השתדלתי, והמה בגובערני חערסאן אצל הכפרים הנ"ל, וקיימו את הבטחתם אלי עפ"י מכתב ובחתימת ידיהם ממש, וכל האגרות ומכתבים רצוא ושוב בהשתדלותי זאת אצל שרי המדינה היושבים ראשונה במלכות, וכדומה, גם כח והרשאה ע"פ חוק ומשפט המדינה אשר מסרו לידי אחי בני ישראל בהשתדלות זו, הלא המה נמצאים עד הנה תחת יד השר הגדול המיניסטער (Минист. внут. д. Блудовъ) שנמסרו לידו מאת השר הגדול שטאטס סעקרעטאר — (статсъ—Секретарь Лонгиновъ), עפ"י פקודת אדונינו הקיסר האדיר יר"ה, כמו שהודיע לי בכבודו באגרת חמודה, היקרה בעיני מכל חמדה — ואחר השתדלותי הנ"ל, כעבור שתי שנים, העיר ה' את רוח הקיסר האדיר אדונינו יר"ה ויתן פקודות טובות ומחוכמות בדבר היהודים אשר במדינתנו, ובין הפקודות האלה נתן למו רשות לעבוד עבודת אדמה בכל מקום אשר ירצו, וחירות רב ניתן לאלה אשר יעבדו את האדמה וגם הנחה גדולה עשה להם, ומיום ליום מתרבים ההוסקים לעבודה זו ונספחו אליה הרבה משפחות, וברוך השם אשר היתה כזאת בישראל, ויואל השם וישיגו אושר והצלחה בכל מפעל ידיהם, ישבעו ויתענגו מעמל כפיהם ויהללו את שם ה'.

לבלתי קחת הרפואות המועילות לחליו, אין משגיחים עליו ועל התנצלותו אבל ישקוהו בעל כרחו, ואחר שנתרפא ישיב תודות אלף לרופאו, כן צריך שיתנהגו חכמי הדור עם ההמון בתקון מעשיהם, (ואחר בקשת העזר מאת ה׳ יתברך יבקשו ע״ז עזר גם מאת הקיסר האדיר החכם, ולהתיעץ עמו ועם הכמי סודו בדבר התקונים האלה; ע״כ לא חשתי לשאלותיהם הרבות, אבל על שאלה אחת אקדם להשיב אותם דבר, ידעתי כי ישאלון לאמר: איפה יקחו הוצאות לתקן התקונים האלה ליסד בתי ספר וכדומה, כי יעלו להון רב? ע״ז תשובתי קצרה: יעשו נא חשבון כמה הוצאות וכמה כסף הולך לאבוד אצלם היום לשוא, אשר חסתי לפרוט, ימצאו כי החצי מהם יספיק לכל התקונים האלה, ולא אזכיר הפעם הפזור הרב והנורא שמפזרים על תכשיטים וצרכים המותרים, אבל אזכיר רק מה שמשלמים למלמדים היום, עד שבעיר שיש בה חמש עשרה מאות נכתבים (קאנסקריבירטע) יעלה שכר המלמדות לשנה לכל הפחות אלף אדומים (דוקאטין), וכבר חברתי חבור מיוחד בזה הענין, ושם מבורר הכל ברחבה, וביחוד יש בספר הזה הרבה דברים המעוררים את אחינו בני ישראל לעבודת השדה[1]), — ונשוב הפעם אל ראש מטרת ספרנו.

פרק קמז

בתחלת המאה החמישית יצא קלקול עצום כמעט בכל העולם מלמוד הקבלה והזוהר, מהש״ץ, מארץ נאטאלי (Natolien) והכת הנלוה אליו הנקראת ע״ש כת ש״ץ, והמה חברו הרבה ספרי קבלה גם הוסיפו הוספות בספרי הקבלה מהקדמונים, ובספרי הזוהר, הרבה מאמרים ודעות נפסדות, וערבו בם גם מיסודי אמונות כל עם ועם[2]), כמבואר בהרבה ספרים, וביחוד

[1]) הספר הזה משוטט בכתיבת יד בכל מדינות רוסיא אצל אחינו ב״י, אולם כפי הנודע לי כבר קלקלו המעתיקים הקטנים עם הגדולים את החבור הזה.

[2]) עיין בספרנו ח״ב צד 102 מה שהזכרנו מספר משוקץ של הכת ש״ץ שהדפסה שכנה הגאון יעב״ץ בשם גנאי ספר עמל הכסילים, ומהקלקול העצום שגרמו הספרים האלה אז ואח״ז, וכרוזא בחיל קרא בחרמות ושמתות ביום ד׳ סיון תקי״ח מהרבנים הגאונים שלא ילמוד שום אדם ספרי הזוהר והקבלה רק בתנאים מיוחדים עיי״ש בספרנו צד הנזכר, וכראותם שהמון העם כרוכים מאד אחר הזוהר והקבלה וחשבו שהפורש מהם כפורש מחייו, ע״כ התירו קצת רבנים אח״ז לומר ספרי הזוהר והקבלה, באמרם שאמירה בלי הבנה מצוה רבה, אבל העיון והלמוד אסור, ומן הזמן הזה נתפשט המנהג במדינתנו שאומרים ההמון ואפילו ע״ה את ספרי הזוהר, ובפרט התקונים, וחושבים אמירתו למצוה רבה יותר מן הלמוד והעיון, ונמשכה מאז עד עתה כמעט כל למוד הקבלה והזוהר במדינה זו, עד שקמה (בין החסידים) כת החב״ד העוסקים בלמוד הזה מחדש, ואצל החסידים זולתם נשתיירו רק המנהגים והדינים שנמצאו בספר הזוהר והקבלה.

בספרי הרב יעב״ץ, ועדיין שולטות בעולם דעותיהן הנפסדות ולמודם הרע, עיין ספרנו ת״ב בהרבה מקומות, וביחוד בצד 130 בהערה א׳ מן כת ש״ץ החדשה שנתחדשה ע״י יעקב פראנק.

הכת של הש״ץ הרעישה אז כמעט כל העולם וגם כמה גדולי ישראל נלכדו ברשת הטעות זו, והאמינו בו כמו ההמון שהוא משיח אלהי יעקב, והובילו שי לו כסף וזהב ומתנות יקרות מכל צד ופנה, ואין קץ להנסים והמופתים שספרו ממנו ומתלמידיו שעשו בכל שעל ושעל, והכל בדרך גוזמא והבאי [כדרך ההמון גם היום לסַפֵּר מהקדושים בעיניהם, דברים זרים ומפליאים מנסים ונפלאות ואותות ומופתים]. — מחבריהם של אותה הכת שחברו ספרים בקבלה ובסודות, השתדלו להראות ראיות מהכתוב ומהקבלה ומספרי הזוהר ויתר ספרי הסודות לקדמונים, שזה שבתי צבי הוא המשיח המקווה, ובנו רוב טענותיהם וראיותיהם על יסודי הרמזים, וביחוד בנו כמו רמים רמזים על יסודות הגימטריא. ומי לא יודע כי היא מלאכה קלה מאד — כמו שכתבנו כמה פעמים בספרנו זה — ומעשהו כמעשה הדונג ביד הנערים, וכחומר ביד היוצר יתהפך. — וגם הרבה מדברי הזיות בדת וענינים הבלים שנשרשו בעם, ואם ישאלו על יסוד הדברים, אזי מצאו למו סוד על פי יסודי הגימטריא, כמו שהרחבנו לדבר מזה בפרק הקודם. — וראיתי לבאר באריכות מענין דרך הגימטריא. והוראתה הראשונה, ומאין מוצאה ומקורה, ואיך השתמשו בה קדמונינו לפעמים, ואומר:

כבר נודע שתבת גימטריא היא לשון יונית (geometrio) והוראתה מדידת ארץ (ר״ל מדידת קרקעות), וידיעה זו ומלאכתה נקראת (geometria), מלה מרכבת מן שתי תבות בלשון יונית, המורות: ארץ, ומדידה. — וחכמי התלמוד שאלו תבה זו כמו שאמרנו גם על מספר האותיות; ואולי יען שבעלי המדידה היו מסמנין באותיות את המִסְפָּרִים (דיא צאהלען) כמו אצלנו א׳ מורה מספר אחד וכו׳, ובעבור זה מוסיפים העבריים תמיד אות ב׳ השמוש בראש התבה גימטריא ואומרים בגימטריא, ר״ל במספר האותיות שמחשבים בעלי המדידה. — אותיות המספר (דיא צאהל בוכשטאבען) נקראו בספר יצירה בשם אבנים [1], וכן נקראו אצל היונים

---

[1]) וז״ל ספר יצירה: שתי אבנים בונות שני בתים, שלש אבנים בונות ששה בתים, וכן הלאה עד שאין הפה יכול לדבר וכו׳ (ע״כ הברייתא דספר יצירה). וידוע שהכוונה פה על הצירופין, בג, גב, המה שתי אבנים הבונות שני בתים, בגד, בדג, גדב, גבד, דבג, דגב, המה שלש אבנים הבונות ששה בתים, וכן הלאה עד אין מספר יעלו למעלה הצרופים כנודע, וכבר הניחו קדמונינו כלל לידע סכום הצרופים בנקל, ד״מ: כאשר תרצה לדעת הצרוף משלש אבנים כמה עולה סכומו, תעשה חשבון הכפל, וכפלהו בסך הבתים אשר יעלו לך מצרוף הקדום (היינו מצרוף שתי אבנים) ויעלה לך מספר ששה, שהוא סך

אותיות המספר בשם פְּסִיפִּיאַ ר"ל אבנים, וכבר אמרתי שהיונים הקדמונים כתבו סודות החכמה (למען העלימם) ברמזי המספרים, ומִסְפְּרֵיהֶם היו אותיות, כידוע שהיונים נתנו מספר לאותיות האלפ"א בית"א, ד"מ: אַלְפָּא הוא אחד, בֵּיתַא הוא שנים וכן הלאה, והמה הנקראות אבנים (פסיפיא) כמו שאמרנו, ומספר אותיות האלפ"א בית"א של היונים מן אַלְפַּא עד אָמֶעגַא, שהמה כ"ד אותיות, לא הספיקו למו עד מספר אלף; ע"כ הוסיפו עוד שלשה סמנים תמורת אותיות למען השלם המספרים עד אלף, והסמנים האלה שאולים מהאותיות של אלפ"א בית"א, אבל נתנו למו איזה שנוי למען ההיכר, וא"כ סך הכולל מהאותיות על הסדר הנצרכות להמספר מן אחד עד תשע מאות, המה עשרים ושבע אותיות, וכאשר עשו היהודים היכרות בהתחלת בנין בית שני עם חכמת היונים מהרמזים (סימבאליבע וויזזהייטען), ויתר האומות, עיין לעיל, והיו משתדלים ג"כ להתוות סודותיהם בחכמות הללו (למען הסתירם מההמון) במספרים [כנראה בכל ספר יצירה והוא סְפַר (ספּוּר וסֵפֶר) כמו שפרשנו במקום אחר, וכן נראה בספרים אחרים מקדמונינו, וכן נמצאו רמזים בשני התלמודים והמדרשות, ואין כאן מקומו לדבר באריכות מענין זה], ולתכלית זו היו צריכים לתת ג"כ מספר להאותיות של האל"ף בי"ת עד מספר אלף, וכאשר מצאו באל"ף בי"ת רק עשרים ושתים אותיות העולות על הסדר במספר מן אחד עד ארבע מאות, היינו מן א' שהוא מספר אחד עד ת' שהוא מספר ד' מאות; לכן עשו ג"כ כמו שעשו היונים, והוסיפו סמנים במקום אותיות הלקוחים מהאל"ף בי"ת עוד חמש אותיות בס"ה עשרים ושבע אותיות כמו אצל היונים, ושיספיקו למו ג"כ לחשוב במו עד אלף (והוא אינו בכלל, והמה אותיות ך ם ן ף ץ (הנודעות בשם מ'נ'צ'פ'ך), ובזה השלימו מן ד' מאות עד תשע מאות (והוא בכלל, כזה: ך חמש מאות, ם שש מאות, וכן הלאה עד ץ, שהיא תשע מאות, (ועיין מהרש"א בחדושי אגדות פרק כ"ג) והוספה זו מ'נ'צ'פ'ך היה כפי הנראה תיכף בזמן עזרא וסיעתו מן הנביאים אחר שהחליף עזרא את הכתב, והיה קל למו מאד לעשות הוספה זו ג"כ, ולמען לא יאבדו מזכרם החמש אותיות האלה להשתמש במו ברמזי החכמות, נתנו למו מקום בספרי קדש, ובכל השתמשותם בכתבים ובספרים, ונתנו למו מקום בסוף כל תבה שצריכה אחת מאותיות הללו, ונקראות ג"כ פשוטות נגד הראשונות שהמה כפופות, כי אין בהם הוספה כלל, אך פשטו העקמימות שבאותיות, כזה: מן כ פשטו התושבת ועשו ממנו קו פשוט כזה ך, וכן הלאה, ויסכים ג"כ עם דברי התלמוד שאין נביא רשאי לחדש, כי לא הוסיפו אבל פשטו הכפופות, וסתמו באות מ

הכולל מבתים הבאים מצרוף שלש אותיות כזה $^2/_3$ עולה 6. וכן הלאה $^4/_6$ עולה 24 — ויזכור הקורא פה מהטבלא של חשבון הכפל הנקראת ע"ש פיטאגארהס.

הפתח [1]), ומזה נראה לי שבעבור זה אמרו בתלמוד (מגלה דף ב׳ ע״א) מנצפ״ך צופים אמרום, וצופים הוא תאר שאינו נהוג בתלמוד על הנביאים, וכן בתנ״ך לא מצינו התאר הזה לנביאים רק ליחזקאל: צופה נתתיך (יחזקאל ג׳), וגם שם אין הכוונה נביא, רק כצופה שמעמידין על המגדלים (עיין רש״י שם), אך האמת שהוא רק לשון התלמוד על החוקרים בחכמת אלהות ובחכמת הטבע הנקראים אצלם מעשה מרכבה ומעשה בראשית [ועל המעט גם על רוח הקדש, וכוונתו ג״כ חכמה רבה], עיין לעיל סוף פרק ל״ז בהערה ותמצא מליצה זו של שרש צפה הרבה פעמים בתלמוד על ענין החקירה באלה הדברים: א״ל (בן זומא) צופה הייתי בין מים העליונים וכו׳ (חגיגה ט״ו), ועיין רש״י שם [וידוע שהיה אחד מארבעה שנכנסו לפרדס [2])] וזולתו מהלשונות, ואין מהצורך לזכרם, כי כל הבקי בתלמוד יעלה על זכרונו הרבה מליצות כאלה

---

[1]) ובזה יבואר ג״כ דברי אחרים שמביא הריטב״א לתרץ הקושיא של תוספות על המאמר שאין נביא רשאי לחדש עיי״ש.

[2]) אמר המחבר: הנני להעתיק פה דברי התלמוד מחגיגה שם משום דבר חדש שחדשתי בו, ויהיה מזה ג״כ חזוק רב לכלל דברינו פה שחכמינו ז״ל הקדמונים הלכו בענינים כאלה בעקבי הפילוסופים היונים, וז״ל התלמוד שם: ת״ר מעשה בר׳ יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו, א״ל (ר׳ יהושע) מֵאַיִן ולְאַיִן? בן זומא! א״ל צופה הייתי וכו׳. וז״ל רש״י: מֵאַיִן תבוא ואַיִן לבך טרוד עכ״ל. משום דהיה קשה לר׳ יהושע מדוע לא עמד מפניו בן זומא, ע״כ שאל אותו איפה לבו טרוד, זהו כוונת רש״י, כי קשה לו המליצה לאין, כי בהר הבית היה ששם היו מתקבצים כל ישראל לעבודה, וכמו שהעיר ע״ז המהרש״א שאמר שגירסת הירושלמי נראה בעיניו לעיקר דגרסינן התם שהיה ר׳ יהושע מהלך בדרך ובן זומא בא כנגדו, שלפי זה ניחא כפשוטו שא״ל מאין ולאין, ועוד כתב המהרש״א שאמר לו ע״ד רמז מאין (באת, מטפה סרוחה) ולאן (אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה) מפני שחשב ר״י שבן זומא מתגאה שלא עמד מפניו עיי״ש במהרש״א. — אולם האמת שמליצה זו מאין ולאין לקחו פה חכמי התלמוד בהתחלת החקירה בדבר פילוסופיי, מחכמי היונים שנהגו כן. וכן נהג לפעמים אפלטון באיזו חקירה שמסדר אותה תמיד בדרך שִׂיחָה בין רבו סאקראטעס ובין אחד הפילוסופים, והשיחה מתחלת לפעמים במליצה זו, היינו ששואל סאקראטעס את הפילוסוף השני מאין ולאין? ומתשובת הפילוסוף השני מתחלת תמיד הענין הנחקר, ד״מ: מאין ולאין? פֶּעדראָם! (וואהין אונד וואהער? פעדראם!) (עיין בשיחתו על היופי); וא״כ אין הגרסא של תלמוד בבלי וכן הגירסא של תלמוד ירושלמי הכרחים בענין הזה, כי הוא רק התחלת השיחה והבן. — וכן נראה לי ג״כ שתאר שִׂיחָה בתלמוד הנרדף עם הַגָּדָה בתלמוד (על איזו חקירה, כמו שכתבנו בספרנו בית יהודה) נשאל ג״כ מהחכם אפלטון שמסדר כל החקירות של רבו סאקראטעס בכמה חבורים הכל בדרך שיחה, וכן נקראו שיחות אפלטון.

המשתמשות בצפיה וצופה וכדומה, אצל החקירות האלה, ומזה יהיה שם התאר להחוקרים בחקירת האלה „צופים", ואולי לקחו מליצה זו מיחזקאל שנקרא צופה, ויען שראה בחכמת המרכבה, והוא היה הראשון, לקחו תאר זה לכל חוקר, ולכוונה זו רמזנו במה שכתבנו בפרק נ"ו בדברנו על המאמר „מנצפ"ך צופים אמרום" שהוא מאמר קדום מאד; ולרבי ירמיה או לר' חייא בר אבא אולי היה בקבלה מקדמוניהם, והמליצה הצחה הזאת לעדה, ואולי כוון התלמוד בתאר צופים פה גם אל נביאים! כי החוקרים הראשונים באלה הסודות היו יחזקאל וזכריה, כנראה מספריהם, ואולי גם עזרא וסיעתו [1], ולדעת הירושלמי המובא בתוספות הכוונה בשם צופים על הני דרדקי דדרשו, ור"א ור"י היו מהם.

עוד נראה לי שכוונו עוד כוונה אחרת בהוספה זו מנצפ"ך בשנוי האותיות מכפופות לפשוטות, בימים ההם כאשר החליפו את הכתב עם השמרונים; כדי שיהיה שנוי רב בין ספרי ישראל וספרי השמרונים, ויהיו בני ישראל בדלים מהם, ולא יוכלו לקרות בספריהם הקדמונים של השמרונים שנתחברו קודם חלוף הכתב, והבן.

מעתה נשובה אל ענין הגימטריאות הנמצא בתלמוד, ונאמר שאחר שקבלו היהודים מהיונים (ואולי גם מהכשדיים והמצריים וכדומה) לכתוב סודותיהם ברמזי האותיות ע"י מספרים, כמו שנהג פיטאגאראס והנלוים אליו, למדו ג"כ מהם הענין הזה לחשוב גימטריאות על אופן הדרוש, שתבה זו עולה כך וכך, לתת איזה סמך למאמריהם, ולפעמים להעלים יותר החליפו תבות בא"ת ב"ש, ובא"ל ב"מ, ואי"ק בכ"ר, ועשו זאת יחידים בינם לבינם (להעלים סודותיהם מאחרים) ולפרקים רחוקים, וכבר נזכרו בתלמוד (בפרק הבונה) הא"ת ב"ש וכדומה לאלו שהזכרנו. — ומדברי התלמוד (סוכה נ"ב ע"ב) נראה שהיה לקדמונים מחכמי האמוראים מהחשבון הזה בחלוף האותיות כמעט לשון מיוחדת הסכמיית בינם כמו שאמרו שם: שכן בא"ט ב"ח של ר' חייא קורין לסהדה מנון, עיי"ש ברש"י אופן החלוף הזה, והאחרונים מהמקובלים הפריזו על המדה באמת בענין הגימטריאות, אולם בכל זאת הזהיר החכם הגדול ר' יוסף קנדיאה לבלתי התלוצץ בהם, עיין בספרו אלים (דף ס"ג) וגם הוא בעצמו נהג מנהג זה לפרקים בספריו על הקבלה, וענין הזה אינו מעלה ואינו מוריד, רק מי שתקע בהם הרבה וחשבום כתורה מן השמים, ובודאי כלם נאמרו ע"ד השערה לבד וע"ד אסמכתא בעלמא, ואין לסמוך עליהם כל שהוא במקום שהמה נגד הדין או לבטל על ידו שום דבר המקובל לנו מקדמונינו ומכ"ש מה שהוא נגד השכל הישר. — וכבר כתבנו לעיל שקדמונינו כתבו

---

[1]) ועל נכון תבוא בעבור זה גם שאלת התלמוד שאין נביא רשאי לחדש וכו', [ובאמת אין צריך לזה; כי מה ששאלו שאין נביא רשאי לחדש מעתה רבותא נקט שאף נביא אין רשאי לחדש ומכ"ש צופים, וגם צריך שתדע ששאלה זו היא מרבנן סבוראי].

(ע"ד פיטאגארס) את ספרי החכמות, בחכמת הטבע וביתר החכמות ובפרט בחכמת מה שאחר הטבע, ובדברים המדברים בכבשונו של עולם, במספרים, למען העלם הלמודים האלה מההמון, וכאשר באורך הזמן נשתכחה כוונת המספרים הללו, והספרים הללו הגיעו אל אנשים רכי הלב הסכלים, ומצאו בהם מספרים, וגם ידעו שיש בהם סודות נעלמים, התחילו לחשב נוטריקון וגימטריאות, חשבו שזו תכלית החכמה, ועיין מורה חלק א' פרק ס"ה מענין השמות.

שער העשירי[1]

פרק קמח

בערך תק"ל לאלף הששי קמו בפאדאליען ובוואלכייא חסידים חדשים, ובימינו היום נתפשטו גם בוואלין רייסין (וקצת בליטא) ובפולין וגאליציע עד אונגארען, ונתחלקו היום לכמה כתות שונות. החסידים האלה בכלל נקראים ג"כ בשם ספרדים, ע"ש שבחרו בכמה דינים ומנהגים ממנהגי הספרדים הנמצאים בספר בית יוסף ובספר הזוהר, וכמה נוסחאות מספר התפלה של הספרדים המובא בבית יוסף, ובעבור זה נקראים במחוזות האלה היהודים שנשארו על מנהגם הקדום בפי החסידים הללו בשם אשכנזים או מתנגדים. — וע"ד החלוף בדינים והנהגות ונוסח התפלה שהזכרנו, הסתערו אז חכמי הדור הגדולים, משום לא תתגודדו (לפי דרשת חז"ל) כידוע, ויפה אמר רש"י ז"ל שם בתלמוד על המאמר הזה: „לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות אפילו למעליותא", והבית יוסף (בעצמו שבחרו החסידים בדיניו) מזהיר (בהקדמתו לטא"ח) שכל מדינה תחזיק במנהגיה ולא ישנו כלל עיי"ש, וז"ל הרש"ל ז"ל

י) אמר המחבר: השער הזה העשירי המיוסד על קורות הזמן העשירי וכו', היינו משנת תק"ל עד היום הזה, זמן ערך ששים שנה (עיין הקדמתנו לספר הזה בפתחי שערים), יש להאריך בו מאד; כי הזמן הזה העשירי אם כי קצר הוא מכל התשעה זמנים הראשונים בכמות ימיו, אולם רב הוא בהמון שנויו שנתהוו בין היהודים אשר באייראפא בכל מקומות מושבותיהם, וחלוקי דעות הכתות החדשות, והפרוד העצום שנתהוה בין כת לכת, והשתנות עם ישראל בכל תהלוכותיהם ועניניהם, אך אקוה שבענינים האלה בודאי חברו סופרי ישראל בארץ אשכנז, הן בלשון אשכנזית והן בלשון עברית, חבורים הרבה, לכן קצרתי מאד אף בדברים הנודעים לי, ומכל החבורים החדשים שנתחברו חוץ למדינה זו מחמש עשרה שנה לא הגיע אף אחד מהם לידי.

בתשובותיו (סימן צ״ח) לענין ספר הזוהר : ואם היה ר״ש בן יוחאי עומד וצוח לשנות המנהג שנהגו הקדמונים לא אשגחינן ביה, כי ברוב דבריו (בגמרא) אין הלכה כמותו, וכך כתב הקארו (הוא הבית יוסף הנזכר), וראיה לזה שהוא (ר״ל הזוהר) כתב סודות גדולות ואזהרות נפלאות שאין לברך שתי ברכות על תפלין של ראש ושל יד, ואנן לא אשגחינן ביה ומברכין שתים, גם הוא כתב המניח תפילין בחוה״מ חייב מיתה, ואנחנו מניחין ומברכין עליהם, ואף שבני א״י אינן מניחין תפלין כלל בחוה״מ, לפי שהרשב״א בא ובטל המנהג לפי סברתו, שתופס דעת הר״י בעל התוספות, ולא שחשו לבד לדברי הזוהר, ולא תאמר שהזקנים שהיו לפנינו לא ידעו מהספרים החיצונים שנמצאו לע״ע וכו׳, ודע שכל המשנה ידו על התחתונה וידנו על העליונה, עכ״ל הרש״ל ז״ל, וזולת זה חולקים הישנים והחדשים מבעלי הקבלה על חכמי התלמוד בכמה גופי תורה, אבל אין שומע למו, ואנחנו אחת נשבענו לחכמי הגמרא ומדבריהם הקדושים לא נסור, כי דבריהם דברי אלהים חיים וקבלו דבריהם כל הגולה, לא כן הזוהר והקבלה שקבלו רק יחידים, וכבר העיר שר וגדול ליהודים הגאון יש״ר ז״ל וכתב מה שכתב בענין הזוהר והקבלה החדשה בקונטרס מיוחד המכונה אחוז, שם גלה את כל לבבו וסתר כמעט כל אשר כתב בספרו מצרף לחכמה. גם בספרו המצרף בעצמו כתב במקום אחד כמתנצל, שכל מה שכתב שם לחזק הקבלה החדשה והזוהר, כתב לבקשת אחד מאוהביו, ואם יבקש אחר ממנו לכתוב ההפך יכתוב ההפך, ע״ש. וכפי הנראה קיים את דברו בקונטרס אחוז הנ״ל (הנשמט מאלים) אשר כתב להחכם ר׳ זרח הקראי, ואני אומר גם את הטוב נקבל מספרי הזוהר והקבלה (כמו שכתב בעל כנסת הגדולה) במקום שאינו סותר התלמוד, ואף אם נאמין לאלה האומרים שלא חבר הזוהר רשב״י, עכ״פ מאצבע איש חכם הוא, כי זה ר׳ משה דיליאון היה חכם גדול. ויש בזוהר הרבה דברי מוסר המעוררים לתשובה את לבב אנוש, ומאמרים יקרים ונפלאים, המולידים התפעלות רבה בנפש האדם.

בימים ההם היה הגאון אלהי, איש המופת, רשכבה״ג, רבינו אליהו מווילנא, הנקרא ג״כ החסיד מווילנא (והיה חכם גם בכמה חכמות, ומדקדק גדול, נפטר שנת תקנ״ח, י״ט תשרי), והחכם החוקר אלהי אבי חכמי זמנו רבינו משה מדעסויא, המכונה מענדילסזאהן, נפטר תקמ״ו בחדש שבט).

בזמן הזה היו ערנה בפולין ליטא וגאליציע (מהנוהגים מנהג אשכנז) הרבה רבנים גדולים מופלגים בתלמוד מאד [1], (ויש מהם חבורים שחברו

---

[1]) מהויכוחים שהיו להרבנים האלה עם כת ש״ן החדשה, נראה שהיו הרבה רבנים מפולין וגאליציע בקיאים בלשון לאטין, וכן שמענו על כמה רבנים בשם, שידעו לשון הזאת, גם היו קצת מהרבנים האלה שהיו בקיאים ג״כ בחכמות שונות, עיין בספרנו תעודה בישראל, ועיין לעיל.

בתלמוד), ועזבו אז רבים מאלה הרבנים ארץ פולין, ובחרו לשבת בביהם מעהרין ובערי אשכנז על כסא הרבנות, וכבוד גדול נעשה להם שמה.

פרק קמט

אז נתבטלו הועדים (קאנסיסטאריען) מד׳ ארצות שהיו בפולין, שהיתה תועלתם גדולה מאד לתקון כלל ישראל בתורה ובד״א וכו׳, גם המגידים [1] המשכילים שהיו בכל עיר ועיר מעולם שהוכיחו את העם ביראת ה׳ במוסר השכל ובהנהגת ד״א, והיו מהם עוד במדינה זו קרוב לזמנינו משכילים וגדולי חכמי לב, כגון: הרב הגאון ר׳ יעקב ישראל מגיד מישרים בקרעמניץ, בעל המחבר ספר שבט מישראל, ועוד חבורים, והרב המופלג החכם ר׳ יעקב מגיד מישרים דק״ק דובנא וזאמושץ בעל המחבר ספר קול יעקב, (החכם המפורסם רבינו משה מרעסויא זצ״ל כנה את החכם ר׳ יעקב הזה בשם עזאפ (Aesopus) של העבריים (דער יידישע עזאפ) כי באמת היה ממשל משלים נפלאים מאד אין ערוך אליהם), והרב הגדול החכם ר׳ יהודא ליב הלוי נ״י, מגיד מישרים דק״ק סלאנים (בליטא), בעל אפיקי יהודה, ויתר חבורים יקרים ונפלאים, והרב הגדול החכם ר׳ חיים אברהם כ״ץ המגיד מישרים ממאהליב (ברייסען) בעל המחבר פת לחם, ומלחמה בשלום, ויתר חבורים טובים, והרב הגדול ר׳ יחזקאל פייבל נ״י מדרעטשין (בליטא) בעל המחבר ספר תולדות אדם, כעת מגיד מישרים דווילנא אשר בליטא, וזולתן. — ואלו המגידים ידעו במליצותיהם הנעימות ומשליהם הנחמדים לשרש כל שרש פורה ראש ולענה מקרב לבות העם, ולנטוע תחתם דעות צודקות בתורה ודרך ארץ, ועתה ספו תמו במדינה זו אחד אחד, ולא היתה פליטה עוד כ״א בכמה עירות הגדולות, כגון: ווילנא, הוראדנא, מינסק, בריסק דליטא, מאהליב הנ״ל, ווארשא, לעמבערג, בראדי וכדומה, שעד היום נמצאו שמה רבנים גדולים בתורה ובהוראה, ות״ח הרבה, מגידים טובים ומשכילים.

---

[1]) בשם מגיד (פרעדיגער), יוכן גם המוכיח וגם הדרשן, ודרשו מדי שבת בשבתו וברגלים וימי התענית וכדומה, וכן דרשו לברית מילה לנשואין ובהספד למת, וכן נסעו פעם בפעם המגידים או הדרשנים והמוכיחים לדרוש ולהוכיח מעיר לעיר (אע״פ שהיו מהם כמעט בכל עיר, ואפילו בעירות הקטנות), ואלו שנסעו היו מהיותר מפורסמים ויותר חכמים בענינם. ומנהג זה לדרוש ברבים ע״ד הזה הוא מנהג קדום עוד מזמן חכמי התלמוד, ומצינו בתלמוד שגדולי ת״ח דרשו בשבתות וי״ט וכו׳, והיו סופדין את המתים, ולפעמים חברו מליצות ושירים להספד, וכת החסידים במדינתנו בטלו את ההספדים מכל וכל, ואף הגדול שברבותיהם כי ימות לא יספדוהו.

פרק קנ

בערך שנת תק"ל הנ"ל התחילו לצמוח באשכנז חכמים גדולים מופלגים, גם בלשון העברית והדקדוק, ומשוררים נפלאים, וידועים בלשונות ובחכמות שונות, ומהם חוקרים גדולים ופילוסופים, וחברו בזה הרבה חבורים נפלאים, גם שמו לב לתקן סדר הלמוד, ויסדו בתי ספר והנוך לתורה וחכמה, ודרך ארץ, ואח"ז קמו גם בגאליציע שבפולין, ובצרפת ואצל אשכנזים ההולאנדיים ויתר מדינות המערביות, חכמים בכל מדע והשכל, ויסדו גם הם הרבה תקנות בסדר הלמוד, והקימו בתי ספר וחנוך עד היום הזה, והפיחו רוח חדש בלמוד התנ"ך אשר כמעט נשתכח במדינות האלה, ואצ"ל למוד לשה"ק ודקדוק או לשון אחרת או איזו חכמה וד"א, אשר לא לבד שמנעו לתת לב אליהם אף נעשה הלמוד הזה לחטא כאשר הוא עדנה היום אצלנו פה במדינה זו עפ"י רוב [1].

אך לא אוכל להכחיד האמת תחת לשוני ולהגיד כאשר עם לבבי, אם באמת כוונת החכמים האלה גדולי חקרי לב והישרים בלבותם היתה נכונה ורצויה מאד בכל תקנותיהם, ויגיעתם הרבה, והאירו אור חדש על בני ציון היקרים, וליהודים היתה אורה, אך אחרי מות ראשי החכמים האלה, לא ידעו רוב האנשים להשתמש באורם, והגדילו את המדורה מאד עד שהרבה מחלושי הראות הכו בסנורים, וילאו למצוא דרך המלך ויפלו במהמורות לא יוכל קום, וכמקרה אלה קרה פה במדינתנו עם כת החסידים החדשים, ראשי מיסדיהם הראשונים רצו לתקן איזה קלקולים באומה הישראלית בעבודת ה' וכדומה, וההמון לא הבין כוונתם ויוציאו משפטים מעוקלים. — ושני אנשים מפורסמים איש איש לפי ענינו ודרכו שלא בכוונה הסבו שנקרעת במדינתנו האומה היום לשני קרעים, בדת משה וישראל [2].

ומה שנתחברו מחכמי לב מן אז ועד עתה במדינות אשכנז בסדר הלמוד, בפרושי התנ"ך והדקדוק ושרשים, מדות ומוסר, והדומה להם, בלשון עברית ואשכנזית, רבו מלספור, עיין ספרי המאספים הראשונים והאחרונים, וספרי השולמית הנזכרים [3], והרבה בתי ספר הקימו החכמים באשכנז בימים ההם, עיין ספרי השולמית הנזכרים.

---

[1]) עיין ספרי תעודה בישראל שער הראשון כי שם הרחבתי לדבר מענין הזה במה שיש בו די, והראיתי שאף המתוקנים באומות העולם מהנוצרים משתדלים היום בלשון הקדש ועמדו מהם בענין הזה חכמים גדולים וגם מלמדים בכמה בתי מדרשיהם עם תלמידים. וזה מקרוב החלו גם הרוסיים בבתי מדרש הדת (סימינאריען) שלהם, להשתדל בלמוד לשון הקדש עם תלמידיהם מוסף על למודם כמה לשונות, ולמודים אחרים יקרים ונכבדים.

[2]) וכאשר כבר העיר ע"ז גם הרב מהרש"ל ראפאפורט נ"י בהקדמתו לשארית יהודה.

[3]) אמר המחבר: ימים רבים נכספה וגם כלתה נפשי לראות את ספר השרשים

ומעת שמצאה החכמה ותורת האדם קן לה בבמה מדינות אייראפא , התחילו המלכים והנסיכים להקל מעל אחינו את עולם מיום ליום , וגם הרבה

להחכם געזעניוס , כי שמעתי ממנו נכבדות , אך לא היה באפשרי להשיגו , וזה ימים לא כבירים כבדני ידידי הרב החכם המפורסם ר' יוסף פערל נ"י מטארנפאל , במנחה זו , ויהי בעיני ספר השרשים הזה כמוצא שלל רב . והנה ספר השרשים הזה באמת טוב ויפה להלל , אך פליאה נשגבה בעיני שהחכם הנוצרי הזה איננו מזכיר כלל בספר השרשים הזה ובהקדמתו שם את המון הרב מהיהודים מדורשי לשון עברית החדשים , לא את המדקדקים ובעלי השרשים ולא את המעתיקים החדשים והמבארים , ואף לא את המעתיק הגדול החכם אלהי הרמבמ"ן ז"ל ; אין זאת כ"א שאין החכם הנוצרי הזה בקי כל כך בלשון המחברים שכותבים בה את הספרים אצלנו , הבלולה בלשון המשנה והגמרא וזולתן , ואל תתמה מה שהביא לפעמים החכם הזה בספרו מהמשנה והגמרא והמפרשים העבריים הקדמונים ? כי בלתי ספק ימצא לו עזר מהעתקות לשון רומית שנעתקו אליה , המאמרים האלה , מהסופרים עברים ונוצרים שקדמוהו , ושערתי זה ג"כ , יען ראיתי שמביא החכם הזה לדבר חדש בעיניו ולדוגמא מהשרשים של ר' יונה בן גאנח כמה תבות והוראתן , ואמר על מקצתן שבעלי השרשים והמפרשים העברים שהיו אחר בן גאנח עברו עליהם ולא נתנו לב , ומאלה השרשים המה חדר , צפר (עיין הקדמתו לשרשים דפוס לייפציג 1825 צד 17) , ובמחילת כבודו של החכם געזעניוס , הוא לא נתן לב , שגם הרד"ק בשרשים מביאם , איש איש בשרשו , (וכבר מזכיר געזעניוס שם בעצמו שיש לו ספר השרשים לרד"ק דפוס וויניציאה משנת ש"ז) , ועיין הקורא שם בשרשים זה לרד"ק וימצא מפורש שמה ג"כ כל הדברים האלה שהיו חדושים בעיני געזעניוס , ולו היה החכם געזעניוס בקי בלשון המשנה ומפרשיו , היה מוצא זה הבאור החדש בעיניו על שרש צפר גם במשנה דכלים שהביא , כי כן מפרש שם הרא"ש בפרושו בשם הגאון , וכן מפרש שם הרמב"ם בפרושו , ועכ"פ בשרשים לרד"ק שהיה לפניו פעם בפעם .

ויותר מזה אתפלא עליו , שבכל התעסקותו במליצת לשון הקדש לא ראינו ממנו עד היום שום מליצה שיחבר בלשון הזאת , להראות כחו בה , ועכ"פ כמה טורים , גם ראיתי ממנו שמפליא מאד את ההעתקה של ברית חדשה הנדפס בלאנדאן , וממיען את התלמידים הנוצרים לקרוא בה אחר קריאת התנ"ך למען ירגילו א"ע יותר במליצת לשון העברית , וכנגדה מגנה החכם הזה מאד את המליצות העבריות שחברו ושהעתיקו המחברים העברים החדשים , ואמר שאינן כתובות על דרכי לשון הקדש , אמת הדבר שיש במליצות החדשות של העברים ושיריהם החדשים הרבה שאינן הולכות על דרכי לשון הקדש , ויותר נוטות לדרכי הלשונות החדשות ; אולם מי לא יודה על שירי ר' הירץ וויזיל ז"ל וכמה כמותו , אשר ילאו ספורות למו , שחברו בימים ההם , הכתובים על טהרת לשון הקדש , ועל דרכיה , מבלי נטות ימין ושמאל , וממש ע"ד התנ"ך , מי לא יתפלא על מליצת שירי תפארת למהרנה"ו הזה , או על ספר בן סירא שהעתיק החכם בן זאב , ועל מליצת החכם ר' שלמה לעווינזאהן

נוצרים חכמים קמו להתנצל מאז עד היום בעד ישראל שה נדחה, והדפיסו חבורים העומדים לימין צדקנו, ומהם עמדו לדרוש ברבים בטובת בני ישראל, לתת למו במקום מושבותם חירות וזכות האזרחיי (בירגער רעכט), ובחמלת ה׳ כבר ניתן למו בכמה מדינות.

פרק קנא

בשנת תקס״ד העיר ה׳ את לב משיחו אלכסנדר הראשון קיסר רוסיא נ״ע, ויתן רשות לנערי בני ישראל ללמוד בכל בתי מדרש הרבים והטובים הנמצאים במדינתו, ביחד עם כל התלמידים הלומדים שמה מבני השרים, ולהקים בתי ספר מיוחדים לנערי בני ישראל, ותקן אז מבלעדי אלה תקונים טובים ומועילים בתקון הרבנים היושבים כסאות למשפט וראשי העדה וכו׳, הכל במועצות ודעת לטובת עם ישראל, להרים קרנם והצלחתם לפרות

בספריו, וכדומה, ממה שנמצא בספרי המאספים ראשונים ואחרונים, או בספרים זולתן?. ולא אזכיר הנה ממשוררים הקדמונים הספרדים כשירי בן גבירול, וכדומה, ומהקרוב לזמננו ר׳ משה חיים לוצאטו גם לא הספרים הקדמונים הנכתבים במליצה זכה, כספר הישר על התורה, יוסיפון לעברים, ודברי הימים המאוחר למו בזמן, והוא לר׳ יוסף הכהן, וכדומה, ולכן יותר היה לו להחכם הזה ליעץ להתלמידים הנוצרים שיקראו אחר קריאת התנ״ך את ספר בן סירא הזה, וכדומה, ואם היתה כוונתו שירגילו התלמידים האלה א״ע בלמודי דת החדשה הלא אז אין טוב לפניהם כ״א שיקראו הברית חדשה בלשונותם ובפרט שהמליצות הנמצאות בספר ברית חדשה רובן הולכות ע״ד מליצות ורעיונים מחכמי המשנה, ד״מ „טול קיסם מבין שניך, טול קורה מבין עיניך" „קוצו של יו״ד לא יבטל" „בית הכנסת" „תחום שבת" „תפלין" וכדומה.

מכל זה שכתבנו פה נראה בעליל שהחכם הזה אינו מבין כפלא במליצת לשון העברית, אבל הוא מבין בדקדוק לשון הקדש ושרשיה, ובלשונות הקרובות אליה, ונראה ממנו שעמל וטרח הרבה לקבץ כל נתח טוב מהמחברים הנוצרים שקדמוהו (ממה שלקטו הרבה מספרי העברים בענין הזה), ומה שהולידו חדשות בחקירתם ודרישתם בלשונות המזרחיות ובקדמוניות, וספרי מסעות, ממה שנוגע לידיעת לשון הקדש, ואולם מדעת עצמו של החכם הזה לא מצאתי בו שיתחדש דבר מה, אך חלילה לנו לשלול ממנו התודה הרבה המגעת לו חלף הטובה הגדולה אשר עשה בחבוריו, ביחוד לאנשים אשר לא קראו בספרי המחברים שקדמוהו, ובאמת אין זו מלאכה קלה אבל מלאכה גדולה ועצומה, וגם צריך לזה דעה רחבה ולב מבין לבחור הטוב והמועיל, ואין קץ לעמל וטורח וקריאת הספרים ישנים וחדשים מעניינים האלה, וכפי הנראה ממנו הקדיש כל כחותיו וחייו לדבר הזה, וגם הוא בקי בכמה לשונות הנצרכות; ע״כ קוראים נעימים! בואו ונחזיק טובה להחכם הנוצרי הזה.

ישע ולהצמיח למו ברכת עולם (ויתן למו הרבה מזכות המדינה (בירגער רעכט ¹), ואח"ז בשנת תקע"ג נשנתה פקודתו הנ"ל מאתו, וצוה שיקימו בתי ספר לנערי בני ישראל בכל עיר ועיר וכו', אך לא בצע אמרתו כי קדמהו המות, ומעת אשר הקים ה' על את אחיו המעוטר בהוד והדר נשיא אלהים, רב תבונות והסד, חותם תכנית וכליל יופי, הקיסר האדיר ניקאלאי הראשון יר"ה, לא חדל גם הוא להשכיל ולהיטיב עמנו להיות לנו לאב חומל ומושיע ורב, לנהלנו על מעגלי יושר וצדק, ולהעיר חפצנו לכל טוב ומועיל, בתקונים צדיקים וטובים, ולהורות תועי רוח בינה ודעת, לכן ה' חזקהו בעוז ועצמה, ובזרועך הטובה תנהלהו, לנצח יאושר ויצליח עד בלתי ירח.

פרק קנב

בעת הלזו שהזכרנו נתיסד בצרפת (פראנקרייך) על זמן ידוע, וַעַד (היה נקרא בשם סנהדריא) מרבנים תורנים מופלגים וחכמים גדולים שהשגיחו על התמנות רבנים, ועל פיו היה כל תקון כללי בתורה ובדרך ארץ.

בימים ההם נתיסדה ישיבה נכבדה ללמוד התלמוד והפוסקים בעיר וואלאזין שבליטא ע"י ראש הישיבה הגאון הגדול המפורסם ר' חיים וואלאזינער נ"י, גם במדינות מעהרין וביהם, נתיסדו ישיבות נכבדות כאלה, להגדיל תורה ולהאדירה, ובפרעסבורג ראש הישיבה הוא הרב הגדול הגאון והחריף צדיק וישר כליל תפארת ישראל מו"ר ר' משה סופר אב"ד דק"ק פרעסבורג ה' יאיר נרו, ויאריך ימים על כסאו.

זה בערך י"ח שנה קמה כת חדשה בארץ אשכנז מאחינו ב"י הנוהגים בדת ובעבודת התפלה מנהגים חדשים. ענין הכת הזאת, מנהגיה, טענותיה, וכן כל הטענות מהרבנים מתנגדיה, הלא הנה כתובות על כמה ספרים שנדפסו

---

¹) אמר המחבר: מי יתן ויצעדו כל האומות המחוקקות באורה צדקה זו שנועדה בה ממשלת רוסיא הטובה, לתת ליהודי זכות המדינה כאחד התושבים הנוצרים באין הבדל, נפלאת היא בעיני על אלה האומות המחוקקות אשר ימנעו מהיהודי כל טוב הארץ רק באשר הוא יהודי! כי להמשכילים והחכמים שבהם, הלא לבוז יחשב; הלא יודעים כי החמלה ואהבת הגר היא מדה יקרה?. ולהיראים המאמינים והחסידים שבהם, הלא לחטא יחשב; כי מצווים ועומדים מפאת דתם לאהוב את הגר כנפשם ואף לחמול על שונאיהם?. ולחלק הכופרים והאפיקורסים שבהם, שקמו מחדש, הלא לכסלות יחשב? מה להם ולשנוי הדתות להבדיל בין נוצרי ויהודי? וידעתי אחד מאלו הכופרים הפורק עול תורת הנוצרים לגמרי מעל צוארו, ואך אז יתהלל בשם נוצרי ונוקם נקמת משיחו בפה מלא, בהכותו את איש עברי ומכהו באגרוף.

בענין הזה, מאז נתיסדה ועד עתה בלשון עברי ואשכנזי, ועיין ספרי השולמית הנ"ל.

וגם במדינת פולין ורוסיא החלו לצמוח בעזה"ש שוקדי חכמה ודורשי לשון הקדש, ויש מהם כמה סופרים ומשוררים נכבדים לפעמים בלשון הקדש [1], וגם כמה יחידי סגולה, וחכמים נפלאים.

אלה המה ראשי השאלות מאת שר ההשכלה המלומד הנפלא
עמנויל ליפן אשר השיב ריב"ל עליהן בר"ח אייר תקפ"ז:

„מה הוא יסוד האמונה מדת משה לפי דעת בעלי התלמוד והרבנים? היש סופרים אצל היהודים הקדומים בזמן לתורת משה, ומדוע אינם מוזכרים בתורת משה וספרי הנביאים? באיזה כתב נכתבה התורה? אם היו עוד סופרים זולת התנ"ך מזמן משה ואילך עד סוף הנביאים? אם אמת הוא שהמצות בתורת משה אין להם יסוד וטעם עפ"י השכל לפי דעת בעלי התלמוד, ואיך א"כ יודו העמים את היהודים על חכמתם ובינתם אם לא יבינום בשכל? אם אמת הוא שבעלי התלמוד והרבנים מבארים שהמצות והאזהרות שבתורת משה בין אדם לחברו, לא נאמרו רק נגד איש ישראל ולא נגד זולתו מדת אחרת? אם מותר לאיש יהודי לעשות כל עול וכל רשע לבלתי יהודי, ובפרט נגד הנוצרים שיש לו שנאה גדולה, ואף למצוה תחשב להרע לו? על מה נוסד התלמוד בדרך כלל, מה ענינו, מי חברו, באיזה מקום ובאיזה לשון נכתב? איזה המה הספרים הנופלים תחת שם תלמוד, ואם יש עוד ספרים זולתו החשובים בעיני היהודים כמוהו, מי חברם ומה ענינם? היש בתלמוד איזה דבר חכמה, כי כפי הנשמע הוא מלא הזיות וספורים ומעשיות נגד האמת והחוש והשכל? איך התירו לעצמן בעלי התלמוד להוסיף ולגרוע כאות נפשם במצות התורה, עד שהיום נשתנה על ידן כלל התורה, והתורה אמרה: לא תוסיפו ולא תגרעו? אם יש מהכתות שהיו בזמן בית שני גם עתה? מי המה הקראים ומתי התחילו? אם אמת הוא שהיהודים הנמצאים היום המה מכת הפרושים שהיו אז בבית שני שמחוקקנו גנה אותם מאד בעבור תרמיתם ומנהגיהם הרעים? מה לכם אלפי אלפים דינים וסייגים שעל ידם אתם מבלים כל ימיכם, ומלאכתכם אימת נעשית? מי תקן לכם אלפי אלפים מנהגים של שטות, ומה שיש בהם ריח עבודת אלילים? מה הוא ענין הסעודה בליל פסח ומנהגיה הזרים, עד שנפלתם לפעמים ברשת החשד על אכילת דם הנוצרים בליל זה? היש בספרי היהודי דברים המעוררים איבה ושנאה נגד דת הנוצרים ונגד מחוקקנו ושלוחיו? אם אמת הוא שאסור ליהודי לפי התלמוד ללמוד איזה לשון זרה או חכמה או מלאכת מחשבת ועבודת האדמה וכיוצא בה? מי סדר התפלות של היהודים והנגונים שלהן, מה ענינן, אם אמת שיש בהן נגד בעלי אמונה זולתכם, מדוע המה כ"כ רבות, אין להן סדר וערך, ומדוע יש לכם הריסות הסדר בבתי תפלתכם הקטנים? מה הוא ספר הזוהר ומי חברו, היש בו נגד דת

[1]) הלצה על אנשים צעירי ימים הכותבים שירים ומליצות ואין להם כשרון מיוחד לזה, נמצאת בחבורו ילקוט ריב"ל, ונקראה בשם אתון בלעם. הספר הזה עודנו בכ"י ויצא אי"ה בקרב הימים לאור הדפוס. (המו"ל ספרי ריב"ל)

התלמוד, ושהוא נוטה בקצת דברים ליסודי ההדשות מזולת בני בריתכם, היש בו מאמונת השלום וכן בקצת ספרי קבלה זולתו? מה היא חכמת הקבלה העיונית והמעשית, מי המציאה ובאיזה זמן? מה היא השכינה, הקליפות, השמות, הסודות, הכוונות, השמות וההשבעות? אם אמת הוא שהזוהר ובעלי הקבלה יורו שתורת משה מלאה דוגמאות ורמזים? אם אמת הוא שאמונת הש"ץ עודנה נמצאת היום והיא היתה מיוסדת על הזוהר והקבלה? אם היו או יש עוד היום אצל היהודים איזה בתי ספר ומדרשי החכמה כראוי, אם יש עוד איזה ספרי חכמה אצלם, ומה משפט ההמון עליהם? היש ליהודים איזה תקנות טובות שיסדו לטובת הכרתם לענייהם לחוליהם ולתלמידיהם העניים? מי המה החסידים שיש פה במדינה, מה ענינם, מי יסדם, באיזה זמן ובאיזה עירות נמצאו, אם יש להם בתי תפלה מיוחדים, כמה כתות יש ביניהם היום, ואם נתחדשו בימינו היום בין היהודים עוד איזה כתות חדשות? היש עוד תקוה לתקן את בית ישראל בכמה דברים, ואיך? מה הוא ענין המשיח, אם אמת הוא שמקוים היהודים למשול על כל העולם בבוא המשיח, ואין לזרים חלק בכל טוב העוה"ז ומכ"ש בעוה"ב? איך יקובל היהודי לאיזה חברה מחברת הנוצרים, איך יקנה לו אוהבים מהם, ואיך יתנו לו איזה משרה אם הוא מרחיק את נפשו מן הנוצרי בכל מיני רחוק, ואינו משתדל בשום טובת מדינתו אשר הוא גר בה, ובעבור זה אינם רוצים הרבה מהמלכים לתת ליהודים זכות האזרחים?"

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: בראשית הדפסת הספר הזה לא מצאתי להכרח להכפיל עוד את השאלות האלה אחרי כי הבאתי אותן בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל צד י"ז, וי"ח, אולם עתה בקץ ההדפסה שבתי ממחשבתי זאת, והדפסתין עוד הפעם, למען הסיר מעלי תלונת הקוראים האלה שאין בידם ספר הזכרונות לעיין בהשאלות האלה שמה, ובזה אני קורא לשלום כל מוקירי וחובבי ספרי רבינו מחבר ספר הזה.